

శ్రీరామ శ్మగణం మమ.

శ్రీ రామాయణ సారోద్ధారము

అయోధ్యాకాండము

భాగవ్యయోపేతము.

(ఆంధ్ర తాత్పర్యోపేతము)

ఇయ్యది

శ్రీరామతత్వము నెఱుంగఁ గోరువారి కత్యంతోపకారముగ
చీరాలగ్రామ నివాసులును, పౌరాణికవిశారద,
రామాయణసుధాసాగర, అభినవవాల్మీకి, విమర్శకాగ్రేసర
అను బిరుదులుగల పండిత - బ్రహ్మశ్రీ

ములుకుట్ల నరసింహావధానులుగారిచే

నిరువదినాల్గు అర్షరామాయణములనుండి

సమకూర్పబడి

పండితులచేఁ బరిష్కృతమై గ్రంథకర్తచేఁ బ్రకటితమైనది.

శ్రీ భావసంవత్సర మార్గశీర్ష బ ౮ శుక్రవారము.

ది 28-12-1934.

కాపీరైట్ రిజిస్టర్డు

[వెల రు 2-8-0.

చీరాల గ్రామవాసులును, ' పౌరాణికవిశారద, రామాయణసుధాసాగర,
 అభినవ వాల్మీకి, విమర్శకాగ్రేస ' శత్యాది బిరుదాంకితులు నగు
 బ్రహ్మశ్రీ పండిత ములుకుట్ల నరసింహాచార్యులుగారును,
 వారి ధర్మపత్ని శ్రీమతి సీతారామాంబగారును,
 వారిదైవమగు శ్రీరామచంద్రమూర్తివారును.

శ్రీమల్లికార్జునపురసుందరై నమః

కవిజాతక చర్యదిప్రశంసా.

తత్ప్రభవా నేష గ్రంథసంయోజకో ములుకుట్లోప
నామకస్మసింహావధానీ విద్వాక్ నందనందన ఇ వానందయితం
ప్రజాః పురాణాదిప్రవచనైః శ్రావణశుక్లనవమ్యాం జయవా
సరేఽనూరాధానక్షత్రయుక్తతులాలగ్నే నందనవత్సరే శ్రీ
కృష్ణవేణీతరంగిణీదక్షిణతటే గర్తపురీ (గుంటూరు) మండలస్థ
నతైనవల్లిసంబంధి 'నుదురుబాడు' నామకగ్రామే, బ్రహ్మశ్రీ
ములుకుట్లశంకరనారాయణావధానినో వేంకటసుబ్బమాంబా
యాశ్చ ద్వితీయపుత్రీత్యేన సమభూత్.

పంచవర్ష మారభ్య స్వగ్రామే అస్యాక్షరాభ్యాసోఽ
భూత్తదను మాతులగ్రామే జయపురేతు (చేబోలు).
క్రమశః ఆంధ్రభాషా మాంగ్లభాషాంచ కంచితాకృలం పపాత.

ఉపనయనానంతరం కంచన కాలం ప్రాగ్దేశే బీజపు
ర్యాం (బెజవాడ) బ్ర॥ గుటి వేంకటేశ్వరావధానినా మంత్రే
వాసీభూయ వేదాధ్యయన మకరోత్. తదను కల్యాణ
పుర్యాం (బెంగుళూరు) శంకరమతే కావ్యనాటకాది సాహి
త్యం చాన్యత్ర జ్యోతిషాయుర్వేదాదికం పపాత. తతో విజయ
వాటికాయాం (బెజవాడ) బ్రహ్మశ్రీ వ్యాఖ్యానవాచస్పతి
మల్లాదిరామకృష్ణవిద్వద్గ్నిచితాం శుశ్రూషయా వేదాంత
శాస్త్రశాంతిం చకార.

చోళదేశే కుంభకోణే (16-5-1918) వత్సరే వేద
మాయాం మున్దర్శనదకం పారితోషిక త్యేన ప్రాప్త.

తతో గర్భపురీమండలస్థశ్రీరపుర్యాం (చీరాల) 1927 నత్సరే శ్రీమదాంధ్రమహాభారతపురాణకాలక్షేపం కృత్వా తేభ్య శ్లోత్సభ్యః హేమసింహాలలాటకంకణద్యయం సువర్ణపదకంచ పాప్. తదను త్రిశిరఃపురీ (తిరుచునాపల్లి) మండలస్థ గర్భపుర్యాం (కూరు) 1930 నమే స్వసంగ్రహితరామాయణ సారోద్ధార పురాణప్రవచనే నారాధ్య ప్రజా స్తాభ్యః పారితోషికతయూ పరిత స్సింహాలలాటాంకిత సువర్ణఘంటా కంకణద్యయం పునః పాప్.

సాంప్రతిం 24-7-31 వత్సరప్రభృతి 19-9-38 పర్యంతం విజయవాడస (బెజవాడ) రామమోహనపుస్తకభాండాగారే తత్రైవ శ్రీకాశీవిశ్వేశ్వరాలయేచ తదను శ్రీకన్యకాపరమేశ్వరీనగరేశ్వర శ్రీకోదండరామవేంకటేశ్వరాదిదేవాలయేషు (కొత్తగుళ్ళు) పునశ్చ కొత్తపేటశ్రీసీతారామాలయేచ స్వసంగ్రహితశ్రీరామాయణసారోద్ధారం సర్వజనరంజకతయూ భక్తిరసభరితయూ త్రివారం పురాణరూపేణ కాలక్షేపాయోపయుజ్య శ్లోత్సభ్యః పారితోషికవిరుదావళిభి ర్భూషిత ఇతి విదితప్రాయంకిం కథ్యతే.

ఏతత్సమయవ వ శ్రీగాతమీ (గోదావరీ) పుష్కరప్రియుక్తసర్వదినేషు శ్రీభద్రాచలక్షేత్రే శ్రీసీతారామచంద్రజగత్ప్రభుసన్నిధౌ శ్రీరామాయణసారోద్ధారబాలకాండం సీతాకల్యాణపర్యంత మధికృత్య పురాణప్రవచనేన సార్థకీకృత్య స్వజన్మ తత్రీత్యశ్రీవైష్ణవాగ్రేనరప్రముఖ పారగారవసాత్రం సంభూయ తత్సంస్థానపండితవర్యేభ్య

బ్ర॥ వేదాంతోపనామకశ్రీరామశాస్త్రిభ్యో ౭ భిందనపత్రి
కాం సంపాద్య.

ఏతావద్దాగవభాజన స్యాస్యానుచూపనకలనద్గుణనం
పన్నా సాధ్య చ॥ సౌభాగ్యవతీ సీతారామాంబా నామ ధర్మ
పత్నీ బభూవ.

అస్య జ్యేష్ఠభ్రాతాచ శ్రీసనాతనభాగవతభక్తసమాజ
కార్యదశీ భక్తాగ్రేసరః బ్ర॥ లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి
బ్ర॥ బెల్లంకొండోపనామకరామకవినికటే వ్యాకరణవేదాంత
శాస్త్రాధికమభ్యస్య నిరాఘటసాహితీధురీణస్స పురాణవ్రీ
వచనశక్త ఉపన్యాసై స్సభారంజకః ఆస్తే.

పునరపి కనిష్ఠభ్రాతాచ బ్ర॥ గోపాలకృష్ణశాస్త్రి నామ
'ఉభయభాషాపరివీణః' బి.యే. పర్యంతహూణభాషాపండితః
క్షీరపురీ(చీరాల)పురపాలకసంఘమహోన్నతపాఠశాలాయా
ముపాధ్యాయః విద్యతే. వడ్డీత్యుపనామకరామసుబ్బాంబా
నామ ఏకా సోదరీ మాతాచ నీవతస్సృ.

కింతు ముద్దాపిత శ్రీరామాయణ సారోద్ధార బాల
కాండమాత్రం పరిశీలయతాం విదుషాం రసికానాం శృంగారయం
గమాభిప్రాయా నస్మి స్సయోధ్యాకాండే పురత ఉదా
హరిష్యే ఇతిశివమ్.

ఇతం నివేదయతి,

పిశుపాటి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి, పౌరాణికశిరోమణి,
వి. జీ. పెన్స పండితః.

టండ్రితాభిప్రాయములు.

(2011) కీ. ఆర్. విశ్వనాథశాస్త్రి,

గామాయణోపన్యాసకః - కానాడుకొత్తూరు
కున్నకుటి - రామనాథమండలమ్.

శ్రీగురుభ్యోనమః.

నమశ్శ్రీగణేశపద్మభాభ్యామ్.

సర్వమంగళాజాని శృరణమ్.

శ్రీ శంకరాచార్య విష్ణురణమ్.

నంద

శ్రీమహాశయ! సహృదయధారేయాః! రఘు

తామృతపానలోలుపాః! అపాపాః!

సావ

శిష్యుల కిచ్చిదివ శ్రవనీ చతుష్పదా మదీయవచసాం

శ్రీమదాచార్య వీక్షణేవా. నా స్త్యవిదిత మేతత్, య దేతే

(పైదానికి తెలుగు.)

(పె. పెం. శుభారాయశర్మవలన)

శ్రీగురుభ్యోనమః.

సర్వమంగళాజాని శృరణమ్.

మృలా

శ్రీమహాశయ! సహృదయలారా! రాఘవచరితామృతపానా

మృతామృతాం!!!

రము

(

శిష్యుల

మృత

మృత

మృత

శ్రీమదాచార్య (గుంటూరు) మండల మండనంబగు శ్రీరఘ

తామృతపానలోలుపాః! అపాపాః! శ్రీరామచంద్రుని వక్షావక్షల కథలలోని తియ

గలుగువారల హృదయ శుద్ధిచేయుటకు బలవంతములనాటి

పండితులవారును. శ్రీరామచంద్రము తరిమిట నెరింగి

తరిమిట నెరింగు శిష్యులకన గృతార్థం బొరలినవారును, శ్రీరఘు

తిలింగదేశ తత్ర తత్ర సచమత్కారశ్రీరాఘవకథా
 సుధాసారసమాప్తయిత రసికజనసముదయహృదయకేదార
 పరిపాషితప్రమోదఫలకభక్తిసస్యా స్పృహలీకృతరామచరిత
 సాకల్యతత్త్వజ్ఞాసానిరతిశయసముద్యోగా స్సత్కాలక్షేప
 సాధీకృతనిజజన్మానోఽధీనినో వేదేషు శాస్త్రీషు స్మృతిషు
 పురాణేషు బహువిధరామాయణేషు కలాన్తరేషుచ; అపరి
 మేయయా పురాణమర్మనర్మప్రకటనచాతుర్యా పౌరాణిక
 విశారదభావం, నిరుపమయా రామాయణసారసముద్ధారక
 తయా ఽభినవవాల్మీకిభావం నిస్తులయా రామాయణకథామృ
 తపరిపూరితాంతఃకరణతయా రామాయణసుధాసాగరభావ
 త్ప్రేతదీయవైదుష్యానభవజనితామందానందతుందిలాన్తర్గ
 తత్తత్సభాస్తారవర్యవిబుధగణపితీర్ణం యథార్థాధికరణసాస్తి
 లబ్ధజన్మానం విభూషయన్తః పండితవరాః ములుకుట్లనరసింహ
 వధానినో నామ నరసింహ అథ్యాసతే గర్తపురీ(గుంటూరు)
 మండలమండనాయమానక్షీరపురీ (చీరాల) మితి. ప్రణీత

లం దత్తికులై బహువిధపురాణరామాయణంబులం దుక్కుమీసినవారును,
 ములుకుటాన్వయులును, నరసింహులు నగు నరసింహవధానుఁగారు జగ
 మెరిగిన బ్రాహ్మణగృహమేధి.

మరియు వీ రయ్యె పురాణంబులం గల్గు మర్మంబుల వెలుగునకుం
 జొన్నడజేయు పగ్గెచ్చే 'పౌరాణిక విశారద' భావం బ్రానిరి. నిరుపమానంబుగ
 రామాయణసారం బెఱుకతన సభినవవాల్మీకిభావం బొందిరి. రామాయణ క
 థామృతంబు వీరియొడంద వెల్లివిరియుట రామాయణసుధాసాగరభావంబుం
 గాంచిరి. యథార్థాధికరణంబులగు ఏ బిరుదంబులును వీరి పాండిత్యచండి
 మం గాంచి తత్తత్సభాస్తారవర్య లిచ్చినవే కాని, అజాగ్రత్తనంబులు
 గావు.

మేలై స్వర్వసారభూతం మహతా ప్రయానేన అనాయాస
మేవ సరళజనవృత్తాదనాయ ప్రబంధరత్నం షట్సహ
స్రగ్గింథాత్మకం శ్రీరామాయణసారోద్ధారాహ్వయమ్. త
త్ప్రచ భాగ ఏక స్పందరతమాంధలిపిభి ర్ముద్ద్రాపితో ౭
స్యేచ భాగాః క్రిమశో ముద్ద్రాపయిష్యంతే. సచ ప్రేషితో
మహ్యం మదభిప్రాయస్యాపి జిజ్ఞాసయా మహాశయైర్విసయ
భూషణై స్తైరేవ. ఉక్తం ఖలు యుక్త మభియుక్తైః

“విద్యాహి వినయోపేతా త్రిషు లోకేషు శస్యతే,
సాచే దవినయోపేతా గర్వ్యాతే సకలై ర్జనైః” ఇతి,
తచ్ఛేదం గ్రింధరత్నం సావధాన మామూలచూడం సాదర
మనువాచ్య అనువిందమానో నిరతిశయ మానస్త మావి
ష్కరోమి మదీయ మాశయ మిహ కేఞ్చిదివ. సుప్రధితమే
వై తత్, యదామిచరితానుబంధీని పురాణా న్యుపపురా

ఇట్టి వీరిచే బహు ప్రయాసంపడి మాధ్యమజనుల యుపయోగార్థము
షట్సహస్రాత్మకంబగు శ్రీరామాయణ సారోద్ధారాహ్వయంబగు ప్రబంధ
రత్నం బొందు కావింపబడినది. అందొకభాగము తెలుంగున ముద్ద్రా
పితంబై (మిగిలిన భాగంబులును గ్రంథమున ముద్రింపింప గలరు.) అభిప్రాయ
హరము వినయభూషణులగు వీరిచే నా కంపబడినది.

శ్లో॥ విద్యాహి వినయోపేతా త్రిషు లోకేషు శస్యతే
సాచే దవినయోపేతా గర్వ్యాతే సకలై ర్జనైః.

(వినయముతోడివిద్య ముల్లోకంబుల బాగ్దస్తానము. అది అవిన
యోపేతంబైనచో సకలజనులచేత గర్వింపబడును.) అని చెప్పబడినది
కదా. దానిని సావధానంబుగ నా మూలాగ్రము జూచి నాయభిప్రాయ
మును దెల్పుచుంటిని.

నాని ప్రాధాన్యత తత్పరాణి బహూని మునిభి ర్విరిచి
తాని రామాయణాని కావ్యాన్య వ్యసంఖ్యాతాని దేశభాషా
పరివర్తితానిచ బహూనీతి. యతి స్స రాఘవో భక్తవ
త్సల స్సకలాభివర్ణ్య స్తాదృత్తో మహాపురుష స్సుగుణశేవధిః.
తేషుచ గ్రంథాః కేచన ముద్రాస్థితాలపి నాగరీభి ర్భహు
ద్రవ్యసాధ్యాః, కేచ నాపరిచితాక్షరాః, కేచ నాసులభావవ
తాళపత్రిస్థితా స్తత్తత్స్వామిభి రన్తర్నిగూహితాః. సత్యపి
సర్వసామగ్ర్యే కిలివిలాసవశానాం జఠరపూరణాయా ప్యల
సానాం లౌకికవ్యవహారణాయా వ్యపర్యాప్తసమయీనాం
న ఘటతవీవ సర్వపురాణాదిపరిశీలనం ఘటనేఽపి బహులతమ
కార్యమైయాకుల్యా న సంపద్యతే ధారణా కిముతాన్యేషామ్?

తదేషాం కలిమలిన్ధిషణానాం భవాబ్ధినిమగ్నానాం
సముద్ధరణాయ భగవతః పరమకారుణికస్య సంకల్పవశా
దేవ సమవతీర్ణా రత్నగర్భా మలంకుర్వంతి పండితమణయ

సుగుణసేవధియును భక్తవత్సలుడును నగు శ్రీరామచంద్రుడు సక
లాభివర్ణ్యుండగుటచేత. మునివిరచితంబులైనను, తచ్ఛరితానుబంధంబులగు
పురాణోపపురాణంబులును, దేశభాషలలోనికి పరివర్తితంబులైనవియు,
పెక్కులు గలవనుట సుప్రసిద్ధము. వానిలో కొన్ని నాగరలిపిలో ముద్రా
పితంబులైనను బహుమూల్యంబులగుట సులభసాధ్యంబులుగావు. మఱి
కొన్ని ఆపరిచితాక్షరంబులైనవి. మఱికొన్ని తాటియాకులందే చివుకుమ
మాధులగు వారివేకులలో నున్నవేకాని బయల్పడకున్నవి. ఒకవేళ
ద్రవ్యాది సమస్త సామగ్రియున్నను గడుపు కష్టమిదివే లౌకికవ్యవహార
ములకే సమయము చిక్కని యీ కలికాలపు జనులకు సర్వపురాణాది పరి
శీలనం దెక్కడ పొసగును. పొసగినను నల్పమేధావులగు వీరికి ధారణా
పటిమ యెక్కడ.

ఇమే. అన్యథా కథ మేతావతీ నకలపురాణపరిశీలనచాతురీ,
తాదృశీచ తత్తద్గ్రంథసకించిత్రించిద్వ్యత్యస్తపార్యవర్య
కథాసందర్భాన్యాయక్రొత్వాదిపారస్పరికభేదసమరసీకరణనైపు
ణీ, అన్యదృశీచ నకలసందర్భసమవధానవైదుషీ అనన్యసు
లభాచ ప్రవచనవైదగ్ధీ, అసాధారణీచ శ్లాఘార్థసహృదయ
శిరఃకంపనకరీ వైఖరీ చైమామ్. తదీయేఽస్మిన్ ప్రబంధ
రత్నే కోమలమతిసంతోషా యానుగుభ్య, ప్రాధాన్యేన
వాల్మీకీయం సంగ్రహ్యచ తదీయగమనికాం విన్యస్య, తదీయ
పారతమ్యావశ్యకవచనాని మధ్యేమధ్యే, యత్ర సమావేశే
సందర్భవిచ్ఛేదః ప్రక్రియావైరస్యం వా న సంభవే త్ప్రత్యుత
చమత్కారో మానసస్య సారస్యపరిపోషశ్చ. తత్రితత్రైవా
శ్శ్రుతిపూర్వశోత్పజనానురంజకపురాణకావ్యాదిగతవచనాని
సంయోజితాని వాల్మీకితదన్యవచనసంఘటనేచ క్వచిత్క్వచి
త్కథాసాంగత్యాయ ప్రకటికృతా స్వీయసారస్వతసార

సంసార సముద్రంబున మునిగిన కలిలీలావశులగు జనుల సముద్ధ
రణముకొఱకు పరమకారుణికుడగు భగవంతుని సంకల్పబలమువలనం బోలె
నుద్భవించిన యీ మహాపండితవరేణ్యు లీ భూమండలమున కలంకార
ప్రాయము. అట్లుద్భవించని నా డిట్టి సకల పురాణపరిశీలన చాతురీయు,
అయా పురాణంబుల నుండు పార్యవర్య కథాసందర్భ వ్యత్యస్తంబుల
సామరస్యము గల్పించు నేర్పును. సకల గాథాసమవధాన జ్ఞానంబును
అనన్యసులభంబగు, పురాణప్రవచనప్రజ్ఞయు, ప్రజ్ఞాఘనులగు వారి
నేతం గూడ శిరఃకంపంబు నేయించు వద్విఠీయంబగు వాక్ప్రధిమయు వీరి
కలవడుటెట్లు ?

ఈ ప్రబంధరత్నమందు వాల్మీకిరామాయణమును ప్రాధాన్యముగా
చేసికొని దాని గమనికను గ్రహించి దానిలోని సారతములను అవశ్యకం

సర్వంకషతా చేత్యహా కౌశలం గృన్థనిర్మాణే! తత్రతత్ర
చ స్వోపజ్ఞవ్యాఖ్యానేనాపి సమభూష్య తాయం గృన్థః. తత్ర
పాయసప్రథాసస్థలాదిషు సమ్యగుత్సారితో గృన్థాంతరవిరోధః
సమ్యగుపన్యస్తో రామజన్మప్రస్తావః, ప్రతిపాదితశ్చ శివవిష్ణో
స్సమబలత్వసిద్ధాంతః. ఏవమేన విశదీకృతా బహవో విషయా
బహుత్ర. అత్రచ కృతివర్ణ్య విశదయన్తి కవ్యుద్దేశం, నిరూప
యన్తి గృన్థస్వరూపం, ఉపపాదయన్తి రామాయణపురాణైకీ
భావం, నిర్ణయన్తి శతకోటిరామాయణవిభాగం, ప్రకాశయన్తి
చతుశ్లోకీభాగవతం, నిర్వహన్తి పురాణరామాయణయో
ర్వేదతుల్యత్వం, బోధయన్తి శ్రీరామచంద్రస్వరూపం, ప్రతి
పాదికా రామస్య శివాత్మకతాయాః, సముద్ఘోషికా తస్య
హరిహరాత్మకతాయాః, నివేదికా బ్రహ్మాంశతాయాః, విజ్ఞా
పికా మూర్తిత్రయాత్మకతాయాః, ప్రకాశికా తురీయతా
యాః, నిరూపికా శక్త్యాత్మకతాయాః, సూచికా ప్రణవ
స్వరూపతాయాః. ప్రమాపికా సర్వపురాణానాం ప్రదర్శికా

బులగు వాక్యంబుల సమావేశ సందర్భము పోకుండునట్లు ప్రక్రియాశైర
స్యము సంభవింపకుండునట్లుల నాయాచోటులనుంచి శ్రోతల కనురరజక
ములుగను, అశ్రుతపూర్వంబులునగు నితరపురాణంబులనుండు వాక్య
రత్నంబులను, మనోహరంబుగ, సారస్య పోషకంబుగ నుండునట్లు కూర్చి,
వాక్యైకీ తదస్య మహామహుల గాఢాసాంగత్యంబు నేయుపట్టుల సర్వంకష
స్వీయ పాండిత్య ప్రకర్షణముం గూడ జేసిరి. అచ్చటచ్చట వ్యా
ఖ్యానంబుచే గ్రంథము నలంకరించిరి. పాఠసమును పంచియిచ్చుపట్టుల
గ్రంథాంతర విరోధంబు సోనాడిరి. శ్రీరాముని, జననప్రకారము కూలం
శషముగ వాఙ్మర్చిరి. శివేశవులు సమావేశులగుట సమహిమంబుగ సిద్ధాం

కల్పనామ్నాం, స్ఫూరికా శివకేశవాభేదస్య, నిర్ణాయికా రామాయణోత్పత్తిసమయస్య నిష్పాదికా బహురామాయణసామ్యస్య నిశ్చయికా రామావతారకాలస్య, సంవేదికా కేశవావతారకాలానాం, విచారికా ప్రమాణగ్రన్థానామ్, విద్యోతికా గ్రన్థకర్తృవిజ్ఞాపనాయాః ఉపదేశికా శ్రవణపఠనాదివిధేః, కాచనపీఠికాచ నివేశితా గ్రన్థాదౌ సుస్పష్ట మావేదయతి గ్రన్థకర్తృణాం వైచక్షణీ మప్రతిమా మఖలేతిహాసపురాణరామాయణకావ్యలోకవ్యవహారశాస్త్రనిగమాదిషు ప్రేక్షకేభ్యః, తదేషాం ప్రయత్నః ఫలితో గజ్ఞానయనే భగీరథస్యోపేతి ప్రశంసనీయా శైలీ లోకోపకరణపటియసీ. ఏవం రామచరితనర్వస్వం సంగృహ్యైకీకృత్వ సరసం పూరయిత్వా స్వవాగ్విలాసైః పూరణీయాంశం గ్రథితోఽయం సారసముద్ధారః. సచ సౌలభ్యాయ ముద్రాపిత ఆంధ్రలిపిభిః, వ్యవస్థాపితంచ సర్వసాధారణ్యాయ స్వల్పమూల్యత్వ మస్యానర్హస్యాపి, తదిదం సర్వం నభవే నప్రత్యక్షం సమాలోచకానామ్

తీకరించిరి. ఇటు బహువిషయంబుల కాటపట్టగు నిగ్రంథమునకు బహువిషయంబుల కాలవాలంబగు పీఠిక మాత్ర మేల రేకపోవును.

అయ్యదియు కవియుద్దేశమును బాగుగ చెల్పుచున్నది. గ్రంథస్వరూపమును రూపించుచున్నది. రామాయణ తదితర పురాణంబుల కేళీభావమును గుఱుర్చుచున్నది. శతకోటిరామాయణ విభాగమును నిర్ణయించుచున్నది. చతుశ్కోటిభాగవతము పొందుగాంచియున్నది. పురాణ రామాయణంబులు వేదతుల్యంబు అని యుగ్గడించుచున్నది. శ్రీరామచంద్రుని స్వరూప మిద మితమని నిరూపించుచున్నది. శ్రీరాముడు శివుడేయని వాక్కుచుచున్నది. శ్రీరామునికి శివకేశ వాభేదమును ఘోషించుచున్నది. అతడు బ్రహ్మాంశసంభూతు డని నివేదించుచున్నది. అతడు

అథేదానీం సముద్భూతం మామక మభిలాషం నిగూహితు మక్షమో బలాన్ని వేదయా మీదమ్. యద్యయం సర్వసాధా రణీభిః నాగరీభి ర్ముద్రాపిత స్వాత్ తదా సర్వేపి చమ త్కృతా భవేయుః ఇతి రాఘవః పరిపూరయేదే వేమ మ్మ మచిరాదితచ విశ్వసిమి.

అసభిజ్ఞాతగీర్వాణభాషాణా ముపకారాయా ప్యస్య గ్రంథస్య కృతం తత్కర్తృభిరే వాంధ్రతాత్పర్యమపి సమూ లం ముద్రాపిత మితిజ్ఞాయతే. విశదయ తీద మేషాం వాఙ్మన సాతీతం దయాలుభావమ్. తదేతద్గ్రంథరత్నం సర్వేపి సాదర మాదాయ తద్గతరసా ననుభూయ కృతార్థయేయు రాత్మానా, సఫలయేయు గ్రంథకర్తృపరిశ్రమం, భూషయేయు స్వీయ పుస్తకశాలా మితచ దృఢీయా న్నే విశ్వాసః.

మూర్తిప్రయాత్మకుం డని మనవిచేయుచున్నది. అతడే మాతృప్రేమడని ధ్వజంబెత్తుచున్నది. శక్త్యాత్మకుండుని పల్కుచున్నది. ప్రణవస్వరూపమే యాత డనుచున్నది. పురాణంబు లన్నింటినిం గప్పచున్నది. కల్పవివరణము లకు నలమూలకందమగుచున్నది. శివకేశవా భేదమును స్పష్టికరించుచున్నది. రామాయణోత్పత్తి సమయంబును దేల్పుచున్నది. సకలరామాయణ సామ్యంబులకు తా వగుచున్నది. రామావతారకాలంబును దృఢీకరించుచు న్నది. మహావిష్ణుని యవతరణంబుల కాలంబుల బ్రస్తావించుచున్నది. ప్రమాణ గ్రంథంబులకు కై దండయ్యుసంగుచున్నది. శ్రవణపఠనాది విధు లోధించుచున్నది. గ్రంథకర్తల విజ్ఞప్తితో నుద్దిష్టంబగుచున్నది. పురాణేతి హాస రామాయణ కౌవ్యనిగమకాస్త్రలోకవ్యవహారంబుల వార్తైదగ్ధ్యం బును ప్రేక్షకులకు తెప్పకరణంబు చెప్పుచున్నది. మహాప్రయత్నంబున భగీరథా

(1) శ్లో॥ భాతి శ్రీములుకుట్లవంశసుమణి లోకేశ నృసింహావ్యయో, యస్మాదేవ సుధార్మవాదివ సుధా జాతా రఘూణాం ప్రభోః. శ్రీరామాయణసత్పురాణాకథాసంగ్రహాకేయం కృతిః, సారస్యం దధతీచ రంజనకరంతాపాపహం ప్రాణినామ్.

(2) శ్లో॥ జాత శ్రీములుకుట్లవంశశరధా గోభిర్నృణాం వారయంస్తాపా నాశు సుధామయాభి రనిశం ప్రద్యోతయన్ సత్పథం, చిత్రం భూరికలానిధి ర్విజయతే శ్రీమన్నృసింహావధా, నృక్షయ్యద్యుతిమా న్కలంకరహిత శ్చోర్వీసుతర్వాగ్గోణీః.

(3) శ్లో॥ ఆయుష్యం విదధాతు పక్షిరథభూ రారోగ్య మస్మై ప్రభుః. స్వాఖ్యా సారభవాసితాననభువే నవ్యా య వాల్మీకయే. లోకక్షేమకృతే కృపాభు రవనౌ ప్రేష్టావ తీర్థః పురా కాలేవ్యత్ర తదర్థమేవ విదుషే ఖ్యాతాయ లోకేశేభలే.

పితంబగు దివిజగంగాలహరింబోని కైలితో లోకేశకరణపట్టిష్ఠంబుగ మెలు గారుచున్నది.

ఇటుగ శ్రీరామచరితం బంతయు సంగ్రహించి పూరణీయాంశంబుల బూరించి రామాయణసాక్షాదారంబను పేరుంచి ముద్దులాటకు నాంధ్ర లిపిలో ముద్రింపించి సర్వజనసౌలభ్యంబుగ స్వల్పంబగు శల యించి శల యించిరి.

దీనిం జూచినంతన పైకొన్న మదీయానందంబు నాప వశమండన జూడివిన నా నుడువులగడన లన్నియు శుభరంబగు నీ గ్రంథరత్నముం భారతవారికి బ్రత్యక్షంబులు గాకపోవు. ఇదియే ముద్రణముగా నున్నది.

(౪) శ్లో! వాఙ్మనంస్పృతిదావతాపహరణే యద్యన్తి వో
హేనరాః! ఇచ్ఛా సత్కవితా సుధారససమాస్వాదే హితే
చైహితే, కాక్షా యద్యవసీసుతావతికథా సర్వస్వసారగ్రహే,
సేవధ్వం నరసింహసూక్తిలహరీం నర్వేప్తసిద్ధి ర్భవేత్.

ఇత్థమ్ శ్రీమద్రామాయణోపన్యాసకః, శాబ్దికః,
కానాడు కాతాక కే. ఆర్, విశ్వనాథశాస్త్రి.

ది 30-11-1932.

కున్నక్కుటీ.

రామనాథమండలమ్.

పితంబయ్యే నేని తెలుంగువారలకొక సర్వజనంబునుచమత్కృతు లగుమరని
మదీయాశయము.

నా యీ యాశయమును నచిరంబుగ భగవంతు డనుగ్రహించుగాక.

దేవభాషం బరిచితలేనివారల ననుగ్రహించుటకో యన మాలానతి
కృమంబుగ దీనికి నాంధ్రతాత్పర్యమును, వ్రాయంబడెనట ఏమి వీరి
దయాళుత్వము.

ఇట్టి వీరి గ్రంథము నాంధ్రు లాదరించి, తదతరపంబుల గోలి,
గ్రంథకర పరిశ్రమతోబాటు తమ జన్మంబుల గూడ సఫలీకృతంబులుగ
జేసి దీనితో స్వీయపు సకలాల లలంకరించి మించుచురుగాక.

ఇట్లు.

కె. ఆర్. విశ్వనాథశాస్త్రి,

రామాయణోపన్యాసకులు - శాబ్దకులు కానాడుకాతాక కున్నక్కుటీ

రామనాథపురంజిల్లా.

బ్ర॥ కురుగంటి శ్రీరామకృష్ణులుగారు, తెనాలి.

బ్రహ్మశ్రీ విరాజమానానాం ములుకుట్లనరసింహావ
ధానినాం సన్నిధింప్రతి సవినయం సప్రణామంచ ప్రహితా
విజ్ఞప్తివత్సరికా.

అయిమహోదయా! అదృశ్యం తత్త్రభవద్భి ర్భవద్భిః
ప్రణీతం రామాయణసారోద్ధారాభిధం గ్రంథరత్న మిద మ్మా
మూలచూడమ్, ప్రహృష్యామిచ గ్రంథ మభితో విద్యమా
నం విషయసౌందర్య మనస్తర్క, నిర్ధారయామిచ గ్రంథోఽ
య మవిశేషవిదాం విశేషవిదాంచ విశ్వేషాం విదుషా ముప
కారాయ, భూయసే ప్రమోదాయచ కల్పతల్లి. రమయతి
రచనారామణీయక మంతరంగా ణ్యంతర్వాణీనాం, న కేవలం
విజయవాడ సగరీవాస్తవ్యా నేదిష్ఠావవ జనాః శ్రీశాస్త్రిణాం
వాగ్ధారాసుధాధారయాఽఽ ప్యయితాంతరంగా స్త్రవ్యంతి;
అపితు దవిష్టాలపి ఇదంగ్రంథసందర్శన మననాది పరిపూ
తాత్మాన స్త్రవ్యంతి తదిష్యంతిచ భవవారిధి మిత్యత్ర స
కేపి విసంపదేర్క. ఒహంగ్రంథవిమర్శనసాధ్యా విషయ
విశేషా సర్వేషాం సుఖబోధాయ సరళయా సులభయాచ
తైల్యా సా ధ్విహ నిరూపయాంచకుః. ఏవంవిధానా మవ్యాజ
వృత్తానాం ప్రశాంతచిత్తానాం నిత్యకర్మ స్వప్రమత్తానాం
సుఖీలానాం భక్తపురస్సరాణా మేవంప్రకారో వ్యవసా
యః నా స్తికానా స్తికాగ్రేసరాన్ కుతర్కవాదినః శ్రుతి
స్మృతిప్రవణమానసాన్ అధర్మనిరతాన్ ధర్మైకపరాయ
ణాంశ్చ తనుత ఇత్యత్ర స కేపి విప్రతిపద్యేరన్. అమీషాం

మతాంతరనిరాసప్రకారోఽప్యన్యద్భుతః; ఉపపత్తయశ్చ
 విచిత్రతమా హృద్యతమాశ్చ పండితప్రకాండానామపేక్షిత
 మత్ర నిగూఢం బహువిషయజాతం పేటికాంతనిఘోషితం
 ద్రవిణ మివ అవసరేషూపయుజ్యత ఇతి విశ్వేషి విద్వాంసః .
 ఇదంగ్రంథసందర్శనజనితానుభవపారవశ్యబలేనైవ నిశ్చే
 వ్యంతి. సాంప్రతం స్వస్వపాండితీప్రకర్షప్రఖ్యాపనాయ
 మాతృభాషాయాం దేశభాషాయాంచ ప్రశస్యతమానాం
 ప్రబంధానాం ప్రణేతారోఽపి పరశ్శతం స్సంతునామ, అధునా
 తేషాం వర్ణాశ్రమమర్యాదావిప్లవప్రచురం నాస్తిక్యబహు
 శం దేశస్య దౌర్జన్యం సుష్టు విచార్య తదుత్పాదనాయ స్వ
 పాండితీం స్వకం జీవితంచ సాధకయంతో మహాపురుషాః
 కతినామ సంతి. తథా ప్రయతమానేషు ప్రాజ్ఞేష్వగ్రీహాన
 మలంకుర్వం త్యమీ ఇత్యత్ర న కా ప్యతిశయోక్తిః. దంభేన
 క్రియమాణం కృత్స్నం కృత్యం ప్రకల్పిత లోకస్య వికృతయ
 ఇతి మన్వానా మహాపురుషాః ప్రాయ ఏవ మనాదృతదంభా
 ఏవ ఇహముత్ర చోపయుక్తాని కర్మాణి కుర్వంతో దేహ
 యాత్రా మతివాహయంతి. ఏకైకం రామాయణ మథవా
 విశ్వవిదితం వాల్మీకిరామాయణం వా సాంగ మధీత్య సాధు
 తదర్థవిశేషప్రపంచ మవగచ్ఛతాం సుధియా మేవ విరళా
 నాం సతాం చతుర్వింశతిరామాయణపఠసతదర్థావబోధన
 తస్మిన్ననాదినా జన్మ సఫలయతాం అత్యావశ్యకేన చతుర్విం
 శతే స్తేషా మైకకంఠ్యనిరూపణేనచ బహూపకుర్వతా మమీ
 షాం జీవిత మత్యథం శ్లాఘ్యతమ మిత్యత్ర న కేచి సంది

హీరణ్. ఉత్తరోత్తరకాండేష్వ ప్యేవంవిధయైవ సుగమయా.
సరళయాచ రచనయా స్వాంతాని లోకస్య సమాక్రమ్యంతీ
త్యస్మాకం హృదయమ్.

ఇతం,
కురుగంటి శ్రీరామశాస్త్రి, తెనాలి.

బ॥ ముదిగొండ నాగలింగశాస్త్రిలుగారు,
మహాపాథ్యయులు, జ్ఞానవాహినీ పత్రికా సంపాదకులు.
శివాభ్యాసము.

అనుమోదపత్రికా.

శ్లో॥ భోవిద్వత్ భవతాసముద్భృత మిమం నిశ్చేషరామాయణా
పారాంభోనిధిగర్భనిర్భరమహామాణిక్యసంగుంభితం
సారోద్ధార మవశ్య మద్భుతతరం శ్రీరామచంద్రస్ఫుర
ద్గ్రీవామాక్షికహరసంభృతనిజాకారప్రకారం పరం.

శ్లో॥ క్వ సర్వరామాయణనామకార్ణవాః?
అణుప్రమాణం క్వచ మానవం మనః?
అమానుషీ విజ్ఞమణే! భవత్కృతి
ర్న విస్మయం యచ్ఛతి కస్య ధీమతః?

శ్లో॥ అసంఖ్యసంఖ్యావ దశక్యసంగ్రహం
భవత్కృతం విస్మయదం బుధాభవా
కి మత్ర చిత్త్రం రఘునాథనత్కృపా
బలే చిత్ర సిద్ధే సకలార్థసాధకే.

శ్లో॥ ముల్కుట్లపంశముఖ్యస్య నరసింహవధానినః
ఆమోదతే కృతిం శాస్త్రీ నాగలింగనమాహ్వాయః.

ఇతి

ముదిగొండ నాగలింగశాస్త్రీ,
మహోపాధ్యాయః,
జ్ఞానవాహినీ పత్రికాసంపాదకః.
తెనాలి

బృ॥ ములుకుట్ల వీరరాఘవశాస్త్రీలుగారు. ఇంకొంట్లు.
త్రిరామచంద్రపరబ్రహ్మణే నమః.

శ్రీరస్తు

చిరంజీవియగు ములుకుట్ల నరసింహవధానిని ఆయు
ష్మాన్ భవ సౌమ్య యని వేదోక్తముగ ఆశీర్వదించి ములు
కుట్ల వీరరాఘవశాస్త్రీ, కుశలప్రశ్న పూర్వకముగ వ్రాయు
సంగతులు.

భవత్సంగ్రహితశ్రీరామాయణసారోద్ధారబాలకాండము
నామూలాగ్రముగఁ జదివినాడను. శ్రీచక్రవర్తుల రంగా
చార్యులగారియింటియొద్ద భవత్సంగ్రహిత రామాయణసారో
ద్ధారబాలకాండము ననుసరించియే నాచేఁబురాణకాలక్షేపము
జరుపఁబడినది. శ్రోతలు మిక్కిలి సంతసించినారు. అనేక
రామాయణములనుండి రసవంతములు రంజకములు నగు
శ్లోకము లేర్పికూర్చఁబడినవి. కథాభాగము నాతివిపులము
నాతిసంక్షేపమును గాక యథోచితరీతి నలరారుచుండుటచేఁ

భావకులకు శ్రోతలకు వినువు కలిగింపక చదివినకొలది వినినకొలది అంతకంత కుత్సాహము కలిగించుచున్నది. అనేక రామాయణములందలికథాద్వైవిధ్యమున కేకార్థత్వప్రతిపాదనమునకై చేసిన శ్రమ అనుభవైకవేద్యము అస్మద్వంశ్యులలో లబ్ధప్రతిష్ఠలు కలరు గాని నీవలె శాశ్వతకీర్తిని గడించిన వారు లేరు. శ్రీరామచంద్రకటాక్షవీక్షణమున శేషించిన కాండములు సత్స్వరముగఁ బూర్తిచేయుదువుగాత.

ఇట్లు,

ములుకుట్ల వీరరాఘవశాస్త్రి,

ఇంకొల్లు గ్రామవాసి.

6—6—33.

అభినవ సరస్వతీ పత్రిక 24 సంపుటము, 9 వ సంచిక
ఆంగీరస సం॥ మార్గశిరమాసం (1932 సం॥ డిశంబరు)

పత్రికాధిపతి నాగరభండారి బహుగ్రంథకర్తయు నష్టావధానియగుబ్రహ్మశ్రీ జానపాటి పట్టాభిరామశాస్త్రిలు గారు.

రామాయణసారోద్ధారముబాలకాండము గ్రంథకర్త గుంటూరుజిల్లా బాపట్లతాలూకా చీరాల గ్రామవాసియగు పండిత ములుకుట్ల సరసింహావధానులుగారు. ఆచరితానేక విద్యాసంగుడగు నీయన... రామకథగలప్రమాణ గ్రంథము లన్నిటిసారమంతయు నారువేలశ్లోకములతో గ్రంథముగఁ గూర్చి తనజన్మము సఫలము చేసుకొనుటయేగాక వంశమును గూడ పావనము గావించెను ... ఈవిధముగ రామాయణ

సారము నుద్ధరించి రామాయణసారోద్ధారమును నేతద్వంధునామమును సార్థకముచేసిన గ్రంథకర్త శక్తి శ్లాఘనీయము. గ్రంథకర్తయే 73 పుటలయుపోద్ఘాతమును గీర్వాణవాణిలో వ్రాసియున్నవాఁడు. అదియును సంస్కృతభాషాభిజ్ఞులకు చాల నుగమమై సంతోషమును గల్గించుచున్నది... బెజవాడనగరమున బురాణముచెప్పి యభినవవాల్మీకియనియు, బౌరాణిక విశారదుఁడనియు, రామాయణసుధాసాగరమనియు బిరుదములు సంపాదించియున్నవారు.

ప్రజామిత్ర పత్రిక .

ది 12 అక్టోబరు 1931 సం॥ ప్రజామిత్ర విలేఖరి.

ఘమారు రెండుమాసములు పైనుండి రామమోహన గ్రంథాలయభవనమున ప్రతిదినము సాయంత్రము 6-30 గంమొగలు 8 గం॥వరకును, చీరాల వాస్తవ్యులగు బ్రాశ్రీములు కుట్ల నరసింహావధానులుగారివలన వారిచే స్వయముగా సంకలితముచేయబడిన చతుర్వింశత్యావరామాయణ సారభూషణము (రామాయణ సారోద్ధారము) చక్కని మృదుమధుర శైలిలో పండితపామరులకు బోధపడునటులను రామభక్తి పరిపూర్ణులై తరించునటుల నిర్వచింపబడుచున్నది. శ్రోతలగు స్త్రీ పురుషులు వందలకొలదిగ దినదినాభివృద్ధియై భాండాగారభవన మంతయు గిక్కిరిసి భవనప్రాంగణములయందు

గూడ స్థలము జాలమిచే వర్షముగందు సైతము రోడ్డువరకును నిండుచున్నారు.

రామభక్తాగ్రేసరులు శ్రీరామనామామృతమును గ్రోలి తన్మయ్యలై చిదానందుడగు నా పరాత్పరునిపాదపద్మములఁ దేకనిశ్చలభక్తితో ధ్యానింసులాగున భక్తబృందమును శ్రీ పండితులవా రాకరింపగల్గిరి. శ్రీరామకథసకలశాస్త్రముల కనుగుణ్యమైనదిగనుక సకలవిషయములు సర్థతాత్పర్యసహితముగ ననేకయుపమానములతో శ్రోతల సంతృప్తిలను జేయుటలో శ్రీ అవధానులవా రగగిగణ్యులు.

ఆంధ్రపత్రిక త్రిలింగపత్రిక లందుగల విశేషములను చూడ పాఠకలోకమునకు నదలబడినది.

స్వాగత పత్రము.

బ్ర॥ శ్రీ॥ పౌరాణికవిశారద ఇత్యాది బిరుదాంకితులును, ములుకుట్ల వంశాబ్ధిచంద్రులునగు నరసింహావధానుల గారికి విజయవాడ క్రొత్తపేట నగరాల సంఘమువారు శ్రీ సీతారామస్వామివారి ఆలయమున శ్రీమద్రామాయణ సారోధార పురాణ కాలక్షేపసమయమున నొసంగిన స్వాగత పత్ర పంచరత్నములలో రెండుమాత్ర మిచ్చట నుదాహృతములు.

గీ॥ పలుకు పలుకున జక్కెర లొలుకునట్లు
నిఖిలమైన పురాణముల్ నేర్పుతోడ
అనువదించెడి శ్రీ సృసింహావధాని!
అందుకొనుమయ్య! స్వాగత మందుకొనుము.

క॥ ములుకుట్ల నామకాన్వయ
జలనిధిరాకాశశాంక! జననత! చతురా!
అలఘు సరసింహశాస్త్రీ!
సలలితముగ మేఘైశంగు స్వాగత మిదిగో.

ఇట్లు,
నగరాల సంఘము, క్రొత్తపేట.

బ్ర॥ శిష్యా లక్ష్మీకాంతశాస్త్రులుగారు,
అష్టవధానులు, బెజవాడ.

అర్యా!

తమ రాశీర్వచన పురస్కరముగా నా కంపిన రామాయణసారోద్ధారంబునందలి బాలకాండముం దిలకించి పరమానందనిమగ్నమానసుండనైతిని. మీరు రామాయణవిషయంబునంజేయు పరిశ్రమంబు వర్ణనాతీతంబును, సకలజనైకవేద్యంబును నయినది. భవద్విరచితంబగు నీ గ్రంథంబు పరిశీలించి పరమానందమగ్నమానసుండనైతి. అట్టియెడ నాహృదయంబునం బొడసూపిన భావంబు లిట్లు క్రోడీకరించి వ్రాయుచున్నాడను.

ఉ॥ రామకథానుధానిధితరంగములం బ్రభవించు రత్నపుం
దామములంట శ్లోకము; లు ♦ దారకవిత్వరసాధిదేవతా.
ధాములు వ్యాసమారుతనుతప్రముఖుల్ కవులంట నారసిం
హములశేముషీరచన ♦ మాననిపించె యెట్టివారలన్.

ఇట్లు విద్యజ్ఞనవిధేయుడు,
'ఉభయభాషాపరిణ' శిష్యా లక్ష్మీ కాంత శాస్త్రి,
అష్టపదాని, బెజవాడ.

బ్ర॥ అయ్యగారి వీరభద్రరాయ కవిగారు,
ఆచంటస్థానికమధ్యమ పాఠశాల ఆంధ్రపండితుడు,

అ భి ప్రా య ము .

గుంటూరుమండల చీరాల పురవాసులును వివిధవిరు
దాంకితులును పౌరాణికులును నగు బ్రహ్మశ్రీ ములుకుట్ల
నరసింహావధానిగారు రచించిన సాహిత్యరసామరచరిత్రంబు
నామూలాగ్రముగఁ జదివి బ్రహ్మనంద మొంది యొసంగిన
మదీయాభిప్రాయము.

శా॥ చాతుర్వింశతిరామగాథ లరయన్ ♦ శక్యంబుగా దేరికన్
బ్రీతినల్లిననై కృతావలహరీ ♦ వేద్యుండు లే దున్న వి
ఖ్యాతి రామకథారసోద్ధరణసద్గ్రంథంబు నిన్నోలి వి
ద్యాతీతామలులేరు న్రాయరు కృతి ధన్యుండ వో దేవరా!

- సీ॥ సంశయాచ్ఛాదితఃస్వాంతాంబుజానీక
మోదదాయకభాస్కః॥ రోదయం
వినుతపురాణాంశః॥ విశ్వానవృక్షంబు
వెలయింపఁగల్గిన॥ విత్తనంబు
నపహసించుచునున్న॥ యన్యమతస్థుల
కుటిలవాక్పర్వతః॥ కులిశధార
శ్రీరామవరుధ్యానః॥ చిత్తచకోరమో
దంబు గూర్చెడుచంద్రీ॥ దర్శనంబు
- గీ॥ పిబుధవినుతంబు లక్షణః॥ విలసితంబు
సాంప్రదాయకసిద్ధంబు ॥ సన్మతంబు
త్వద్విరచితంబు కీర్తిసం॥ ధాయకంబు
రామచరితంబు సారవి॥ రాజితంబు
- గీ॥ భవ్యములుకుట్లకులశీతః॥ భానుఁ డైన
నారసింహవధాని క॥ నారతంబు
నాయురారోగ్యభాగ్యంబు ॥ లండఁజేసి
కరుణ శ్రీరామచంద్రుండు ॥ గాచుఁగోక.

స్థానికమధ్యమపాఠశాల,
అచంట,
పశ్చిమగోదావరిజిల్లా,
2—1—1933.

ఇటు విధేయుఁడు,
అయ్యగారి వీరిభద్రరాయకవి,
ఆంధ్రపండితుడు.

మహారాజశ్రీ శ్రీ విక్రమ దేవవర్మ,

మహారాజులుగారు.

విద్యత్కవి ప్రభువన్యలును. జయపుర సంస్థానాధీశ్వరులును,
జయపురము, ౨౦--౧౧--౩౨.

క॥ శ్రీరామాయణ సారో

ధారము చిత్రింబుగ గ్రీధితంబయి సుమనో

వారస్తుత్యము మఱి సా

ధారణజనబోధ్య మగుచుఁ దనరెడు మిగులక.

ఇట్లు,

శ్రీ విక్రమ దేవవర్మ.

బ్రహ్మశ్రీ కింకవీంద్రాపుటా పంచాసన విద్యత్కవి బాలకలానిధి

ఇత్యాద్య నేక బిరుదాంకితులును. శతావధానులునగు,

చెల్లపిళ్ల వేంకటశాస్త్రిలుగారు,

అయ్య! కడియము, తూర్పుగోదావరిజిల్లా

మీరుపంపిన రామాయణసారోద్ధార గ్రంథసంబంధి

బాలకాండమును ప్రత్యక్షరమును చదివి చూచినాను.

మీ రొనర్చినపని మిక్కిలిశ్లాఘ్యము.... మీరు పలుచోట్లగల

విషయములను మిక్కిలి శ్రద్ధతో గమనించి పాఠకలోకమున

కరటిపండ్తోలిచి పెట్టిన ట్లందించినారు. మీయెడల నెల్లరును

కృతజ్ఞులుగా నుండవలసినవిధి. మీకు భగవంతుఁడు మీరచన

కుందగిన శ్రేయస్సును గూర్చుగాక.

28-1-33.

చెల్లపిళ్ల వేంకటశాస్త్రి,

భవానీశంకరశాస్త్రిలుగారు,

ఛత్రపురం,

వేదార్థప్రసక్తలు,

26—11—32.

బ్రహ్మశ్రీ అవధానులుగారికి, కృతానేకనమస్కా-
రుడై భవానీశంకరశాస్త్రి వ్రాసుకొన్న పత్రము.

అయ్యా,

తాము దయతో సంపించిన శ్రీరామాయణసారో
ద్ధారమును నూచి యత్యంతానందమును బొందితిని. తమ కీర్తి
శక్తి దయచేసిన శ్రీమత్తారకబ్రహ్మమును మనసా స్మరించు
చున్నాను. తమ యుద్యమము నిరంతరాయముగ నెరవేరు
టకు శ్రీరామచంద్రమూర్తి యనుకూలు డగుచు.

ఇట్లు బుధజనవిధేయుడు,

బా. భవానీశంకరశాస్త్రి.

శ్రీరామనేవ.

ఆంధ్రవాల్మీకి, వావిలికొలను సుబ్బారావుగారు,
వాల్మీకాశ్రమము, సత్తెనపల్లి.

బ్రహ్మశ్రీ ములుకుట్ల నరసింహావధానులవారికి—
సాష్టాంగనమస్కారపూర్వక విజ్ఞప్తి.

తమ రంపిన బాలకాండమును తిలకించితిని. తమ
మహోద్యమము మిక్కిలి బ్రశంసించుచున్నాను. తమ రారం
భించిన కార్యము పూర్తిజేయ మీకు శ్రీరామచంద్రమూర్తి
దీర్ఘాయురారోగ్యముల ననుగ్రహించుగాక యని ప్రార్థించు
చున్నాను.

ఇట్లు నమస్కారములు,

25—1—33.

వాసుదాసుడు.

శ్రీ దేశోద్ధారక ఆంధ్రభాషానిలయము, తుకునూరు, (పాల్వంచ సంస్థానము, నైజాం) కూనవరంపోస్టు, తూర్పు గోదావరి, శేఖసంఖ్య 442 ది 19-4-33. సంస్థాపకులు : కొత్త పల్లి వేంకటరామలక్ష్మీనారాయణశర్మ.

పండితవర్యా నమస్కారములు !

తమరు దయతో సంపిన గ్రంథము చేరినది. తమ పురాణము వినుభాగ్య మొకసారి బెజవాడలో లభించినది. పౌరాణిక విశారదులును అభినవవాల్మీకి బిరుదాంకితులు నగు తమ గ్రంథప్రాశస్త్యము ఆంధ్రలోకమునకు పరమపూజ్యమైనది.

చిత్రించగలరు.

విధేయుడు,

కొ. వెంకటరామశర్మ.

ఆర్యభారతీ గ్రంథమాల, పరశువాకం, మద్రాసు.

గంపాదకులు :

పంచాంగుల ఆదినారాయణశాస్త్రిలుగారు,

మకాం : కల్కికోటకాలేజీ (గంజాం) 16—11—1932.

బ్రహ్మశ్రీయుతులును పూజ్యులు నగు ములుకుట్ల నరసింహావధానులవారి సన్నిధికి-విధేయుడు, పంచాంగుల ఆదినారాయణశాస్త్రి వాగ్దాసుగారి విన్నపములు.

తాము సంపిన రామాయణ సారోద్ధారబాలకాండము చేరినది. మన దేశపు పండితులలో ప్రాచీనరీతికిఁ జెందినవారు కాని లేక నవీనరీతికిఁ జెందిన వారుగాని జేయునట్టి భాషాసేవ,

గేశనేవకు నేను సర్వధా విధేయుడను. అందును ప్రాచీనగ్రంథములయందును మతమునందు ప్రజలకు అనురాగాదరములను కల్గింపఁ బాటుబడు వ్యయసాయమున నాసానుభూతి పెల్లుగలదు. తాము చూపిన రామాయణ కథా సంపుటీకరణము, మతభేద సమన్వయము, రామాయణ మాహాత్మ్య ప్రతిపాదనము మొదలగు ఘట్టములలో విమర్శనచాతురి చాల మనోహరముగను ప్రాచీన ప్రాచ్య సంప్రదాయానుగుణముగ నున్నది. ఎన్నడో వేదః ప్రాచేతసా దాసీ త్సాక్షాద్రామాయణాత్మనా" అన్ననుడిని తాము మాకు నేటికి ప్రత్యక్షచర్వణార్హముగా ప్రతిపాదించి శ్రుతిత్వము ఋజువుపర్చితిరి. తమ జీవితము వంశము విద్యావంతమేగాక ఇందుమూలమున నస్మాదృశులనుగూడ సాజాత్యసంబంధముచేఁ బవిత్రీకరించి నందులకు అనేకకృతజ్ఞతా పూర్వక వందనంబులు.

ఇట్లు విధేయుడు,

పంచాగ్నుల ఆదినారాయణశాస్త్రి.

బ్ర॥ చిలుకూరి చల్లయ్య శాస్త్రిలుగారు,

కంచుమట్టి, మాఘ శు ౬ లు.

శ్రీ వేదమూర్తులయిన బ్రహ్మశ్రీ ములుకుట్ల నరసింహావధానులుగారికి చిలుకూరి చల్లయ్య శాస్త్రి యనేక నమస్కారములనుచేసి చాయంగల విన్నపములు

తాము పంపిన పుస్తకము నా కందినది. తమగ్రంథము మా యూరంగలవార 'అందరు తిలకించి వేనోళ్ల గొనియాడుచు.

శ్లో॥ శ్రీరామాయణసారకావ్యరచనావిహృతకీర్త్యాఽఽవృతం
భక్తాగ్రేసర మద్భుతపరివచనే నాకృష్టలోకేడితం
చీరాలాఖ్యపురీనివాస మతులం శ్రీనారసింహాభిధం
సీతాజాని రశేషసద్గుణగణం పాయా త్సదే త్యబువ౯.

పండితాఖండలుం డనియును వాక్కుచ్చిరి. తరువాత
కాండాంతరస్థ కథాసంవిధాన మెటులుండునోయని తహతహ
లాడుచున్నారు.

మృకండుజ పత్తనాభిజనా స్తేవ మాశిషం దదుః—
శ్లో॥ జగదానందనిధానభూతకవితాధారాసముల్లాసినం
ములుకుట్లాన్వయవార్ధిశీతకిరణం శ్రీనారసింహాభిధం
నవవాల్మీకివిశారదాదిబిరుదై రభ్యర్చితం సర్వదా
రచితోద్ధారకథోక్తిమోహితభువంపాయా స్తుదా శారదా.
నతిసుతీవూర్వికేయం విజ్ఞాపనేత్య పూయః

సాదరం గృహీతవ్యేత్యభ్యర్థనా,
చిలుకూరి చల్లయ్యశాస్త్రి.

బ్రహ్మశ్రీ పిరాట్ల మృత్యుంజయశాస్త్రిలుగారు,
జగ్గయ్యపేట. మకాం: కాకినాడ, 9—1—33.

భోభోములుకుట్లనరసింహావధానినః భనద్వందన పూ
ర్వకం విజ్ఞాపయ త్యయం విద్వాన్.

యుష్మదీయరామాయణసారోద్ధారాభ్యో గ్రంథరాజః
యథాశక్తిభక్తి త్రివారం మయా పరిశీలితః. దర్శిత శ్చాయం

కతిపయేభ్యో విద్వద్వరేభ్యః. 'నహి కస్తూరికామోద శ్శవ
థేన నివార్యత' ఇతిన్యాయేన సకలవిద్వత్సాధారణరామా
యణాంశనందేహనివృత్తిపూర్వకచమత్కారవిశేషాధానపటి
ఁగునీ నైపుణీ భవత్స్వేన ప్రతిష్ఠితేతి

సాదరం విజ్ఞాపయతి

పిరాట్లమృత్యుంజయశాస్త్రి,

జగ్గయ్యపేటగామనివాసీ.

బ్రహ్మశ్రీ బొమ్మకంటి నరసింహశాస్త్రిలుగారు,

(వీరు బొమ్మకంటిపట్నంపండితులలో నొకరు)

రామారావుపేట, కాకినాడ, 19-6-33.

భో ములుకుట్ల నృసింహావధాని విద్వాంసః సద్వందన
పూర్వక మిదం విజ్ఞాపయతి బొమ్మకంటి నృసింహశాస్త్రి
కాకినాడ పురాంతర్గత రామారావుపేటనివాసీ.

శ్రీమద్విరచిత రామాయణసారోద్ధారాఖ్యః ప్రబంధ
మణి శ్రీమత్పిరాట్ల మృత్యుంజయశాస్త్రిణాం పరిచయ
వశాత్ సమ్యగ్విలోకితః పురస్కృతశ్చ బహుధా మూర్ధ్నా
తన్నాయకప్రసాదాన ఇతితు నవీన మావయో రాత్యంతిక
మైత్రీనిదానం ఇతిశివం.

బొమ్మకంటి నృసింహశాస్త్రి.

బ్రహ్మశ్రీ కురుగంటి పిచ్చయ్య శాస్త్రిలుగారనెడి వేంకటరమణశాస్త్రిలుగారు, శ్రీసుందరీవిలాస సంస్కృతపాఠశాలా ప్రధానోపాధ్యాయులు, వేమూరు, ఫాల్గున శు. ౨ లు.

శ్రీమచ్చిరంజీవి ములుకుట్ల నరసింహావధానినా మాశీః పూర్వక మభిలషతి శ్రేయాఃసి.

భవత్ప్రేషితం శ్రీరామాయణసారోద్ధారస్థ బాలకాండం దృష్ట్వా పరమానందభరితోఽస్మి. శ్రీరామాయణాంతర్గత సంశయచ్ఛేదకోఽయం గ్రంథ ఇత్యత్ర న కాపి విప్రతివత్తిః. ఆంధ్రదేశస్య మహాపకారకర్తృణాం శ్రీరామతత్త్వవిమర్శకానాం తదేకశరణానాం భవతాం శరణాగత రక్షక శ్రీరామచంద్రవవ ఐహికాముష్మికసమ్పద్ధిం దిశతీతి కిమతఃపర మాశాస్యం.

శ్లో॥ వాల్మీకిరామాయణవక్తృబోద్ధృమహాపకారాయ కృతోఽపి కోశః, అథ్యాత్మరామాయణమూలపవేత్యహో సృసింహస్య కృతేః ప్రభావః.

ఇథం,

కురుగంటి పిచ్చయ్యశాస్త్రి

త్యుపనామా వేంకటరమణశాస్త్రి,

త్రిపురసుందరీవిలాస సంస్కృతపాఠశాలా,

ప్రధానోపాధ్యాయః వేమూరు.

ప్రక్క సూర్యనారాయణ శాస్త్రిలుగారు,

కొవ్వూరు, (గోపాదక్షేత్రం.)

పారాజికవికారదమహాశయాః!

శ్రీ మద్భీ రామాయణసుధాసాగర బిరుదాంకితైః
ప్రేమా ప్రేషితం శ్రీరామాయణసారోద్ధారబాలకాండం
మయా సమఃపూర్వకపరిగృహీతం పఠితంచ. దివాకరం దశై-
యితుం కరదీపికాభవ శ్రీమతాం గ్రంథవిషయే మాదృశస్య
బాలస్య అభిప్రాయః కియా? అపిచ వివిధరామాయణవస్తు
సమ్మేళనకార్యే భవద్భిః సూచితరామాయణానాం మధ్యే
కానిచి న్నామాన్యపి నాస్మత్కర్ణతాడితానీతి నివేదయన్
వివిధకుసుమానాం మధ్యే మృదులపరిమళమిళితసుమకల్పిత
మాలికాభవ ఏతద్గ్రంథ స్సర్వేషామపి ఆనందదాయీ భవతీ
త్యస్మదభిప్రాయః. కించ ఆంధ్రీతాత్పర్యవివరణసమేత మేకం
పుస్తకం పి.పీ. మార్ణేణ ప్రేషయంతు శ్రీమంతి త్యభ్యర్థయే.

14—4—33.

ధక్తపాదసేవకః,

ప్రక్క సూర్యనారాయణశాస్త్రి.

బ్రహ్మశ్రీ చింతలపాటి సూర్యనారాయణశాస్త్రి సిద్ధాంతిగారు
కొవ్వూరు.

శ్లో॥ శ్రీముల్కుట్లనృసింహాధీర! భవతాయత్రేషితంపుస్తకం
సారోద్ధారకనామరామచరితం దృష్ట్వాతితుష్టోఽస్మ్యహం
కోవా మానవజన్మలబ్ధిఫలితం విద్యస్మనోల్లాసకం
చైతత్పూర్వమహర్షిసూక్తికలితం దృష్ట్వా ముదం నైతిహి.

శ్లో॥ కేవా సూరివరా న సంతి భువనే షట్చాస్త్రపారంగతాః
 తేషాం రామకథా యథా తవ తథా కుత్రాస్తి చేతోగతా
 తస్మా ద్వై తవ జన్మ; జన్మ తవవై; వాణీచ వాణీతథా;
 పుణ్యంచాపి తవై వ పుణ్య మితి మే నూనం మతి స్సర్వథా
 రామాయణరహస్యార్థరత్నాకరవ దత్రచ,
 భాతి సద్రామచరితే విరుద్ధాంశాపనోదనం.
 శ్రీరామచంద్రచరిత్రమేయ సుజనాదృతః
 సారోద్ధారోపిసర్వత్రసర్వదా వ్యాప్తిమాపున్నయాత్.

ఇత్యం

చింతలపాటి సూర్యనారాయణశాస్త్రి సిద్ధాంతి.

శ్రిం శ్రిం శ్రిం పుష్పగిరిసంస్థానపండితులగు

బి॥ అంబటిపూడి నరసింహశాస్త్రిలుగారు,

న్యాయవిద్యాప్రపీఠ చిరుదాంకితులు.

భో భో మహాశయాః!

స్వాభిప్రాయాఽఽవిష్కరణార్థం మహ్యం సమర్పిత
 మిమం రామాయణసారోద్ధారనామకం స్థాలీపులాకన్యాయేన
 తత్ర తత్ర అపశ్యం. భవతాం మానసికాయా భక్తే రియతా
 ద్యోతకోఽయ మేన భవిష్యతీతి మన్యే. అనేకేషాం రామా
 యణగ్రంథానాం ఘరిశీలనే తేషా మన్యోన్యవిరోధపరిహర
 ణేచ కృతశ్రమాణాం భవతాం స్వపక్షోత్తరవ్యవస్థాయాం
 అద్భుతరంజకా స్సమభూవన్. తత్రతత్ర కథాసంధిషు స్వవి

రచితశ్లోకాలపి శయ్యారీత్యాదిష్టు న ప్రాచీనరామాయణ
శ్లోకేభ్యో హీయంతే. కిం శతేన, ఏతావతా భవతా మున్న
తోఽయ ముద్దేశః పరాంకోటి మధిరోహతి.

మ॥ చిపురుంభావపుముత్తయంబులనుగుఁచెప్పశబ్దసూత్రాలమీ
వివిధానల్పసుకల్పనాచణమనోవిజ్ఞానమం దందుప్రా
కృవికంతీరవపద్యసూక్తిమణినంఘ్రాతప్రభాభాస్వరం
బపురామాయణసారహారమదిపూజ్యవెల్లునువ్వెత్తుగఁ

ఇతి విధేయః,

న్యాయవిద్యా ప్రవీణః,

అంబటిపూడినరసింహశాస్త్రి,

పుష్పగిరి ఆస్థానపండితః.

బ్రహ్మశ్రీ తాడేపల్లి వేంకటప్పయ్య శాస్త్రిలుగారు,
చందవోలు, శ్రీరామచంద్ర కథామృత గ్రంథకర్తలు.

కుశలం భవతాం తత్రభవతాం పృచ్ఛతి తాడేపల్లి
వేంకటప్పయ్యశాస్త్రి, సజ్జనవిధేయః, చందవోలు నామక
గ్రామవాస్తవ్యః.

శ్రీమద్భిర్దయావద్భి ర్మృతస్థకాశం ప్రేషితోఽయం
శ్రీ రామాయణసారోద్ధార సంజ్ఞానాన్నిబంధనరామాయణ
గ్రంథరాజో బాలకాండప్రమితో వ్యభాలకాండప్రమాణ
ప్రతిభాసంపన్నో యథామతి మయా పరిశోధితః. తతస్సౌ
ప్రతిభాసంపన్నో యథామతి మయా పరిశోధితః. తతస్సౌ

యం సంతుష్టాంతరంగోఽభూవం. జౌపనిషదతత్త్విరహస్య
సంప్రతిపత్త్యా బహురామాయణగ్రంథవినేచనేచ తావ
దస్య నిబంధనగ్రంథస్య సారోద్ధారసంజ్ఞా సమ్యగవ్యర్థా
సంపాదితైవ. ఏతావత్ప్రయత్నపారావారం తీర్ణానాం
యుష్మాకం సర్వపురుషార్థపరిద శ్రీరామభద్రవివ సర్వతో
భద్రవిదో భూయాదితి ప్రార్థయామి తమేవ దేవదేవం.

పండితవిధేయ స్సోఽయం వేంకటప్పాభిఖ్యః.

ఆంగీరస ఫాల్గునశుద్ధ పంచమి.

బ్రహ్మశ్రీ నారపరాజు సీతారామశర్మశాస్త్రిలుగారు,

చీరాల హైస్కూల్ సంస్కృతాంధోప్రసాధ్యాయులు.

శ్లో॥ శ్రీముల్కుట్లవరాన్వయాభ్యశిషిసం శ్రీరామసేవోత్సుకం
శ్రీరామాయణసారసంగ్రహకళోద్ధారాతిజాగ్రన్వతిం
శ్రీమత్తీరపురీవిహార మనిశం శ్రీనారసింహావధా
నీతిఖ్యాత మముం కవీంద్ర మవతు శ్రీరామచంద్రప్రభుః.

ఘనాభినవవాల్మీకి పౌరాణికవిశారద

రామాయణసుధాసాగరేత్యాది బిరుదాంకిత!

బ్రహ్మశ్రీ పండితములు కుట్లాన్వయసుధాకర!

సరసింహావధానిస్తే స్వస్త్వస్తు విమలం యశః.

రామాయణపురావృత్తసారోద్ధారకృత తవ

బాలకాంజో మయా ప్రోక్తః పతిత్స్సంత మాధ్వితి.

అహో తే సంకల్పః పృథులతరరామాయణకృతౌ
మురార్యాదిప్రాచీనతత్కవివరయశః ప్రాప్తు మవరః
కదా ద్రక్ష్యామితి త్వరయతి మనో మేఽఖలకృతిం
పరబ్రహ్మజ్ఞానప్రకరణఫలప్రాప్తిసరణిం.

అనవద్యహృద్యవద్యా ఘనవిద్యాప్రబోధికా
ఏషా తవ కృతి క్షీయా ద్భూమా వాచంద్రితారకం.

ఇతి,

నారపరాజ నీతారామశర్మ,
చీరాలమ్యునిసిపల్ హైస్కూల్ సంస్కృతాధ్యోపాధ్యాయః.

పండితప్రశంసాపంచరత్నములలోనివి

ఉ॥ పాత్రైభ వాంధకారమతిభాస్వరకాంతిహృదంతరాళమున్
జేరె దురంతమత్సరసిశీధవిశేషము తాటి దూరమై
తేజెను నేత్రవద్దములు తీటుగనింకెను మోహవార్ధి మీ
భూరిపురాణనిర్గతసుభోధమహోదయవేళలందున్. 3

ఉ॥ ఎందఱుపండితేంద్రులు, మహీతలమందుననున్న వారు వా
రందఱు నీవలె ప్రతిభ నందిరె? యాకవితాలతాంగితి
యందనమెల్ల నీకడుపునందున దాచెను; లేనిచో మహా
కందళితాద్భుతస్ఫురణ గల్గునె? యందఱు నిన్ను మెత్తురే.

పిళ్ళా వేంకటరత్నంసాత్మడు.

కొత్తపేట, తెలంగాణ.

హయగ్రీవాయ నమః

బ్రహ్మశ్రీ వేదాంతం శ్రీరామశాస్త్రిలుగారు,

త్రిభద్రాచల కీర్తీతారామ సంస్థానవిద్వారములు, భద్రాచలం.

పఠన్తు శాస్త్రాణి పురాణసంహితాః

శృణ్వన్తు గాథా శృతశో వివశ్చితః

న సామరస్యాయ కరోతి కోపి

యత్నం యథాయం' సరిసింహనామా.

౧

అనేన నూనం కలికాలనష్ట

ధీయా మబోధ్యో బహుకాలవేద్యః

విచార్య బుద్ధ్యా నిరణాయ సారః

ప్రమాణజాతై శృతశోఽతహృద్యైః.

౨

సారోద్ధారో నామ రామాయణస్య

గ్రంథో నూనం సంశయా న్నశ్చిన్తి

యస్మా ద్దార్షగ్రంథనిష్ఠప్రమాణా

న్యాస న్నత్రానేకశో దర్శితాని.

3

పఠే త్కృతి మిమాం సకృద్వది పురాణరామాయణ

ప్రభూతవిషయా న్నరః ప్రభవతిష్ఠ బోధ్యం న్యాయం

నచేదలఘుక్షప్తభా గ్భవతి సంశయచ్ఛేదనే

యతో బహువిధా కథా మునివరప్రణీతాపి సా.

౪

కృచిద్దేశరథాత్మజప్రభవకాల ముద్బోధయన్
కృచిద్జనేకజావయోవిషయసంశయం ఖండయన్

‘కవచిద్ధృతపహతపాయనేవభాగరీతిం వదన్
తనోతి సుదృశాం భృశం ముద మయంహి కోశోత్తమః. ౧

నానాగ్రస్థనిబద్ధరామచరితం నానావిధత్వా త్కతా
బాద్ధప్రాయజనే విలుప్తధిషణై ర్మిథ్యేతి నిర్ణీయతే
ఇత్యాలోచ్య సృసిహ ఏష కలయ నైక్యంతు రామాయణే
“సారోద్ధార”మిమం వ్యథాత్మరణయాముల్లుట్లసంశ్యస్సుధీః.

‘వేదో సాకుభవా దభూతి తితలే రామాయణాత్తా భవన్
ఇత్యేతత్ సుతిరూపమేవ బహుళో జానాతి లోకో వచః
సారోద్ధారకృతేతు రామచరిత స్యాశేషపౌరాణిక
గ్రంథాధారతయా నిరూపిత మభూ ద్యాధార్థ్యసంకీర్తనం. ౨

‘మానిషాదేతిపద్యాత్పక్ , లోకేశ్లోకోఽస్తివా నవా
యద్యస్తి కథ మాద్యోఽయం , కవి ర్వల్మీకసంభవః. ౩

నాస్తి చేతు కథం శక్యా , పురాణానాం పురాణతా
వక్తు మిత్యాది సందేహః , నరసింహేన నాశితాః. ౪

భద్రద్రాదిరామసంస్థాన , విద్వాన్ శ్రీరామనామకః
‘వేదాస్తవంశ్యః ప్రాతీత్యం గ్రంథం గ్రంథకృతం ముదా.

ఇతి,

‘వేదాంతం శ్రీరామకావ్యే.

శ్రీయుతులగు ఆంధ్రదేశ గ్రంథాలయ సంఘమువారి సన్నిధికి

పండిత సన్మాన పత్రిక

చీరాల వాస్తవ్యులును, పండితవర్ణములు నగు

బ్రహ్మశ్రీ ములుకుల్ల నరసింహావధానులవారి సన్నిధికి.

అర్చనార్థం,

నేటి కైదుమాసములనుండి, విజయవాడయందు “శ్రీ రామమోహన ధర్మపుస్తక భాండాగారము” న “శ్రీమద్భాగవతసారము”ను బ్రవచనముగావించిన తమకు మా సంఘపక్షమున భక్తిపూరితముగ నీ సన్మానపత్రము నర్పించుచున్నాము.

యుగయుగములనుండియు ప్రపంచమందంతటను బ్రఖ్యాతివడసియు, ఆధునాతన ప్రపంచవాసనాబలముచే నిండుక మరువబడిన శ్రీ నీతారామచంద్రమహామూర్తీశయవిసార కుతూహలాలై, బహువ్యయప్రయోగ సలకొల్పి యానేతుహిమాచలపర్వతము భారతదేశమున పర్వతనముజేసి, శ్రీమద్వాల్మీకిమహర్షి కృత శతకోటిరామాయణసారములగు అరరామా యణముల నిరువదిసార్లుంటిని సంపాదించి, సంశయవిపర్యయరహితముగ పరిమర్శముగ శ్రీ నీతారామకథామృతమును సంగ్రహించి “శ్రీమద్భాగవతసారము” మనుపేరిట నొక గ్రంథముగ నమర్చి నదానిని పర్వజనమనోహరముగ అబాలగోపవిదితముగ సరసముగ బ్రవచనము గావించి శ్రోతల నందర నొక్కరితీ ధర్మోన్ముఖుల గావించిన తమకు మా కృతజ్ఞతాపూర్వకవందనశతంబులు.

భవదీయ సురుచిరవచోనైపుణితే, ధర్మాధర్మనిర్ణయకాశలముచే, ప్రవృత్తినివృత్తిరూప ధర్మద్వయబోధనాసామర్థ్యముచే, భగవన్నామసంకీర్తనాచాతుర్యముచే, సహజసద్భక్తిసద్భావనాతిశయముచే, యుక్తిచే, నూక్తిచే శ్రోతల ధన్యులజేసితిరి. వారు తనివిదీర రామకథారసముగ్రోలి తృప్తులైరి.

పు సకభాండాగారములు జేయవలసిన కృత్యములలో నొకటియగు
“ పౌరాణికవిశారదులు ” ను తా మీ పురాణప్రచారమున
గావించి మార్గదర్శకులైరి

అర్యవర్య, తాము జేసిన మేలును మరువజాలము. ఉచితరీతిని సత్క-
రింప నసమర్థులము. ఐనను చంద్రుని కొకనూలుపోయి గనునట్లు తమకు
రామమోహన గ్రంథాలయమువా రొసంగిన.

“ పౌరాణిక విశారదులు ”

అను బిరుదమును సమర్పించుచున్నారము. అంగీకరింపఁ బ్రార్థితులు.

శ్రీ సీతారామచంద్రులు తమకు చిరతరాయురారోగ్యైశ్వర్యముల
నొసఁగుగాత !

విజయవాడ, } ఇట్లు భవదీయవిధేయులు,
24—12—1931. } ఆంధ్రదేశ గ్రంథాలయ సంఘము.

శ్రీ విజయవాడ పట్టణ సనాతనవర్ణాశ్రమ ధర్మసంఘమువా
రొ సంగి న

సన్మాన పత్రము.

“పౌరాణిక విశారదులు, రామాయణ మధాసాగరేత్యాది” బిరుదాంకితులగు
బ్రహ్మశ్రీ పండిత ములుకుట్ల నరసింహావధానుల వారికి
అర్యమహాశయా !

స్వస్తిశ్రీ ప్రజ్ఞోత్పత్తివాసు శంపత్నర పుష్ప శు ౨ లు సిరవార
యుక్త (9-1-32) మగు శుభదినమునండి, మా యజమాన్యమున

శ్రీ విజయవాడ పట్టణసమగు శ్రీరామ, శ్రీ నగరేశ్వర, శ్రీ వేంకటేశ్వర శ్రీ కన్యకా పరమేశ్వరీ ఆలయములందు పండిత వరేణ్యులగు తమకు చతుర్వింశతి రామాయణముల నుండియు, అష్టాదశ పురాణముల నుండియు సంగ్రహించి యుద్ధరించిన “శ్రీమద్రామాయణ సారోద్ధారమును శ్రీ నీత్యారామచంద్ర మహాపరీభువువారి పవిత్ర చరిత్రమును శ్రోతల కానంద దాయకముగ బ్రవచనము జేసితిరి. ప్రస్తుతకాలమున సంస్కృత విద్యా పారంగతులగు పండితు లార్యుల పవిత్రతాస్మారకములగు పురాణాదిక చరిత్రలను, నిష్కల్మషమును, నిష్పాక్షికమునగు బుద్ధితో విమర్శించి విరుద్ధ భావములను సమన్వయపరచి యైకమత్యమును గూర్చుచు బ్రహ్మసందోహముల జీవితపథమును నసమాన పవిత్రపూరిత లేజోమయ ధార్మికబద్ధముగు జైదిక మతానుసరణీయముగ నడుపుటకుగాను, ప్రాధవిద్యా ప్రచారమును జేయ దీక్ష బూనకుండుట కలికాల జైపరీత్యంచేగదా? ఆర్యుల పవిత్ర నాగరికతకు మూలస్థానంబగు వేద సమ్మతమయిన ఏ ప్రాధ విద్యాప్రచారమును పండితబృందముల కాదర్శ ప్రాయముగ తమకు చేబూని ప్రజల కొనర్చుచున్న యుపకార మత్యంత శ్లాఘ్యతరమై యున్నది.

రామధికశిఖామణి! జగజ్జననియ, మత్పురాధిపాన దైవతమగు శ్రీ శ్రీ శ్రీ కనకదురా మహాదేవి తమ కాయురాశ్విగైశ్వర్యముల నొసంగి సనాతన వేదమతప్రచారమునందు తమకు నూతనోత్సాహములను సదా ప్రసాదించు చుండుగాక!

శ్రీరామ, శ్రీనగరేశ్వర,
శ్రీవేంకటేశ్వర, శ్రీ కన్యకా
పరమేశ్వరీ ఆలయములు
బెజవాడ పట్టణము,
8-6-1933.

ఇట్లు,
పవిత్ర స్మృతులతో నొసంగు
శ్రీ విజయవాడపట్టణ సనాతన
వర్ణాశ్రమ ధర్మసంఘము.

శ్రీ శ్రీ శ్రీ రాజా మంత్రీప్రగ్గడ భుజంగరావు బహద్దర్
జమీందారుగారు, ఏలూరు.

తాము దయతో బంపిన బాలకాండమును నిండుమనంబునం బరియిం
చితి. మీ రామాయణసారోద్ధరగ్రంథసంబంధమయిన బాలకాండము
శ్రీమద్రామాయణమున కంతకును స్థానీపులాక న్యాయమున రసముచిప్పిలు
చున్నట్లు పూచున్నది. శ్లాఘ్యతమంబగు నిక్కార్థమునకుఁ బండితలోక
మానందమున నోలలాడఁగలదు. మీ కిట్టి సత్సంకల్పముం గలిగించిన శ్రీ
రామతారకబ్రహ్మమును జిత్రమున హత్తించి బత్తిమెయి భజించుచున్న
వాఁడ. విశేషాంశములను లోకమునకుఁ గరతలామలకముగ నీ గ్రంథము
నం జూపిన మీప్రతిభావిశేషము స్తుత్యర్థము. పౌరాణికవిశారదాభినవ
వార్మకి బిరుదవిరాజితు లగు మీరు రామాయణమును వ్రాయఁదలపెట్టు
టయు, నెగ్గించుటయు నొక వింతలోనిదికాదు. కథను నడుపుటలోఁగాని
శ్రీరామమాహాత్మ్యమును నిలుపుటలోఁగాని, మీరు పడినశ్రమకు మేరలే
దనియే చెప్పవచ్చును.

క॥ మీ రామాయణసారో

ద్ధరగ్రంథంబుమహిమ ధాత్రీని మిము వి

స్తాగయశోవంతుల నఘ

దూరులఁ గావించి చాల తోడ్పడు మీకున్.

18-9-33. }
ఏలూరు.

Rajah M. Bhujanga Rao.

పండితాభిప్రాయములు.

యథాగ్రహణమునాది బహుగ్రంథకర్తలును సంగీతసాహిత్యాది వివిధవిజ్ఞాన
 బ్రహ్మణులును జగత్ప్రసిద్ధహరికథకులును విజయనగరము
 మ్యూజిక్ కాలేజీ ప్రిన్సిపాల్ గారు నగు
 బ్ర॥ ఆదిభట్ట నారాయణదాసుగారు, విజయనగరం.

రాయా,
 ఈ సాహిత్యము నాయభిప్రాయముగా బంపినాను.
 ములుకుట్ల నృసింహాచార్యుని దేవభాషయా,
 రామాయణకథాసారోద్ధారకారి సుధీమతా.

విజయనగరం, } ఆదిభట్ట నారాయణదాసః
 34-10-33. }

సుప్రసిద్ధపండితులును మహాకవులునగు
 బ్ర॥ వడ్డది నుబ్బరాయుడుగారు.

పండితాభిప్రాయము!
 ముఖ్యముగా గ్రంథకర్త మయిన భవ దీర్ఘాణవాణీప్రణీత శ్రీ
 రామాయణ కథాసార బాలకాండము (గల సర్గములు, ౧౦౬ శ్లోకము
 లును, ౧౧ శ్లోకములు యువోదాహరణము, ౧౩ పుటల విజ్ఞప్తములును గలది.)
 పరిమళముగా బంపించినది.

ఇదియును లక్షకము అయినది. అందు సుప్రసిద్ధము వాల్మీకిప్రణీ
 తకృతమునైనను సాంకమగఁ జదివి విశేషములు గ్రహించు
 డగును. ఇటివీటిలో బహుమహరి విరచితము లగు
 తెల జలించి తత్సార మేతత్పరిశుద్ధగ్రంథరూపమునఁ బ్రక
 తపండితప్రకరమును, లోకాపకారపాఠీణత్వమును బండిత
 పాఠ్యము అని ప్రకాశించుచున్నాను.

వాల్మీక్యాదుల కావ్యములకుఁబోలె శ్రీరామచంద్రుని కృపాతీతమున యుష్మద్విరచితమగు నీ రామాయణ సాహిత్యధారమునకు కావ్యతీర్తి ప్రచారములు గలుగుగావుత మని కోరుచున్నాను.

శ్రీ రామాంకితముగా “ఆ రరత్నమణి”యను నొకకృతి నేను రచించితిని. దాని చివరపద్య మిట వ్రాయుచున్నాను. కృతి ముద్రితముగాఁగలదు.

మ॥ పరమప్రీతిని మాత నీత తన గీర్వాంబెట్లు ముక్తామణి
సరముఁ ముఁ మరుదాత్మజుం డరసి కోచంబుంబలెన్ దోచె; నీ
సరి నూరుంబదిరెండుపద్యమణులన్ సంచూరముం జూచె నా
హరివర్ణుం డతఁ డేమిచ్చెనెడునొ ? రామా ! యా రరత్నమణి.

చితగింపుడు,

విధేయుడు,

రాజమహేంద్రము, }
20—9—1933.

వ. సు. రాయఁడు.

తర్కవేదాంతాదిశాస్త్రపారంగతులును మహాపవ్యసకులు నగు

బ్ర॥ మల్లాది ఆంజనేయశాస్త్రులుగారు.

భో. భో. విద్యనృహాళయాః!

దృష్ట్వ భవదీయసాహిత్య బాలకాండగ్రంథః

గృహీతశ్చ యథాశక్తి తత్ర త్యాతీయవిశేషః

తృప్త్యాంజనః భవదీయరచనాచాతుర్వ్యకేషణ

అభిలషతీచ గ్రంథకేషమపి సుముద్రితం యుడితి దృష్టం.

కామయతే చైతాద్యశ్రమవతాం భవతాం శ్రీరామపరబ్రహ్మను
గృహీతాఖండాద్విత్తీయబ్రహ్మనందావాప్తిం. ఇతి శివం.

గుంటూరు, }
3—10—33.

మల్లాది ఆంజనేయశాస్త్రు.

శ్రీముఖ సం॥ ఆశ్వయుజ శు॥ గగ్గి భామవాసరః.

వాణిప్రేన్ చీరాలబాగ్గించి ఆఫీస్ మానేజరుగారును
మృదుమధురకవియగు బ్ర॥ కొణిదేన బాలకృష్ణకవిగారు.

తాము దయతోనొసంగిన శ్రీరామాయణసారోదారమును భక్తితో
జదివెరిని. తాము వెలువరించిన నూతనాంశము లిం దెన్నియో కలవు. వానిని
సవిమర్శముగ నాయోపినకొలది పత్రికాముఖమున బ్రకటింపించవలెనని
నాభావము. అవకాశము జూచుకొని త్వరలో దత్కార్యమునకు గడంగెదను.

నా యభిప్రాయము నిందుతోబంపిన రెండు పద్యములలో విన్న
విందుకొన్నాడను.

తమయ్యాకృతిరత్నమును సమగ్రముగ నాంధ్రలోకమునకు ననుగ్రహింప
బరమేశ్వరుడు తమకు సర్వదా తోడ్పడగలండులకు ప్రార్థించుచున్నాడను.

క॥ శ్రీరామాయణసారో

దారము భవదీయ విరచితము, మృదుపద గం

భీరార్థ భావతత్వ

శ్రీరమకౌస్తుభము; నారసింహ బుధేంద్రా!

చ॥ ఇలఁగలయట్టి రామకథ • నిర్వదినాలుగటంచుఁ దేల్చి, యం
దులఁగల మేలిపద్యముల • తోడ స్వకల్పితశ్లోకరత్నముల్
గలిపి రచించి, రాఘవుని • గాధలసారసమన్వయంబు నిం
పెలయగఁజేసితే, కవిమ • ణీ! ములుకుట్ల నృసింహధీమణి!

చీరాల, }
26—10—33.

ఇట్లు విధేయుఁడు,
కొణిదేన బాలకృష్ణయ్య.

వల్నాడుతా॥ వర్ణాశ్రమధర్మోద్ధారక సంఘకార్యచరిగారగు
బ్ర॥ లంకా సాంబశివశాస్త్రిలుగారు, చినలగ్నిహరం.

బ్రహ్మశ్రీ ములకుటవంశసంజాతాభినవవాల్మీకిశ్యాదిగారవ వాక్య
విరాజమాన పండిత నృసింహవధానిభ్యో నమాంసి.

యుష్మద్భ్యః ప్రేషితిరామాయణసారోదారబాలకాండగ్రంథం సమ్యక్
గవలోకయం.

యుష్మద్వాగ్వైకారద్య మభివర్ణయితుంక స్సమర్థః నాహం, తథాపి
తదవలోకనకాతుకితచిత్తః కించిద్విజ్ఞాపయామి. శైవ శైష్వన, కుమతి మతఖం
డనే కాంక్షరీవ పరిస్పరవిరుద్ధవ దవభాసమానపురాణాంతర్గతరామకథాసమ
న్వయే శైయ్యాసకీవ శ్రురామకథాతత్వనిర్ణయే వాల్మీకినీవ ధర్మనిర్ణయే
పారాశరీవ ప్రతిభాతి తత్ప్రభవతాం భవతాం వాణీ.

తస్మాదేవ తథా మన్యే శంకరస్యచ వ్యాసస్య పారాశర్యమహా
మునేః, వాల్మీకి రంకిసంజాతో నరసింహసుధీ ర్భువి.

లంకా సాంబశివశాస్త్రి,

5—10—83.

బ్ర॥ బందా ఆదినారాయణశర్మగారు,

టీచర్, మునిసిపల్ హైస్కూల్, చీరాల.

క॥ శ్రీ రామానుగిహ వి

పారత విద్యజ్ఞనములు దల లూపంగా

శ్రు రామాయణ సారో

ద్యారంబును బల్మీకి పుదారత, నర్మదుక.

క॥ కలరామాయణకథలం

గల భేదాంశముల వివిధ గతులం గ్రమముం

దెలుపుచు సమన్వయించితి

ములుకుట్ల వృసింహధీర ! బోధనచతురా!

చీ రాల , } ఇట్లు ,
5—10—33. } బండా ఆది నారాయణ ,
టీచర్ , మ్యూనిసిపల్ హైస్కూలు.

సుప్రసిద్ధ కవివరులును కాంతశమాది సంపన్నులునగు
బ్రహ్మశ్రీ చల్లా పిచ్చయ్యశాస్త్రిలుగారు,
ఇంటూరు. పొన్నూరువద్ద.

శ్లో॥ విమృశ్యాఖిలరి ప్రణీతం పవిత్రం
ప్రభో రాఘవస్య ప్రకృష్టం చరిత్రం
అతానీ త్వ మన్తా ద్యశో భవ్యవాణీ
ప్రతుష్టావధానీ వృసింహవధానీ.

సమాసాద్య భిక్త్యా గురూణాం సకాశం
సమాలభ్య తేభ్యస్తమానుత్పరీకాశం
వృసింహవధానీ చకార ప్రళ సం
ప్రబోధం మమేధాః ప్రభాతే సమస్తం.

యదా సంశయో ద్యోతతే రామవృత్తే
తదా పాయసప్రాపణాదా ప్రవృత్తే
సమీక్షిధ్య మేత వృసింహవధానీ.
ప్రణీతం సమద్ధార మేతం మహానీ.

౪

గవీ దేవతానా మభీష్టప్రదానే
కవీనాం గతి శ్మశ్మత్యువిధానే
ఋథా సుస్థిరా సర్వసంపత్సవిత్రీ
జయ త్వస్య నూక్తి ర్న సింహస్య కర్తుః.

౫

ఋవాదాసురేంద్రోదశోద్భేదదత్తో
ఋథానందసంపాదనే చా తదీక్షః
మహాః వేదశ్రీమంగళాద్రప్రచారో
సృసింహోఽద్య ప్రిహాదపేతుశ్చ ధరః

ఇతం,
చల్లా పిచ్చయ్యకాశ్రీ,

సుప్రసిద్ధ పండితులను పరిమితవ్యాకరణాదిబహుగ్రంథకర్తలును శతావధా
క్షులును తేనాలి వూరివిద్యాపాఠశాలయందు ప్రధానాధ్యపండితులునగు

బ్ర॥ ములుకుట్ల కృష్ణశాస్త్రిలుగారు, తెనాలి.

అయుష్మత్! ములుకుట్ల నరసింహావధానినామధేయ! దృష్టేఽయం
మయా భవత్ప్రేక్షితో లోకపావన క్షీరామాయణసారోదారాఖ్యో
గ్రంథ సత్కరతః. చతుర్వర్గప్రదోఽయం సప్రమాణం సేవిమళం
గ్రంథితః; భేదవాదినాం సంశయనాం నిఖిలసంశయచ్ఛేదీచ. వాల్మీకం పుర
స్కృత్య భగీరథప్రియత్నసాధ్యాం చతుర్వంశతిరామాయణలహరీం
సంకలయ్య తత్సారామృతవరేణ క్షీరాశా “మానవమాత్రః, విషో రవ
తారః కివా దాదిదేవ్యాశ్చభిన్నే” ఇత్యేవంరూపం తతఃజనకేముషీసంశయ
సంశోచన మపమదత్తశ్రీగామ సుర్వదేవతాత్మా, పరమాత్మా, సర్వైరుపా
స్య ఇతి బహువిధగ్రంథప్రమాణే య్య కియుకం నిర్భూష్య సర్వేషాం
శ్రీరామతత్త్వావగమప్రసాదబుద్ధతతః నవీనధన్యోసి.

కించ పాయసదానాదిషు ప్రద్యుత్యమానవిప్రతిపత్తి మితరరామాయ
 నాదిముఖేన మధురతరవాగ్ధోరణ్యా వినివార్య సార్థకవిరుదాంకితః, కృత
 కృత్యశ్చాసి. సర్వదా కీర్రామతత్వ విమర్శాత్మనే, రామభక్తాయ, భవతే
 సమటుంబాయ శ్రీరామభద్రో దిశత్యైహికాముష్మికసుఖసంపత్తి మిత్యాదీః.

శ్లో॥ సోయం కీర్తిములుకుట సంతతమణి కీర్తినారసింహహ్వయో
 వశ్రీకోదభవ నూ క రామచరితే స్వగ్లోజ్వలే భూషణే,
 స్వస్మా దార్జిత మద్య రాఘవకథాసారాఖ్యరత్నవ్రజం
 సంసాప్య ప్రవిభాసితం త మకరో జ్ఞేగీయమానం బుధైః.

శ్లో॥ ములుకుటకులొద్బుత నారసింహవధానినా
 కృతో రామకథాసారో జీయా దాచంద్రితారకమ్.

శ్లో॥ యోఽభిలాషీ,

ములుకుట వేంకటకృష్ణశాస్త్రి,

శ్రీహయగ్రీవావతార మనదగిన బి॥ బెల్లంకొండ .
 రామకవీంద్ర శిష్యుడగు లంకా నుందరరామశాస్త్రిగారు,
 పల్నాడుతాలూక్ - అంబాపురం.

శ్రీ ర క్తు .

శ్రీమేధాదక్షిణామూర్తయే నమః.

శ్లో॥ శ్రీరామచంద్రచరితాంబునిధిం మధిత్యా
 ధీమంథరేణ ములుకుట సృసింహమూరిః
 ప్రాదా త్నవిత్రరఘువీరచరిత్రసాళో
 ధారామృతం పిబత భో విబుధా విశాంకమ్.

కం॥ శ్రీరామాయన సాళో
 ధారాఖ్యగ్రంథసార భాతవృక్షయై

ఘోరభవాంబుధి తీరము

జేరనివా రిలనుగలరె చింతింపంగన్.

కం॥ శ్రీమన్మృణాళుట్లాంబుధి

సోమా నరసింహనామ సుజనారామా

రామకృపార్జితసుయో

ధాముడై మనుదుగాత తగ నూరేండ్లున్॥

పల్నాడు తాలాక్

అంబాపురము,

15—10—33.

ఇట్లు బుధవిధేయుడు,

బెల్లంకొండ రామకవింధ్ర శిష్యుడు,

లంకా సుందరిరామశాస్త్రి.

చీరాల మ్యునిసిపల్ హైస్కూల్ టీచర్ గారగు బ్రహ్మశ్రీ

శ్రీమాన్ దూపాటి కొండమాచార్యకవిగారు, బి.ఎ., బి.ఇడి.

క॥ రామాయణారవివరణ

మామూలాగ్రముగ విబుధు లౌననిమెచ్చన్

సామర్థ్యమున రచించితి

రామానుజప్రహవీషరమ్యుండ వేరా!

తే॥ గీ॥ సంశయాస్పదములగు సంశయములెల్ల

దగవిమర్శించి భక్తహృద్రంజకముగ

రామ చరితారములఁదెల్పి కౌలినిపు

స్థిరత ములుకుట్టినంశ నృసింహశాస్త్రి!

చీరాల,

5—10—33.

ఇట్లు,

దూపాటి కొండమాచార్యకవి,

నువ్రాసిద్ధపండితవర్యులగు

బ్ర॥ బండ్లమూడి గురుమూర్తికాస్త్రీలుగారు, తెనాలి.

భవమలిఖత శ్రీరామాయణ సాహిత్యారాధిధః ప్రబంధో బాలకాండ
మాత్రం సహజోడశభిస్సర్వైష్టాడశకలః పురుషభవ సవిధ మస్మదీయ ముప
గత శృద్ధయా యథావకాశందృష్టు మభిప్రేక్షి మాత్ర విశేషేణ ప్రళంసయ
మితోన్యదస్తి యతాప్రిచినై సుర్యక్షై ర్మహర్షి వర్త్యై స్తత్ర తత్ర సంస్తుత్య
త్రాకాశితో భగవతో వైభవకీర్తిమద్భిరుల్లిఖ్య ఏక త్రప్రకాశకృతో మహా నయం
ప్రయాసో బహుళ శ్లాఘునియ ఇత్యేతస్మా త్పరస్మా దామాదాత్ న కేవ
లం తతః ఫలం పారలౌకిక మదృష్టం- అపిత్యైహలౌకికమపి దృష్టం. తస్మా
ద్బ్రహ్మదృష్టఫలప్రదానప్రపణా దస్మాత్సాహిత్యారాధనామృతేన పా
త్యైశ్చ ముపహితా దతీవ సంకుప్తా స్సంతో భవం త్విత్యాశీషం ప్రధయికుం
ప్రయతామహే.

ఇ3, ప్రమాదం ప్రకాశయతి.

బండ్లమూడి గురుమూర్తికాస్త్రీ.

రాణీ వేంకట లక్ష్మీనృసింహచయనులుగారు.

భో, భో, మహాభయాః!

కీమద్భిః ప్రేషితో రామాయణసాహిత్యారాధనామృతే గ్రంథః ఖరే
కపోతన్యాయే వాపలౌకికతః

అహోబత! భవతాం పరోపకారవృత్తితా.....

“యది ముగ్ధం పూర్వై రితి జహాతి రామస్య చరితం గుణైరేతావద్భి
రగతి పున రన్యో జయతి కః! సర్వమాత్మానం తతముణగరిమగంభీరమథుర
మేధరత్నాగ్రప్రీత్యాణశక ముపకరిష్యంతి కవయః”

ఇత్యాదివా భవతా రామచరితామృతపాశా త్స్విజన్మ సాఫల్యం విత
మితి నైతదాశ్చర్యం, కింతు కేవలమాత్రోపకారార్థం యతిత్వా తాటస్థి

మహాశిస్యంతః. స్వయముత్తరః పరాంపారయే దిత్వాదిన్యాయేన, జనన
మరణప్రవాహాత్మకే భవాగ్నే విషయవీచికాభేదిత మాధజనోద్ధరణాయేన
మధులిహవివ మధువిందూ త తతోక్తగతంరామచరితంసర్వజనస్పృష్టయా
శైల్యా ఏకత్ర సమావేశితవనః॥

తస్మాత్ భవతాం భవతాం భూత్యై రామచంద్రః.

రాణీ వెంకటలక్ష్మీనృసింహచయనులు.

విద్యత్కవి, విదితాప్రవధాని, నాటకచక్రవర్తి శ్రీ-క-ప-వి-జ-హిందూ
హైస్కూల్ ప్రధానాంధ్రోపాధ్యాయులు నగు
బి॥ మల్లాది అచ్యుతరామశాస్త్రిలుగారు.

అర్యా !

తమ రామాయణ సాహిత్యరమును సారీపులాకన్యాయముగాఁ
జదివినాను. తాము రామాయణమును గూర్చి చేసిన పరిశ్రమ శాస్త్రా
సాత్త్రిమని చెప్పుక తప్పును. రామాయణ పురాణన కలకుఁ దమ గ్రంథ
మాచార్యరూప మని చెప్పుట యతిశయోక్తి గాదని సోయభిప్రాయము.

మల్లాది అచ్యుతరామశాస్త్రి,

3-10-33.

ప్రసిద్ధ హరికథకులును సనాతనభాగవతసమాజాంతరంగికకార్యాలోచన
సభ్యులు నగు

బి॥ అంబటివూడి రామనాథభాగవతులుగారు, గుంటూరు.

శ్రీరామ శృరణమ్.

సీ॥ సాధించినావు దేశములు గ్రమ్మరి, యార్జ
రామాయణము లిర్వదియునాల్ల
ఏరినా వందలి సారభూతశ్లోక
వారము మణిమాల వర్ణన గుదుర

సంధిందిశాడవు స్వకవిత్వ మండండు
 పూర్వోత్తరంబుల పొంది కమర
 పంతురానవు ధూప్రజకు తదమృతంబు
 వాక్పత్రతోడ భవంబు లడగ

సీ॥ జ్వలన్మృతాణ వివేకమటవి
 భాస్వతేత్రపు, ములుకుట్ల వంశజలధి
 నామండవు, శమముఖగుణసోముడవు, సు
 భాభుడవు నివహా! నృసింహావధాని.

ఇట్లు భవద్విధేయుడు,
 అంబటిపూడి రామనాథం..

పండితులును సుప్రసిద్ధ హరికథకులు నగు

బ్ర॥ పాతూరి మధుసూదనశాస్త్రి భాగవతులుగారు.

అయ్యా!

తమరు నా కాశీర్వదించి పంపిన శ్రీరామాయణ సాశోద్ధారమునం
 దొక భాగము చూచితిని.

ఆర పూర్వరామాయణము లన్నియు యధారీతిఁ బరిశీలించి
 శ్రీరామత్వము సర్వజనసులభము నేయఁదలంచి లోకోపకార మొనర్చి
 తిరి. మీ రామాయణ సాశోద్ధారము సర్వజనసాక్ష్య మనక తప్పదు.

అ ను భ వ ము .

శ్రీమదభినవపార్వతిః * నా మరియును
 దగిన పౌరాణికవికారంద బిరుదాంక
 ములు సముత్సాహమున వేత్రిములు ధరించి
 యొప్పు నొకతేరు వచ్చె నాంధ్రోత్సవమున
 మా యదృష్టము శ్రీయాంధ్ర * మాతచివ్వి
 జటి శివపూజ లోకభాగ్యపరావ
 తార మియ్యదె ములుకుట్ల * నారసింహ

పురుషమణి యని భక్తులు * పరవశులయి
 పెట్టుకేకకు బరువిడి * యట్టెలేరి
 దిక్కుచేరితి నంత నా * దివ్యమూర్తి
 ఆర సంస్కృత రామకథాభిసార
 మిదె ప్రసాదమనుచుఁ దయఁనిచ్చె నాకు
 ఇంత రుచిచూచితినో లేదో * యంతలోనె
 “రామ సాక్షాత్పరబ్రహ్మ * రామఏవ
 సకలదేవాత్మకో జగజ్జననవిలయ
 హేతు”వని యిట్లు శ్రీరామగీత మప్ర
 యత్నముగ వచ్చె జ్ఞాననూర్యాగమనము
 అప్పుడు నుకొంటి తప్పక * యోగిదికవియె
 జగదనుగ్రహకాంక్ష నీ * జన్మమెత్తి
 సకలసంశయవిచ్ఛేదము కలుగునటు
 సంస్కృత విమర్శతోరామ * సచ్చరిత్ర
 వ్రాసి లోకోపకారముఁ * జేసెననుచు
 మరియుఁ బ్రార్థించితి నిటు శ్రీనరసింహాత్మ
 నీ నృసింహునకుఁ జిరాయువును మహత్త్వ
 సంపదాఠోగ్యము ల్ప్రసాదింపు మనుచుఁ
 జేయఁబూనినపనిఁ దోడు * నేయునుచు.

శ్రీ శ్రీ శ్రీ

పాతూరి మధుసూదనశాస్త్రి,
 ధూళిపూడి.

గుంటూరుజిల్లా నరసరావుపేట నివాసులును ప్రసిద్ధ హారాణికులును
మహాపన్యాసులు నగు

బ్ర॥ శంకరమంచి లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిలుగారు.

శ్రీమామాగీశ్వరమైనమః.

శరధిశరధి శరచ్చరణారవింగామందమరందనివ్యందబిందులహుందింది
రాయమానమానసుండును చిరంజీవియునగు ములుకుల నరసింహావధానికి
మహాకవిజనగేయ ! మాతులేయ ! నీ వత్సంతప్రేమతో బంపించిన శ్రీరామా
యణసాలోద్ధారబాలకాండము నామాలాగ్రముగ జదివి యత్వంతానందాభి
మగ్నమానసుండ నైతి.

మా మాతామహవంశస్థు లిదివర కందరెందలో తలక్రిందుగ శ్రుతు
లను వల్లించి శిష్యతతికి బోధించి దిగంత విక్రాంత శ్రీ పూరితులైరని కర్ణా
క రికగా విని బ్రహ్మనందాభిలో మునింగి యుంటిమి.

ప్రస్తుత మా వంశమునందు నీవవతరించి శ్రుతిస్మృతిపురాణోపాసాదుల
సభ్యునించి సర్వరామాయణ కావ్యనాటకాదులను విమర్శించి సర్వపురాణ
సమ్మతంబగు శ్రీరామాయణసాలోద్ధారమను గ్రంథరత్నంబును లిఖించి
భారతీయుల కందరికి మహాపకార మొనరించి మీ వంశమును మా వంశము
లను పావనమొనరించితిని గాన నీవు సంకల్పించిన శ్రీరామాయణసాలో
ద్ధారకాండషట్కము నిర్విఘ్నముగ నెరవేర్చుటకు శ్రీరామచంద్రమూ రిని
ధ్యానింపుచు శ్రీరామకృపచే అత్మగుణానురూపం పుత్రం అభివ్యత్యాశీర్వచన
మొనరించుచున్నాడ.

ఇట్లు;

శంకరమంచి లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి.

నరసరావుపేట.

ఆశ్వయుజ బ ౨ గురువారము.

కుప్రసిద్ధ విద్వాంసులును కైద్యవల్లభేశ్వరది బిరుదాంకితులునగు

బ్ర॥ రాజ్జీ వేంకటాచలపతి శాస్త్రిలుగారు:-

భో! భో!! మహాశయా:!!!

శ్రీమద్భి: ప్రేషితసాహిత్యోద్ధార గోముఖవృత్తాంతలొకిత: తథాపి

శ్లో॥ “యది త్కుణ్డం పూర్వై రితి జహతి రామస్య చరితం

గుణై రేతావద్భి ర్గుణి పున రన్యో జయతి క:

స్వ మాత్మానం త త్సుణగరిమగంధీరమధుర

స్ఫురద్వాగ్మహ్మణ: కథ ముపకరిష్యంతి కవయ:.

“రామచంద్రచరితామృతపానం సోమపానశతకోటిసమానం”

“రామస్మరణా దన్యోపాయం నహిపశ్యామో భవతరణే”

ఇత్యాది బహుప్రశంసాపాత్రంహి రామచరితం భవద్విరచిత సాహిత్యే తావత్తథావిధ చారిత్రస్యోపాదానతయా పరిగృహీతత్వాత్, నవ రసభరితత్వాచ్చ వాల్మీకియాదిపురాణరసజ్ఞానా మపి మనోజ్ఞం భవతీత్యత్ర కిం విచిత్రం.

“రసాత్మకోహి...సోమో బాలఏవ మనోజ్ఞో మాన్యశ్చ”

ఏవమేవాయం సాహిత్యోద్ధార భక్తిభాణం మనాం స్యావర్జయ త్వావర్జయ త్వాచంద్రితార మిత్యాకాస్మహే ॥ఇతిశివం॥

రాజ్జీ వేంకటాచలపతి ప్రసాదశాస్త్రి.

బ్రహ్మశ్రీ మైలవరపు వేంకటేశ్వరశాస్త్రిలుగారు,

ఉభయభాషాప్రవీణ.

ఆయ్యా! తామ రచించిన రామాయణసాహిత్యార బాలకాండము నామూలాగ్రముగఁ దిలకించితిని. ఇయ్య దీ గ్రంథమునకు సారక నామ మై యుష్మనుగాని నేతివీరకాయవంటిదికాదు. తాము విజయవాడ నగరమందు రామాయణ శాస్త్రిలుగారని కృతకూరింపఁబడుచున్నారేగాని భవన్నానుభవమును, దెలిసినవను తరుము. ఇందులకు బలవత్తరమైన హేతువుగలదు, ఈవిజయ

వాడ నగరమందు నలుచెసలందు శ్రీరామాయణసారామృతలహరి కాఘ
నీయులరగు తమజే ప్రివహింపఁజేయఁబడినది. ఈ రామాయణసారామృత
లహరియం దాచాలగ్ పాల మవగాహనము జేయుటయే తమపురాణపద్ధ
తయ, సందర్భయుక్త వాక్చతుర్యమును, పాత్రోపశయము, భావగాం
భీర్యము, మున్నగువానిని గూర్చి ప్రశంసించుటకు మధువును గోలుటకై
పిఠీలిక రెచ్చటెచ్చట నుండియో యేలేంచినటుల భవద్వాఙ్మధువునుగోలు
టకై యేలేంచు శోతరే యిందుకుదార్కాణము, పండితసామరమనో
రంజకముగఁ బ్రశ్నావకాశము లేనటుల మనోహరముగ మృదుమధురశైలిని
బురాణముఁ జెప్పెడివారలలో మీ రగ్రగణ్యు లనుట యతిశయోక్తిగాదు.

మహానీయులగు వాల్మీకాది మహర్షులు వ్రాసిన భావములను వెలి
బుచ్చుటలో మీ రసమానులు. పౌరాణికు లనేకులు రామాయణమునుఁ జెప్పు
చున్నారగాని యేతాదృశక్రమము వారియందు గన్పించదు.

మీ రీ గ్రంథనిర్మాణమునకై యొనర్చిన కష్ట మనిర్వాచ్యము. "యస్తు
పర్యటతే దేశాః యస్తు సేవేత పండితాః | తస్య విస్తారతా బుద్ధిః తేలబిందు
రీవాంభసి" అను న్యాయము ననుసరించి మీరొనర్చిన యాసేతుహిచూచల
పర్యంతమైన దేశాటనమును, భవత్కృతపండితసేవయును మీగ్రంథమే
లోకమునకు జాటుచున్నది.

అల్పజ్ఞానముగల నన్ను భవద్గ్రంథపఠనానందపారవశ్య మీ కార్థ
మునకై ప్రేరేపించినది. ఈ రామాయణ సారోద్ధారమనెడి గ్రంథము సర్వ
జవాదరణపాత్రమై యాచంద్రార్క ముండుట కా శంకరునిఁ బ్రార్థించు
చున్నాను.

మనిసిపల్ బ్రాంచిస్కూల్
గవర్నరువేట, బెజవాడ.

30-10-1933

ఇల్లు విద్వజ్జనవిధేయుడు;

మైలవరపు వేంకటేశ్వరశాస్త్రి,
ఉభయభాషాపరీక్ష, తెలుగుపండితుడు.

బ్రహ్మశ్రీ వ్యాఖ్యానవాచస్పతి, పండితప్రభర,
మల్లాది రామకృష్ణ విద్వచ్ఛయనులుగారు,
శ్రీజగద్గురు పుష్పగిరిసంస్థాన ప్రధానపండితులు, బెజవాడ.

బ్రహ్మశ్రీపద్మి: ములుకుట్ల నృసింహాచార్యుని రివరెండ్రో రామా
యణసారోద్ధార స్పష్టకాండపరిమిత స్మరణలొకతో మయా. ఆయంచగ్రంథ
శ్లోకవివేచనానామాయణకథాసమన్వయపూర్వక మృహతా పరిశ్రమేణ విర
చితః పఠనపాఠసాధ్యం శ్రీరామచంద్రే పరబ్రహ్మణి నిరతిశయభక్తి
త్కర్త సంపాదక శ్రీమద్రామచరిత విషయక సకలవిషయ శిక్షోన్మాదలన
యమో భవ న్నాచంద్రాగ్రజ్ఞోయా దిత్యాకాస్మహే.

బెజవాడ, } మల్లాది రామకృష్ణ విద్వన్మహాగ్నిచిత్,
2-6-34. } శ్రీజగద్గురు పుష్పగిరి సంస్థాన ప్రధానపండితః,

బ్రహ్మశ్రీ పెద్దిభొట్ల వీరయ్యగారు,

బి. ఏ. బి.యల్, వకీలు, బెజవాడ.

శ్రీనరసింహాశాస్త్రిలుగారు రామాయణమునుగురించి చేసినపరిశ్రమ మిక్కిలి
కొనియాడదగియున్నది. వారి గ్రంథముల నెక్కువ శ్రద్ధతో సావకాశ
ముగా పరిశీలించియుంటిని. అప్పుడప్పుడు వారి యుపన్యాసభోరణి చూచి
యానందించివాడను. వీరి యుపన్యాసములను వినుటకు విద్యార్థులు విశేషముగ
సభ నలంకరించి యెక్కువ శ్రద్ధతోనుండుటను గనుగొంటిని. వారికి బెజవాడ
లో లభించిన సొమ్ము వారి పుస్తకముల ప్రచురణమునకే వారు వినియోగిం
చుటవల్ల వారికి రామాయణసారమును కేశమున పెడలుటయే ముఖ్యాభి
ప్రాయమైనట్లు దెలియగలదు. ఇట్టిమహనీయునికి శ్రీరామచంద్రమూర్తి
యాయారాశాస్త్రకవ్యరాయలు నిచ్చి రక్షించుటకు, వారు తలపెట్టిన రామా
యణ గ్రంథసారాంశ శీఘ్రకాలములో ముగింపబడి భక్తకోటికి నుపయోగ

కరముగ నుంచుటకును ప్రార్థించుచు శ్రీకామ్రాజుగారికి నావిసయ్యవార్యక
నమస్కారము లందజేయచున్నాను.

ఇట్లు విధేయుడు,
పెద్దిభొట్ల వీరయ్య.

బ్రహ్మశ్రీ అక్కపెద్ది సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిలుగారు,
విడపలపాడు.

భో! భాగ్యవశేన భవత్స్వప్న రామాయణసాహిత్యధారలకాబ్జా,
త మామూలాగ్ర ముద్రాక్షుం. “కించిద్దోయం పశ్యతికియత్” కించ పరమానంద
కందలితహృదయోఽపతప్. చతుర్వింశతిరామాయణాంతర్గతాన్ విషయాన్
సమస్తా నశేకోపకరణైస్సంగ్రహితుం భవంత ఏవ సమర్థాః. కించ హృదుషధు
రామోదయా రీత్యా వక్తుం సహసమేరితకల్పనాకథాభిః పురాణం యుష్మక
మంతరేణాఽన్యేషి కేచన సమర్థా నేతి జానామి.

ఏవం విధేయః,
చరణసరసీయహసందగృహభిలాషీ,
అక్కపెద్ది సు బ్రహ్మణ్య శాస్త్రి

చిరంజీవి అంబటిపూడి సీతారామశాస్త్రి,

సహితసభాగవతభక్తసమాజసభ్యుడు, వల్లభాపురం.

అయ్యో! నమస్కారములు.

ప్రస్తుతము నివసించియుండు శ్రీభారతమాతపుత్రులలో తమ రగి
గణ్యుల రని చెప్పుట కావంతయు సందియం బుండదు.

క. శ్రీరామాయణసాహిత్యధారము గావించి తదమృతంబును జనవి
స్తారమున జల్లిదోధారము గావించితయ్య త్రైలోక్యనాథ.

ఇట్లు,
భవద్విధేయుడు,
అంబటిపూడి సీతారామశాస్త్రి.

బ్రహ్మశ్రీ లేళ్ల పల్లి వేంకటశాస్త్రిలుగారు } కల్పాంతలక్షణము
బి). కంభంపాటిరామమూర్తి శాస్త్రిలుగారు } గన్నవరంతాలూకా

అభినవకావ్యీకి రామాయణ సుధాసాగరశాస్త్రద్యనేకవిరుదాంకితైః
బ్రహ్మశ్రీమద్భిః ములుకుట్లపనామకస్ససింహవధానభి ర్విరచితం రామా
యణసారోద్ధారాఖ్యం ప్రబంధం ఆమాలాగ్రం సావధానేన మనసా
వ్యలొకయం. యదీయదర్శనమాత్రేణైవ చతుర్వింశతిరామాయణాష్టదశపురా
ణాంతర్గతశ్రీరామకథావిశేషః. అనబుద్ధ్యరత్న. నైతాద్యుః కచ్చిత్ప్రబంధః
పూర్వకాలిక్త రాధనిక్తశ్చ విద్వద్వర్త్యై ర్నిగమయి. యదీయకథాశ్రవణే
నైవ ముముక్షూణా మత్యంతోపకారో భవతీతి విదుషే మతిరోహిత మేతత్.
సహస్రప్రణామండలమండిత శ్రీమా నాదికేషోపి ఏతత్ప్రబంధనిర్మాణపరి
శ్రమం స్తోతుం నాలమితి. కింబహూక్తేన బ్రహ్మశ్రీ స్ససింహవధానిః, ఏతా
ద్యుత్తరప్రబంధనిర్మాతృత్వా శ్రీరామచంద్రః సకరుణయా దృష్ట్యై ఆవలొయ
త్వీత్యాకాస్మహే ఇతిశవం.

ఇత్యం.

లేళ్ల పల్లి వేంకటశాస్త్రి,
కంభంపాటి రామమూర్తి శాస్త్రి,

శ్రీమూర్తి మరుధూరి తాతాచార్యులుగారు,
కండిక, నదురుకాడు, గుంటూరుజిల్లా.

చ. నీర ములుకుట్లవంశ్య పరినేవితరామపదాంబుజాతు ల
బుర్రముగ గూర్చినట్టి రఘుమఖ్యుచరిత్రములందు నేర్చి మా
ధురియురియు కనూసులను దోరముగా రచించి మించి స
ద్విరుదము లొందినావు బుధు లౌనన భక్త్యైసింహాధీమణి!

చ. వసుధ ననేక గ్రంథములు వ్రాసిరి పూర్వులు రామగూర్చి యీ
రసికత లున్నవే మనము రంజిలె పాపము లెల్ల బాసె ని

య్యసమమకావ్యసంఘటన మార్కులు మెచ్చగ గూర్చినావు నిజా
బిసయనాలోచనం దర దభీష్టము లిచ్చి మనంగ నోముతక.

ఇట్లు,

మరుధూరి తాతాచార్యులు,

కండిక, నుదురుబాడు, గుంటూరుజిల్లా.

బ్రహ్మశ్రీ బి. యస్. సుందరేశ శాస్త్రిలుగారు,

మిమాంసాశిరోమణివిరుదాంకితులు, తంజావూరు.

భో: పారాణికసావ్యభామా! శ్రీమంత: ములుకుట్ల సరసిహాసధాని
మహాశయా! తత్త్వభవద్భి ర్విరచితం శ్రీరామాయణసారోద్ధారాఖ్యం గ్రంథ
రత్నం మమ సుకృతపరిపాకనకా ద్ద్వష్టిపథ మారూఢం కలిపయదినేభ్యః
హ్రీక్. యథాశక్తి చ మామకం చేత: తదీయాక్షరానుభూర్వీపర్యాలోచనే
సాదర మాసక్త మభూత్. యద్యపి సమగ్రతయా నావగాఢం మయా,
తథాపి గ్రంథనిష్ఠం సౌందర్యం మదీయం మానసం పరవశతా మనయదితి
సామోదం నివేదయా మ్యహం. భవతాం విమర్శసరణి: గంభీరతయా కూల
బ్జహ నిష్పక్షసాతా విమర్శసరభిశ్చ లోకోపకారైకకారణం. తత్త్వభవతా
మద్యమ: శ్రీజానకీజానే ర్విభూతిమేవ భవన్నిష్ఠా మవగమయతి; మామికా
మిమాంస పరిశ్రమ్యాం విజ్ఞప్తి మ య్యనుగ్రహదృష్ట్యా స్వీకుర్యు ర్భవంత
ఇతి సంపార్థయే.

ఇత్యం విధేయః,

బి. యస్. సుందరేశ శాస్త్రి.

బ్రహ్మశ్రీ ఘంటాశతగ్రంథకరణధరీణ శతావధాని విద్యుత్తిలక పండిత
భూషణాదివిరుదః వేమూరి శ్రీరామశాస్త్రి ఉద్ధారణో మర్గదర్శకశ్చ
గురుకులాశ్రమస్య, త్రిలింగశాఖయాసార్థం, బెజవాడ.

శ్లో॥ యో రామాయణపఠ సే శ్రవణేవాఽఽసక్తిమాన్ స వాల్మీకీః,
నచసా మతులచుహిమ్నా నానారచనానువాసనో జయతి.

శ్లో॥ వేదావధానితా కాచి చ్ఛాస్త్రస్మార్తజ్ఞతే తథా,
పురాణవక్తృతాపాత్యస్తే నృసింహేఽత్రావధానిని.

శ్లో॥ అచోద్య మదికావ్యం తత్పురాణ మకరో దయం,
యత్త స్మవ్యంచ స్వకీయంచ పురాణం విదధాత్యహం.

ఇతం,
వేమూరి శ్రీరామశాస్త్రి,
బెజవాడ.

బ్రహ్మశ్రీ ఆయుర్వేదాచార్య
వెంపటి కోటేశ్వరశాస్త్రిలుగారు,
సంగం జాగర్లమూడి.

౧ భో రఘునాథలోలుసా! అయి భో రామకథావిధూతహిషాః,
౨ భోః పరమార్థపండితా అయి కష్యామి సిఠిరం హ్యపత్యపాతం.

కతి నామ నసంతి పండితా భువి కాస్త్రాదికప్రబుద్ధుద్ధయః,
కిము తై రిహ నః ప్రయోజనం విఫలానేకతుతర్కలమ్నతైః.

కలికల్మషనాశనై ర్వచోభి క్రృపణానందకరై ర్మనోభిరామైః,
జయతిస్మహి మత్సుహస్రకర్తా నరసింహో నరలోకపుంగవః.

కవచ స్వల్పధియో నరాః కలౌ కవచరామాయణదుస్తరార్థనాః,
ఇతి వీక్ష్య నృసింహరూపకః కవి రాద్యోఽని సారబోధనాయ.

(5) పీఠ మధురసారం సర్వరామాయణానాం
 భజతి నలిన కేత్రం రామభద్రం వివిధం
 స్మరత లలితవాచం శాంతమూర్తిం నృసింహం
 సహి సహి సరసింహ దస్తీః కోప్యత్ర దైవం.

ఇత్యం నివేదకః.

వెంటి కోటిశ్వరశాస్త్రి ,

బ్రహ్మశ్రీ లంకా గోపాలకృష్ణ శాస్త్రిలుగారు, వల్నాడు
 భక్తసమాజ కార్యదర్శి.

భోభో మహాశయా! ములుకుట్లాన్వయపాథోధినుధాకరా, శ్రీరామకయ
 జాకటాక్షపీఠాణప్రసాదితవద్యగంధనిర్దానచణపాండితీపటిష్ఠతావిశిష్టః నృసిం
 హావధానిః! (భవవీయ) శ్రీరామాయణసాహిత్యధారతర్కచాలకాండః ఇదానీ
 మామూలాగ్ర మవలోకితః. అవలో భవతాం పాండితీ ప్రశంసనీయాహి,
 శ్రీవ్యాసభట్టారకవిరచితభారతభాగవతాద్యష్టాదశపురాణవిద్యమానరత్నప్రాయ
 శ్లోకశతకాని సంఖ్యవ్యాతత్ర తత్ర సమాధానరూపేణ నిర్దర్శితాని రామాయణ
 ప్రవచనసంశయాని సమ్యక్సంశోధితాని సిద్ధాంతీకృతాని చ భవతా. ఏతాదృశ
 రామాయణకథాగ్రంథం మద్భవ్యపూర్వం సరససంయుక్తకం, సప్రమాణం సత్
 సహృదయహృదయనందజనకం భవతీతి నాతిశయోక్తిః.

ఇత్యం స్వాభిప్రాయనివేదకః,

లంకా గోపాలకృష్ణ శాస్త్రి ,

బ్రహ్మశ్రీ డి. కృష్ణశాస్త్రిలుగారు,

సుప్రసిద్ధపండిత కవీశ్వరులు,

మద్రాసుసమీపమందున్న తిరునలై గ్రామవాస్తవ్యులు.

అయి భో స్వాధుశేఖరా ములుకుట్టుసంకడుగనుధాకరా బ్రహ్మశ్రీ
 సరసింహావధానినో మహాభాగా! భవత్సంగృహీతశ్రీరామాయణసాహిత్య

నామకగ్రంథరత్న మమాలాగ్రం పతిత్వా అమనానస్తకుంటలహృదయః
ఇత్థ మవేదయామి స్వీయాశయం సప్రకృయం. భో లబ్ధవర్ణాగ్రగణ్యాః!
భవంతః చతుర్వింశత్యాగ్ర రామాయణాని పురాణాంతరాణి చ మనతా
వ్యయప్రియాసేన బహువారం సవిమర్శం పతిత్వా శ్రీరామకథామృతత్వ
సంశయవిపర్యయసీతం సమ్యగవబుధ్య 'ఏక స్వాస్యం న భుంజీతేత'
న్యాయానుసారేణ శ్రీరామాయణసారామృత మన్యో నప్యాస్వాదయితుం
దయమానమానసాః స్వీయరుచిరవచోనైపుణ్యం శ్రీరామాయణసారోద్ధార
నామకగ్రంథద్వారా అవిశ్చక్ర్య రితి మనాదానందాస్పదం

భో స్సంఖ్యావదగ్రగణ్యా! భవతాం నిఖిలపురాణపరిశోధనచాతుర్యం
బహుగ్రంథగత కించిత్కంచిద్వ్యత్యస్తసభగవత్కథాసందర్భసామరస్యవిధాన
నైపుణ్యం అనితరసాధారణం విమర్శనైదగ్ర్యం చ నిరీత్య సంమోదభరి
తాంతఃకరణావయ మిథ మకాస్మహే - యథా,

శ్లో॥ శృంగారమూర్తి వ్యవతీజనానాం యోధన్వినాం వీరరసాత్మకోపి,

స్వభక్తపాశే కరుణారసాత్మకా యోరతుసాం రాద్రీరసాత్మకోపి,

శ్లో॥ పుంసాచ యోమోహనాదివ్యరూపః వశ్యేంద్రియాణామపివా ఋషీణాం,

సప్తవ రామోఽవతు నారసింహవిద్యద్వరివ్రతం స్వపదాబ్జివ్రతం.

శ్లో॥ అద్యాపి భారణిజీః రత్న గర్భా యథార్థతః,

విద్యస్మరణాం జననీ యేయం జాతా భవాద్యకాం.

కించ ,

శ్లో॥ భగవతి పరమేశే సుదివోనాంతరాణాం

కలిపాతధివనానాం నావీకానాం సరాణాం

ఉభయశుఖవిశాళం సంశయం ఛేత్తుకామః

విబుధవర! భవంతం రామచంద్ర స్సస్వర.

శ్లో॥ శ్రీ రామో భగవాన్. శివో జనకజాఽపర్యేతి నిర్ణాయకా

శ్రీరామో హరవిష్ణుపద్మజనుషా మాతృతీ విద్యోతికా

శ్రీరామః ప్రణవ స్వరూప ఇతి యో విద్యోతికా జీయతాత్

సా రామాయణసారసంగ్రహకృతి శ్రీనారసింహోద్భవా.

శ్లో॥ ముల్ తుట్లాన్వయ దుగ్ధసింధుజనిత శ్రీవారసింహేందునా
గీర్వి సాన్వ్యభి రహాఘరాఘవకథాపీయూషధారాత్మభిః
శ్రోతాః నికటస్థితాపి తథా దూరస్థితాః పాఠకాః
సాశోద్ధారసమాఖ్యరామచరితా న్ననం కృతార్థీకృతాః.

ఇతం,

సత్పురుషపాదాబ్జనేవకః శుకవిశ్వ,

డి. కృష్ణశాస్త్రి.

మద్రాసుపురీనికటసంస్థితతిరునిలైగ్రామవాస్తవ్యః,

బ్రహ్మశ్రీ ప్రతాప సీతారామశాస్త్రిలుగారు,

జగద్విఖ్యాతపండితప్రకాండులు,

శ్రీకాశీక్షేత్రస్థం గిరిమతాస్థానవిద్వాంసులు.

బ్రహ్మన్!

తత్పరభవతా భవతా ప్రేషితం శ్రీరామాయణసాశోద్ధారీయ మభూత
పూర్వం బాలకాండ మామూలాగ్రిం సమకలోక్స నితరాం పరమానంద
మగ్నోస్మి. అయం చ శ్రోతృజాం పండితానాం పామరాణాం చానంద
మాజనయత్ లోకే శ్రీరామభక్తి మప్రేధయాన ఆచంద్రితారం శ్రీమతాం
కీర్తిపతాకాయితో విజయతాంతరా మిత్యాకాశే.

శ్లో॥ ములుతుట్లాభిమృగాజ్ఞో నృసింహవధానిపండితప్రవరః,
తీయా చ్చిరం శుకీర్తి ర్భక్తిం రామస్య వర్ధయన్ లోకే.

కించ,

వాల్మీకిరత భూయో ములుతుట్లు నృసింహవధానిరూపేణ,
అవతీర్య జగతి నిగమస్మృతిముఖవచనై శ్చ వర్ధయత్ స్వీయమ్.
రామాయణం నితాంతం భవశే శ్రీరామభక్తిరీతమసి,
సంరోహయన్ జనాంతఃకరణశ్చైయాం ముద్ధేదితో జయతు.

ఏకం ప్రతాపసీతారామబుద్ధోఽపి మాత్రసంతుప్తః,
అకాన్త శ్రీరామప్రవోదితః ఘోసగ్రాహయంత్యమివ.

ప్రతాప సీతారామశాస్త్రి,
కృంగిరిమఠం, శ్రీకాశీక్షేత్రం.

16-11-1933.

బ్రహ్మశ్రీ లంక వరసింహశాస్త్రిలుగారు
వ్యాకరణవేదాంత శాస్త్రజ్ఞులు, కాయపురగ్రహారం.

భో మహాశయా,

భవద్భిః సాదరం ప్రార్థన శ్రీరామాయణసారోద్ధార మామూలచూడ
మహాలాకయం. అనన్యసాధారణతాం చాఽస్య నితరాం క్లాఘే. కామం సంతు
నామ రామాయణసహస్రాణి రామచరితానివ నైతావతా రామాయణీయా
సర్వపురాణమూలభూతతా అథవా రామాయణస్య పురాణహేతుకతా శ్రీరా
మస్య సర్వదేవమయతా వా వ్యక్త మభవత్, యథాస్య ఉపోద్ఘాతేన అనధి
గతకావ్యపరిజ్ఞానానామపి హస్తామలకవ త్నిప్రమాణ మధిచ్ఛాదయ మారూఢ
మాసీత్. కించ రామాయణేషు ప్రచార మనధిగతేషు పురాణేషుచ తా స్తాః
రామాయణపురుషీయాః కథావిశేష మూలాపవృంధకా అసన్. ఏతాసా
మనవబోధేన రామాయణీయకథాయోజనే వ్యాఖ్యాతారః పాఠకా శ్శ్రీతా
రశ్చ నితరా మక్లిత్తన్. భవద్భి రనితరసాధారణ ముద్యుంజానైః దేహక్షేత్ర
మజానద్భిః భవవ్యయ మగణయద్భిః దేశదూరతా మచింతయద్భిః క్షేత్ర స్తాదృ
శోయం సుదూర మపాకారి; అపిచ రామభక్తాగ్రసర చరితం! రఘునాథస్య
శతకోటి ప్రవిస్తరం, కథం స్యా ద్యత శ్చతుర్వితీసహస్రాత్యకమేవ లాకే
ప్రథిత మితి మన్వానాః కోటే రష్ట్రమస్తానతాం శతస్య తృతీయస్థానతాం
చాకలయ్య అష్టానాం త్రిస్సంకలనేన తత్సంఖ్యాం సంపాద్య కృతార్థయంత
అత్యునం పండితలోకాపి రామాయణీయచరితావబోధేన ప్రబోధితాః; కిం
బహునా, అద్యతనా సుర్యపి, పండితపామరా లోకకవైదికా యత్కించిజ్ఞవ

బుద్ధ్యా తదేవ బహుమన్యంతో విస్తృతార్థసితిమ ప్యబుధ్యంతోఽ వర్తంత.
రామాయణరత్నాకరై రమేయాని కథాంతాని రామాయణపురుషీయాని
ఉత్పన్నవిలక్షణాని ఆవిష్కృతాని. మహాకవే కిముచ్యతే, సర్వథా ఆప్యాయిత
స్సస్యలోకః రామాయణీయయా సుధయా.

కాలే పురాచ కవయః కలి నా న జాతాః
అగ్రంథా నకుర్వతి కలి పృథితా నత్రార్వా
నైతావతా కిము గతో విషయాఽదనీయః
య క్లిప్తస్థనిహవిదుషా అగ్రథితిః । పురాణాత్.

పవిత్రవంశసంభూతః కవీనాం కంఠభూషణం,
జయతు క్లిప్తస్థనిహభ్యః సారగ్రాహీ మహామణిః.
ముల్కుట్లాభ్యే మహతి విమలే వంశకే పావనేఽస్మిత్
ఉద్భోతోయం కవికులగలాలంకృతో దోషహీనః,
ముక్తాసారః సుజనశ్శ్రవణానందదం నిత్యసారం
నానారామాయణమథనజం నిర్మమే గ్రంథమేకం.

కాయపురాగ్రహారః, } ఇతి నివేదయతి వివితవశంవదః,
ఉయ్యూరుపోష్ట. } లంక నరసింహశాస్త్రీ.

బ్రహ్మకీర్తి తర్కవేదాంతవిశారద దిరుదాంకితులగు
ముదిగొండ వేంకట రామశాస్త్రిలుగారు,
ఓంకారమందిరం,

చాటపాపాయపాలెం ఆగ్రహారః, గుంటూరుజిల్లా.

భో భో ములుకుట్లశామకవిద్వదన్యవాయసుధాంబుధిసుధాకరాః !
పౌరాణికవిశారదాభినవవల్మీకాద్వ్యనేకబహుమానాభిధానాః । నృసింహవ
ధానినః! సుప్రణయప్రణామసహస్రపురస్సరా మాకలయస్తు మదియా మిమాం
విజ్ఞాపనామ్. అద్రాక్ష మహా మత్యాదరా తత్రభవద్ధిస్తత్ర భవద్ధి రను
గృహీతం రామాయణసాలోద్ధారఃగ్రంథకాణ్డద్వయమ్.

తదేత దస్మద్విస్మయననామ్, యద్భూతాకగీర్వాణవాణీ ప్రశమనిబ
 ధ్ధనప్రజేత్వప్రభృత్యేతావ త్యతిమహత్వమి తారే కస్యాపి విరుషో దుస్సా
 ధ్యోయ మగ్నో నిఖిలవక్త్రశ్శ్రోతృజనసముద్ధారాగ్నో నైకవిధరామాయణ
 సారోద్ధారోఽనల్పసుకృతినామపి దురుద్ధర స్త్రోభవద్భి ర్భవద్భి స్సము
 ధారిత ఇతి—

ఇదమేవ ఖలు సుమనసాం సౌమనస్యమ్, య దస్యప్రబంధగుణగణ
 ప్రకటికరణచణత్వమ్ సత్యమి తతో వ్యధికరతరప్రబంధప్రజేత్వసామర్థ్యే.

మన్యేనామేవమ్-న కేవల మేత దనేకభవభ్యవణసమాసాదితానేక
 రామాయణపఠపాఠనకృతం సామర్థ్యమ్. కిం త తద్భవాన్తరేషు తత్తద్రామా
 యణప్రజేత్వకుక్కురేషు తత్తద్రామగత్యాహితానేక సంస్కారసమా
 కృతవార్తమానికభవాద్జితసద్విద్యాభ్యాసకృత మితివా? నిరంతరానన్యభక్తి
 భావసముపాసితసీతాకాన్తకయణాకటాక్షవీక్షణకృత మిత్యేవవా.

కింఞ్చ, న కేవల మేతద్ధృన్ధప్రజేత్వభి ర్భవద్భి యపార్జితనోర్జితేన
 యశసా, పుణ్యేనచ, యుష్మద్భిన్నమానగోత్రపవిత్రాగ్రవీర గర్వాయస్తే, కిం
 సమానజనపదతయా క్షీరపురీ (చీరాల) నామగ్రామపారా ఇవ సమానమణ్ణ
 లతయాఽస్మకదాయ ఇవ, సమానఖన్దతయా యావద్భారతీయాఅపి గర్వా
 య నవీవ.

ప్రశ్నవసానత స్సమస్తకలికల్పపాపనోదకస్య, వివిధరామాయణగతా
 నేకవిధవిరుద్ధగాథాఽవిరుద్ధ సమన్వయాపరిజ్ఞాత్వజ్ఞానుజనభాగధేయస్య
 తత్తద్భవవిరుద్ధార్థప్రభ్యాసపవూర్వకం తత్తద్ధృన్ధప్రజేత్వమ, క్రిమద్రామ
 చంద్రోచాపాదయతా మ్నామరత్వమ్ భ్రామయతా ఞ్చానీకలోకం నాస్తి
 కానామ్ సుదృఢయుక్తిచపేటాప్రదాన పటుతరస్య, నానారామాయణ
 వివిధసుమనోగణచరన్ద్రసన్దోహాయమానస్య, వివిధరామాయణానేకవిధప్రభా
 భాసమాన నవవిధమణిగణకిరణపుష్పసజ్జాతాభూతపూర్వప్రభావదివ్యమణిస్య
 రూపాయమాణస్య, క్షీరామాయణసారోద్ధారస్య, విధాత్మాణా మపరవిధా
 త్యాణామేవ భవతాం జన్మ సార్థకం సర్వదా సర్వథేతి కిం వక్తవ్యమ్.

వక్తవ్య న్నావ తేతదేత, ఏవంవిధగ్రన్ధప్రజేత్వభ్యోమి భవద్భ్య స్స్వర్గ
 కజ్జుణాద్యభినవవార్తీకాన్యజితదానాం య త్సమర్పణమ్, తత్తద్విరుద

పండితాభిప్రాయములు.

శాస్త్రము
సామంతము
సామంతము
సామంతము
సామంతము
సామంతము
సామంతము
సామంతము
సామంతము
సామంతము

గొనుచున్నామన, న మద్దదయనుచును, నానీ సమృద్ధిదానాను
మత్తా తదుభయనుచును మితి మనసి కృత్యా నిఖిలమృద
జమాననిజాననరూపే సద్విగానందస్వరూపే, శ్రీ గామచంద్రే
స్వయా మృతా మన్వహ మన్వహ మన్వహ మన్వహ, తదనన్వరూప
మానేషు తత్తభవత్స్వపి నిరతిశయప్రేమాస్పదనిజాననాను
మన్వ నతిశయ మర్పయా మిత్యతోనుగ్ధామృతా మేష జన ఇత్య
క్తిమ్.

చి
స
14
రమన్ద్రమ్,
సామంతము
గ్రహార,
1-1934

} ఏవం విద్యద్విధేయ,
ముదిగొండి వేంకటరామశాస్త్రి,
తర్కశదా సవికారదా.

శాస్త్రము
సామంతము
సామంతము
సామంతము
సామంతము
సామంతము
సామంతము
సామంతము
సామంతము
సామంతము

1) కాశ్యపున్ద్రమండనాయమాన(మద్రాస్ మహానగరపరిసరస్థిత)
నాకామరవా సత్య, శ్రౌతవిద్యాభూషణ అభినవాప
త్యాద్య నేకచిరుదాలంకృత, బ్రహ్మశ్రీ అరివిత్తురై
మయాజిభిః అంధగజేశ్వర వీరలగామవాసినాం
విరాజమాన విజయనాటికా (బెజవాడ) పురవరే
కృతా కాలక్షేప సముపార్జిత భవ్యయశోవైభవానాం,
2) "పారాజికవికారద" "రామాయణమధాసాగ రత్యాది
కృతానాం చతుర్వింశత్యాం గామాయణారవ మందరా
మనీషణాం మనీషణకృతానిమిషదేశికానాం శిర్షగీర్వాణ
ములకుట్లాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరమూ రీనాం
హావధానినాం సాదరం ప్రదత్తేయం గ్రంథప్రకృతిప్రకారం.

శాస్త్రము
సామంతము

3) శ్రీరామాయణవిషయసర్వరహస్యపరిశోధనగరిష్టాః మనాది
శిర్షా క్షిరామపాదాబ్జనిష్టాః బ్రహ్మశ్రీములుకుట్లాన్వయ
హావధానినో విద్యద్వరిష్టాః బహుశ్రద్ధయా మకాగ్రధియా

శుభియా భవతా సంగ్రహిత క్షిరామామణిసారోద్ధారనామతో గ్రంథః
సర్వేషాం విముఖా మతీనాం తోషణా ఇత్యత్యైవ తోషి విశయావకాళః.
తోనామ నాభినందతీ సహృదయై స్తదిదం నాథుకృత్యం శ్రుత్వా దృష్ట్వా వా
న కేవలం భవంత స్యాత్కామేన తారయంతి నాపి భవత్సమీపనరీనః
శ్రోత్వా నేన క్షిరామకథాసుధారినేన. క్షిరామాయణసారోద్ధారస్థానా
నుదూరవరీనః కాలాన్తరవర్తినోపి పత్నిశ్చోత్సాహ తారకనామ
మాహాత్మ్యప్రకటనేన తారయంతి త్వహో నిష్కరణకరుణాపరతా
భవతాం.

అయి భో సృష్ట్యావదగ్రగణ్యా! భవతాం నిఖిలపురాణపరిశోధక
నైపుణ్యం బహుపురాణగ్రంథస్థకించిత్కించిద్వ్యక్త్యైభగవత్కథాసందర్భా
సామరస్యవిధాననైపుణ్యం ప్రవృత్తి నివృత్తి రూపధర్మద్వయవిమర్శన
నైపుణ్యంనుందభాగ్యజనదుర్భేదిసముత్థాపితవారివారభేదతారతమ్యవాదసమూ
హాన్ముఖనైపుణ్యం సర్వపురాణాని సమానప్రమాణిత్యేన గ్రాహ్యణి పురాణ
గ్రంథా సృశ్యే శ్రుత్యర్థగణనపరావీన. బ్రహ్మవిష్ణురుద్రాభేదము
మూర్తిత్రయము తత్త్వాహత్యప్రకటనపరము గ్రంథముచ భేదగణనం తారత
మ్యగణనం మహాదోషవహం. వేదేషు వేదానేషు పురాణేషు ఇతిహాసేషు
తంత్రేషు మంత్రేషు నూత్రేషు ధర్మకాస్త్రేషు సర్వేషు అక్షరామాయణేషు
కావ్యేషు నాటకేషు గద్యేషు పద్యేషు గీతేషు గీతానుచ ప్రతిపాద్యమానః
అమూర్తః పుమా నాద్యై స్సర్వజేవాత్మకః పరమ క్షిరామ ఏవేతి ప్రతి
పాదననైపుణ్యం చ నితరా మభినందామహే. కిం బహునా,

శ్లో! క్షిరామాయణసారోద్ధారం దృష్ట్వా హృష్టా భవతా గ్రంథితం,
అనందామృతపూరనిమగ్నః ఆశీర్వాదా న్ముఖేన మోక్షమేషుహా.

కాక నాకాగ్రహారః,
వెదపాశయంబోష్ట,
(వయా) పోష్టేరి,
చెంబట్టుజల్లా.

ఇతం,
అరివిత్తురై సీతా గామసోమయాజీ,
భక్తజనపాదాబానుయాయీ.
21-12-33.

విజయవాడ గ్రంథాలయసంఘమువా రొసంగిన

పండితసన్మానపత్రిక.

చీరాలవాస్తవ్యులును, విద్వద్వరేణ్యులును, 'పౌరాణికవిశారద, రామాయణమధాసాగర, అభినవవాల్మీకి' ఇత్యాది బిరుదాంకితులును, సరసవచోనిపుణులును నగు బ్రహ్మశ్రీ పండిత ములుకుట్ల నరసింహాచార్యులవారి సన్నిధికి—

మీయందు గల సకలవిద్యాదక్షతను భవత్పురాణప్రవచనమే లోకమునకు సహస్రముఖములఁ జాటుచున్నది.

పౌరాణికవిశారదా!

మీదగు సర్వపురాణ పరికిలనా సామర్థ్యధారణాదులు మామనంబుల నాకర్షించినవి.

రామాయణమధాసాగరా !

భవద్రావ్యాయణ సారముధను గోలి యానందపరవశుల మైతిమి.

అభినవవాల్మీకిబిరుదాంకితా !

మీసరసవాక్ప్రవాహమున కంతరాయము గలదాకీ వాల్మీకి హృదయ మిట్టిదని తత్తత్సృజకభావరహస్యాదులను బ్రకటింతుటలో మీ రసమానులు.

పండితప్రవరా !

పండితశ్రేష్ఠులగు మిమ్ములను నాదరించు విద్వత్ప్రభువరేణ్య లీకాలమున భారతభూమియందు లేమిచే నశక్తులమగు మేము నమస్కృతికరంబు లొసరించి ప్రార్థించున దేమనగా మీ విమర్శనశక్తిని లోకు లెఱింగియేయున్నను మి మ్మెఱుంగనివారికి మహోపకారము జేయుటకై మా సంఘ పక్షమున తమకు “విమర్శకాగ్రేసర” యను సార్థక బిరుదమును సమర్పించుకొనుచున్నారము.

దయతో దీనిని స్వీకరించి క్రిరామచంద్రుని కరుణాకటాక్షమునకు
తాత్రమగునటుల మా సంఘము ననుగ్రహింపఁ బ్రార్థించుచున్నాము.

అధ్యక్షులు,
(బ. భా. ఆడికేషన్యూ గారు, B. A.
కార్యదర్శి,
(బ. ఆయ్యంకి వేంకట రమణయ్యగారు.
29-4-1934.
బెజనాడ.

ఇట్లు మీవిధేయులు,
విజయవాడ,
గ్రంథాలయసంఘము.

విమర్శకధురీణులును, వ్యాకరణశాస్త్రభాషావిదులును,
శ్రీమాన్ పరమహంసాచార్యులవారి పాత్రులు నగు,
శ్రీమాన్ పరమహంస లక్ష్మీనృసింహస్వామిఅయ్యంగారు
నమః పరమఋషిభ్యః.

శ్లో॥ బ్రహ్మకీర్తి ములుకుటపంకజనితో నామ్నా నృసింహభిధ
క్రిరామాయణసామ్రాజ్యలింగోద్ధారాఖ్యగ్రంథం వరం
కృత్వాఽద్యాభిలలోకతారక మహం సంధృత్య వింశాధికాత్
గ్రంథేభ్యః కృత మత్ర సర్వవిషయో సమ్యక్సతోహనహః.

శ్లో॥ కవి రిజ్జయాత్ కృతి రీజ్జయాత్ ప్రతిష్ఠా భవతు ధృవం
అమోఘో రామచంద్రస్య ప్రభావో హి యథాతథా.

ఇత్యాకంసకః,

శ్రీ పరమహంస లక్ష్మీనృసింహస్వామి అయ్యంగార్.

తర్కవేదాంత పండిత వ్రాకాండులగు
బ్రహ్మశ్రీ వడ్లమాని వరహాళుకాస్త్రిలుగారు
వి శా ఖ ప ట్ట ణ ము .

బ్రహ్మక ! ములుకుట్లోపనామక విద్యదన్వవాయ సుధాంబుధి సుధా
కరాః పారాణిక వికారదాభినవ వార్మికి రామాయణ సుధాకర విమళక
కాగ్రేసరత్యాద్యనేక చిరుదాభిదానాః స్పృసింహవధానినః

తత్పరతా భవతా సమర్పితం శ్రీరామాయణ సాహిత్యార మభూత
పూర్వం బాలకాండ మామూలాగ్ర మవలూక్య నితరాం పరమానందమగ్నోస్మి.
అయంచ శ్రోతృజ్ఞాం పండితానాం పాదురాజాం చానంద మప్యేథయత్
తాకే శ్రీరామభక్తి మప్యేథయాః ఆచంద్రితారం కీర్తిపతాకాయితో
విజయతాంతరా మిత్యాకానే.

ఇతి నివేదయతివినీతవళంవదః,

వ డ్ల మా ని వ ర హా లు కా స్త్రీ ,
వి శా ఖ ప ట్ట ణ ము .

ఆమ్నాయ తర్కవేదాంత పండితులగు
బ్రహ్మశ్రీ శ్రీపాద లక్ష్మీనృసింహశాస్త్రిలుగారు,
రజోలుతాలూకా, నరేంద్రపురం, తూర్పుగోదావరిజిల్లా.

అభినవ వార్మికి విమర్శకాగ్రేసర రామాయణ సుధాసాగరత్యాద్య
నేక చిరుదాజ్ఞితైర్బ్రహ్మశ్రీమధ్విః ములుకుట్ట నరసింహవధానిభిర్విరచితో
రామాయణ సాహిత్యార నామక గ్రంథ స్వయవలూకతోమయా. ఏతద్గ్రంథ
రచనాచాతుర్య మతీవ వనోహరీతి నాతిశయోక్తిః. శ్రీరామచంద్రే పర
బ్రహ్మణి భక్త్యతిశయజనిత శ్రీరామకటాక్షమహిమ్నా కృత ఇతిమహా
శయః. ఏతద్గ్రంథ ఆచంద్రితారార్కం జేషీయతాం.

ఇత్థం సత్పురుష పదాబ్జ శేవకః,
శ్రీపాద లక్ష్మీనృసింహశాస్త్రి.

శ్రీరామ శ్మరణం భూయాత్.

గ్రంథ కర్తు రియం విజ్ఞప్తిః.

భో భో శ్రీరామ భక్తాగ్రగణ్యాః! ఆర్యమహాశయాః!

కరుణాసముద్రస్య భగవత శ్రీరామచంద్రస్య ప్రేరణే
యం, య స్మత్కృత శ్రీ రామాయణసారోద్ధార బాలకాండ
మాత్ర మవలోకయిత్వపండితపాఠకలోకాదృతిః, జగద్వి
ఖ్యాత పండితప్రకాండై రాశీర్వచనపురస్సరం సగౌరవం
ప్రేషితా సదభిప్రాయలేఖాతతిః, విజయవాటికాపురవాసిభి
శ్చతుఃకృత్వో మదీయగ్రంథ మాంతం శ్రద్ధాభుతయా శ్రుత్వా
ప్రకటితప్రోత్సాహశ్చ, ఏతద్గ్రంథాదా నృదాహృతపోషక
వర్గకృత ద్రవ్యసాహాయ్యంచ, -ఏతత్సర్వం మిళిత్యా మా మేత
ద్రామాయణసారోద్ధారాయోధ్యాకాండాత్మకం ముద్రాప
యిత్యా ప్రకటికరణే ప్రోత్సాహయతి.

శ్రీరామడు శరణం బగుగాక

గ్రంథ కర్త విజ్ఞప్తిః.

శ్రీరామ భక్తాగ్రగణ్యులారా! ఆర్యమహాశయులారా!

ఇదంతయు కరుణాసముద్రుండగు శ్రీరామచంద్రుని ప్రేరణగాక
మరేమున్నది? దానికి తోడుగ నాదగు శ్రీరామాయణ సారోద్ధార బాల
కాండమాత్ర మవలోకించినవారల యాదరణయు, సమితకేముషీ ధురంధరు
లగు పండితకాండంబు లాశీర్వచనపురస్సరంబుగ నాకరిపిన యభిప్రాయం
బులును, విజయవాడ పురవాసులు నాలుమారు ల గ్రంథమును సాంగముగ

మత్కృత దేశసేవా, ప్రాథవిద్యాప్రచారశ్చాతీవ
 స్వత్వా. తథాపి తావతా భవంత స్పర్శే అధికసంతుష్టంత
 రంగా ఆనన్. తేన భవతాం విశాలహృదయతా లోకే
 ప్రాకట్యం నీతా. ఇదానీంతనాః ప్రాయశః విదేశవిద్యా
 వ్యాసక్తచిత్తతయా కించి న్నూనీకృతశ్రద్ధాభక్తయోఽపి
 శ్రీరామభక్త్య ఆనందాబ్ధి ఎవగాహమానాః పురుషా నారీ
 మణయశ్చ సం త్యసంఖ్యాకా ఇ త్యవగంతుం పార్యతే.

ఏత న్మదీయప్రచారానుసూపం యథాశక్తి
 ద్రవ్యదానాదినా సాహాయ్యం కృతవతః పోషకవర్గస్య
 సర్వదా కృతజ్ఞో భవేయం. ఏతేషా మయోధ్యా కాం
 డాంధ్రతాత్పర్యవివరణేఽతీవ సాహాయ్యం కృతవతః

బ్రహ్మశ్రీ పెనమకూరు వేంకటసుబ్బరాయశర్మణశ్చ
 శ్రీరామచంద్రస్య కృపయా శ్రమానుకూలా స్సకలశ్రేయో

శ్రద్ధాభక్తులతో శ్రవణముజేసి పుకటించిన ప్రోత్సాహమును, ఈ గ్రంథాది
 యం దుదహరింపబడిన పోషకవర్గమువారి ద్రవ్యసాహాయ్యమును, ఇదంతయు
 న స్మరామాయణ సాహిత్యార అయోధ్యాకాండమును ముద్రింపజేసి ప్రకటిం
 చుటకు ముఖ్యకారణమైనది.

నాయొనర్చిన దేశసేవయు, ప్రాథవిద్యాప్రచారంబును మిగుల
 స్వల్పంబులైనను నాయం దందరును సంతసము జెలిబుచ్చుచు నుండిరి.
 దీనిని బట్టి తమ తమ విశాలహృదయత్వము లోకమున జెల్పడియెనది. ప్రస్తు
 తము పాశ్చాత్య విద్యావ్యాపారమునంబడి శ్రద్ధాభక్తులు కొంచెముగ
 సడలిపోయినను శ్రీరామచంద్రనియండుగల భక్తియనెడు నానందవారధి
 నోలలాడు పురుషరత్నంబులు నారీరత్నంబు లైసంఖ్యాకంబుగ నున్నారని
 తెలియుటకు హృదయ ముప్పొంగక మానదు.

భివృద్ధయో భూయానుః. అపిచ ఏతత్తాండాదౌ కవిజాతక
చర్యాదిప్రశంసావతీం శీర్షికాం స్వయం నిర్ణాయ జగద్వి
ఖ్యాతవివక్షిద్భి ర్నత్తా నదభిప్రాయా లోకే పాతక
మహాశయానాం ప్రకటికృత్య అయ మీశ్వశ ఇతి మాం
విఖ్యాపయతో బ్రహ్మశ్రీ పిశుపాటి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిణ
సాహార్ద్రం యావతా స్తువన్నపితీర్ణాణ్ణో నభవేయ మితి మన్యే.

అభ్యర్థయేహం ప్రాజ్ఞా నవశ్చిమా నివశ్చిత్తః
మాదృశ మల్పమేధసం ముఖా స్తుత్వా గర్వితమత్యుత్పాద
నాత్ భగవత శ్రీరామచంద్రస్య ఇతోధిక పరిపూర్ణాను
గ్రహణో మయి సర్వదా అవిచ్ఛిన్నం ప్రవహత్వితి. తత్ప్రభవ
ద్భవద్వాగ్భిః ప్రసాదితకటాక్షువ మత్సంతృప్త్యై పర్యాప్తో
భవేత్. భావత్కానాం స్తుతీనాం నాహ మర్హ్యితి సర్వదా
స్మరేయం

ఇట్టి నాప్రచారంబున కనుకూలంబుగ యథాశక్తిగ దోడ్పడిన పోషక
వర్గంబునకు నేనెంతయు గృతజ్ఞుడను. వీరికిని నా యీ యయోధ్యాకాం
డంబునకు నాంధ్రతాత్పర్యమును రచించుటలో నా కెంతయు దోడ్పడిన

బ్రహ్మశ్రీ పెనమకూరు వేంకట సుబ్బరాయ శర్మగారికిని
శ్రీరామచంద్రుని కృపచే సకలశ్రేయోభివృద్ధులు నగుగాక. ఈ కాండంబు
మొదట కవిజాతకచర్యయును, పీఠికను నిర్మించుటయేగాక విఖ్యాతులగు
పండితపుంగవుల యభిప్రాయంబు లన్నియును బ్రకటించి యీత డిట్టి
వాడని నన్ను లోకమునకు దెల్పిన బ్రహ్మశ్రీ పిశుపాటి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి
గారి సాహార్ద్రంబు నేనెంత గొనియాడినను దీరదు.

సంస్మృతాంధాద్భి భాషలయందు భారంగతులయిన మహాపండితు
లందరు గొంచెపువాడ నయిన నన్నిట్లు గొప్పగా జేసి సుతించుటకంటె

అస్మి న్న యోధ్యాకాండే రామాయణాంతరవిస్తృత
గ్రంథనూ్యాసీకరణఘట్టేషు కవీతిచిహ్నితశ్లోకాః మూలాను
సారేణాహ మవిరచయం. ॥ ఇతిచిహ్నితశ్లోకాః కేవలం
మధురుభిః బ్రహ్మశ్రీ వేమూరినృసింహశాస్త్రిభిర్యథాశ్రుతం
వ్యరచ్యంత. ఏతాదృశసాహాయ్యం కృతవత శ్వాస్త్రిణో
ముహుర్ముహురభివాదయే.

మన్నితే! ష్వేకతమైః బ్రహ్మశ్రీ పంచాగ్నుల ఆది
నారాయణశాస్త్రిభి రస్మిన్ రామాయణసారోద్ధారే కానికా
న్యూరాణి రామాయణాని సంగ్రహితాని? తేషు కతిసంఖ్యాని
ముద్రితాని? తద్వివరణం ప్రకటయతేఽయాకాండీతిం.
ఏతాదృశ్యాకాంక్షౌ అన్యేషామపి భవేదిత్యాలోచ్య తద్వి
శేషవివరణ మస్మిన్ గ్రంథే ప్రకటికరోమి. (1) కుశ
లవప్రకాశితం శ్రీమద్రామాయణం. (2) అధ్యాత్మరామా

భగవంతుని కటాక్ష మంతకంటె నెక్కుడుగ నాయందం విచ్చిన్నముగ
ప్రసరించుగాత మని వారీవారి కటాక్ష ముంచిన జాలను. ఇంటయేగాని
నిజముగ వారి స్తోత్రపాఠములకు నే ననర్హుండనని యెన్నడును మరచిపోను.

ఈ యయోధ్యాకాండంబున 'కవి' యని కొన్ని శ్లోకంబులు గురుతీంప
బడినవి. ఇయ్యవి యితర రామాయణంబులలో విస్తృతముగా నున్న గాథలను
సంగ్రహపరచి నాచే వ్రాయబడినవి. ॥ ఈ గురు వేయబడినవి మాత్రము
మధురువర్ణ్య లగు బ్రహ్మశ్రీ వేమూరి నృసింహశాస్త్రి గారు రచియించి
నవి. ఇట్టి సాయము నా కొనర్చిన వీరికి నా యభివాదములు.

అస్మన్నిత్యు లగు బ్రహ్మశ్రీ పంచాగ్నుల ఆదినారాయణశాస్త్రి
గారు: చతుర్వింశత్యార రామాయణంబుల నెయ్యవి యీ సారోద్ధారంబున
తేర్కొనబడినవి? ఎయ్యవి ముద్రితంబులైనవి? వివరణమునుగూడ మీరు

యణం. (ఏత చ్చతోటిబ్రహ్మాండపురాణాంతర్గతం) (3) యోగ
వాసిష్ఠరామాయణం (ఇతోఽన్య ద్వసిష్ఠరామాయణ మస్తి.
కేవలకథాభాగాత్తకం, తత్రత్వశ్లోకాలపి అస్తిన్న దాహృతాః)
(4) దుర్వాసరామాయణం (5) మార్కండేయరామాయణం
(అస్యైవ సత్యోపాఖ్యాన మితి నామాంతరం) (6) తత్త్వసంగ్రహ
రామాయణం (7) హనుమద్రామాయణం (అస్మిన్
గ్రంథే కథాకృమోఽపర్యాప్తః. తత్రీతత్ర ప్రాయశః ద్వి
శతశ్లోకాః కేవల మాసతే) (8) నారదరామాయణం (9) ఆ
నందరామాయణం (అస్మిన్ కల్పశ్రయే అవతీర్ణస్యరామస్య
త్రివిధకథా స్సంతి (10) అద్భుతరామాయణం (ఇదమ వ్యప
ర్యాప్తమేవ కథాకృమే (11) అగస్త్యరామాయణం (అస్మిన్
భగవత శ్రీరామచంద్రస్య ఉపాసనాబాహుళ్య మస్తి

ప్రకటించిన బాగుండు ననిరి. వీరి యభిప్రాయమే యితరులకుగూడ నుండ
వచ్చు నను నభిప్రాయంబున నావివరణపట్టిక నిక్రింద బొందుపరచుచుంటిని:

(1) శ్రీమద్రామాయణము (కుశలపులు శ్రీరామాశ్వమేధమున వదించి
నది.) (2) అథ్యాత్మరామాయణము (ఇది శతకోటిబ్రహ్మాండ పురా
ణాంతర్గతమైనది.) (3) యోగవాసిష్ఠరామాయణము, (వశిష్ఠరామాయణం
బనీ మఱొందు రామాయణంబు గలదు. అందు గథాభాగముమాత్ర
ముండును. దీనిలోని శ్లోకంబులును సందర్భానుసారంబుగ 'సారోదారం
బున' బొందుపఱుపబడినవి.) (4) దుర్వాసరామాయణము. (5) మార్కం
డేయరామాయణము. దీనికి 'సత్యోపాఖ్యాన' మని నామాంతరము
కలదు. (6) తత్త్వసంగ్రహరామాయణము. (7) హనుమద్రామాయణము.
(దీనిలోని శ్లోకంబులు కథాకృమ మనుసరింపక నచ్చటచ్చట సుమారు
రెండువందల శ్లోకంబులుమాత్రమే కానవచ్చెడిని.) (8) నారదరామా
యణము. (9) ఆనందరామాయణము (దీనిలో మూడు కల్పములం దవత

- (12) తారసారరామాయణం (13) బోధాయనరామాయణం
 (14) బ్రహ్మరామాయణం (15) భారద్వాజరామాయణం
 (16) శివరామాయణం (ఇద మసంఖ్యాకం బహువిస్తరం
 (17) యాజుషరామాయణం (ఇద మేవ శ్రీతులసీదాస
 భాగవతే ధామంతరీకృతం) (18) విశ్వామిత్రరామాయణం
 (ఇద మసంఖ్యాకం) (19) బృహద్రామాయణం
 (ఇద మేవ మహారామాయణమితి ప్రఖ్యాతే. అస్యాపి నా
 స్త్యంతః) (20) శ్వేత కేతురామాయణం (21) సుతీక్ష్ణ రామా
 యణం (22) పులస్త్య రామాయణం (23) జైమిని రామా
 యణం (24) దేవీ రామాయణం. ఇత్యేవం చతుర్వింశత్యార్ష
 రామాయణాని.

N 11. ఉపరిలిఖితేషు రామాయణేషు ప్రథమమూ
 రభ్య దక్షిణావర్త్యం క్రమేణా వవ ముద్రితాః అన్యే సంత్య
 రించిన ముద్రితాః. గాములచరితలను గలవు (10) అద్భుతరామాయణము. (దీని
 లోనుగూడ విధానవిధానము బూర్తిగా లేదు.) (11) అగస్త్యరామాయ
 ణము. (ఇది శ్రీరామచంద్రుని యుసాసనాబాహుశ్యము కలదు.) (12)
 తారసారరామాయణము. (13) బోధాయనరామాయణము. (14) బ్రహ్మ
 రామాయణము. (15) భారద్వాజరామాయణము. (16) శివరామాయ
 ణము. (ఇది మసంఖ్యాకమును, బహువిస్తారమును నెఱుంగుచు) (17)
 యాజుషరామాయణము (ఇదియే శ్రీతులసీదాసభాగవతులు భాషాం
 తరీకరించినది.) (18) విశ్వామిత్రరామాయణము. (ఇది యధ్యాత్మరామా
 యణము కలదు.) (19) బృహద్రామాయణము. (దీనికి మహా
 రామాయణమని పేరొందు నామము. ఇదియు నసంఖ్యాకమే.) (20) శ్వేత
 కేతురామాయణము. (21) సుతీక్ష్ణ రామాయణము. (22) పులస్త్యరామా
 యణము. (23) జైమిని రామాయణము. (24) దేవీరామాయణము.

ముద్రితాః. సంస్కృతాక్షరైః గ్రంథాక్షరైః రాంధ్రకర్ణాట
కాక్షరైశ్చ లిఖితాః పాశ్చీనగ్రంథాలయేషు, తత్తదేశస
పండితసన్నిధౌచ ప్రాయశః లభ్యంతే. న కేవల మేతాని. తేభ్యోఽ
ప్యన్య అష్టాదశపురాణస్థరామకథాః (1) రామాయణరత్నా
కరః (2) ఉమాసంహితా (3) అగస్త్యసంహితా (4) పాంచరా
త్రాగమస్తపద్మసంహితా (5) పరాశరసంహితా (6) శ్రీరా
మపూర్వోత్తరతాపిన్యపనిషదా (7) తారసారోపనిషత్
(8) రామచంద్రకథామృతం (9) ప్రసన్నరత్నావళిః (10) రా
మాయణసారసంగ్రహః (11) కాలవిధానం (12) కాలనిర్ణయ
మహోదధిః (13) మన్వాదిస్మృతయః (14) మధ్వన్యకార్కరః
(15) శివతత్త్వవివేకః (16) పురాణ తామసత్వ నిరాకరణం
(17) ధర్మాకూతం (18) కాలపరీకాశికా (19) హోరాను

ఇవియే చతుర్వింశత్యైర రామాయణంబులు.

ఈపైన వివరింపబడిన యిరువదినాలు రామాయణంబులలో మొదటి
పదిమాత్రమే ముద్రితములైనవి. మిగిలినవి ముద్రింపబడలేదు. అముద్రితంబు
లైనవి వాగరాక్షరములలోను గ్రంథాంధ్రకర్ణాటకాద్యక్షరములలోను,
ప్రాయబడి యాయా దేశపండితులయొద్దగాని ఆయాగ్రంథాలయంబుల
గాని లభించును.

ఇవియుగాక యష్టాదశపురాణంబులం దంతర్గతంబులైన రామకథ
లును నిందు జర్చబడినవి. మఱియు

(1) రామాయణ రత్నాకరము. (2) ఉమాసంహిత. (3) అగస్త్య
సంహిత. (4) పాంచరాత్రాగమ పద్మసంహిత. (5) పరాశరసంహిత.
(6) శ్రీరామపూర్వోత్తరతాపిన్యపనిషత్సులు. (7) తారసారోపనిషత్తు.
(8) రామచంద్ర కథామృతము. (9) ప్రసన్నరత్నావళి. (10) రామాయణ
సారసంగ్రహము. (11) కాలవిధానము. (12) కాలనిర్ణయమహోదధి.

భవదర్పణం. (20) సూర్యసిద్ధాంతః (21) ఆర్యభటం (22) శ్రీ
మహాభారతం (23) శ్రీశంకర భగవత్పదాచార్య భాష్యం
(24) ఆపస్తంబబోధాయనాదిసూత్రాణి. ప్రామాణికై రంగీకృ
తైతాదృశగ్రంథరాజేషు తత్తద్రామాయణవ్యాఖ్యాత్యానా
మభిప్రాయేషుచ సందర్భానుసారేణ కథాం స్వీకృత్య భగవత
శ్రీరామచంద్రస్య కరుణాకటాక్ష లేఖేన యథాశక్తి గ్రంథం
గ్రథితవా నస్మి.

అపిచ అగ్ని వేళ రామాయణం, విచిత్రరామాయణం
ఏతాదృశా న్యన్యా న్యార్థాణి రామాయణాని కల్పాంశరీయ
శ్రీరామచరితప్రబోధకాని ప్రాయశ శ్చతసంఖ్యాకాని పరిశీ
లనకరణభాగ్య ములభం. పరంతు తేషాం పరస్పరసమన్వయవిరో
ధబహుళతయా నముపలభ్యమానత్వా త్తా న్యేతద్గ్రంథకరణే

(13) మన్వాదిచ్చుతులు. (14) మధ్వన్యకౌరము. (15) శివతత్త్వ
వివేకము. (16) పురాణతామసత్వనిరాకరణము. (17) ధర్మకూతము.
(18) కాలప్రకాశిక. (19) హోరానుభవదర్పణము. (20) సూర్య
సిద్ధాంతము. (21) ఆర్యభటము. (22) శ్రీ మహాభారతము. (23) శ్రీ
శంకరభగవత్పదాచార్యభాష్యము. (24) ఆపస్తంబబోధాయనాదిసూత్రా
ములు, ఇత్యాది ప్రామాణిక లంగీకరించిన గ్రంథములలోను, నాయా
రామాయణంబుల వ్యాఖ్యానంబులలోనుగల విషయములను సందర్భానుసార
ముగ గ్రహించి యీ గ్రంథమును సమకూర్చితిని.

ఈపైన వివరింపబడిన రామాయణంబులే కాక అగ్ని వేళరామాయ
ణము విచిత్రరామాయణము మున్నగు నార రామాయణంబులు- నితర కల్పం
బులకు సంబంధించిన రాముని చరిత్రములను బోధించునవి, సాధారణముగ
నూటి కెక్కుడుగ బరిశీలించు భాగ్యము నాకు గల్గెను. కాని యవి ప్రరస్పర
సమన్వయంబు లేక విరోధభాహుళ్యంబుచే నొప్పారుచున్నవి. అవి యీ
గ్రంథమును బూరిజేయుటలో నుపయుక్తంబులును కావు. కాన ప్రసిద్ధం

నోపయుక్తానీతి న్యరమం. కైశ్చి ద్విశేషకథాంశై ర్లోకపౌ
సిద్ధవాల్మీకి రామాయణానుసారిభి రుపరితన చతుర్వింశత్యైర్
రామాయణాన్వేన సమాకలయ్య తత్సారభూతతయా ఏత
ద్గ్రంథ మాపూరయం.

N. B.—ఉపరిలిఖిత రామాయణరత్నాకర ప్రభృతి
కోశేష్వపి బహుో ముద్రితావన, కేచన అముద్రితావసన్ని.

గ్రంథరచనాయా మయమేన ప్రథమః ప్రయత్నః.
తస్మా త్లోపబాహుళ్యం భవేత్. తత స్సహృదయా రసజ్ఞాః
పండితాః కనయో విమర్శకాశ్చ హంసనీరక్షీరన్యాయేన
మత్క్రృతసాహసం క్షమంతా మి త్యధికం సవినయం ప్రార్థ
యమానో గ్రంథవిస్తరభీత్యా మదీయాం విష్ణుచనాం లేఖనీ
మితో న్యరమయం. ఏవం బుధజనవిధేయః శ్రీరామ సేవకః,
ములుకుట్ల పనామక నృసింహావధానీ.

ములుకుట్ల వాల్మీకి రామాయణానుసారంబులు నగు పైన వివరింపబడిన యిరు
వదినాల్గు అక్షరామాయణంబులనే కైకొని వాని సారభూతంబుగ నుండున
ట్టిగ్రంథము బూరించితిని.

N. B.—రామాయణ రత్నాకరాది గ్రంథములలో బాలవఱకు ముద్రి
తములైనవే కాని కొన్ని యముద్రితంబులును గలవు.

గ్రంథరచనమనకు నా కిదియే తొలియత్నము. అందుచే నిందు దొసగు
లనేకములు పొసగియుండును. కాన రసజ్ఞులగు పండితులు కవులు విమర్శకు
లాదిగా గలవారందఱును హంసనీరక్షీరన్యాయంబున నే జేసిన సాహసము
మన్నింతుగాత మని వారిని బాగ్ధింపుచు నావిజ్ఞాపన రూపలేఖని నింతి
టితో విరమించుచున్నాను.

ఇట్లు,
బుధజన విధేయుడు, శ్రీరామ సేవకుడు,
ములుకుట్ల నృసింహావధానీ.

విషయ సూచిక .

అయోధ్యాకాండము — పృథసుభాగము పుట

సర్గ.	విషయము	మొ పరకు
	కవిజాతకచర్యాది పృథంస	1 - 3
	పండితాభిప్రాయములు	4 - 72
	గర్భింక కర్త విష్ణు ప్రి	1 - 9
౧.	శ్రీరామగుణగణనము - యువరాజు పట్టాభిషేక ప్రయత్నము - సర్వసామోదము - ముహూర్తనిర్ణయము	1 - 35
౨.	శ్రీరామానయనము - దశరథుడు శ్రీరామునికి రాజనీతి నుపదేశించుట - ఏకాంత సంభాషణము - దశరథుం డన త్యనాది కాదను నిర్ణయము - శ్రీరామ వసిష్ఠ సంవాదము - పురజనామోదము	36 - 61
3.	శ్రీరామ, నారదుల ఏకాంత సంభాషణము - పట్టాభిషేక విఘ్నకారణము - మంథరా జన్మవృత్తాంతము - కైకేయీ కోపాఘాత పరివేశము	62 - 83
౪.	దశరథుడు కైకేయి గృహమునకు నచ్చుట - తన భర్తను కైకేయి కరములు గోరుట - దశరథునిలాపము - శ్రీరామ నచ్చటికి బిలిపించుట	84 - 103
౫.	శ్రీరామ కైకేయీ సంవాదము - శ్రీరాముడు తల్లియగు కాసల్యాగృహమునకు వెడలుట - కాసల్యా పరిలాపము	104-125
౬.	లక్ష్మణాగ్రహము - శ్రీరామలక్ష్మణ సంవాదము - దైవ పౌరుష బలాబలనిర్ణయము - కాసల్యా శ్రీరాముని దీవించి నీతాగృహమున కంపుట	126-151
౭.	శ్రీ సీతారామ సంవాదము - శ్రీరాముడు, సీత వనమునకు రా నంగీకరించుట - అట్లే లక్ష్మణుని నెంటగొంపోవుట కంగీకరించుట - మువ్వరును కైక గృహమున కేగుట	152-173
౮.	శ్రీరామం డరణ్యమునకు బోవ దశరథుం డాజ్ఞయిచ్చుట - సుమిత్ర లక్ష్మణునికి జేసిన సదుపదేశము - శ్రీరామప్రవాసము	174-197
	ద్వితీయ భాగము	
౯.	దశరథునిలాపము - శ్రీరామచంద్రుని ననుసరించిన పురజను లయోధ్యకు మరలివచ్చుట	200-224

౧౦. శ్రీరామచంద్రుడు గంగాతీరము బ్రవేశించుట - గుహ
రామ సంభాషణము - తద్విషయ విమర్శనము - శ్రీరామ
చంద్రుడు భరద్వాజపనము బ్రవేశించుట 225-449
౧౧. శ్రీరామభరద్వాజ సంభాషణము - లక్ష్మణశపథము -
శ్రీరామచంద్రుడు వాల్మీక్యాశ్రమము బ్రవేశించుట -
వాల్మీకి పూర్వసృష్టాంతము - చిత్రకూట నివాసము 250-273
౧౨. సుమంతుని డయోధ్యకీనుట - లక్ష్మణవాక్య విమర్శనము -
అంధకముని సృష్టాంతము - దశరథ మరణము 274-293
౧౩. కాసల్యాదుల విలాపము - సహగమనమునుగూర్చి - విమ
ర్శనము - భరతాగమనము - కైకేయీభరత సంవాదము 294-323
౧౪. కాసల్యాభరత సంభాషణము - జ్యేష్ఠభార్యవద్దనే యగ్ను
లుండవలయు ననుట - భరత శపథము - ఆశోచ నిర్ణయ
ము - దశరథ ప్రేతకృత్యము - మార్గసమీకరణము 324-349
౧౫. భరతుని ప్రయాణము-గుహభరత సంభాషణము-భరద్వాజుని
విందు - చిత్రకూటమున శ్రీ సీతారాములవిహారము 350-373
౧౬. శ్రీరామభరత సహగమము-భరతునకు శ్రీరామచంద్రుడు
రాజధర్మముల నుపదేశించుట-తద్విశేషవివరణము-(శ్రీరామ
చంద్రు డరణ్యమునం దాచరించిన పిండదానాదివిమర్శనము 374-40
౧౭. కాసల్యాదులు శ్రీరామునికడకు వచ్చుట - శ్రీరామభరత
సంవాదము - జాబాళీనాస్తికవాదోపన్యాసము - శ్రీ
రామచంద్రుడు దానిని నిరసించుట 410-439
౧౮. వసిష్ఠుడు శ్రీరామునకు జాబాళీస్వరూపము దెల్పుట - భర
తుని ప్రాయోపవేశము - వసిష్ఠు డేకాంతమున భరతునకు
శ్రీరామతత్వ మెరింగించుట-పాదుకాప్రదానము - (శ్రీరామ
కైకేయీ సంవాదము - శ్రీరామపాదుకా పట్టాభిషేకము 440-453
౧౯. కాకాసురమదసంహారము-ఆతని పూర్వజన్మపుత్రాంతము-
శ్రీరామచంద్రుని యరణ్యసంచారప్రదేశనిరూపణము -
గిరినిజపట్టణముగూర్చి సిద్ధార్థాదిదూతలేగిన మార్గనిరూప
ణము-భరతు డయోధ్యకు వచ్చిన మార్గము - శ్రీరాముడు
చిత్రకూటమున వదలి యత్రాశ్రమమును బ్రవేశించుట. 454
- సీతాననూయల సంభాషణము - శ్రీరాముడు దండకార (పూర్తి
ణ్యమునకు బయలుదేరుట) వరకును.)

అ యో ధ్యా కాం డ పా రాయణే

న్యాసప్రకారః.

అదౌ శ్రీరామాయణకోశోపరి భరతసహిత శ్రీ
రామావాహనాదిపూజావిధేయా. తతో న్యాసః.

ఓం అస్య శ్రీమదయోధ్యాకాండమహామంత్రస్య
వసిష్ఠ ఋషిః, అనుష్టుప్ ఛందః, క్వచిన్నానాఛందాసి, భరత
సహితశ్రీరామచంద్రో దేవతా, భంబీజః, నమ శ్శక్తిః, భర
తాయేతి కీలకం, మమ భరతసహితశ్రీరామచంద్రోదేవతా
ప్రీత్యర్థే శ్రీమదయోధ్యాకాండపారాయణజపే వినియోగః.
భరతాయ నమ స్తస్మై అంగుష్ఠాభ్యాం నమః, నారంగాయ
తర్జనీభ్యాం నమః, మహాత్మనే మధ్యమాభ్యాం నమః, తాప
సాయ అనామికాభ్యాం నమః, అతిశాంతాయ కనిష్ఠికాభ్యాం
నమః, శత్రుఘ్నసహితాయ చ కరతలకరపృష్ఠాభ్యాం నమః,
ఏవం హృదయాదిన్యాసః. భూర్భువస్సువరో మితి దిగ్బంధః.
ధ్యానం - శ్రీరామపాదకమలద్వయపాదుకాంతరాసక్తచిత్తకమ
లం కమలాయతాక్షం, బ్రాహ్మ్యప్రసన్నవదనం సురుచా వ
దాన్యం శత్రుఘ్నసంయుత మహం భరతం నమామి. ల
మిత్యాది పంచపూజా - గురు ర్బ్రహ్మ గురు ర్విష్ణు గురు
ర్దేవో మహేశ్వరః, గురు స్సాక్షాత్పరం బ్రహ్మ తస్మై శ్రీ
గురువే నమః. మనుః - భరతాయ నమ స్తస్మై నారంగాయ
మహాత్మనే, తాపసా యాతిశాంతాయ శత్రుఘ్నసహితా
యచ. ఇతి యథాశక్తి జపిత్యా పున ర్న్యాసాదికం కుర్యాత్.

రామాయణపారాయణధ్యానాదిక మఖిలకాండే షష్ఠి
బాలకాండోక్తరీత్యైవ కార్యమ్.

శ్రీరామాయణ సారోద్ధారే

అయోధ్యాకాండః

◆ స తత్రో న్యవస ద్భాతా సహ సత్కారసత్కృతః,
మాతులే నాశ్వపతినా పుత్రస్నేహేన లాలితః.. ౨

రాజాఽపి తౌ మహాతేజా సుస్మార పోషితౌ సుతౌ,
ఉభౌ భరతశత్రుస్సూనా మహేంద్రోవరుణోపమా.. 3

* సర్వ ఏవతు తన్వేష్టా శ్చత్వారః పురుషర్షభాః,
స్వశరీరా ద్వినిర్వృతా శ్చత్వారః ఇవ బాహవాః.. ౪

తథైవమహాభారతస్యాపికావ్యత్వేననామగ్రహణమస్తి.
తథాహి:— ‘కృతం మయేదం భగవత్ కావ్యం పరమపూజిత’
మితి బ్రహ్మాణంప్రతి వ్యాసవచనం. తదను బ్రహ్మణా
‘త్వయాచ కావ్య మిత్తుక్తం తస్మా త్కావ్యం భవిష్యతి’
ఇతిప్రతివచనం దత్తం. ‘బీజబిందుపతకాఖ్యాః ప్రకరీ కావ్య
లక్షణాః’

◆ స తత్రోతి:—‘భాతా స్వా మూర్తి రాత్మనః’
ఇత్యుక్తత్వాత్ ద్వయో రేకసాయసాంశప్రభావజనితత్వా
ద్వంద్వీభూయ చరణం యుక్త మేవేతిభావః.

* సర్వ ఏవేతి:— తదేవోక్తం వాల్మీకిరామాయణే
బాలకాండే అష్టాదశసర్గే ‘రాజ్ఞః పుత్రా మహాత్మాన శ్చత్వా
రో జజ్జరే పృథక్, గుణవంతోఽనురూపా శ్చ రుచ్యా పోష్ఠ
పదోపమాః’ ఇతి. అస్యార్థః:— ఏకత్వేపి పృథగ్వర్తమా
నాః. ఏకస్య చతుర్థాఽవస్థానే ఉపమాన మాహ - పో

౨. * భరతుండును మేనమామయగు యథాజిత్తుచే బుత్త్రవాత్సల్యంబున జూడబడుచు సత్కారలోపంబు లేకుండ తమ్మునితోబాటుండును.
౩. రాజగు దశరథుండును మహేంద్రవరుణతుల్యులగు నాశ్రతశత్రుఘ్నులు దేశాంతరము పోయియున్నను వారల నెప్పుడు సంస్మరించుచునే యుండును.
- * ౪. తన దేహంబునం గల్గు నాలుగుభుజంబులువోరె పురుషపుంగవులగు నా నల్వరుకొమరులును నాతని కిష్టులే.

బగు నీకావ్యము నాచే నొనర్పబడెను.” అని బ్రహ్మదేవునితోవ్యాసుండునెను. అందులకు బ్రహ్మయు “(ఇది యితహాసంబైనను) దీనిని నీవు కావ్యం బని పేర్కొంటివి. దానంజేసి యిది కావ్యమె యగుగాక” యని బదులిడెను.

బీజము, బిందువు, పతాక, పృకరి, అర్థము నని కావ్యలక్షణంబులైదు. ఇవి ప్రాతిపదికలు; మఱి వీని కొక్కొక్కదానికి నైదేసి విభాగము లున్నవి.

* స తత్రేతి:— అనుజాడు గూడ తన మూర్తియే, యని చెప్పబడినది. అదియుగాక వీ రిద్దఱునుగూడ నేకపాయసప్రభావంబుననే జన్మించిరి. కాన వీ రిద్దఱు కలిసి మెలంగుట యుక్తమేనని భావము.

* సర్వవేతి:— వాల్మీకిరామాయణమున బాలకాండమున బదు నెన్నిదవ సర్గయందునునిట్లే చెప్పబడినది:

‘దశరథునకు గుణవంతులును, అమరూపులును, ప్రోవృత్తపదోపములును, మహాత్ములును నగు నల్వరు పుత్త్రు లుదయించిరి.’ దీని భావ మేమన: వీరు నల్వరు నొక్కరే యయ్యు వేర్వేరుగ దోచువారు.

తేజా మపి మహాతేజా రామో రతికరః పిశుః,
స్వయంభూ రివ భూతానాం బభూవ గుణవత్తరః. ౫

సహి దేవై రుదీర్ఘస్య రావణస్య వధార్థిభిః,
అర్థితో మానుషే లోకే జజ్ఞే విష్ణు స్సనాతనః. ౬

సహి యాపోపవన్నశ్చ వీర్యవా సనసూయకః,
భూమా వనుపమ స్సూను ర్గుణై ర్దశరథోపమః. ౭

బుద్ధిమా న్మధురాభాషీ పూర్వభాషీ ప్రియంవదః,
కులోచితమతిః క్షాత్రం ధర్మం స్వం బహుమన్యతే. ౮
అరోగ స్తరుణో వాగ్మీ వపుష్కా దేశకాలవిత్,
సమ్యగ్విద్యావృతస్నాతో యథావత్సాంగ వేదవిత్. ౯

షేతి. ప్రోక్షో శాః, తస్యే వ పాదా యానాం తాః ప్రోష్ఠ
పదాః. 'అస్మిన్న ర్థేతై త్రిరీయకశ్చుతిః : 'చత్వార ఏక మభి
కర్మదేవాః ప్రోష్ఠపదా స ఇతి యన్ వదంతి' ఇతి.

సహి దేవై రితి:—ఉదీర్ఘస్య - దృఢస్య రావణస్య,
వధార్థిభి ర్దేవైః, అర్థితః - ప్రార్థితః, సనాతనో - నిత్యో,
పిశుః రామయాప స్స, జజ్ఞే - ఆవిర్భూ వేత్త్యర్థః.

రావణః— రామపత్నీం వసన్తాం నినాయేతి రావణః.

౫. పొన్నలలో బ్రహ్మవలె వీరలలోను, మహాసముద్రసంపన్నుండును, మహారేజస్వీయును నగు శ్రీరాముం డనిన దరశఘన కనలేని పేర్ను.

౬. లోకవిద్యావణుం డగు రావణు వధించుకొఱకై మనుజులోకంబున నుద్భవించు డని దేవతలచే బ్రాగ్ధిక్తుడై యట్లవతరించిన సనాతనుం డగు విష్ణువే గదా యాతడు.

౩-౪-౯-౧౦-౧౧-౧౨, అతడు మిగుల రూపవంతుడు. తా నేమి యు శ్రమంపడకయే శత్రుల వీటిబుచ్చువాడు. భూలోకంబున నీతని కీడగు కొమరుడు మఱి లేడు. గుణంబుల నా దశరథుని బురు జించువాడు. బుద్ధిమంతుడు. ఎన్నడు నెవ్వనిమనంబు నోనాడడు. తనకంటె నెంత తక్కువనా డైననుసరే ముందుగ దానే మాట్లా డును. మధురంబుగను - శత్రువులతోనైన ప్రియంబుగ నే యెన్నడును బల్కుచుండు. స్వకులాచారంబు లెన్నడును దప్పియెఱుగడు. స్వ ధర్మం బగు తాత్ప్రంబునే యెక్కుడు గౌరవించును. నీగోగుడు.

మఱి యొక్కరై నల్వరుగ గన్నట్లు టెట్లని యాశంకింతు రని పోష్ట పదోపమానము. పోష్టం బన గోవు. దానివలెనే పాదములు వేని కుండునో యవి పోష్టపదము లనబడును. అనగా పూర్వాభాద్రా ఉత్రరాభాద్రా నక్షత్రములు. ఈ యర్థమునే తెల్పు తెత్తిరీయక శ్రుతియు గలదు.

♦ సహితః— ఉదీర్ఘస్య = దర్పితుండగు రావణుని, (వధ నిచ్చించు దేవతలచే) అర్థితః = పొగ్గికుడై; సనాతనః = నిత్యుండగు (విష్ణువు శ్రీరామ చంద్రరూపమున) జడే = అవతరించెను. అని భావము.

వనంబున నుండు రామపట్ని నాహరించినవాడుగాన రావణు డని రావణశబ్దమున కొక వ్యుత్పత్తిం జెప్పవచ్చును.

ఇవ్యక్తం వయః శ్రేష్ఠో బభూవ భరతాగ్నిః,
 *వైహారికాణాం శిల్పనాం విజ్ఞాతార్థవిభాగవిత్. ౧౦
 ధనుర్వేదవిదాం శ్రేష్ఠో లోకేఽతిరథసమ్మతః,
 అపరిధృష్యశ్చ సంగ్రామే కుర్ధై రపి సురాసుదైః. ౧౧
 స చావహంతా భూతానాం సచ కాలవశానుగః. ౧౧౫

ఏవం శ్రేష్ఠిగుణై ర్యుక్తః ప్రజానాం పార్థివాత్మజః, ౧౨
 సమ్మతః స్త్రీషు లోకేషు వసుధాయాః క్షమాగుణైః.
 బుద్ధ్యా బహుస్పతే స్తుల్యో వీర్యేణాపి శచీపతేః ౧౩
 తథా సర్వప్రజాకాంతైః ప్రీతినంజననైః పితుః.
 గుణై ర్విరుదుచే రామో దీప్త సూర్య ఇవాంశుభిః. ౧౪

* వైహారికాణా నితిః— వైహారికాణాం విహార
 ప్రయోజనానాం శిల్పనాం గీతవాదిత్యాణాం చిత్రీకర్తృ
 దీనాంచ; విజ్ఞాతా = విశేషజ్ఞః.

అర్థవిభాగవిత్ :— ‘ధర్మాయ యశసేఽర్థాయ
 ఆత్మనే స్వజనాయచ, పంచథా విభజన్విత్త మిహాఽముతో చ
 శోభతే.’

యావనసంపన్నుడు. యుక్తాయుక్తవాక్యవిచక్షణుడు. దృఢదేహుడు. దేశకాలము రెటింగినవాడు. యథావిధిగ సాంగవేదాదిసమస్త విద్యల నెఱింగినవాడు. ప్రతంబులన్నియు పూర్తిచేసినవాడు. శస్త్రాస్త్రాదిప్రయోగంబుల దండికంటెను మిన్న. * జైహారికంబులు శిల్పంబులు నెలిసినవాడు. * అరవిభాగవిదుడు. ధనుర్వేదపారంగతులకు తలకట్టు. అరథులలో పేర్గన్నవాడు. క్రోధాత్ములగు సురాసురు లొక్కపెట్టిన వచ్చి యుద్ధమున దాకినను మార్కొవరానివాడు. ఏ భూతంబునకు గీడు తలచుపాంత బోడు. కాలవశండును గాడు.

౧౨ - ౧౩ - ౧౪. ఇ ట్లానృపనూనుండు మహాశ్రేష్ఠగుణసంపన్నుండును, ముల్లోకమలవారికి నిష్ఠుండునునై, ధూమిని ఛోలి, బుద్ధిబలంబునం బృహస్పతిం బురుణించి. వీర్యసంపదచే నిందుని గ్రిందుకొవించి, ఒక తండికేగాక ఆబాలగోపాలము నానందపఱుచు గుణరాజిం గల్గి కిరణంబులచే నూర్యుంబరె జెలింగెను.

* జైహారికములు :—విహారప్రయోజనంబులగు గానము, వాద్యము, చిత్రలేఖన మాదిగా గల్గు లలితకళలు, విశేషముగా నెరింగినవాడని తాత్పర్యము.

* అరవిభాగవిదుడు :—తాను సంపాదించిన ధనంబును ధర్మకార్యంబుల కొకపాలును, యశస్సంపాదకకార్యంబుల కొకపాలును, కూడబెట్టుట కొకపాలును, స్వమంతుల కొకపాలును, స్వజనంబుల కొకపాలును - ఇట్లు పంచధా ఉపయోగించినవాని కిహపరలోక సౌఖ్యంబులు గల్గును. రాము డిది నేయువాడనిభావము.

1 త మేవం ప్రతినంపన్న మప్రభవ్యపరాక్రమం,
లోకపాలోపమం నాథ మకామయత మేదినీ.

౧౧

1 సహి సూపాపవన్న శ్చేత్యారభ్య అకామయత
మేదినీ త్యంతేన శ్రీరామభద్రస్య శౌర్య ధైర్యస్థైర్యగాంభీర్య
సౌందర్య మాధుర్య చాతు ర్వాదార్యవాత్సల్య సౌఖీ లాగ్నసు
కూల్య నైర్మల్యాజ్ఞ్య ల్యాకౌటి ల్యాచాపల్య తారుణ్య కా
రుణ్య వాల్మభ్య సౌభాగ్యాదయః శుభగుణాః శ్రీరామే
నిత్యం ప్రకాశితాః, శ్రీరామలీలాసు తత్ర తత్రవ్యక్తా భవి
ష్యంతి. అత్రత్యః

(1) శౌర్యం :—అసహాయస్యా ప్యేకస్యైవ భయం
కరే పరస్యైస్య స్వస్యైస్య ఇవ నిర్భయప్రవేశసామర్థ్యం. త
దస్య ఖరాదియద్ధే రావణమూలబలవినాశనేఽపి దృష్టవ్యమ్.

(2) ధైర్యం :— అత్యంతాభిమతవియోగేఽప్యభగ్నప్రతి
జ్ఞత్వమ్. సీతయా రాక్షసనిర్మూలీకరణప్రతిజ్ఞానిరోధే 'అప్య
హం జీవితం జహ్యే' మిత్యాది శ్రీరామవాక్యే జ్ఞాతవ్యమ్.

(3) స్థైర్యం :— శరణాగతసంగ్రహే దోషోద్ఘాటనేఽప్యకం
పనీయత్వమ్. విభీషణే శరణాగతే రామేణ ప్రదర్శితోఽయం
గుణః.

(4) గాంభీర్యం :— భక్తానుగ్రహవదాన్యత్వాదే
రామూలతో దురవగాహిత్యం. తత్ సుగ్రీవవిభీషణాభీషేక
యోః వననిర్గమనకాలేచ ప్రకటితోఽయం గుణః.

(5) సౌ
ందర్యం :— అవయవశోభా. 'సూపాదార్యగుణైః పుంసాం
దృష్టిచిత్రాపహరిణం' ఇత్యాదౌ స్పష్టం. (6) మాధుర్యం :—

౧౫. ఇట్టివ్రతసంపన్నుని, నిట్టి యనర్హపరాక్రముని, నిట్టి లోకపాలకుల్యుని భూదేవి నాథునిగా (ప్రభువుగా) వరించెను.

‘సహిరూపోపపన్నశ్చ’ ఈశ్వోకము మొదల్లాని ‘అకామయత మేదిహ’ అను శ్లోకాంతము వఱకు శౌర్యము, ధైర్యము, సైర్యము, గాంభీర్యము, సౌందర్యము, మాధుర్యము, చాతుర్యము, కౌదార్యము, వాత్సల్యము, సౌఖ్యము, ఆనుకూల్యము, నైర్మల్యము, కౌజ్వల్యము, అకౌటిల్యము, అచాపల్యము, తారుణ్యము, కారుణ్యము, వాల్మీక్యము, సౌలభ్యము, సౌభాగ్యము అదిగాగల గుణగణం బాశ్రీరామచంద్రునియం చెల్లప్పుడు తెలుంగుచుండి యాతనిలలలం దక్కడక్కడ గాన్పించుచుండును. అట్టి శౌర్యాదులన నేమో యీక్రింద చెల్పుబడుచున్నవి :

శౌర్యము :—ఇతరుని సాయము లేక తా నొంటరి యయ్యును తన సైన్యమందువలె భీకరశక్తు సైన్యంబులో గూడ నిర్భీకుడై చొచ్చు సామర్థ్యము. ఇట్టిది శ్రీరామచంద్రునియం దాతడు ఖరాదులతో బోరునప్పుడును, రావణుని మూలబలంబుల జించి చెండాడునపుడును జూపెను. (2) ధైర్యము :—తన కత్యంతము కూర్చునది తన్ను విడనాడిపోయినం బోవుగాక, తా జేసిన ప్రతిస చెల్లించుకొనుట. రాక్షసులతోడి పోరాట మనకేల యని సీత యాతనిమనముం దిప్పుజూడ, ‘జీవిత మైనను ద్యజించెదను’ అని యాపెతో నాడిన వాక్యమువలన చెలియనగు. (3) సైర్యము :—శరణంబు గోరి వచ్చిన వానియందు (ఆతడు శరణీయుడు కాడని) ఇతరులు దోషాకోపణము జేసినను జలనము పెందకుండ నాతనికి శరణం బొసగుట. ఇయ్యది విభీషణుడు శరణాగతుం డైనప్పుడు కన్నట్టును. (4) గాంభీర్యము :—ధైర్యముల ననుగ్రహించుపట్టునగాని, వారల కోర్కెలు పెల్లించుపట్టునగాని నేమియు తెలియబడకుండుట. ఇయ్యది సుగ్రీవుని, విభీషణుని తమతమరాజ్యముల కభిషేకించునపుడును, వనవాసంబునకు బోత్త నప్పుడుకూడ జూపట్టును. (5) యోధాత్వము :—అవయవశోభ. శత

తం సమీక్ష మహారాజో యుక్తం సముపైతై శ్శుభైః,
నిశ్చిత్వ సచివై స్సార్థం యువరాజమమన్యత.

౧౬

క్షీరవత్స్వదుత్వమ్. యద్వా ద్వేష్టవతాః జఘాంసితానా
మపి గృప్తిచిత్తావహరిత్వేన రసావహత్వమ్. ఇదం తారా
సమాగమే శూర్పనఖావచనే చ విదితం భవతి. (7) చాతు
ర్యం :— అతిశంకాశమనదోషగోపనాదిరూప మజడక్రియా
త్వమ్, విరుద్ధాశయవతో వానరాప్రతి విభీషణవిషయక
శ్రీరామసంభాషణే స్పష్టమ్. (8) ఔదార్యం :—ప్రతిత్వప
కారాదినిరపేక్షం వితరణరసికత్వం; యద్వా ప్రభూతం దత్వా
ప్యత్యస్తత్వం చాతిదగిద్రాయ; త్రిజటనామక విస్మయ
యావద్దండపాతక్షేపావధిబహుసహస్రగోదానే ద్రష్టవ్యోఽ
యం గుణః. (9) వాత్సల్యమ్ :— స్వరక్షణీయతయా అభిమ
తేషు దోషతిరస్కారణీ ప్రీతిః. 'విభీషణో వా సుగ్రీవో
యది వా రావణ స్వయ' మిత్యుక్త్వా విభీషణే రావణానుజత్వ
రాక్షసత్వాదిదోషబాహుళ్యేపి తథైవ భార్యాహర్తారం
రావణ మపి రక్షిష్యామితి రక్షణీయప్రీతిం దర్శితవా. (10) సౌశీల్యం :— మహతో మందై స్సహనీరంధ్రేణ వర్తి
త్వమ్. గుహేన వానరసంఘేన చ సహవర్తిత్వం. (11) ఆను
కూల్యం :— ఇష్టానిష్టయో స్సామ్యస్మరణం. యావరాజ్యవన
వాసయో స్సమబుద్ధ్యా సిత్రాజ్ఞాయాం సౌముఖ్యం; యద్వా
ఏకనారీవ్రతత్వ మానుకూల్యం, ఏకా యత్తోఽనుకూల స్సస్య
దితిలక్షణాత్. 'స సీతాయాః పరాం భార్యాం వవ్రే' న రఘు

౧౬. అట్టి శుభంబుల కాటపట్టగు నాశ్రీరామచంద్రుని గాంచి, మహా రాజు మంకురితతో బర్యాలోచించి యతని యువరాజుం జేయ నిశ్చయించెను.

రూపాదార్యాదిగుణంబులచే బురుషుల దృష్టిని, మనంబును నాకరించువాడు' అను శ్లోకంబున స్పష్టమగును. (పురుషునికి స్త్రీ సౌందర్యము చెప్పన మనమున కెక్కునట్లు పురుషసౌందర్య మెక్కుమగదా!) (6) మాధుర్యము :— ఊరమువోలె తీయందనము గలుట. లేక తన్ను ద్వేషించువారలయు చంప నిచ్చగొనువారలమనంబును దృష్టినిం గూడ నపహరించుట. ఇయ్యది తారాసంభాషణమందును శూర్వణఖావచనములందును గాన నగును. (7) చాతుర్యము :— శంకల నడచిపుచ్చి దోషము నుదాటింపకుండు అజడక్రియాత్వము. ఇది విభీషణునియందు బూరిగ ననుమానము గలియున్న వానరులతో ఆతని విషయమై శ్రీరాముం డాడిన పల్కులలో విశద మగును. (8) బౌద్ధాచ్యము :—ప్రతిఫలపాత్ర లేకుండ దానము సేయు రసికత్వము లేక దరిదురునకు హెచ్చుగి నిచ్చియు తృప్తి గాంచకుండుట. ఇయ్యది శ్రీరాముండు అజటుం డను పాటునకు దండతేపావధిగ వేలకొలందిగ నాలమందల దానంబు సేయుటలో గాననగును. (కఱ విసరివేయ నెంతదూరము పోవునో యన్నిగోవు లని భావము) (9) నాత్సల్యము :—తనకు రక్షింపదగినవార లగు నిష్ఠులయందు దోషంబులను దిరస్కరించు బుద్ధి. ఇయ్యది 'విభీషణుండు కానిమ్ము; సుగ్రీవుడు కానిమ్ము, సాక్షాతుగా రావణుండే కానిమ్ము' ఇత్యాద్యర్థ మిచ్చు శ్లోకములందు, 'రావణునకు సోదరుడై పుట్టినందున రాక్షసత్వాదిదోషపుంజంబు గలిగిన విభీషణునే కాదు- అస్మద్భార్యా హర యగు నా రావణుడే స్వయముగ వచ్చి వేడెనేని రక్షించి తీరుదును' అని పల్కిన పల్కునందు జూపటును. (10) సౌశీల్యము :—తాను గొప్పవా డయ్యు దనకంటె దక్కువవారితోనైన గలిసి మెలసి వ రించుట. ఇయ్యది శ్రీరాముడు గుహునితోడను గవులతోడను మెలిగిన విధము తెల్పును. (11) ఆనుకూల్యము :—

ది వ్యంతరిక్షే భూమా చ ఘోర ముత్పాతజం భయం,
సంచచక్షే చ మేధావీ శరీరే చాత్మనో జరాం.

౧౭

సన్తనః' ఇత్యాదిషు జ్ఞేయం. (12) నైర్మల్యం :—దళితమణి
ప్రవాలాదికాంతిః. 'ఇంద్రనీలఘనశ్యామః' ఇత్యాదా ప్రసిద్ధ
మేవ. (13) ఔజ్వల్యం :— ప్రాకాశ్యం. 'అదిత్య ఇవ
తేజస్వీ యుగాంతాగ్ని రివ జ్వలన్' ఇత్యాదా వర్ణితమేవ.
(14) లకృటిల్యం :— మనోవాక్కాయై రేకక్రియాకరణం,
సుగ్రీవ విభీషణయో రాజ్యదానే ప్రకటితం. (15) అచా
పల్యం :—చిక్కిరితకర్మణోఽంతా వేక్షణం. ప్రతిజ్ఞాతరాక్షస
కులవధస్య నిరంతరాయనిర్వహణం శ్రీరామ ప్రవర్తనే
స్పష్టం. (16) తారుణ్యం :— దుస్తర మపి వయసా తరణ
సామర్థ్యం, తాటకావధమారీచవిజయశైవధనుర్భంగభగ్గవ
శక్తిస్వీకారాదికం. (17) ణాఢ్యం :—అనుద్విష్టస్య ప్రయో
జనాంతరా పరదుఃఖనిరాకరణేచ్ఛా. త దృషిరక్షణప్రతిజ్ఞా
యాం స్పష్టమ్. (18) వాల్లభ్యమ్ :—సర్వాభ్యక్షత్వం. చక్ర
వర్తిపుత్రిత్వేన అశ్వమేధకరణేన చ సుస్థమ్. (19) సౌల
భ్యమ్ :—అచక్షుర్విషయస్యాఽపి చక్షుర్విషయత్వమ్. "వేద
వేద్యే పరే పుంసి" ఇత్యుత్తరే జ్ఞేయం. (20) సాభాగ్యం :—

౧౭. ఆకాశమందును, వంతరిక్షమందును, భూమిపైనను గల్గు మహోత్సా-
తంబుల నన్నింటిని, దన వృద్ధాప్యమునుగూడ నేర్పరించి యా బుద్ధి
మంతుడు మంత్రులకు చెల్పెను. (గ్రహంబులకును నక్షత్రములకును
గల్గు వికారంబులు ఆకాశంబున గల్గు సుత్పాతంబులు; చంద్రాది
గ్రహములు గుడికట్టుట, మహావాయువు వీచుట లోనగునవి ఆంత
రిక్షంబునం గల్గు సుత్పాతంబులు; భూకంపము, శిలావృష్టి యాదిగా
గలవి భూమిపై గల్గు సుత్పాతంబులు.)

ఇష్టం బగుదానియందును, ననిష్టం బగుదానియందునుగూడ సమంబగు
వ రనము. యావరాజ్యమునకు ని వ్నుభిషికుని జేయుచునన్న తండ్రి
మాట కొదురాడలేదు. వనంబున కేగుమనినను శిరసావహించెను.
దీనం గాననగును. లేక 'ఏకపక్షీవృక్ష డనుకూలం డనబడును'
ఇత్యాదిలక్షణములవలన నేక నారీవృతత్వ మానుకూల్య మనబడును.
'ఆ రఘునందనుడు సీతదక్క మఱియొక భార్యను వరింపలేదు.'
అను శ్లోకంబువలన నిది తేట తెల్లమగును. (12) నైర్మల్యము :—వృక్క-
లింపంబడిన రతనములు, పవడములు లోనగువానిం గననగు కాంతిపుం
జము. ఇయ్యది శ్రీరాముడు ఇంద్రహిలఘనశ్యాముడు ఇత్యాది
శ్లోకంబుల బ్రసిద్ధమే. (13) జౌజ్వల్యము :— ప్రకాశవత్త్వము.
'ప్రళయకాలమందలి యగ్నింబోలె వెలుగుచు, సూర్యునింబోలె
కాంతమంతుడు' ఇత్యాదిశ్లోకములం గననగును. (14) అకాటిల్య
ము :—తలచునది యొకటి, మాటల నొకటి, చేయునది మఱొక్కటి
గాక మనోవాక్తాయకర్మంబు లొక్కటిగానే యుండుట. ఇయ్యది
సుగ్రీవ విభీషణులకు రాజ్యప్రదానము చేయుటలో విశదము.
(15) అచాపల్యము :— చేయ నిచ్చించిన కర్మంబును జేసితిరుట.
ఇయ్యది రక్కసిసిండుం గనిమసం గెద నని శ్రీరామచంద్రుడు చేసిన
ప్రతీన నెగ్గించుకొనుటలో స్పష్టమే. (16) తారుణ్యము :— ఎంతటి
దుస్తరకార్యం దైనను వయోబలంబున దుదముట్టజేయు సామర్థ్యము.
ఇట్టి సామర్థ్య మాతనియందు దాటకాదులమారణము సేయుటలోను

“దిగ్భాగో ధూనరోఽభూ దహనిబహుశోరాస్సారతా రాస్సు
రంతి, స్వర్భానో రాభనవీయం గృహాణ మనమయే రాధిరీ
శక్రవృష్టిః,

మహదైశ్వర్యశాలిత్యం. ‘శశాస పృథివీం సర్వాం, రామో
భౌతృనమన్విశః.’ పునశ్చ ‘రామకృష్ణస్మసింహోస్తు పూర్ణా
స్వాస్థ్యమూర్తయః’ ఇత్యాదౌ స్పష్టమ్.

సంస్కారాస్తు:—‘సమ్యగ్విద్యాప్రతీక్షాత్’ ఇత్యాదినా
స్నానాంతాః కలిపయా ఏన వచనప్రతిపాదితాః. న న్వత్స
“అశ్వమేధాదిభిర్యజ్ఞై రిష్టవా నా పదక్షిప్తైః” ఇత్యాదియధ
కాండస్థ సీతావచనం, తిథాపి తేషాం కర్మణాం రాజ్యపరిపాల
నానుపయోగిత్యేన తద్విశేషణం త్యక్త ముతిచేత్, తస్మిన్నా
నంతానాం సంస్కారాణాం వా కథ ముపయోగ ఇత్యా
కాంతాయా ముచ్యతే. స్నానాంతై స్సంస్కారైః అసం
స్కృతస్య రాజ్యానర్హత్వాత్, ఆశ్రమధర్మే వ్యధికారా
భావాచ్చ, సర్వత్రి స్నానాంతసంస్కారా ఉపయుక్తా ఇతి
ప్రతిపాదితాః. తథా చాపస్తంబః :—సూ. ‘సర్వేషా
ముపనయనప్రభృ త్యాచార్య కులే వాసః’ ‘సర్వేషా మనూ
త్సర్గోవిద్యాయాః’ ‘బుద్ధ్యా కర్మాణియక్తా మయేత త దార
భేత. ఇతి. అన్యార్థః : ‘సర్వాశ్రమిణా ముపనయనప్రభృ
త్యాచార్యకులే వాసః సమాసః. యక్షిః సర్వాశ్రమిణాం
విద్యాయా అపరిత్యాగో అపేక్షితః ఆతత్త్వ ఆచార్యకులా

౧౦. దిక్కు లెల్లెడల దూరీ రేగుచుండెను. పగ లయ్యును రిక్కులు
 కుటుంబుగ మెఱయుచుండెను. గృహణసమయంబు గాకపోయి
 నను రాహువు నూర్యునిం గృహింపఁజెంచుచుండెను. రుద్ధిరవరం
 బవారిగ గురియుచుండెను. మధ్యాహ్నమందే కాకులగోలకు మేర

మారీచు నుక్కడంచుటలోను, శివధనుస్సును చుంచుటలోను,
 పరశురాముని భంగపఱుచుటలోను, గాననగును. (17) కారుణ్య
 ము:—తా నొంచు ప్రయోజనంబు లేకున్నను నితరుల దుఃఖమును
 మాన్పు నిచ్చు. ఇయ్యది ఋషులను రక్షింతు నను నాతని ప్రతిజ్ఞం
 గననగును. (18) వాలభ్యము.—సర్వాధిపత్యము. ఇయ్యది చక్రవర్తి
 పుత్రు డగుటచేతను, అశ్వమేధాదియాగంబు లానరించుటచేతను,
 నెలకొనియేయున్నది. (19) సౌలభ్యము:—చతుర్విషయము కాని
 దానియందును చతుర్విషయత్యము. ‘వేదవేద్యుండును బరండును’
 ఇత్యాద్యర్థ మిచ్చు శ్లోకంబుల గాన నగును. (20) సౌభాగ్యము:—
 మహేశ్వర్యము గల్గియుండుట. ‘శ్రీరాముడు సోదరసమేతుండై
 సమ సభూమండలంబును కాసిం చెను’ అనుదానను ‘రామకృష్ణనృసిం
 హావతారంబులు సంపూర్ణంబుగ వడ్డునైశ్వర్యసంపన్నంబు లగుమూర్తు’
 లనుదానిలోనుగూడ గాననగును.

సంస్కారములు:—‘సమ్యగ్విద్యావ్రతస్సాత’ ఇత్యాదిశ్లోకంబుల
 స్నానాంతసంస్కారంబులు కొన్ని మాత్రమే పేర్కొనబడినవి.
 ఇప్పట్లున “అశ్వమేధాది యాగంబులు నేసి విరివిగ దక్షిణాదికం
 బాసంగి చెన్నుమీఱువా” డని యుద్ధకాండంబున నీత పర్మి న
 ది. అయినను ‘నయ్యై కర్మంబులు రాజ్యపరిపాలనాక్రియకు నిరప
 యోగంబు లగుటంజేసి యావిశేషణ మిచ్చట ననువుగాను.’ అని
 చెప్పిన, అసలు స్నానాంతంబులగు సంస్కారంబులవలనమాత్ర
 మేమిప్రయోజనం బని యాకాంక్షించిన సమాధానము చెప్పబడు
 చున్నది. స్నానాంతసంస్కారంబులు గానివాడు రాజ్యాధికా
 రారతలేనివాడు. బ్రహ్మచర్యాద్యాశ్రమధర్మంబుల బ్రవర్తించు
 ధీ

మధ్యాహ్నం ధావంతు ఘోష శ్వగణదుత మతిస్ఫీతఘోష
ప్రచారో, వారంవారం గభీరప్రళయ ఇవ మహాఘోష
చీత్కారఘోషః.

౧౨

ద్విద్యామధీత్య కర్మాణి స్వరూపతః ఘోతోఽధికారశ్చ వివిచ్య
బుద్ధ్యా స్వశక్త్యనుష్ఠేయా ఇతి. ఏతదభిప్రాయేనైవ స్నా
నాంతసంస్కారమాత్మప్రతిపాదన మత్య భగవతా వాల్మీ
కినా కృతమ్.

సంస్కారగణనా చోక్తా గాతమేనః— ‘గర్భాధాన
పుంసవన నీమంతోన్నయన జాతకర్మ నామకరణాన్నప్రా
శన చా లోపనయనమ్ - చత్వారి వేదవ్రతాని - స్నానమ్ -
సహధర్మచారిణీసంయోగః - పంచానాం యజ్ఞానా మనుష్ఠా
నమ్. (దేవ సిన్ధృ మనుష్య భూత బ్రహ్మణా మేతేషాం) చాష్ట
కౌ పార్వణశ్రాద్ధ శ్రావణ్యాగ్రహయణీ చై త్రాశ్వియుజీతి
సప్తపాకయజ్ఞసంస్థాః - అగ్న్యధేయ మగ్నిహోత్రం దర్శ
పూర్ణమాసా వాగ్గీయణం చాతుర్మాస్యాని నిరూఢపశు
బంధః సౌత్రమణీతి సప్తహవిర్యజ్ఞసంస్థాః - అగ్నిష్టామోఽ
త్యగ్నిష్టామ ఉక్థ్యః షోడశీ వాజపేయోఽతిరాత్రోఽస్త్రా

లేకుండెను. శునకంబుల మొఱగులకు మిక్కిలి లేకుండెను. నక్కల ప్రచారంబు లెక్కడజూచినను లెక్కమీఱుచుండెను. ఆదవిపండుల చీత్యారఘోషంబు లుక్కుమిగులుచుండెను. ఇట్లు ప్రశంసించును బ్రశంసయమంబుం బలె వైపరీత్యంబుగ నే యుండెను.

టకును వీలులేనివాడు. కావుననే తత్సంస్కారంబు లనుపయు కంబులు గావు. ఇట్లే ఆప సంబులును నూర్చించిరి : 'ద్విజాల కుపనయనం బైనది మొదలుగ గురుకులవాసంబు నేయంబోలును. విద్యాభ్యాసం బెప్పట్టునను వదలరాదు. కర్మంబులను మూలములుగ నెఱింగి వానిలో దేనియందు గోర్క దవులునో దాని నారంభింపవలెను.' సర్వాశ్రమశులకును సుపనయనం బాదిగ గురుకులవాసము సమా నమే. అట్లుగనే విద్యాభ్యాసంబును నందఱకును వలసినదే. అటు లగుటంచేసి గురుకులవాసము చేసి విద్యల బారంగతుడై కర్మం బులస్వరూపంబు లెఱింగి వానిఫలంబు లెఱింగి వేని నాచ రించుటకు దమ కథికార మున్నదో గమనించి తమతమ శక్త్యను సారంబుగ వాని ననుష్ఠింపవలె నని పెనుతత్త్వముల భావము. ఈ యధీ సార్యంబును మనంబున నిడియే మహామహుడగు వాల్మీకి స్నానాంతాదిసంస్కారంబులను మాత్రమే యిట చేర్కొనెను. సంస్కారంబులను గౌతము లిట్లు విధించుచున్నారః—గర్భాధానము, పుంసవనము, నీమంతోన్నయనము, జాతకర్మము, నామకరణము, అన్నప్రాశనము, చౌలము, ఉపనయనము. వేదవ్రతంబులు నా లుగు : ఆగ్నేయ, సౌమ్య, వైశ్యదేవ, ప్రాజాపత్యములు. స్నాతక వ్రతము, వివాహము, పంచయజ్ఞములు : దేవయజ్ఞము, పితృయ ము, మనుజయజ్ఞము, భూతయజ్ఞము, బ్రహ్మయజ్ఞము.

సప్తపాకయజ్ఞంబులు : అట్టికలు (రెండు) పార్వణశ్రాద్ధము, శ్రావణి, ఆగ్రహాయణము, చైత్ర, ఆశ్వయుజము.

సప్తహవిర్వజ్ఞంబులు :—అగ్నిహోత్రము, దర్శ పూర్ణమాసములు రెండు (ఇవి ఒకటికిందనే లెక్క), ఆగ్రయణ ము, చాతుర్మాస్యములు, నిరూఢపశుబంధము, సౌతాగ్రముణి.

1ప్రాప్తకాలేన ధర్మాత్మా భీత్యా త్వరితవా స్తృప్తః,
 నానానగరవాస్తవ్యా స్పృథ గ్జానపదానపి. ౧౯
 సమానినాయ మేదిన్యాః ప్రథానా స్పృథివీపతీః. ౧౯౪
 సతు కేకయరాజానం జనకం వా సరాధిపః,
 త్వరయా చానయామాస పశ్చాత్తైశ్శోష్యతః ప్రియమ్ 1
 ౨౦౪

అథోపవిష్టే సృపతౌ తస్మిన్ పరబలార్ద్రనే,
 తతః ప్రవివిశు శ్చేషా రాజానో లోకసమ్మతాః. ౨౧౪

2ప్రాచ్యోదీచ్యాః ప్రతీచ్యాశ్చ దాక్షిణాత్యాశ్చ భూమిపాః
 మ్లేచ్ఛా శ్చా ర్యాశ్చ యే చాన్యే వన్తశైలాంతవాసినః
 ఉపాసా ఇచ్చక్రిరే సర్వే తం దేవా ఇవ వాసవమ్. ౨౩

3తతః పరిషదం సర్వా నామంత్ర్య వసుధాధిపః
 హిత ముద్ధర్షణం వైవ మువాచ ప్రథితం వచః, ౨౪
 దుందుభిన్వసకలేన గంభీరేణానునాదినా. ౨౪౪

విదితం భవతా మేత ద్యథా మే రాజ్య ముత్తమం,
 పూర్వకై ర్మమ రాజేంద్రై స్సుతవత్పురిపాలితం. ౨౪౫

ర్యామ ఇతి సప్తసోమసంస్థాః ఇత్యేతే చత్వారింశత్సం
 స్కారాః ఇతి.

౧౯-౧౯౪. ధర్మాత్ముండగు నాదశరథుడు కాలము పొప్పించుటచే (తనకు మరణకాలము సమీపించుటచేగాని, శ్రీరామునికి యావనము పొప్పించుటచేగాని) భీతుడై, నాగరులను, జానపదులను, పృథానులగు మేదిసపతులను వేర్వేర బిలువనంపెను.

౨౦౪. పనుల తొందరలో నుంటున్న నభిషేకం బైనతరువాత నా కుభ వారను వారు విందు రని తలంచి కేకయుని, జనకునిమాత్ర మాయన పిలువనంపలేదు.

౨౧౪. పరబలపీడకుండగు నాదశరథుం డట్లు కొల్వదీరియుండ, గేకయుండును జనకుండునుదక్కమిలిగిన పృసిన్ధు లగురాజు లందఱు విచ్చేసిరి.

౨౨-౨౩. పొద్దిగిళయందలివారును, దక్షిణదిశయం దుండువారును, ఉదగిశ నుండువారును, పృత్యగిశ నుండువారు నగు రాజులును, మేచ్చులును, నార్యులును, వనశైలంబుల నుండువారు నగు నెల్లరును, నిందుని దేవతలువోలె నాదశరథుని సేవించియుండిరి.

౨౪-౨౪౪. అంత నాపుడమితేడు సకలరాజసమన్వితంబగు నాపరిషత్తుం గాంచి దుండుభిస్వనగంభీరంబగు కంఠనాదంబున, హితంబును, సంతోషకరంబును, నగువాక్యంబు నిట్లు పలికెను.

౨౫-౨౫౪. వికాలంబగు నీమహాసామ్రాజ్యము నాకు దొంటిరాజు లెల్లరచే బుత్త్రవాత్సల్యంబునం బరిపాలింపబడిన దని మీ కెల్లరకు విశదమే.

స పసోమంబులు:-అగ్నిస్తోమము, అత్యగ్నిస్తోమము, ఉక్థ్యము, మోడశి, వాజ శ్తేయము, అతిరాత్ర్యము, అప్తోర్యామము. ఇట్లు సంస్కారంబులు నలుబది.

అయీ ప్యాచరితం పూర్వైః పంథాన మనుగచ్ఛతా,
తేహ నిత్య మనిద్రేణ యథాశ క్త్యభిరక్షితాః. ౨౬౪

అందుర స్యాతపత్యస్య చ్ఛాయాయాం జరితం మయా ౨౭

అస్మిన్ వర్ష సహస్రాణి ఒహూ న్యాయాంషి జీవతః,
జ్యేష్ఠా స్యాస్య శరీరస్య విశ్రాంతి మభిరోచయే. ౨౮

సో హం విశ్రామ మిచ్ఛామి పుత్రం కృత్వా ప్రజాహితే.
౨౯౪

పుత్రునిరసమో వీర్యే రామః పరపురంజయః ౨౯

తే చంద్ర మివ పుష్కేణ యుక్తం ధర్మభృతాం వరం,
యోనిరాజ్యే నియోక్తాఽస్మి ప్రీతం పురుషపుంగవమ్. ౩౦

* అనురూప స్సవై నాథో లక్ష్మీవా లక్ష్మణగృజః

*అనురూపఇతి:— విష్ణుపరత్వప్రతిపాదనప్రసంగేన
అనురూప ఇత్యాదౌ శివసంబంధివిరూపాక్షత్యాద్యమంగళ
రూపగత ఇత్యాద్యర్థవిషయికతాత్పర్యకతియా వార్తీకి
కృతస్తుతిపరోఽయం శ్లోక ఇతి గోవిందరాజీయ వ్యాఖ్యానం
తు దశరథస్య శ్రీరామచంద్రస్య మాహాత్మ్యాఽజ్ఞానతాత్ప
ర్యేనా వా స్వపుత్ర సంబంధి మహిమాతిశయస్య దశరథ
కన్యకవర్ణన మనుచిత మితి తాత్పర్యేణ వా శివనిందా
ద్వారా స్వీయవిష్ణువిషయకభక్తిప్రకటనతాత్పర్యేణ వా న
విద్వాన్ విరూపాక్షత్వాదిశివసంబంధివికృతరూపే ఇవ విష్ణవ
తారణమత్యుక్తమర్హవరాహాదివిరూపభగవదంశేఽపి హే

౧౬౪-౨౭. అట్లు పూర్వలమార్గం చేసిననుగమించుచు నాశక్త్యనుసారముగ బ్రజలను గంటికి తెప్పవోరె గాచుచు రాజ్యం చేలితని. ఇంతయేల? అశ్వేతచ్ఛత్రమునడలొనే నావయ సంతయు చెల్లిపోయినది.

౨౮. ఇప్పటికే యరువదివేల వత్సరము లున్నవి నాకు. వార్ధక్యంబునం గ్రుంగు నాశరీరమునకు గొంత విశ్రాంతి నిచ్చుట తగును.

౨౯౪. అట్టి వృద్ధుండ నగు నేను, రాజ్యపరిపాలనాభారము నాకొమరునిపై బెట్టి విశ్రాంతి గొనఁగోరుచున్నాను.

౩౦-౩౦. పరపురంజయుండగు నాశ్రీరాముడు పరాక్రమంబున నింద్రాసమం యున్నాడు. పుష్యమినక్షత్రముతో గూడిన చంద్రునివలె సుండు వాడును, ధర్మం బెఱిగినవారిలో మిన్నయగువాడును, బురుషపుంగ వుండును, యుక్తగుణంబులు గలవాడును నగు నట్టిశ్రీరామచం ద్రుని యావరాజ్యంబున నియోగించును.

౩౧. లక్ష్మీసంపన్నుడగు నాశ్రీరాముడు ఆయ్యధికారంబున శకను

* అనురూపుడు:-- ఈ శ్లోకంబునకు విష్ణుపరంబుగ నర్థంబు నేయుటలో “ముక్కంటింబోరె మిక్కిలికన్న గల్గియుండు టాదిగా గల యమంగళరూపం చేమియు లేనివాడను నర్థమును బోధించుటకై వాల్మీకి స్తుతిపరంబుగ నీశ్లోకము వ్రాసె” నని గోవిందరాజీయవ్యాఖ్యానము. ఇయ్యది, శ్రీరామండు మహాత్ముం డను నెఱుక దళరథునకు లేదను భావంబుననో, తనపుత్తుని మహిమాఽశయంబు తానై వర్ణించుట యనుచితం బనియో, శివుని నిందించురూపమున, విష్ణునందు తన కుండు భక్తిప్రకటనముం గావించుటకో మాకు తెలియరాదు. శివునకు విరూపాక్షత్వాధికము వికృతరూపం బగునెడల విష్ణువునకు మాత్ర మాతని యంకావతారంబు లగు మత్స్యకూర్మవరాహ

•త్రైలోక్య మపి నాథేన యేన స్యా న్నాథవత్తరమ్. 30

ఇతి బ్రువంతం ముదితాః ప్రత్యేకం నన్మపా సృపమ్,
వృష్టిమంతం మహామేఘం నర్దంత ఇవ బర్హిణాః. 31

స్నిగ్ధోఽనునాదీ సంజజ్ఞే తత్ర హర్ష సమీరితః,
జనోఽఘోర్ముప్తసన్నాదో విమానం కంపయన్నివ. 32

బ్రాహ్మణా జనముఖ్యాశ్చ పౌరజానపదై స్సహ,
సమేత్య మంత్రీయిత్వా తు సమతాగతబుద్ధయః. 33
ఊచుశ్చ మనసా జ్ఞాత్వా వృద్ధం దశరథం సృపం. 34

యత్వబుద్ధిప్రసక్త్యా తద్వ్యాఖ్యాతుః కథం వా విష్ణు
భక్తిరిత్యాది చింతనీయం.

•త్రైలోక్య మపీతి:—నను కథ మయ మనురూపో
నాథః బ్రహ్మరుద్రాదయోపి హి సంతి నాథా ఇత్యత్రాహ-
త్రైలోక్య మపీతి. యేన నాథేన నాథవ దిత్యనే నేదా
దివ్యావృత్తిః. తరసా బ్రహ్మరుద్రాదివ్యావృత్తిః, తన్నాథ
త్వస్య తన్ములత్వాత్. శ్లో॥ 'యుగకోటిసహస్రాణి విష్ణు
మారాధ్య పద్మభూః, పునస్త్రిలోక్యధాతుత్వం ప్రాప్తవా
నితి శుశ్రుమః' 'మహాదేవ స్సర్వమేథే మహత్మా హుత్వా
త్మానం దేవదేవో బభూవ.' ఇత్యాదిస్మృతయ స్త్రవతీ
మానమ్, త్రైలోక్యం నాథవత్తరం రక్ష్యాపేక్షయా రక్షకత్వ
రాఽధికేత్యర్థః.

రూపుడు. ఆతని నాథుంగా గల్గిన * ముల్లోకంబులును నాథవత్త
రంబు లగును.

32. ఇట్లు వల్క్రుచున్న నాదశరధుని, వరం బవ్వారిగ గురియు
మేఘుని జూచిన నెమ్మిగుంపువోలె వా రెండ రభినందించిరి.

33. ఉత్కర్ష వారంబునం బలుకబడిన స్థిగ్ధానునాదంబగు తత్సభాస్తా
రులసంతోషేనాద మాసభాభవనంబు నుజ్జూత లూగించిపై చెను.

34-38. బ్రాహ్మణులును, బ్రాహ్మణాదులును, బౌద్ధులును, జానపదులు
నాదిగాగలవా రందఱు వచ్చి వారివారిమనంబుల నీయాలోచన బాగు
గనే యున్నదని నిశ్చయించుకొని, యందఱు నొక్కటేమాటగ,
దశరధునితో నిట్లనిరి.

దికంబులపై నేవగిం పేల కలుగదో? ఏమో! విష్ణుభక్తిప్రపూరితం
బగు తద్వాక్యభ్యాతృగంభీరహృదయం దెవ్వరి కెఱుక!!

* ముల్లోకము లనుచోట:— బ్రహ్మాంద్రాదు లగు లోకనాథు
లుండగా నీత డెట్లునుయాపు డగు నాథు డగునను శంకాసమాధా
నారము. ముల్లోకములని చెప్పబడినది. ఏన_ఏనాథునిచేతననియరము.
నాథుడు కలవి యనుటలో నింద్రాదులకంటె నాధిక్యమును, నా
థవత్తరుడనుటచే బ్రహ్మరుద్రాదులకంటె నాధిక్యమును నూచింప
బడును. వారివారియధికారంబులకు విష్ణువేకారణము. ఇందులకు స్మృతి
ప్రమాణములు: 'సహస్రకోటి యుగంబులు విష్ణు నారాధించి పంక
జాసనుండు త్రిలోకములు సృష్టించు నధికారము నొందెను.'

'మహాత్ముండగు రుద్రుండు సర్వమేధం బనుయాగంబున ఆత్మను
వేల్చి దేవదేవుం డయ్యెను.'

అనేకవర్షసాహస్రౌ వృద్ధ స్వమసి పార్థివ,
న రామం యువరాజాన మభిషేచన్య ధార్మికం.

3౫౪

* ఇచ్ఛామోహి మహాబాహుం రఘువీరం మహాబలం. 3౬

* ఇచ్ఛామోహీతి:—నను రక్షకే మయి విద్య
మానే కిమర్థం రామాభిషేకో² నేక్షత ఇత్యాశంకాయాం
నహి వయం రక్షణార్థం త మపేక్షామహే, కింశు సౌందర్య
విషేషానుభవార్థ మిత్యాహుః:- ఇచ్ఛామ ఇతి. ఇచ్ఛామ
ఇతి బహువచనేన సర్వేషా మిచ్ఛావైషమ్యాభావ ఉక్తః.

మహాబాహుమితి:—ఆయతాశ్చ సువృత్తా శ్చేత్సు
క్తరీత్యా సహజబాహుసౌందర్యమ్, తత్కాలాంకుశాకర్ష
ణాదివ్యాపారవిశేష శోచ్యతే ఇచ్ఛామ ఇత్యాది:- ఇచ్ఛామః
పట్టాభిషేక పట్టబంధాది యుక్తతయా స్థితం దృష్టు మిచ్ఛా
మః. ఇచ్ఛా మాత్ర మస్మాకం, కార్యనిర్వహణంతు భవ
దధీనం. ఇచ్ఛామః - అస్మాక మిచ్ఛా వర్తతే, 'శ్రేయాంసి
బహు విఘ్నానీ' త్యేవంవిధ శ్చేయో²స్మాకం లభ్యతే కిం?
ఇచ్ఛామః, అభిషేక సిద్ధ్యతు వా నవా? ఇచ్ఛా నిష్ప్రీతి
బాధా - సుందరవస్తుదర్శనే ఇచ్ఛా ప్రవర్తతే ఖలు. ఇచ్ఛా
మః - సర్వప్రకారేణ రక్షకత్వా ద్వారా ప్రార్థయితు
మశక్తా మనసా ఇచ్ఛామః. భవదభిప్రాయజ్ఞానేనై వేదానీ
మిచ్ఛామ ఇతి వదామః, కేమాంచి దత్త్వీ, న కేమాంచి దితి న

324 ఓ రాజా! నీకు జేనవేలు సంవత్సరములు గడచినవి. మిగుల వృద్ధుం డవైతివి. కాన ధార్మికుండగు కీర్తిరాముని యావరాజ్యాభిషిక్తుం గావింపుము.

325. *కీర్తిరాముడు మహాబాహుసంపన్నుడు, మహాశక్తియుతుండు.

* ఇచ్చామః అనుగోటః—‘నేను (దశరథుడు) మీకు రక్షకుడనై యుండ రామాభిషేకం తెందులకు మీరు కోరెదారని యాశంక రాగా ‘మేము మారత్సజారమై యాతని గోరుటలేదు. ఆతని సౌంద ర్యము ననుభవించుటకే (ఇచ్చామః) కోరుచున్నా’మని చెప్పిరి. ‘కోరుచున్నాము’ అను బహువచనసారస్వంబునం జేసి యాతని యభిషేకవిషయములో నభిప్రాయభేదంబు లేదని నూచన.

మహాబాహుడు—దీరంబులును, వృత్తపీఠంబులు నైన బాహువు లని చెప్పుటచే, తద్బాహుసౌందర్యమును, తత్కాలంబుల నంకుశాదుల బట్టుటలో నాతనికి గల సౌలభ్యంబును గూడ నూచితములగును.

‘ఇచ్చామ’ యనుశోకంబునకు—పట్టబంధాయితలలాటమండితుం డగు నాతని జూడగోరుచున్నాము.

ఆతడు యావరాజ్యాభిషిక్తుం డగుటను జూచుకోర్కీయే మా కున్నది. ఆ కార్యమును నిర్వహించుటమాత్రము మీయధీనం బై యున్నది. పట్టాభిషేకము జూచుకోర్కీమాత్రము మాకు బలము గానే యున్నది. కాని శ్రేయంబులు బహువిఘ్నమూలకంబులు. అట్టివిఘ్న సమన్వితం బగు శ్రేయంబు గాదుకదా మేము కోరునది? క్రిరాముని యభిషేకంబు గోరుచుంటిమి. కాని యది తుద నెగునా లేదా! ఎట్లైనను కోరుట కాటంక మేముండును! సుందరవస్తుదర్శనార్థము కోర్కీ లూరుచుండునుగదా! -తమయందు పాలనాలోపం బిసుమంతయు లేక సురక్షితముగా నుంటిమి. అట్టిచో కీర్తిరాము నభిషేకింపు డనుటకు మాకు నోరాడుటలేదు. కాన మనంబున గోరు చుంటిమి. మీ యభిప్రాయ మెఱింగియే ‘కోరుచుంటి’ మని చెప్పు చుంటిమి. అభిషేకవిషయమై కొందఱి కిష్టంబును మఱి కొందఱు కనిష్టంబును లేదు. అందఱుమును గోరుచుంటిమి. - షాః పృథ్వీశ్వా?

కింతు సర్వే ఇచ్ఛామః. హి - సర్వలోక ప్రసిద్ధం ఖలు. 'జనాఘోషసన్నాదో విమానం కంపయన్ని' వేతి సర్వ జనఘోలాహలేన తవ గృహం విశిష్టబంధం ఖలు. 'లోకపాలోపమం నాథ మకామయతి మేదినీ' త్వయి నిర్వాహకే సత్యేవ భూమిః స్వయంవరం కృతవతీ ఖలు. త్వయి కరగ్రహణం కుర్వతి రామకామనా న యుక్తేతి ధ్వన్యతే, కామకీనాం న మర్యాదా ఖలు. లోక పాలోపమం - విష్ణుసదృశం. అతవ వృతవతీ భూమిః. మేదినీ మధుకైటభ వసావిసగంధేన ఉపహతా సర్వగంధ ఇతి రామసాగంధ్యేన వాసయితు మకామయత. మహాబాహుం బాహుబల స్యాఽలత్యా ఖల్వియం. 'శక్త స్త్రైలోక్య మప్యేక' ఇతి సకేవలం కోసలరాజ్యం, లంకారాజ్య మపి రక్షితుం శక్తి రస్తి. మహాబాహుం ఆయతాశ్చేతి ఆజానుబాహు రితిచ మహాపురుషలక్షణేన స జ్ఞాయతే కిం? విభూతిద్వయనిర్వాహకబాహుః ఖలు, మహాబాహుం బాహుచ్ఛాయా మవప్తభ్యేతి ఛాయాఽస్మాదగ్రీక్షణేన పర్యాప్తా కిం? 'రరక్ష ధర్మేణ బలేన చైవ' ఇతి ధర్మబలమ వ్యస్తీ త్యాహుః. రఘువీరం:— దీనా దానేన రాఘవః ఇతి ప్రసిద్ధః ఖలు. రఘుపేక్షయాఽస్యైవ ధర్మిష్ఠతా జ్ఞాయతే ఖలు. 'రఘుంప్రతి తుధార్తస్య మరణే తవ సాపం సంభవతీత్యుక్తే తూష్ఠీం స్థితవా. అయం తు 'అప్యహం జీవితం జహ్య' మితి ఖ లూక్తవా. మహాబలం:— మనోబలయుక్తం. 'సహి ప్రతిజ్ఞాం సంశ్రిత్య న త్యజేయం' ఏతద్వ్రతం మమేతి వక్యతి.

అన్నట్లు హి అనునది ప్రసిద్ధారమందు వాడబడును. 'అచ్చట నున్న జనులు సంతోషాతిశయముచే జేసిన కోలాహలశబ్దముచే నారాజ గృహము కంపించిపోయెను' గదా! కాన నిది ప్రసిద్ధవిషయమే యని తెల్పుటకు 'హి' యను నవ్యయము. "విషుసముం డగు నాతని నాథునిగా భూమి కోరెను." :—రాజ్యభారం బెల్ల మీరు నిర్వహించుచుండగ నే యీభూమి యాతని వరించివది. మీరు చేపట్టిన యీమె యాతని వరించుట యుక్తము గాదని ధ్వని.

కాముకురాండ్రకు మర్యాద లేదుగదా! లోకపాలాపముడు = విషు సదృశుడు. కనుకనే భూమి యాతని వరించినది. మధుకె టభుల వసాగంధ మలమిఁకొనుటచే భూమికి సర్వగంధ యనిపేరు వచ్చినది. అట్టి యీమె కీర్రాముని సౌగంధ్యంబున బరిమలింప నెంచుచున్నది యనుభావము చెల్పుటకై మేదిని యనుపదము. మహాబాహుడు:— బాహుబలసంపన్నుండగు నాతనికి నీభూమిని వహించు టొక రెక్కలోనిది కాదు. 'త్రిలోకరాజ్య పరిపాలనాదక్షుండు' అనుటచే నాతని కొక కోసలరాజ్యంబును మాత్రమేకాదు - లంకారాజ్యంబును రక్షించుకొనుట యున్నది. ఆయతబాహుడు, ఆజాను బాహుడు' ఇట్టి మహాపురుషలక్షణములు కల్గినవాడని ద్యోతకమగు చున్నది. ఐహికాముష్మిక విభూతిద్వయంబును నిర్వహించువాడే మహాబాహు డన బరగువాడు. మఱియు నీతని బాహుచ్ఛాయ నలమిఁకొని ఈతనిరక్షణమందుండ లేదా యీమె! 'ధర్మంబును బలంబు నుగూడ బురస్కరించుకొని పాలనముచేసెను' అని చెప్పబడుటచే నీతనికి ధర్మబలంబుగూడ నెలకొనియున్నది.

రాఘవుడు 'దానంబున దీనులను జయించును' (వశపఱుచుకొనును) రఘుమహారాజుతో 'ఆకలిచే నారుడైనవాడు మరణించినచో నీకు బాపము సంఘటిల్లు' ననిచెప్పగా, నాతడు పెడచెవిని బెట్టి యూర కుండెను. మఱి యీతడో 'జీవితమైనను ధారవోసెదను' అని కదా పట్కినాడు. కాన రఘువుకంటె నీతనియందే ధర్మం బెక్కుడని ప్రతీతి. మహాబలుడు:—మనోబలముతో గూడినవాడని భావము. 'ప్రతిన వట్టితిన్ మఱి దానిని విడిచివుచ్చు' అన్నడును లేదు' ఇది నావ్రతం బనికదా యాతడు చెప్పెను.

•గజేన మహతాయాంతం రామం ఛత్రావృతాననం. •3౬౪

గామ స్సత్పురుషో గోకే సత్యధర్మపరాయణః,
నాక్షా ద్రామా ద్వినిర్వృతో ధర్మశ్చాపి శ్రీయాసహ. 3౬౪

•గజేన మహతేతి: — గజేన - త్వయా దత్తకీరీటపట్ట
సంధాదియుక్త శృత్యంజయే నాగచ్ఛతి చేత్రదా జ్ఞాయతే.
గజేన - స రథాదినా. 'మత్తమాతంగ గామిన' మితి తద్గమ
జ్ఞాపమానగతిమతా, మహతా - అత్యున్నతేన సర్వశక్తి
శుతా. ఆయాంతం మహావీధిమధ్యే ప్రతిగృహంగణ మాగ
ణం ఆయాంతం 'ఏక స్వాదు న భుంజీతి' ఇతి పుత్రకళ
స్తోదిభి స్స హానుభి నరస మాస్వాదయానుః. రామం సౌం
దర్యగుణై స్సకలమనోరంజకం ఛత్రావృతాననం దృష్టిదోష
హరహారాయాంతరంగేణ ఛత్రేణావృతిముఖం దృశ్యాదృ
శ్యైక దేశతయా సాకల్యేన ముఖదర్శనాభిలాష ముత్పాద
యంతం. అంతరంగసుహృద్భి ర్వాతాతిపవరమ్లానతాశంకయా
భూచక్రిఛత్రేణాచ్ఛాదిత ముఖపంకజం. ఛత్రావృతాననం
'ఏకచ్ఛత్రం మహీం భుంక్తే' ఇతి లక్షణశాస్త్రకథితనమ
పృత్ర విశాలోత్తమాంగత్వవ్యంజకేన నిరంకుశప్రళాసనవశీ
కృత నిఖిలభూపాలపలయతానిరూపకేణ ఛత్రేణ సాంధురేణ

౩౬౪. * అట్టియాతడు శల్లగొడుగుచే గప్పుబడిన మో మొప్పారుచుండ శత్రుంజయం బను భద్రగజం బెక్కివచ్చుటను మేముకోరుచున్నాము.

౩౭౪. లోకంబున గాము డొక్కడే సత్పురుషుడు. ఆతనికి సత్యమందును ధర్మమందును నున్న యాసక్తి చెప్పదరముకాదు. ఇంతయేల? ధర్మము, దానికి ఫలంబగు సంపదంగూడి యాతనివలననే యుద్భవించినది.

* 'గజేన' యనుచోట:—మీ రిచ్చిన కిరీటంబున గాల్గులుచు లలాట భాగంబున బట్టం బొప్ప శత్రుంజయం బను పట్టపుటేనుంగు నెక్కి శ్రీరాముండు విచ్చేసినచో నాత డందటికి విస్ఫువ్వంబుగ గాననగును. ఏనుంగు నెక్కియే - రథాదికం బెక్కికాదు, 'మదపుటేనుగవోలే నడచువాడు' - ఇట్లనిచెప్పబడుటచే, యాతనినడక కుపమానమగు నడకగల యేనుగు నెక్కియే రావలెను. అదియు మిక్కిలి యున్నతంబును. మహాశక్తిమంతంబును నైయుండును. వచ్చుచున్న (ఆయాంతం):—వీధులలో ప్రణిగృహంబును గడచివచ్చుచున్నవానిని అని భావము. 'మాధుర్యము గలవస్తువు నొక్కడే యనుభవింపరాదు' అని చెప్పబడుటచే సౌందర్యాదిగుణంబులచే సకలజనమనోరంజకుం డగు నా శ్రీరామచంద్రుని దర్శనమాధుర్యమును మేము భార్య పుత్రసమేతులమై యనుభవించుము. శల్లగొడుగుచే గప్పుబడిన మోముగలవా డనుచోట:— ఆతనికి దృష్టి తగిలిపోవునని శల్లగొడుగిడబడెను. (అగొడుగును నేనుగు కదలినపుడెల్ గడలుచుండుటచే) నాతని ముఖములో గొంతకొంతభాగము మాత్రమే కానవచ్చుటం జేసి యాతని సంపూర్ణముఖావలోకనమహాభాగ్యం బెప్పుడబ్బునా యను తపాతపా మతీయు బొడముచున్నది. ఆతని యాంతరంగికులు. వాతాతపంబులకుం జిక్కి యాతని ముఖపంకజ మొక్కడ వాడిపోవునో యని యాధూచక్రచక్రంబు పై నుంచిరి. భూరాజ్యంబు నంతయు నేకచ్ఛత్రాధిపత్యంబుగ నేలుచుండె నని తెలుపు

యదా వృజతి సంగ్రామం గ్రామాథే నగరస్య వా
గత్వా సామితిసహితో నాఽవిజత్య నివర్తతే. 3౮౫

స్థితపూర్వాభిభాషీచ ధర్మం సర్వాత్మ నాశ్రితః,
శక్తస్త్రైలోక్య మప్యేకో భోక్తుం కిం ను మహీ మిమాం. 3౮౫

శ్రీయో వృద్ధా స్తరుణ్యశ్చ సాయంప్రాత స్సమాహితాః
సర్వా దేవా స్నమన్యంతి రామస్యాథే యశస్వినః. ౪౦౫

పరభాగభావ మాపన్నేన నితరాం ప్రకాశితేందీవరసదృశ
ముఖం విశదీకృతముక్తం రామం స్వసౌందర్యేణ గజ మలం
ఖర్వాణ మివ స్థితం, ఛత్రావృతాననం, వదనప్రభామండలేన
ఛత్రావరణేన జనితసౌందర్యం-ఏతై రభిషేకానంతరభావిభిః
విశేషణై రభిషేకః కర్తవ్య ఇతివ్యంజనాపృత్యా ప్రార్థ్యతే.

౩౨౪. గామములకును, పట్టణములకును మేలుసేయు నిమిత్తమై లక్ష్మణునితో గలిసి యుద్ధమున కెప్పు డాతడు పోయినను జయలక్ష్మిం జేకొనకుండ నెప్పుడును నూఱకి తిరిగిరాడు.

౩౨౫. ఎవరితోడనుగూడ మందహాసపూర్వకంబుగ నాతడే ముందు మాట్లాడును. ధర్మం బెట్టికప్పదశయందును వీడువాడుగాడు. అట్టియీతడు ముల్లోకములనుగూడ కాసించుటకు దగును. మఱి యీరాజ్య మాతని కొక లెక్కలానిగా?

౩౨౬. శ్రీులు, పృథ్వీరాంధ్రుని, యావనురాంధ్రునుగూడ శ్రీరామునికి మేలు గలుటకై సమస్తదేవతాప్రార్థనములు జేయుచున్నారు. (సహజముగ శ్రీులు గూఢాభిప్రాయములు గలవారు. పృథ్వీరాంధ్రుని, పెద్దతనముచే బుద్ధి పెడతల నుండుటచే పృథిపనికిని నడ్డు దవులు చుంచురు. మఱి యావనవతులకు దేవతాప్రార్థనము సేయు మనస్థిని మితముకూడనా? అట్లయ్యుగూడ వీ రందఱును శ్రీరామునిమిత్రమై యట్లు సేయుచుండిరట !!)

టకునుగూడ నాగొడుగుంచబడెను. లక్ష్మణకాస్త్రానుసారంబుగ, నుండి వర్షమును వికాలమును నగు నాశ్రీరాముని శిరంబునకు వ్యంజకంబును, అతనిచే వశీకృతసమస్తరాజమండలంబును స్ఫురింపజేయునదియు, శత్రుభాగంబుల నన్నింటిని వశపఱుచుకొన్న భావంబును దెలుపుటకు తెల్లనైయున్న నాచిత్రముచే తెలారుచుస్ఫుటంబుగ గానవచ్చుచున్న నల్లగలువంబోలు మోముగల వాడును, స్వసౌందర్యంబుచేగూడ నా భద్రగజంబునకు వన్నె దెచ్చుచు, పైన చత్రం బావరించియుంటచే వదనప్రభ లేమియు దూసికొనపోకుండుటచే ద్విగుణీకృతసౌందర్యందై - ఇత్యాదిగ నభిషేకానంతరము గనవచ్చు విశేషణంబులచే నభిషేకము సేయవలెనని యాదశరథుని సమస్తజనంబులును గోరుచుండి రని వ్యంజనావృత్తిచే చెలిసికొనవలెను.

1వృతిగృహ్య బ్రవీ ద్రాజా తేభ్యః ప్రియహితం వచః. రగ
అహోఽస్మి పరమప్రీతః ప్రభావ శ్చతులో మమ,
య న్నే జ్యేష్ఠం ప్రియం పుత్రం యావరాజ్యస్థ మిచ్ఛత.
ర౨

ఇతి ప్రత్యర్ఘ్య తా నాజా బ్రాహ్మణా నిద మబ్రవీత్,
వైత్రీ శ్రీమా నయం మానః పుణ్యః పుష్పితకాననః. ర౩
యావరాజ్యాయ రామస్య సర్వ మేవోపకల్ప్యతామ్,
శ్వ ఏవ పుట్యో భవితా శ్వోఽభిషేచ్యస్తు మే సుతః. ర౪

తచ్ఛ్రుత్వా భూమిపాలస్య వశిష్ఠో ద్విజసత్తమః,
అదిదేశాగ్రతో రాజ్ఞః స్థితా న్యక్తా స్మృతాంజలీకా. ర౫

ఇతి శ్రీరామాయణసారోద్ధారే అయోధ్యాకాండే
ప్రథమ స్సర్గః.

ద్వి తీ య స్స ర్గః

2తత స్సుమంత్రం ద్యుతిమా రాజా వచన మబ్రవీత్
రామః కృతాత్మా భవతా శీఘ్ర మానీయతా మితి. ౧

౪౧. ఇట్లు వారి పౌర్ణమణు లంగీకరించి వారికి బ్రయంబును హిత కరంబును నగువట్లుగా దళరథు డిట్లనియె.

౪౨. ఓహో! నాపెద్దకొమరుని కభిషేకము సేయుమనుచుండిరి. మీ రిట్లా డుటచే నా కెంతయు ముదంబగుచున్నది. నాభాగ్య మేమని చెప్ప నచ్చును!

౪౩-౪౪. ఇట్లు తేడు వారి నభినందించి చెంతనుండు బ్రాహ్మణులతో నిట్లనియె. పుష్పితనానావనతరుసంశోభితంబై శోభావిరాజమానం బగు చైత్రమాసముగదా యిది. కాన రాముని యావరాజ్యాభిషే కంబునకు వలయు సంభారంబుల జెంటనే సమకూర్చుడు. తేపే పుష్పమీనక్షత్రము. కాన తేపటనే నాకొమరునియభిషేకోత్సవ మయితీరవలయును.

౪౫. రా జిట్లు పలుకుట ద్విజకులచంద్రుండగు వశిష్ఠుడు విని రాజాం తికమున గృతాంజలులు వట్టియున్నవారలలో నర్హులగువారలతో నిట్లనియె.

ఇది శ్రీరామాయణసారోద్ధారమున బాలకాండమునందు
ప్రథమస్కంధము.

ద్వితీయ స్కంధము.

౧. పృథిభావంతు డగు నాదళరథుడు కృతాత్ముం డగు నాశ్రీరాము నిట దోడ్త మ్మని సుమంతు నాజ్ఞాపించెను.

స తథేతి పృతిజ్ఞాయ నుమంతో రాజశాసనాత్,
రాజుం తత్రానయాంచకే) రథేన రథినాం వరమ్. ౨

పాశాదస్థో దశరథో దదర్శాయాంత మాత్మజమ్,
చ శ్రీకాంతాననం రామ మతీవప్రియదర్శనమ్,
యాభిదార్యగుణైః పుంసాం దృష్టిచిత్రాపహరిణమ్. 3౪

*స ప్రాంజలి రభిపేత్య ప్రిణతః పితు రంతి కే
నామ స్వం శ్రావయ రామో వవందే చుణౌ పితుః. ౪౪

*స ప్రాంజలిరితి:—అనేన బద్ధాంజలిపుట స్పృశ్యమానః
స్వస్థ్య స్వనామ సంకీర్త్య గుర్వాద్యభివాదనం కుర్యా దితి
సూచితం. తథాచ గౌతమః—సూ. ‘నామ ప్రాచ్యాయ
మహా మిత్యభివాదయ’ ఇతి. స్త్రీణాం జ్యాయ స్తే విశేషమాహ
పర్వబః - పతివయస స్త్రియ ఇతి. వయసాధికోపి క్షత్రి
యో బ్రాహ్మణేన నాభివాద్య ఇత్యాహ స ఏవ. ‘దశవర్షస్తు
బ్రాహ్మణ శ్శతవర్షస్తు క్షత్రియః, పితృపుత్రౌ చ తౌ విధి
తతాగస్తు బ్రాహ్మణః పితా.’

ఏకహస్తాభివాదనే దోష మాహ విష్ణుః శ్లో॥ జన్మ
ప్రళయ తి యత్కించి చేతసా ధర్మ మాచరేత్, సర్వం తం
నిష్కలం యాతి ఏకహస్తాభివాదనాత్’ ఇతి.

౨. సుమంత్రుడును వల్లెయని రాజకాసనంబున రథికిశ్రీమం డగు నా శ్రీరామచంద్రుని నటకు దోడితెచ్చెను.

౩-౩౪. రూపము, ఔదార్యము, సౌకిర్యము నాదిగాగల గుణంబులచే బురు షుల దృష్టిని మనంబును సైత మాకరించువాడును, జంతునికంటెను మనోహరంబుగ నుండు నాననంబుతో నందఱకు జూడవలయువా డును నై యేతెంచుచున్న తన ముద్దులతనయుని దశరథుడు మేడపై నుండి కొంచెను.

౪౪. శ్రీరామండును దోయిల్గాగుచు పిత్రాంతికంబు నల్లనల్లన డాసి తన నామం బుచ్చరింపుచు దండిచరణముల కెఱగెను.

* పాంజలియై అనుచోట:—ఇట్లునుటచే దోయి లాగుచు నమస్కరించి, స్వనామం బుచ్చరించుచు బెద్దలకు నభివాదనంబు సేయవలెనని నూతితము. గౌతముడును ‘స్వనామం బుచ్చరించి నేను ఫలానవాడ నని యభివాదనము సేయవలె’నని నూత్రించెను. శ్రీలు వయసున బెద్దవారైనచో వారి కభివాదనము సేయుపద్ధతి నాపస్తంబులు భర్త కంతవయసో భార్యకు నంతే వయస్సును మాత్రంబున వేఱుగా జెప్పిరి. వయసుచే నధికుడైనను శ్రుతియుడు బ్రాహ్మణునిచే నభివాదనము సేయదగదని ఆయనయే యిట్లుచెప్పెను. ‘బ్రాహ్మణుడు దశవత్సరప్రాయమువాడైనను, శ్రుతియుడు శతవత్సరప్రాయము వాడైనను, వీ రిద్దఱును తండియు, కొమరుడు నని తెలియవలెను. వీ రిరువురిలో బ్రాహ్మణుడే తండి.

ఒక వాస్తముచేత నే అభివాదనముసేయుటలో గలదోషమును విష్ణు విట్లు చెప్పుచున్నాడు:—‘ఎవడైనను నొకవాస్తముచే నభివాదనంబొనర్చినచో జన్మము మొదలు చేసినపుణ్యము లన్నియు నిష్ఫలములగును’

దిదేశ రాజా రుచిరం రామాయ పరమాననం.

౫

*తదాననవరం ప్రిప్య వ్యదీపయత రాఘవః,
స్వయైవ ప్రభయా మేరు ముదయే విమలో రవిః.

౬

*తదితి—తదాననవరం ప్రిప్య తదాననం స్వయైవ ప్రభయా వ్యదీపయత్ విమలో రవి రుదయే మేరుం ప్రాప్యేవ. సూర్యస్య ప్రభానమేరుప్రాప్తే సాక్షాత్ దభావాత్ అత్ర మేరుశబ్దేన అస్తాదిసమీపవర్తీ సావర్ణ్యమేరు రుచ్యతే. ఉదయశ్చ ఉత్తరవర్షస్థితిసిద్ధపురవాసిజనాపేక్షయా. ఇయ ముదయాస్తమయవ్యవస్థా సూర్యసిద్ధాంతే ఆర్యభటే చ ప్రసిద్ధా “భూవృత్తపాదే పూర్వస్యాం యవకోటితి విశుతా, భద్రాశ్వవర్షే నగరీ స్వర్ణప్రాకారతోరణా. యామ్యాయాం భారతే వర్షే లంకా తద్వ స్మహాపురీ, వశ్చిమే కేతుమాలాఖ్యే రోమకేతచ కీర్తితా. ఉదక్సిద్ధపురీ నామ కురువర్షే ప్రతిష్ఠితా. ఉదయో యో లంకాయాం సోఽస్తమయ స్సవితురేవ సిద్ధపురే, మధ్యాహ్నో యవకోట్యాం రోమకవిషయేఽర్ధరాత్రౌ స్యాత్. భారతాదిషు వర్షేషు తద్వదేవ పరిభ్రామన్, మధ్యోదయార్ధరాత్రౌ స్తు కాలాన్ కుర్యాత్ప్రదక్షిణం.

౫. దశరథుండును కాంతిమంతలును నాసనం బొందు, శ్రీహామనకు గూర్చుండ జూపెను.
౬. * నిర్మలుండగు నుదయనూర్యుండు తన కాంతిపుంజముచే మేరువు నుద్దీపింపజేసినట్లు శ్రీరాముండును తన వినిర్మలకాంతులచే నాయా సనంబు నుద్దీపింపజేసెను. (అనగా నామహాసనము వన్నెగాంచె నని భావము).

* తదాసనము:—అ యాసనముపై గూర్చుండి ప్రాతఃకాలం బున నూర్యుండు మేరువుపర్వతంబును బోలె తన ప్రభాసముద యంబుచే నాయాసనము నుద్దీపింపజేసె నని భావము. నూర్యునకు సాక్షాత్తుగా మేరువు చెంతకుబోవు టెన్నడు గలుగదు. కాన నిటు మేరుశబ్దముచే న సగిరిపాంతనుండు సావరిమేరు వనియే యర్థము సేయవలెను. ఉత్తరవరంబున సిద్ధపురంబున నుండు జనుల కప్పుడు ప్రాతఃకాలమే యస్మిన్నానాన ఘోషములఁ జూదయకాలమందు నూర్యుడు... శైలింగించెను' అని చెప్పినను నసంగతము లేదు.

ఈ ఉదయాస్తమయముల వివర మంతయు నూర్యసిద్ధాంతమం చును నార్యభట్టియనుచును నిట్లు నెప్పబడినది. 'భూమండలంబున దూర్బుదిక్కునందు భద్రాశ్వవరం బున్నది. అందుసువర్ణమయప్రా కారతోరణవాటియగు యవకోటి యనునగరం బొందు గలదు. దక్షిణంబున భారతవరంబున నట్లే లంకాపట్టణమును, బళ్ళిమం బున కేతుమాలవరంబున రోమకంబును, సుత్తరదిశయందు కురు వరంబున సిద్ధపురంబును శైలయుచుండును. లంకాపట్టణంబున నూర్యున కుదయకాలంబైన సిద్ధపురంబున నస్తమయస్తమయము. యవకోటినగరంబున మధ్యాహ్నకాలం బైన, రోమకపురంబున నర్ధ రాత్రం బగును. ఇట్లు నూర్యుడు భారతాదివరంబుల గ్రమంబుగ బ్రదక్షిణం బొనరింపుచు ఉదయాస్తమయమధ్యాహ్నార్ధరాత్రం బులు గల్పించుచుండు.

ఉవాచ ధీమతీ వచో రాజా దేవేంద్ర మివ కాశ్యపః. ౬౪

యతి స్వయా ప్రజా శ్చేమా స్వగుణై రనురంజితాః

సస్మాత్త్వం పువ్యయోగేన యానరాజ్య మవాప్నుహి. ౬౫

గుణవత్సపి తు స్నేహత్ పుత్ర పత్యామి తే హితం. ౬౬

* భూయో వినయ మాస్థాయ భవ నిత్యం జితేంద్రియః,

కామకోధనముత్థాని త్యజేథా వ్యసనానిచ. ౬౭

* భూయ ఇతి:—భూయోఽతివినయం స్వాతిశయ వినయం. తత్ప్ర వివయ స్వావశ్యక త్వే వినయావినయయోః ఫల మాహ మనుః. ‘బహవోఽవినయా న్నష్టా రాజాన స్సవ రిచ్ఛదాః. వేనో వినష్టోఽవినయా న్నహుష శ్చైవ పార్థివః, సుదాసో యవన శ్చైవ సుముఖో నిమిరేవ చ. పృథుస్తు విన యా ద్రాజ్యం ప్రాప్తవా న్ననురేవచ్ఛ కుబేరశ్చ ధనై శ్వర్యం బ్రాహ్మణ్యం చైవ గాధిజః’ ఇతి. జితేంద్రియః - అస్మి న్నర్థే కామదకః. ‘జితేంద్రియత్వం వినయస్య లక్షణం, గుణప్రకర్ణో వినయా దవాప్యతే, గుణాధికే పుంసి జనోఽనురజ్యతే, జనానురాగప్రభవా హి సంపదః’ ఇతి. కామకోధనముత్థాని వ్యసనాని:—‘స్త్రీ ద్యూత మృగయా మద్య వాక్పారుష్యోగ్రిదండతా, అర్థసందూషణం చేతి రాజ్ఞాం వ్యసననష్టక’ మిత్యుక్తాని వ్యసనాని. అర్థసందూ షణం - పితృదినంచితార్థస్య నాశనం ఇతి. ఇంద్రియ

౨౪-౨౪-౨. దేవేంద్రునితో గాళ్ళపుడుపోలే నాదశరభుడు. ~~ఇతరములు~~
 నిట్లనియె. త్రిరామా! నీసుగుణంబులచే నీప్రజ లందఱు ~~నీవును~~
 నించిరి. పుష్కమినక్షత్రము తీపేగాన యావరాజ్యపరిపాతశాసన
 భారమును వహింపుము. నీవు సకలగుణగుంపన్నుండ వని యెఱుంగుదును.
 కాని పుత్రవాత్సల్యంబున నింత జెప్పుచుంటిని.

౯. * విశేషవినయముగల్గి జితేంద్రియుండైన యుడుము. కామక్రోధ
 ములచే గల్గి సప్తవ్యసనముల చెంత జేరనీకుము.

* విశేష వినయము:—అనగా నింతకంటె నెక్కువ వినయం బని
 భావము. వినయం బనసరనునుచు, వినయంబునను నవినయంబునను
 గలుగుఫలాఫలములను మనుధర్మశాస్త్ర మిట్లు చెప్పుచున్నది. ‘ఆవినయం
 బుచే జాలమందిరాజులు పరిజనసహితంబుగ నవ్వపడిరి. వేను డవిన
 యంబుచే జెడెను. నహుషుడును జెడిపోయెను. సుదాన యవన సు
 ముఖ నిములుగూడ నట్లే నవ్వ మొందిరి. కాని వినయప్రభావంబున
 పృథుచక్రవర్తి రాజ్యము బొందెను. అట్లే మనువును రాజ్యము
 బొందెను. కుబేర్షుడు ధనసంపన్ను డయ్యెను. విశ్వామిత్రుడు బ్రహ్మ
 త్వము నొందెను. జితేంద్రియత్వమునుగూర్చి కామందకుడు చెప్పి
 నది:— “జితేంద్రియత్వము వినయలక్షణము (జితేంద్రియత్వము
 వినయమువలన గలుగనిభావము.) అట్టి వినయంబు గల్గెనా గుణా
 ధిక్యత పొందును. గుణాధిక్యత యొప్పు దోదవునో జనానురా
 గంబును నప్పుడే యొదవును. అట్టి జనానురాగంబు ననుసరిం
 చియేగదా సంపదలు ప్రభవించుచుండును.’ కామక్రోధాదులం
 గలుగు వ్యసనంబులు:— స్త్రీరౌల్యము, జూదము, వేట, మద్య
 పానము, వాక్కినివ్యము, ఘోరదండము, అర్థదూషణము నను
 నివి సప్తవ్యసనంబులు. పితౄర్జితం బగుధనము నంతయు నాశన
 మునీయు టర్థదూషణ మనబడును. ఇంద్రియజయత్వ మావశ్యకమ
 నుటకు ‘కామందకుడు:— జితేంద్రియుడును, నీతిమార్గగామియు

తస్మాత్తస్య సుహృద స్తస్య రామస్య ప్రియకారిణః,
 త్వరితా శీఘ్ర మభ్యేత్య కాసల్యామై న్యవేదయన్. ౧౦
 *సా హిరణ్యం చ గాశ్చైవ ప్రియాభ్యేభ్యో దదా ముదా. ౧౦౫

జయస్యావశ్యకత్వే కామందకః, “జితేంద్రియస్య నృపతే
 ర్నీతి మార్గానుసారిణః, భవం త్యుజ్జ్వలతా లక్ష్మ్యః కీర్తయ
 శ్చ సభస్పృశః. సజ్జమానో ప్యకార్యేషు విషధీ ర్వికృతే
 క్షణః, ఆవహ త్యుగ్రభయదాం స్యయమే వాపదం నృపః.
 శబ్ద స్ఫుర్భశ్చ చూపం చ రసో గంధశ్చ పంచమః, ఏకైక
 మల మేతేషాం వినాశప్రతిపత్తయే. శుచిశమ్పాంకురాహారో
 విదూరకృమణక్షమః, లుబ్ధకోద్గీతలోభేన మృగో మృగపతే
 ర్వధమ్. గిరీంద్రశిఖరాకారో లీలయోస్మిలితమృమః,
 కరిణీస్పర్శసమ్మోహం దాలానం యాతి వారణః. స్నిగ్ధదీప
 శిఖాలోకవిలోభితవిలోచనః, మృత్యు మృచ్ఛతి సమ్మోహం
 తృతంగ స్సహసా పతన్. దూరేపి హి భవన్ దృష్టే
 రగాధే సలిలే చరన్, మీన స్తు సామిషం లోహ మాస్వాద
 యతి మృత్యువే. గంధలుబ్ధో మధుకరో దానాసపసిసా
 సయా, అభ్యేత్య సుఖసంచారాన్ గజకర్ణరూపజ్వులాన్ ఇతి.

*సా హిరణ్య మితి:—సనుష్ఠ్రియాః దానాభావా
 ర్మూఢం వానేఽధికార ఇతిచే దుశ్యతే. అత్ర కాత్య

౧౦. ప్రియ కరుండగు నా శ్రురాముని స్నేహితు లీ శుభవాన్తుఁ డని
జెంటనే పోయి కాసల్యకు నిజేదించిరి.

౧౦౪. ఆమెయు నా శుభవార్తను దెచ్చినవారికి బంగారంబును, గోవులను
* దాన మిచ్చెను.

నేన రాజునకు, మహాప్రతిభయు, గొప్పసిరులును, నాకసంబంబు
కీరితయుగూడ గలుగును. విసపుబుద్ధియై, విసపుజాపులు గలవాడై,
యకార్యంబుల బ్రవర్తిల్లునేని, అతడు స్వయముగానే భయంకరం
బగు నాపదను గోరి తెచ్చుకొనుచున్నాడు. శబ్దస్పర్శరూపరసగం
ధంబు లెదింటిలో నే యొకటియున్నను సర్వనాశన మగును. అట్టి
చో నీయేను నున్నచో జెప్పనజేమి? యుచ్యంబగు లేగ సవు నాహార
ముగా గల్గి యెంతదక్షైనను దుగ్ధిటికాలములో నేగు మృగమును
(దుప్పి) కిరాతుం డొసరుచు గానంబుచే బ్రలోభింపబడి యగువు
గోల్పోవుచున్నది. (ఇటు శబ్దముచే గలునాశనము చెప్పబడినది.)
పర్వతసన్నిభంబగు నాకారము గల్గి, పైదమౌక్తికులను సేతము నతి
సులువుగ, మూలముట్టుగ బెకలించు మదపుటేనుంగును, అడేనుగు
స్పర్శ సోకినంతనే మోహంపుటురులం జిక్కి కట్టుగంబమున గట్టు
పడుచున్నది. (ఇది స్పర్శముచే గలుగునది). తలతల లాడు దిశ్వ
జెలుంగుం గాంచి యారూపంబునకు తహతహపుట్టిన మిడుత తటాలున
వచ్చి దానిలో బడి మడియుచున్నది. (ఇది రూపంబున గల్గు మపద్ర
వము) ఎంతయో లోతునీటిలో దిరుగాడుచు, నెంతయో దూరంబున
నున్న యెరను రసనాచాపల్యముచే మ్రింగి మీనము మితి పా లగు
చున్నది. (ఇది రసోపద్రవము) గంజేంద్రుని గండస్థలంబుల జెల్వడు
మదజలగంధము ననుభవించు తలంపున నేగి కుమ్మేద యయ్యేనుగు
చెవులతాకుడుం గాంచి దిమ్మరవోవుచున్నది. (ఇది గంధోపద్రవము)
గాన నివి కూడ వనిభావము.

* దానముచేసె ననుచోట:—స్త్రీలకు దానమునేయు నధికారమే
లేనప్పుడు కాసల్య దాన మెట్లు చేసెనని ప్రశ్నింపరాదు. దానికి

అథాభివాద్య రాజానం రథ మారుహ్య రాఘవః,
యయా స్వం ద్యుతిమ ద్వేష్ణ జనౌఘైః ప్రతిపూజితః. ౧౧౪

అథాంతర్గృహ మావిశ్య రాజా దశరథస్తదా
సూత మామంత్రాయామాస రామం పున రిహానయ. ౧౨౪

²సోఽపి గత్వాఽఽనయామాస రామం రాజాఽపి సాదరం,
ఉవా చేదం వచో రాజా రామం రహసి పేమతః. ౧౩౪

³రామ పృథ్తోస్మి దీర్ఘాయు ర్భుక్తా భోగా మయేషితాః,
అద్య పృక్వతయ స్సర్వా స్త్వా మిచ్ఛంతి నరాధిపం, ౧౪౪
అత స్త్వాం యువరాజాన మభిషేచ్యామి పుత్రౌక. ౧౫౪

యనః:—‘వివాహకాలే య స్త్రీభ్యో దీయతే వ్యాగ్ని
సన్నిధౌ, త దధ్యగ్ని స్సృతం సద్భిః స్త్రీధనం పరిక్షీర్తి
తమ్. యత్పున ర్గర్భతే నారీ నీయమానా హి పైతృకాత్,
అధ్వావహానికం నామ స్త్రీధనం పరిక్షీర్తితమ్.’ ఇతి.
స్త్రీయాః ధనస్వామిత్యాభావవచనం తు భర్తృకులే సాధా
రణద్రవ్యపర మేవ. తథాచ స ఏ వాహః— ‘స నిర్హారం
స్త్రీయాః కుర్యః కుటుంబా ద్భవమధ్యగాత్, స్వకాదపిచ
విత్తాది స్వస్య భర్తు రనాజ్ఞయా.’ ఏవం స్త్రీయాలపి ధన
సత్వా త్కౌసల్యయా దత్తభర్తృజ్ఞయా కృతం ప్రీతిదానం
యుక్తమేవ.

౧౧౫. అంత శ్రురాముండును దండికి బ్రాకుండై అచ్చటి జనంబులు జేజేలు పెట్టుచుండ నరదం బెక్కి కాంతిమంతం బగు స్వగృహంబు నకు బోయెను.

౧౨౫. అంత దశరథుం డంతఃపురంబు బ్రవేశించి రాము నటకు దోడి తెమ్మని సుమంతుని మరల బంపెను.

౧౩౫. అతడును బోయి రాము నటకు తీసుకొనివచ్చెను. ఆ శ్రురామునితో రహస్యముగా జేసెను మచ్చువడ రా జిట్లనియె.

౧౪౫-౧౫. శ్రురామచంద్రా! నేను మిక్కిలి వయసు జెలివ ముసలివా డనైతిని. భోగంబు లవ్వారిగ ననుభవించితిని. అదిగాక సమస్తప్రకృ తులును నిన్నే రాజుగా వలచుచున్నవి. కాన నిన్ను యవరాజుగా జేయనిశ్చయించిని.

కాత్యాయను డిట్లు చెప్పుచున్నాడు: 'వివాహకాలమం దగ్ని సన్ని ధానంబున శ్రీల కేమేమి యియ్యబడునో యియ్యది అభ్యగ్ని నా బరగును. అది శ్రీధనము. పుట్టినంటినుండి కాపురమునకై కొంపో బడునాడు పడుచున కేమేమి యొసంగబడునో అది అధ్యావహానిక మనబడును. అయ్యదియు శ్రీధనమే' మఱి శ్రీలకు ధనము గలి యుండు నధికారమే లేదని చెప్పు ధర్మము, భర్తృగృహమునందలి సాధారణద్రవ్యపరము. ఈ విషయము కాత్యాయనుడే యిట్లు చెప్పుచున్నాడు: 'భర్తృకుటుంబద్రవ్యము నుండి శ్రీ గడ్డిపోచ యొనను ముట్టరాదు. తన సొంతవి తిమునుండి కూడ పతియాజు లే కయే యేమియు వెచ్చింపరాదు.' ఇట్లు విధింపబడుటజేసి శ్రీలకు ధనస్వామిత్వ మున్నట్లును, భరత్యాజు గైకొని స్వంతధనంబును వెచ్చించు నధికార మున్నట్లును తేలుచున్నది. కాననే కాసల్య యది వరలోనే భర్తృసుజ నొంది యిట్లు గోదానాదికం బాసరించె నని యెఱుంగునది.

అవి చా ద్యాశుభా నామి స్వప్నై వశ్యామి దారుణాః,
సనిర్ఘాతా దివోల్లాచ పతతీహ మహాస్వనా. ౧౬

అవప్తబం చ మే రామ నక్షత్రం దారుణై ర్గ్రహైః,
ఆవేదయంతి దైవజ్ఞాః సూర్యాంగారక రాహుభిః. ౧౭

ప్రాయేణ హి నిమిత్తానా మిన్ద్రశానాం సముద్భవే,
రాజా హి మృత్యు మాహ్నతి ఘోరాం వాపద మృచ్ఛతి. ౧౮

1 ఆసప్తరాత్రీపర్యంత మితి హోవాచ మే గురుః. ౧౯

2 తద్వాచ దేవ మే చేతో న విముంచతి రాఘవ,
తావదే వాభిషేచస్వ చలా హి ప్రాణినాం మతిః. ౨౦

భవంతి బహువిఘ్నాని కార్యా క్షేపంవిధాని హి ౨౧

విప్రోషితశ్చ భరతో యావదేవ పురాదితః
తావదేవాభిషేకస్తే ప్రాప్తకాలో మతో మమ. ౨౨

1 విప్రోషితి ఇతి:— కేకయాధిపతిః స్వసుతాయాః
కైకేయ్యాః పరిణయావసరే తజ్జ్యేష్ఠపుత్రస్య రాజ్యప్రదా
తురే వాహం దాస్యామితి ప్రతిజ్ఞాతవా, తథైవ ప్రతిజ్ఞాయ
దశరథ స్తాం పరిణేతవా నితీయం కథా బహుగ్రంథేషు దా
ర్వాన వాశిష్ఠ రామాయణాదిగ్రంథేషు ప్రసిద్ధతయా శూర

౧౬౧౨. అదిగాక ఘోరంబులగు నశుభంబు లేన్నియో నాకు స్వప్నంబున గానుపించుచున్నది, అతిశబ్దసమన్వితంబయి పిడుగుతోడియుల్కు కూడ రాలుచున్నది. నానక్షత్రంబును సూర్యాంగారకరావంబులాది గాగల దారుణగ్రహంబు లాక్రమించి యున్నవని జ్యోతిషులు చెప్పుచున్నారు.

౧౬౧౩. ఈలాటి మహాత్పాతంబు లుద్భవించినప్పుడు ప్రాప్తికంబుగ రాజు మృత్యువువాతనైన బడును, ఘోరాపదలపాలైన వగును.

౧౬౧౪. అదియును పురాతనములలోనే యని మద్దురుపాదులు సెలవిచ్చిరి.

౧౬౧౫. కాన నామనం బింకొకతెన్నున జనకమునుపే పట్టాభిషేచనమును బొందుము. జీవుల మతు లతిచంచలములుగదా!

౨౦. అదిగాక యీలాటికార్యంబుల కప్పుడును విఘ్నంబు లెక్కుడుగా గలుగును.

౨౧. * దేశాంతరము బోయియున్న భరతుండు మఱి పురంబునకు రాక మునుపే నీ వభిషేకింపబడుట నామతము.

* దేశాంతరము:—కేకయాధిపతి తనకుతురగు కై కేయికి వివాహం బొనరించునప్పుడు, ఆమెకు గలిగిన జ్యేష్ఠపుత్రునికి రాజ్యాభిషేకము నేయువానికే నామెను బరిణయంబు చేతునని ప్రతిజ్ఞచేసెనట! దళర ఘండలులనే ప్రతిజ్ఞచేసి యీమెను వివాహమాడెను. ఈగాథ దౌ ర్వాస వాళీష్ఠాది రామాయణంబుల బ్రసిద్ధిగా జెలయుచున్నది. వాల్మీకియంబునను, నయోధ్యాకొండము నూటయేడవస్థమందలి యీ క్రింది శ్లోకంబునను సంగ్రహముగ శ్రీరామనిచే నిట్లు పెప్పంబడినది

ఇ త్యుక్త స్సభ్యనుజ్ఞాత శ్చో వి న్యభిషేచనః
వృజేతి రామః పితర మభివా ద్యాభ్యయా ద్గృహమ్. ౨౨

యతే. శ్రీమద్వాల్మీకిరామాయణేపి అయోధ్యాకాండే ౧౦౭.
సర్గే అయ మధ్యస్సంగ్రహేణ శ్రీరామేణ ప్రతిపాదితః. తథాహి
'పురా బ్రాతః పితా న సస మాతరం తే సముద్వహా, మాతా
మహే సమాశ్చోషీ ద్రాజ్యశుల్క మను త్తమం.' ఏవం చేత్
నిఖలకామ్రువిరుద్ధా మిమాం చోరవృత్తి మంగీకుర్వాణో
దశరథః ఉద్వాహకాలే కై కేయీపుత్రాయ ప్రతిశ్రుతం
రాజ్యం కథం రామాయ దాతు ముద్యుక్తవా నితిచే చ్చు
ణ - శ్రీమహాభారతే:—'ఉద్వాహకాలే రతినంప్రయోగే
ప్రాణాత్యయే సర్వధనాపహారే, విప్రస్య చార్థే పృథుతం
వదేయః సంచాన్యతా న్యాహు రపాతకాని' ఇతి న్యాయేన
దోషాభావం హృది నిధాయ తథా కృతవా 'ని త్యదోషః.
మను రిషి:—'కామినిషు వివాహేషు గవాంభక్తే తథేంద్రనే,
బ్రాహ్మణస్య విపత్నౌచ శపథే నాస్తి పాతకమ్' ఇతి. అతవ
వాగే౧ భరతరాజ్యాభిషేకోపాయం వదన్త్యా కుబ్జయా వివా
హకాలీనప్రతిజ్ఞాయా అసత్యత్వ మాశంకమానయా యుద్ధ
కాలే ప్రతిశ్రుతవరద్వయేనైవ రాజ్యం ప్రార్థయ స్వేత్యభి
హితా కై కేయీ వరద్వయమేవ ప్రార్థయతీ. అయ మేవార్థః
ఉమానంహితాయాం సప్తమాధ్యాయే పార్వతీం ప్రతి మహే
శ్వరేణ సమ్య గుపదిష్టః. పార్వతీ:— రాజ్ఞో దశరథ స్యాన్య
మృషావాదిత్వ మాగతం, ప్రతిజ్ఞోల్లంఘనం యస్మా త్కృతం

౨౨. మఱుసటిదినమున గాబోవు నభిషేకము విషయమున నాదశరథుం డిట్లాడినతోడనే శ్రీరాముం డాతనికి బ్రణమించి గృహమునకు బో యెను.

‘తమ్ముడా! మనతండిరి నీ తల్లిని బెండ్లియాడునపు డాతని యుత్కృష్టరాజ్యమునే యుంతువగా నుంతు నని మన తాతగా రిలో చెప్పినాడు.’ ఇది యిట్లుండ నిఖిలశాస్త్ర నిషిద్ధం బగు నీవోరవృత్త దశరథు డెట్లంగీకరించెను? అంగీకరించి వివాహకాలం బున కైకేయాపుత్రుని కిత్తునన్న రాజ్యమును శ్రీరామున కట్టిచ్చుటకు సంసిద్ధుడయ్యెను? ఇట్లుగ బ్రక్తించినచో సమాధానము మహా భారతంబున నిట్లు చెప్పబడినది. ‘వివాహకాలమునందును, రతి కాలమందును. పాక్షాపాయసమయంబునను, సర్వధననాశన కాలంబునందును, విప్రుని సంరక్షించుపట్టునను నాడిన యసత్యం బున బాతకము వొరయును.’ కాన నీభావంబును మనంబున నిడియే యాదశరథు డెట్లుచేసెను. దీన నాతనికి దోస మంటడు. దీనికి పోద్బలంబుగ మనువును ‘స్త్రీవిషయంబునను, వివాహంబులలోను, గోబ్రాహ్మణధనంబులకు విపత్తులు వొడమినపుడును, అడినమాట పొలువోయినను దోషము లేదు’ అని చెప్పెను. కనుకనే భరతుఁ డభిషేక మగు నుపాయముం దెల్పునపుడు వివాహకాలంబున జేసిన ప్రతిజ్ఞకు భంగము గలిగినను దశరథునకు దోస మంటదని, అతడు శంబరాసురయుద్ధమం దిచ్చిన వరద్వయంబుచేతనే భరతున కభిషేకము గావింపు మని నీభర్తను గోరుమని మంధర కైకేయికి జెరవు దెల్పినది. ఈవిషయమే ఉమాసంహితలో శ్రీ శంకరునకును, పార్వతీ దేవికిని బొసగిన సంవాదమున నిట్లు గాననగును.

పార్వతి:— కైకేయిని బరిణయం బగుటకు బూర్వము దశరథుడు కేకయరాజుతో జరిగిన ప్రతిస నెరవేర్చుకొనలేకపోయెను. కాన నత డబద్ధమాడినవా డయ్యెను.

1 అథ రాజా దశరథః కదాచి దగ్రహసి స్థితః,
 వశిష్ఠం స్వకులాచార్య మాహూయేద మభాషత, ౨౩
 సంభారా స్సంభిర్యంతాం చ గచ్ఛ మంత్రీయ రాఘవం..

అశూయ మంత్రీణం రాజా సుమంత్రం ముని స్తత్తమం,
 ఆశ్లాపయతి య ద్య త్వాం ముని స్తత్త త్సమానయ. ౨౪౪

యశ్శేకయాధిపే, కై కేయ్యా గ్రహణే పూర్వం శిదు
 ద్వాహే హ్యుపస్థితౌ. ఈశ్వర ఉవాచ: “వినాహసమయే
 రాజా ప్రతిజ్ఞాత మిదం శ్రీణు, ‘పట్టాభిషేకసమయే భవేయం
 స్మారతో యది, త్వయా నా క్యేన భూపా, వచ్చి సుద్వాక్య
 మస్మి వై, ప్రజాహీనం సమాలోక్య యథా భావ్యం తథా
 భవేత్.’ ఇథం ప్రతిజ్ఞా మకరో ద్వివాహగ్రహణే సృపః;
 తస్మా దస్మి న్నరవ్యాఘ్రే దోషో నాస్తి వరాననే” ఇతి.
 రామాభిషేకవృత్తాంతం దూతముఖేన కేకయాధిపతేః
 కథం మనివేదితవా నితీచేత్, వాల్మీకిరామాయణే అయో
 ధ్యాకాండే ౪ సగ్గే ప్రాయేణేత్యాదినా సప్తదినా దర్వా
 గేవ రాజా మృత్యు మవాప్నోతీతి వశిష్ఠాదిమునిభి ర్నిర్దిష్టత్వా
 ద్భంతానయనవర్ణనావసరే శ్రీమద్రామాయణే సిద్ధార్థా
 దయో దూతాః దినచతుష్టయమాత్ర మథ్వని గత్వా
 పంచమేహని గిరిప్రజపట్టణం గతా ఇతి, అయోధ్యాం ప్ర
 తిప్రత్యాగమనకాలే ‘సప్తరాత్రోపేతః పథి’ ఇత్యుక్తత్వాచ్చ
 తావత్కాలో నాస్త్యేవేతి విజ్ఞాయతే.

౨౩-౨౩౪. అంత నొకొకనాడు దశరథుడు మంతనంబుండి వశిష్ఠుని రావించి 'రామునితలంపు గమనింపుడు. కావలసిన సంబారంబులు సమకూర్పు' డని చెప్పెను.

౨౪౪. 'అవశిష్ఠ దేవేమి యాజాపించునో ఆయ్య వన్నియు జేకూర్చింపు మని మంత్రీసర్తముండగు సుమంతునిగూడ నట్లే రావించి చెప్పెను.

ఈశ్వరుడు:—దేవీ! అట్లుగా దలచుచుంటివా? విను మాతడు వివాహకాలంబున చేసిన ప్రతిజ్ఞ. 'కేకయాధిపా! నివు తెల్పినది లెస్సగ వింటిని. అట్లే కానిమ్ము. పట్టాభిషేకసమయంబున నాకీ విషయము జ్ఞాపకమునేయుము. ప్రజల కేది హితంబో ఆయ్యది తప్పకుం డజేయుమను'. కాన దీన నాతనికి బారియుదోషం జేమి? ఏమియు లేదు గదా! ఇత్యాది ప్రమాణంబుల బట్టి దశరథుని కన్యతదోషం బంటదు.

అట్లయినచో కేకయరాజునకు దశరథుడు రామాభిషేకవృత్తాంత మెందులకు గబు రంపలేదని మఱియొక ప్రశ్న.

వాల్మీకిరామాయణంబున నాల్గవస్కంధములో 'ప్రాప్తికముగ నిట్టి యుత్పాతంబులు గల్గనప్పుడు రాజు మృత్యువొందును' ఇత్యాద్యర్థ మిచ్చు శ్లోకంబులలో దశరథునకు జీవితావధి యేడుదినంబు లనియు, కేకయునికొఱకై పోయినసిద్ధార్థాదులగు దూతలు నాల్గుదినములు పయనంబునేసి యైదవదినంబున గిరివ్రజపట్టణంబు నేరి రనియు, మఱి సప్తరాత్రుములు తోవనే గడచిన వనియు గదా చెప్పబడినది. అట్టిచో కేకయునకు వర్తమాన మంపి పిలిపించుటకు వ్యవధి చాలదు గాన పైప్రశ్న కవకాశంబు లేదని గ్రహింపవలెను.

తథేతి హర్షా త్స మునిం కిం కరో మిత్యభావత.

౨౫

త మువాచ మహాతేజో వశిష్టో జ్ఞానినాం వరః.

శ్వః ప్రభాతే మధ్యకత్యై కస్యకా స్వర్ణభూషితాః,

తిష్ఠంతు షోడశ గజా స్వర్ణరత్నాదిభూషితాః. ౨౬౪

చతుర్దంతి సుమాయాతు విరావళికులౌస్థనః,

హిరణ్యశృంగ మృషభం సమగ్రిం వ్యాఘ్రచర్మ చ. ౨౭౪

నానాతీర్థోదకైః పూర్ణా స్వర్ణకుంభా సుహస్రశః,

శ్వేతచ్ఛత్రం రత్నదండం ముక్తానుణివిరాజితం. ౨౮౪

దివ్యమాల్యాని వస్త్రాణి దివ్యా న్యాభరణాని చ,

హస్త్యశ్వరథపాదాతా బహి స్తిష్ఠంతు సాయుధాః. ౨౯౪

సగరే యాని తిష్ఠంతి దేవతాయతనాని చ,

తేషు ప్రవర్తతాం పూజా నానాబలిభి రావృతా. ౩౦౪

ఇత్యాదిశ్య ముని శ్రీమాన్ సుమంత్రం సృపమంత్రీణం,

స్వయం జగమ భవనం రాఘవ స్యాతిశోభనం. ౩౧౪

అంతః ప్రవిశ్య భవన మాచార్యత్వా దవారితః.

౩౨

గురుమాగత మాజ్ఞాయ రామ స్త్వార్ణం కృతాంజలిః,

ప్రేతుర్దమ్య సమస్కృత్య దండవద్భక్తిసంయుతః. ౩౩

స్వర్ణపాత్రేణ పానీయ మానినా యాశు జానకీ,

రత్నాసనే సమావేశ్య పాదా ప్రేక్షాశ్య భక్తితః. ౩౪

౨౨. ఆతడును, 'స్వామీ! వశిష్ఠమహర్షి! తమకింకరు డిట వేచియున్నాడు. నెలవిగడు చేయవలసినపని' ననెను.

౨౩. జానినామగ్నిగణ్యుండగు నవ్వశిష్ఠుండును నిట్లనియె,

౨౬౪-౨౭౪-౨౮౪-౨౯౪-౩౦౪. 'తేపు తెలతెలవేగుసరికి మధ్యకక్ష్యంబున స్వర్ణాలంకారభూషితలగు కన్యలు పదునాగ్గురును, రత్నాలంకారరాజితంబులగు నన్నియ గజంబులు సిద్ధముగా నుండవలెను. ఐరావతకులంబున బుట్టిన చౌదంతియు రావలెను. జాంబూనదబద్ధశృంగంబగు పుంగవంబును సమగ్రిమగువ్యాఘ్రచర్మంబును గావలెను. నానాతీర్థసమాసితజలపూరితకనకకలశంబులును బెక్కులు వలయును. ముక్తామణివిరాజితంబై రత్నదండచిత్రితంబగు శ్వేతచ్ఛత్రంబును సిద్ధపఱుపవలెను. అట్లుగ దివ్యమాల్యవస్త్రాభరణంబులును సమకూరుపవలెను. గజతురంగాదిచతురంగంబులును దమతమ యాయుధపరికరంబులతోడ నాయత్త మైయుండవలెను. నగరంబునంగల దేవశంబుల నెల్ల వివిధబలిపూజలు జరుగవలెను.

౩౧. ఇట్లుగ నన్నియు సిద్ధమునై యింపుమని సుమంతునితో జెప్పి వశిష్ఠుండు శుభాశరంబగు శ్రీరామునిగేహంబునకు జనెను.

౩౨. ఐత్యేకుల కాచార్యుం డగుట నాతని నెవ్వరు నడ్డగింపలేదు.

౩౩-౩౪-౩౫. గురుపాదులు వచ్చుట తెలిసి శ్రీరాముడు కృతాంజలియై ససంభ్రమంబుగ నెదురేగి దండవత్ప్రణామం బాచరించెను. జానకియు బంగరుగిండి నుదకంబులు దేర నవ్వశిష్ఠు రత్నాసనాసీనుం గావించి పాదంబులు గడిగి బత్తి యొప్పార నీతతోసహ తజ్జలం

తదవ శ్చిరసా ధృత్వా సీతయా సహ రాఘవః,
 ధన్యోస్మి త్యబ్రవీ ద్రామ స్తవ పాదాంబుధారణాత్. ౩౧
 శ్రీరామే నైవ ముక్తస్తం ప్రహసన్ముని రబ్రవీత్. ౩౨
 త్వత్పాదసలిలం ధృత్వా ధన్యోభూ గ్గిరిజావతిః. ౩౩
 బ్రహ్మపి మత్పితా తే హి పాదతీర్థహతాశుభః,
 ఇదానీం భాషసే యత్త్వం లోకానా ముపదేశకృత్ ౩౪
 జానామి త్వాం పరాత్మానం లక్ష్మ్యై సంజాత మీశ్వరమ్,
 దేవకార్యార్థసిద్ధ్యర్థం భక్తానాం భక్తిసిద్ధయే,
 రావణస్య వధార్థాయ జాతం జానామి రాఘవ. ౩౫
 తథాపి దేవకార్యార్థం గుహ్యం నోద్ఘాటయా మ్యహం ౩౬

యదా త్వం మాయయా సర్వం కరోషి రఘునందన,
 తథైవానువిధాన్యేహం శిష్య స్త్వం గురు రిత్యహం. ౪౦

గురు ద్గురూణాం త్వం దేవ పితౄణాం త్వం పితామహః,
 మనుష్య ఇవలోకేఽస్మి భాసి త్వం యోగమాయయా రం

పౌరోహిత్య మహం జానే విగర్హ్యం దూష్యజీవనం. ౪౧

ఇత్వోకూణాం కులే రామః పరమాత్మా జనివ్యతి,
 ఇతిజ్ఞాతం మయా పూర్వం బ్రహ్మణా కథితం పురా. ౪౨

బులు శిరసావహించి 'తమ పాదజలంబులు ధరించి ధన్యుడనైతి' ననెను.

౨౫. శ్రీరాముం డిట్లునుటతోడనే వశిష్ఠుడు వికవిక నగుచు నిట్లనియె.

౩౬-౩౭-౩౮. శ్రీరామా! నీ పాదపవిత్రజలంబులు దాల్చి సాంస్కృతికత ధన్యుండయ్యె. 'నా తండ్రియగు బ్రహ్మయు సమస్తకిల్బిషంబుల నడంచెను. ఇట్టి నీవు లోకముల కుపదేశకర్తవై యీ విధంబుగ బలుకుచుంటివి. శక్తుల ననుగ్రహించుకొఱకును, రావణవధంబుజేసి దేవతల గరుణించుకొఱకును లక్ష్మీసహితంబుగ నవతరించిన పరమేశ్వరుండ పీఠ యని యెఱుంగుదు.

౩౯. అయినను దేవహితం బుపలక్షించి యీ రహస్యము బయల్పెట్టను లెమ్ము.

౪౦. రఘునందనా! సర్వంబును నీ వెటుల మాయోపగూహితంబు గావించుచుంటివో దాని కనురూపంబుగ నే నీవే శిష్యుడవు నేనె గురువుగ మెలంగెదను.

౪౧. దేవా! నీవు గురువులకు గురువవు, పెతరులకు బితామహుండవు, అయినను నీ వీలోకంబున మానుషజన్మం బెత్తి యోగమాయుచే నిట్లు విరాజిల్లు చుంటివి.

౪౨. పాఠోపిత్వజీవనము దూష్యంబనియు గర్హ్యంబనియు నెఱుంగుచును.

౪౩. కాని యిత్వైకువంశంబున బరమాత్ముండు శ్రీరాముండై యవతరించునని బ్రహ్మదేవుం డెన్నడో చెప్పటంజేసి నా కీవిషయ మిది వరలోనే తెలియును.

తతోఽహ మాశయా రామ తవసంబంధకాంక్షయా,
 అకాక్షం గర్హిత మపి తవాచార్యత్వసిద్ధయే. ర3౪
 తతో మనోరథో మేఽద్య ఫలితో రఘునందన. ర౪౫

త్వదధినా మహామాయా సర్వలోకై కమోహినీ,
 మాం యథా మోహయేన్నైవ తథా కురు రఘూద్వహ. ర౪౬
 ర౪౭

ప్రసంగా త్సర్వ మప్యుక్తం నవాచ్యం కుత్ప్రిచిన్మయా ర౪౮

రాజ్ఞా దశరథేనాహం ప్రేషితోస్మి రఘూద్వహ,
 త్వ మామంత్రయితుం రాజ్యే శ్వోఽభిషేక్యతి రాఘవ. ర౪౯
 ర౫౦

అద్య త్వం నీతయా సార్థ ముపవాసం యథావిధి
 కృత్వా శుచి ద్భూమిశాయీ భవ రామజి తేంద్రియః ర౫౧
 1*ఇత్యుక్త్వా స తథా రామ ముపవాసం యతప్రతం,
 మంత్రవత్కరయామాస వై దేహ్యసహితం మునిః. ర౫౨
 అభ్యనుజ్ఞాప్య కాకుత్స్థం యయా రామనివేశనాత్. ర౫౩

ఇతితః—అనేన రాజ్యాభిషేకా త్సర్వదినే విహితం
 కర్మజాతం కారిత మిత్యుక్తం. అత్రాభిషేకా త్సర్వదిన
 కృత్య మాహ బోధాయనః - సూ. “అథాతో రాజ్యాభి
 షేకవిధిం వ్యాఖ్యాస్యమః : పూర్వపక్షస్య పంచమ్యాం

౪౩౪. కనుకనే నీ సంబంధ మపేక్షించి నీ గురువు ననిపించుకొన్న జాలునను
నాసతో గర్వించినను నీ వృత్తిని విడనాడనైతిని.

౪౪. రఘునందనా! ఇప్పటికి నామనోరథము సిద్ధించినది.

౪౫. రఘువరా! సర్వలోకైక సమ్మోహిని యగు మహామాయ నీయధీన.
నన్ను దానిచారి బడకుండమాత్రము చేయుము.

౪౬౪. ప్రసంగవశమున నింతయుం జెప్పివైచితిని. మఱిచ్చటను గాని
నే నిటులాడరాదు.

౪౬౫. ప్రభో! తేపే యావరాజ్యమున నభిషేకింపదలచి నిన్నామంత్రి
చుటకై దశరథుడు నన్నుంపినాడు.

౪౭౪. ఇప్పుడు నీవు జానకీసహితుడవై యథావిధిగ నుపవసంపుము. శుచివై
నియతమానసుడవై భూశయనంబున బవలింపుము.

౪౮౪-౪౯. * ఇట్లంతయు శ్రీరామునకు జెప్పి సీతాసహితంబుగ నియతుం
డగు నాశ్రీరాముని మంత్రవిధిగ నుపవాసంబు సేయించి, తన్ను
సాగనంపవచ్చుచున్న నాతనితో నుండు మనిచెప్పి యాతనిభవనము
నుండి జెడలెను.

* ఇతి అను శ్లోకవివరణము:—ఈశ్లోకమందు రాజ్యాభిషేకము
నకు బూర్వదినంబున జేయవలసిన కర్మకాండ మెల్ల జేయబడెనని
చెప్పబడెను. అభిషేకమునకు బూర్వదినంబున గావింపవలసినకృత్య
ములు బోధాయను లిటు చెప్పిరి. ఇంతట రాజ్యాభిషేకవిధి
వ్యాఖ్యానము సేయుచుంటిమి. శుకపక్షంబున బంచమినాడుగాని,
త్రయోదశినాడుగాని, పుష్యమి శ్రోవణా నక్షత్రములుగాని మఱి

గతే పురోహితే నామ స్నానో నియతమానసః
సహపత్న్య విశామః—త్య నారాయణ ముపాగమత్. ౧౦

త్రయోదశ్యామ్, త్య శ్రోణాయాం వా యాని చాన్యాని
శుభసక్షత్రాణి చ చార్వేద్య రేవ యుగ్మాన్బాహ్వానాన్
భోజయేత్. ఆశీష్టా చయిత్యా యోనిగోత్రశ్రుతవృత్త
సంపన్నం బ్రాహ్మణ్యం పురోహితం వృణోత. “ఆకూర్త్య
త్వాకామయత్వా సమృధ్ధేర్వేతి పురోహితో జవతి.
అథాస్తమిత ఆదిత్యే చంద్రాకృతిం మంటపం కృత్వా ఉప
కల్పయతే. వీహితాస్తమితమామైః పంచగవ్యైః సాముద్రా
శ్చాపో నద్యాః శుభ్రం భద్రాననం వ్యాఘ్రచర్మ
హేమ కలశైర్గోక్షైశ్చ సంభృత్య ‘సహ సాదయతి
యత్సహ సర్వాణి మూసమాణి’ త్యేతస్మా ద్బ్రాహ్మణా
దుత్తరపూర్వదేశే—స్య పాకయజ్ఞవిధానేన వీహిభి
ర్యవతిలమామైర్వ్యాహృతిభిః సావిత్ర్యాచ త్ర్యంబకే
నాష్టసహస్రైః జపిస్త్య. దక్షిణార్ధ శ్రీసూక్తవిధానేన
శ్రీదేవీ మారాధ్య ముక్తుం ప్రత్యక్షయతి, గాయత్ర్యాగృహ్య
గోమూత్రం, గంధార్పణ మితిగోమయం, ఆప్యాయస్వేతి
క్షీరం, దధిక్రావ్ శక్త వై దధి, శుక్రమసీ త్యాజ్యం, దేవస్స
త్వేతి కుశోదకం త్య ముక్తుం ప్రత్యక్ష ప్రతినరం బధ్నాతి.
‘ప్రతతే అద్య తిష్ఠిస్త్య’ రాజానం రాజవాహనం చాభి
షించే దేతాం రాక్ష ముపవిశే త్సంవిశేద్వా ఇతి.

౫౦. వశిష్ఠం డట్లు తనను వీడి చనినతోడనే శ్రీరాముడు స్నాతుండై నిశ్చలచితుండై భార్యాసహితంబుగ విష్ణువారాధించెను.

యితర శుశ్రీషక్షత్రంబులుగాని శుభిప్రదంబులు. అట్టి నిగ్రతశుభ దినంబునకు బూర్వదినంబుననే బ్రాహ్మణదంపతులను భోజనం బిడవలెను. వారీయాశిషంబులుగొని సద్యోని గోత్రసంజాసుండును శ్రుత శీలసంపన్నుండును నగు బ్రాహ్మణుని బురోహితునిగ నేర్పలుచు కొనవలయును. అతడు ఆకూర్వేత్యాది మంత్రంబును జపించవలెను. సూర్యాస్తమయం బైనంతనే పద్మాకారముగ మంటప మొకదానిని రచించి వడ్లు, యవలు, నువ్వులు, మినుములును, గోక్షీరాది పంచ గవ్యంబులును, సువర్ణకలశంబుల సముద్రజలంబులు పుణ్యనదీనద జలంబులును, ఔషుంబరం (మేడికఱ్ఱతో జేయబడినది) బగు భద్రాస నంబును, వ్యాఘ్రచర్మంబును, గోశృంగంబులును నేకరింపవలెను. 'యత్సహ సాదయత్ర' ఇత్యాది బ్రాహ్మణప్రమాణంబునం జేసి గృహంబున కుత్తరపూర్వదేశంబున పాకయజ్ఞవిధానంబుగ వ్రీహి యవ తల మాషంబులచే సావిత్రిచేతను, త్యోంబకముచేతను, నెని మిదివేలయావృత్తులు హోమమునేయవలెను. దక్షిణార్ధ భాగంబున శ్రీ నూక్తవిధానంబున శ్రీదేవి వారాధించి దానిని గ్రహించి, గాయత్రీమంత్రంబుచే గోమూత్రంబునను, గంధద్వారా మను మంత్రంబుచే గోమయంబునను, ఆప్యాయస్వ యను మంత్రం బుచే పాలచేతను, దధిక్రాష్ణ అను మంత్రంబుచే పెరుగుచేతను, శుక్రమసి యనుమంత్రంబుచే నేయిచేతను, దేవస్సత్వ యను మంత్రం బుచే కుశోదకంబుచేతను మకుటంబును గడిగి సరంబులు గట్టి ప్రతలే యను మంత్రంబులచే రాజాను, రాజవాహనంబునుగూడ నభిషేకింపవలెను. ఈ రాత్రి యాయభిషేకసలమునగాని మతియొకచోట గాని నివసించి జాగరము నేయవలయును.

1 రామోఽపి లక్ష్మణం సృష్ట్వా ప్రహసన్నిన మబ్రవీత్
 సామిత్రేయావరాజ్యే మే శ్వోఽభిషేకో భవిష్యతి. ౧౧
 నిమిత్తమాత్రమేవాహం కర్తా భోక్తా త్వమేవ హి
 మమ శ్వం హి బహిషాణో నాత్ర కార్యా విచారణా. ౧౨

వశిష్టోఽపి సృపం గత్వా కృతం సర్వం స్యవేదయత్. ౧౩

2 సుమంత్రోఽపి వశిష్టాజ్ఞా త్పురం సర్వ మఘోషయత్. ౧౪
 స్వీయాం జరా ముపగతా మవలోక్య రాజా, రామంచరాజ్య
 వహనక్షమ మాకలయ్య, రాజ్యాభిషేకపరమోత్సవమస్య
 కర్తుం, వ్యాదిష్టవాః పురజనాః కురుత ప్రమోదమ్. ౧౫

తదాయోధ్యా పురం సర్వ మేవ మాసీ త్ప్రమోదతః. ౧౬
 మాగ్ధే మాగ్ధే జాయతే సాధుసంఘ స్సంఘే సంఘే శూర
 యతే రామకీర్తిః, కీర్తా కీర్తా తత్తదాకారవృత్తి ర్వృత్తై
 వృత్తై సచ్చిదానందభావః. ౧౭

3 రామాభిషేకయుక్తాః కథా శ్చక్ర ర్మిథో జనాః ౧౮
 బాలా అపి కీడమానా గృహద్వారేషు సంఘతః
 రామాభిధవసంయుక్తా శ్చక్ర రేవం మిథః కథాః. ౧౯

౫౧. అంతట శ్రీరాముడు లక్ష్మణుని జూచి నగుచు నిట్లనియె. లక్ష్మణా!
రేపటిదినమే నా యావరాజ్యాభిషేకము.
౫౨. కర్తయును, భోక్తయును నీవ మఱి నేను నిమిత్తమాత్రంబు. నీవు
నాబహిఃస్యాణంబవు. దీనికి సందేహములేదు. విచారింపదగినదియు
లేదు.
౫౩. వశిష్ఠుండును దశరథునొద్దకు బోయి సర్వము నాయత్రి మయ్యెనని
తెల్పెను.
౫౪. సుమంతుండును వశిష్ఠునిజ్ఞాంజేసి పురంబున నిట్లు చాటబంచెను,
౫౪. ఓ పురజనంబులారా! దశరథమహారాజు తనవారకంబును గమనిం
చియు, శ్రీరాముడు సకలరాజ్యభారసంపహనక్షమం డగుట
బగ్యాలోచించియు నాతినికి యావరాజ్యాభిషేకము నేయుటకు
నిశ్చయించినాడు. కాన మీ రెల్లరకును సంతోషసమయం బాసన్న
మైనది.
- ౫౪౫-౫౫౫ అంత నీవార వినినతోడనే యయోధ్యాపురవాసుల సంతస
మునకు మేరలేదు. ఏ బాటం జూచినను సాధుజనసంఘములే. ఏ
సంఘమున జూచినను శ్రీరామనామసంకీర్తనమే. ఇట్టి సంకీర్త
నములం దెచ్చట గనినను దన్మయత్వమే. అట్టి తన్మయత్వమం
దెక్కడబట్టినను సచ్చిదానందభావమే.
- ౫౬-౫౭. జను లందఱు బరస్పరము శ్రీరాముని పట్టాభిషేక కథలనే
చెప్పుకొనుచుండిరి. తమ తమ గేహముల ముంగిళల బాలురు సైతము
తమ యాటపాటలందు నా కథలనే యాడికొనుచు బాడుకొను
చుండిరి. పురజనులు సందుబాజురుల సైతము రాతిరివేళ మార్గము

అలంకారం పురస్యైవం కృత్వా తత్పురవాసినః,
 ప్రకాశకరణారం చ నిశాగమనశంకయా,
 దీపనృతౌం స్తదా చక్రు రసురథ్యాసు సర్వశః.

ఇతి శ్రీరామాయణసారోద్ధాతే అయోధ్యాకాండే
 ద్వితీయ స్సర్గః.

తృతీయ స్సర్గః.

ఏకదా సుఖ మాసీనం రామం స్వాంతః పురా జితే
 సర్వాభరణసంపన్నం రత్నసింహాసనే స్థితం. ౧

నీలోత్పలదళశ్యామం కౌస్తుభాముక్తకంధరం,
 నీతయా రత్నదండేన చామరేణాథ వీజితం. ౨

*నారదోఽచతర ద్ద్రృష్టు మంబరా గృతౌ రాఘవః,
 శుద్ధస్ఫటికసంకాశో మహతీవీణయా యుతః 3
 అతర్కిత ముపాయూతో నారదో దివ్యదగ్ధనః. 3౪

మహతీతి:—సరస్వత్యాః కచ్ఛపీ, నారదస్య మహతీ,
 తుంబురోస్తు కలావతీ, విశ్వావసో ర్భూహతీతి వీణానామాని.
 వీణాచ ద్వవిధా శ్రుతివీణా స్వరవీణేతి. అత్ర శ్రుతివీణా
 ద్వావింశతిశ్రుత్యుపయోగినీ, స్వరవీణాతు సప్తస్వరోపయో
 గినీ. ఘనశైలకతంత్రీ బ్రహ్మవీణా ద్వితంత్రీ సకులాఖ్యా
 త్రితంత్రీ జంత్రీనామికా సప్తతంత్రీ చిత్రా నవతంత్రీ విపంచీ,

అన్నగ దోచుటకై యందంద దీపవృక్షంబుల నలంకరించిరి. వారే
స్వయముగ పురం బంతయు సింగారించిరి.

ఇది శ్రీరామాయణసారోద్ధారమున అయోధ్యాకాండమునందు
ద్వితీయస్కంధము.

శ్లో తీ య స ర్గ ము .

౧-౨. ఒకానొకప్పుడు శ్రీరామచంద్రుడు సమస్తాధరణములను ధరించి
యంతఃపురంబున రత్నసింహాసనంబున సుఖింబుండె. నల్లగలువం
బోలు మైచాయయు, గొస్తుకొంతుల నలరారు జెడదయెడందయు
గలిగిన నాతనికి నీతయు సురటిం జేబూని వీచుచుండెను.

౩-౩౪. * శుద్ధస్ఫటికవిరాజమానదేహుం డగు నారమండు మహావీణా
ధరుండై శ్రీరాముని జూచునిమిత్తంబున నాకొశంబుననుండి డిగి,
దివ్యదర్శనం డగుట నిరాఘాటముగ శ్రీరాము డున్నచోటికి
బోయి నిలిచెను.

* మహతి:—సరస్వతీవీణపేరు కచ్చపి. అట్లు నారమనివీణ మహాత్ర,
తుంబురునివీణ కలావతి, విశ్వావసునివీణ బృహతి, యని యందురు.
వీణలు శుక్రివీణ యనియు స్వరవీణ యనియు ద్వివిధంబులు.
అందు శుక్రివీణ కిరువదిరెండుసుతులును, స్వరవీణ కేడుస్వరంబులు
నుండును. మఱియు నొక్కటే తంత్రీయున్నదానిని బ్రహ్మవీణ
యనియు, రెండు తంత్రీల గల్గినది నకులంబనియు, మూడుతంత్రీ
లున్నదానిని జంత్రీయనియు, నేడుతంత్రీ లున్నదానిని చిత్రీ
యనియు, తొమ్మిది యున్నదానిని విపంచియనియు, పందొమ్మిది

తం దృష్ట్వా సహసోత్థాయ రామః ప్రీత్యా కృతాంజలిః,
సనామ శిరసా భూమా నీతయాసహ భక్తిమా. ౪౫

ఉవాచ నారదం రామః ప్రీత్యా పరమయా యుతః. ౪౬

సంసారిణాం మునిశ్శ్రేష్ఠ దుర్లభం తవ దర్శనం,
అస్మాకం విషయాసక్తచేతసాం నితరాం మునే. ౪౭

అవాప్తం మే పూర్వజన్మకృతపుణ్యమహోదయైః,
సంసారిణాపి హి మునే లభ్యతే సత్సమాగమః. ౪౮

అత స్త్వద్దర్శనాదేవ కృతార్థోఽస్మి మునీశ్వర. ౪౯

అథ తం నారదోపాహ రాఘవం భక్తవత్సలం. ౫౦

కిం మా మోహయసే రామ వాక్త్రై ర్లోకానుసారిభిః,
సంసార్యహ మితిప్రోక్తం సత్య మేవ త్వ యోదితం. ౫౧

జగతా మాదిభూతా యా సా మాయా గృహీణీ తవ,
త్వత్సన్నికర్షా జ్ఞాయతే తస్యాం బ్రహ్మదయః ప్రజాః. ౫౨
లోకత్రయమహగేహే గృహస్థ స్త్వ ముదాహృతః. ౫౩

త్వం విష్ణు ర్జానకీ లక్ష్మీ శివ స్త్వం జానకీ శివా,
బ్రహ్మత్వం జానకీ వాణీ సూర్య స్త్వం జానకీ ప్రభా. ౫౪

ఏకో న వింశతితంత్రీ మత్తకోకిలా (స్వరమండలా). అన్యచ్ఛ
కిన్నరీ, పరివాదినీ, నిశ్చంకా, ఇత్యాది వీణాభేదా సిద్ధాః.
తస్మా ద్గాయతే న దేయ మితి వాక్యం నిషిద్ధగాయకపర
మితి జ్ఞేయం.

౪౪-౫ ఆ ఋషిపుంగవుం గాంచిన తోడనే కీరాముండు పీరియుతుండై
లేచి యంజలివట్టి సీతాసహితుండై చాగిలి మొక్కి నిలిచి సంతో
షంబున నిట్లనియె.

౬-౭-౭౪. మునిచంద్రమా! సంసారులకు తమదర్శనము చిక్కుటెంతయో
కష్టము. అట్టిచో విషయాసక్తితుల మగు మాబొంట్లమాట చెప్ప
వలెనా? అయినను పూర్వపుణ్యవశంబున సాంసారికులకుగూడ
సాధుసమాగమ మొక్కొక్కప్పు డొడగూడుచుండును. ఇప్పుడు
మీ దర్శనము నాకు లభించినది. ఇక నేఁ గృతార్థుడ నైతిని.

౮. అంత నారదుండును భక్తవత్సలుండగు నా కీరామునితో నిట్లనెను.

౯-౧౦-౧౦౪. దేవా! సాకృతుండు పనికి నట్లుగ బలికి నన్నేల మోహ
పెట్టెదవు? నేను సంసారి నంటివిగదా! అవును. సత్యంబ యాడి
తివి. జగంబుల కెల్లను నాదికారణం బగు మాయయే ఏగేస్తురాలు.
త్యద్యోగంబునంజేసి బ్రహ్మాదిపృజ లెల్లను నామెవలన నుపలబ్ధి
జెందుచున్నారు. జగ త్రయం బను మహాగృహంబునకు ఏవ యధి
కారివి.

౧౧౪-౧౨౪-౧౩౪-౧౪. ఏవు కీమన్నారాయణుండవు, సీత ఆదిలక్ష్మి.
ఏవు పరమేశ్వరుండవు, ఆమె పరమేశ్వరి. ఏవు బ్రహ్మవు, ఆమె

యున్నదానిని మ త్కోకిల (స్వరమండల) యనియు నందురు. ఇవి
గాక కిన్నరి, పినాకి, పరివాదిని, నిశ్చంక మున్నగు వీణాభేదంబు
లన్నియో కలవు. కావ గాయకుడు దావారు డుగాడను విధివాక్యము
నిషిద్ధగాయకపరంబని యెఱుంగునది.

శక్తి స్వమీవ పోలోమీ నీతా స్వాహానలో భవాత్.
 రుద్రాగ్రీ జనకీ ప్రోక్తా రుద్ర స్త్వం లోకనాశకృత్, ౧౨
 లోకే స్త్రీవాచకం యావత్తత్సర్వం జనకీ శుభా,
 పున్నామవాచకం యావత్తత్సర్వం త్వం హి రాఘవ. ౧౩
 తస్మాత్లోకత్రయే దేవ యువాభ్యాం నాస్తి కించన. ౧౪
 1 న తే రూపం న చాకారో నాయుధాని న చాన్పదం,
 తథాపి పురుషాకారో భక్తానాం త్వం ప్రకాశనే. ౧౫

ఇమక్షయాన్నివర్తంతే నాంతరిక్షక్షితిక్షయాత్,
 మతిక్షయాన్నివర్తంతే న గోవిందగుణక్షయాత్. ౧౬

2త్వత్పాదభక్తియుక్తానాం విజ్ఞానం భవతి క్రిమాత్,
 తస్మాత్త్వద్భక్తియుక్తాయే ముక్తిభాజస్త ఏవహి. ౧౭

అహంత్వద్భక్తభక్తానాం తద్భక్తానాం చ కింకరః,
 అతోమామనుగృహ్ణీష్వమోహయన్వ న మాం ప్రభో. ౧౮
 నర్వజ్ఞోఽసి రఘుశ్రేష్ఠ బ్రహ్మణా చోదితోఽన్యృహంసః
 శ్రుత్యైతద్గదితం రామో నారదం ప్రోహవన్మౌలి. ౧౯

కాగ్దవి. ఏవు నూర్చుండవు, అమె ఛాయాదేవి. ఏ విందుండవు,
అమె శచీదేవి. ఏ వసులండవు, అమె స్వాహాదేవి. ఏవు సర్వ
లయకారుండగు రుచుండవు, అమె రుద్రాణి. ఇంతయుల? లోకం
బునం గల్గు శ్రీరామచకం బంతయు నామె, పురుషవాచకం బంతయు
నవ. కాననే మీకంటె భిన్నంబైనది ముజ్జగంబులను లేదు.

౧౬. శ్రీరామచంద్రా! నీకు రూపంబులేదు. ఆకారంబు మృగ్యంబు.
అయుధంబు దబ్బుట, నెలవు హుళిక్కి. అయినను భక్తులకు బురుషా
కారంబున గోచరించెదవు.

౧౭. (ధానుష్కలు) బాణములు తగ్గిపోవుటచే నెనుకకు మరలుచుందురు.
కాని బాణములు ప్రయోగించుట కంతరిక్షాద్యవకాశములేక కాదు.
అట్లే లోకమందు జనులు భగవదునివర్తనవిషయమై బుద్ధిశక్తి చాలక
నెనుకకు దగ్గవలసినదేకాని గోవిందుని గుణముల యొక్క పర
మావధిని చూచికొను.

౧౮. ఏ పాదకమలంబులు గొల్చువారిలకు గ్రామంబుగ విజ్ఞానము గల్గును.
(అట్టి విజ్ఞాన ముదయింపనిదే ముక్తిలేదు.) కాన నెవరు ఏ పాద
కంజంబులు నేవింతురో వారే ముక్తినిొందువారు.

౧౯-౨౦. ప్రభూ! ఏ భక్తులకు భక్తు లేనతో వారి భక్తులకు గింకరుడను.
కాన నన్ను మోహపెట్టక యనుగ్రహింపుము. నీవ సర్వజ్ఞుండవని
బ్రహ్మవలన మును వినియుంటిని.

౨౧. ఇది యంతయు విని శ్రీరామచంద్రుడు మందహాసం జూపరించుచు
నిట్లనియె.

కృణు నారద మే కంచి ద్విద్యతే విదితం క్వచిత్,
ప్రతిజ్ఞాతం చ యత్పూర్వం కరిష్యే త న్న సంశయః, ౨౦
కుమ కాలానురోధేన త గ్రత్సాత్పరబ్రహ్మసంక్షయాత్,
వాసిష్యే సంభూభారం క్రమేణానురమండలం. ౨౧

రావణస్య వినాశార్థం శ్వో గచ్ఛే దండకావనమ్,
చతుర్దశనమా స్తత్రీ హ్యుపిత్వా మునివేషధృక్. ౨౨

నేతామిషేణ తం దుష్టం సకులం నాశయామ్యహం. ౨౩

ఏవం రామే ప్రతిజ్ఞాతే నారదః ప్రముమోద హ,
ద్రౌపదీణత్రయం కృత్వా దండవ త్ప్రణిపత్య తం, ౨౪

అపిజ్ఞాతశ్చ రామేణ యయా దేవగతిం మునిః. ౨౫

ఏతస్మి న్నంతరే దేవా దైవీం వాణీ మహాదయకా. ౨౬

శ్చ దేవి భువో లోక మయోధ్యానాం ప్రయత్నతః,
కామాభిషేకవిఘ్నార్థం యతస్య బ్రహ్మవాక్యతః. ౨౭

ఇతివిఘ్నార్థం నైవ శంకిష్టా హలిరావణయో ర్వధే,
క్షమం భవిష్యతి భువ సాస్వభామో రఘూద్వహః. ౨౮

మంథరాం ప్రవిశస్వాదా కై కేయాం చ తతః పరమ్, ౨౯

విఘ్నే నముత్పన్నే పునరేహి దివం శుభే. ౩౦

౨౦-౨౧-౨౨-౨౩-౨౪. నారదా! వినుము. నే నెఱుంగనిది కిందిక్తును లేదు. నే నేమేమి నేతునని మున్ను వాగ్దానము చేసియుంటినో అయ్యది చేసియే తీరుదును. ఇందులకు సందియములేదు. కాని దానికి కాలము కలిసిరావలెను. వారి వారి కర్మఫలంబులు పరిపక్వము నెందవలెను. ఎటులను రక్క-సగుంపుల జక్రాడి భూభారము నడంచె దను. దళకంఠకంఠవిలుంఠసార్థంబు తోపే దండకావనికి బోయెదను. మునివేషధరుండైన పదునాలువత్సరంబు అందు గడపెదను. జానకి నెపంబున నాలోకకంటకుని సబంధవంబుగ నాశమొనరింతును.

౨౩౪-౨౪. శ్రీరాముం డిట్లు ప్రసన్నుడై నారదు డెంతయు సమ్మద ముంది శ్రీరామునికి ముమ్మారు ప్రదక్షిణాపూర్వకంబుగ దండప్రణామం బాచరించి యాయనచే ననుజ్ఞాకుండై యాకాశమార్గంబు నట్టి యెటకేని జనియె.

౨౪౪. ఇంతలా జేకేలు వాగేవి నిట్లు ప్రేరేచిరి.

౨౪౪-౨౪౫-౨౪౬. దేవీ! నీవు భూలోకంబున నయోధ్యకుం బోయి మొదట మంథరను దరువాత గైకేయిని జెంది బ్రహ్మయాజ్ఞానుసారంబుగ, శ్రీరాముని పట్టాభిషేకంబునకు నీ శక్తికొలందిగ విఘ్నం బాచరింపుము. అట్లాచరించుట సాడియగునా యని శంకింపకుము. శ్రీరాము డడవులకే బోయి వారిరావణులవధం బొనరించుటచేతనే లోకమున కెక్కుడు మేలు నేకులును. పిమ్మట నాతడు సార్వభౌమపదముం గూడ బొందును.

౨౪౭. అట్లంతరాయం బొనగూడినతోడనే దివికి తిరిగి రమ్ము.

విష్ణునా ప్రేరితో వజ్ర మాదాయాతాడయత్స తాం,
 *తేన వజ్రప్రహారేణ కుబ్జాఽభూ న్మంథరా తదా. 31౫
 విష్ణుకృత్య మిదం జ్ఞాత్వా ప్రీతీకార మజానతీ,
 *గంధర్వీరూప మాస్థాయ తదా దుందుభినామతః,
 బ్రహ్మణం తోషయిత్వాచ తపసా పరమేణహి. 32
 విష్ణు ర్దశరథావత్యం రామనామ్నా భవిష్యతి,
 రామరాజ్యవిఘ్నాతార్థం కై కేయాం ప్రతిజోధ్యచ. 3౩
 ప్రతిక్రియాం కురుష్వైవం విష్ణుం శోధిధవరాయణే. 3౪
 1 సాదా గృహీత్వా రామేణ కర్షితా సాఽపరాధతః,
 తేన వై రేణ సా రామవనవాసం చ కాంక్షతి. 3౫

స్వకార్యార్థం కై కేయాం భేదయితుం మంథరా ప్రేషితేతి
 దేవరహస్యస్య గోప్యతయా తథా నిర్దేశ ఇత్యాచూః.

* తేనేత్యత్ర:—తదేవోక్తం బ్రహ్మణంప్రతి శ్రీమ
 న్నారాయణేన క్షీరసాగరే పూర్వం:— “గంధర్వీ దుందుభీ
 నామ్నా భూమ్యాం కార్యార్థసిద్ధయే, మంథరాగ్రే భవ
 త్వద్ధా రాజ్యవిఘ్నార్థసిద్ధయే” ఇతి.-ఆనం. రా. సారకాం.సర్గ.౨.

* గంధర్వీత్యత్ర:—తదేవ దృఢయ న్నాహ వాల్మీకి
 రామాయణే, బాలకాండే - ౨౫ సర్గే, శ్రీరామంప్రతి
 విశ్వామిత్ర:—“శూరయ తేహి పురా శక్రో విరోచనమతాంస్సవ,
 పృథివీం హంతు మిచ్ఛంతీం మంథరా మభ్యనూదయ” దితి.

304. * కాని విష్ణుశ్రేణియనుచే నానురంజుని దమ్మంధరను వజ్రంబుచే నేరియ నది కుబ్జయై పోయెను.

31-32-33-34 ఈశ్వర్యమువిష్ణునిదిగానెఱింగి ప్రతీకారముయోజించుచు * గంధర్వీరూపంబున దుందుభీనామ్నియై ఘోరతపం బాచరించి బ్రహ్మదేవుని సంతసింపజేసెను. అయినయు 'విష్ణువు శ్రీరాముండై దళిరభునకు జన్మించును. (అతని సవతికల్లియగు) కైకకు బోధజేసి అతని పట్టాభిషేకంబునకు విష్ణు మొనరించి పృథివీయ చేసికొను మనెను.

35. ఇంతియకాక శ్రీరాముం డామె నొకపుడు కిక్కింపదలచి పాదములు విరుగునట్లు బంతితో కొట్టెనట. ఈ కైర మామెమనంబున నాటి యుండెను. ఇందులకే అమె శ్రీరాముని వనవాసం బెప్పుడును కోరుచుండును.

నేడ జన్మించినదో తెలియరాదనియు నిర్దేశింపబడినదని రామానుజ వ్యాఖ్యానము.

* ఈవిషయమే శ్రీమహారాయణుడు కీరసాగరంబున బ్రహ్మతో నిట్లు చెప్పెను:— పట్టాభిషేకవిహ్వారంబును దేవకార్యార్థ సిద్ధికోటకును దుందుభీనామ్నియగు గంధర్వ ముందుగావే భూమిపై దప్పక యవతరించుగాక— అనందరా. పారకాం: ప ౨

* గంధర్వ యనుచోట:— ఈ విషయమే దృఢీకరించుచు నా శ్రీరామాయణ కాలకాండములో నిర్వచియైదవసర్గముం దిట్లు చెప్పబడినది. (విశ్వామిత్రుడు శ్రీరామునితో) 'పూర్వ మిందుగిడు లోకకంటక మగు మంధరానామవిరోచనసుత నుక్కడంచెనని వినియున్నాను.

1 పుత్ర్యంకస్తా వికాలాక్షం కై కేయా మబ్రవీదిదరః *
 20 తేషే దుర్భగే మూఢే మహద్భయ ముపస్థితం. రం౪

స హినీషేతి సౌందర్యమానినీ మత్రగామిని,
 రామ స్వానుగ్రహ ద్రాక్ష శ్చోషేభిషో భవిష్యతి. రం౪

తచ్ఛ్రుత్వా సహ సోత్థాయ కై కేయా ప్రియవాదినీ,
 తస్యై దివ్యం దదా స్వర్ణనూపురం రత్నభూషితం. ర౨౪

హర్షస్థానే కి మితి మే గభ్యతే భయ మాగతం,
 భరతా దధికో రామః ప్రియకృ న్నే ప్రియంవదః. ర౩.
 కౌసల్యాం మాం సమం వశ్యే నదా శుశ్రూష తే హి మామ్
 రామో ద్భయం కి మాకున్నం తవ మూఢే వదస్వ మే. ర౪౪

2 పునర్బ్రవీషి చే జ్జహ్వం భిత్వా నిష్కాస్యతే గృహత్. ర౫

తచ్ఛ్రుత్వా విషసాదాథ కుబ్జా కారణవైరిణీ,
 సవన్నీకలహే భూయశ్చిత్రకేతో ధ్ధ్రువస్యచ. ర౬
 కథా ముదాహృతవతీ కై కేయాప్రిత్యయాయ సా. ర౬౪

3 శ్రుణు మద్వచనం దేవి యథార్థం తే మహద్భయం,
 త్వాం నదా తోషయే రాజా ప్రియవాక్యాని భాషతే. ర౭౪

1 అథ్యాత్మ రా. పు. 2 మార్క. రా. సారము. 3 అథ్యాత్మ రా. పు.

౪౧౪. శ్రీరాముని పట్టాభిషేకవార్త యట్లొకచెవులం బడినతోడనే ముం
భరత కైయి యొద్దకేగను. ఆ యోమయు మృదుతల్పంబున కుఖినిద్ర
నందుతుండెను. 'ఓసి దార్పాగ్నిరాలా! ఇంకను నిద్రరించుచునే
యంటివా? మూఢురాలా! ఏ కంఠ యాపద వాటిల్లునున్నదో
యెఱుగవు.

౪౧౫. నేనే యెంతయో సౌందర్యవతిని - మానవతిని గర్వించుచుండువు.
లాభమేమి? దళరథుననుగ్రహంబున తేవే శ్రీరామునకు నభిషేకము
జరుగనున్నది! అది యెఱుగకున్నావు' అనియెను.

౪౧౬. ప్రియవచోనిధానం బగు నాకైకైయియు ద్వరీతంబుగ పాము
డిగి రతనములు దాపిన కనకంపు టందియ యొకటి యమ్మంధరకు
బసదనం బిచ్చి యిటునియెను.

౪౧౭-౪౧౮. మహాసంతోషకరం బగు సమయంబున భయంబని పల్కెదవేలనే
మూఢురాలా! భరతునికంటె శ్రీరామునియందే నా కెక్కువ
మక్కువ. అతం డెప్పుడును నా కప్రియం బొనర్చినదిలేదు. కానల్య
నొకకంటను నన్నొకకంటను జూచుకొనుచుండును. నాకు శుక్రూష
యొనర్చ నెన్నడును నేమిడు. అట్టి శ్రీరామునివలన ఏ కేమి
ముప్పు వాటిల్లినది?

౪౧౯. ఇట్టిమాటలు మఱి మాటాడిరివా ఏ నాలుక పీకించి యిల్లు తెడల
నడిపించెద.

౪౨౦-౪౨౧. ఇట్లన మంధరమనఘ్న కొంచెము చివ్రక్కుమనెను. కాని
యది సకౌరణతైర మవలంబించి నాకైకైకి నమ్మకముగలుగుటకై
సవకులకయ్యంబులు జెప్పుచు ధ్రువ చిత్రకేతుల కథలుదాహరించెను.

౪౨౨-౪౨౩. దేవీ! కుంత నావాక్య మాలింపుము. నిజముగానే నీకు గవ్వ
మాపన్నమైనది. దళరథు డెప్పుడును నీతో దీయగ మాటలాడు
చుండును. అందున నీవు మెమరతువు. కాని పనివడినప్పుడుమాత్ర
మూత డెప్పుడును గొప్పల్యకే కడు గూర్చుచుండును. ఇది మహంబున

కార్యం కరోతి తస్యా తై రామమాతు స్సుపుష్కలమ్, ౪౪
 తున న్యేత నిధాయైవ ప్రేషయామాన తే సుతమ్. ౪౫
 సుమిత్రాయా సుమీచీకం భవిష్యతి న నంశయః,
 లక్ష్మణో రామ మన్వేతి రాజ్యం సోఽనుభవిష్యతి. ౪౬

భరతో రామవన్యాఽగే కింకరో వా భవిష్యతి,
 విహస్యతే వా నగరాత్ప్రాణైర్వా హస్యతేఽచిరాత్. ౪౭

శ్వంతు దాసీక కౌసల్యాం నిత్యం పరిచరిష్యసి,
 తతోఽపి మరణం శ్రేయో య సువత్సాః పరాభవః. ౪౮
 హృష్టాఃఖిలు భవిష్యంతి రామస్య పరమా స్త్రియః,
 అప్రహృష్టా భవిష్యంతి స్నుషాస్తే భరతక్షయే. ౪౯

అతశ్శీఘ్రం యతస్వాద్య భరతస్యాభిషేచనే,
 రామస్య వసవాసార్థం వర్షాణి నవవంచ చ. ౫౦
 తతో మాధోఽభవే త్పుత్ర స్తవ రాజ్ఞే భవిష్యసి. ౫౧

ఉపాయం తే ప్రవక్ష్యామి పూర్వ మేవ సునిశ్చితమ్,
 స్వీతి క్షృతం మయా పూర్వ మిదానీం స్మృతి మాగతం. ౫౨

నిదియే యిప్పుట్టుక నీ నుతు లోక్కడకు (మేనమామ పట్టణమునకు) బంపినాడు.

౪౯౪. సుమిత్రకును గల్గకొఱత యేమియులేదు. ఏమందువా? లక్ష్మణుం డెప్పుడును శ్రీరామున కనుగుణంబుగనే వర్తించుచుండును. కాన రాజ్యం బత డనుభవించినట్లే.

౫౦౪. మఱి భరతుడో! అతడు శ్రీరామునకు గింకరుడైన నగును, పురం దైన వెడలనడుపబడును — అస లాతనిపాత్రములు తీయకుండ నుండ నిచ్చినచో.

౫౧౪. మఱి నీకో! దానివలె నిత్యము కాసత్యకు నూడిగమునేయు వ్రాతయే. ఛీ! ఇట్టి సవత్సరపరాధముకంటె మరణమే మేలు.

౫౨౪. శ్రీరాముని బడతిమిన్న (దానీజనంబు) లంద రిప్పుటినుండి కేంకలలు గొట్టుచుండ భరతుని దుసితిం గాంచి నీకోడలాదిగా గలవారల మోములు కళావిహీనములై యుండును.

౫౩౪-౫౪. కాన పదునాల్గు వత్సరములు శ్రీరాము నడవికి బంపువరపు జూడు ము. శీఘ్రముగ భరతునికి బట్టాభిషేకమగు పయత్నము జేయుము. అప్పుడు నీకోమరుండు రాజ్యమున తిరముగా పాదుకొనిపోవును. నీకుమారుండు రాజ్యమున కధికారి యైనచో నీమాట చెప్పవలసినదే మున్నది? నీవే పాలకురాలవు.

౫౫. దీని కుపాయంబును నేను బూర్వమే యాలోచించి యుంటిని. నీ వెప్పుడో నాతో నొకమాట జెప్పియుంటివి. అది యిప్పుడు నాకు స్మృతికి వచ్చినది.

1. దత్తం దైవానురే యుద్ధే రాజ్ఞా దశరథేన వై
వరద్యయం తయో రేకో నవవర్షాణి పంచ చ.

౧౬

జటాధరః ప్రప్రజనం రామో రాజీవలోచనః,
భరతస్తు ద్వితీయేన యావరాజ్యాధిపౌఽస్తు తే.

౧౭

*దత్తముతి:- కైకేయీం ప్రతి దశరథవరప్రదాన
వివరణముక్తం ఆనందాదిరామాయణేషు. తథాపి: శ్లోక
దేవానాం దానవానాం చరాజ్యార్థం విగ్రహోఽభవత్, ఇంద్ర
ణ యాచితోధన్వీ సహాయార్థం మహారథః. జగామ సేనయా సా
ర్థం కైకేయ్యా సహ రాఘవః, దిశ మాస్థాయ వై రాజా దక్షి
ణాం దండకాః ప్రతి. వై జయంత మితిఖ్యాతం పరం యత్ర
తిమిధ్వజః, సశంబరతిఖ్యాతః శతమాయో మహాసురః. దదౌ
శక్రస్య సంగ్రామం దేవసంమై రనిర్జితః, తత్రాకరో నృహ
యద్ధం రాజా దశరథ స్తదా. భిన్నాక్షం స్వరథం రాజా నా
వింద ద్రిణసంభ్రమాత్, రాజ్ఞోఽంతికే స్థితా సుభూతిః
కైకేయీ రణకౌతుకం. పశ్యంతీ స్వరథం భిన్నం దదర్శ సమ
రాంగణే, మహ్యస్య స్యాతిబాల్యే సా కైకేయీ వామహస్త
తః, దండాదికం దదౌ తస్య మునే ర్వాస్తేఽతిభక్తితః. తస్యై
దదౌ వరం విప్ర స్తవ వామకరో వరాత్. భవితా వజ్రకఠినః
క్వాపి నాశం న చైవ్యతి, కైకేయీ తం వరం స్మృత్వా

౫౬-౫౭. పూర్వము దేవదానవుల యుద్ధముందు దళరథుడు ఏకు రెండు వరంబు లొసగెను గదా! అం దొకటి, శ్రీరాముడు మునివేషంబున బదునాల్గు వత్సరములు వనవాసముచేయుట, రెండవది ఏపుత్తుడు యావరాజ్యమున కభిషేకింపబడుట.

* వరంబు లిచ్చుట:—కైకేయికి దళరథుడు వరప్రదానంబు గావించినవిషయ మానందాదిరామాయణములం దిట్లు చెప్పబడినది:

పూర్వము దేవతలకును రాక్షసులకును రాజ్యము కొఱకై వైరము పొసగెను. ఇందుకొ డంతట దనకు సాయపడు మని దళరథుని కోరెను. అతడును వల్లెయని కైకేయిని వెంట నిడుకొని సేనతో బయలుదేరిపోయెను.

రాక్షసుల కప్పుడు శంబరం డనువా డధిపుడు. ఈత డనేక మాయల నెఱుంగును. ఈతని యావాసము వైజయంతంబను మహాపట్టణము. అదియు దక్షిణదిశనున్న దండకావనంబున నున్నది. తిమి చిహ్నం బీతని లెక్కంబున గాల్గుచుండును.

ఇట్టి యీతడు దేవతల కజయ్యుడై ఇందుకొనితో నెప్పుడు పోటు లాడుచుండును. అయ్యిందుకొనిచేత సేమియు గాకపోవుటచే దళరథుడు వానితో మిగుల ఘోరముగ బోరుసలిపెను.

ఈ పోరుసందడిలో నాయన యరదపుచీల యూడిపోయినది. ఇట్లుడిపోవుట రా కెఱుగడు. కాని కైకేయి రథం బిట్లు భిన్న మగుట చూచినది. తన బాల్యమందు మహ్యస్యుండను జన్మిగట్టు వకు భక్తి యెసంగునటుల దండాదికము నెడమచేతనే యొసగినదట. అందులకహ్మానియు సంకల్పించి ఏ వామహా సము వజ్రసమానం జగు ననియు, దీనికి మఱి తిరుగ్గులేదనియు వర మిచ్చియుండెనట. ఈవరము కైకేయికి స్మృతికి వచ్చినది.

1 అశ్వమేధం ప్రవిశ్యాద్య క్రోధాగారం దుమన్వితా,
 యావత్సత్యం త్వం తుష్టి మాతిష్ఠ భామిని. గౌ
 యావత్సత్యం ప్రతిజ్ఞాయ రాజాభీష్టం కరోతి తే. గౌ

శ్రుత్వా త్రివక్రయోక్తం తత్తదా కేకయనందినీ,
 తథ్యమేవాఖిలం మేనే దుస్సంగాహితవిభ్రమా. గౌ

2 దై వేన వంచితా సాపి స్తారబ్ధా చ్చ స్వయంకృతాత్. ౬౦

3 తా మాహ కైకయా తుష్టా కుతస్తే బుద్ధి రీదృశీ,
 ఏవం త్వాం బుద్ధిసంపన్నాం న జానే వక్రీసుందరి. ౬౧

4 సంతి దుస్సంస్థితాః కుబ్జా వక్రాః పరమదారుణాః. ౬౧

త్వం పద్మమివ వాతేన సన్నతా ప్రియదర్శనా
 త్వ మాయతాభ్యాం సక్తిభ్యాం మంథరే ఘోమవాసిని. ౬౨

సంచకా రాక్షస త్కరం. అసురైశ్చ మహారాజ శృన్వైశ్చ
 శకలీకృతః, తత్రాపి విక్షత శృన్వై స్తయా సంరక్షతో
 విభుః. అథ జిత్వా రణే దైత్యాన్ దృష్త్వా తత్కర్మ పార్థివః,
 దదా వరా ద్వా తస్యై స న్యాసఘాతౌ కృతౌ తయా.
 యదాహం యాచయిష్యామి తదాత్వం దేహి తౌ మమ, తథే
 త్యుక్త్వా నృపః పత్నీం యయా స్వనగరం ప్రితి. ఇతి.

1 ఆధ్యా. రా: సర్గ ౨; 2 ఆధ్యా. రా: సర్గ ౨

3 మార్క. రా. 4 వాల్మీ. రా. పు. ౯

౫౦-౫౦౪. కాన జంటనే శ్రోధాగారంబు జోలుము. శోపముం దాల్చుము. కదలకమెదలక యాయనకు బదులు మాటాడక నేలపై ననే పరుండియుండుము. ఆతడు 'నిశ్శోర్కి' నెరవేర్తునని హిగానము నేయువఱకు నట్లే యుండుము సుమీ !'

౫౦౪-౬౦. అప్పు డా కేకయరాజపుత్రి యీత్రవక్త్ర చెప్పినదంతయు నిజమని నమ్మినది. అవును; ఇట్లామె విశ్వసింతుటకు దుస్సంగత్వమే కారణము. అయినను ప్రాగ్భకర్మంబు చాట నెవరిశక్యము? ప్రాగ్భకర్మంబును బట్టియే యిట్టి దైవవంచన మామెకు గల్గినది.

౬౦-౬౦౪-౬౦౪. ఇట్టి మంథరావచనంబులకు సంతసము జెలిమిచ్చుచు కైకేయి యిట్లనియె. 'మంథరా! ఏమే నిబుద్ధిజైభవము. నికంటెను నంగవికారిణులను, దారుణులు నగు కుబ్జులెందరో యున్నారు. కాని నీవంటి బుద్ధిసంపన్న నెక్కడ జూచి యెఱుంగను. వాయువు వీచునప్పుడు వంగినపద్మమువలెనే, నీవును మా తొడ్డక వంగివంగి యే యుండువు. ఆహా! నిపాడుగు తొడలు - నితెలిపట్టుచీర - చూచుట కంత ప్రియంబుగ నున్నావు !

జంటనే యామె తన యెడమచేయినే చీలగా జేసినది. పిమ్మట మహారాజాపై నా కిజకురక్కసు లంపవాన లెన్నియో కురిసిరి. దాన నాత డిండుక మూర్ఛిలినను కైకేయి జంటనే యాతని రక్షించినది.

దశరథుడు ఎట్లో రక్కసుల పీచ మణచెను. కైకేయి చేసిన యుపకారములనెంచి జంటనే యామెను రెండువరముల గోరికొమ్మనెను. అపె వానినప్పుడు శోరలేదు. నేను గోరినప్పు డిత్తురులెండు, ఇప్పుడేల! అని యనియెను.

రాజును నట్లే లెమ్మని అమెం దోడ్కొని స్వపురంబునకు పోయెను.

అగ్రీతో మమ గచ్ఛంతీ రాజహంసీవ రాజసే.

౧౭౩

అభిషిక్తేచ భరతే రాఘవేచ వనం గతే,

జాత్యేనచ నువర్ణేన నునిష్ఠప్తేన మంథరే.

౧౭౪

లబ్ధార్థాచ పృతీతాచ శేషయిష్యామి తే స్థగు,

తవేదం స్థగు యద్విరం రథఘోణ మివాయతం.

౧౭౫

మతయః శత్రువిద్యాశ్చ మాయా శ్చాత్రీ వసంతి తే.

౧౭౬

¹ ఇత్యుక్త్వా కోపభవనం పృవిశ్య సహసా రుమా,

విముచ్య సర్వాభరణం కరికీర్య సమంతతః,

౧౭౭

భూమా శయానా మలినా మలినాంబరధారిణీ.

౧౭౮

పోవాచ శ్రుణు మే కుబ్జే యావదామ్రా వనం పృజేత్,

సాణాం స్త్ర్యక్షే²ధవా వకే³ శయిష్యే తావదేవహి.

౧౭౯

నిశ్చయం కురు కల్యాణి కల్యాణం తే భవిష్యతి,

ఇత్యుక్త్వా ప్రయయా కుబ్జా గృహం సాపి తథా²కరోత్.

౧౮౦

ధీరో²త్యంతదయాన్వితో³పి సుగుణాచారాన్వితో⁴వా²ధవా

నీతిజ్ఞో విధివాద దేఖిక పరో విద్యావివేకో²ధవా.

౨౩౪. వాయగ్రభాగమున నిత్ర నడచుచో సాక్షాత్తుగా రాజహంసీతర మందువు.

౨౪౪-౨౫౪-౨౬౬. మంధరా! శ్రీరాముం డదవికి బోయి భరతున కభిషే కము గానిమ్ము. నేకొరినకొర్కి సఫలమై నాకు ముదంబు నిండార నిమ్ము. ఏ సగుతలంబునకు (గూనికి), దీర్ఘమై రథఘోషమువలె వికాల మగు ఏ సగుతలంబునకు - రాజనీతిచతురత, మాయలు కుప్పగూరగ గుప్తపటచిహ్నంబు ఏ సగుతలమునకు బంగారుపూత పూయించెదను.

౨౭౨-౨౮౪. ఇట్లనుచు గైకేయి తటాలున బోయి కోపాగాధము పునేశించి నది. మైనున్నయాభరణంబు లన్నియు నూడ్చి చిందఱు వందఱగ జిమ్మికైచినది. మలినవనసంబు దాల్చి, మలినయై నెలపైననే శయ నించినది.

౨౯౪. అవకృసుందరిని దిలిచి 'మంధరా! శ్రీరాముడు వనంబున కేగువఱు కును నిశ్చే పండుకొనియుంచును. అత డట్లుపోనినాడో - ప్రాణముల నైన విడుతును' అన్నది.

౩౦౪. అందులకు మంధర కల్యాణీ! ఏకు శుభం బగుగాక. ఏ వొనర్చికొన్న నిశ్చయమునుండి తొలగెదవు సుమా' యనుచు తనగృహంబునకు బోయెను. ఆ కైకేయి యీమంధర చెప్పినదంతయు జేసెను.

౩౩. ధీరుండగుగాక, దయాపరుండగుగాక. సుగుణి యగుగాక, సదా చారుం డగుగాక, నీతికాస్త్రజ్ఞుం డగుగాక. బ్రహ్మవాదియగుగురుం గలియుండుగాక, విద్యరెల్లను దలక్రిందుగ జదువుగాక. దుష్టస్వభా వులతో నెల్లప్పుడు కూడియుండెనేని ఈతనిబుద్ధి వక్రమార్గ మను

దుష్టానా మతిపాపభాషితధియాం సంగం సదా చ దృశేత్
తద్బుద్ధ్యా పరిభాషితో వ్రజతి తత్సామ్యం క్రమేణ స్ఫుటమ్. ౨౦౪

అత స్సంగః పరిత్యాజ్యో దుష్టానాం సర్వదై వహి,
దుస్సంగీ చ్యవతే స్వార్థా ద్యధేయం రాజకన్యకా. ౨౦౫

ఇతి శ్రీరామాయణసారోద్ధారే అయోధ్యాకాండే
తృతీయ స్సర్గః.

చతుర్థ స్సర్గః.

1 తతో దశరథో రాజా రామాభ్యుదయకారణాత్,
ఆదిత్య మంత్రప్రకృతీ స్సానందో గృహ మావిశత్. ౧

2 స కై కేయూ గృహం శ్రేష్ఠం ప్రవివేశ మహాయశాః,
పాండురాభినిభాకాశం రాహుయుక్తం నిశాకరః. ౨

తతాదృష్ట్వా ప్రియాం రాజా కిమేత దితి విహ్వలః,
పప్రచ్ఛ దాసీనికరం కుతో వ స్సస్వమిని శుభా. ౩

తా ఊచుః కోధభవనం పృవిష్టా నైవ విద్యుహే,
కారణం తత్ర దేవ త్వం గత్వా నిశ్చేతు మర్హసి. ౪

ఇత్యుక్తో భయసంతప్తో రాజా తస్యా స్సమీపగః,
ఉపవిశ్య శనై ర్దేహం స్పృశ నై పాణినాఽబ్రవీత్. ౫

1 అధ్యాయం : సర్గ ౩. 2 వాక్యకారాః : సర్గ ౧౦.

సరించుటయేకాక కృతుంబున నాదుష్టుని సామ్యమే పొందును.
ఇది నిశ్చయము.

౬౪. కావున దుస్సాంగత్య మెప్పుడును త్యజింపవలెను. అట్లునేయక
యుండెనా యారాజకన్యకగతియే పట్టును.

ఇది శ్రీరామాయణసారోద్ధారమున అయోధ్యాకాండమునందు
తృతీయ స్కంధము.

చ తు ర్థ న ర్గ ము .

౧. అంతట దశరథుడు శ్రీరామాభిషేకంబునకు వలయు నేర్పాటులు
గావింపుడని వంతుల కాదేశించెను.

౨. అదేశించి, రాచుయుక్తంబై, తెలిమిబ్బులతోడి యాకసంబును
నేజెలు జొచ్చినట్లతడు శ్రేష్ఠంబగు కైకేయాగృహంబు జొచ్చెను.

౩. గృహంబు నలుగెలంకుల నాతడు కలయజూచెను. కైకేయిమాత్రము
కనుపడలేదు. ఇదేమని జెలుగుపడి మీ యజనూనురా లెక్కడ యని
అక్కడి దాసీజనంబు నడిగెను.

౪. 'ప్రభో! ఆమె క్రోధాగారము జొచ్చు పెలుంగుదుము. ఆ క్రోధం
బునకు గారణముమాత్రము మాకు తెలియరాదు. అది యేమో. తామే
పోయి నిశ్చయింపవలె' నని యా దాసీజనంబు బదులిడిరి.

౫. రా జంత భయవిహ్వలుడై యయ్యగారంబు జొచ్చి భాగ్యాసమీ
పమున గూర్చుండి యామెదేహంబు మెల్లన నివృథుచు నిట్లనెను.

కిం శేషే వసుభావృష్టే పర్యంకాదీ నివిహాయచ,
అలంకారం పరిత్యజ్య భూమా మలినవానసా.

౯

౬

కిమర్థం బూహి సకలం విభానేత్య తవ వాంఛితం.

౬౪

కోవా తవాహితం కర్తా నారీ వా పురుషోపి వా,
స మే దండ్య శ్చ వధ్యశ్చ భవిష్యతి న సంశయః.

౭౪

కిమత్రీ బహు నోక్తేన పాగ్ని న్దాస్యామి తే ప్రియే.

౮

మమ పాగ్ని త్ప్రియతమో రామో రాజీవలోచనః,
తస్యోపరి శపే బూహి యద్ధితం తత్కరోమ్యహం.

౯

ఇతి బుద్ధివాణం రాజానం శవంతం రాఘవోపరి,
శనై ర్విమృజ్య నేత్రే సా రాజానం పృత్యభావత.

౧౦

యది సత్యప్రతిజ్ఞోఽసి శపథం కురుషే యది,

1 త చ్ఛృణ్వంతు త్రీయస్త్రింశ ద్వేవా స్సగ్ని పురోగమాః.

౧౧

సశాచరాణి భూతాని గృహేషు గృహదేవతాః.

౧౧౪

యాష్టాం మే సఫలాం కర్తుం శీఘ్రమేవ త్వ మర్హసి.

౧౨

పూర్వం దైవాసురే యుద్ధే మయా త్వం పరిరక్షితః,
తదా వరద్వయం దత్తం త్వయా మే తుష్టచేతసా.

౧౩

తద్వయం న్యాసభూతం మే స్థాపితం త్వయి సువ్రిత.

౧౩౪

౩-౩౪. దేవీ! యదేహి! మాసిన చీరగట్టితివి. మైత్రోత్తమ లన్నియు వీరిం గితివి. హంసకూలికా తల్పంబులు విడిచి తానెల్ల పరుంటివి, కారణంచేమి? నీ వాంఛితంబేతా తెలియ బల్కుము. అదిచేసెదను.

౩౪. అటుగాక నీ కెవ్వరే నప్రియంబానర్చిరా? వార లెవ్వరైనం గానిమ్ము. పురుషులుగాని స్త్రీలేకాని, వారిని దండించెదను - వధించెదను.

౩౫. పలుమాటలేల? నాయసువులు నీయధీనంబులు.

౩౬. పద్మలోచనుండగు శ్రీరాముండు నాకు బ్రాణంబుకంటెను బ్రియ తముడుగదా! ఆతనిపై నొట్టిడుచుంటిని. నీకోర్కీ యేదియో చెప్పుము, చెల్లించును.

౩౭. ఈ విధంబుగ శ్రీరామనిపై నొట్టుపెట్టుకొని దళరథుడు పల్కుట తోడనే కైకేయి మెల్లమెల్లన కన్నులు తెరిచి యాతనితో నిట్ల నెను.

౩౮-౩౯. మీరు చేసినప్రతిజ్ఞ నెన్నడు మీరరు. అట్టి మీచేసినశపథంబు నగ్నిదేవుండాదిగ ముప్పుది మూడుకోట్లదేవతలును విందురుగాక! రాత్రించరములగు భూతంబు లెల్ల వినుగాక, కులదేవతలును విందురు గాక.

౪౦. నేకోరినకోరిక తప్పక తాము సఫలము గావింపవలెను.

౪౧-౪౨. నిర్బంధమేల యందురేతా? పూర్వము దేవానురయధంబున మిమ్ముల నేను గాపాడినపట్టన మీ రెంతయు సంతసించి నాకు రెండు వరంబు లిచ్చితిరిగదా! వాని నేవప్పుడు గోరక మీరు సత్య ప్రతిజ్ఞ లగుట మీయొద్దనే భద్రముచేసికొంటిని.

శత్రుశేఖ వరేణాశు భరతం మే ప్రియం సుతం,
వీళి స్సంభృతసంభారై ర్వావరాజ్యైభిషేచయ. ౧౪౪

అవరేణ వరేణాశు రామో గచ్ఛతు దండకాః,
మునివేషధర శ్రీమాన్ జటావల్కులభూషణః. ౧౪౫

చతుర్దశసమా స్తత్రీ కందమూలఫలాశనః,
పున రాయాతు తస్యాంతే వనే వా తిష్ఠతు స్వయం. ౧౪౬

ప్రభాతే గచ్ఛతు వనం రామో రాజీవలోచనః,
యది కించి ద్విలంబేత ప్రాణాం స్వక్ష్యే తవాగ్రితః. ౧౪౭

భవ సత్యప్రకృష్ట స్వ మేతదేవ మమ ప్రియం. ౧౪౮

శ్రుత్వైత ద్దారుణం వాక్యం కై కేయూ రోమహర్షణం,
నిపపాత మహీపాలో వజ్రాహత ఇవాచలః. ౧౪౯

శనై రున్మీల్య సయనే విమృశ్య పరయా భియా,
దుస్స్వప్నో వా మయా దృష్టో వ్యాధివా చిత్తవిభ్రమః. ౧౫౦

ఇత్యాలోక్య పునః పత్నీం ప్రాప్తీ మివ పురఃస్థితాం. ౧౫౧

౧౪౪. ఇప్పుడందుల నొకవరంబుచే శ్రీరాముని పట్టభిషేకమునకై శిష్య పరుపబడిన సంభారములచే నా ప్రియగుతు భరతు నభిషేకింపుడు.

౧౪౫. మఱి రెండవవరంబున శ్రీరాముడు జటావల్కలములు దాల్చి, మునివేషధరుండై పెంటనే దండకారణ్యంబుం బట్టి పోవలెను.

౧౪౬. అక్కడ కందమాలఫలంబు లాహారంబుగా గొనుచు బదునాల్గు వత్సరంబు బుండవలెను. అట్లా వత్సరములు కడచిన తిరిగి రావచ్చును. అతని కిష్టం బున్నచో నావనంబున నున్నను నుండ వచ్చును.

౧౪౭. తెల్లవారినతోడనే అతడు వనంబునకై పయనము సాగింపవలెను. అత డాలసించెనా, మీరు చూచుచుండగానే నా ప్రాణంబులు విడిచెద.

౧౪౮. మీ రిచ్చెల్ల నొనరించుటయే నా కత్యంతప్రియకరంబు. మొదల మీ రన్నమాట యిప్పుడు తీర్తవోగూడదు.

౧౪౯. తద్దయు దారుణంబులై రోమంబులను గగుర్పాటొందించు నీకైకయీ వాక్యంబులు వినుటతోడనే యామహారాజు వజ్రహతంబగు భరణి భరణుపగిది భూమిపై బడెను.

౧౫౦. కొంతతడవున కారడు మెల్లగ గన్నులు తెరిచెను. 'దుస్స్వప్న మేదైన గంటినా? మఱి చిత్తవిభ్రమంబు గల్గెనా యని యనుకొనుచు గన్నుల నొకసారి తుడుచుకొనెను.

౧౫౧. తుడిచికొని చూచునప్పుటికి బెబ్బులిపడంతింబోలె నా కైకయి యెట్టయెట్టనే యుండెను.

కేమిదం భావనే భద్రే మమ ప్రాణహరం వచః,
రామః క మవరాధం తే కృతవా స్కమలేక్షణః. ౨౧౪

మమాగ్రే రాఘవగుణా వర్ణయ స్మనిశం శుభాః,
కౌసల్యాం మాం సమే పశ్యత్ శుశ్రూషాం కురు తే సదా. ౨౧౫

ఇతి బ్రువంతీ త్వం పూర్వ మిదానీం భావనేనన్యథా. ౨౩

1 *నత్యేన లోకా జయతి దీనా న్దానేన రాఘవః,
గురూ శుశ్రూషయా వీరో ధనమా యుధి శాత్రీవాః. ౨౪

తస్మి న్నార్జవసంపన్నే దేవి దేవోపమే కథమ్,
పాప మాశంసనే గామే మహర్షిసమతేజసి. ౨౫

*నత్యేనేత్యతః—చోళమహీపతిః కదాచి త్సన్ని
హితం మధ్యమవీరభట్టారకంప్రతి 'ఆత్మానం మానవం
కున్య' ఇతి వదత్ రామః కథం జటాయుజో మోక్షం దత్త
వానితి పప్రచ్ఛ. సోఽపి 'నత్యేన లోకా స్వయతీ' త్యుక్త్వా
మహతీం బహుమతి మవాప్తవా నిత్యైతిహ్య మత్ర జ్ఞేయం.

౨౧౪. యే! మత్స్యగిహరంబులగు నిట్టిభూటలాడుచుంటి విదేమి? రాజీన
లోచనుండగు శ్రీరామచంద్రుడు ఏ కే మపకార మొనర్చెను?

౨౨౪-౨౩. నాయెదుట నెప్పుడును నాతని గుణగణంబునే యెన్నుచుం
చువే. 'శ్రీరామని కొక భేదంబులేదు. నన్నును, దనతల్లి కాసల్య
ను సమంబుగ జూచుచు నాకును నెల్లప్పుడు సపర్య లొనర్చు చుం
డును' అనియెన్నిమారులో పల్కుచుండువే? అట్టి ఏ విప్వ డిట్లాడు
టకు గతంచేతూ తెలియరాదు.

౨౪౪. ప్రాణికోటి కౌత డెప్పుడును హితంబె చేయుటకే స్వరాదిలోకం
బుల గుప్పిటనుంచుకొన్నాడు. సతత వితరణగుణంబుచే దీను లగు
వారికి బ్రాపగుచున్నాడు. అనయంబును సపర్య లొనరించుచు
గురులకు దలలోనినాల్క యగుచున్నాడు. ధనుష్టంకారముచేతనే
కాత్రవులగుండెలు వీల్చడకేయుచున్నాడు.

౨౫. ఋజుమార్గముననే యెన్నడును బోవువాడు. దేవతలతో దుల్యసగు
వాడు. మహర్షి సమలేఖం బెసంగువాడు. అట్టి శ్రీరామనిగూర్చి
ఏ కెంత ఘోరంబుగ నాడుచుంటివి?

* చోళభూపాలు డొకనాడు చెంతనున్న మధ్యమభిట్టార్థకుం
గాంచి 'శ్రీరామడు తన్ను మనుజునిగానే భావించుకొనుచుండెనని
కదా యున్నది. అట్టివో జటాయువున కెట్లారడు మోక్షంబు ప్రసా
దించెను?' అని యడుగగా నా భిట్టారకుడు 'సత్యముచే లోకము
లన్నింటిని జయించెను. (స్వాధీన పఱచుకొనెను.) అని ప్రమాణ
మున్నదిగదా!' యని సమయన్పూరిగ బదులునెప్పి యా రాజుచే
గొప్పబహుమతి పడసె ఘని యొక నానుడి కలదు. అది యిప్పుట్టున
గమనింపదగును.

1 రాజ్యం గృహణ పుత్రాయ రామ స్తివృతు మందిరే,
అనుగృహీష్ణాష్వ మాం వామే రామా న్నా స్తి భయం తవ: ౨౬

2 మమ వృద్ధస్య కై కేయి గతాంశస్య తపస్వినః,
దీనం లాలప్యమానస్య కారుణ్యం కర్తు మర్హసి. ౨౭

అంజలిం కుర్ద్ధి కై కేయి పాదా చాపి స్పృశామి తే
శరణం భవ రామస్య మాధర్మో మా మిహ స్పృశేత్. ౨౮

ఇతి దుఃఖాభిసంతప్తం విలపంత మచేతనం,
ఘూర్ణమానం మహారాజం శోకేన సమభిప్లుతం. ౨౯
పారం శోకార్ణవ స్యాశు ప్రార్థయంతం పునఃపునః,
ప్రేత్యువా చాథ కై కేయి రాదా రాద్రితరం వచః. 30
రాజేంద్ర త్వం కిం భ్రాంతోఽసి ఉక్తం తద్భాష్యనేఽన్యథా
మిథ్యాకరోషి చే త్స్వీయం భాషితం నరకో భవేత్. 3౧

3 వనం న గచ్ఛే ద్యది రామచంద్రః, ప్రభాతకాలేఽజిన
చీరయుక్తః, ఉద్బంధనం వా విషభక్షణం వా కృత్వా
మరిష్యే సురత స్తవాహం. 3౨

ఇత్యుక్తం ప్రియయా దీనో మగ్నో దుఃఖార్ణవే స్థుః
మూర్ఛితః పతితో భూమా విసంజ్ఞో మృతకో యథా. 33

1 అథ్య. రా: పు 3; 2 వాల్మీ. రా: పు ౧౨. 3 అథ్య. రా: పు 3.

౨౬. కైకేయా! న కుమారునకై రాజ్యంబు గైకొమ్ము. శ్రీరామునిదిట మాత్ర ముండనిమ్ము. నుందరీ! ఆతనివలన న కింతయు భయంబు లేదు. న న్నకుగ్రహింపుము.
౨౭. కైకేయా! అతివృద్ధుండనై కాటికి కాలుచాచుకొనియున్నాడను. దుఃఖము పైకొని దీనముగా నేడ్చుచున్న నాపై సుంత కరుణింపుము.
౨౮. దేవీ! న కంజలించెదను. న పాదములనైన బట్టెదను. శ్రీరాము నకు శరణంబు గమ్ము. న న్నధర్మమార్గమున దోయకుము. (శ్రీరాము నికి యావరాజ్యాభిషేకము చేతునని మాటయిచ్చితిని. దానికి భంగము కలిగింపకుమని భావము.)
- ౨౯-౩౦. ఇట్లుగ మిగుల దుఃఖపరితప్తుడై పెద్దపెట్టిన నేడ్చుచు తెలివి దప్పి తిరుగుడువడుచు. ఈ మహాదుఃఖముద్రమును దరించు వెలపు గానక మాటిమాటికి వేడుకొనుచున్న యా దశరథుం గాంచి ఆ కై కేయి మఱియు దారుణంబుగ నిట్లనెను.
౩౧. రాజా! న వేమైన విభ్రాంతుడ నైతివా? అడినమాటను ద్రిప్పివేయ దలచుచుంటివా? అట్లు తిప్పదలపకుమీ - నరకకూపంబున బడి యెదవు.
౩౨. రాజా! వేకువనే లేచి జటావల్మలంబులు దాల్చి శ్రీరాము డదనికి పోక పోయెనో, ఉరినైనగాని, విసంబుననైనగాని న యెదుటనే పొగిణంబులు విడిచెదను.
౩౩. తన ప్రియురాలిట్లు పలుకగనే దశరథుడు, దుఃఖముద్రమునకు దరిగానక మార్చుపోయి మృతునింబోలె విసంజ్ఞుడై పడియుండెను.

1 పృథిలభ్య చిరా త్సంజ్ఞాం కై కేయావాక్యతాదితః,
అనంవృతాయా మాసీనో జగత్యాం దీర్ఘముచ్ఛ్వానకః. 38
కై కేయా మబ్రీవీ త్కుద్ధః పృథహన్నివ చతుషా. 38౪

సహి పృవ్రాజితే రామే దేవి జీవిత ముత్సహే,
సా నూనం విధవా రాజ్యం సపుత్రా కారయిష్యసి. 38౫

వీర్యం చే ద్భరత స్యైత ద్రామప్రవాజనం భవేత్,
మాస్మ మే భరతః కాశీ త్రేతకృత్యం గ తాయుషః. 38౬

ధి గస్తు యోషితో నామ శతా స్సార్థవరా స్సదా,
స బ్రీహిమి స్త్రియ స్సర్వా భరతస్యైవ మాతరం. 38౭

2 * యస్తే మంత్రకృతః పాణి రగ్నా పాపే మయా ధృతిః,
తిం త్యజామి స్వయం వాపి తవ పుత్రం సహ త్వయా. 38౮

* యస్త ఇతి. అనేన దుష్టచారిత్రా స్త్రీ పరిత్యాజ్యతి
సూచితం భవతి. తథాచ మాధవీయే పురాణవచనం:
'ధగ్మవిఘ్నకరీం భార్యా మసతీం చాతికోపనాం, త్యజే

3౪-3౪౫. ఇట్లు కైకేయావాక్యహతుడైన దళరథుని కట్టకేలకు ఇతని వచ్చినది. అతిదీర్ఘంబుగ నిశ్వాసము పుచ్చుచు, గటికి నేలపైననే కూర్చుండి వీక్షణమాత్రంబున నామెను నీటు నేయువానింబలె కున్నందు యిట్లనెను.

3౪౫. కైకేయా! శ్రీరాముం డగణ్యమునకే పోయిన నా పాణివాయువు లెటులను నాలో నుండవు. అప్పుడు నీవు విధవవై పుత్రునితోగూడి రాజ్య మేలుకొందువు కాబోలు!

3౪౬. కానిమ్ము. శ్రీరాముం డగణ్యంబులకు బోవుట భరతుని కిష్టంబ యేని నా మరణానంతర మాతడు నాకు భేరికకర్మంబు నేయ వలను పడదు.

3౪౭. ఛీ! ఛీ! ఈ శ్రీజనంబు లెప్పుడును బైకి బ్రియంబుగ బల్కుచు లోన నెప్పుడును నప్రియంచే తలచుచుండురు. వీరి హృదయంబుల స్వార్థమునకుండక్కి మఱితరవిషయంబులకు దావులేదు. ఓహో! శ్రీసామాన్యంబునే యిట్లు నిందించుచుంటిం గాబోలు. కాదు- భరతుని తల్లి యొక్కర్తుకయే యిట్టిది.

3౪౮* ఓనీ! పాపాత్మురాలా! మంత్రపురస్సరంబుగ - నగ్ని సాక్షిగ - నిన్ను వివాహం బాడితిని. అట్టి నిన్ను నీ పుత్రునితోగూడ వదలి వేయుచున్నాను. పామ్ము - నీయిచ్చవచ్చిన్మోహింపనకు.

*ఓనీ అనుచోట:—ఇట్లు చెప్పటచే దుష్టచారిత్రియగు శ్రీని వదలివేయవలెనని నూచిత మగుచున్నది. ఈ విషయము మాధవీయము నందును నిట్లు చెప్పబడినది:— ‘ధర్మంబున కంతరాయం బొనరించు నదియును, నసతియును (పక్షవతకానిది), మిగుల కోపస్వభావముం గల్గినదియును, నెల్లపుడు నప్రియంబుగ బల్కనదియును నైన భార్యను ధర్మరక్షణార్థమే విడిచివేయవలెను.’

1 ఏవం రాత్రి గ్లా తన్య దుఃఖా త్సంవత్సరోపమా: 3
అరుణోదయకాలే తు వందినో గాయకా జగుః,

ధర్మన్య రక్షార్థం సదై వా ప్రియవాదినీ' మితి. నను 'ఉదా
హృతవచనావగతపరిత్యాగహేతునాం చతుర్థాం మధ్యే
ఏకన్య పృథావాత్, 'అదుష్టాం వనితాం భార్యాం యావనే
యః పరిత్యజేత్, సప్తజన్మ భవే త్త్రీత్వం వైధవ్యం చ
పునః పునః.' ఇతి భార్యపరిత్యాగే దోషశ్రేణాచ్చ కై కే
యీపరిత్యాగో నోపపద్యతే; సచ కై కేయ్యా దుష్ట
త్వాదికం సిద్ధ మితి వాచ్యం, 'సహి కించి దయుక్తం వా
విప్రీయం వా పురా మమ, అకరో స్త్వం విశాలాక్ష కేన
స శ్రద్ధా మ్యహం' ఇత్యాది దశరథవచనేన అదుష్టత్వా
వినీతత్వయోః ఇతిచే దుచ్యతే. రామప్రవాజినరూపవర
యాచనవిరమణార్థవిభీషికాపర- మేవ, స పరిత్యాగపర
మితివా; ధర్మవిఘ్నకరీ త్యాదికారణాదేవ భర్తృనిర్బంధ
నాదిరూపాసన్మార్గప్రవృత్త్యా అసతీత్వ మప్యస్తి, అతఏవ
రాజరి ద్దశరథః అసతీ త్యుక్తవాః; భరద్వాజంప్రతి భరత
వచనేన 'కోధనా మకృతప్రజ్ఞాం దృష్టాం సుభగమానినీం,
మమ తాం మాతరం విద్ధి సృశంసాం పాపనిశ్చయాం' ఇతి
పరిత్యాగహేతుభూతకోపనాత్వ మప్యస్తి. తథా దశరథం
ప్రతి కై కేయీవచనే 'సత్యం ధర్మం పరిత్యజ్య రామం
రాజ్యేభిషిచ్య చ, సహ కౌసల్యయా నిత్యం రంతు మిచ్ఛసి

౨౧౪. అమ్మో! నన్ను వనంబున హాయిగ జీవయాత్ర చేయు మంటిరి. మఱి
 ఏపుత్తుని శిరంబుననో బాలుడనియైన సెంచక చతురంభోఽపరీత
 విశ్వంభరాశలయ మహారాజ్యపాలనాభారం విడిటివి. ఇట్టిచో
 జల్కన కార్యం బెవ్వరిది? నాదేకదా? ఏమమ్మా, ఏ దయార్ద్ర
 హృదయము! నిక్కముగ నాపక్షంచే పూనితవమ్మా!

౨౧౫. తల్లీ! యీ భూభారమును వహించుటకు భరతుడు భయమందెనా,
 పరమపావనంబగు దండకారణ్యమునకు బోవుట కే తెలిసినా? సగర
 కులాంభోధిచంద్రుని లీజనకపాదు లేల దుఃఖించెదరు? పావన దివ్య
 గంగాజలంబులతోడి తిలోదకదానంబు శంఖెను లఘుతరంబగు
 నిక్తార్కమే యొనర్చుకున్న నాయనకు మమ్ముల గన్న ఫలమేమి?
 ఆయన పుత్రైవంతుం డెట్లుగును? [భగీరథాదులగు మనపూర్వులు
 పితృదేవతలను దరింపజేయుకొఱకు గంగానయనాది దుస్తకార్కం
 బు లెన్నేనొనర్చిరి. అట్టియెడ తండ్రి చెప్పిన (భరతుడు రాజ్య
 మేలుట, నే నరణ్యంబునకు బోవుటయను) యీ స్వల్పకార్యములే
 మేము చేయకున్న “జీవతోర్వాక్యకరణా త్రప్త్యబ్దం భూరిభోజనాత్,
 గయాయాం పిండదానాచ్చ త్రిభిః పుత్రైస్య పుత్రతా” (తలిదండ్రులు
 జీవించి యున్నప్పుడు వారు చెప్పినచొప్పున జేయుటచేతను, మరణిం
 చినవెనుక ప్రతివత్సరంబును అభిషేకంబున భూరిభోజనదానంబుచేతను,
 గయలో పిండదానంబుచేతను పుత్రునికి పుత్రైశ్వ మేర్పడుచున్నది.
 అని చెప్పిన చొప్పున మాకు పుత్రైశ్వ మేర్పడి నాయన పుత్ర
 వంతు డెట్లుగునని భావము.]

౨౧౬. తన యెట్టయెటుట నుండి యిట్లుగ బల్కుచున్న యా శ్రీరామ
 చంద్రుని గాంచి దశరథుడు దుఃఖితుడై యిట్లనెను.

స్త్రీజితం భ్రాంతహృదయ మున్మార్గపరివర్తనం,
నిగృహ్య మాం గృహః జేదం రాజ్యం పాపం న త ద్భవేత్.

౨౯౫

హా రామ ఈ జగన్నాథ హా మమ ప్రాణవల్లభ,
మాం విస్మయజ్య కథం ఘోరం విపినం గంతు మర్హసి.

30౪

1 కే వా నో భువి గౌరవం విదధతే భార్యాజితోఽయం జనః
ధర్మస్నేహ మపాకరోతి మదనాధీనోఽతిదీన స్త్వితీ,
సౌఖ్యం దూర ముపైతి జీవితమతి స్సందేహజోలాగతిః
కష్టా త్కష్టతరం హి ధూర్తవనితాసంసారబంధః పతేః.

30౫

2 ఇతి స రామం సమాలింగ్య ముక్తకంఠో రురోస హ.

31౨

విమృశ్య నయనే రామః పితృ స్సజలపాణినా,
ఆశ్వానయామాస నృపం శనై స్స నయతోవిదః.

33

కి మత్రీ దుఃఖేన విభో రాజ్యం శాసతు మేఽనుజః,
అహం ప్రతిజ్ఞాం నిస్తీర్య పున ర్యాస్యామి తే పురం.
రాజ్యా త్కోటిగుణం సౌఖ్యం మమ రాజ న్వనేనతః.

3౪

3౪౫

౨౯౪. శ్రీరామా! నేను భార్యజతుండు నైతిని. నాహృదయ మెంతయు కలగుండువడినది. దాని కొక నిలుకడ లేదు. ఇట్లుగ సత్పథమును వీడినట్టి నన్ను నిగ్రహించి ఏవే కై వసముచేసికొ మ్మిసమ స్తరాజ్య మును. దాన ఏకు బారయు కిల్చిషం బించుకంతయు లేదు.

౩౦౪. హా రామా! జగన్నాథా! నన్ను విడిచి ఆ ఘోరారిణ్యంబుల కెట్లు పోదువోయి, తండ్రి).

౩౦౫. దుష్టురాలగు భార్యతో గాపురము సేయువానిపా డేమి చెప్పు వలెను? పెండ్లాముమాట కెదురాడలేని వ్యర్థుం డని యేమను లెక్క నేయరు. చెఱకువిల్కాని కెల్లపుడును వశంవదుడగు దీనుండని ధర్మ ము వీడిపోవును. తీవిత మెప్పుడును సందేహములచే డోలాయ మానం బగుటజేసి సౌఖ్య మెంతయు దవ్వెపోవును. కష్టముల లోని కెల్ల కష్టంబగు నిట్టి ధూర్జనితతోడిసంసారం బెవ్వరికిని వలదు. వలదు - ముమ్మాటికిని వలదు.

౩౧. ఇట్లునుచు శ్రీరాముని గొగిలించుకొని ముక్తకంఠుడై యా దశరథుండు తద్దయు దుఃఖించెను.

౩౩. అంత నా శ్రీరాముడు శీతలజలంబున నాయనకండ్లు తుడిచి మెల మెలన నాటేనికి నుభోపశమనంబుగ నిట్లనియె.

౩౪-౩౪౪. తండ్రి! మీరు దుఃఖించుటకు గారణ మేమో నాకు గానరా దయ్యె. వాతమ్ముడేగదా రాజ్య మేలును ? ఏలనిండు. నేను సమ యమును సక్రమముగ నిర్వర్తించి యీపురంబునకు మరల విచ్చేయుదును. ఈ రాజ్యపాలనంబుకంటె వనంబున నుంటయే నాకు గోటి మడుంగు లెక్కుడు సౌఖ్యము.

1 తటాకదశదానేన శతవాపీకృతే స్తథా,

దశకన్యాప్రదానేన దశయజ్ఞేన య త్ఫలం,

374

తత్ఫలం లభతే నూనం పుణ్యవా సత్యపాలనాత్.

సహి సత్యా త్పరోధర్మో నాన్యతా త్పాతకం పరం. 375

వనవాసం కరిష్యామి సత్యసంపాలనాయ తే.

32

2 ఇత్యుక్త్వా తు పరిక్రమ్య మాతరం ద్విష్టు మాయయా,

కౌసల్యాపి హరేః పూజాం కురుతే రామకారణాత్. 38

3 * సా క్షౌమవసనా హృష్టా నిత్యం సృతపరాయణా,

* నీతిః—న స్వత్ర కౌసల్యయా దేవతాధ్యానాదికం కృతమి త్యవగమ్యతే, త న్న సంఘటతే, స్త్రీణాం పతిశుశ్రూషణ మేవ ధర్మః, తస్మా దేవ సర్వఫలావాప్తిః, ఇతరధర్మానుష్ఠానే స్వస్య భర్తృ శ్చాసిష్టం, స్వస్య పాతిత్యం చ. అత్రైవ కౌసల్యాం ప్రతి రామవచనం, “భర్తృశుశ్రూషయా నాదీ లభతే స్వర్గ ముత్తమం, అపి యా నిర్నమస్కారా నివృత్తా దేవపూజనాత్, ఏష ధర్మః పురా దృష్టో లోకే వేద శ్రోత స్మృతః” ఇతి. మనురపి ‘నాస్తి స్త్రీణాం పృథ గ్ధర్మో న వ్రతం నా పుష్పోషణం, పతిం శుశ్రూషతే యా తు తేన స్వర్గే మహీయతే’. ఏవం శంఖలిఖితస్కాందవచనేష్యపి. అత్ర

3౧౪-౩౧౫. తటాకదళక దానఫలంబుకంటెను, వాపీతళక దానఫల

టెను, కన్యాదాన దళకఫలంబుకంటెను, యజ్ఞ దళకఫలంబుకంటెను, నొక్కసత్యంబున గెక్కుడు ఫల మున్న దందురు. సత్యంబు కంటె నితరంబగు ధర్మంబును, నన్యతంబుకంటె ఘోరతరంబగు పాపంబును లేవుగదా !

32. కాన నట్టి సత్యంబునకే నీవు బద్ధుండ వను యశస్సంపాదనకై నేను వనవాసమే చేసెదను.

3౩. ఇట్లని యా శ్రీరాముడు మాతృదర్శనార్థమై యేగెను. ఆమెయు శ్రీరామునికి శుభంబు గలుగవలెనని విష్ణు నారాధించుచుండెను.

3౪. * ముదితురాలును, నెల్లప్పుడు శ్రీరామునికి మేలు గలుగవలెనని వ్రతముల నాచరించునదియు నగు నా కాసల్య, తెలిపట్టుచీరెను ధరించి

* కాసల్య వ్రతముల నాచరించు విషయము:—ఈ శ్లోకమునందు గౌసల్యాదేవి దేవతాధ్యానాదికం బొనరించినట్లు చూపట్టుచున్నది. పడతుల కల్లప్పుడును పతిశుక్రావళిమే కావింపదగినది. కాన నిట్లు ధ్యానాదికంబు నేయుట పాడిగాదు. భర్తృశుక్రావళిము జేతనే సర్వఫలంబులును సిద్ధించును. అయ్యదియకాక మరొండుధర్మం బాచరించినచో దగకు బతనమును బతికనిష్ఠమును గలుగును. ఈ విషయము శ్రీరామచంద్రుడే కాసల్యతో 'జనని! ఏ శ్రీయైనను బెడలను నేనిం పకపోయినపోవుగాక, దేవతాపూజాదికం బొనరింపకపోయినను పోవుగాక. ఆమె తనభర్తకు శుక్రావళిచేసిన జాలును-ఉత మస్వర్గం బామెకు లభింపగలదు. ఈ ధర్మము కొరతదిగాదు. పురాతనంబుగ లోకంబున వచ్చుచున్నదే. శ్రుతిస్మృతిప్రసేద్యంచో యనిపల్కెను. మనువును, 'శ్రీలకు బతిశుక్రావళికంటె వేరుధర్మంబు లేదు, వ్రతంబు లేదు, ఉపవాసంబును లేదు. భర్తృశుక్రావళిచేతనే యామె యుత్తమ గతు లందుచున్న' దని చెప్పెను. శంఖలిఖితస్థాండవచనంబు

♦ అగ్నిం జహోతి స్మ తదా మంత్రేవ త్కృతమంగలా. ౩౯

రవి 'న ప్రతే నోపవాసేన ధర్మేణ వివిధేన చ, నారీ స్వర్గ మవాప్నోతి పౌష్ణోతి పరిపూజనాత్'. పరాశరోపి 'పత్యో జీవతి యా నారీ ఉపోష్య ప్రతచారిణీ, ఆయుష్యం హరతే భర్తు స్సా నారీ నరకం ప్రజీత్.' ఇతి. కిం బహునా అవశ్య కర్తవ్యాతిథిపూజనా దపి స్త్రీణాం భర్తృశుశ్రూషణమేవ శ్రేష్ఠ్య మిత్యుక్తం శ్రీమహాభారతే ఆరణ్యపర్వణ కాశిక కథాప్రస్తావనే. అతః స్త్రీయాః భర్తృశుశ్రూషణవ్యతిరీక్త ధర్మేషు కుతాఽప్యనధికారా త్కథం కౌసల్యయా దేవతా రాధనం కృత మితి చే స్మ, భర్తృనుజ్జయా ధర్మాచరణే పూర్వోక్తదోషాభావాత్. తథా చ శంఖలిఖితౌ, 'వాః కామంతు భర్తు రనుజ్జయా ప్రోపవాసనియమాదీనా మభ్యాసః'. స్త్రీధర్మే కాత్యాయనోఽపి 'భార్యా భర్తు ర్మితే నైవ ప్రతాదీ నాచరే త్సతీ.' ఇతి. ఆదిత్యపురాణే 'నారీ ఖల్వననుజ్జతా భర్తా వాపి సుతేనవా, విఫలం తద్భవే త్తస్యా' ఇతి. కాత్యాయనః 'భార్యా పత్యు ర్మితేనైవ ప్రతాదీ నాచరే త్సదా.' అతః దశరథానుజ్జయైవ పతి శుశ్రూషణానురోధేన కౌసల్యా ధ్యానాదిధర్మాచరణం కృత వతీతి న కించి దనువపన్నం.

♦ అగ్ని మిత్యుత్రిజహోతి, హవయతి బ్రాహ్మణేనతి వేదితవ్యం. అతఏన హవయంతీ మితి వక్ష్యతి, అనంతరశ్లోకే.

మంగళకార్యంబులు సలిపి మంత్రపూర్వకంబుగ అగ్నియందు హోమంబు నేయుచుండెను.

అందును నిట్లే చెప్పబడెను. అత్రిమహర్షియు 'ఉపవాసంబులు చేయుటచేగాని వివిధధర్మంబు లాచరించుటచేగాని నాటికి స్వర్గంబు లేదు. అయ్యది పరిశేషవసువలననే లభించును.' అని చెప్పెను. పరాశరుండును 'పతి జీవించియుండగ సతి యుపవసించి వ్రతంబు లాచరించెనేని, ఆమె భర్తయాయుస్సు క్రిందిగిపోవును. తనకును నరికపొప్పియే కలును' అని చెప్పెను. ఇంతయేల? అవశ్యకర వ్యంబులగు నతిథిపూజనాదులకంటెను భర్తృసేవమే శ్రేష్ఠతరం బని మహాభారతంబున ధర్మవ్యాఖోపాఖ్యానంబున జెప్పబడినదికదా. కాన శ్రీలకు భర్తృశుక్రావణకంటె వేరుధర్మమునందు బ్రవరించుట కధికారము లేదని పర్యవసితము. ఇట్లయ్యు గౌసల్య దేవతారాధనాధికం బెట్లు నేయుచుండె నని పూర్వపక్షము నేయరాదు.

భర్తయనుమతిచే నాయాయు ధర్మకార్యంబులు చేసినచో బూర్వోక్తిదోషం బాపాదింపబడదు. ఇట్లుగ శంఖలిఖితులు చెప్పిరి: 'భర్తయనుమతిచే భార్య వ్రతోపవాసనియమాదు లనరభముగ జేయవచ్చును.' శ్రీధర్మంబునందు గాత్యాయనుడును 'భర్తయాజ్ఞ నొంది భార్య వ్రతాదులు చేయవలయును.' అని చెప్పెను తిదిత్యపురాణమునందు, 'భర్తచేతగాని సుతునిచేతగాని యనుమతింపబడకుండ శ్రీయే వ్రతాదొకం బానర్చనను నది నిష్ఫలమే' యనియు, 'పతియానతి నొంది వ్రతాదు లానరింపపలే' నని గాత్యాయనునిచేతను జెప్పబడెను. కాన భర్తృశుక్రావణమున కేమియు నాటంకము లేకుండ నాతనియనుజ్ఞ గైకొనియే గౌసల్య, దేవతాధ్యానాదికం బానర్చుచున్న కతంబున నిం దసందర్భం జేమియు లేదు.

♦ అగ్నియనుచోట:— బాహోరి - (హోమము నేయుచున్నది) అనగా బ్రాహ్మణునిచే హోమంబునేయించుచున్నదని తెలియవలెను. కనుకనే తరువాతిశ్లోకంబున 'హోమయంతిం - హోమము చేయించుచున్న కాసుల్యను' అని చెప్పబడెను.

ప్రవిశ్య చ తదా రామో మాతు రంతిపురం శుభం,
దదర్శ మాతరం తత్ర హవయంతీం హుతాశనమ్. ౪౦

1 రామం దృష్ట్వా విశాలాక్ష మాలింగాంకే న్యవేశయత్,
మూర్ధ్నైవప్రణామ పస్పర్శ గాత్రం నీలోత్పలచ్ఛవి. ౪౧
భుంక్తు పుత్రేతి చ ప్రాహ మృష్ట మన్నం తుభార్దితః. ౪౨

రామః ప్రాహ స మే మాతో భోజనావసరః కృతః,
దండకాగమనే శీఘ్రం మమ కాలోఽద్య నిశ్చితః. ౪౩

౨ కేయివరదానేన సత్యసంధః పితా మమ,
భరణాయ దదా రాజ్యం మమా స్వారణ్య ముత్తమం. ౪౪

* చతుర్దశహి వర్షాణి వత్సామి విజనే వనే
మధుమూలఫలైర్జీవన్ హి త్వా మునివ దామిషం. ౪౫

సా నికృతైవ సాలస్య యప్తిః పరశునా వనే,
పపాత సహసా దేవీ దేవతేవ దివి చ్యుతా. ౪౬

* చతుర్దశేతి:—మునివ ద్వత్సామితి సంబంధః.
అ త్రామిషశబ్దేన సూదై స్సంస్కృతం మాంస ముచ్యతే,
'ఇదం మేధ్య మిదం స్వాదు నిష్ప్ర మిద మగ్నినా' ఇతి
కేవలమాంసస్వీకార స్వోత్తరణి వక్ష్యమాణత్వాత్.

౪౦. శ్రీరాముం డంతట తల్లియంతిపురంబు జొచ్చి యట నగ్నికుండం.
బున హోమంబుసేయించుచున్న మాతం గాంచెను.

౪౧-౪౫. ఆమెయు శ్రీరాముని జూచినతోడనే యాతని నాలింగనము
చేసికొని, యెడిలో జేర్చికొని మార్గం బాహుళించి నీలోత్పల
సమానవర్ణం బగు నాతనిమేను నిమిరి 'నాయనా! ఆకట గడు డస్సి
యున్నట్లు తోచుచున్నావు. ఈమృష్టాన్నము భుజింపు' మనయెను.

౪౨౫. శ్రీరాముడు 'అమ్మా! నా కిప్పుడు భోజన మవసరము లేదు. దండ
కాటవులకు నే నిప్పుడే పోవలెనని యేర్పాటయెను.

౪౩౫. సత్యసంధుం డగు నాజనకుడు కైకయామాత కిచ్చినమాటంజేసి
భరతునికి రాజ్యప్రదానంబును నాకు నుత్తమం బగు నరణ్యవాసంబును
గల్గినది.

౪౪౫. * నేనును, మాంసభక్షిణులు సేయక స్వాధుఫలభిక్షిణులగున జీవ
యాత్ర గడపుచు బదునాల్గువత్సరంబులును, విజనంబగు వనంబున
మానులవలె, నివసింపబోవుచుంటిని.

౪౫౫. అని యనగానే యాకాసల్య మహాపరశునికృత వనసాలమహీరుహ
కాఖంబోలె, ద్యుశ్చ్యుతదేవకన్యం బోలె భూమిపై ద్రొల్లెను.

* పదునాల్గును చోట:—మునివోలె నివసించె నని యన్వయము.
ఇట మాంసం బన బాచకులచే వండబడిన మాంసం బనియర్థము.
'ఇది పరిశుద్ధమైనది, ఇది స్వాదుమైనది, ఇది అగ్నియందుంచబడినది'
అని కేవలమాంసమును స్వీకరించినటుల మున్ముందుజెప్పబడుచుగాన.

తా మదుఃఖోఽతాం దృష్ట్వా పతితాం కదలీ మివ,
రామ స్తూత్యాపయామాన మాతరం గతచేతనం. ౪౬౪

సా రాఘవ ముపాసీన మనుభారా సుఖోచితా,
ఉవాచ పురుషవ్యాఘ్ర ముపశృణ్వతి లక్ష్మణే. ౪౭౪

యది పుత్ర నజాయేథా మమ శోకాయ రాఘవ,
న న్న దుఃఖ మతో భూయః పశ్యేయ మహ మప్రజాః. ౪౮౪

ఏక ఏవహి వంధ్యాయా శ్శోకో భవతి మానసః,
అప్రజాన్మృతి సంతాపో హ్యన్యః పుత్ర న విద్యతే. ౪౯౪

* దశ సప్త చ వర్షాణి తవ జాతస్య రాఘవ,
ఆస్థితాని ప్రకాంక్షంత్యా మయా దుఃఖపరిక్షయం. ౫౦౪

* శ్లేఠి. తవ జాతస్య త్వయి జాతేనతి దశసప్తచ
వర్షాణి దుఃఖపరిక్షయం ప్రకాంక్షంత్యా-తవ యావరాజ్యే
నేతి భావః - మయా సుఖ మాస్థితాని, ఆస్థితాని. నను
'ఉనఘోడశనర్షో మే రామో రాజీవలోచనః' ఇతి విశ్వామిత్ర
ముద్దిశ్య దశరథేనోక్తత్వాత్, వివాహానంతరం 'ఉషిత్వా
ద్వాదశనమా ఇత్వోకూణాం నివేశనే' ఇత్యుపరి నీతయా
అనసూయాంప్రతి వశ్యమాణత్వాచ్చ, రామ స్యాస్తావింశతి
వర్షాణి వర్తంతే, తత్కథం సప్తదశవర్షాణీత్యుచ్యత ఇతిచేత్,
నైవ దోషః. అత్ర జాతస్యేత్యుక్తిః గర్భైకాదశేష రాజస్య
మిత్యుక్తోపనయనప్రాప్తద్వితీయజన్మవివక్షయా, నతు ప్రథమ
జన్మతః. ఉపనయనకర్మణా ద్వితీయాం ద్వితీయజన్మ

౪౬౪. దుఃఖంబున కనర్హురాలును, నరటిచెట్టుంబరె భూమిపై బడియున్నదియు, మూర్ఖ నొందియున్నదియు వగు నాకాసల్యను శ్రీరాముడు పట్టి లేవనెత్తెను.

౪౬౫. సుఖము నందుటకు నుచితయైన యాకాసల్య, దుఃఖార్తయై చెంతనున్న ఆ పురుషపుంగవుని గాంచి లక్ష్మణుడు వినుచుండగ నే యిట్లనియె.

౪౬౬. నాయనా! శ్రీరామచంద్రా! నీవు నాకు జన్మింపకయేయుండిన నిట్టిదుఃఖ ముండియండకపోవునుగదా.

౪౬౭. గొడ్డాలను కొక్కటేదుఃఖము - పుత్తులు లేరని. మఱి యితర సంతాప మేదియు నామె కుండదు.

౪౬౮. నేను బడుకడగండ్ల కంఠముండు ననుసంతసంబున నీవు జన్మించిన దాదిగ నీపదునేడేండ్లును *నెట్టులో పొద్దువచ్చుచుంటిని.

* పదునేడేడు అనుచోట:—నీవు పుట్టినతర్వాత, నీకు యావరాజ్యము లభించుటచే నా కష్టములు గట్టెక్కునని ఈ పదునేడువత్సరములు (కైకేయాదులు నెట్టు) బాధలు సరకునేయకుంటినని భావము. 'పదునారువత్సరములైనను నిండని ఈ సుకుమారుం డాలంబెట్లు నేయగలదా యని నాకు దోచుటలేదు.' అని విశ్వామిత్రునితో, నాతని యజ్ఞసంరక్షణార్థమే పంపుమని యడుగుటకు వచ్చినపుడు, దళరథుడును, 'వివాహంబైన తరువాత పండ్రేండ్లు వత్సరములు ఇత్తుకు గృహంబున గడపి...' యని యననూయా మహాదేవితో సీతయు వచించుటంజేసియు, శ్రీరామున కిర్వణస్మిదివత్సరముల ప్రాయ ముండ, బదునేడని ఈశ్లోకంబున నెట్లు చెప్పబడిన దని వ్రాసినచోయరాదు. ఇట్లు నెప్పు టసంగతముకాదు. ఏలయన నీశ్లోకంబున 'నీవు పుట్టిన దాదిగ' యనుమాట 'గర్భకౌదళ వత్సరంబుల రాజస్యంబుల కుపసయనంబు గావింపవలయును' అను విధిచొప్పున నుపసయనపొంద

1 పితా గురు ర్యథా రామ తవాహ మధికా తతః,
పితృజ్ఞప్తౌ వనం గంతుం వారయేయ మహం సుతం. ౧౧౫

త్వం యాజ్ఞ్యవల్క్యేనోక్తం. 'మాత ర్యగ్రే ప్రజాయంతే
ద్వితీయం మాంజబంధనాత్, అత్రాస్య మాతా సావితీ'
పితా త్వాచార్య ఉచ్యతే బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశ స్తస్మా
దేతే ద్విజాతయ' ఇతి. ఉపనయనంతు గర్భైకాదశేషు
రాజస్య మితిసూత్రవ్యాఖ్యానే గర్భైకాదశేష్వితి బహువచ
నేన గర్భనవమ గర్భదశమ గర్భైకాదశాని గృహీతాని. రాజ
వర్యస్య రఘునాథస్యతు గర్భనవమే శుద్ధాష్టమే వన్నే ఉపన
యనంకృతం. అతః ఉపనయనాన స్తరంస్తదశవర్షాణి హితాని.
అత్ర వివాహాత్పూర్వం ద్వాదశ వివాహాన స్తరం ద్వాదశ -
పంచవింశే వనప్రవేశ ఇతివివేకః. కుత ఏవం సంఖ్యానిర్ణయ
ఇతిచేత్ - రావణసన్న్యాసినం ప్రతి నీతయా 'ఉషిత్వా
ద్వాదశసమా ఇత్వాకూఠాం నివేశనే' ఇత్యుక్తత్వాత్,
'తత్ర త్రయోదశే వన్నే రాజా మంత్రి యతః ప్రభుః' ఇతి
తయైవోక్తత్వా చ్చ, వనవాసారంభసమయ మభిప్రేత్య
'మమ భర్తా మహాతేజా, వయసా పంచవింశకః' ఇత్యుక్త
త్వా చ్చ శ్రీరామస్య వనప్రవేశః పంచవింశ ఇతిసిద్ధం.
పునశ్చ విశ్వామిత్రంప్రతి దశరథేన 'ఊనఘోడశవన్నీ మే

౫౧౪. కుమారా ! తల్లి - తండ్రి - గురువు అనిరి. తండ్రియజ్ఞతే నిపు
వనంబునకు బోదారకొంటివి. పోవద్దని (యధికతరనగు) నేను ని
స్సాక్షాపించుచున్నాను.

ద్వితీయజన్మంబును బురస్కరించుకొని చెప్పబడినదేకాని, యథావ
త్ప్రథమజన్మంబును బట్టి కాదు. ఉపనయనంబునం జేసి ద్వితీయజన్మ
ద్వితీయజన్మప్రాప్తి కలుగునని యజ్ఞవల్క్యులు:— 'మొదటిజన్మంబు
మాతగర్భంబున గలుగును. మఱి మౌఁజిబంధనముచే ద్వితీయజన్మంబు
గలుగును. ఇట్లు జన్మించునపుడు గాయత్రియే మాతయగును; అచా
ర్యుడే పిత యగును. ఇందుచేతనే బాహ్యుని క్షత్రియ కైశ్వరులు
ద్విజులనబరగుచున్నారు.

ఉపనయనము:— 'గర్భైకౌదశంబులందు రాజన్యన కుపనయ
నంబు నేయవలయును' అనునూత్రమును వ్యాఖ్యానించుపట్టున 'గర్భై
కౌదశంబులు' అను బహువచనసామరస్యంబునంజేసి గర్భనవమ గర్భ
దశమ గర్భైకౌదశ వరంబులే గ్రాహ్యంబులు. మఱి రాజన్యతలకుం
డగు రఘరామునికి గర్భనవమవత్సరంబున - జన్మాద్యష్టమవర మం
దుపనయనము నేయబడెను. అట్లుపనయనం బైనతరువాత పదునేడు
వత్సరములు సెల్లెను. వివాహమునకుబూర్వము పండ్రెండును తద
వంతరము పండ్రెండును గడచిన నిరువదియైదవవత్సరంబున నడవికి
బోయెను. ఇట్లుగ వివేచనము నేయుటొప్పును. వనంబునకు బయనమగు
సరికి నాతని కిరువదియైదు వత్సరంబు లని యాతని వయోనిరయమెట్లు
నేకు రందురా? అట్లుడుగుడు. రావణుడు సన్న్యాసినిరూపంబున దన
యొద్దకు వచ్చిరపుడు సందర్భవశంబున నీతపల్కిన వచనంబు లివిగో!
'(వివాహానంతరము) విత్వైకుడు స్వగృహంబున బండ్రెండు వత్సరం
బులు గడపి...' అనియు, 'పదుమూడవవత్సరంబున రాజాను మంత్రి
'యును పోభువును...' అనియు, వనవాసారంభసమయంబును మనం
బున నుంచుకొని 'మహాలేజస్వియగు నాపతి పంచవింశతి వత్సర
ప్రాయము కాడు' అను ప్రమాణంబునుబట్టియు శ్రీరామునికి వన
నిర్గమనకాలంబునకు నిర్వచియైదువత్సరము' అనయే తీర్థము.

యది గచ్ఛసి మద్వాక్య ముల్లంఘ్య నృపవాక్యతః,
 తదా ప్రిణాక పరిత్యజ్య గచ్ఛామి యమసాదనం. ౧౨౪
 ఇతి శ్రీరామాయణసారోద్ధారే అయోధ్యాకాండే
 పంచమ స్కర్గః.

షష్ఠ స్కర్గః.

1లక్ష్మణోఽపి తత శ్శుత్యా కౌసల్యావచనం రుషా,
 ఉవాచ రాఘవం వీక్ష్య దహన్నివ జగత్ప్రియమ్. ౧

పితరం భృంతహృదయం కై కేయావశవర్తినం,
 బద్ధ్వా నిహన్మి భరితం తద్బంధూ న్మాతులా నపి. ౨
 అద్య పశ్యంతు మే శౌర్యం లోకా న్ప్రదహత స్సురాః. ౩౪

రామ త్వ మభిషేకాయ కురు యత్న మరిందమ,
 ధనుష్పాణి రహం తత్ర నిహన్యాం విఘ్నకారిణః. 3౪

రామో రాజీవలోచనః' ఇత్యుక్తస్య ఊనబోధశవర్షత్వస్య
 ద్వాదశవర్షే పర్యవసానాత్. కుతః? 'బాలో ద్వాదశవర్షోయ
 మకృతాశ్రుశ్చ రాఘవః' ఇతి తదనురూపేణ రావణం ప్రతి
 మాశీచే నోక్తత్వాత్. వచనాంతరవిరోధపరిహారాదికం
 బాలకాండ ఏవ కృతఇతి శం.

౧౨౪. అట్లు నాయజ్ఞను వమ్ముచేసి రాజాజ్ఞపై ననే వనంబునకు బోయెదవో, నేనుగూడ యసువుల విడిచి యమసదనంబునకు బోయెదను.

ఇది శ్రీరామాయణసారోద్ధారమున అయోధ్యాకాండమునందు పంచమస్కంధము.

ఆ ఆ వ స ర్గ ము .

౧. అట్లు పల్కిన కాసల్యావచనంబులు లక్ష్యమగు విని రోషకషాయిత నేత్రుడై నేత్రాగ్నిజ్వాలల ముల్లోకంబులును బారివుచ్చువానిం బోలె శ్రీరాముని జూచి యిట్లనియె.

౨-౨౪. కైకేయావశుడై విభ్రాంతచేతస్కుండగు నీ దశరథుని గట్టిపడజై చెదను. భరతుని, నాతని మాతులుం డాదిగా గల బంధుగుల నందఱను మృత్యువువారం బడసేసెదను. దీని కెల్ల దేవతలు సాక్షులై కనుచుం దుగిగాక.

౩౪. రామచంద్రా! నీవిక పట్టాభిషేకమునకు గావలసిన యత్నం బొన రింపుము. ఈధనువు నాచేత నున్నంతవరకు నెవ్వరిట విఘ్నం బొన రింప నెంతురో చూచెదను.

మరియు విశ్వామిత్రునితో 'బదునారువత్సరంబులైనను సరిగ నిం డని నా శ్రీరామచంద్రుని...' అని దశరథు డాడిన ...ఊనపోడక వర త్వమునకు బండ్రిండువత్సరము లనియే పర్యవసానము.

ఏల యన 'ద్యాదశవర స్ప్రాయంబు గలి యస్మాదికంబులం దాఱి తేరకమున్నే యాబాలుడు...' ఇత్యాదిగ బ్రభువగు రావణునితో మారీచుడు మొఱవెట్టికొనెను. దీనిని గూర్చిన వచనాంతరవిరోధంబు లన్నియు మాబాలకొండంబుననే పుణ్యవార్ధిపుబడినది గాన శ్రింతితిో నిట విరమింపబడెను.

1 గురో రప్యవలిప్తస్య కార్యాకార్య మజానతః,
ఉత్పథం ప్రతిపన్నస్య కార్యం భవతి శాననమ్.

౪౪

న తం పశ్యా మ్యహం లోకే పరోక్షమపి యో నరః,
స్వమిత్రోపి నిరస్తోపి యోఽస్య దోష ముదాహరేత్.

౪౫

దేవకల్ప మృజం దాంతం రిపూణా మపి వత్సలం
అవేక్షమాణః కో ధర్మం త్యజే త్పుత్త్ర మకారణాత్.

౪౬

అసురకోఽస్మి భావేన భ్రాతరం దేవి తత్త్వతః.

౪౭

సత్యేన ధనుషా చైవ దత్తే నేష్టేన తే శపే,
చీప్త మగ్ని మరణ్యం వా యది రామః ప్రవేక్ష్యతి,
ప్రవిష్టం తత్ర మాం దేవి త్వం పూర్వ మవధారయ.

౪౮

౪౯

2 స శోభార్థా విమా బాహూ న ధను నృపాణాయ మే,
నాసి రాబంధనార్థాయ న శరా స్సంభహేతవః,
అమిత్రదమనార్థం మే సర్వ మేత చ్చతుష్టయం.

౫౦

౫౧

3 ఇతి బ్రువంతం సౌమిత్రి మాలింగ్య రఘునందనః.

౫౨

1 వాల్మీ. రా: పు, ౨౧. 2 వాల్మీ. రా: పు ౨౩.

3 అథ్యా. రా: పు ౪.

౪౪. కృత్యాకృత్యము లెఱుంగక న్యాయమార్గదూరుడై బిట్టిపడుచుండు గురు వొనర్చిన కార్యంబైనను కాసహర్షంబగును. (కావున మన తండ్రియొనర్చిన యిక్కార్యము దండన్వార్తంబయిన భావము.)
౪౫. బలవత్తర శత్రువునైనను, అపరాధం బొనర్చి దండితుండైనను, పరోక్షమందు గూడ శ్రీరామునిపై దోషమెన్ను మనుజుని నే నెందును గాంచలేదు.
౬౪. అట్టి పరిశుద్ధుని, దేవసముని, అట్టి దాతుని, (కైకేయ్యులగు) శత్రువుల ప్రేమంగూడ జూఱగొనువానిని, అట్టి ధర్మాత్ముండగు నీ పుత్రుని నకారణంబుగ ద్యజించుట కీతనికి జేయెట్లులాడెనో తెలియరాదు.
౭. అమ్మా ! కాగల్యాదేవీ ! శ్రీరామునియెడ నాకు హృదయపూర్వకంబగు ప్రీతి కలదు.
- ౮-౮౪. ఇదిగో ! యీ నా యాయుధంబుపై జేయివైచి చెప్పుచున్నాను - సత్యేష్టపూర్తదత్తముల పేరిట బల్లుచున్నాను. అరణ్యమేకాదు, బగ బగతుండు మహాగ్నినైనను శ్రీరాముండు ప్రవేశించునెడల, వాని కింటె ముందుగనే లక్ష్మణుం డం దుఱిక నని వినగలవు.
- ౯-౧౦. ఈ బాహువులు శోభకొఱకుగాదు - ఈ ధను వలంకారముకొఱకు గాదు - ఈ కత్తి యొరలో నిదురవోవుటకు కాదు - ఈ బాణమ్మలమ్ముల పొదులలో తురిప్పవట్టుటకుగాదు. నా కివన్నియు శత్రువుల నుగ్గునూచంబుగ నుఱుమాడుటకే.
౧౦౪. ఇట్లుగ బల్కుచున్న యాసౌమిత్రిం గవుంగిరించి శ్రీరాము డిట్లు నియె.

శూరోఽసి రఘుశార్దుల మమాత్మ్యంతహితే రతః,
జానామి నర్వం తే సత్యం కింతు తత్సమయో నహి. ౧౧౫

*^{౧౧౫} దేనాం విస్మ జానార్యాం ఊత్త్రధర్మాశ్రితాం మతిం,
ధర్మ మాశ్రయ మా తైక్ష్యం మద్బుద్ధి రనుగమ్యతాం. ౧౧౫

* న్యా:—తదితి. అనార్యాం దుష్టాం, పితర మపి
హత్వా రాజ్యం కుర్యా మిత్యేవంరూపాం ఊత్త్రధర్మాశ్రి
తాం కేవలశూరధర్మాశ్రితాం రాద్రశాత్యసహితఊత్త్రధర్మా
శ్రితా మితి వాఽర్థః. ఊత్త్రధర్మస్య తథాత్వం ప్రతిపాదితం
మహాభారతే రాజధర్మే “ఊత్త్రధర్మో మహారాద్ర శ్శతకృత్య
ఇతి స్మృతిః” ఇతి, తాదృశీం మతిం విస్మజ. ధర్మమ ప్యా
శ్రయమా తైక్ష్యం, ఇతఃపరమపి క్రౌర్యం మాశ్రయ, మద్బుద్ధిః
మమ బుద్ధిః, అనుగమ్యతాం, అనువర్త్యతాం లోకాయతమత
కేవలరాజనితి రాక్షత్రయణీయా, కింతు ధర్మమాశ్రితా నీతి
రిత్యుక్తిః. అస్మిన్ హి శాస్త్రే ధర్మస్థాపన ముచ్యతే. స్థాపనంచ
ధర్మమంతరేణ కేవలనీతిరే వార్థసాధన మితిలోకాయతమత
నిరాసేన ప్రవర్తనం. తేన తత్ర తత్ర లక్షణముఖేన లోకా
యణిం ప్రవర్తితే ఉపన్యస్తే తన్నిరాసేన రామేణ ధర్మః
స్థాపిత ఇతి రహస్య మితి.

౧౧౪. ఓయీ, రఘుసింహమా ! నీ వంతటివాడ వని యే నెఱుంగుదు. నా కత్యంతంబు గూర్చువాడ వనియు నెఱుంగుదు. నీవు పల్కునదియెల్ల సత్యంబనియును నెఱుంగుదు. కాని యట్టిపని కిది యదనుగాదు.

౧౧౫. * అసలంత కఱకుదనము నేల పూసవలెనో నాకు చెలియవచ్చుటలేదు (తండ్రిని మడియించి రాజ్యంబు గైకొందుమను) అనార్యబుద్ధిని విడ నాడుము. అది కేవలము తుత్త్రధర్మము. కొంచెము ధర్మంబుపైగూడ కనుపెట్టియుండుము. నాబుద్ధి రవంత కైకొనుము.

* అనార్యబుద్ధి. — తండ్రినిగూడ వధించి రాజ్యపరిపాలనము నేయుదు నను ననార్యబుద్ధి - అనగా కేవల కూరధర్మాశ్రితం బని కాని, రాద్రాశాత్య సహితత్వ త్త్రధర్మాశ్రితబుద్ధి యనికాని భావము. భారతంబునగూడ తుత్త్రధర్మము రాద్రామును శాత్యసహితమును నని చెప్పబడినది. కాన నట్టి రాద్రాశాత్య సహితంబగు నీ తుత్త్రబుద్ధిని విడనాడు మనియు, నేను (శ్రీరాముడు) చెప్పినచోప్పున నీవు (లక్ష్మణుడు) వర్తింపుమనియు ప్రజ్ఞోక్తమున కర్థము. లోకాయతమతం బగు కేవల రాజనీతిని నాశ్రయింప గూడదనియు ధర్మంబునే యాశ్రయింపవలె ననియు భావము.

ఇచ్చట ధర్మస్థాపనమే తెలుపబడుచున్నది. ధర్మము నాశ్రయిం పకుండ కేవలనీతివలననే కార్యసాధనం బగునను లోకాయత (లోక ప్రసీద్ధిము) మతములను నిరసించి ప్రవర్తింతుటయే ఆ ధర్మస్థాపనము. లక్ష్మణుడు కేవలలోకాయతమత మాశ్రయింపదగిన దనునప్పుడు కాదని యట్టినీతిని నిరసించుచు, శ్రీరాముడు ధర్మోపన్యాసములను గావింపుచు ధర్మమును స్థాపించుచుండె నను నదియే యిందలి రహస్య మని యెఱుంగదగును.

1 న వై న శక్నోమి పితుః పృతిజ్ఞా, మిమా మకర్తుం నక
లాం యథావత్, న హ్యవయో స్తాత గురు ర్నియోగే,
దేవ్యా శ్చ భర్తా న గతి సు భర్మః. ౧౩౪

2 సోఽభిషేకనిష్పత్త్యర్థైః ప్రవాసాద్దైశ్చ దుర్వచైః,
ఉగ్రై ర్వాక్యై రహంతస్యా నాన్య ద్దేవా త్సమర్థయే. ౧౩౫

కథం ప్రకృతినగణన్నా రాజపుత్రీ తథాగుణా,
బూరియా త్సా ప్రాకృతేవ స్త్రీ మత్పిదాం భర్తృనన్నిధౌ. ౧౩౬

సుఖదుఃఖే భయకోధౌ లాభాలాభౌ భవాభవా,
యచ్ఛ కించి త్తథాభూతం నను దైవస్య కర్మ తత్. ౧౩౭
ఋషయోఽవ్యుగ్రతపసో దైవే నాభిప్రీడితాః,
ఉత్సృజ్య నియమాం స్తీవ్రా భృశ్యంతే కామమన్యభిః. ౧౩౮

అసంకల్పిత మే వేహ య దకస్మా త్రవర్తతే,
నివ ర్త్యారంభ మ్మరబ్ధం నను దైవస్య కర్మ తత్. ౧౩౯

౧౩౪. నాయనా, లక్ష్మణా! యింతయేకాదు. భరతునకును నాకును గూడ తండ్రి మానసియుడు. అత డేపనికైనను మమ్ముల నియోగించుటకు గర్త. అట్టివో నీ పృథ్విజను నే నెట్లు యథాప్రకారముగ నెరవేర్చుకుండగలనో నీవే చెప్పుము. ఇంతటితో బోలేదుగుమా-
కాసల్యాదేవి! గూడ (భర్త యగుటచే) నాతడే నియంత - గతి. అతడే సకలధర్మము.

౧౩౫. తమ్ముడా! నీ తలంపు లవి యొకవిధముగా నున్నవి. కాని నాపట్టా భిషేకంబున కంతరాయంబు గల్గించి న న్నరణ్యముల పాల్సేయుటకు కైకేయి యాడిన మహాదారుణవాక్యంబుల కెల్ల దైవమే కారణము. ఇదిగాక మఱియు సమర్థించుటకును నాకు వేరేవు గన్పట్టుట లేదు.

౧౩౬. కానిచో సత్స్వభావసంపన్నయై, మహారాజవంశసంభూతయై, దయా దినుగుణంబులకెల్ల గనియై పరగుకైకేయి, పాకృత స్త్రీవలె, తన భర్తతో నిట్టి పరుషభాషణంబు లాడి నాకిట్టి యిక్కట్లులు గల్పింప నెంచునా?

౧౩౭. సుఖదుఃఖములును భయకోపధంబులును, లాభాలాభంబులును, జనన మరణంబులును దైవకార్యంబు లనియే యెఱుంగుము.

౧౩౮-౧౩౯. ఓయీ! పాకృతుల లెక్కయేమి? మహాద్భుతనియమ బహులై ఘోరతపంబు లాచరించు విశ్వామిత్రాదిమహారులే దైవమని తులై కామకోపధాదులకుం జిక్కి తమ నియమంబుల బోలెడివని భ్రష్టు లగుచున్నారు. ఎంతయో దృఢసంకల్పముతో నున్నారని చిన యొకకార్యమునకు విఘ్నము లుప్పడిలి యున్నది. మమ్ములనే మటుమాయమగుచుండును. ఎన్నడును గల భర్తగనివినియించుకొని మఱొక కార్య ముకన్నాతుగ నులసిదిం బోయిచుండును. ఇట్టి వీని కెల్ల దైవంబు మూలంబుగాక మహాద్భుతనియమమే!

1 ఇతి బ్రువతి 'రామే తు లక్ష్మణోఽభిశ్చిరా ముహ్యుః,
అగ్రాక్షౌ దీక్షమాణస్తు తిర్య గ్రాభతర మబ్రవీత్. ౧౮౪

కథం హ్యేత దసంభ్రాంత స్వద్విధో వక్తు మర్హతి. ౨౦

యథా దైవ మశౌండిరం శౌండిర త్మత్రియర్షభ,
కిం నామ కృపణం దైవ మశక్త మభిశంససి. ౨౧

విక్లబో వీర్యహీనో య స్స దైవ మనువ ర్తతే,
వీరా స్సంభావితాత్మానో న దైవం పర్యుపాసతే. ౨౨

అద్య మత్పౌరుషహతం దైవం దృక్ష్యంతి వైజనాః. ౨౨౪

* లోకపాలా సుమస్తా స్తే నాద్య రామాభిషేచనం,
నచ కృతాన్ని స్త్రీయో లోకా విహన్యుః కింపునః పితౄః.
౨౩౪

* వ్యాః—లోకపాలా ఇతి:—'తదేనా' మిత్యారభ్య
'నను దైవస్య కర్మ తత్' ఇత్యంతేన శ్రీరామవచనేన పురుష
కారాపేక్షయా దైవమేవ ప్రబల మితి ద్యోత్యతే. పునశ్చ
కథం హ్యేత దిత్యారభ్య కింపునః పితేత్యాది లక్ష్మణ
వాక్యై రైవాపేక్షయా పురుషకార ఏవ ప్రబల ఇతి ప్రతీయతే.

౧౯౪. ఇట్లుగ నాశ్రీరామచంద్రుడు పట్టుటతోడనే లక్ష్మణుడు తల వంచుకొని యారచూపులు జూచుచు నన్నుతో నిట్లనెను.

౨౦-౨౧. అన్నా! నీ వేపనిజేయుటకును సమర్థుండవు - అందును తుత్తి యపుంగవుండవు. అట్టి నీవు, ఏ పని యొనరించుటకును శక్తిచాలని యసమర్థులగు నాదైవమే ప్రధానమని యా దీనదైవమునే వందివలె బొగడుచున్నావు. నీవలె భ్రాంతి నొందనివా డెవ్వడును నిట్లుపలుకడు. (దైవ మల్ప మనిభావము).

౨౨. పిటికిపందయు బరాక్రమహీనుండును నాదైవము ననుసరించిన నను సరించుగాక - వీరులకు ధీరులకుమాత్ర మేకదైవముజోలి యక్కఱలేదు.

౨౩. దైవబలముచేతనే నీపట్టాభిషేకమునకు విఘ్నము కల్గెనని జను లను కొనుచుండిరికాబోలు. ఓహో! అట్టిదైవము నాపౌరుషమునెదుట గడ్డిపోచయైనను గాడని యా భ్రాంతిమతులకు జూపెదను.

౨౪. * ఇంద్రాద్యష్ట దిక్పాలురును స్వర్గమర్త్య పాతాళ లోకంబులును గూడ నేకమై వచ్చినను నీ పట్టాభిషేకంబునకు విఘ్న మొనరింప లేదు. ఇక నీ ముదుసలి లెక్కయేమి ?

* దిక్పాలరనుచోట:—‘తండ్రినిగూడ వధించి ఇత్యాద్యర్థ మిచ్చు శ్లోకము మొదల్కొని ‘ఇట్టివానికెల్ల దైవంబే మూలంబు’ అని యర్థ మిచ్చు శ్లోకాంతమువఱకు శ్రీరాముం డాడిన మాటలచే దైవమే ప్రబల మని చూపటును. ‘ఈ దైవములెక్కయే’ మనుచు ‘తండ్రిలెక్కయే’మనుచు లక్ష్మణుం డాడినవాక్యములచే బౌరుషమే (పురుషప్రయత్నమే) ప్రధానమనితోచును. దైవ పౌరుషంబులలో నేది ప్రబలతరము? దీనికైన నొకదానికే ప్రాబల్య ముండవలెను గాని రెంటికింగూడ నుండుట సంగతము కాదుగదా! దైవము

త మువాచ రఘుశ్రేష్ఠః లక్ష్మణం కోధమూర్ఛితం. ౨౪

ఏవంచ పరస్పర విరుద్ధత్వాత్, ఉభయో ర్బల్య మసంగత మితిచేత్సత్యం. దైవబలమేవ బల్య మితిలోకే ప్రసిద్ధం. పౌరుష విషయే మహాభారతే “ప్రాప్యతే కర్మణా సర్వం సదైవా దకృతాత్మనా, తథా స్వర్గశ్చ భోగశ్చ నిష్ఠా యాచ మనీషితా. సర్వం పురుషకారేణ కృతే నేహోపలభ్యతే, జ్యోతింషి త్రిదశా నాగా యత్యౌ శ్చంద్రార్కమారుతాః, సర్వే పురుషకారేణ మానుషా దేవతాంగతాః.” ఇత్యాది వచనార్థ పర్యాయోచనయా పౌరుషమేవ ప్రాధాన్య మితి జ్ఞాయతే. తత్ర కథం వా సిద్ధాంత ఇతిచేదుచ్యతే. దైవం పురుషకారేణ వినా స కార్యక్షమం, పురుషకారోఽపి దైవం వినా స కార్యక్షమః. అతః కార్యాయ ఉభయమ ప్యవశ్యాపేక్షణీయ మితి. ఏతదభిప్రాయక ముభయప్రాబల్యవచనం. తథాచ మహాభారతే:— “నాబీజం జాయతే కించిన్న బీజేన వినా ఫలం, బీజా ద్బీజం ప్రభవతి బీజాదేన ఫలం స్మృతం. యథా బీజంవినా క్షేత్ర ముప్తం భవతి నిష్ఫలం, తథా పురుషకారేణ వినా దైవం స సిద్ధ్యతి. క్షేత్రం పురుషకారస్తు దైవం బీజ ముదాహృతం, క్షేత్రోబీజసమాయోగా త్తత ససన్యం సముద్యతే. కృతః పురుషకారస్తు దైవ మేవానువర్తతే, సదైవ మకృతే కించిత్కన్యచి ద్దాతు మ్హతి. యథాఽగ్నిః పవనో

౨౪. ఇట్లుగ మహాశౌభ్రసమన్వితుడై పల్కుచున్న లక్ష్మణుని గాంచి శ్రీరామచంద్రుం డిట్లనియె.

బలియ మని లోకంబున వాకోనబడుచుండును. పౌరుషమునకే పాదాన్య మిచ్చి మహాభారతంబున ఏక్రిందివిధంబున జెప్పబడెను:—
‘తా నొనర్చిన కార్యంబునుబట్టియే సర్వంబును సిద్ధించుచుండును. అంతయేకాని పౌరుషము నూపని వ్యర్థునకు దైవ మేమియు సాయ పడడు. అట్లుగనే స్వరాధిభోగంబులును, నిష్వయు, బుద్ధిమత్త్వాది కంబునుగూడ పురుషప్రయత్నము లేనిదే లభింపనేరవు. నక్షత్రాది కంబులును, యక్షహాదిసురనికరంబులును, వాయ్వాదులునుగూడ నిటే మనుజుత్వమునుండి దేవత్వముం బొందినవే. ఇట్టివో సిద్ధాంత మేమి యను ప్రశ్నమునకు సమాధాన మీ క్రిందివిధమున చెప్పబడు చున్నది.

పురుషప్రయత్నము లేక దైవముచేత నేమియు గాజాలదు. మఱింత పౌరుషము జూపినను దైవసాహాయ్యము లేక యయ్యది ఫల కారి కానేరదు. కాని కార్యానుకూల్యము గావలెనన్న దైవపౌరు షములు రెండును గూడ నావశ్యకములే, రెంటికిని బ్రాబల్య మున్నది. ఈ యభిప్రాయంబునే మహాభారతమండలి గూ క్రింది శ్లోకంబులు ధృవపఱుచుచున్నవి. “వి తనము లేని దేదియు నుద్భవింపదు. ఇక నా వి తనంబు లేక ఫలంబును సిద్ధింపదు గదా. కాన నట్టి బీజమున కేదియో బీజ ముండియే తీరవలెను. అట్టి బీజము నుండియే ఫలమును ఫలింపవలెను... బీజములు లేకుండ పాలములో నెంత వి తనము ఫలమేమియు నుండదు అట్లు దైవము లేకుండ బురు షకారముచేత నేమియు గానేకాదు. ఇట్ల ష్టేత్రమే పురుషకారము బీజమే దైవము. అట్టి ష్టేత్రబీజసంయోగంబునం తేసి సస్య ముద్భవిలుచుండును,.....పురుషప్రయత్నము లోపము లేకుండ జేసినచో దైవము మన కనుకూలుడుగ నుండును. అంతియే కాని పురుషప్రయత్నమే చేయనివానికి దైవ మిసుమంతయు జేయజాలదు,..... సృష్టుండైన యగ్నియు, వాయువు సహకారి యైనప్పుడు మహా

1 యదిదం దృశ్యతే సర్వం రాజ్యం జేహదికంచ యత్, సర్గ:
 యది నశ్యం భవేత్తత్ ఆయాన స్సఘశ్చ తే. ౨౫
 భోగా మేఘవితానస్థవిద్యుల్లేఖేష చంచలః. ౨౫౪

ఆయు రవ్యగ్నిసంత ప్రలోహస్థ జలబిందువత్. ౨౬

యథా వ్యాలగలస్థాపి భోగో దంభా న జేతుతే,
 తథా కాలాహినా గ్రస్తా లోక్ భోగా నశాశ్వతాః. ౨౭

కరోతి దుఃఖేన హి కర్మతంత్రం, శరీరభోగార్థమహ
 ర్నిశం నరః, దేహస్థు భిన్నః హనుమా త్సమూత్యతే,
 కోవాంత్ర భోగః పురుషేణ భుజ్యతే? ౨౮

ద్యౌత సుస్మక్ష్మోపి సుమహ దృశ్యతే, తథా కర్మసమూ
 యుక్తం దైవం సాధు వివర్ధతే. ఏవ ముఖయో రావశ్య
 కత్వే శ్రీరామేణ లక్ష్మణోక్తపురుషశారః కిమితి పరిత్యక్త
 ఇతిచే దుచ్యతే. లక్ష్మణోక్త పురుషశారస్య పితృవచనపరి
 పాలనరూపధర్మవిరుద్ధతయా పరిత్యాగవంభవా దల మతి
 విస్తరేణ.

౨౫-౨౫౪. ఓయీ! ఈరాజ్యంబును, ఈభోగంబులను, ఈకన్నట్టు సర్వంబును సత్యంబైనచో నా పట్టాభిషేకంబునకు విఘ్నంబు బారయ కుండ ఏ పడుకొనుయంతయు సఫలము కాగలదు. కాని యివన్నియు నసత్యములు - మేఘంబులలోని మెఱపుదీపెలు. వీని కొకనిలుకడ లేదు.

౨౬. ఆయుఃప్రమాణము గూడ నెట్టి దనుకొనుచుంటివో? — కాలిన యను ముపై జలబిందువు.

౨౭. మహాసర్పంబుచే బట్టువడిన మందూకము, తనస్థితి నెఱుంగక, తన దవ్వల నెగురుచుండినదోమలకై నాల్కజాచుచుండును. ఇట్లే కాల సర్పముచే బట్టువడియు నకాశ్వతములగు భోగంబు లనుభవించుటకే లోకు లువ్వెక్కురుచుండురు.

౨౮. ఆహారాత్రింబులం గూడ శరీరభోగార్థమే బహుప్రయాసంపడి, జనంబులు, కర్మతంత్రం బాచరించుచుండురు. ఇట్లెంత కష్టపడినను పురుషునికంటె ఏదేహము భిన్న మగుటంజేసి యీ భోగములను బురు షు డేమియు ననుభవింపడు. మఱి యీ దేహమునకై వీరేల యింత పాపకూలాడవలెనో తెలియరాదు.

న్నతుం డగునటుల బారుషయుతంబగు దైవంబును విజృంభించు చుండును. (పురుషకారము లెప్పుగ నున్న కార్యంబునకు దైవము మిక్కిలి యనుకూలుడుగ నుండునని భావము.)

ఇట్లు దైవపారుషంబులకు రెంటికిం గూడ బ్రాముఖ్య మియ్య బడు నప్పుడు లక్ష్మణుడు నొక్కి చెప్పుచున్న పురుషకారము త్యాజ్యం బని శ్రీరాముం డేల చెప్పవలె నను ప్రశ్న మొకటి కలు గకపోదు. దీనికి లక్ష్మణోక్తపురుషకారము పితృవాక్యపరిపాలన మునకు భంగము కల్గించునదిగాన నది పరిత్యాజ్య మనునదియే సమా ధానము.

యావ ద్దేహేందియప్రాప్తై ర్భిన్నత్వం నాత్మనో విదుః,
తావ త్సంసారదుఃఖాః పీడ్యంతే మృత్యుసంయుతాః. ౨౯

భుంజ్ఞా ప్రార్థ మఖిలం సుఖం వా దుఃఖ మేవవా,
ప్రవాహపతితః కార్యం కుర్వ న్నపి శ లిప్యతే. 30

బాహ్యే సర్వత్ర కర్తృత్వ మావహన్నపి రాఘవ,
అంతఃకుద్ధన్వభావ స్త్వం లిప్యతే న చ కర్మభిః. 31

ఏతన్నయోదితం కృత్సం హృది భావయ సర్వదా,
సంసారదుఃఖై రఖిలై ర్భాధ్యతే న కదాచన. 32

త్వ మప్యంబ మయాదిష్టం హృది భావయ నిత్యథా,
సమాగమం ప్రతీక్ష్య న దుఃఖైః పీడ్యతే చిరం. 33

1 యావజ్జీవతి కాకుత్స్థః పితా మే జగతీవతి,
శుశ్రూషా క్రియతాం తావ త్సహి ధర్మ స్సనాతనః. 34

మయా వై వ భవత్యాచ కర్తవ్యం వచనం పితృ,
రాజా భర్తా గురుశ్రేష్ఠ స్సర్వేషా మిశ్వరః ప్రభుః. 35

భరత శ్చాపి ధర్మాత్మా సర్వభూతప్రియంవదః,
భవతీ మనువర్తతే న హి ధర్మరత స్సదా. 36

౨౯. జేహేంద్రియాదులకంటె వాక్య భిన్నుండని తెలిసికొనకపోయిరా-
అట్లు తెలియనంతకాలము వారు దుఃఖములబారి బడుచునేయుం
దురు.

౩౦. సుఖము కానిమ్ము, దుఃఖము కానిమ్ము. పార్థివమని యనుభవింపు
చున్నచో, సంసారకూపంబున బడియును, నెట్టికార్యమును నీ వా
చరింపుచున్నను, అపంకంబు నంటి యంటకయే యుందురు.

౩౧. లక్ష్మణా! బాహిరముగ సర్వకార్యకర్తత్వంబును నీవే యాలో
పించుకొని నీ ప్రయోజకత్వమే యని యనుకొనినను, నాంతరంగిక
ముగ స్వచ్ఛస్వభావుడ జైనచో గర్మపంకం జేమియు నిన్నంటదు.

౩౨. కాన నీ విషయంబు లన్నియు హృదయంబున బదిలపఱుపుము. వీని
నెల్లప్పుడును మననము నేయుచుండుము. అప్పుడు సంసారబాధలు
నీ దరికైనను రావు.

౩౩. తల్లీ! యీ వాక్యంబులే నీచుహృదయంబుననుగూడ భావించుచుండు
ము. అస్మత్పునరాగమనంబును నిరీక్షించుచుండుము. ఈ దుఃఖము చిర
కాల ముండదు లెమ్ము.

౩౪. లోకనాథుండగు మాతండ్రి జీవించియున్నంతకాలము వాతనిశుక్రావ
నేమఱుకుము. ఇదియే సనాతనధర్మము.

౩౫. నీవే యీవనేలీ నీవును నేనునుం గూడ తండ్రి చెప్పినచో ప్పన
జేయవలసియున్నాము. అతడే మనలను బోషించువాడు - మనకు
గురువు - సర్వజనకాస్త్త.

౩౬. భరతుడును మహాధర్మాత్ముడు; సర్వభూతంబులకును ద్రియంబు
గనే యెల్లప్పుడు పల్కువాడు . అతడు నీ కెప్పుడును ననుగూఢ
బుగనే నడుచుకొనును లెమ్ము.

* శాపితాఽసి మమ ప్రాణైః కురు స్వస్త్వయనస్యమే. 3౬౪

* వ్యా : శాపితాసీతి:—నన్వత్ర) మాతా) కాసల్య
యాఽఽజ్ఞప్రాపి ధర్మజ్ఞ శ్రీరామభద్రః తద్వచన మకుర్వత్
పితృవాక్యానరోధేన వనగమన మేవ కృతవాత్. తదనువ
పన్నం, పితృవచనవ న్మాతృవచనస్యాపి పరిపాలనీయత్వాత్.
తథా చానుశాసనికే “మాతుః పితృగురుణాంచ కార్యమే
వానుశాసనం, హితం వాప్యహితం వాఽపి న విచార్యం నర
ర్షభ” ఇతి. తథైవ వనపర్వణ్యపి ప్రతిపాదితం. మనుధర్మ
శాస్త్రేతు ప్రతిత్యత పితృపేక్షయా మాతు ర్గరియ స్తేన తద్వ
చనపరిపాలన స్యైవావశ్యక ర్తవ్య మితి ప్రతిపాదితం. తథాహి
“ఉపాధ్యాయా ద్దశాచార్యా ఆచార్యాణాం శతం పితా,
సహస్రంతు పితు ర్మాతా గౌరవేణాతిరిచ్యతే.” తథైవోక్తం
గౌతమీనాపి. తథాచాప స్తంబః—“పతీతా గురవ స్త్యాజ్ఞా
నతు మాతా కథంచన, గర్భధారణపోషాభ్యాం తేన
మాతా గరియసీ” ఇతి. తస్మా దుక్తప్రకారేణ మాతు ర్గరియ
స్త్యాత్ తద్వచనానాదరోఽయుక్త ఇతిచే త్సత్యం, శ్రీరా
మవచనేన సర్వగుర్వపేక్షయా పితురపి గరియస్త్యావగమాత్.
తథాచ విష్ణుపురాణే. - “మాన్యః పితా సమస్తానాం గురు
ణాం పరమో గురుః”; పురాణసముచ్చయేపి “తయో రపి
పితా శ్రేయాన్ బీజప్రాధాన్యదర్శనాత్”. తథైవ భారతే
మోక్షధర్మేచ. న చైతావతా మాతృవచనాకరణే కి మా
గత మితివాచ్యం, ఉభయో గ్గురుత్వే పేక్షేషేషి “పితా

౩౬౪. * కాన నాశీర్వాదపూర్వకంబుగ న న్నంపుము. ఇందులకు దప్పి
తివా - నా పాణిములతోడు.

వ్యా:—అంపుమునుచోట: తల్లియగు కాసల్యచే బైవిధంబుగ నర
ణ్యంబులకు బోవదని యాజ్ఞాపితం దైనను, శ్రీరామం డామె
యాజ్ఞాప్రకారము చేయక తండ్రియానతి ననుసరించి వనంబునకే పోవ
నిశ్చితు డయ్యెను. తండ్రియాజ్ఞను బోలె మాత్రాజ్ఞను గూడ
మన్నించియేతరవలెను గాని శ్రీరామం డిటులుసేయుట పాడి
గాదు. మన్నింపవలెననుటకు భారతానుశాసనికపర్వంబున : “తలి
యాజ్ఞయు పితృగురువులయాజ్ఞలే యనుశాసనంబులు. దానికి దల
యొగి లోబడుటయే కాని హితాహితవిచారణతో నిమిత్తము లేదు”
ఇట్లారణ్యపర్వంబునను జెప్పబడినది. చుటి మను వింకోకయడుగు
ముందునకే పోయి తండ్రికంటె దలయే యధికురా లగుట నామె
వచనం బవశ్యకైరవ్యం బని యాకిందివిధంబుగ కాసించెను. “ఉపా
ధ్యాయునికంటె నాచార్యుడు గౌరవంబున బదిరెట్లకుడు (ఉపా
ధ్యాయుడు, విద్యోపదేష్ట; ఆచార్యుడు, జ్ఞానోపదేష్ట). అట్టి యాచా
ర్యునికంటె దండ్రి నూఱురెట్లు, ఆతండ్రికంటె దలి వేయిరెట్లును
నధికము.” ఇట్లే గౌతముడును జెప్పెను. దీని కనుగుణంబుగనే ఆప
సంబులును “పతితులగు గురువులెనను ద్యజింపదగినవారుగాని తల్లిని
మాత్ర మట్లుసేయజనదు. ఆమె కనిపెంచి పెదజెసినది.” అని వచిం
చెను. ఇటుల నింతమంది తల్లియే యధికురా లిని చెప్పినను, నామె
యాధిక్యముం దోసిరాజనుట శ్రీరామనకు దగునా యని పూర్వ
పక్షము సేయరాదు.

శ్రీరామచంద్రుని వాక్యములం బట్టి చూచినచో దండ్రియే
సర్వాధికుం డని తేలుచున్నది. విష్ణుపురాణంబు ‘సకలగురువుల
లోను బరమగురువగు తండ్రి మాన్యుడు’ అనియు, పురాణసముచ్చ
యమందు ‘వారలలో (తల్లిదండ్రులలో) బీజప్రధానుం డగుటచే
దండ్రియే యధికు డనియు జెప్పబడినది. భారతమందు మోక్షధర్మం
బునగూడ నిట్లే యున్నది.

¹ ఇత్యుక్త్వా దండవ న్మాతుః పాదయో రవత చ్చిరం. 32

² నిషసా దాథ కౌసల్యా రామస్య స్థితిహానయోః,

* గృహీత్వా గిరికాం సర్వో భక్షణత్వాగయో రివ. 33

రక్షతి కామారే భర్తా రక్షతి యావనే. పుత్రస్తు స్థావిరో
భావే న స్త్రీ స్వాతంత్ర్య మర్హతి" ఇతిమనువచనవర్యాలో
చనయా అస్వతంత్రాయా మాతు రాజ్ఞాకరణే సామర్థ్యా
భావేన భర్తృవిరుద్ధాజ్ఞాకరణం దూరాపేతం. అత స్తద్వచన
పరిపాలన మప్రసక్త మేవ. సచైవం మాతృగౌరవప్రతి
పాదకవచనానాం కాగతి రితివాచ్యం, సర్వప్రకారేణ మాతా
పోషణీయే త్యభిప్రాయకత్వాత్. తథాచ మహాభారతే
“మాతు ర్భరణమాత్రేణ ప్రీతి స్సేహాః పితుః ప్రజాః,
పితు రాజ్ఞా పరో ధర్మః స్వధర్మో మాతృరక్షణం.” ఇతి.
పితా తు స్వతంత్రత్వాత్ ఆజ్ఞాకరణే సమర్థ ఏవేతి తద్వచన
మేవ పరిపాలనీయ మితి సిద్ధ్యతి. ఏవంచ పూర్వోదాహృత
మానవాదివచనజాతేన పితు ర్గౌరవాగమేపి శుశ్రూషా విషయే

* 'గిరికా బాలమూషికా' ఇతి నిఘంటుః. (మంచెలుక)

1 అధ్యాయ. రా : పు. ౪. 2 మార్కం. రా. సారం.

32. ఇట్లుగ బల్కుచు నాశ్రీరామచంద్రుడు కాసల్యాపాదంబులపై బడి దండప్రజామంబు నేయసాగెను.

33. ఆయమకును నేమియు దోపలేదు. ఆమెసితి * చుంచెలుకను బట్టు కొనిన సర్పముభాతి యయ్యెను. శ్రీరాము నామె విడువను లేదు, ఉండు మనలేదు. (చుంచును బట్టుకొనిన పామునకు, దానిని విడిచి నను భక్షించిననుగూడ చావు తప్పదు. ఎట్లులైనను విసమెక్కును. అటులనే కాసల్యకు గూడ, పుత్రప్రేమచే శ్రీరాముని బామ్మను టకును. ధర్మహాని యను భయముచే నుండు మనుటకును గూడ నోరాడ లేదని భావము.)

కాని యీ ప్రమాణంబులవలన ద్రవ్యియై త్రినదేమి? వీనిలో దల్లి యాజ్ఞ మన్నింపనవసరము లేదని యెచ్చట నున్నదని ప్రశ్నింపరాదు. తలిదండ్రు లిద్దరు మానయులే యైనను “బాల్యమందు దండియు, యావనంబున భర్తయు, వార్ధక్యంబున బుత్తుడును రక్షింతురేకాని శ్రీమాతృ మెన్నడు స్వాతంత్ర్యార్హకాదు” అని చెప్ప మనువచ నంబునంజేసి అస్వతంత్ర యగు మాతయాజ్ఞను మన్నింప సామర్థ్య మే లేదని పర్యవసితమగుచున్నది. ఇట్టిచో దండియాజ్ఞకు విరుద్ధ ముగా నీమెయాజ్ఞను మన్నింపవలె ననుదాని కథోగతియే. కాన నామెయావతి చేసితిరవలె నను విషయమునకే ప్రసక్తిలేదు.

మఱి పైమాతృగౌరవచనంబుల కేగతి యని ప్రశ్నింపరాదు. సర్వప్రకారంబుల నామె పోషణీయ యనియే వానిభావము. అట్లే భారతంబునగూడ “మాతను బోషించుటచేతనే (కొమరునిపై) దండికి బీరియు మక్కువయు గల్గును. తండియాజ్ఞ పరధ

* పై 3౨ వ శ్లోకములో ‘గిరికా’ యనుపదమునకు చుంచెలుక యని యర్థము.

1 సా. 2. వసీయ త మాయాన మువస్పృశ్య జలంశ్రుతి,
చకార మాతా రామస్య మంగళాని మనస్విని. 3౯

సర్వలోకప్రభు ర్భ్రహ్మ భూతభర్తా తథర్షయః,
యే చ శేషా స్సురా స్తే త్వాం రక్షంతు వనవాసినం. ౪౦

శ్రీ విక్రమా ప్రకృమతో విష్ణో రమితేజసః,
య దాసీ న్మంగళం రామ త త్తే భవతు మంగళం. ౪౧

ఇతి పుత్రస్య శేషాంశ్చ కృత్వా శిరసి భామినీ,
ఓవధీం చాపి సిద్ధార్థాం విశల్యకరణీం శుభాం, ౪౨
చకార రక్షాం కౌసల్యా మంత్రై రభిజజాప చ. ౪౩

*మయార్చితా దేవగణా శ్చివాదయో, మహర్షయో భూత
మహాసురోరగాః, అభిప్రయాతస్య వనం చిరాయ తే
హితాని కాంక్షంతు దిశశ్చ రాఘవ! ౪౩౪

మాతుః ప్రాబల్యం, ఆజ్ఞావిషయేతు పితుః ప్రాబల్య మిత్యవ
గమ్యతే. తస్మా న్మాతుః కౌసల్యాయా వచన మనాదృత్య
శ్రీరామేణ పితు ర్దిశరథస్య వచన మసతిక్రమణీయ మిత్వ
క్తం యుక్తమేవ.

*వ్యా : మయేతి:—లింగపురాణే ౬౫ అధ్యాయే :

౩౯. చివర కెటులో యామె మనము తెంపుకేసికొని, చుట్టము దిగ మింగి, శుభ్రజలంబుల నాచమనము గావించి, నిండుమనంబున నా శ్రీరామునకు మంగళాశీర్వచనంబు లిచ్చుచు నిట్లనెను.

౪౦. శ్రీరామచంద్రా! సర్వలోకప్రభుండగు బ్రహ్మయు సర్వభూతాధి నాథుం డగు రుద్రుండును, సకలదేవతలును వనవాసి వగు నిన్ను రక్షింతురీగాక. బ్రహ్మజ్ఞులగు మహర్షులును నిన్ను గరుణ గాంతురీ గాక.

౪౧. మూడడుగులచే ముల్లోకములను నాక్రమించు నవకృపరాక్రమం డగు నాత్రివిక్రమున కైన మంగళమే నీకును నగుగాక.

౪౨-౪౨౪. ఇట్లుగ నాశీర్వదింపుచు, మంగళాచరణంబులను కేసి, యాతని కిరముపై నేసలిడి యాకాసల్య, సకలార్థసంధాయిని యగు విశల్య కరణిని గొమరునకు రక్షగా గట్టి మంత్రములు గూడ జపించెను.

౪౩౪. జపించి యా శ్రీరామచంద్రునితో నిట్లనెను. 'శ్రీరామా * శివాది దేవగణంబులను, భూతంబులను, నసురులను, నురగులను, దిక్కులను, మహర్షులను గూడ నే నారాధించితిని. కాన వనంబునకై పోవు చున్న నీహితంబునే వారు లెస్సగా గాంక్షింతురు గాక.

ర్మంబు, మాతృరక్షణము స్వధర్మ' మని చెప్పబడినది. తండ్రి స్వతంత్రు డగుటవలన నేమి యాజ్ఞాపించుటకును సమరుండనియు, నాతని వచనమే పరిపాలనయ మనియు సిద్ధంబగుచున్నది. కాని పై చెప్పబడిన మన్వాచులవచనంబులం కేసి పితృవచనంబునకే యెక్కుడు గౌరవ మున్నను శుశ్రూషావిషయంబున దలికిని, ఆజ్ఞావిషయంబున దండ్రీకిని బ్రాబల్య మని తెలియునది. కాన దలియైన కాసల్య మాటను దోసిపుచ్చి దశరథునివచనమే యతిక్రమింప దగదని శ్రీరాముం డాడినమాటలు యుక్తములే.

* లింగపురాణంబున నరువదియైదవ యధ్యాయంబున సూర్య వర్ణనా సందర్భమున "నవరణ్యవసు" బృహదశ్వండు" జన్మించెను.

1 సర్వే దేవా స్సగంధర్వా బ్రహ్మవిష్ణుశివాదయః,
రక్షంతు త్వం సదా యాంతం తిష్ఠంతం నిద్రాయా యుతం.

౪౪౫

ఇతి ప్రస్థాపయామాన సమాలింగ్య పునఃపునః,
తత స్సీతాగృహం రామో యయా సౌమిత్రిణాసహ. ౪౪౬

ఆగతం పతి మాలోక్య నీతా సుస్మితభాషిణీ,
స్వర్ణపాత్రస్థసలిలైః పాదా ప్రతౌశ్య భక్తితః. ౪౪౭

ప్రవచ్ఛ పతి మాలోక్య దేవ! కిం సేనయా వినా,
ఆగతోఽసి గజః కుత్ర శ్వేతచ్ఛ్రించ తే కుతః. ౪౪౮

వాదిత్యాణి న వాద్యంతే కిరీటాదివివర్జితః,
సామంతరాజసహిత స్సంభ్రమా న్నాగతోఽసి కిం. ౪౪౯

సూర్యవర్ణ సే “బృహదశ్వింశతి నరణ్యస్య హర్యశ్వస్తస్య చాత్మ
జః, హర్యశ్వస్తు వృషద్విత్యం జజ్ఞే వసుమనా నృపః.
తస్య పుత్రోఽభవ ద్రాజా త్రిధన్వా భవభావితః, ప్రసాదా
ద్భ్రహ్మసూనో రైవ తండినం ప్రాప్య శిష్యతాం. అశ్వ
మేధసహస్రస్య ఫలం ప్రాప్య తదాజ్ఞయా, గణేశ్వర మను
ప్రాప్తో భవభక్తః ప్రతాపవాన్” ఇతి స్మరణాత్ సూర్య
వంశేషిశివభక్తిరస్తీత్యుక్తం భవతి. కూర్మపురాణేఽప్యేవం.

౪౪౪. బ్రహ్మదులకు త్రిమూర్తులును గంధర్వాదులగు దేవతలును, నడచుచున్నను గూర్చుండియున్నను నిదురబోవుచున్నను నిమ్ను రక్షింతురగాక.

౪౪౫. ఇట్లనుచు నమ్మహాదేవి యాతని నాలింగనంబు చేసికొని విడువలేక విడువలేక పయనంబున కనుమతించెను. అంత నా శ్రీ రాముండును లక్ష్మణుడును జంట రాగా నీతాగ్రహంబునకు బోయెను.

౪౬౪-౪౭౪-౪౮౪. నీతయు చిఱనగవు మొలకలు మెఱుగుదేర గలకలలాడు నెమ్మొగంబుతో బతి కెమరేగి సువర్ణపాత్రంబున జలంబుల దెచ్చి యాతని పాదంబుల గడిగి తోడితెచ్చి యాతనితో నిట్లనెను. 'దేవా యిదేమి? ఇట్లు మీ లొక్కరే వచ్చుచుండిరేల? నేన రేమై పోయినవి? తమ పట్టంపుటేను గెక్కడ? ఛత్రం బేడ నున్నది? వాదిత్రంబుల మ్రోతలు వినబడవేల? కిరీటం బేమయ్యెను? సామంత రాజుల నెటనుండ నియోగించితిరి?

అతనికి హర్యశ్వడును, నతనికి వృషద్వతియందు వసుమనస్సునువాడును, నాతనికి త్రిధన్వుండును వరుసగా జన్మించిరి. ఆ త్రిధన్వుండు బ్రహ్మపుత్రునికరుణచే తండిమహర్షిని గురువుగా బొంది యాతని యాజ్ఞచే నశ్వమేధంబు లనేకంబులు చేసి శివభక్తుండై యాతని నారాధించుచుండెను." ఇట్లు చెప్పటచే నూర్యవంశంబున శివారాధనంబు కల దని యగుపడుచున్నది. కూర్మపురాణంబునను నిట్లే కలదు.

సీతయా పృష్టో రామ స్సస్మిత మబ్రవీత్ . ౪౯

మీ దండకారణ్యే రాజ్యం దత్తం శుభేఽఖలం,
త్పాలనార్థాయ శీఘ్రం యాస్యామి భామిని. ౫౦

యాస్యామి వనం త్వం తు శ్వశ్రూసమీపగా,
ం కురు మే మాతుర్న మిథ్యావాదినో వయం. ౫౧

శ హి వర్షాణి వస్తవ్యం దండకే మయా,
మే భరతశ్చాపి యావరాజ్యే నియోజితః. ౫౨

౨ మయి కల్యాణి వనం మునినిషేవితం,
వాసవరయా భవితవ్యం త్వయాఽనఘే. ౫౩

౪౧ త్ప్రిసమా చాపి ద్విష్టవ్యాచ విశేషతః,
భరతశ్చతుర్థా ప్రియైః ప్రియతరా మమ. ౫౪

౫౫ నచ కర్తవ్యం భరతస్య కదాచన,
చా ప్రిభుశ్చైవ దేశస్యచ పురస్యచ. ౫౫

శ్రీరామాయణసారోద్ధారే అయోధ్యాకాండే,
షష్ఠ స్సర్గః.

౪౯. ఇట్టి నీతాప్రశ్న పరంపర కారాముడు మందహాసం బొప్పు నిట్లనియె.

౫౦-౫౧. డేవీ! నీ వింకను వినలేదుకాబోలు, రాచరీవులు నెఱపుటకై దండకౌగళ్యరాజ్యం బంతయు మాతండ్రి నా కిచ్చివేసినాడు. తత్పరిపాలనార్థంబై యిప్పుడే యక్కడి కేగుచున్నాను. అడితప్పుట మా వంశంబున నెన్నుండును వినంబడదు. నీ వింటునేయుండి యత్త మామలకు భక్తిమై బరిచర్య నేయించుండుము.

౫౨. మాతండ్రి యావరాజ్యంబున భరతుని నియోగించినాడు. మఱి నేను దండకౌగళ్యంబున బదునాల్గువత్సరంబు లుండవలెను.

౫౩. కల్యాణీ! మునిసంసేవితం బగుట బరమపావనంబగు వనంబునకై నే బోయినప్పుడు నీ వింట వ్రోతోపవాసంబుల బ్రాదువుచ్చుచుండుము.

౫౪. నాపాఠిణంబులకంటెను చ్ఛ్రియతరులగు భరతశత్రుఘ్నులను నీ సోదరుల వలెను - నీ శుత్రులవలెను జూచుచుండుము.

౫౫. భరతుని కెన్నడును నప్రియం బాచరింపకుము. ఈ పట్టణంబునకును, ఈదేశంబునకును నాతండ ప్రభువని - నియంత యని యెఱుంగుము.

ఇది శ్రీ రామాయణసారోద్ధారంబున నయోధ్యాకాండంబునం దాఱవస్థము.

సప్తమ స్సర్గః.

సా రామవచనం శ్రుత్వా భర్తార మిద మబ్రవీత్. ౪

భర్తు ర్భాగ్యం తు భార్యైకా ప్రాప్నోతి పురుషగ్భ. ౧

¹యది శ్వం ప్రస్థితో దుర్గః పన మద్భైవ రాఘవ,
అగ్రత స్తే గమిష్యామి మృద్నంతీ కుశికటకా. ౨

ప్రాసాదాగైర్విమానైర్వా వై హయసగ తేన వా,
సర్వావస్థా గతా భర్తుః పాదచ్ఛాయా విశిష్యతే. 3

అనుశిష్టాఽస్మి మాత్రా చ పిత్రాచ వివిధాశ్రియం,
నాస్మి సంపత్తి వక్తవ్యా వర్తితవ్యం యథా మయా. ౪

¹తా మాహ రాఘవః పీఠః స్వప్రియాం ప్రియవాదినీమ్. ౪౪

కథం వనం త్వాం నేష్యేహం బహువ్యాఘ్రసమాకులం,
రక్షసా ఘోరరూపాశ్చ సంఘి మానుషభోజినః. ౫౪

సింహవ్యాఘ్రవరాహశ్చ సంచరంతి సమంతతః,
రాక్షసాదీ వనే దృష్ట్వా జీవితం హస్యనేచిరాత్. ౬౪

1 వార్తి. రా: పు ౨౫. 1 అధ్యాయ. రా: పు ౪.

న ప్రమ న ర్గ ము .

౪. ఇట్లు పల్కుచున్న యా రామనివాక్యంబులు విని, జానకి భర్తతో నిట్లనెను.
౧. దేవా! నీవు చెప్పినదంతయు వినుచునేయుంటిని. కాని భర్తయొక్క భాగ్యము భార్య యొక్క తెయే పడయునుగదా!
౨. అరణ్యమునకై నీ విప్పుడు పయనమగుచుంటివి కాబోలు. అది దుర్గ మముగాన నీ తోవనుండు కుళకంటకంబుల నెల్ల నణగదొక్కి జైచుటకై యిదిగో నీకంటె ముందుగనే నేనును బయనమగుచున్నాను.
౩. ఎట్టి మహాసాధంబుల నున్నను, విమానంబులపై నెక్కియే స్వర్గాది లోకసుఖంబులు చూచిగొనుచున్నను, యోగమహిమంబుచే గాని తపోమహిమచే గాని యాకాశమార్గంబున సంచరించుచున్నను భర్తృ పాదసేవనంబున కి వేవియు సాటిగావు.
౪. అట్టి సేవావిధులను నా తలిదండ్రులు నాకు లెస్సగానే బోధించిరి. అవిధుల నిప్పుడు నేను కొంగొత్తగా నేర్వవలసినదియు లేదు. నాని నాచరించుటయే యిక నాకు బరిశిష్టకార్యము.
౪౪. ఇట్లంతయో పీయంబుగ బలుకుచున్న యాదేవిం గాంచి శ్రీరామం డిట్లనియె.
- ౫౪-౬౪. అబలా! సింహవ్యాఘ్రాది భయంకర మృగంబుల కిరవై, మను జాళువలగు ఘోరరాక్షసుల కెల్ల నిలయమై పరగు నా యరణ్యంబుల కేమని నిన్ను గొంపోవుదును? సరే కొంపోదును. ఆ ఘోరరూపంబు లెప్పుడైన నీకంటబడెనా, అప్పుడే నీ పైపాఠంబులు పైననే యొగసిపోవును.

తస్మా దభిజీ గృహే తిష్ఠ శీఘ్రం దృశ్యసి మాం పునః. ౭

రామస్య వచనం శృత్వా సీతా దుఃఖసమన్వితా,
ప్రేతువచ స్ఫురద్వక్త్రా కించి తోపసమన్వితా. ౮

కథం మా మిచ్ఛనే త్యక్తుం ధర్మపత్నీం పతివ్రతాం
త్వదనన్యా మదోషాం మాం ధర్మజ్ఞోఽసి దయాపరః. ౯

త్వత్సమీపే స్థితాం రామ కోవా మాం ధర్మయే ద్వనే. ౧౦

అహం త్వాం క్లేశయే నైవ భవేయం కార్యసాధినీ. ౧౧

¹ కారణా న్యత్రీనై త్రీణినంతి తాని వదామ్యహం,
బాలత్వే కరరేఖాం మే దృష్ట్వా కశ్చి ద్విజాగ్రణీః. ౧౧

వనప్రియాణాం మా మాహ భర్త్రాతే సత్యవా ద్విజః. ౧౧౫

అన్య త్వయంవరే పూర్వం సురానపి మయోదితం,
యదా చాపాంతికం ప్రాప్త సృజ్జతుం త్వం నభాంగజే. ౧౨౫

² అన్యత్కించి త్వప్రేక్ష్యామి శృత్వా మాం నయ కాననం,
రామాయణాని బహుశః శృత్వాని బహుభి ర్ద్విజైః. ౧౩౫

2. కాన, ఏ వింటనే యుండుము- న న్నుచిరకాలంబుననే మఱల జూడ గలవు లెమ్ము!
౩. ఈ మాటలు వినుటతోడనే నీతకు దుఃఖము పైకొనివచ్చినది. స్వల్ప కోపముచే ముఖ మెఱబాటగా నామె యిట్లనియె.
౪. శ్రీరామా! నీవు సమస్త ధర్మంబుల నెఱుంగుదువు. ఏ కర్థాంగి నై ధర్మపత్ని నై నీవే దిక్కనియున్న నన్నిట విడిచిపోయెద ననుట నీకు బాడియా!
౫. మనుజుభోజనులగు ఘోరరాక్షసులవలనను సింహాదిభయంకరసత్వం బులవలనను నా కేమైన నెగు వాటిల్లునేమో యంటివి. నరసింహం బవు నీవు నాదండనుండ నన్నెవడు కన్నెత్తి లేటి పాటజూడ గలడు?
౬. ప్రియా! నీతో నడవికి వచ్చినచో నీ కార్యసాధనినే యగుదునుగాని నీ కే క్షేమమును జాటిపెట్టను లెమ్ము.
- ౭-౮. ఆడవికి వత్తునని యిట్లు ని న్నింతగ వేడుటకు గారణములును గలవు. నాబాల్యమం దొక విప్రుడు నాహస్తరేఖలను జూచి 'నీకు భర్తతో గూడ నటవీప్రయాణం బున్న'దని చెప్పినాడు. ఆ భూమిసురుండు చెప్పిన దెన్నడును పొల్లువోదట.
౯. రెండవకారణంబును నేను మున్నే, స్వయంవరసమయంబులో, సభాంగణంబున నున్న రుద్రచాపంబును నీవు మోపెట్టుట కే తఱియ జొచ్చుతటి భర్తతో వనవాసము కేనెదనని సురలతో జెప్పిజేచిరిని.
- ౧౦-౧౧. ఇంతియకాక మహర్షి ప్రోక్తములైన యెన్నెన్నియో రామా యణంబు లెందరో బ్రాహ్మణులు జెప్పుచుండగ వినియుంటిని.

వీతాం వినా వనం రామో గతః కిం కుత్రచి ద్వద. ౧౪

అథ స్వయా గమిష్యామి సర్వదా త్వత్సహాయినీ. ౧౫

అథచాపి మహాప్రాజ్ఞ బ్రాహ్మణానాం మయా శ్రుతం,
చురా పితృగృహే సత్యం వస్తవ్యం కిల మే వనే. ౧౬

శస్యయా చ పితృగృహే వసవాస శ్శుతో మయా,
భిక్ష్యా సాధువృత్తాయా మమ మాతు రిహాగ్రతః. ౧౭

ప్రసాదితశ్చ వై పూర్వం త్వం వై బహువిధం ప్రభో,
గమనం వసవాసస్య కాంక్షితం హి సహ త్వయా. ౧౮

శ్రుతిర్హి శ్రూయతే పుణ్యా బ్రాహ్మణానాం యశస్వినాం. ౧౯
ఇహాలోకే చ పితృభి ర్యా స్త్రీ యస్య మహామతే,

అద్భి ర్దత్తా స్వధర్మేణ ప్రేత్యభావేఽపి తస్య సా. ౨౦

* వ్యా : ఇహేత్యనేన స్త్రీణాం పునర్వివాహో నాస్తీ
త్యుక్తం భవతి:— మహాభారతే సావిత్రుపాఖ్యానే “సకృ
హంశో నివతతి సకృ త్కన్యా పృథీయతే, సకృదాహ దదా
మాతి తీర్ణ్యతాని సకృ త్సకృత్” ఇతి కన్యాప్రదాన మేక
వర్యాయ మేవ.

ఏ రామాయణంబుననైన నీతను దోడ గొంపోకుండ రాము డొక్కడే
యడవి కేగిరట్లు నిపు చెప్పగలవా ?

౧౪౪. కాన నన్ను ఏతోగూడ కొనిపొమ్మ - నీకు సాహాయ్యముగా నుం
చును.

౧౪౫. పూర్వము నాతండ్రి గృహంబున నున్నపుడు 'నీ వరణ్యవాసము
సేయవలసియుండు'నని బ్రాహ్మణులెందఱో నాకు జెప్పిరి.

౧౪౬. నేను కన్నెగా నుండునపుడును నొక భిక్షుకురాలు, నాకు వనవా
సము కల్గు నని మాతల్లిసమక్షమందున జెప్పినది.

౧౪౭. ఇంతియకొక వనవాసము చేయవలె నని నిన్న నేకమారులు కోరియుం
టిని. దానికి నీ వంగీకరించియు నుంటివి.

౧౮-౧౯. తలిదండు) * రే స్త్రీని నెవ్వనికి నుదకపూర్వకముగా దానంబు
సేతుకో యామె గతించియును నాతనికే మఱల భార్య యగును.
ఇట్లుగ జెప్ప కీర్తిమంతులగు బ్రాహ్మణుల శ్రుతయును మనము
వినుచుండుము.

వ్యా : ఏ స్త్రీని...యనుచోట: — స్త్రీలకు పునర్వివాహము లేదని
చెప్పబడినది. మహాభారతంబున సావిత్ర్యపాఖ్యానంబున “పుత్రా
దుల విభాగ మొక్కసారియే యగుచున్నది. కన్య యొక్కసారియే
దానము సేయబడుచున్నది. అట్లు దాన మొనరించుచున్నానని యెవ
డును నొక్కసారి మాత్రమే చెప్పను. కాన నీ మూడుకార్యము
లును నొక్కొకసారి మాత్రమే జరుగును” అని చెప్పబడుటజేసి
కన్యాప్రదానం బొక్కసారియే యని తెలియవలెను.

1 సాంత్వ్యమానాతు రామేణ మైథిలీ జనకాత్మజా, .
వనవాసనిమిత్తాయ భర్తార మిద మబ్రవీత్. ౨౦

సా త ముత్తమసంవిగ్నా సీతా విపులవక్షసం,
ప్రణయా చ్ఛాభిమానా చ్ఛ పరిచిక్షేప రాఘవం. ౨౧

* కిం త్వఽమన్యతే వై దేహః పితా మే మిథిలాధిపః,

*వ్యా : కింత్యేతి:—మాం త్వక్త్వా వనంగతం త్వం
యద మే పితా శృణుయాత్ తదా త్వం స్త్రీరేవ కాచిత్
పురుషవేషం ధృత్వా మత్కన్యా ముపయేమే ఇతి మన్యేతై
వేత్యర్థః. హేరామ సాందర్యమాత్రిపరిభ్రామక వై దేహః
విదేహవంశ్యః “కర్మణైవ హి సంసిద్ధిమాస్థితా జనకాదయః”
ఇతి కర్మప్రధానతయా కదాచిదపి పత్నీవిరహ మనహమాన
ఇత్యర్థః. మిథిలాధిపః జనపదస్య నమ్యగ్రక్షకః మే పితా త్వం
మా మేకాం రక్షితు మశక్త్యా మాం పత్నీం త్వక్త్వా గతం
ప్రాప్య జ్ఞాత్వా స్త్రీయం లతః స్త్రీస్వభావం పురుష
విగ్రహం బహిః పురుషవేషం జామాతరం న మన్యతే కిం?
అవశ్య మిథ్యం మన్యేతై వేత్యర్థః. యద్వా స్త్రీయం త్రిపుర
సుందరీం న మన్యతే కిం? స్త్రీయం పురుషవిగ్రహ మితి పురుష
త్వేపి మోహినీరూపభ్రామకృత్యం పూర్వకృతం సూచయ
తీతి ప్రాహుః. యద్వా హే రామ! త్వం మే పితా
త్వద్యథార్థరూపం పార్వతీతి న మన్యతే కిం? ఇత్యపి భావః.

—౨౦-౨౧, ఇట్లుగ నా శ్రీరాముం డా జనకజ న్నెట్లో సమాధానపరుప జూచెను. కాని యామె భర్తతోబాటు వనవాసమే చేయవలెనను నాత్మకృత్యంబున, నొడలు గంపింప బ్రేణయంబుచేతను నభిమానంబు చేతను నా శ్రీరాము నిట్టు లాక్షేపింపదొడంగను.

—౨౨.* క్రిరామా! నన్ను విడిచి నీ వొక్కడవే యడవి కేగినచో నిన్నుల్లు నిగా బొందిన కర్మప్రధానుండగు నాతిండి బాహిరంగంబుగ బురుష

జనన్ను విడిచియనుచోట:—నన్ను విడిచి నీ వడవికి బోయిన సంగతి మాతండ్రి విన్నచో బురుషవేషంబు బూనిన శ్రీ యెవ్వ తెయో నా పుత్రకను వివాహం బాడెనని తలంచును. ఇట రామా యనుటచే సౌందర్యమాత్రముననే భ్రాంతిని గలుగజయువాడా యనియు, “జనకాసులు కర్మాచరణంబుచేతనే మోక్షసంసిద్ధి నొందిరి.” ఇట్లుగా మాతండ్రి గర్మప్రధానుండగుట నెప్పుడును ధర్మ పత్నిని విడనాడి యుండ డనియు పై పదముల సారస్వము. మిథిలాధి పతి యనుటచే మిథిలాధివాసుల నెందఱనో రక్షించు నాతండ్రి న న్నొక్కదానినైనను గాపాడుటకు శక్తిచాలని ని న్నేతీంగి లోపల శ్రీస్వభావమును బైకిమాత్రము పురుషవేషమున నున్న యాతడు నా కల్లు డయ్యెనని యనుకొనునుగాబోలు. అవశ్యముగా నిట్లే యనుకొను ననిభావము. లేక శ్రీయం - త్రిపురమందరిగా నెంచియుండెనా? పురుషరూపంబున నున్న శ్రీనిగా నెంచియుండెనా యనుటచే బురుషత్వంబుండియు మోహిరూపంబున జేసిన పూర్వకృత్యంబును జ్ఞప్తికి దెచ్చుచున్నదనికూడ గొందఱు చెప్పుదురు. లేక ఓరామా! నీ యథారూపంబు పార్వతీయని మాతండ్రి యనుకొనుచుండలేదా యనిభావము. లేక ఓరామా! అకారమాత్రంబున బురుషు డయి శ్రుగ్రానుండు నిన్నుల్లునిగా బొంది యాత డేమి తెలిసికొనను? తత్త్వం

రామ! జామాతరం పాప్య స్త్రియం పురుషవిగ్రహం.

౨౨

అన్య చ్చ హేరామ! త్వం పురుషవిగ్రహం ఆకార
మాత్రేణ పురుషం స్త్రియ మేవ సంతం జామాతరం
ప్రాప్య కి మమన్యత? తత్త్వం న జ్ఞాతవా నిత్యర్థః. యది
జానాతి తస్మి మాం తుభ్యం న ప్రయచ్ఛే దిత్యాక్షేపశేషః.
యద్వా, “న ఏవ వాసుదేవోఽయం సాక్షాత్పురుష ఉచ్యతే,
స్త్రీప్రాయ మేవ తత్సర్వం జగద్భ్రహ్మపురస్సరం.”
ఇతి విష్ణుపురాణోక్తేః వైదేహో మేపితా త్వాం జామాతరం
పాప్య లోకే త్వద్వ్యతిరిక్తం పురుషవిగ్రహం పురుషాకృతిం
సర్వమపి స్త్రియ మమన్యతకిం? కిమర్థ మమన్యత? ఏతాదృశ
కాతరం త్వం తథా మన్వానో భాంత ఇత్యర్థః. యద్వా
కింత్యితి. రామజ! అమాతరం పాప్య స్త్రియం పురుషవిగ్ర
హం ఇతి ఛేదః. హేరామజ = రమయితుం జాత అవతీర్ణతే -
హేపురుష = క్రీడాార్థ మవతీర్ణః పరమపురుష ఇత్యర్థః. అమా
తరం స్త్రియం = మాతృవ్యతిరిక్తాం - సపతీమాతరం కైకే
యీం; పాప్య = ఉద్దిశ్య; వైదేహో = మేపితా; విగ్రహం
కలహం; అమన్యతకిం? = నామన్యతైవ - కైకేయ్యా సహ
ఏతాదృశకలహ ఆయాస్యతితి సజ్జాతవా నిత్యర్థః. తథాపి
సమాం విహాయ త్వయా వనం సగంతవ్య మితిభావః. యద్వా
రామజామాతర మిత్యేకపదం - పురుషవిగ్రహం - పురుషా =
భక్తా; విశేషేణ గృహ్యతీతి స్వవశీకరోతీతి. తదా రామ
జామాతరం = ‘రమంతే యోగినోఽనంత’ ఇతిశ్చుతే, అనంద

రూపంబున నుండియు నాంతరంగికముగ మాత్రము స్త్రీవని నిన్ను భావించును గాబోలు.

చేమియు నెఱుంగఁదాయెను. ఎఱింగినచో నన్ను నీ కిచ్చియేయుండఁడని మిగిలిన యాత్మేషము సమానముగానే యుండును. లేక “నాకు దేవుడే సాక్షాత్తుగా బురుషుడని చెప్పబడుచున్నాడు. బ్రహ్మాద్విస్తంబ పర్యంతంబగు విశ్వంబంతయు స్త్రీప్రాయంబగు ప్రకృతి యనబరగుచున్నది.” అని చెప్ప విష్ణుపురాణోక్తవచనంబునం జేసి విదేహరాజగు నాతండ్రిని న్నల్లునిగా బొంది లోకంబునంగల్గు త్వద్వ్యతిరీక్తంబగు పురుషాకృతినంతయు స్త్రీగానే భావించెనా? ఇట్లెందులకు దలచెను? నిబోటిభయశీలుని పురుషవిగ్రహ స్త్రీనిగా భావించి యితరపురుష విగ్రహములవిషయములో గూడ నట్లే భ్రాంతి డాయె నని భావము. లేక ‘రామ జామాతరం’ (యీమాట శ్లోకములోనిది) అనునప్పుడు రామజ + అమాతరం అని పదచ్ఛేదము చేసి, రామజ యను పదమునకు రమింపజేయుటకై పుట్టినటువంటి - అనగా సవతరించి నటువంటి; పురుష = పరమపురుష - క్రీడార్థ మవతరించిన యో పరమపురుష! అమాతరం స్త్రీయం = మాతృవ్యు రికయైన కైకేయి అనగా సవతరిల్లియైన కైకేయిని; ప్రాప్య = ఉద్దేశించి; వైదేహః = నా తండ్రి; విగ్రహం = కలహము (వచ్చునని) అమన్యతకిం? - తలంచెనా? తలంపలేదని యర్థము. ఆయినను న న్నిట్లు విడిచి నీ వొక్కడవే వనంబునకు బోవుట తగదని భావము. లేక రామజామాతరం అనుదాని నొక్కపదముగానే గ్రహించి పురుషవిగ్రహం పురుషాన్ - భక్తులను; విగ్రహం = విశేషముగా గ్రహించునట్టి - తన వశముచేసికొనునట్టి; రామ జామాతరం = ‘రమంతే యోగినోనంత’ ఇత్యాది శ్రుతివలన ఆనందరూపుండగు నీ న్నల్లునిగా బొంది;

*అవ్యసం ఒక లోకోఽయ మజ్జనా న్యద్ధి నత్కృతి,
తేజో నాస్తి పరం రామే తపతీవ దివాకరే.

— ౨౩

కిం హి కృత్వా విషణ్ణ స్త్వం కుతోవా భయ మస్తి తే,
యః స్ఫురిత్యక్తుకామోఽసి మా మనస్యపరాయణః.

— ౨౪

ద్యుమ త్సేనసుతం వీరిం సత్యవంత మనువ్రతాం,
నానితీ మివ మాం విద్ధి త్వ మాత్మవశవ ర్తినీం.

— ౨౫

ఇషం హి సహితుం శోకం ముహూర్త మపి నోత్సహే,
కింపున ర్దశవర్షాణి తీర్ణి చైకంచ దుఃఖతా.

— ౨౬

రూపజామాశరం త్వాం పాప్యః ప్రాయః = స్వస్తియై
[ప్రాయ మిత్యవలక్షణం] ఉత్తమిత్రకళతాదిక మాము
ష్మికం చ సత్య మమస్యత కిం? కింతు నర్వం తుచ్చ మితి
జ్ఞాత్వా పరమానందపూర్వోఽభూత్. ఏతాదృశ సర్వానంద
కర స్త్వం మాం కథం వ్యథయసితి భావః.

* వ్యా: అస్మతిమితి:—అజ్ఞానా దాక్షేప మకరవ
మితి భీత్యా లోక ఏవం ఎదివ్యతీతి న్వాపరాధం పరిహరతి-
అస్మతమితి. య న్మా మనాదాయ గచ్ఛసితి క్లోకాదా వధ్యా
హృతి యోజనీయః.

- ౨౩ * తపింపజేయుచున్న నూర్యునియందువలె శ్రీరాముని యందు విశేషరేజము లేదని యీలాకు లజ్జానమువలన జెప్పుకొనుచున్నారు. దానిని విని నేను సహింపలేను.
౨౪. శ్రీరామా! నీ వెందుల కిట్టి వివక్షభావము నొందితివి? ఈ పిటికి తనము నీ కెవరు కలపిరి? నీతోడిదే లోక మనియున్న న న్నెందుల కిచ్చట విడువగోరుచున్నావు?
౨౫. ద్యుమత్యేనకుతుం డగు సత్యవంతుని సావిత్రిమహాదేవి యెట్లునుసరించినదో యట్లే నేనును నిన్ననుసరింతును - నీవశవర్తినిని.
౨౬. పృథ్వి! రామచంద్రా! నిన్ను విడిచియుండి నీ యొడబాటువలన నైన దుఃఖమును తీరాకాలమైనను నెపలేను. ఇట్టిచో (పదియు, మూడును, నొకటియు మొత్తము.) బదునాల్గువర్ణములు! వియోగము!! నెపలేను - నెపలేను.

స్త్రీయం = (ఇది యుపలక్షణము) పుత్రమిత్రకళత్రాదికమును నాముష్మికమును గూడ నిత్యమని తలచెనా? సర్వంబును దుచ్చమనియే యనిత్యం బనియే నమ్మి పరమానందపరిపూర్ణం డయ్యె నని భావము.

ఇట్టి పరమానందకరుండ వగు నీవు నన్ను వ్యధబెట్టుదువా యని యాశయము.

వెంటనే ప్రాణయాతిశయముచే శ్రీరామచంద్రుని నిట్లాక్షేపించితి నను భీతిచే లోకు లిట్లందురని తన యపరాధము నీ శ్లోకముచే పరిహరించుకొనుచున్నది.

నీవు న న్నరణ్యమునకు తీసికొనివెడలకుండిన లోకు లజ్జానముచే నీ విధముగ ననుకొందురని తాత్పర్యము.

ఈ భావమే నన్ను తోడగొంపొకుండ నీవు పోగూడ దని తాత్పర్యమిచ్చు శ్లోకముం గాంచినచో స్ఫురింపగలడు.

తాం పరివృజ్య బాహుభ్యాం విసంజ్ఞా మిన దుఃఖతాం,
ఉవాచ వచనం రామః పరివిశ్వాసయం స్తదా. ౨౭

న దేవి తవ దుఃఖేన స్వర్గమ పృభిరోచయే,
నహి మేఽస్తి భయం కించి శ్చ్యాయంభో రివ సర్వతః. ౨౮

యత్సృష్టాఽసి మయాసార్థం వనవాసాయ మైథిలి,
న విహతుం మయా శక్యా కీర్తిర్మానవతా యథా. ౨౯

ఆరభస్వ శుభశ్రోణి వనవాసక్షమాః క్రియాః. ౩౦ ౪

1 అరుంధత్యై ప్రియచ్ఛాశు సర్వా న్యాభరణానిచ,
బ్రాహ్మణేభ్యో ధనం సర్వం దత్వా గచ్ఛామహే వనం. 30౪

1 ఏవం శ్రిత్యా తు సంవాదం లక్ష్మణః పూర్వ మాగతః,
బాష్పపర్యాకులముఖ శ్శోకం సోధు మశక్నువత్. 30౫

న భ్రాతు శ్చరణౌ గాఢం నిష్పీడ్య రఘునందనః,
సీతా మువా చాతియశా రాఘవం చ మహావ్రతం. 3౨౪

యది గంతుం కృతా బుద్ధి ర్వనం మృగగజాయుతం,
అహం త్వాఽనుగమిష్యామి వన మగ్రే ధనుర్ధరః. 33౪

న దేవలోకాకృమణం నామరత్న మహం వృణే,
ఐశ్వర్యం వాపి లోకానాం కామయే న త్వయావినా. 3౪౪

౨౭. ఇట్లుగ విసంజ్ఞారాలవలె దుఃఖంబున నడలుచున్న యానీత నాలింగ నంబు చేసికొని యామె కాస లీరికలెత్తగా శ్రీరాముం డిట్లనెను.
౨౮. దేవీ ! నీకు దుఃఖము గలిగించు స్వర్గంబైనను నా కక్కరలేదు. ఆ క్రూరరాక్షసులకు భయంపడి నిన్ను గొంపోకుంటి ననుకొంటివి. స్వయంభువునకు వలె నాకును నేడను భయము లేదు.
౨౯. జానకీ ! నా తోడ నరణ్యవాసంబు సేయుటకై నీవు సృష్టింపబడితివి. అట్టి నిన్ను, మానవంతుడు క్షీర్తిని విడనాడ లేనట్లు, నేనును విడనాడ లేను.
౩౦. ప్రేయసీ ! మనము వనవాసంబు చేయుచున్నప్పుడు శుభము లొదవుటకై యాచరింపవలసిన కార్యంబులన్నియు నిప్పుడు నిర్వర్తింపుము.
౩౧. ఆరుంధతీదేవికి మన యాభరణంబు లన్నియు నిచ్చివైచి, మన కున్న సర్వస్వము బ్రాహ్మణులకు దానం బొసరించి వనంబునకై పయన మగుదము.
- ౩౨-౩౩. అత్మజుడు ముందుగ నే వచ్చి యీ సంచాదం బంతయు వినుచు, కన్నటి కాల్యలు ముఖంబున జెల్లవలె పాఠ దుఃఖంబును సైపలేక శ్రీరాముని పాదంబులు వట్టికొని యొత్తుచు, నీతను జూచుచు శ్రీరా, మునితోడ నిట్లు పల్కెను.
౩౪. శ్రీరామా ! గజాది మృగసంకులంబగు వనంబునకే పోవ నీవు నిశ్చయించు కొన్నట్లున్నావు. ధనుర్ధారి నై నేనును నీతోడ వచ్చెదను.
౩౫. దేవా ! నీవు లేని స్వర్గలోకప్రభుత్వమును నాకు వలదు, అమరత్వంబును నా కక్కరలేదు. త్రిలోకాధిపత్యంబును నేను వాంఛింపను.

* అనుజ్ఞాశ్చ భవతా పూర్వమేవ య దన్యూహం. 3౧

అతోఽబ్రవీ న్నహ తేహ రామో లక్ష్మణ మగ్నితః. 3౧౪

సుమాన్యో సహ సామిశే స్వయి గచ్ఛతి సన్వసం,
ఏవేన్యతి కౌసల్యా సుమిత్రాం నా యశస్వినీం. 3౧౫

ఏవ ముక్తస్తు రామో లక్ష్మణో వాక్య మబ్రవీత్. 32

కౌసల్యా బిభృయా దాహం సహస్ర మపి మద్విధాన్.

యన్యా న్నహస్రం గ్రామాణాం సంప్రాప్త ముపజీవినామ్. 3౩

సితాస్మిభరణేచైవ మమ మాతు స్తథైవచ. 3౪౪

సమ రాదాయ సశరం విచిత్ర పితకాధరః, 3౫

అగ్రాశస్త్రే గమిష్యామి సుధాన మగుర్మయన్,
అహం సర్వం కరిష్యామి గ్రతి స్వపతశ్చ తే. ౪౦

* వ్యా: అనుజ్ఞా ఇతి:—అనుజ్ఞాత ఏవ, “ప్రతిసం
హరయమిష్టం మా భిషేచనకీ: క్రియా:”, తస్మా దపరితా
పస్స క్షుమ వ్యసవిధాయమాం” ఇత్యాదా అపరత్యచ
సీతాంవృత్తి “భ్రాతృ సౌమిసమా చాపి దృష్టవ్యా చ విశే
షకీ, త్వయా భరతశత్రుహ్న ప్రాణై: ప్రియతరామమ”
ఇతి భరతశత్రుహ్న యోగేనాస సరణీయత్వోక్తే గనుజ్ఞానిద్ధా.

౩౫. * నీతోడ వనంబునకు వచ్చుటకును నా కిదివఱకే యనుజ్ఞ నిచ్చియుంటివి
కదా?

౩౬. లక్ష్మణు డిట్లు పలుకుట విని శ్రీరామచంద్రుం డాతనితో నిట్లనెను.

౩౭. తమ్ముడా! నీవు నాతోగూడ వనంబునకు వత్తు ననుచుంటివి. అట్లు
వచ్చినచో కాసల్యాసుమిత్రులగతి విచారించువా రెవరు?

౩౮. ఇట్లుగ శ్రీరామచంద్రుండు పలుకగానే లక్ష్మణుం డిట్లులు బదులు నెప్పెను.

౩౯-౪౦. అన్నా! కాసల్యాదేవికి వేయిగామము లున్నవి. పరిచర్య
సేయుటకు సేవకజనంబును బహుళంబుగ నున్నది. ఆమె నాబోంట్ల
సెంతోమందిని సంరక్షింపగలదు. నాతల్లి సుమిత్రకును భరణ మెక్కు
డుగానే యున్నది.

౪౧-౪౨. కాన నేను ధనువును పొరను గంపనుబూని నీకు మార్గమును
జూపుచు నీముందు నడచెదను. నీవు నిద్రించియున్న పుడును మేల్కొని
యుండునపుడును సర్వవిధోపచారములను జేయుచుండును.

వ్యా : అనుజ్ఞ యనుచోట :— “నా యభిషేకంబునకై నీ
వొనరించు యత్నంబు విరమింపుము. నీ హృదయతాపము జల్లార్చు
కొని నే జేసినట్లు చేయుము.” ఇత్యాదియందును; శ్రీరామచంద్రు
నీతతో నింటనే యుండుమని చెప్పుచు నామెతో “నాప్రాణంబుల
కంటెను బ్రీయతరలగు భరతశత్రుఘ్నులను, నీ సోదరుల వలెను
నీ పుత్రులవలెను జూచుచుండుము” అని భరత శత్రుఘ్నులనుగూర్చి
మాత్రమే చెప్పినందువలనను తనకెంటు లక్ష్మణుడు వచ్చుటకు
శ్రీరామ చంద్రునిచింతలుగానే యెంచుకొనవలెను

రామ స్వనేన వాక్యేన సుప్రీతః ప్రత్యువాచ తం
ప్రజా ఆపుచ్చ సామిత్రే సర్వ మేవ సుహృజ్జనమ్. ౪౧

*యేచ రాజ్ఞో దదా వివేక మహాత్మా వరుణ స్వయం,
జనకస్య మహాయజ్ఞే ధనషీ రాద్యదర్శనే. ౪౨

* వ్యా : యే చేత్యాది:— జనకస్య రాజ్ఞో మహాయజ్ఞే
మహాత్మా వరుణ స్వయమేవ మహ్యం యద్ధనురాదికం
దదా, ఆచార్యసద్గుని-ఆచార్యస్య గృహే పూజార్థం నిహితం
తదేత త్సర్వ మాయుధ మాదాయ, సః ఆపృష్టసుహృజ్జనః
త్వం క్షిప్ర మావ్రజే త్యన్వయః. అత్ర ధనురాదిషు సర్వత్ర
ద్వివచనా దావయో ర్దదా వితి సిద్ధం, బాలకాండే
సుగ్రోఽప్యయం వృత్తాంతోఽనువాదా త్సిద్ధః, యథా సుంద
రకాండేఽభిహితం మణిబంధనవృత్తాంతం “మణిబంధన
మిదం దత్తం వై దేహ్య శ్వశురేణ మే, వధూకాలే తథా
బద్ధ మధికం మూర్ధ్ని శోభతే” ఇతి. యథా చాయోధ్యా
కాండేఽనభిహితోపి వాయనవృత్తాంత సుందరేకాండే
నూద్యతే “స పితౌ చ పరిత్యక్త స్సరైశ్చ సమహ్నిభిః,
త్రీణ్ లోకాన్ సంపరిక్రమ్య తమేవ శరణం గతః” ఇతి.
ఆచార్యో వసిష్ఠః “ఇత్వాకుగురు మాగమ్య” ఇత్యుత్తరత్రాసు
వాదాత్; సహిత్యాకుకులగురు ర్వశిష్టా దన్యోఽస్తి.

౪౧. ఇట్లుగ లక్ష్యబుండు పలుకుట విని శ్రీరాముండును బ్రీతుండె నాత నితో తమ్ముడా! ఏవు పోయి ఏన్న హితులతోడను బ్రజలతోడను ఏవి షయము జెప్పిరమ్మ అనెను

౪౨-౪౩-౪౩౪ జనకుండు చేసిన మహాయజ్ఞంబున మహాత్ముండగు వరు బుండు మన తండ్రిగారి కిచ్చినధనువులు రెండును, నభేద్య

వ్యా: జనకుం డనుచోట:—జనకుండు చేసిన మహాయజ్ఞంబున మహాత్ముండగు వరుబుండు మన తండ్రిగారి కిచ్చిన ధనురాదికంబును నాచార్యుల గృహమందు బూజారమై యుంచబడెను. ఏవు పోయి ఏ మిత్రులందఱికిని జెప్పి యా యాయుధంబు లన్నియు గొనిరమ్మని భావము. ఇట ధనువు మొదలైనవానిని గూర్చి చెప్పనపుడు శోక ములో ద్వివచనము ప్రయోగింపబడుటండేని యా ధనుసూత్రీరాది కంబును శ్రీరామునకును లక్ష్యబునకును నియ్యబడెనని తెలిసికొన వలెను.

ఈ విషయ మెచ్చుట జెప్పబడినదని యాశంకించుకొనగూడదు. ఈ విషయము బాలకాండమునందు జెప్పబడకపోయినను సనువాద వశంబున సిద్ధించుచున్నది. “ఈ మణిబంధము వివాహకాలమందు జనకునిచే నివ్వబడి యామె (నీత) శిరంబునం దలంకరింపబడి యెంతయో ముదులు మూటగట్టుచున్నది” అను ఏ విషయ మనువాద వశంబున సుందరకాండమున జెప్పబడినదేకాని బాలకాండమున జెప్పబడలేదు. ఇట్లుగ నయోధ్యాకాండమందు జెప్పబడనలసిన వాయస వృత్తాంతము: “ఇటావాయసము తండ్రియగు నిందునిచే తను మహారాజుచేతను దేవతలచేతను రక్షింపబడక ములోకములందును దిగ్మూర్తులచు నెక్కడను దిక్కులేక తుద కౌతనినే శరణము జొచ్చెను” ఇత్యాదిగ సుందరకాండమునం దనువాదవశంబున జెప్పబడెను. ఇట్లుగనే యిత్వోక్తులగురువని ముందుశ్లోకమున జెప్పబడును. వసిష్ఠుడుదక్క మతెవ్వరు నా నూర్వవంశమువారికి గురువు లేనందున నవ్వసిష్ఠు డనియేకదా యర్థము.

అభేద్యకపచే దివ్యే తూణీ చాక్షయసాయకౌ,
 అదిత్యవిమలా చోభా ఖడ్గో హేమవరిష్కౌ. ౪౩
 సత్కృత్యో నిహిశం సర్వ మేత దాచార్యసద్మని. ౪౩౪
 స శ్వ మాయుధ సూదాయ క్షిప్ర మానృజ లక్ష్మణా. ౪౪

స సుహృజ్జన మామంత్యో నస నాసాయ నిశ్చితః,
 ఇత్వోకుగురు మాగమ్య జగ్రాహాయుధ సుత్తమం, ౪౫
 రామాయ సర్వసూమాస సౌమిణి స్సర్వమాయుధం. ౪౫౪

రామోఽపి లక్ష్మణే నాశు ద్విజా నాహూయ భక్తితః. ౪౬

1 * దదౌ గవాం బృందశశం ధనాని, వస్త్రాణి దివ్యాని విభూష
 శాని, కుటుంబవద్భ్యో శ్శృణోశీలవదోభ్యో, ముదా ద్విజేభ్యో
 ంఘ్రిని శి కేశుః. ౪౭

రామో మాతృ స్సేవకేభ్యో దదౌ ధన మనేకధా,
 స్వకాంతఃపురవాసిభ్య స్సేవకేభ్య స్తథైవచ. ౪౮
 పౌరజానపదేభ్యశ్చ బ్రాహ్మణేభ్య స్సహస్రశః. ౪౮౪

* వ్యాః దదావితః—“కృతే యగే బలి ద్దాతా
 త్రేతాయాం రఘునందనః, ద్వాపరే సూర్యపుత్రశ్చ....”
 ఇత్యుక్తత్వాత్.

కవచంబులు రెండును, నక్షత్రతూటీరంబులు రెండును మువ్వ
పరిష్కృతంబులును సూర్యప్రకాశంబులును నగు ఖండంబులు రెండును
యథావిధిగా బూజించి యాచార్యులగృహంబున నిడితని.

౪౪. ఏ మిత్రులందఱకును జెప్పిన మీదట ఏ యాయుధంబు లన్నియు
సత్వరముగ గొనిరమ్ము. పొమ్ము.

౪౫-౪౫౪. ఇట్లని రాముడు చెప్పగానే లక్ష్మణు డాతనితో నడవికి
బోవుటకే నిశ్చయించుకొని పోయి యీ విషయము తన స్నేహితు
లందఱికిని జెప్పి వారల వీడ్కొని యాచార్యుండగు వసిష్ఠునొద్దకు
వచ్చి యాయుధంబులు గొనిపోయి రామునకు జూపించెను.

౪౬-౪౭. అంత నా శ్రీరాముండు కుటుంబవంతులును శ్రుతశీలసంపన్నులు
నగు బ్రాహ్మణులను లక్ష్మణు నంపి పిలిపించి వారలకు *గోళతం
బులును దివ్యంబులగు వస్త్రాభరణంబులును నవ్వారిగా నిచ్చెను.

౪౮-౪౯. అతడు తనతల్లిగారి సేవకులకుగూడ రొక్కములు మిక్కిలిగా
నిచ్చెను. అట్లుగ దనయంతఃపురవాసులగు సేవకజనంబులకును
బ్రాహ్మణులకును బౌరులకును జానపదులకును భూరిధనంబు లొసం
గెను.

* వ్యా: దానమిచ్చెననుచోట:—కృతయుగంబున బలిచక్రవర్తియు
శ్రేతాయుగంబున శ్రీరామచంద్రుడును, ద్వాపరయుగంబున గర్భం
డును దానవంతులలో వాసికెక్కిన వారని ప్రమాణముగలదు.

అరుంధత్యై దదా సీతా ముఖ్యా న్యభరణాని చ. ౪౯
రామ స్సీతా లక్ష్మణ శ్చ జగ్ను స్సర్వే సృపాలయం. ౪౯౫

1 ఆయాంతం నాగరా దృష్ట్వా మార్గే రామం సజానకిం. ౫౦
లక్ష్మణేన సమం వీత్య ఊచు స్సర్వే పరస్పరం,
కై కేయ్యా పరదానాది శ్రుత్వా దుఃఖనమావృతాః. ౫౧

హే జనా నాత్ర వస్తవ్యం గచ్ఛామోఽద్యైవ కాననం
యత్ర రామ స్సభార్యశ్చ సానుజో గంతు మిచ్ఛతి. ౫౨

2 పశ్యంతు జానకీం సర్వే పాదచారేణ గచ్ఛతీమ్,
పుంభిః కదాచిద్దృష్టా వా జానకీ లోకసుందరీ. ౫3

రాక్షసీ కై కయీనామ్నీ జాతా సర్వవినాశినీ. ౫3౫

3 వీడయా వీడితం సర్వం జగ దస్య జగత్పతేః. ౫౪

మూలస్యేవోపఘాతేన వృక్షః పుష్పఫలోపగః,
ఇతి దుఃఖాకులా భూత్వా వివిశుః ప్రభుమందిరం. ౫౫

శ్రీరామ సృహ సీతయా సృపపథే గచ్ఛన్ శనై స్సానుజః,
పౌరాణ జానపదా కుతూహలదృశ స్సానంద ముద్వీక్షయన్,

1 అధ్య. రా : స్లో ౫. 2 అధ్య. రా : స్లో ౫.

3 వాల్మీ. రా : స్లో. 33.

౯౯-౧౦౦. నీతయు నరుంధతీదేవికి దనముఖ్యాభరణంబు లన్నియు నిచ్చి
జైచెను. ఇట్లు దానాదికంబు లొనర్చి యానీతారామలక్ష్మణులు
నృపమందిరంబునకై పోవుచుండిరి.

౧౦౦-౧౦౧. అటుల బోవుచున్న యామువ్యురను యాయూరివారలు చూచి
యాకైకేయి కియ్యబడిన వరదానాదికంబు నప్పుడు విని దాన నింత
చేటుమూడిగావలయు నని ముఖాంబుధి మునుంగుచు దమలో దా
మిటను కొనుచుండిరి.

౧౦౨. ఓ యయోధ్యాజనంబులారా! నీతారామచంద్రులును లక్ష్మణు
డును. నడవికి బోవుచున్నారు. ఇక మన కిక్కడ సేమి పనియున్నది?
మనమును బోవుదము పచుండు.

౧౦౩. సర్వలోక సుందరియై వఱుట నీ జానకి పాదచారిణియై వీధులకెంట
బోవుచున్నది. అనూర్యంపశ్యయగు నీమె పురుషులకంట నెప్పుడైన
బడెనా? ఆహా యెంత కాలజైపరీత్యము.

౧౦౩౪. ఈ కైకేయీరాక్షసి యిట్లు సర్వనాశం బొనరించుటకే జన్మించి
నది కాబోలు.

౧౦౪-౧౦౫. మొదలు తప్పింపబడినప్పుడు వృక్షమున నుండు నాకులు పువ్వులు
కాయలు నెండిపోయినటు లా శ్రీరామునికి గల్గినకష్టంబునకై నానా
జనంబులును దుఃఖపరవశులై దళరథునిమందిరంబు జొచ్చిరి.

౧౦౬. శ్రీరామండును శ్యామసుందరశరీరం బొప్పార నీతతోడను దమ్ము
నితోడను రాచబాటంబోవుచు, దమ్ము గని యిదేమిరా వీ రిటు
పాదచారులై పోవుచున్నారని తెలితెలిపోవు పౌరులను జానపదు

శ్యామః కామసహస్రసుందరనపుః కాంత్యాదిశోభానయన్,
పాదన్యాసపవిత్రితాళిలజగత్ప్రపాలయం శత్రుః. ౧౬

ఇతి శ్రీరామాయణ సారోద్ధారే అయోధ్యాకాండే
సప్తమస్సర్గః.

అష్టమస్సర్గః.

తతో రామ స్సమీవిశ్య పితృగేహ మవారితః,
సానుజ స్తీతయా గత్వా కైకేయా మిద మబ్రవీత్ ౧
ఆగతాస్మి వరాం మాతే ప్రయస్తే సమ్మతం వసం. ౧౪
ఏతస్మిన్నంతో తత్ర రాజదారా స్సమాగతాః. ౨
1 అర్థసప్తశతానిః స్తు ప్రమదా స్తామ్రలోచనాః,
కాసల్యాంః పరివార్యాథ శనై ర్జగ్మర్థతవ్రతాః. ౩
స రాజా పుత్ర మాయూతం దృష్ట్వా దూరాత్ కృతాంజలిం,
ఉత్పవా తాసనా త్తూర్ణ మార్తః స్త్రీజనసంపృతః. ౪
త మనంప్రాప్య నుఖార్తః పపాత భువి మూర్ఛితః. ౪౪

స్త్రీసహస్రనినాదశ్చ సంజ్ఞే రాజవేశ్మని. ౫

తం పరివృజ్య బాహుభ్యాం తా పుభౌ రామలక్ష్మణౌ
పర్యంకే సీతయా సార్థం రుదంత స్సమవేశయన్. ౬

లను సాదరంబున జూచుచు, దన పాదస్యాసంబుచే భూతలంబు
పవిత్రీతంబై యొప్పార తండ్రి మందిరం బల్లనల్లన డాసెను.

ఇది శ్రీరామాయణ సారోద్ధారమున నయోధ్యాకాండమునందు
సప్తమ స్కంధము.

ఎనిమిదవ స్కంధము.

౧-౧౪. అంతట శ్రీరాముడు నిరాటంకముగ లోనికి బోయి కైకేయిని
జూచి 'అమ్మా! మేము మృగమును నడవికిబోవ నీ యనుజ్ఞ
వేడవచ్చితిమి' అనెను.

౨-౩. ఇంతలో మూడువందల యేబది సంఖ్యాపరిమితి గల రాజభార్యలం
దఱు, నెఱ్ఱవాటి న కనుదమ్ములతో, గౌసల్యను మధ్య నిడుకొని యా
దళరథు డున్నచోటికి వచ్చి చేరిరి.

౪-౪౪. దళరథుడును శ్రీరాముడు కృతాంజలియై వచ్చుచుంట దూరమునుం
డియేకాంచి స్త్రీజనంబులతోగూడ ది త్తరపాటాందుచు నార్తుడై
లేచి యాతని కేరబోవుచు మధ్యలోనే మూర్ఛితుడై క్రిందబడిపో
యెను.

౫. అంత నా రాజధవంబున నున్న స్త్రీజనంబు లందఱు నొకపెట్టున
గొలుసుని యేడువసాగిరి.

౬. తోడనే రామలక్ష్మణులును సీతయు బోయి యారాజును భుజములు
వట్టి లేవనెత్తి, యేడ్పుచు, నాతని నట నున్న యొక పాన్నుపై కేర్పిరి.

అథ రామో ముహూర్తేన లబ్ధనంజం మహీపతిం,
ఉవాచ ప్రింజలి రూపత్వా శోకార్ణవపరిప్లుతం. ౭

ఆపృచ్ఛత్వాం మహారాజ నర్వేషా మీశ్వరోఽసి నః,
ప్రసిద్ధితిండంకకారణ్యం పశ్య స్వం కుశలేన మాం. ౮

లక్ష్మణం చానుజానీహి సీతా చాన్వేతి మాం వనం,
ఖనిత్రీపిటకే చోభే నమానయత మానద. ౯

ఉవాచ రాజా సంప్రేక్ష్య వనవాసాయ రాఘవం. ౧౦

* అహం రాఘవ కై కేయూ వరదానేన మోహితః,
అయోధ్యాయా స్త్వ మేవాద్య భవ రాజా నిగృహ్య మాం.

౧౦౫

వ్యా: అహమిత్యత్ర:—యద్యపి భవ రాజా నిగృహ్య
మా మితివచనావగతం తిన్నిగ్రహపూర్వకం స్వస్య రాజ్యే
భిషేచనమపి పిత్రాజ్ఞప్త మితి వనగమనవ త్తదపి అవశ్యం
కర్తవ్య మితి ప్రతీయతే. తథాపి వనే గచ్ఛతః పుత్రస్య భూ
యా స్తే-శో భవిష్యతీతి విచింత్య స్నేహవశా త్తథోక్త
వాన్, స తాత్పర్యేణ. అతి ఏవ సమనంతరమేవ దశరథ
వచనం: 'సహి సత్యాత్మన' ఇత్యాదినా స్పష్టం భవిష్యతి.

౩. యుగకాలంబునకే య దళరథునికి దెలివి రాగా నాతనిం జూచి పొంజరియై శ్రీరాముం డిట్లనియె.
౪. తండ్రీ! నీవు మా కందఱకు ప్రభుడవై యున్నావు. అందుచే నిన్నొకటి యడుగ బోవుచున్నాను. దండకకు బయన మైయున్న నన్ను శీతల దృష్టిం గాంచుము. ఇంతయే నా మనవి.
౫. లక్ష్మణుడును నీతయునుగూడ వలదని నే నెంత వారించుచున్నను, నాతోడ వనమునకే పయన మగుచున్నారు. లక్ష్మణునకు తృప్తి కోలయును గంపయును గావలెనట. వాని నతనికి దెప్పింపుము.
౬౪. శ్రీరాముం డిట్లు పలుకుట దళరథుండు విని యాతనితో నిట్లనెను.
౧౦౪. *శ్రీరామచంద్రా! నేను కైకేయి కిచ్చిన వరదానంబునంటేసి యిట్లు మోహితుడ నైతిని. కాన నన్ను నిగ్రహించి యిప్పట్టాంబునకు నవిష్పదే రాజపు కమ్ము.

*‘నన్ను నిగ్రహించి’ యనుచోట:— ఇట దళరథుడు ‘నన్ను నిగ్రహించి యీ రాజ్యమును నీవే కైకొని పట్టాభిషిక్తుడవు క’మ్ముని చెప్పుటచే వనంబునకు బోవుటవలె నిదియును నవశ్యక రత్యంబు కాదా యను శంక కలుగవచ్చును. వనంబున శ్రీరాముడు కష్టపడిపోవును గదాయని శ్రుతృవాత్సల్యముచే నా దళరథుం డిట్లాడెను గాని నిజముగా నాయన కట్టి తాత్పర్యము లేదు. కనుకనే యనంతర శ్లోకమందు ‘నీ బుద్ధి యెప్పుడును సత్యాధీనమైయుండును.....’ ఇత్యాదిగ బలెన్నెను.

సహి సత్యాత్మన స్తాత ధర్మాభిమనన స్తవ
వివివర్తయితుం బుద్ధి శ్శక్యతే రఘునందన.

౧౧౫

శ్చ కేయూ చోద్యమానస్తు విఘో రాజా త మబ్రవీత్ . ౧౨

శ్రీయసే వృద్ధయే తాత పున రాగమనాయచ,
గచ్ఛ స్వాస్థ్య మవ్యగ్రీః పంథాన మకుతోభయం. ౧౩

ఏవం స రాజా వ్యసనాభివన్నశ్శోకేసదుఃఖేనచ తామ్యమానః,
ఆలింగ్య పుత్ర్యం సువిసప్తనంజ్ఞో మోహంగతో నైవ
విచేష్ట కించిత్ . ౧౪

దేవ్య స్తత స్సంయగుదు స్సమేతా స్తాం వర్జయిత్వా. సరదేవ
పత్నీం, రుద౯ సుమంత్రోఽపి జగామ మూర్ఛాం హహా
కృతం తత్ర బభూవ సర్వం. ౧౫

1 తతో నిఘాయ సహసా శిరో నిశ్శస్య చాసకృత్ ,
పాణౌ పాణిం వినిష్ఠిష్య దంతా కటకటాప్యచ, ౧౬
శ్చ కేయూ స్సర్వమర్మాణి సుమంత్రీః ప్రిత్యభాషత. ౧౭
పరిఘ్నీం త్వా మహం మన్యే కులఘ్నీ మపి చాంతతః ౧౮

౧౧౪. [ఇట్లుగా బల్కియు, నాత డెప్పుడును సత్యసత్యం డనియు నిట్టి పని కెప్పుడును నాతం దొడంబడ డనియు నెఱింగి మఱల నిట్లునుచున్నాడు.]

నాయనా! నే నెన్ని చెప్పినను నీ మనముమాత్రము సత్యమార్గము నెన్నడును దప్పదు. దానిని ద్విప్పట కవరికిని దరము కాదు.

౧౨. కైకయీ చోద్యమానుడై యారాజు శ్రీరామునితో మఱియు నిట్లనెను.

౧౩. నాయనా, శ్రీరామా! పరలోకంబున గీరితియు నీ లోకమున వృద్ధియు గలుగునటుల నరణ్యమునకు తేమముగ బోయిరమ్మ.

౧౪. ఇట్లుగ బలికి యాదళరథమహారాజు వ్యసనము జెందుచు శోకదుఃఖములచే నాడువడి ప్రజ్ఞారహితుడై పుత్రు నాలింగనము చేసికొని చేష్టలు దక్కి మూర్ఛవోయెను.

౧౫. అంత నచ్చట జేరిన రాజదార లందరు షిక్కిలిగ వాపోవుచు నెడ్చిరి. సుమంతుడును మఃఖాతీశయముచే మూర్ఛజెందెను. పరిచారికాజను లందరును హా హా కారములు సేయదొడంగిరి. పాప మా కైకమృతమాత్రము యథాప్రకారముగానే యుండెను.

౧౬-౧౭౪. కొంతసేపటికి సుమంతుడు లేచి తల నటు నిటు త్రిప్పచు జేతులు విశేషముగా బిసిగొనుచు, పండ్లు పట పట కొఱుకుచు కైకేయి నిట్లు మర్కంబు లన్నియు నొవ్వనాడెను.

౧౮-౧౯౪. మహాసముద్రమువలె నుండు నీ భర్తను నీకార్యంబులచే నెంత గగ్గోలుపెట్టుచుంటివి? నీవు విజముగా భర్తృహంతకురాలవును గులహంతకురాలవును గానోపుదువు. నీకు భర్తయును వరమందును, నీకోర్కు లన్నిటిని జెల్లించువాడునునగు నీ దళరథుని నిట్లవమానిం

మహాదధి మివాత్తోభ్యం సంతాపయసి కర్మభిః. ౧౦౩

మోఽవనుస్థా దశరథం భర్తారం వరదం పతిం, ౧౦౪

భర్తు రిచ్ఛా హి నారీణాం పుత్రకోట్యా విశిష్యతే. ౧౦౫

అభిజాతం హి తే మన్యేయథా మాతు స్తథైవచ,
సహి సింభా ఉన్నివేత్ డ్రోణం లోకే నిగదితం వచః. ౧౦౬

* తవ మాతు రిసద్గ్రాహం విష్ణుః పూర్వం యథాశ్రుతం,
తథా త్వమపి రాజానం దుర్జనాచరితే పథి. ౨౦౪

* వ్యా : తవేతి:—ఆనందరామాయణాదిసారం. శ్లో॥
“సర్వభూతరుతజ్ఞాతాకేకయేశః పురా వరాత్ . సతు జృంభస్య
వచనా ద్భావజ్ఞో బహుధా మాసత్ . తద్ధృర్మా చ త
మాపుచ్ఛ త్కరణం కిమితి స్వయం, తా మువాచ నృపో
దేవి శంసనే మరణం మమ, శంస మే జీవ వా మావా ఇతి
సా పునరబ్రవీత్ . తచ్చుత్వా స నృపః కోపా త్తాం నిరస్య
సపుత్రికాం, కైకేయాం పుత్రికాం కుశ్వే నృపశీలాదిసం
యుతా, ఇతి నిశ్చిత్య తాం కన్యాం మునిసేవాం న్యయోజ
యత్ , విశ్వక్ సమసజాయంతే సరా మాతర మంగనాః,
ఇతి న్యాయేన సా చరిం వామహస్తేన సేవతే. సమాధిస్థ
మృషిం జ్ఞాత్వా మషీ మాన్యే వ్యలేపయత్ . మష్యాన్య
ఇతి తం పాహుర్లోకా స్సోఽపి శమాన్వితః, జ్ఞాత్వా చ
తూష్ణిం స్థితవా న్కంచిత్రాలం నృపాలయే, గంతు ముద్యుక్త
ఇతి తం జ్ఞాత్వా పవే వరిం సతీ, తా మువాచ ముని
స్తాన్వీతు చకరీవర్తీ పరివృత, తవ వామకరో వజ్రా త్కఠినో

పక్షము. కోటిమంది కొడుకుల ననుసరించుచుండుట కంటెను భక్త
యనుమతిప్రకార ముండుటయే శ్రీలకు గొప్పవిశేషము.

౧౯౪. కైకేయా ! నీతల్లి ప్రవృత్తియే నీకును వచ్చినది. అవును. నేపచెట్టు
నుండి మధురస మెన్నడైన స్రవించునా!

౨౦౪-౨౧౫ తల్లి పాపకార్యములలో నందెవేసిన చేయియనియు భర్తచేవిడువ
బడినదనియు నేను బాగుగా నెరుంగుదును. ఇప్పుడు నీతల్లివలెనే నీవు.

*వ్యా: ఈ విషయ మానందాదిరామాయణములలో నిటుల జెప్పబడినది. కైకేయ రాజు వరమహిమంజేసి సర్వజంతువుల ధ్వంసమున నెఱుంగును. అత డొకనాడు క్రింద జరుగుచున్న కీటక సంభాషణము విని బకపక నవ్వసాగెను. ఇది యాతనిభార్య చూచి కారణమడిగెను. 'అతడు దేవీ ! యీవిషయ మితరులతో జెప్పినచో నాకు మరణము సంభవించు'ననెను. కాని యా కఠినాత్మురాలు 'నీవు జీవింపుము లేక మరణింపుము. నాకు నిమిత్తములేదు. నీ వెందులకట్లు నవ్వితివో చెప్పితిరు' మనెను. రాజు విని కినుక జెంది యామెను సప్రత్యక్షముగా విడనాడజైచి పుత్రికయగు కైకేయిని మాతృము దగ్గఱ నుంచుకొని తల్లి గుణములే యుక్తమారికి నున్నవనుకొని యామెను మునిజనసేవకు నియోగించెను. 'కుమారులకు దండించాలును, గుమారికలకు దల్లిచాలును వచ్చు' ననెడి న్యాయము చొప్పున శాస్త్రకేయి యాముని కడమచేతనే యుపచారాదికము లొనర్చుచుండెను. ఒకదినమున నామహర్షి సమాధిలో నుండగా జూచి యాతని ముఖము నిండుగ మసిబూసెను. (దీనిచేత నాతడు మహ్యక్రమం దనబరగను.) కాని యమ్మహర్షి బహుళశమాన్వితుండగుట శాస్త్రసంగతి తెల్లినీయు సూరకుండెను.

అనన్దాహ మిమం మోహాత్ కురుషే సావదర్శిని. ౨౦

ఇతి సాంత్యైశ్చ తీక్ష్ణైశ్చ కై కేయాం రాజసంనది,
సుమంత్రః ఖోభయామాస భూయ ఏవ కృతాంజలిః ౨౧

నైవ సాక్షుభ్యతే దేవీ నచ స్మ పరిదూయతే,
న చాస్య ముఖవర్ణస్య విక్రియా లక్ష్మ్యే తదా. ౨౩

1 అథ చీరాణి కై కేయా స్వయ మాహృత్య రాఘవం,
ఉవాచ పరిధత్వేతి జనాఘే నిరవత్రీసా, ౨౪

తథైవ లక్ష్మణాయాథ సీతాయై చ దదౌ స్వయం. ౨౪౫

2 రామస్తు వస్త్రాణ్యుత్పజ్య వన్యచీరాణి పర్యధాత్,
లక్ష్మణోఽపి తథా చక్రే సీతా తన్నవిజావతీ, ౨౪౬

హస్తే గృహీత్వా రామస్య లజ్జయా ముఖ మైక్షత. ౨౪౭

మృదులో భవేత్. కిం త్వక్తిర్ని స్సమాయాస్య త్యాగ్యే
మషివిలేపనాత్. ఇత్యుక్త్వా తు గతో మానీ తస్మాత్కైకా
ప్రదూషితా.

బాపమారమున బోవుచు మోహవశుండగు నిమ్మచారాజునుగూడ
నాతోవకే పట్టించుచున్నావు.

౨౨. ఇట్లా సుమంతుడు సభామధ్యంబున నిల్చి దీక్షాతిథీక్షింబులును
మృదులంబులును నగు నిప్పలుకులచే నాకైకేయి మగ్గుంబులెల్ల గాడ
నాడెను. మధ్య మధ్య మాత్రము సమస్కరించుచు వేడుకొను
చుండెను.

౨౩. కాని యాకైకేయి యిసుమంతయు జలింపలేదు, సంకటపడలేదు.
అమె ముఖవైఖరియు భంగమందలేదు.

౨౪-౨౪౪. ఇట్లామె నిర్లజయై యా జనసమాహము లందరిముందటను
నించుకైన గొంతు కొనరులేక నారచీరలు దెచ్చి ధరింపుమని శ్రీరా
మునకును లక్ష్మణునకును నీతకును నిచ్చెను.

౨౪౪-౨౬. రామలక్ష్మణు లిద్దరును దమతమ దుస్తులను విడిచి యా వన్య
వస్త్రంబులనే ధరించిరి. ఆవ్విదేహరాజసుతమాత్ర మావస్త్ర మెట్లు
ధరింపవలయునో యెఱుంగక యా చీరలను బుచ్చుకొని లజ్జతో
సాభిప్రాయముగా శ్రీరామునిముఖమువలక జూచెను.

ఇట్లా నృపమందిరంబున గొంతకాలము గడపి యమ్మగిందుడు
పోవసనుకట్టుడు, నాకైకేయి యమ్మగిని వరం బొకటి వేడెను.
అ ఋషియు 'ఏ నామహస్తము వజ్రకఠినంబును మృదులంబును
గూడ నగును. మఱి నా ముఖముపై మసిబూసినందులకు మాత్రము
ఏ కొకయపకీర్తి కలుగు'నని చెప్పి యమ్మాని యథేచ్ఛం జనెను.

ఇందులకే యా కైకేయి యింత యపకీర్తిపా లైనది.

రామో గృహీత్వా తచ్చీర మంశుకే పర్యవేష్టయత్. ౨౬౪

తద్దృష్ట్వా రురుదు నర్వే రాజదారా స్సమంతతః. ౨౭

వశిష్ఠ స్తు తదాకర్ష్య రుదితాన్ భర్తృయన్ రుమా. ౨౭౪

కై కేయాః ప్రాహ దుర్వృత్తే రామ ఏవ త్వయా వృతః,
వనవాసాయ దృష్టే శ్వం సీతాయై కిం ప్రయచ్ఛసి? ౨౮౪

యది రామం సమన్వేతి సీతా భక్త్వా పతివ్రతా,
దివ్యాంబరధరా నిత్యం సర్వాభరణభూషితా. ౨౮౪

రమయ త్యనిశం రామం వనదుఃఖనివారిణీ. ౩౦

1 వనవాసం హి సంఖ్యాయ వాసాం స్యాభరణాని చ, ౩౦౪

భర్తార మనుగచ్ఛంత్యై సీతాయై శ్వశురో దదా,
తథై వాయుధజాలాని భ్రాతృభ్యం కవచానిచ. ౩౧౪

1 అథ రామశ్చ సీతాచ లక్ష్మణశ్చ కృతాంజలిః,
ఉపసంగృహ్య రాజానం చక్ర దీనాః ప్రదక్షిణమ్. ౩౨౪

తం చాపి సమనుజ్ఞాప్య ధర్మజ్ఞ సుహ సీతయా,
రాఘవ శ్శౌకసమ్మాఢో జననీ మభ్యవాదయత్. ౩౩౪

అన్వక్షం లక్ష్మణో భ్రాతుః కౌసల్యా మభ్యవాదయత్
అథ మాతృ స్సమిత్రాయా జగ్రాహ చరణౌ పునః. ౩౪౪

తం వందమానం రుదతీ మాతా సౌమిత్రి మబ్రవీత్. ౩౪

౨౬౪. శ్రీరాముం డాచీరంబు బుచ్చుకొని అదివరకు నీతధరించిన చీరపై న
ఏవన్యవస్త్రంబు స్వయముగా గట్టెను.

౨౭. దీని నంతయు గనుచుండిన శుంతాపుర స్త్రీ లందఱు మిగుల దుఃఖం
చిరి.

౨౭౪-౨౮౪. వశ్యుం డిది విని యచ్చటికి వచ్చి యా యేడ్చుచున్న వారల
వారించి క్షేయిం జూచి కోపముతో “దుర్మార్గురాలా! శ్రీరాము
నొక్కని నేకదా యడవికి బొమ్మని ఏవు కోరినది? మరి సత కంఠులకు
వన్యచీరంబు లిచ్చుచుంటివి ?

౨౯౪-౩౦. నీత శ్రీరామునితో బాటుగ నడవికే పోయినచో నామె దివ్యాం
బరధారిణియై సర్వాధరణభూషితయై యారామునకు వనవాసదుఃఖో
పశమనంబు గావింపుచు నాతని మనంబును రంజింపఁజేయుచుండు”
ననెను.

౩౦౪-౩౧౪. అనంతర మా దశరథుడు పదునాల్గువత్సరంబులకును సరిపడు
నట్లుగ దివ్యాంబరాభరణంబు లెన్నియో యా జానకి కిచ్చెను. అట్లుగ
శ్రీరామలక్ష్మణులకును సకలాయుధంబు లొసంగెను.

౩౨౪. అంత నానీతారామలక్ష్మణులు వికాసము దప్పిన మోములతో నాదశ
రథునకు బ్రదక్షిణ మాచరించిరి.

౩౩౪-౩౪౪. ధగ్మజ్జం డగు నాశ్రీరాముం డంతట నీతతో కూడ మిగుల
దుఃఖించుచు దనతలికిగూడ నట్లే నమస్కరించెను. ఇట్లు నేయ
నంతకు బూర్వమే యాజ్ఞాపింపబడి, లక్ష్మణుడును నట్లే యాకాసల్యకు
నమస్కరించి యంత దనతల్లియగు శుమిత్రాదేవి సార్ధంబులు పట్టు
కొనెను.

౩౫. అమృతాదేవియు నట్లు నమస్కరింపుచున్న తనయుం జూచి యి
ట్లనెను.

సృష్ట స్వం వనవాసాయ స్వసుర క్ష సుహృష్టనే,
రామే ప్రమాదం మాకాక్షీః పుత్ర! భ్రాతరి గచ్ఛతి. 3౬

వ్యసనీ వా సమృద్ధోవా గతిరేష తవానఘ. 3౬౪

* రామం దశరథం విద్ధి మాం విద్ధి జనకాత్మజమ్,

* వ్యాః రామమితి:—వనవాసే పితృమాతృనగర
స్మరణేన మనశ్చాంచల్యం భవిష్యతీతి భయూత త్రైవివ ప్రితి
నిధిం కల్పయతి - రామ మితి. యథానుఖం గచ్ఛేత్స్వస్య
అట్రీవీ దితి పూర్వేణ సంబంధః, రామం దశరథం విద్ధి -
పితర మవగచ్ఛేత్స్వర్థః. జనకాత్మజం మాం విద్ధి - మాతరం
విద్ధీత్స్వర్థః. అట్రీవీ మయోధ్యాం విద్ధి తద్వద్భోగస్థానం విద్ధి
గచ్ఛ తాత యథానుఖం తదనువర్తనమేన ఉచితం 'సుఖ
మిత్స్వర్థః యద్వా రామం దశరథం విద్ధి - 'దశః పక్షీ
విహంగమః' ఇతి హలాయుధః - దశః పక్షీ రథో యస్య తం
దశరథం విష్ణుం విద్ధీత్స్వర్థః. జనకాత్మజం మాం లక్ష్మీం
విద్ధీత్స్వర్థః. అట్రీవీ మయోధ్యాం యోధ్య మళక్యాం విష్ణు
పురీం విద్ధి, 'దేవానాం పూ రయోధ్యా' ఇతిశ్రుతే. యద్వా
రామం దశరథంచ విద్ధి - ఉభయో స్తారతమ్యం పశ్యేత్స్వర్థః.
మాం జనకాత్మజం చ విద్ధి, గుణతః ఆలోచయ. మదపేక్షయా

౩౬. కుమారా! వనవాసము నేయటకే దైవము నిన్ను సృష్టించె గాబోలు, సకలస్వామి దయాపరుడగు నారామునియొడ ననురక్తిమె మెలంగుము - ప్రమాదం లేన్నడును నాచరింపకుము.

౩౬౪. రాజ్యభ్రష్టుండై దుఃఖించుచున్నను సకలసంపదలచే చులదూగు చున్నను నా శ్రీరామచంద్రుడే నీకు గతి యగువాడు.

౩౬౪. * శ్రీరాముడే నీతండ్రియగు దశరథు డనుకొనుము. జానకిని, నీ తల్లియగు నన్నుగా దలంపుము.

* వ్యా: శ్రీరాముడే నీతండ్రిగా...యనుచోట:—వనవాసము చేయుచున్నపుడు తల్లిదండ్రులయొక్కయు స్వనగరంబుయొక్కయు స్మరణంబు గలిగినచో మన్థంబు సంచరించు ననుభావమున నా నీతారాములను నయ్యడవి నే మాతాపితృస్వనగరంబులప్రతినిధులుగ జూచికొమ్మని సుమిత్ర యిటు చెప్పుచున్నది.

ఈ శ్లోకమున కి క్రిందివిధములుగ నానారములు చెప్పబడుచున్నవి:—రామం = శ్రీరాముని, దశరథం = నీతండ్రియైన దశరథునిగా; విద్ధి = తెలిసికొనుము; జనకాత్మజం = నీతను; మాం = తల్లియైన నన్నుగా; విద్ధి = తెలిసికొనుము; అటవీం = అడవిని; అయోధ్యాం = అయోధ్యనుగా; విద్ధి = తెలిసికొనుము. అనగా నా శ్రీరాముడే తండ్రియనియు నీతయే తల్లియనియు నయ్యడవియే యయోధ్యయనియు భావించుకొనుమని యరము. లేక రామం = శ్రీరాముని; దశరథం = 'దశః పక్షి విహంగమః' ఇటుగ దశ మనగా బక్ష్మియని హలాయుధనిఘంటువులో తెప్పబడుటచే దశరథుడు = పక్షిని రథముగా - వాహనముగా గలవాడు - శ్రీవిష్ణువునిగా; విద్ధి = తెలిసికొనుము; శ్రీరాముని శ్రీవిష్ణువునిగా నెఱుంగు మనిభావము. జనకాత్మజం=నీతను; మాం=అమ్మదేవిగా; విద్ధి=తెలిసికొనుము. అటవీం=అడవిని; అయోధ్యాం=యుద్ధమొనరించుటకు శక్యముగాని విష్ణుపురిగా ('దేవానాం పూరయోధ్యా=దేవతల పట్టణ మాశ్రమింపరానిది' ఇత్యాది శ్లోతి ప్రమాణంబునం తేనీ క్షకుంఠ మయోధ్యయగుచున్నది)విద్ధి = తెలిసికొనుము. లేక రామం=

అయోధ్యా మటవీం విద్ధి గచ్ఛతాత యథానుభవమ్. 32౪

సీతైవ తవహితవరేతిభావః. అయోధ్యా మటవీం చ విద్ధి-ఏత
న్నగరాపేక్షయా వనమేన తవ కైంకర్యకాంక్షస్థానతయా
ఉత్కృష్ట మిత్యర్థః. యద్వా దశరథం రామం=ఉపరతం విద్ధి,
భర్తృభావా న్నాం జనకస్య పితుః ఆత్మజాం పితృగృహవర్తి
నీం విద్ధి - రామేణసహ సర్వేషాం నిర్గమాత్ అయోధ్యా మట
వీం విద్ధి. యద్వా రామం దశరథం విద్ధి సోపాధికపితరి దశరథే
అతిన్నేహం విహాయ నిరుపాధికపితరి రామే ప్రీతిం కుర్వీత్య
ర్థః. శేష మీదృశం/ యద్వా రామం దశరథం దశరథసదృశ
గుణం విద్ధి 'గుణైర్దశరథోపమః' ఇత్యుక్తేః. మాం విద్ధి జనకాత్మ
జాం - గుణవతీం సీతాం మా మివ సేవ్యాం విద్ధి. రమణీయ
వస్తుసంపన్నతయా అటవీ మయోధ్యావ ద్భోగ్యతమాం
విద్ధి. యద్వా రామం దశరథం విద్ధి- దశరథమివ స్త్రీవరవశం
విద్ధి. తచ్చ మృగానుసారిత్వాదిషు వక్ష్యతే. మాం విద్ధి జనకా
త్మజాం - అహం యథా రామ మనుగచ్ఛేతి వదామి ఏవమేవ
వదిష్యతి. తచ్చ తత్రైవ స్పష్టం. అటవీ మయోధ్యాం విద్ధి
అటవీ మపి విహాయాన్యత్ర గచ్ఛేత్, అటసంచలనే ఇతి

అయ్యరణ్యము నే యయోధ్యగా నెంచుకొనుము. నాయనా! బోయి
రమ్మ - యథాసుఖముగా బోయిరమ్మ.

శ్రీరాముని; దశరథం = దశరథుని; విద్ధి = తెలిసికొనుము - ఇదంత
తారతమ్యంబు లెఱుంగుమని భావము; మాం = నన్నును; జనకాత్మ
జాం = నీతను; విద్ధి = గుణముల తారతమ్య మెఱుంగుము - నా
కంటె నీతయే నీ కన్నుడు హితం బాచరించునది యని భావము.
అయోధ్యాం = అయోధ్యను, అటవీం = అరణ్యమును; విద్ధి =
తెలిసికొనుము - అలకల్లోలముగ నుండు నిప్పట్టణంబుకంటె శాంతి
సమన్వితం బగు నయ్యరణ్యంబై మిక్కిలి యనుకూలించునని భావము.
లేక దశరథం = దశరథుని; రామునియందు లీనునిగా; విద్ధి = తెలిసి
కొనుము; (నీ వరణ్యమునకు బోయినతోడనే నాభిర చనిపోవును
గాన) మాం = నన్ను; జనక = తండ్రియొక్క; ఆత్మజాం =
కూతునిగా - తండ్రి యింట మన్నదానినిగా; విద్ధి = తెలిసికొనుము.
(శ్రీరామునితోగూడ నయోధ్యాపురవాసులందఱుబోవుటచే) అయో
ధ్యాం = అయోధ్యను; అటవీం అడవినిగా; విద్ధి = తెలిసికొనుము.
లేక 'రామునే దశరథునిగా నెఱుంగుము' - సోపాధికపితయగు
దశరథునిపై మక్కువ విడవాడి నిరుపాధికపితయగు శ్రీరాముని
యందు బ్రీతిగలిగి యుండుము. మిగిలిన భాగమునకుగూడ నవిధము
గానే చూచుకొనవలయును. లేక 'రాముడు, గుణముల నా దశ
రథుని బోలువాడు' అనిచెప్పబడుటచే రామం = శ్రీరాముని;
దశరథం = దశరథునిగా - దశరథుం డెట్టిగుణములు గలవాడో యట్టి
గుణములు గలవానినిగా; విద్ధి = తెలిసికొనుము. జనకాత్మజాం = గుణ
వతయగు నీతను; మాం = నన్నుంబోలె నీకు నేవ్యురాలినిగా; విద్ధి =
తెలిసికొనుము; సుందరవస్తుసహితం బగుటండేసి అటవీం = అడవిని;
అయోధ్యాం = అయోధ్యనుబోలె భోగంబుల కాలనాలంబైన
దానిగా; వి = తెలిసికొనుము.

1 రాజా దశరథోఽప్యహ సుమంత్రో రథ మానయ, 35

ధాతోః. అత్ర సావధానో భవేతి తాత్పర్యం. యద్వా
రామం దశరథ మివాతిశూరం విద్ధి. దేవాసురియుద్ధే దశర
థస్య శౌర్యం ప్రసిద్ధం. అహం యథా భర్తృవిజయే
అభినందామి జనకాత్మజాప్యేవ మభినందిష్యతి తిచ్చ 'తం
దృష్ట్వా శతుహంతార' మిత్యత్ర స్పష్టిభవిష్యతి. అయోధ్యా
మటవీం విద్ధి - రామవిశ్లేషేణాయోధ్యా యథా అపభ్రష్ట
మసిష్యా చేత్యాద్యవస్థాం ప్రాప్తా తథా అటవ్యపి 'అపి
వృక్షాః పరిష్క్వానా' ఇత్యాద్యవస్థాం ప్రాప్నోతి. యద్వా
రామం దశరథం విద్ధి - దశరథో యథా సమా డ్భూవ
తథా రామోపి సమా డ్భవిష్యతి. మాం విద్ధి జనకాత్మజాం -
అహం యథా సమగ్రాహిషీ తథా సమగ్రాహిషీ తథా
సీతాపి భవిష్యతి. అయోధ్యా మటవీం విద్ధి - అటవీం అయో
ధ్యాన త్సమృద్ధపుష్పఫలా భవిష్యతే. యద్వా రామం
పదాతి రితి మాం నమంస్తాః. దశరథం - పుష్పకానిబహురథ
సంచారిణం విద్ధి. దశ రథాః యస్య దశసు దిశా స్వప్రతిహత
రథో యస్యేతి చ విగ్రహః. మాం విద్ధి జనకాత్మజాం - దేవా
మరాది యుద్దేషు దశరథేన సహ యథాహం సంచరామి

3౨-3౩-౪. దశరథుం డీటులు వీరు మువ్వరును సరణ్యంబునకు బయనం
బగుట చూచి, 'రథం బాకండు గరగున గొని రమ్ము. అం దధిష్ఠిం

ఇటునుండి నీతాపహరణ ప్రకరణమున కనుకూలంబుగ గొన్ని
యర్థములు ధ్వనిచే నూహించి చెప్పబడుచున్నవి.

రామం = శ్రీరాముని; దశరథం = దశరథుని బోలె స్త్రీపర
వశునిగా: విద్ధి = తెలిసికొనుము - (ఇయ్యది నీత చెప్పినంతనే
మాయామృగము కంట బడిపోవుటలా గాననగును.) 'నన్ను గానే
నీతనుగూడ నెఱుంగుము' - ని న్నిపుడు శ్రీరామునితోగూడ నడ
వికి బామ్మని నే నెట్లు చెప్పుచుంటినో యట్లే మాయలేడికంట
బామ్మని యాశ్రీరామునితో నీమె చెప్పగలదని భావము.
అటవీం = అడవిని; అయోధ్యాం = అయోధ్యనుబోలె సిరావాస
ముగ; విద్ధి = తెలిసికొనుము. శ్రీరాము డడవివిగూడ విడిచి మాయా
మృగమునకై పోయినప్పుడు నీ వాపరకాలయొద్దనే యయోధ్యలో
నున్నట్లుగా దిరముగా నుండు మని భావము. లేక 'రాముని దశరథు
నిగా నెఱుంగుము' - దశరథునిం బోలె మహాపరాక్రమవంతునిగా
చెలిసికొనుము. (దశరథుని పరాక్రమము దేవాసురయుద్ధములందు
బ్రహ్మచరమేకదా!); 'నీతను నన్ను గా నెఱుంగుము' - నాభీరకు విజ
యము పొందినపుడు నే నెట్లుభినందించితినో యట్లే యా నీతయు
నభినందింపగలదని భావము. ఇది 'శత్రుసంహారకుండగు భరతు గాంచి
...నీత యాతని శాగిలించెను...' ఇత్యాద్యర్థ మిచ్చు శ్లోకమునం
గాననగును. 'అయోధ్య నటవిగా చెలిసికొనుము' శ్రీరాము డడవికి
పోవుటచే నక్కడి జను లందఱు నాతనితో బాటుగ నడవికే పోవుట
వలన నా యయోధ్య పాడువడినదై యెటుల గవ్వుట్టునో యట్లుగానే
యయ్యరణ్యమును (నీత యపహరింపబడిన కెనుక) వృక్షలతాదు
లన్నియు వాడిపోయి యందవిహీన మగునని తెలిసికొనుమని భావము.
లేక 'రాముని దశరథునిగా చెలిసికొనుము.' దశరథుండెటులు రాజా
ధిరా జయ్యెనో అట్లే శ్రీరాముండును కాగలడని తెలిసికొనుము.
'నన్ను నీతగా నెఱుంగుము' - నే నెటుల నారాజాధిరాజునకు

రథ మారుహ్య గచ్ఛంతు వనం వనచరప్రియాః.

3౩౪

తదా సీతా రామేణ సంచరిష్యతి. అయోధ్యా మటవీం
విద్ధి- ఇదానీ మటవ్యాం యథా నిత్యసంచార స్తథా అయో
ధ్యామాం నిత్యసంచారో భవిష్యతి. ఏవం బహువిధగుణ
లాభా త్రాత్రాలికదుఃఖానుసంధానం న క ర్తవ్యమిత్యాహ -
గచ్ఛేతి. రామో యేన యేన పథా గచ్ఛేతి తేన తేన పథా
'కామయాప్యనుసంచర'న్నిత్యా ద్యుక్తరీత్యా కైంకర్యం కర్తుం
గచ్ఛ. రామ మనుసృత్యానుసృత్య కైంకర్యం కురు. తాత
థగవత్కైంకర్యాన్వయ బహుమానబుద్ధ్యా తాతేత్యుక్తిః
తవ మాతాఽహం కై కేయీ వాపకీర్తిం యథా న గచ్ఛామి
తథా మాం తారియ. యథా సుఖం- రామస్య యథా సుఖం
భవతి తథా. యద్వా అయోధ్యాయాం యథా సుఖం తథా
వనేచ 'కానుయే న త్వయా వినేత్యుక్త రామసంక్షేప సుఖం
ఖలు త్వయాఽపేక్షితం? యథా సుఖం గచ్ఛేత్వస్య అబ్రీహి
దితి పూర్వేణ సంబంధః.

చియే వీరు కాననములకు బోదురని నుమంతుని నాజ్ఞాపించెను.

బట్టపుడేవేరినెరినో యల్లెయ నీతగూడ నొక్క మహాసామ్రాజ్యాధి పతికి, శ్రీరామునకు బట్టంపురాణి కాగలదని యెఱుంగుము. 'అయోధ్య నడవిగా చెలిసికొనుము' - అరణ్యంబును బోలె నయోధ్యనుగూడ నానావిధతరుకునుమఫలసమృద్ధం బగుదానినిగా నెఱుంగుము.' లేక 'శ్రీరాముని దళరథునిగా నెఱుంగుము' - శ్రీరాముని బదాతిగా బరిగణింపక పుష్పకాది బహువాహన సంచారిగా నెఱుంగుము. (ఈయర్థమును జెప్పుకొనునప్పుడు దళరథుడనుపదంబునకు దళదిశలందును నప్రతిహతరథసంచారము గలవాడనివ్యుత్పత్త్యర్థముం జెప్పుకొనవలెను.) 'నన్ను నీతనుగా నెఱుంగుము' - దేవాసురాదియుద్ధంబులందు దళరథునితోగూడ నే నెట్లుగ సంచరించియుంటినో యట్లే యీ నీతయు సంచరించు నని యెఱుంగుము. 'అయోధ్య నడవిగా నెఱుంగుము' - అడవిలో నెట్లు సంచరించుచురో యట్లే అయోధ్యలోగూడ నొకరియడంకులు లేక నిరాఘాటముగ దిరుగు రోజులు మీకు రాగలవని భావము.

ఇక శ్లోకములో నున్న గచ్చ = (జెళ్ళుము) ఇత్యాది పదంబులకు వివరణము తెల్పుబడుచున్నది. 'జెళ్ళుము' - ఇట్టి యుత్కృష్టగుణంబులు కలదగుటచే నీతాత్కారికదుఃఖంబునకు గొంకక యడవికి జెళ్ళుము. లేక 'జెళ్ళుము' - శ్రీరాముం డే యే మారంబున బోవునో యయ్యేమారంబుననే నీవుకూడ నాతని నేవచేయుటకు బోము. 'తాత! నాయనా! - (భగవంతునకు గొంకర్యము నేయబోవుచున్నాడను బహుమానబుద్ధిచే నీ పదప్రయోగము నేయబడినది.) కైకేయివలె నపకీరిని బొందకుండ నన్ను దరింపజేయు మను భావమున కిది ద్యోతకము. 'యథానుభుముగ' - రామునకు సౌఖ్య మెట్లు గలుగో యట్లుగ బోయిరమ్ము. లేక 'నీవు లేని స్వరాధిభోగంబులె నను నా కక్కరిలేదనుచు రాము నెడబాయకుండు నుభుమునే కదా నీవు క్షాయమందువు! ఆ నుభు మయోధ్యలోవలెనే యిప్పుడడవిలోగూడ చిట్కను. నుభుముగ బోయిరమ్ము' అని భావము.

ఇత్యుక్త్వా రామ మాలోక్య సీతాం చైవ సలక్షణం,
దుఃఖాన్నిపతితో భూమా రురో దాశుఃపరిస్తుతః. ౩౮౪

1 తతః సుమంత్రః కాకుత్స్థం ప్రాంజలి ర్వాక్య మబ్రవీత్. ౪౦

రథ మారోహ భద్రం తే రాజపుత్ర! మహాయశః,
క్షీవ్రం త్వాం ప్రావయిష్యామి యత్ర హం రామవక్ష్యసి రగ-
తం రథం సూర్యసంకాశం సీతా హృష్టేన చేతసా,
ఆరురోహ వరారోహః కృత్వా లంకార ముత్థనః. ౪౨

త మారురుహతు స్తూర్ణం భ్రాతరా రామలక్ష్మణౌ. ౪౩౪

2 లక్ష్మణః ఖడ్గయుగలం ధనస్తూణీయుగే తథా,
గృహీత్వా రథ మానుష్యా నోదయామాస సారథం. ౪౩౫

తిష్ఠ తిష్ఠ సుమంత్రేతి రాజా దశరథోఽబ్రవీత్,
గచ్ఛ గచ్ఛేతి రామేణ నోదితోఽచోదయే ద్రథర. ౪౪౪

3 ప్రోత్యగార మివాయాంతీ వత్సలా వత్సకారణాత్,
బద్ధవత్సా యథా ధేనూ రామమాతాఽభ్యధావత్. ౪౪౬

4 పారాస్తు బాలపుద్గాశ్చ పృథ్వా బ్రాహ్మణసత్తమాః,
తిష్ఠ తిష్ఠేతి రామేతీ కోశంతో రథ ముస్వయం. ౪౬౧

1 వాల్మీ. రా: సర్ ౪౦. 2 అథ్యా. రా: సర్ ౪౧;

3 వాల్మీ. రా: సర్ ౪౦. 4 అథ్యా. రా: సర్ ౪౧.

౩౯౪. ఇట్లాజ్ఞాపించి నీతారామలక్ష్మణులవంక జాచుచు దుఃఖాతిశయంబున భూమిపైబడి బాష్పపర్యాకులలోచనంబై యాదళరథంబుండేడుక సాగెను.

౪౦. సుమంతుండును రథంబు గైకొనివచ్చి పొంజలియై యా శ్రీరామనితో నిట్లనెను.

౪౧. రాకుమారా! యిదిగో రథ మధిరోహింపుము. నీ యక్కడకు గొంపొమ్మందునో యక్కడకు గొంపోవుట కిదె సిద్ధముగ నున్నాను.

౪౨. అంత సర్వాభరణభూషితయై సంతృప్తచేతస్కుడై యా నీతాదేవి సూర్యప్రతిమానంబగు నారథం బధిరోహించెను.

౪౨౪. శ్రీరామండును జాగునేయుక రథం బెక్కెను.

౪౩౪. లక్ష్మణుడు తమతమ ఖడ్గంబులును, ధనువులును, తూణయుగళంబును, నీతాదేవి కియ్యంబడిన వస్త్రాభరణంబులు గల బెదురు గంపయును గొనివచ్చి రథం బెక్కి తోలుమని సారథిని ద్వరపెట్టసాగెను.

౪౪౪. 'సుమంతా! రథం బాపు మాపు'మని యా దళరథంబుండేడుకుండగా, 'బోనిమ్మ పోని'మ్మని శ్రీరాముడు వేగిరపెట్టుటచే నా సుమంతుండు రథమును దోలుచుండెను.

౪౫౪. వత్సం చింటియొద్ద నుండుటచే పాలమునుండి యింటికై వేగముగా మరలివచ్చు గోమాతంబోరె నా శ్రీరామమాతయు రాముని జాచుటకై మిగుల ద్వరితంబుగ బరుగిడుచుండెను.

౪౬౪. బ్రాహ్మణు లాదిగాగల పౌరు లందరు తాలవృద్ధభేదంబు లేక యాగు డాగు డని యరచుచు యా రథమును వెన్నాడుచుండిరి.

1 అర్తశబ్దోధ సంజక్షే స్త్రీణా మంతఃపురే మహానా. ౪౭
 స త మంతఃపురే ఘోర మాత్తశబ్దం మహీవతిః,
 పుత్రోకో కాభినంత ప్త శ్శ్చుత్వా చాసీ త్సుదుఃఖతః. ౪౮
 నాగ్నిహోత్రా ణ్యహూయంత నాపచ౯ గృహమేధసః,
 వ్యసృజ౯ కబలా న్నాగా గావో పతాన్న పాయయ౯. ౪౯

తిగ్రంకు ర్లోహితాంగశ్చ బృహస్పతిబుధానపి,
 దామణా సౌమ మభ్యేత్య గృహ సుర్వే వ్యవస్థితాః. ౫౦
 వికాళాస్తు సధూమాశ్చ నభసి ప్రచకాశితే,
 న గృహో నాపి నక్షత్రం ప్రచకాశే న కించన. ౫౧

అనన్తిన స్సుతా స్త్రీణాం భర్తారో భ్రాతర స్తథా,
 సర్వే సర్వం పరిత్యజ్య రామ మేవానుచింతయ౯. ౫౨

తతి స్త్వయోధ్యా రహితా మహత్మనా, పురంద రేణేవ మహీ
 నపర్వతా, చచాల ఘోరం భయశోకపీడితా, ననాగ
 యోధాశ్వగణా ననాద చ. ౫౩

ఇతి శ్రీరామాయణసారోద్ధారే అయోధ్యాకాండే
 అష్టమ స్కంధః.

౪౭. అంత నంతఃపురములో శ్రీల మహార్తధ్వని యొక్కటి వినవచ్చెను.

౪౮. ఇట్టి ఘోరార్తశబ్ద మంతఃపురములో గలుగుట దశరథుండు విని పుత్రశోకాలరేకంబున మరియొ దుఃఖితు డయ్యెను.

౪౯. అనా డాయూరం గల శ్రోత్రయు లగ్నులయందు హోమము సేయ లేదు. ఏ గృహస్థుని యింటిలోపలనుగూడ పాకప్రయత్న మే లేదు. ఏనుగు లాహారంబు గొనలేదు. గోవులు సయితము తమ లేగలకు బా లివ్వలేదు.

౫౦. త్రిశంకుడును, నంగారకుడును, బృహస్పతి బుధులును మహాకూర్మ రుద్రై చంద్రుని సమీపములో సంచరింపసాగిరి.

౫౧. విశాఖానక్షత్రము ధూమసహితంబై యాకాశములో బ్రకాశించు చుండెను. మరితరగ్రహములుగాని, నక్షత్రంబులుగాని యాకాశం బున వెలుగొందుటలేదు.

౫౨. శిశువులు పాలకై మాతల నర్థించుచుండుటలేదు. భర్తలు తమ భార్యల నపేక్షించుట లేదు. సోదరుల నొకరి నొకరు గోరుటలేదు. ఇట్లు సకలజనులును సర్వస్వంబును బరిత్యజించి రామునిగూర్చియే చింతించుచుండిరి.

౫౩. పర్వతసహితంబగు భూమండలము, తన్ను గాపాడుట కింద్రుడు లేనిచో మిగుల భయంపడినభావగ చుప్తకానకుండగు శ్రీరాముం డడవికి బోయియుంటచే గరితురగ భటాదియుతంబగు నయోధ్యయు భయ సంతప్తయై చలింపసాగెను.

ఇది త్రిరామాయణసారోద్ధారంబున నయోధ్యాకాండంబునం
చెన్నిదశస్థము సంపూర్ణము.

శ్రీరామాయణసారోద్ధారే

అయోధ్యాకాండః

ద్వితీయభాగః .

ఓం

శ్రీశ్రీశా రామచంద్రపరబ్రహ్మణే నమః.

శ్రీ

రామాయణసారోద్ధారేత్రయోధ్యాకాండే

స వ మ స్స ర్గః .

శ్లో.

యావత్తు నిర్వృత స్తస్య రజోరూప మదృశ్యత,
నై వేత్సాకువర స్తాప త్సంజహ రాత్నచతుషీ.

౧

నివృత్తైవ నివృత్తైవ సీదతో రథవర్తనసు,
విలలాపచ దుఃఖాన్తః ప్రియం పుత్ర మనుస్మరన్.

౨

నగరాంత మనుచక్రైర్బుద్ధ్వా పుత్ర మథాబ్రవీత్.

౩౪

య స్సుఖే ఘాపథా నేషు శేతే చందనరూషితః,
వీజ్యమానో మహార్హాభిః స్త్రీభి ర్గమ సుతోత్తమః,
స నూనం క్వచి దేవాద్య వృక్షమూల ముపాశ్రితః,
కాషం వా యది వాశ్శాన మపథాయ శయిష్యతే.

3౪

౪౪

ద్రక్ష్యంతి నూనం పురుషా దీర బాహుం వనేచరాః,
రామ ముత్థాయ గచ్ఛంతం లోకనాథ మనాథవత్.

౪౫

శ్రీసీతారామచంద్రపరబ్రహ్మణే నమః.

శ్రీరామాయణసారోద్ధారము

తొమ్మిదవ సర్గము.

తాత్పర్యము.

౧. ఇట్లుగ నీతారామలక్ష్మణులు రథం బెక్కి పోవుచుండగ నా రథగమనంబున నైన ధూళి యెంతవఱకు గవ్వట్టుచుండెనో పాప మా దశరథుం డంతవఱకును నా దిక్కునకే పారజూచుచుండెను.
౨. రథంబులు పోవుచున్న మార్గంబుల జూచుచు, నా శ్రీరాముని స్మరించుచు నాతడు మఖింబున బొగులుచునే యుండెను.
౩. అంత తన కుమారుడు పట్టణము దాటిపోయినసంగతి నెఱింగి యా దశరథుం డిట్లనియె.
- 3౪-౪౪. చందనాదిచర్చితడై యుత్తమదానీజనంబులు వింజామర లిడుచుండ మృదుతల్పముల శయనించు నా పుత్రు డిప్పు డే వృక్షమాలము నాశ్రియించి శయనించునో! ఏరాలు రప్పలు తలాడగా నిడుకొనునో కదా.
౪౫. ఆజానుబాహుండగు నా శ్రీరామచంద్రు డిట్లుగ నేరానేలనో యనాధునివలె బరుండి లేచిపోవుచుండుట నయ్యారణ్యకు లందరు చూచుచుందురు కాబోలు.

సకామా భవక్త కేయి విధవా రాజ్య మావన,
సహి తం పురుషవ్యాఘ్రం వినా జీవిత ముత్సహే. ౬౪

కేయి మా మమాంగాని స్పృక్షి స్త్వం దుష్టచారిణీ, ౭
సహి త్వాం దృష్టు మిచ్ఛామి స భార్యా సచ బాంధవీ,
యేచ త్వా మను జీవంతి నాహం తేషాం స తే మమ. ౮

కేవలార్థపరాంహి, త్వాం త్యక్తధర్మాం త్యజా మ్యహం. ౯

కౌసల్యాయా గృహం శీఘ్రం రామమాతు ర్నయంతు మాం. ౧౦

ఇతి బుద్ధివంతం రాజాన మనయన్ ద్వారదర్శినః,
కౌసల్యాయా గృహం తత్ర స్వవేశ్యత వివీతవత్. ౧౦

అర్థగాత్ర్యం ప్రపన్నాయాం కాశరాత్ర్య మివాత్మనః,
అర్థరాత్రే దశరథః కౌసల్యా మిద మబ్రవీత్. ౧౧

* రామం మేఽనుగతా దృష్టి రద్యాపి స నివర్తతే,

* వ్యాః—పంచేంద్రియాణాం ప్రత్యేక మననార్హ
కేషశ్చ ముచ్యతే—రామ మితి. రామం—గుణసాగరం...
స నివర్తతే—సముద్రగృహీతం పున రాయాతికిం? 'సముద్ర
ఇతి గాంధీర్యే' 'గుణానా మాకరో మహా' ఇతి సముద్రస్థా
శ్చ ముక్తం. యద్వా 'రామం మేఽనుగతా దృష్టిః'—
రామం రమయతాం వర మితి చేతనాచేతన విభాగానాద

౬౪. ఓసీ! కైకయి! నీకోర్కీ యిపుడు నెఱవేరినది. నా శ్రీరామచంద్ర మూర్తి నాయొద్ద లేకుండ జీవించుట కే నుత్సహింపను. ఇక విధవవై యీ రాజ్యంబంతయు నీ తలపైననే కట్టికొమ్ము.

౭-౮. దుష్టురాలా! నా దరికి రాకుము. న న్నంటటము ఛీ! నీ మొగము చూడగూడదు. నీవు నా భార్యవు గావు. నీకును నాకును నేనాటి బంధుత్వమును లేదు. నీ నేవకులకును నాకును నే సంబంధము లేదు. నా చెప్పితో, నే నెప్పడనో

౮౪. కేవల మర్థపరులను నధర్మపరులను నగు నిన్ను ద్యజించి వైచుచున్నాను.

౯. ఓయీ ద్వారపాలకులారా! కాసల్యా గృహంబునకు నన్ను కీర్ణుమే తొనిపాండు.

౧౦. ఇట్లుగ బంకుచున్న యా వృద్ధరాజును ద్వారపాలకు లందఱు గొనిపోయి యా కాసల్యాగృహంబున డించివైచిరి.

౧౧. అంత నాతనికి సంహారరాత్రివలె నుండు రాత్రి సమీపింపగ నర్థ రాత్రీమున గౌసల్యతో నాతం డిట్లనెను.

౧౨. *కాసల్యా! నాదృష్టి శ్రీరామునితోడనే పోయినది. ఇప్పుటికిని నది,

* వ్యాఖ్యా:—ఈశ్లోకంబున బంచేంద్రియంబులకును బ్రత్యేక మననార్హత్వము చెప్పబడుచున్నది. “గాంభీర్యంబున సముద్రం దైనవాడు”, “గుణరత్నంబుల కాకరంబైనవాడు” ఇత్యాది ప్రమాణంబులచే శ్రీరామునికి సమద్రస్థానత్వం బాఠోపింపబడినది. కాన సమద్రగృహీతం బగునదెద్దియు నెట్లు టరిగి రాదో యట్లే శ్రీరామ గృహీతంబగు దళరథదృష్టియు మఱిరాదు. లేక ‘నాదృష్టి శ్రీరామునితోడనే పోయినది’- రమంపకేయు వానిలో శ్రేయంబై చిత

న త్వాం పశ్యామి కౌసల్యే సాధు మాం పాణినా స్పృశం.

రేణ రమయిత్మత్వగుణ స్స ఖలు. సర్వత్ర చక్షుః ఖలు రూప
గ్రాహకం? అత్రతు రామేణ గూఢం చక్షుర్గ్రాహకం-అనుగతి
పదార్థదర్శనసమర్థం. చక్షు రధునా సంచారక్షమం జాతం
'కామ రూ ప్యనుసంచర' నిర్మత్కుక్త చేతనకృత్య మచేతనం
కరోతి. దేశవిశేషే పరమపదే క్రియమాణ మనుసంచరణం
సంసారచక్రే రామంప్రతి క్రియతే. యద్వా దృష్టి రామ
మనుగతా, 'చక్షు ర్దేవానా ముతమర్యానా' మితి దేవమను
ష్యాదిదృష్టిభూతో రామః పురతో గచ్ఛతి. అహం తిష్ఠామి
వేత్యనుగతా దృష్టిః 'దృశిర్ ప్రేక్షణే' ఇతి నిష్పన్నా. సారా
సారవివేక శాలినీ విశేషగ్రహణశక్తా రామ మనుగతా మమ
హితకారిణీ స్వహితం న కరోతికేం? అస్వతంత్రా మే దృష్టిః
కథ మేవం స్వాతంత్ర్యం కృతవతీ? యద్వా మే దృష్టిః
రామ మనుగతా - మమ చిరపరిచితా మాం విహాయ రామ
మనుగతే త్యఖిసారికాసమాధిః. యద్వా మే దృష్టిః కైశ్చ
యీమంధరాదిదృష్టిశ్చే దేవం న కరోత్యేవ. 'సందామి
పశ్య స్సపిషర్శనేన' ఇత్యేవం చిరపరిచయం సంపాదితవా
నహం ఖలు. యద్వా మే దృష్టిః - సర్వత్ర విషయేషు
చ చతులస్య మమ దృష్టిః కథం చాపల్యం నగచ్ఛతి? విహా

మరలిరాలేదు. కాన నిన్ను నే జూడలేకున్నాను. నన్ను ఏదేమిటో బాగుగ నొకమారు దాచుము.

నాచేతనవిభేద మెంతమాత్రము లేని రమయితృప్త్యగుగామీ యాతడు గదా! లేక రూపమును గ్రహించునది, యెప్పుడును నేత్రమేకదా! కానియిటు శ్రీరామునివిషయములో నాతనిరూపమే చక్షువును గ్రహించికొని పోయినది- అనుగతంబగు పదార్థదర్శన సమర్థుడైనది. చక్షు విప్పుడు సంచరించుటకు శక్తి గలదై 'కామరూపియై సంచరించుచు' అనునట్లు చేతనం బానరుపదగినకార్యం బచేతనముగ నిదిమే యొనర్చుచున్నది. లేక దేశవిశేషంబునగాని పరమపదంబునగాని, యీరామానుగమనశ్రియ చేయబడవలయును. కాని యీ సంసారచక్రంబు ననే యయ్యది జరుగుచున్నది. లేక 'దృష్టి రాము ననుగమించి పోయినది' 'చక్షురేవానా ముత మర్యానాం=దేవతలకును మనుష్యులకును నేత్రంబగువాడు' ఇత్యాది ప్రమాణంబునంజేసి దేవతలకును మనుజులకును గూడ దృష్టిభూతుం డగు నాశ్రీరాముడు ముందు బోవుచుండ నే నెటు వెనుక బడియుండగల నని దృష్టి యాతని తోడనే పోయినది. లేక సారాసారంబు లెఱింగినదియు విశేషం బెక్కడ నున్నను గ్రహింప సమర్థుడైనదియు నగు నాదృష్టి శ్రీరాము ననుగమించిపోయి నాకు హితం బొనర్చునది కదా! అట్టిచోదనకు దానే మేలైనగూర్చుకొనలేకుండునా? అస్వతంత్రయగు నా దృష్టి యీ స్వాతంత్ర్యం బెట్లవలంబించినది? లేక 'నా దృష్టి రామునితోడనే పోయినది'- నాకు జరపరిచితయగు నా దృష్టి శ్రీరామునితోడ బోయినది. ఇది యభిసారికయా? లేక నా దృష్టి కైకేయామంథరల దృష్టివంటిదే యైనచో నిటు శ్రీరాము ననుగమించిపోనలేదు. కారణము: వారిదృష్టికి శ్రీరామునితో నత్యంత పరిచయమ్ము కలుగలేదు. నే నన్ననో శ్రీరాము నేప్రాదును జూచుచుండియును గూడ నాతని దర్శనం బైనచో నే నెంతయు నానందించుచుండుచు ఇత్యాదిగ జరకాలాగ్జితపరిచయంబు గలియుంటిని గదా! లేక 'నాదృష్టి...' సర్వవిషయంబులందును జపలుండను

తం రామ మేవానువిచింతయంతం, సమీక్ష్య దేవీ శయనే
 య గతా మపి మే దృష్టి రిత్యహ మనురక్తిం కరోమి,
 మాతరం విహాయ పతి సుసృతాం కన్యాం సుమేయ మిత్యభి
 మానవత్. మమేంద్రియం చే న్నా మనుసృశ్య తిష్ఠేత్,
 కథ మన్య మనుసరేత్? స్వవిషయానుసరణం న దోషభి చే
 త్తతాహ - 'అద్యాపి న నివర్తతే'. 'అతిక్రాంతేపి రాఘ
 వే' ఇతి స్వగోచరాతిక్రమేపి న నివర్తతే. కైకేయాముఖ
 నిరీక్షణప్రదయా కిం? యద్వా 'నచ పునరావర్తతే' ఇత్యుక్త్యా
 పునరావృత్తిం న ప్రాప్తా కిం? తద్దర్శనాభావేపి తన్నాత్మ
 త్వద్దర్శనం కర్తు ముచితే కాలేపి న నివర్తతే. అనివర్తనే
 యుక్తి మాహ-నత్వాం పశ్యామితి. పున రాగతా చేత్తవ
 దర్శనం మమ కథం నన్యత్? 'త్వాం న పశ్యామి' - స్వరే
 ణ త్వమితి పురోవస్థితాం నిర్దిశామి. 'న చక్షుషా పశ్య'తితి
 శ్రుత్యా తన్ముఖదర్శనాలాభేపి తన్నాతు స్తవముఖం వా
 పశ్యామితిభిలషితం, తచ్చ న లబ్ధం. రామ మనుగతా
 దృష్టిః, న త్వాం పశ్యామి - రామే నిమగ్నా దృష్టిః అన్యం
 స్పృశతి కిం? చక్షురిందియనాశేపి వాగిందియేణ ప్రాణిమీ
 త్యాశయే నాహ 'కాసలే' ఇతి. 'ఏష మే జీవిత
 స్యాంతో రామో యద్యభిషిచ్యతే' ఇతి వ్యతిరేకకాష్ట
 భూతాయాః కైకేయ్యాః, 'కిం పునః ప్రాప్సితే తాత

౧౩. ఇట్లుగ | శ్రీరాముని సంస్కరింపుచు మంచముపై బరుండియున్న యా

గదా నేను. అట్టిచో నాదృష్టిమాత్రము చాపల్యము నొందకుండు నా! తల్లిని విడిచి భర్త ననుసరించిపోయిన కొమరితయం చెట్టు నా కుమారకదా యనునభిమాన ముండునో, యే యీ నా దృష్టి నన్ను వీడిచిననను 'నా' యను నభిమానము నా కింకను నశింపలేదు. ఈ చతురిందియము నాది యెయుండిన నన్ను వీడి మఱొకని జెంటు బోవునా యని భావము. నివారి జెంటుబోవుటలో దోష మేమున్నదను నాకొంక్ష పొడమునని 'ఇప్పటికిని నది మఱలి రాలే' దనుచాని సారస్యము. 'ఇప్పటికిని నది మఱలి రాలేను'- 'రాఘవుడు గడచిపోయినను' ఇత్యాదిప్రమాణంబుచే శ్రీరాముండు తన దృష్టిపథమును గడచిపోయినను నీతని దృష్టి మఱలిరాలేదు. కారణ మేమైయుండును? కేశయి ముఖము జూచుటకు దినికి మొ గము చెల్లకయా? లేక 'నచి పునరావరతే' ఇత్యాదింజేసి దీనికి బున రావృత్తిరాహిత్యంబు గలిగెనా? ఆ శ్రీరాముని జూడలేకపోయి నను నాతని తలియగు నిన్ను జూచు సమయంబున కైనను నాదృష్టి మఱలిరాలేదుగా! అట్లు మఱలిరాకుండు టెట్లు నిరూపింప నగు నని నీవు నాకు గప్పట్టుటలేదని యుక్తి చెప్పబడుచున్నది. నిజముగ నది మఱలివచ్చియే యుండిన నిన్ను జూడలేకపోవు టెట్లు పాస గును? 'నిన్ను నే జూడలేకున్నాను.'—నా కిప్పుడు చూపు లేకపో వుటచే గంతస్వరమును బట్టి నీ దని తెలిసికొంటిని. 'చర్మచతువు లతో నా భగవంతుని గానలేడు' ఇత్యాద్యర్థ మిచ్చు శ్రుతింజేసి యాతని గనుంగొనలేకపోయినను నాతని మాతవగు నీ ముఖంబై నను జూడ నభిలషించితిని. కాని నాదృష్టి శ్రీరాము ననుసరించి పోవుటచే నిదియు నాకు దటసింపదయ్యెను. 'నీవు నాకు గప్పట్టుట లేదు.'—అవును శ్రీరామచంద్రునియందు లీనంబైనదృష్టి మఱొ క్కనిపై నెట్లు ప్రసరించును?

చతురిందియము తనక కిని గోల్పోయినను నాగిందియము సరిగనే యున్నదని తెలియజేయు నిమిత్తము 'కాసల్యా'యని సంబో

నరేంద్రం, *ఉపోపవిశ్యాధిక మార్తయాపా వినిశ్వనంతీ

ధృివని మరణ మేవ మే' ఇత్యన్వయశాష్టభూతా ఖలు
త్వం? 'కౌసల్యే'—'కౌసల్యా లోకభర్తారం సుషువే యం
మనస్విసీ' తి చిరకాలపార్థినయా లోకరక్షణార్థం సంపా
దనం కృతం, త దిదానీం తవ దుఃఖాయ జాతఃఖలు! యద్వా
'కౌసల్యే త్వాం న పశ్యామి'—అనర్థకరకై కేయీం పశ్య
చ్చక్షుస్తద్దుఃఖనివారణాయ త్వాం నపశ్యతి కిం? యద్వా
రామదర్శనం వినా కై కేయీముఖదర్శనపాపనివృత్తయే
త్వన్మృఖం దృష్టు ముత్సుకోఽస్మి; తదపి న లభ్యం. రామ
విశ్లేషాసహనేన సీదంత్యాః దశరథవిశ్లేషోపి భవతీతి భీత్యా
నికట మాగతాం కౌసల్యా మాహ — సాధ్యితి. మమ
కృత్స్నకైశనివారణాయ పాణినా మాం సమృజ్య శ్వాసయ.
తవాదర్శనేన చక్షురిందిరియం గత మితినిశ్చినోమి. తవ
వాక్యశ్రవణేన శ్రోత్రేందిరియం తిష్ఠతీతి జానామి. కౌసల్యే
ఇత్యుక్త్వా వాగిందిరియ మపి తిష్ఠతీతి నిశ్చినోమి. గంధ
గ్రహణాభావేన రామమూర్ధోపాఘ్రాణాయ ఘ్రాణేంద్రియం
గత మితి నిశ్చినోమి. మహావిషయలాభేన తదితరవిషయ
స్యాతితుచ్ఛత్వా త్స్పర్శేందిరియం గతం వా తిష్ఠతివా నిశ్చే

* వ్యాః— ఉపోపవిశ్యేతి:— శయన సమీపే
ఉపవిశ్యేత్కర్మ.

దశరథుం గాంచి కాసల్యము జనాతని శయనంబునకు బ్రక్కనే

ధించినాడు. “శ్రీరాముండు యావరాజ్యమున నభిషేకింపబడునో నాప్రాణము లప్పుడే వదలెదను” ఇట్లుగ శ్రీరాముని రాజ్యాభిషేకంబునకు వ్యతిరేకాభిప్రాయయై, కైకేయి మోక్షకురాలై యున్నది. మఱి ఏవో! ‘తండ్రీ! నన్ను విడిచి ఏ వరణ్యాంబునకు బోయినచో నాకు మరణము గలుగు నిశ్శుభ’ మని యెంత యనురోధంబుగ బ్రకటివి! ‘కాసల్యా’ - ‘లోకనాథుండగు శ్రీరామచంద్రుని నాకాసల్యాదేవి ప్రసవించెను’ అనునట్లు బహుకాలము తపంబులు చేసి లోకరక్షణార్థం బాతని గంటివి. అట్టియాతడు ఏ కంతయో, ముఖకారకు డయ్యెనుగదా! లేక ‘కాసల్యా! నీవు నాకు గన్పట్టుట లేదు’ ఇట్టి యనర్థం బాచరించిన కైకేయిని జూచు నానేత్రము, అమృతనివారణార్థమే నిన్ను గనలేకున్నదేమి? లేక శ్రీరామచంద్రుని ముఖదర్శనంబు లేకయే కైకేయిముఖదర్శనంబున నైనపాతకంబును దోషగుటకై ఏముఖపందర్శనమైన జేయనెంచితిని. ఎంత దురదృష్టము! ఆదియును సమకూడలేదు. (శ్రీరాముడు తన్ను విడిచి పోవుటచేతనే యా కాసల్య కడు గుమారిపోవుచుండెను. గోరుచుట్టుపై తోకటిపోటుగ నీదశరథవియోగముకూడ కలునేమో యను భీతి పుట్టి సమీపమున కేతెంచిన యాకాసల్యను ‘బాగుగా’ స్పృశింపుమని కోరుచున్నాడు.) ‘నన్ను బాగుగా దాకుము’ - కాసల్యా! నన్ను జేతితో బాగుగా దాకి నా బాధ నపనయింపుము - నన్నా క్యాసింపుము.

నీవు గన్పట్టకపోవుటచే నాచక్షురిందిరియము పోయెనని నిశ్చయము చేసికొంటిని. మఱి ఏ వాడినపలుకు లన్నియు వినవచ్చుటం జేసి శ్రోత్రేంద్రియం బున్నదని తెలిసితిని. కాసల్యా యని నిన్ను

*పదమూడవ శ్లోకంబున నున్న ‘ఉపోపవిశ్య’ యను పదంబునకు శయనసమీపంబున గూర్చుండి యని యర్థము.

అబలావ శృచ్ఛం.

౧౩

అబలావ శృచ్ఛం. చోరో గృహం ప్రవిశ్య, కానిచిద్వస్త్రాని గృహీత్వా
 జ్వలంతరం యజమానోఽంధశారే కిం కిం గత మితి
 నిశ్చిన్తు స్పృశ్య పత్న్యాదీన్ పృచ్ఛతి. తత్ప్రమాధి
 చిన్త్యతే. 'సాధు స్పృశ'—ప్రకృతినంబంధకృతం
 కామ్య మిదం స్థిరం నభవతి. అతః అజగుప్సనేన స్పృశ.
 'సాధు స్పృశ'—అగ్నిసాక్షికం ప్రీతిపూర్వకం యథా
 స్వచ్ఛం తథా స్పృశ, రామసంస్పర్శాన్వయవ్యతిరేకాను
 మనజీవనం మాం తత్ప్రీతినిధితయా తన్నాతా త్వం
 ప్శ్యతి. భగవత స్సర్పర్శాలాభే తత్సంబంధిస్సర్పేనాపి జీవితం
 ప్శ్యతి. "వాహివాతయతః కాంతేతివత్". జన్మాంతర సుకృత
 ఫలైశ్చ శ్రీరామే అతీవ పరత్వజ్ఞాన మస్తివా, దశరథస్య కౌస
 ల్యాశ్చ కథ ముభయో రామపరత్వానుసంధానపూర్వ
 కం సుభాషణ మిత్యుక్తౌ ఋషిరేవ దశరథాధిపచనరీత్యా
 బ్రువః పరత్వానుసంధానం కరోతీతి సాంప్రదాయః.

కూర్చుండి నిట్టూర్పులు వుచ్చుచు మిగుల మఃఖించుచుండెను.

సంబోధింప గల్గితిని గాన వాగిందియము యథారీతిగా నున్నదని దృఢము చేసికొంటిని. శ్రీరామచంద్రుని మూర్ధంబు మూర్ఖు నుటకై నాఘాశ్రేణియందు బాతనితోడన పోయియుండునని. యిపుడు గంధం బాఘ్రాణింపజాలమి, దెలిసికొనుచున్నాను. ఇక నవ్వల గొప్పలాభం బున్నపు డితరతుచ్చవిషయంబులు విసర్జించి కైచి త్వగింద్రియంబుకూడ నారామనితోడనే పోయినదో మఱి నాకడనే యున్నదో తెలియవలెను. అందులకై నన్ను దాకుము. దొంగవా డింటిలోపల జొచ్చి వాని చేజిక్కిన వస్తుజాలం బంతయు గొనిపోయినయనంతర మాయింటి యజమాని మేల్కొని యేమేమి పోయినదో యేమేమిన్నదో యని యయ్యంధకారములో నాయా వస్తువుల దడవుకొనుచు భార్యమున్నగువారి నడుగుచుండునుగదా! అట్లే యీ దశరథుండును జేయుచున్నాడు. 'బాగుగా దాకుము' - ప్రకృతి సంబంధియగు నిది యంతయు గలుషయుతం బని యేమగించుకొనక బాగుగా దాకుము. 'చేతితో దాకుము' - అగ్ని సాక్షికింబుగ బెండాడి నప్పు డెట్లు నన్ను దాకియుంటివో యిప్పుడును నట్లే ప్రీతిపూర్వకం బుగ దాకుము. శ్రీరామసంస్పర్శంబు లేకుండ జీవములు నిల్చలేను గాన నాతనిమాత వగు నీచే యాతనికి బ్రతినిధివై నన్ను దాకుము. సాక్షాత్తుగా భగవంతుని సంస్పర్శించు నదృష్టము లేకపోయినను నాభగవత్సంబంధము గలవారల స్పర్శచేనైనను జీవింపవచ్చునుగదా !

కాసల్యాదశరథు లిద్దరు ఏ విధముగ శ్రీరాముడు పరతత్త్వంబను ద్యోతకము గలుగుటల నెట్లు సంభాషణము సేయుచుండిరి? వీరల కీపరతత్త్వజ్ఞాన మేజన్మాంతరసుకృతంబునల గల్గెనను పృష్ణ యొకటి యుదయించుచున్నది. దీనికి సహాధానము, వాల్మీకి మహా రి యే యాయా సందర్భముల కనుగుణంబుగ, శ్రీరాముడు పరతత్త్వంబని దశరథాచులనోట జెప్పించుచున్నాడని సాంప్రదాయము.

1 విలపంతీం తదా తాంతు కౌసల్యాం ప్రమదోత్తమాం,
 ఇదంధర్మే స్థితా ధర్మ్యం సుమిత్రా వాక్య మబ్రవీత్. ౧౪
 తవార్యే సద్గుణ ర్యుక్తః పుత్రీ స్స పురుషోత్తమః,
 రామో ధర్మే స్థిత శ్శ్రేష్ఠో స స శోచ్యః కదాచన. ౧౫

వర్తతే చోత్తమాం వృత్తిం లక్ష్మణోస్మి న్నదానఘః,
 దయావా న్సర్వభూతేషు లాభ స్తస్య మహత్మనః. ౧౬

అరణ్యవాసే యద్దుఃఖం జానతీ వై సుఖోచితా,
 అనగచ్ఛతి వై దేహీ ధర్మాత్మానం తవాశ్మజం. ౧౭

దదా నాస్త్రాణి దివ్యాని తస్మై బ్రహ్మ మహాజనే,
 దానవేంద్రం హతం దృష్ట్వా తిమిధ్వజసుతం రణే. ౧౮
 స శూరః పురుషవ్యాఘ్ర స్సృబాహుబల మాశ్రితః,
 అసంత్రస్తో ప్యరణ్యస్థో వేశ్మనీవ నివత్సృతి. ౧౯

* వ్యాః— విలసంతీ మిత్యాది:— ఇదం వక్ష్యమా
 ణం జన్మాంతరసుకృతవశేన తారామండోదర్యోరివ సుమి
 త్రాయాః పరశ్చక్షుణ్ణాన మస్తీతి సాంప్రదాయః, వక్తృవైల
 క్షణ్యాచ్చ ధ్వనిభేదః, స చాలంకారికై రంగీకృతః.

౧౪. ముఖించుచున్న యా కాసల్యం గాంచి పుణ్యవంతురాలగు నా ను
మిత్ర ధర్మార్థసహితంబుగ నిట్లాడదొణంగెను.

౧౫. దేవీ! నీకొమమిండు సమణంబుల కెల్ల నాటపట్టెనవాడు. ధర్మమార్గం
బెన్నడును దప్పి యెఱుగనివాడు. అట్టి యా పురుషోత్తముని గూర్చి
నీ వెందులకు ముఖంపవలెనో నాకు గోచరించుటలేదు.

౧౬. అనఘం డగు లక్ష్మణుండును సమస్తభూతంబులందును దయచే
నెనంగువాడు. పరమోత్తమ వృక్షియగు శ్రీరామకైంకర్యమే యెల్ల
పుడు నేయువాడు. అట్లు కైంకర్యంబునేయుటే యాతనిసరమావధి.

౧౭. ఇంక జానకియును నరణ్యవాసంబునం గల్గు కష్టంబు లన్నియు జెలి
సియు, స్త్రీలకు భర్తయే దైవతం బను నార్యోక్తిని బురస్కరించు
కొని ధర్మాత్ముండగు నీవుత్తమ ననుసరించిపోవుచున్నది.

౧౮-౧౯. కాసల్యా! శ్రీరామునిగూర్చి నీ కిసుమంతయు భయము లేదు.
దానవులలో కెల్ల దలమానికంబగు నాతిమిధ్వజసుతునిం బరిమార్చిన
పట్టున మన శ్రీరాముని బ్రహ్మదేవుం డెంతయు మెచ్చి యాతని
కెన్నియో దివ్యాస్త్రంబు లిచ్చియుండెనే! ఇట్టి యసహాయకూరుం
డగు నాపురుషసింహం బరణ్యంబున నున్న నేమి! ఇంట నున్నట్లే భయ
విరహితంబుగ వెలయంగలడు.

* ముఖించుననుచోట:—జన్మాంతర సుకృతంబుచే తారామం
డోదరులకుంబోలె సుమిత్రకును బరతత్త్వజ్ఞాన మున్నదని సాంప్ర
దాయము. వక్తృవైలక్షణ్యంబుచే నైన యీధ్వనిభేదము నాలం
కారికు లంగీకరించినదే.

* సూర్యస్వామి భవే తుస్యో హ్యగ్ని రగ్నేః ప్రభాః ప్రభాః
(శ్రియ శ్రీశ్చ భవే దగ్నిః కీర్తిః కీర్త్యః క్షమాక్షమా. ౨౦

నిసృతారణ్యవాస సు క్షిప్రం రాజ్య మవాప్సుసి. ౨౦౪

* వ్యా : సూర్యస్యేతి:—‘న తత్రే’తి శుత్యర్థ ముప
సాదయతి. సూర్యస్య సకలలోకప్రకాశకస్వామి ప్రకాశకః,
సవిత్ప్రమండలాంతర్వర్తనన్ స్ఫటికముకురాంతస్థితిదీపన్యా
యేన ప్రకాశయతీతి సమాన్తః. అగ్నే రగ్నిః - అగ్నే ర్వస్తు
రిపాకదాహకత్వాదికం తత్సంకల్పాధీన మిత్యర్థః, ‘అహం
నైశ్వానరో భూత్వే’త్యాదిశ్రివణాత్. ప్రభాః ప్రభాః -
బ్రహ్మరుద్రాదేః సృష్ట్యాదిసామర్థ్యప్రదానేన నిర్వాహకః.
శ్రియః శ్రీః - బ్రహ్మాదీనాం యత్కీడాక్షుతేశాయత్ర మిశ్వ
ర్వ్యం, నారాయణస్వామి యదపాంగభూయస్త్యనిబంధనం
సుర్జయశ్చైవ తస్య అపి యదాశ్రియణా చ్ఛ్రిత్వం సిద్ధ్య
శీతి. లక్ష్మ్యో అపి స్వరూపనిర్వాహక ఇత్యర్థః. కీర్త్యః కీర్తిః -
తస్య నామ మహద్యశ ఇతి యత్సంబంధాశ్చహత్త్వ మని
తీసాధారణ మితి కృత్వా కీర్త్యో అపి కీర్త్యవహః. క్షమా
క్షమా - సర్వాధారభూతాయా భూమే రవ్యాధార ఇత్యర్థః.

౨౦. * సర్వలోకప్రకాశకుండగు నూర్యున కీతడే జెల్లు నిచ్చువాడు. సర్వ వస్తుసంఖ్యాహకుండగు నగ్నిదేవున కీతనివలననే దాహకత్వాదికం బబ్బుచున్నది. సత్యాదిలోకంబుల కధిపతులగు బ్రహ్మదు లీతని వలననే యా యా పదవు లంచుచున్నారు. సర్వసంపత్కారిణియగు లక్ష్మీకి నీతడే సంపత్కారకు డగుచున్నాడు. సకలభూతసంవహన త్నమయగు భూదేవి కీతడ యాధారభూతుండు. అనితరసాధారణంబగు కీర్తి కీతండ మూలకందం బగువాడు.

౨౦౪. అట్టి యీతడు శిశుముగానే యరణ్యంబునుండి మఱివచ్చును. వచ్చి రాజ్యభారంబును వహించును.

*నూర్యున కనుచోట:—‘న తత్ర’ ఇత్యాది శ్శుత్యర్థం బీశోక మున నుపహాదింప బడుచున్నది. నూర్యుడు సకలలోకములను జెల్లు గొండ జేయువాడైనను నాతని కాశక్తి యీతనివలననే కల్గుచున్నదని భావము. నూర్యమండలాంతర్వర్తియై స్ఫటికాదికంబులలో నున్నదీపమువోరె సకలంబును బ్రకాశింపజేయువా డని భావము. అట్లే యగ్నిదేవునికి దాహకత్వాదిగుణంబులును ‘నే నగ్నిదేవుండనై’ ఇత్యాది గీతాప్రమాణంబులంజేసి యీతనివలననే కల్గుచున్నవి. బ్రహ్మదులకును సృష్ట్యాదిసామర్థ్యం బీతనివలననే కల్గుచున్నది. బ్రహ్మదుల కేదేవీకటాక్షంబుచే సృష్టిసంపద యభ్యేనో, నారాయణునకు దుర్జ యత్త్వం బేదేవి కడగంటిచూడ్కిచే నివృత్తిరణో, అట్టి యాశీరేదేవికి నైత మితిని నాశ్రయించియుండుటచేతనే శ్రీత్వము కల్గుచున్నది. (అనగా లక్ష్మీదేవికినిగూడ స్వరూపనిర్వాహకు డని భావము) ఎవని సంబంధముచేతనసాధారణంబగు కీర్తి కల్గునో యట్టికీర్తికి మూలకందం బగువా డనిర్థము. సర్వాధారభూతయగు భూదేవికి నాధారభూతుం డనియు ప్రేవాక్యములకు భావము.

నిశిమ్య తల్లక్ష్మణమాత్మవాక్యం రామస్యమాతు ర్నరజేవ
పత్యాః, సద్య శ్శరీరే వినవాశ శోక శ్శరద్గతో మేఘ
ఇవాల్పశోయః. ౨౧౪

¹ అనురక్తా మహాత్మానం రామం సత్యపరాక్రమం,
అనుజగ్దుః ప్రియాంతం తం వసవాసాయ మానవాః. ౨౧౫

ఉవాచ రామ స్నేహేన తాః ప్రజా సన్న్విః ప్రజాభవ. ౨౩

యా ప్రీతి ర్బహుమానశ్చ మయ్యయోధ్యానివాసినాం,
మత్ప్రియాంఘం విశేషేన భరతే సా నివేశ్యతాం. ౨౪

సహి కల్యాణచారిత్రః కై కేయ్యానందవర్ధనః,
శరిష్యతి యథావ ద్విః ప్రియాణిచ హితానిచ. ౨౫

యథా యథా దాశరథి ర్ధర్మ ఏ వాస్థితోఽభవత్,
తథా తథా ప్రకృతయో రామం పతి మకామయత్. ౨౬

ఏవ మూర్తప్రసాదాం స్తా వృద్ధాః ప్రలప్తతో ద్విజాః,
అవేక్ష్య సహసా రామో రథా దవతితార్థ మా. ౨౭

౨౧౪. ఇటుల కుమిత్రాదేవి త న్నాశ్వాసింపగా, శరత్కాలం బాసన్న
మైనప్పుడు మేఘంబులో నున్న కొంచెముజలమును నిశ్శేషముగా
నంతరించినట్లు కాసల్యకును దుఃఖము లేకపోయెను.

(ఇటునుండి శ్రీరాముం డరణ్యంబునకు బోయిన తెఱ గెద్దియో
తెలుపబడుచున్నది.)

౨౧౫. సత్యపరాక్రమం డగు నాశ్రీరామచంద్రుం డరణ్యంబునకు బోవు
చుండుట జూచి యాతనిపై ననురక్తి గల్గువా రెల్లరును నాతనితో
డనే పోయిరి.

౨౩. అట్లు వచ్చుచున్న యాప్రజలం గాంచి, కన్న విడ్డలతోబోరె, వార
లతో నాశ్రీరాము డిట్లనియె.

౨౪. ప్రజలారా! అయోధ్యావాసులగు మీ కెల్లరకును నాయం దెట్టి
ప్రీతియును బహుమానంబును నున్నవో అట్టి ప్రీతియే యికముందు
భరతునియందునుగూడ మీరు కన్పఱుపవలయును. ఇది నా కక్కుడు
ప్రీతికరంబు.

౨౫. అతడును సదాచారసంపన్నుడు, శుభచారిత్రుడు. అక్రమమునంద
నుండు మీకు బ్రీయంబును హితంబును నిజముగ నాచరించును.

౨౬. ధర్మమార్గం బిసుకఁదైవము వీడక యా శ్రీరాముం డీవిధముగ
బంకుచున్నకొలందియు నాతనినే తమకు రక్షకునిగా గోరుచు జను
లందఱు నాతనికంటె బడి ప్రేమించుచుండిరి.

౨౭. ఇట్లు ప్రేమించుచు వచ్చుచున్న యా వృద్ధబ్రాహ్మణాదిప్రజలం
జూచి శ్రీరాముండు వెన్నెంటనే రథంబు డిగ్గి నీకాలక్ష్యుణసమేత
ముగ బాదచారియై పోజొచ్చెను.

గచ్ఛంత మేవం శం గృప్త్యా రామం సంభ్రాంతచేతనః,
ఊచుః పరమసంతోష్టా రామం వాక్య మిదం ద్విజాః. ౨౮

బ్రాహ్మణ్యం సర్వమేత త్త్వాం బ్రహ్మణ్య మనుగచ్ఛతి,
ద్విజస్కంధాధిరూఢా స్త్వా మగ్నయోఽప్యనుయాంత్యమీ. ౨౯

వాజపేయసముత్థాని ఛత్రాశ్రేతాని పశ్య నః,
అనవాప్తాశ్చత్రస్య రశ్మీసంతాపితస్య తే. 30

ఏభి శ్చాయాం కరిష్యామ స్వచ్ఛత్రై రాజపేయికైః. 3౦౪

యాచితో నో నివర్తస్య హంసశుక్లశిరోరుహైః,
శిరోభి ర్నిభృతాచార మహీపతనసాంసుతైః. 3౧౪

ఏవం వికోశతాం తేషాం ద్విజాతీనాం నివర్తనే,
*దదత్సే తమసా తత్ర వారయంతీవ రాఘవం. 3౨౪

రామస్తు తమసాతీరం గత్వా తత్రావస త్సుభః,
జలం ప్రాశ్య నితాహారో వృక్షమూలేఽన్వప ద్విభుః. 33౪

* వ్యాః—తమనేతి:— సాంప్రీతం లోకే తమసాం
టాన్సు (Tons) ఇతి పరివదంతి. ఘోషీనధ్యౌ ఉపనదీయం.

౨౮. నడచిపోవుచున్న యాతనిం జూచి, మనంబులు కలతసెంది వృద్ధ బ్రాహ్మణు లాతనితో నిట్లనిరి.

౨౯. శ్రీరామా! యీ బ్రాహ్మణ్య మంతయు బ్రహ్మణ్యుండ వగు ని న్ననుసరించివచ్చుచున్నది. ఈ బ్రాహ్మణుల భుజస్కంధములపై నరణులలో నుండు నగ్నులును నీలోడనే వచ్చుచున్నవి.

౩౦-౩౦౪. రామా! వాజపేయయాగంబు లొనరించినందులకు జిహ్నం బులుగా ధరించిన యీ మా ఛత్రంబుల జూడుము! ఇవి యెంగు లతో యెటుంగుచువా? నూర్యకిరణసందీప్తిసంతాపితుండ వగు నీ కిడుటకే!

౩౧౪. పృథో! మాతల లన్నియు నరసిపోయినవి. ఇంతవయసు జెల్లిన మా బోటి ముదునకుల మాటలు కొంచెము పాటించి ఆయోధ్యకు మఱి రమ్మ. అట్లు మఱి రమ్మని మీరథము వెంటబడి వచ్చుటచే హంసవర్ణంబులగు మాశిరోరుహంబు లన్నియు నెటుల ధూళిధూస రితంబు లై నవో చూడుము.

౩౨౪. ఇద్విధంబుగ దుఃఖించుచు నాప్రజ లందఱు వెంట వచ్చుచుండగ, శ్రీరాము నికముందునకు సాగిపోకుండ బారజాచి యాటంకపఱచునది వోలెనున్న *తమసానది యట బాడకట్టెను.

౩౩౪-౩౪౪. శ్రీరాముండును దమసాతీరంబు జేరి, యాహారం చేమియు గొనక, జలంబుమాత్రము త్రావి, యొకవృక్షమూలంబున నియమిత

* వ్యా:—తమసానది—ఈతమసానదిని నిప్పు డాంగ్లేయ భాషలో 'టాన్సు' (Tong) అని వ్యవహరించు చున్నారు. ఇది ఘోషీనదికి నుపనదియై యున్నది.

సీతయా సహ ధర్మాత్మా ధనుష్పాణిస్తు లక్ష్మణః,
చాలయామాస ధర్మజ్ఞ స్సుమంత్రేణ సమన్వితః. 3౪౫

1 పౌరా స్సర్వే సమాగత్య స్థితా స్తస్యావిదూరతః,
శిలాః కాషా శ్చోపధాయ శిరసోథో నినిద్రిరే. 3౪౬

2 ఉత్థాయచ మహా తేజాః పృథ్వీ స్తా నిశమ్యచ,
అబ్రవీ ద్భృతరం రామో లక్ష్మణం పుణ్యలక్షణం. 3౪౭

అస్మద్వ్యపేక్షాం సౌమి తే నిరపేక్షాం గృహేష్వపి,
వృక్షమూలేషు సంసుప్తా వశ్య లక్ష్మణ సాఽప్రితమ్. 3౪౮

యావదేవతు సంసుప్తా స్తావదేవ వయం లఘు,
రథ మారుహ్య గచ్ఛామః పంథాన మకుతోభయం. 3౪౯

పౌరా హ్యత్మకృతా ద్దుఃఖా ద్విప్రమోక్ష్యా శృపాత్మజైః. 3౫౦

ఇయ మద్య నిశా పూర్వా సౌమి తే ప్రహితా వనం,
వనవానస్య భద్రం తే స నోత్కంఠితు మ్హసి. ౪౦

ఏవ ముక్త్వాతు సౌమి త్రిం సుమంత్ర మపి రాఘవః,
తం న్యండన మధిషాయ రాఘవ స్సపరిచ్ఛదః. ౪౧

మానసుండై పవ్యళించెను. నీతయు నందే పన్నుండెను. కుమిత్రా
నందనుడు మాత్రము ధనుష్పాణియై యా నీతారాముల గాపాడు
చుండెను. కుమంతుడును లక్ష్మణునకు బాసటగా నుండెను.

3౧౪. శ్రీరాముని కనుజెంటవచ్చిన పౌరు లందఱును శిలలను గొయ్యలను
తలాడఱుగా జేసికొని యావృక్షంబున కనఁ దూరంబుననే నిదురించిరి.

3౧౫. మహాలేజన్వీ యగునా శ్రీరాముం డంతట మేల్కొంచి నిదురవోవు
చున్న యాప్రజ లందఱిం గనుంగొని లక్ష్మణునితో నిట్లనెను.

3౧౬. తమ్ముడా! తమతమ గృహంబులాదిగా గలవాని నన్నిటిని విడిచి
తమయాసలన్నియు మనపై బెట్టుకొనివచ్చి పురజనులందఱు నీవృక్ష
మూలంబుల నెట్లు నిదురించుచున్నారో కంటివా?

3౧౭. కనుక వీరందఱును మేల్కొంచి మరల మనజెంట బడకముందే
వీరి కనుగప్పి మెల మెలగ రథం బెక్కిపోవుదము.

3౧౮. వారివారిదోషంబులచేత నే ప్రజల కేదైన నిక్కట్టు వాటిల్లిన దానిని
వారింపవలసినవిధి ప్రభువులపై నున్నది. అట్టియెడ మనవలన వీరి
కేకడగండ్లును రాగూడదుకదా?

౪౦. లక్ష్మణా! మనవనవాసంబున కీ రాత్రియే మొట్ట మొదటిదిగా
నున్నది. ఇది కడచిపోవుచున్నది. కాన దీనికై నీవు చింతింపవలసిన
యగత్యము లేదు.

౪౧-౪౨-౪౩. ఇట్లుగ లక్ష్మణునితోడను కుమంత్రునితోడను బల్కి తమ
తమ ధనుఃకవచాదికంబులు గైకొని యారథం బధిరోపించి తనజెం
బడి రాకుండ పౌరు లందఱు పెఱియోన బట్టిపోవుటకై రంధ్రము.

మోహనార్థంతు పౌరాణాం నూతనం రామోబ్రవీ ద్వచః,
ఉదజ్జుఖిః ప్రయాహి త్వం రథ మాస్థాయ సారథే. ౪౨

ముహూర్తం త్వరితం గత్వా నివర్తయ రథం పునః,
యథా స విద్యుః పౌరా మాం తథా కురు సమాహితః. ౪౩

రామస్య వచనం శ్రుత్వా తథా చక్రే స సారథిః. ౪౩౪

శీఘ్రగా మాకులావర్తాం తమసా మతర న్నదీం. ౪౪

1 ప్రభాతాయాంతు శర్వర్యాం పౌరా స్తే రాఘవం వినా,
శోకోపహతనిశ్చేష్టా బభూవు ర్హతచేతసః. ౪౫

కృపణాః కరుణా వాచో వదంతి స్మ మనస్వినః. ౪౫౪

ధిగస్తు ఖలు నిద్రాం తాం యయాపహృతచేతసః,
నాద్య పశ్యామహే రామం పృథూరస్కం మహాభుజం. ౪౬౪

ఇతీవ బహుథా వాచో బాహు ముశ్యమ్య తే జనాః,
రథ నేమిగతం మార్గం పశ్యంత స్తే ఘరం యయుః. ౪౭౪

తే తాని వేశ్మాని మహాధనాని, దుఃఖేన దుఃఖోప
హతా విశంతిః, నై న ప్రజిజ్ఞ స్వజనం జనంవా
నిరీక్షమాణాః ప్రవినప్తహర్షాః. ౪౮౪

ను త్రరాభిముఖంబుగ గొంతదూరము పోనిచ్చి మఱల ద్రిష్ట్యకొని
రమ్మని శ్రీరాముడు సుమంతునితో జెప్పెను.

౪౩౪. ఆతడును నట్లే యొనర్చెను.

౪౪. వా రంత కీఘ్రగామినియు బహుశావర్త కల్లోలినియునగు నా
తమసానగిని దాటి పర్యాణమైపోయిరి.

౪౫-౪౫౪. తెల్లవాఱగానే పారు లందరును లేచి యా శ్రీరామచంద్రు
డేడను గాన్పింపనందున హతాశులైమిగుల వగనొందుచు నొకరితో
నొకరు దీనముగా నిట్లనుకొనుచుండిరి.

౪౬౪. అయ్యో! మన కీ నిమగ్నపెద్దమ్మ యెక్కడనుండి దాపురించెను?
దీనికి లోబడిపోయితిమి. మహారక్కుండగు నాశ్రీరాము నిష్ప
డెట జూడగలము!

౪౭౪. ఇట్లుగ నాప్రజ లందఱును శ్రీరామునికై పనవి పనవి రథంబు
పోయిన మార్గమును జూచుకొనుచు బురంబునకు మఱిపోయిరి.

౪౮౪. దుఃఖోపహతులగు నీ పురజను లందఱు ధనధాన్యసమృద్ధంబు లగు
తమ తమ యిండ్ల కట్టులో తిరిగిపోయిరేకాని యక్కడ వారి కేమియు
దోపలేదు. తమ బంధుగులను నితరులను జూచియు వారు గుఱు
తింపలేకపోయిరి. (వారిదుఃఖ మంత యధికముగా నుండెననిభావము.)

1 సచాహృష్యన్ సచామోద స్వణిజో స ప్రసారయన్,
స చాశోభంత పుణ్యాని నాపచన్ గృహమేధినః. ౪౯౫

సప్తం దృష్ట్వా నాభ్యనందన్ విపులం వా ధనాగమం,
పుత్రం ప్రథమజం బద్ధ్వా జననీ నాభ్యనందత. ౫౦౫

గృహే గృహే రుదంగ్యశ్చ భర్తారం గృహ మాగతం,
వ్యగర్హయంత దుఃఖార్తా వాగ్భి స్తోత్రై రివ ద్విపాన్. ౫౧౫

ఇతి శ్రీరామాయణసారోద్ధారే అయోధ్యాకాండే
సవమ స్సర్గః.

—
ద శ మ స్స ర్గః.

1 రామోపి రాత్రిశేషేణ తేనైవ మహదంతరం,
జగామ పురుషవ్యాఘ్రః పితౄరాజ్ఞా మనుస్మరన్. ౧

తతో వేదశ్రుతిం నామ శివవారివహం నదీం,
ఉత్తీర్యాభిముఖః పాయా దగస్త్యాధ్యుషితాం దిశం. ౨

గోమతీం గోయతానూపా మతర త్సాగరంగమాం,
మయామరహంసాభిరుతాం తతార న్యందికాం నదీం. ౩

౪౯౪-౫౦౪-౫౧౪. స్నేహితులాదిగా గలవా లెవ్వరు కన్పట్టినను వారికి సంతసం చేమియు గల్గలేదు. వర్తకజనంబు లెవ్వరును దమతమ యంగళ్లు తెలుపలేదు. పుణ్యకార్యంబు లెవ్వియు పృకాశింపలేదు. గృహస్థు లెవ్వరును వంటలు చేసికొనలేదు. పోయినవస్తువు మఱల లభించినను నెవ్వరు సంతసింపలేదు. ఎంత ఘనలాభంబు కలిగినను నెవ్వరికి హర్షం బొడవలేదు. ప్రథమమున గలిగిన కుమారుని జూచియు నేతల్లియు ముదంబొందలేదు. పృథివియంటను దుఃఖించుచున్న య యోధ్యాపురస్త్రి లందరు తమతమ భర్త లింటికి మఱిరాగనే వారల నెడదించివైచుచు, నేనుంగుల నంకుశంబులతో బోలె, దమ వాగంకుశంబులచే మిగుల నొప్పించిరి. (తమ భర్తలు శ్రీరాముని దిరిగి తీసుకొని రాలేకపోయిరికదా యని కోపపడి రనిభావము.)

ఇది శ్రీరామాయణసాహిత్యోద్ధారంబున నయోధ్యాకాండంబునందు
దొమ్మిదవ స్కంధము

పదవ స్కంధము.

౧. శ్రీరాముం డీటు పురజనుల నందఱిని విడిచిపెట్టిపోయిన యారా త్రియే తండ్రియొజ్ఞను దలచుకొనుచు బహుదూర మేగెను.
- ౨-౩. మార్గంబున మంగళకరప్రవాహిని యగువేదశ్రుతి యనునదిని చాటి యగస్త్యమహర్షి కావాసంబగు దక్షిణదిక్కునకై పోయెను. తరు వాత నాలమందలతో నిండియుండు గోమతియను నదిని, మయూర హంసాదిరుతయుతంబగు స్యుందికొనదిని చాటెను.

1 స్త్రీతా ననవదాన్ దృశ్యే రామ స్త్రీతానమన్వితః,¹
గంగాతీరం సమాగచ్ఛ చ్ఛృంగిబేరావిదూరతః. ౪

గంగాం దృష్ట్వా సమస్కృత్య స్నాత్వా సానందమానసః,
ఇంగుదీవృక్షమూలేచ నివసాది రఘూత్తమః. ౫

* తతో గుహా జనై శ్శృత్యా రామాగమమహోత్సవం,
సఖాయం స్వామినం ద్రిష్టుం హర్షాత్తూర్ణం సమావతత్. ౬

*వ్యా:—అస్మి సగ్ధరే 'తతో గుహా జనై శ్శృత్యా' ఇత్యారభ్య కథితో గుహః క ఇతి విచార్యమాణే అధ్యాత్మాదిరామాయణోక్త్యా సీతాన్వయంవరార్థం గంగానదీం తారయితుం సమాగత ఏవేతి సిద్ధ్యతి. పున ర్దండకారణ్యా గమనవేళాయాం గంగాతీరే శృంగిబేరపురే సంప్రాప్తౌ గుహ ఇతి రామాయణే వ్యభిహితః. ఏష గుహః సప వాన్యోవేతిచే నేకఏవేత్యుచ్యతే. తథాపి వాల్మీకిరామాయణే అయోధ్యా కాండే గిరి సగ్ధరే లక్షణం ప్రతి గుహవచనం: "సహి రామా త్ప్రియతమో మమాస్తి సహి కశ్చన, బ్రహ్మేత దహం పత్యం పత్యేనైవచ తేశవే. అస్య ప్రసాదా దాశంసే లోకేస్మిన్ సుమహాద్యశః, ధర్మావాప్తిం చ విపులా మర్థా వాప్తిం చ కేవలా మిత్యుక్త్యా; తత్రైవ ౧౪ సగ్ధే "నిషాద రాజో దృష్ట్వైవ జ్ఞాతీ సంత్వరితోఽబ్రవీత్, భర్తాచైవ సఖాచైవ రామో దాశరథి ర్మమ" ఇత్యుక్త్యాచ; పునశ్చ ౧౬ సగ్ధే భరతంప్రతి గుహః "సహి రామా త్ప్రియతమ" ఇతి

౪-౫. పిమ్మట నాతడు సీతాసమేతుడై జనపదంబు లన్నియు జూచుచు శృంగిచేరపురంబున కనకదూరంబున గంగాతీరంబు జేరి యాత్రిలోక పావనిం గాంచి నమస్కరించి యందు స్నానం బాడి సానందుడై యొక యడవిగారచెట్టు మొదల నివసించెను.

౬-౭. అంత గుహుండు, శ్రీరాముం డిట్లు సీతా లక్ష్మణసమేతుడై యరణ్యవాసంబు సేయబోవుట విని ప్రభువును సఖుండును వగు నాతని

వ్యా—ఈ సర్గమందు గుహుని వృత్తాంత మొకటి విశేషముగా జెప్పబడియున్నది; అధ్యాత్మాది రామాయణంబులను చదివించినచో, శ్రీరాముడు సీతాస్వయంవరార్థమై పోవునప్పు డాతనిని గంగానదిని దాటించిన గుహుం డొకడు కన్పట్టును. మఱి సీతారామ లక్ష్మణులు దండకారణ్యమునకు బోవుచో, శృంగిచేరపురంబున మఱొకగుహుడు మనకు దోచుచున్నాడు కదా! అతడును నీతడును నొక్కరేనా. వేర్వేరా! యనినచో నొక్కరేయని తెలియవలెను ఇందులకు ప్రమాణంబులును:- వాల్మీకి రామాయణమునందు అయోధ్యాకాండమున నేబదియొకటవ సర్గములో లక్ష్మణునితో గుహునివచనము—“శ్రీరామునికంటె బ్రియతముండు నాకెవ్వడును లేడు. సత్యముం జెప్పుచున్నాను. ఈతని కరుణావిశేషంబున ధర్మార్థంబులును భూరియశంబును బొందగోరుచున్నాను.” అని పల్కినట్లును; ఎనుబది నాల్గవ సర్గమునందు - “నిషాదరాజగు గుహుండు తన దాయాదులం గని శ్రీరాముండు నాకు సఖుండును నధిపుండును” నని పల్కెను. ఎనుబదియారవ సర్గముందును నిట్లే యున్నది. భరతునితో గుహుడు—“రామునికంటె బ్రియతముండు నాకెవ్వడును లేడు” అనెను. ఈ ప్రమాణంబులంబట్టి శ్రీరామునిను గుహునకును నింతకుమునుపే సంబంధ మున్నదని దోహితనం బగుచున్నది. ఇంతకు మించి గుహునకును శ్రీరామునకును గల సంబంధమును దెలుపునట్టి ప్రమాణం బేమియు వాల్మీకియంబున గానరాదు.

గృహీత్వా భక్తిసంయుతః,
 శీలాని మధురముగా పృథ్వీ దండవ త్ప్రవత ద్భువి.
 రామస్యా

2

యా చ అతః పూర్వమేవ గుహస్య
 సార్థపతిః ద్యోతనాత్. అన్యథా వాల్మీకిరామా
 మనంబంధవచనం న దృశ్యతే. వాల్మీకి
 కే కుతః మనుక్త మపి అధ్యాత్మాది రామాయ
 నామాయామేతుం కేవలనావికరూపేణ స్థితో గుహ
 గుహ గంగా దివిభావేన ధర్మావాప్త్యర్థావాప్త్య
 రామచారిణుం పునరాగత ఇతి స్పష్టతయాభిహ
 గాశంసనా

భవతి. డకారణ్యగమనకాలే శ్రీరామపాదపరి
 అత్యంత మిత్యుక్తి ర్న సంగచ్ఛతే. అత్రత్య
 శాశనం గుహా కామాత్రిజీవీతి ప్రతిపాదితం, కింతు
 గుహా స కేన ఇతి సర్వార్థపూర్ణ ఇతి తత్తద్రీయశ్లోక
 గాజ్యాదివైభవం తథాహి వాల్మీకిరామాయణే అయో
 గిచారణేన సాక్షాత్. “తత్ర రాజా గుహానామ రామస్యా
 ధ్యాకాండే దజాత్యో బలవాన్ స్థపతిశ్చేతి విశ్చుతః”
 స్థపమ స్థానం పరివృజ్య గుహా రాఘవ మబ్రవీత్,
 “త మే ధేయం తే రామ కిం కరవాణి తే,
 ‘యథాయోగి’ శావనో తవేయ మఖిలా మహీ. వయం
 గ్విగతం నే గామ సాధు రాజ్యం ప్రశాధి సః” ఇతి;
 ప్రేష్యా భాగం అయోధ్యాకాండే గిం సర్గే లక్ష్మణం

జాచుటక స్వామిఫలాదికంబులు గొని భక్తిసంయుక్తుడై యే
తెంచి, తా చెచ్చిన ఫలంబులు శ్రీరామునియెదుట నుంచి దండ
ప్రణామంబు జేసెను.

కాని గంగానదిలో నోడగడపుడు, గేవలనావికుడుగా నున్న
గుహుడు, శ్రీరాముడు నతాస్వయంవరార్థమై పోవునప్పు డాతని
పాదంబులు గడిగి యందుచే లబ్ధవెళివుం డయ్యె నను విషయ
మధ్యాత్మాదిరామాయణంబుల స్పష్టముగానే చెప్పబడియున్నది.
అయినను వాల్మీకిరామాయణంబున మాత్రము ధర్మావాపియు
సర్వావాపియు నొందినాడని మాత్రమే నూచింపబడినది. కాన
వీని నన్నిటినీ బట్టి పూర్వము వచ్చిన గుహుడే యీత డని నిరారణగా
చెలియవలెను.

శ్రీరాముడు దండకారణ్యమునకు బోవునప్పుడు గుహుం డీతని
పాదంబులు గడిగెనని మఱి యొక గాధ చూపట్టుచున్నది. ఇది యంత
సంగతంబైనది కాదు. ఏలయన నీసందర్భములో జెప్పబడిన గుహుడు
గేవలనాకొడవి కాదు. రాజ్యాదిసకలవైభవసంపూర్ణు డని యీక్రింద
జెప్పిన యా యా సందర్భంబుల స్లోకంబుల గాంచినచో విశదం
బగును. వాల్మీకిరామాయణంబున నయోధ్యాకాండంబునందు నేబది
యవ సర్గములో ‘రామునికి బ్రయస్థుండగు గుహుం డనురాజు’
అనియు “వారలం జూచి మిగుల నారుడై, శ్రీరాముని గొగిలించు
కొని యాతనితో శ్రీరామా! నీ కయోధ్యాపురం బెట్టి యట యీ
శృంగి వేరపురంబును. ఇదే నీకు స్వాగతము. నీ కేమి సేయవలయునో
నెలవిమ్ము. ఈసకలధారణియు నదియై యున్నది. నీవు ప్రభుండవు
మేము నీయధీనులము - నీవంపుసేయువారము. ఈమారాజ్యంబు గె
కొని మమ్ము కాలింపుము!” అని శ్రీరామునితో గుహు డనినట్లును; నిజే
యేబదియొక్కటవ సర్గమందును గుహుడు లక్ష్మణునితో “రాకుమో
రా! ఈ వనంబున మా కెఱుంగరాని దేదియు లేదు. చతురంగబల
సమేతంబగు మహాసైన్యమును నైతము దీన మే మెదిరింపగల” మని
నట్లును; నేబదిరెండవ సర్గమందును గుహునితో శ్రీరాముడు

గుహ ముత్థాప్య తం తూర్ణం రాఘవః పరిషన్వతే.

24

ప్రతి గుహః “నహి మేఽవిదితంకించి ద్వనేస్మిన్ చరత స్సదా,
చతురంగం హ్యపిబలం సుమహా త్ప్రసహేమహి.” ఇతి; ౧౨
సర్గే గుహంప్రతి శ్రీరామః “అప్రమత్తో బలే కోశే దుగ్ధే
జనపదే తథా, భవేథా గుహ రాజ్యం హి దురారక్షతమం
మతం.” ఇత్యుక్తవాత్. పునశ్చ వాల్మీకిరామాయణే
అయోధ్యాకాండే ౮౪ సర్గే చతురంగలోనేతం భరతం
యోధుమ పృథ్వ్యుక్త ఇతిజ్ఞాయతే. తథాపి: “నిషాదరాజో
దృష్టైవ జ్ఞాతీనాం సంత్వేతోఽబ్రవీత్, మహతీయ మితస్సే
నా సాగరాభా ప్రదృశ్యతే, నాస్యాంత మధిగచ్ఛామి మన
సాపి విచింతయత్. యదాతు ఖలు దుర్బుద్ధి ర్భరత స్వయ
మాగతః, తిష్ఠంతు సర్వే దాశాశ్చ గంగా మన్వాశ్చితాం
నదీం, నావాం శతానాం పంచానాం కైవర్తానాం శతం శతం,
సన్నద్ధానాం తథా యూనాం తిష్ఠంత్యి త్యభ్యయోజయత్,
యదా తుష్టస్తు భరతో రామస్యేహ భవిష్యతి, సేయం
స్వస్తిమతీ సేనా గంగా మద్య తిరిష్యతి” ఇత్యాదినాభిహితం.
నాకావైలక్షణ్యమపి వర్ణితంవాల్మీకిరామాయణే అయోధ్యా
కాండే ౮౯ సర్గే “పంచ నావాం శతా న్యాశు సమానిస్య
స్సమంతతః, త్కోభమానాః పతాకాభి ర్యుక్తవాతా స్సుసం
హతాః, తత స్స్వస్తికవిజ్ఞేయాం పాండుకంబలసంవృతాం,
ఘనందిఘోషాం కల్యాణీం గుహో నావ ముపాహరత్, త్సా
మూరురోహ. భరత శ్శత్రుఘ్నశ్చ మహాబలః” ఇత్యుక్త

౩౪. శ్రీరాముండును నాతని వెంటనే లేవనెత్తి కాగిలింపుకొనెను.

మిత్రమా ! చతురంగలములు, కోశాగారము, దురము, దేశము - వీని విషయములలో జాగరూకుడవై మెలంగుము. రాజ్యాధికారము కొవలెనని యుబలాటపడవచ్చునేకాని దానిని సమరించుకొనుట మాత్రము మిగుల గష్టంబని పెద్దలు నుడువుచుందురు.” అని యనినటును, ప్రమాణము లున్నవి. ఎనుబడినాలవ సరమందు జతురంగబలసమేతుడవచ్చు భరతునిగూడ నెదుర్కొనుటకు సన్నదుండయ్యెనని యాక్కింది ప్రమాణంబుల జూపటును: “గుహుండు తన వారలం జూచి ససంభ్రమంబుగ నిట్లనెను. ఓహో! యొక్కడి దీ మహాసేన! సముద్రంబుంబోలె నపారంబుగ జూపటుచున్నది. కంటిగో జూడలేక పోయినమానె - దీనియంతమును మనంబుచేసెనను నూహింపలేకున్నాను. సరిసరి తెలిసినది. దుర్బుద్ధియగు భరతుడు స్వయముగా వచ్చియున్నాడు. ఓయీ! దాశజనంబులారా! యీగంగా నదిలేవు లన్నింటిని నప్పమతులె కాపాడుచుండుడు. యుద్ధనావల నెదువందల నాయుత్తములు చేసి యొక్కొక్కదానిలో నూగుర చొప్పున గిరాశయోధు లుండుడు. ఈ భరతునకు మిత్రభాసం బున్న చో నీతనిసేన యంతయు సేమంబుగా నావలియొడుగు జేరగల” దని గుహుండు పలికిన టున్నది. ఎనుబడి తొమ్మిదవ సరమందు “గుహుండిట్లాజూపింపగ నె యాతని పరివారజనంబులు పోయి పతాకలచే నటునిటు కలత జెంచుచున్నవియు, ననుకూల వాయువుం గల్గిన వియు నగు నేనూరు నావలను చెచ్చిరి. తరువాత చెల్లని కంబలి పటుపబడినదియు శుభలక్షణంబులు గల్గినదియు చిటుగంటలు మోగుచున్నదియు నగు స్వస్తికంబను నావను గుహుడు లగా భరతిశత్రుస్ము లం దధిష్ఠించిరి.” ఇట్టి ప్రమాణంబులచే వర్ణింపబడిన సకలవైభవోపేతుం డగు గుహుండు “రామచంద్రా! నీపాదంబులు గడుగనిమ్ము. ఇదివఱకు నీపాదరజంబు సోకి చట్రాయయే యొక వెలదిగా వెలసెనని విందుము. అనీపాదరజంచే సోకి న్నానావ గూడ నొక సుందరిగా మారెనా నా జీవనాధారము పోయి నా

సంపృష్టకుశలో రామం గుహః ప్రింజలి రబ్రివీత్. ౮

1 నీలంబుఁడశ్యామలకోమలాంగం, సీతాసమారోపితవామ
భాగం, పాణౌ మహాసాయకచారురూపం, నమామి
రామం రఘువీరనాథం. ౯

రాజ్యాదివైభవోపేతో గుహః కథం శ్రీరామంబ్రీతి “నోచే
త్తరీ సద్యవపీ మలేన స్యాచ్చే ద్విభో విద్ధి కుటుంబహాని” రితి
కథం బ్రూయాత్? తస్మాద్దండకారణ్యగమనవేశాయాం పాద
ప్రత్యక్షనం న సంగచ్ఛతే. అథవా నేదం వాల్మీక్యాది
రామాయణ కథానుకూల మితి, తత్ కల్పాంతరీయ రామ
కథా సందర్భ మితి కంతోక్త్యా వక్తుం శక్యతే.

నను ‘హీనప్రేక్ష్యం హీనసఖ్యం హీనగేహనిషేవణ’
మిత్యుపపాతకపరిగణితం హీనజాతినఖ్యం మహాకులప్రసూ
తస్య శ్రీరామచంద్రస్య కథ ముపపద్యత ఇతిచే త్సత్యం.
“నిషాదస్థపతిం యాజఁతు” దితి నిషాదాధిపతే ర్యజ్ఞసంబంధ
శ్రీవణాత్ బాలకాండోక్తరీత్యా మహాదయాఖ్య బ్రహ్మర్షి
రేవాయం వ్యాధఇతి స్మరణా దత్యం తానుచితం న భవతీత్యవ
గంతవ్యం; రామస్యాపి హీనసఖ్యం చాత్ర నిరస్తం భవతి.

౮. ఒండొరులు కుశలప్రశ్నంబులు జేసికొనినతరువాత గుహుండు శ్రీరామునితో నిట్లనెను.

౯. నీలమేఘశ్యామశరీరుండవును నీతాసమాధోపిత వామభాగుండవును మహాధనుర్ధారివియునైన శ్రీరామచంద్రమూర్తి ! నమస్కారము.

నోటను నాపిల్లల నోటను గడ్డపడు” నని యిట్లు మహాదీనముగ గుహుండు పలికె ననుట యేమైన సాంపుగ గన్పట్టునా? కాన నితారామలక్ష్మణులు దండకారణ్యంబునకు బోవునపుడు గుహుండు శ్రీరాముని పాదప్రక్షాళనంబు చేయలే దని యనుకొనుటే సంగతముగా నున్నది. లేక దీనిని గట్టిగా సమర్థించియే తీరవలె ననుపట్టుదల యున్నచో నిది వాల్మీక్యాదిరామాయణానుసారంబుగాదనియు గల్పాంతరీయ రామకథాసందర్భ మనియు గంతోక్తిగా జెప్పజొప్పును.

అట్లైన హీనుని సేవయు హీనసఖ్యమును హీనుని గృహంబున నుండుటయు నుపపాతకంబు లని చెప్పబడెనుగదా! అట్టిచో హీన కులజాండగు గుహునిసఖ్యము శ్రీరాముని కట్లు నెల్లెనని ప్రశ్నింపరాదు. ‘నిషాదస్థపతిం యాజయేత్’ ఇత్యాదిగ నితనికి యజ్ఞసంబంధమున్నట్లు గన్పట్టుటచేతను మాబాలకాండమున జెప్పబడినరీతిగ నితడు నిషాదకులజాం డయినను మహాదయుం డనుబ్రహ్మరి యే యగుటచేతను నిది యంత యెన్నదగిన యనుచితంబు గాదని తెలియవలెను. ఈతడు బ్రహ్మరి యగుటచే శ్రీరాముడు హీనసఖ్యము చేసినాడనుదానికిని నవకాళము లేకపోవుచున్నది.

1ధన్యోహ మద్య మే జన్మనై హదం లోక పావన,
నై హద రాజ్య మేత తై కింకరస్య రఘూత్తమ. ౧౦

త్వదధీనం వసన్నతృ పాలయాస్మా సృఘూత్తమ. ౧౦౪

2త్వత్పాదక్షౌణ త్సూర్య మధునా లబ్ధవై భవ,
బభూవాహం తితి స్త్వంతు రాజ్యం పాలయ మామకం. ౧౦౪

గృహ్ణాణ ఫలమూలాని త్వదర్థం సంచితాని మే. ౧౦౯

రామ స్త మాహ సుప్రీతో వచనం శృణు మే సఖే. ౧౧౪

నవేత్స్యామి గృహం గ్రామం నవవర్షాణి పంచచ. ౧౧౩

3అర్చితా శ్చైవ హృష్టాశ్చ భవతా సర్వధా వయం,
అత్యనాం ఖాదనే నాహ మర్థీ నాన్యేన కేనచిత్. ౧౧౪

తత శ్రీరోత్తరాసంగ స్సంధ్యా మన్వాస్య పశ్చిమాం,
జల మే వాదదే భోజ్యం లక్ష్మణేనాహృతం న్వయం. ౧౧౫

1 అధ్య రా: స్ల ౫. 2. యజ్ఞవల్క్యరా.

3. వాల్మీ. రా: స్ల ౫౦.

౧౦-౧౧౫. ప్రభో! యిప్పుడు ధన్యమైనది నాకిరాతజన్మము. ఏ కింకరుండ నగుటచే నా యీ సమస్తనిషాదరాజ్యంబును నీయధీనంబు. దీనిం గైకొని మమ్ము బాలింపుము.

౧౧౫. పూర్వము (నీతాస్వయంవరమునకై పోవునప్పుడు) నీపాదములు గడుగుటచేతనే యిప్పు డీవైభవం బంతయు నా కచ్చినది. కాన నారాజ్యంబును నీవే కైవసము చేసికొనుము.

౧౧. శ్రీరామా! నీకై యేర్చికూర్చి తెచ్చిన యీస్వాదుఫలంబులు పుచ్చుకొమ్ము.

౧౧౫. ఇట్లుగ బట్టుచున్న యాగుహునిం గాంచి శ్రీరాముండు సాదరం బుగ నిట్లనెను.

౧౩. ఓయీ! నీవు చెప్పినది లెస్సగా వింటిని. కాని యరణ్యవాసంబు నేయవలసిన పదునాల్గు వత్సరంబులును నే నే గృహంబునను నే గ్రామంబునను నుండరాదు.

౧౪. నీ వొనర్చిన పూజాదరణంబులచే మా మనంబు లెంతయు సంతసించి నవి. కాని నీ రాజ్యాధికం చేమియు నా కక్కఱలేదు. గుఱ్ఱములకు గావలసిన యాహార మిప్పించిన జాలును. ఇంతకు మించి నీ నేమి యు నర్థింపను. (దీనిచే శ్రీరాముం డొరుల కిచ్చువాడే కాని యొరుల నర్థించువాడు కాడని ద్యోతనం బగుచున్నది.)

౧౫. ఇట్లుగ గుహునితో బల్కి శ్రీరాముడు నారవస్త్రం బొకదాని నుత్తరీయంబుగ జైచికొని సాయంసంధ్యావందనం బాచరించి లక్ష్మణుండు స్వయముగా గొనివచ్చిన శుభ్రజలంబును మాత్ర మా హరించెను.

1 ఆ స్తుతం కుశవర్ణాద్యై శ్చయనం లక్ష్మణేనవై,
సుస్వాప తత్ర వైదేహ్య పర్యంక ఇవ సంస్కృతే.

౧౬

ఉవాస తత్ర నగరప్రాసాదాగ్రే యథా పురా.

౧౬౪

తతోఽవిదూరే పరిగృహ్య చాపం, సబాణతూణీర
ధను స్స లక్ష్మణః, రరక్ష రామం పరితో విపశ్య,
స్సహేన సార్థం సశరాసనేన.

౧౭౪

2 తం జాగ్రత మదంభేన భ్రాతు రథాయ లక్ష్మణం,
గుహ స్సంతాపనంతప్రో రాఘవం వాక్య మబ్రవీత్.

౧౮౪

ఇయం తాత సుఖా శయ్యా త్వదర్థ ముపకల్పితా,
ప్రత్యాశ్వసి హి సాధ్వన్యాం రాజపుత్ర యథాసుఖమ్ .
గుప్త్యర్థం జాగరిష్యామః కాకుల్ స్థస్య వయం నిశాం. ౨౦

సహి రామా త్ప్రియతమో మమాస్తి భువి కశ్చన,
బ్రవీ మ్యేత దహం సత్యం సత్యే నైవచ తే శపే.

౨౧

అస్య ప్రసాదా దాశంసే లోకేస్మిన్ సుమహద్యశః,
ధర్మావాప్తిం చ విఫులా మర్థావాప్తిం చ కేవలాం. ౨౨
సహి మేఽనిదితం కించి ద్వనేఽస్మిన్ చరత స్వదా
చతురంగం హ్యపిబలం సుమహ త్ప్రసహేమహి.

౨౩

౧౬. లక్ష్మణు డంతట దర్శలు నాకులు మున్నగువానిచే సెజ్జ నొకదానిని
సీద్ధపఱుప మున్న నీత యమర్చినశయ్యయందుబలెనే యం దాకీరా
ముండు జానకీసహితంబుగ సుఖనిద్రం జెందెను.

౧౬౪. తన నగరంబున రాజప్రాసాదంబుపై నున్న పు డెటు లుండునో
యటులనే యిక్కడను శ్రీరాము డుండెను.

౧౭౪. లక్ష్మణుండును ధనుస్రాణీరంబులు తాల్చి సీతారాముల కనందూరం
బుననే యుండి, గుహద్వితీయుండై వారల గాంచుచుండెను.

౧౮౪. ఇట్లన్నకొఱకై గస్తుతీరుగుచున్న యాలక్ష్మణుని జూచి చింత
కాంతహృదయుండై గుహుం దాతనితో నిల్లెను.

౧౯౪-౨౦. అయ్యా! మీ కేల యంతశ్రమ? ఇదిగో, మీకొఱకై యీ
మృదులశయ్య రచింపబడినది. దీనిపై మీరును యథాసుఖముగా
బవ్వలింపుడు. మఱి శ్రీరాముని బరిరక్షించు భారము మేమే
వహించి జాగరణము నేయుదుము.

౨౧. సత్యముగా జెప్పుచున్నాను - సత్యముపై నొట్టిడి చెప్పుచున్నాను.
ఈసమ స్తవిశ్వంభరావలయంబునందును నాకు శ్రీరామునికంటె
బ్రతుకముండు లేడు.

౨౨. ఈతని ప్రసాదంబుచేతనే భూరియశంబు సముపార్జించెదను. ఈతని
ప్రసాదంబుననే బహుళధర్మార్థంబులు వడసెదను.

౨౩. ఈవనంబున మా కెఱుగరాని దేదియు లేదు. చతురంగ సహితముగు
మహాసైన్యమును సయితము దీన మే మెదిరింపగలము.

లక్ష్మణ స్తం తథోవాచ రక్ష్యమాణా స్వయానఘ. ౨౩౪
 కథం దాశరథౌ భూమా శయానే సహ నీతయా,
 శక్యా నిదామయా లబ్ధుం జీవితంవా సుఖానివా. ౨౪౪

¹అలం హర విషాదాభ్యాం శుభాశుభఫలోదయే,
 విధాతామీతి తం య ద్య తదలంఘ్యం సురాసురైః. ౨౫౪

గుహలక్ష్మణయో రేనం భావతో ర్విమలం నభః. ౨౬

బభూవ రామ స్సలిలం స్పృష్ట్వా ప్రాత స్సమాహితః,
 ఉవాచ శీఘ్రం సుదృఢాం నావ మానయ మే నభే. ౨౭

²జటానాం ధారణార్థంతు వటక్షీరం సమానయ. ౨౭౪

తచ్ఛ్రుత్వా రామవాక్యంతు గుహః ప్రాంజలి సాదరం
 వటక్షీరం దృఢాం నావ మానయచ్చ సులక్షణం. ౨౮౪

దధార లక్ష్మణేనాథ జటామకుట మాదరాత్. ౨౯

తత స్స ప్రాంజలి ర్భూత్వా గుహో రాఘవ మబ్రవీత్. ౩౦౪

³స్వామి న్నారుహ్యతాం నౌకాం నీతయా లక్ష్మణేనచ
 వాహయే జ్ఞాతిభి స్సార్థ మహమేవ సమాహితః. 3౦౪

౨౩౪. ఇట్లుగ గుహం దాడుట విని లక్ష్మణుం దాళనితో నిట్లనెను.

౨౩౪. మిత్రమా! సుఖోచితులగు నీ నీతారాము లిటులు గటికేనేలపై
బరుగడియుండ నా కంటి కెటుల కూర్చు రాగలదోయా! నే
నెటుల సుఖముల బొందగలను?

౨౩౫. సరే! అయినదేమో యయినది. శుభాశుభఫలంబులు గల్గునప్పుడు
సంతోషవిషాదంబు లందుట ధీరులలక్షణము కాదు. మూడుపంక్తుల
బ్రహ్మదేవుం డేది వ్రాసెనో యది సురాసురులకును ననుల్లంఘ
నీయంబు.

౨౬. గుహుండును లక్ష్మణుండును నిట్లు సంభాషించుచుండగానే తెల్ల
వారబొచ్చెను.

౨౭-౨౮. శ్రీరాముండును పౌత్రకాల్యంబులు తీర్చి గుహనితో
నావను సిద్ధము చేయుమని చెప్పి జటాబంధనార్థము మట్టిపాలు కూడ
దెమ్మని యాజ్ఞాపించెను.

౨౯-౩౦. ఆ నిషాద నాయకుండును నట్లే నావను సిద్ధముచేసి మట్టిపాలు
లేగా శ్రీరామలక్ష్మణులు జడలను దాల్చిరి.

౩౧. గుహుండును పొంజలియై శ్రీరామునితో నిట్లనెను.

౩౦౪. స్వామీ! మీ రందరును నావ నెక్కుడు. మా వారందఱితోడ
గలిసి తమ్మును గురక్షితముగా నావలియొడ్డు కేర్చదను.

తథేతి రాఘవ స్సీతా మారోవ్య శుభలక్షణాం,
 గుహస్య హస్తా వాలంబ్య స్వయం చారుహ దచ్యుతః 304
 ఆయుధాదీ ససమారోవ్య లక్ష్మణో వ్యాయురోహచ. 305

1 కేమహం కరవాణీతి నూతః ప్రింజలి రబ్రీహీత్,
 గామస్త్రు మధురం వాక్యం పునఃపున రువాచ తం. 33

శ్చక్షూకూగాం త్వయా తుల్యం సుహృదం నోపలక్షయే,
 యథా దశరథో రాజా మాం నశోచే త్తథా కురు. 34
 ఆరోగ్యం బ్రూహి కౌసల్యా మథ పాదాభివందనం,
 అన్యాత్ప దేవీ సుహితాః కై కేయాం చ పునపునః. 35

అంత శ్చాపి వక్తవ్యో యథా రాజని వర్తనే,
 శిథా మాతృషు వర్తేథా సుర్వాస్వే వావిశేషతః. 36

నివర్తమానో రామేణ సుమంత్ర శ్శోకకర్మితః,
 శిశ్నర్వం వచనంశ్రుత్వా స్నేహ త్తాకుత్స్థ మబ్రవీత్. 37
 శ్చత్వత్కృతేన మయావాప్తం రథచర్యాకృతం సుఖం,
 అశేనే త్వత్కృతే నాహం వనవాసకృతం సుఖం. 38

* వ్యా: త్వత్కృతేనేతి:—త్వయా కృతానుగ్రహేణ
 రథచర్యాకృతం రథప్రేరణకృతం సుఖ మవాప్తం. వనవాస

౩౧౪. ఇట్లుగ గుహుం డనుటతోడనే శ్రీరాముడు సీతను ముందుగ నావ
నెక్కించి గుహునిచేతు లాలంబనముగ గొని తానును నెక్కిను.

౩౨. ఆయుధంబు లన్నియు నావలో భద్రపఱచి లక్ష్మణుండును నెక్కిను.

౩౩. అంత సుమంతుడు 'ప్రభూ! నే నిప్పు డేమిసేయవలయును! నెల
విచ్చెదరా?' యని పూంజలియై నిలువ శ్రీరాముడు మధురంబుగ
నాతనితో నిట్లనెను.

౩౪-౩౫. సుమంత్రా! ఇత్వైకులకు నీ వంటి స్నేహితుని నే నెందును
జూడలేదు. నీ శిల్లప్పుడును మాజ్ఞేమమును గోరుచుండువు. ఇట్టి నీకు
జెప్పవలసినదేమి? వృద్ధుండగు మాతండ్రి నాకై దుఃఖింపకుండ
జూడుము. నాతల్లియగు గౌసల్య నడిగితి ననుము. ఆమెపాదంబులకు
మ్రొక్కితి ననుము. ఇతర దేవేరులకును వందనం బనుము. మఱి కైకయీ
మాతకు బునఃపునఃపూజామంబు లనుము.

౩౬. రాజు విషయములో దా నెట్లు ప్రవర్తించునో అట్లే తల్లులందఱి
విషయములోను గూడ సమముగా వర్తించుమని భరితునితో నామా
టగా జెప్పుము.

౩౭. ఇట్లు రామునిచే ననుజ్ఞాతుండై, దుఃఖము పైకొని తాగా స్నేహవ
శంబున సుమంతుడు శ్రీరామునితో నిట్లనెను.

౩౮-౩౯. నీదయావిశేషంబుచే నీకు రథచోదకుండనై తత్సుఖమును గం
టిని. ఇంక నీతోడ వనవాసంబును జేయు సుఖముంగూడ గరుజిం

శివ్యా:—'నీయనుగ్రహంబుచే నీ రథంబును గడపుట యను
సుఖం బందితిని. ఇక నీతో వనవాసము నేయగోరుచున్నాను.' దీని
భావ మేమన - భగవంతుండ వగు నీవు రథమంశమున జన్మించు వని

తవ శుశ్రూషణం మూర్ధ్నా కరిష్యామి వనే వనశ్చ. ౩౪౫

* భక్తం భృత్యం స్థితం స్థిత్యాం త్వం న మాం హతుమర్హసి,
౩౪౬

కృతిసుఖ మాశంసే. అస్యాయం భావః. త్వ మస్మిన్ కులేఽ
వతరిష్యసీతి జ్ఞాత్వైవ మంత్రిప్రధా నోష్యహం త్వదగ్ర
చర్యానేవాభాగ్యం మమ భవిష్యతీతి నింద్యమపి సూతకృత్యం
మయాఽంగీకృతం. తేన భాగ్యవశా త్వ త్వేవాసుఖం ప్రాప్త
మేవ. ఇతఃపరం వనవాసకృతం సుఖం వనవాసేపి త్వ త్వేవా
కృతం సుఖ మాశంసే ప్రార్థయేఇతి.

* వ్యాఃభక్తమితి:—అనేన భక్తో భృత్యః స్వామినా న
పరిత్యాజ్య ఇతి సూచితం. తథా చానుశాసనికే ఛతోత్పత్తౌ
సూర్యంప్రతి జమదగ్నివచనం: “భక్తంచ భజమానంచ
తవాస్మితిచవాదినం, త్రీ నేతా నివమప్రాప్తా నివమేష్యపి
న త్యజే” దితి. మార్కండేయోపి: శ్లో “బ్రహ్మహత్యా గురో
రాతో గోవధ స్త్రీవధ స్రథా, తుల్య మేభి ర్మహాపాపం భక్త
త్యాగాదుదాహృతం.” ఏవం సతి దశరథమంత్రితోత్పత్తదాజ్ఞాం
వినా స్వేన నేతు మశక్యత్వా త్పంచేశస్య తస్మభేన ప్రేష
ణీయత్వాచ్చ త్యక్త ఇతి న కశ్చిద్విరోధః.

ప్రము. వనంబున నిపరిచర్యను కిరముతో తేయుచున్నాను.

౩౯. * నికు భకుండను, ని సేవకుండను, యు కమారం బెన్నడును వీడిన వాడను గాను. ఇట్టి నన్ను నితో గొంపోకుండ విడిచిపోవుట న్నాయము కాదు.

యెఱింగి, నికు రథంబును గడపుట యను మహాభాగ్యం బందుచును గదాయని ప్రధానమంత్ర నైయుండియు నింద్యంబైనను ని సూత కృత్యంబునకొడంబడితిని - ని సేవాసుఖంబును గంటిని. ఇంక నితోడ వనవాసంబును గూడ జేసి యాలాగునగూడ నిన్ను సేవించి యాసు ఖమును గూడ గనగోరుచున్నాను.

* వ్యా: నికు భకుండ ననుచోట:—ఈవాక్యములచే దనకు భకుం డైనవానిని దనసేవకుని విడువరాదని నూచింపబడుచున్నది. ఇట్లే యానుకూలనికపర్యమందు సూర్యునితో జమదగ్నివచనము: “తనకు భకుం డైనవానికి, ద స్నేహితుడగు భజించువానికి, నివాడనే యనుచు దన్నే నమ్మియుండువానికిని సేదైన గవ్వము కలిసినచో - దా నెంత విషమస్థితిలో బడియున్నను వారలను బరిత్యజింపరాదు. మార్కండే యుడును నట్లే: “బ్రహ్మహత్యవలనను గురుమాతంబునను. గో స్త్రు హత్యవలనను నెట్టిపాపంబు సంభవించునో తనకు భకుం డైనవానిని బరిత్యజించినచో నట్టి ఘోరపాతకంబు సంభవించు” నని చెప్పెను.

ఇట్టి ప్రమాణంబు లుండగ దనకు భకుండును దన్ను సేవించు వాడు నగు సుమంతుని శ్రీరాముం డెట్లు వదలిపెట్టెనని యన రాదు. సుమంతుడు దళరథునికి మంత్ర యగుటవలన నాతనియాజ్ఞ లేకుండ నెచటికి బోవుటకును వీలులేదుకదా! ఇట్టిచో శ్రీరామునితో నిత డెట్లర్థమునకు బోగలడు? ఇంతయకాదు. దళరథములకె శ్రీరాముం డిచ్చిన సందేశములనుగూడ నితడే కొనిపోవలసియుండెను. కాన దీని సేమియు బ్రమాదంబు లేదు.

ఏవం బహువిధం దీనం యాచమానం పునః పునః,
అనుజ్ఞాప్య సుమంత్రించ సబలం చైవ తం గుహం. ౪౦

అస్థాయ నావం రామస్తు చోదయామాస నావికాన్,
♦ రాఘవోపి మహాతేజా నావ మారుహ్య తాం తతః ౪౧

బ్రహ్మవ త్తత్రవచ్యైవ జిజాప హిత మాత్మనః. ౪౧౫

మధ్యంతు సమనుప్రాప్య భాగీరథ్యా స్త్వనిందితా,
వై దేహీ ప్రాంజలి హృత్వా ప్రార్థయామాస తాం నదీం. ౪౨౫

* స లోక పాలప్రతిమ ప్రభావవాం స్తీర్త్వా మహాత్మావరదో

♦ వ్యాః రాఘవ ఇతి:—అనేన మహానదీ సంతరజే
బ్రహ్మక్షు త్రిశబ్దయుక్తం మంత్రజపం కర్తవ్యమితి సూచితం.
తథా చాశ్వలాయనః—“సుతామ్రాణ మృచా నావ మరో
పే దప ఉత్తరే” దితి. సచమంత్ర ‘సుతామ్రాణ’ మిత్యా
దిః. తత్ర హ్యరిష్టనేమిః పృతనాజిదితి బ్రహ్మక్షుత్రిశబ్దా
శ్చుతౌ.

* ఇతి:—వత్సాన్—వత్సదేశాన్. గంగాయమున
యో ర్మధ్యే ప్రయాగప్రదేశో వత్సదేశః, శతః పశ్చిమభాగే
పాంచాలః (పంజాబ్) యమునా దక్షిణతీరే శూరసేనదేశః,
తస్మా త్పశ్చిమతో మత్స్యదేశః (రాజపుత్రస్థానం). ఇత్థం
హి దేశవ్యవస్థా దృశ్యతే.

౪౦-౪౧-౪౧౫. ఇట్లనేకవిధముల బహుమాలుచున్న సుమంత్రుని వీడ్చొలిపి, సపరివారముగ గుహాని నివర్తింపజేసి, నావలోని కక్కి, నావికులతో నావను దొందరగా బోనిమని చెప్పి యాత్మక్షేమార్థమై * బ్రహ్మ త్త త్రై యు క్తంబులగు మంత్రంబుల జపించెను.

౪౨౫. నావ నదీమధ్యంబునకు బోగానే యవ్వదేహరాజకుమారియు నా శ్రీరామునకు సమస్తశుభంబు లొదవగావలె నని యాగంగాదేవిని బ్రార్థించెను.

౪౩౫. *లోకపాలోపముండగు నా శ్రీరామచంద్రమూర్తి యిటుగంగా

* వ్యా : బ్రహ్మత్త త్రైశబ్దంబు లనుచోట:—ఇట్లు సెప్పటచే మహానదిని దాటునప్పుడు బ్రహ్మత్త త్రై శబ్దయు క్తంబులగు మంత్రంబులు జపింపవలెనని నూచిత మగుచున్నది. ఇట్లే యాశ్వలాయను డును “సుత్రామాణం - అను ఋక్కును జెప్పుచు నావ నెక్కి జలంబులు దాటవలెను.” అనిచెప్పెను. ఈసుత్రామాణ మను ఋక్కులోనే “వ్యాధివృక్షేమిః పృథనాజిత్” ఇత్యాదిగ బ్రహ్మ త్త త్రైశబ్దంబులు వినవచ్చును.

*వ్యా: వత్సదేశము:—గంగాయమునానదుల మధ్యనున్న ప్రదేశము వత్సదేశము; దీనికి బడమరగా బాంచాలదేశము (పంబాబ్) నున్నది. యమునానదికి దక్షిణతీరంబున కూరనేనదేశంబును దీనికి బల్లిమముగా మత్స్యదేశంబును నున్నవి. ఈ మత్స్యదేశము నిప్పుడు రాజపుత్రస్థాన మందుము.

మహానదీం, తత స్సమృద్ధా స్ఫుభసస్య మాలినః క్రమేణ
వత్సా న్సుదితా నుపాగమత్. ర౩౪

♦ తౌ తత్ర హత్యా చతురో మహామృగా౯ వరాహ మృశ్యం
ప్రపతిం మహారురం, ఆదాయ మేధ్యం త్వరితం బుభు
క్షీతౌ వాసాయ కాలే యయతు ర్విసస్పతిం. ర౩౪

¹ సతిం వృక్షం సమాసాద్య సంధ్యా మన్వాస్య పశ్చిమార్థా
రామో రమయతాం శ్రేష్ఠ ఇతి హోవాచ లక్ష్మణం. ర౩౫

ఇదం వ్యసన మాలోక్య రాజ్జశ్చ మతివిభ్రమః
కామ ఏవార్థధర్మాభ్యాం గరీయానితి మే మతిః. ర౩౬

* కో హ్యవిద్వా నపిఘమా౯ ప్రమదాయాః కృతే త్యజేత్,
చంధానువ ర్తనం ఘత్త్రం తాతో మా మివ లక్ష్మణ. ర౩౭

♦ వ్యాః తా వితిః—ఋశ్యాదయో మృగభేదాః.

* వ్యాః కోహీతిః—సస్వత్రైకై కేయూసక్తవృద్ధయో
రాజా ధర్మార్థా వనవేక్ష్య కామవశా దేవ ఘత్త్రం) సరిత్యక్త
వానితి రామేణోక్త మిత్యవగమ్య తేఇతి కేమాంఞి దాశయః.
త దనుపవన్నం, ‘ధర్మపాశేన బద్ధోస్తీతి దశరథవచనపర్యా
లోచనయా ‘పితరం సత్య మిచ్ఛామి’ ఇతి శ్రీరామవచన

నదిన దరించి సకలసస్యవిరాజమానంబులగు వత్సదేశంబుల సమీపించెను.

౪౪౪. *వా రక్కడ వరాహంబు ఋశ్యము మున్నగు నాల్గు మృగములను గొట్టి యా యాహారమును గొని సకాలమున కొకవృక్షంబుకడ జేరిరి.

౪౪౫. అక్కడ సాయంసంధ్యావందనం బాచరించి శ్రీరాముడు లక్ష్మణునితో నిల్చెను.

౪౪౬. మన యీదుఃఖమును జూచియు ఇత్వోకువంశోద్భవు డగు మన తండ్రిగారి బుద్ధివిధిమమును జూచియు ధర్మారంబులకంటె గామమే బలీయం బని నాకు దోచుచున్నది.

౪౪౭. *కానినా డెంత మందబుద్ధియైనను, మనతండ్రి నన్ను వలెనే, తన కనుకూలంబుగ నడచుకొను పుత్రు నిట్లాక స్త్రీనిమిత్రంబుగ విడనాడునా?

*వ్యా: పైనలుబది నాలవశోకమందు ఋశ్యము పృషతము రురుపు- ఇత్యాదులు పేర్కొనబడినవి. ఇవి యన్నియు లెళ్ళజాతిలో గల భేదంబులుగా దెలియవలెను.

*విడిచిపెట్టుననుచోట:— కైకేయియందలి ప్రేమచే ధర్మంబును సరంబును నుపేక్షించి మఱి తృప్తియపురుషార్థంబగు కామమునందే లంపట్టుడై దశరథుడు త న్నిట్లు విడనాడెనని శ్రీరాముని తాత్పర్యం బని కొందఱ యాశయము. కాని యది పాపగని దని తెలియవలెను. 'ధర్మపాశంబునకు గట్టువడితి'నని దశరథుం డాడినదానిచేతను, 'నా తండ్రి సత్యసంపాలకుం డగుటయే నే గోరున' దని శ్రీరాముండు చెప్పినదానిచేతను, కైకేయి కిచ్చిన వరంబులు నిర్వహించుట యను ధర్మపరిపాలనార్థమే దశరథుడు తనపుత్రుని ద్యజించెనుగాని కామ

అయోధ్యా మితవవ త్వం కాలే ప్రవిశ లక్ష్మణ,
అహ మేకో గమిష్యామి సీతయాసహ దండకాః. ౪౮౫

మాస్య సీమంతినీ కాచి జ్వనయే త్పుష్పి మీదృశం,
సౌమిత్రే యోఽహ మంబూయా దన్ద్రి శోక మనంతకం. ౪౮౫

సుప్తే ప్రీతివిశిష్టా సా మత్తో లక్ష్మణ శారికా,
యస్యాస్తస్మాచ్చాయతే వాక్యం శుక పాద మరేర్దశ. ౪౮౫

ఏకోఽహమ ప్యయోధ్యాం చ పృథివీం చాపి లక్ష్మణ,
తరేయ మిషుభిః కున్ద్ధో నను వీర్య మకారణం. ౪౮౫

అధర్మభయభీతశ్చ పరలోకస్య చానఘ,
తేన లక్ష్మణ నాద్యాహ మాత్మాన మభిషేచయే. ౪౮౫

ఏత దన్యచ్చ కరుణం విలప్య విజనే వనే,
అశ్శుభ్రార్ణముఖో రామో నిశి తూష్ణీ ముపావిశత్. ౪౮౫
త మువాచ స సౌమిత్రి స్సమాశ్వాస్యచ రాఘవం. ౪౮౫

పర్యాలోచనయా చ పూర్వప్రదత్త పరనిర్వహణరూప
ధర్మార్థ మేవేతి ద్యోతనాత్. కిం త్వత్ర కామదూషణ
మేన రామవాక్యే తాత్పర్య మితిజ్ఞేయం.

౧౮౪. తమ్ముడా! ఏవు తిరిగి యయోధ్యకు బొమ్మ. ఈ వనవాసశ్లేశం బం
తయు ఏ కేల? నీతంగూడి నే నొక్కడనే యడవికి బోయెదను.

౧౮౫. అయ్యో! ననుగని పెంచిన మాయమ్మ కాసల్యాడేవి కెంత
దుఃఖముం గూర్చుచున్నాను. నాబోటి కుమారుని గని యేతెల్లయు
నిట్టి వంతి నొందకుండుగాక.

౧౮౬. తమ్ముడా! మన భవనంబున నున్న గొరువంక 'చిలుకా! మనశత్రువు,
కాలు బట్టి కరువు' మని సతతంబును బలకుచు గౌసల్యామాత
కెంతయో ముదంబు గూర్చుచుండును. నే నాపాటియైన జేయలేక
పోతిని. కనుకనే యీశ్వరిక నాకంటెను భవ్యం బైనది.

౧౮౭. లక్ష్మణా! అయోధ్యను, ఏ సమస్తభూతలంబును గూడ సంపవాన
ముంచి యెత్తుట కే నొక్కడన చాలును. కాని నావీర్యప్రకట
నంబు నేయు నిమిత్తం బేమియు నా కిప్పుడు పాడకట్టుట లేదు.

౧౮౮. అధర్మంబునకు భయపడుచున్నాను. న్యాయాన్యాయంబులు ధర్మా
ధర్మంబులు విచారించు పరలోకంబునకు భీల్లుచున్నాను. కనుకనే
యిప్పుడు యావరాజ్యాభిషేకంబును జేసికొన కూరకుంటిని.

౧౮౯. ఇట్లుగ నారాము డవ్వజననంబున బొగిలి పొగిలి బాష్పపూర్ణ
ముఖుండై యారాత్రి మాటాడ కూరకుండెను.

౧౯౦. సోమిత్రియు నాతని నాశ్వాసించుచు నిట్లనెను.

వశుడై కాదు. కాన "ఎంతటి మందబుద్ధియైనను నిట్లు పుక్తుని విడ
నాడునా?" యని క్రిరాముం డాడుటలో గామమును గర్హించుటే
యాతని తాత్పర్యము కాని వేరేమియుకాదని గ్రహింపవలయును.

నచ సీతా త్వయాహీనా నచాహ మపి రాఘవ,
ముహూర్త మపి జీవాహో జలా స్మృతస్య వివోద్ధృతౌ. ౧౫

1 తే తు తస్మి స్మృహవృక్షే ముషిత్యా రజసిం శివాం,
విమలేభ్యుదితే సూర్యే తస్మా ద్దేశా త్ప్రతస్థితే. ౧౬

ఇతి శ్రీరామాయణసారోద్ధారే అయోధ్యాకాండే
దశమ స్కంధః.

ఏకాదశ స్కంధః.

2 తతో రామస్తు వైదేహ్య లక్ష్మణేన సమన్వితః,
* భరద్వాజశశిమపదం గత్వా బహి రుపస్థితః. ౧

తచ్ఛ్రుత్వా సహసోత్థాయ భరద్వాజో మునీశ్వరః,
గృహీత్వాఋణంచ పాద్యంచరామసామీప్య మాయయా. ౨

* వ్యా: భరద్వాజశబ్దార్థః—ఋగ్వేదారణ్యకే—
“ఏవ ఏవ బిభ్ర ద్వాజః- పౌజా వై వాజః-తా ఏషా బిభర్తి”
యద్బిభర్తి - తస్మాద్భరద్వాజ ఇత్యాచక్షుతే.* ఇతి వాజః
రేతః. వాజీకరణమిత్యాదా వాజశబ్దో రేత ఇత్యర్థః. స్థలనం
పినా రేతోభరణాత్ భరద్వాజః-అస్థలిత బ్రహ్మచారీత్యర్థః.
శ్రుతిః - ‘భరద్వాజోహ వై త్రిభి రాయద్భి ర్భ్రహ్మచర్య
మువాస’ ఇతి.

౫౫. శ్రీరామా! నీతగాని నేనుగాని నిన్ను విడిచి త్సణకాలమైనను జీవింపజాలము. అట్లు జీవించితమా - మాజీవితంబులు నీటింబాసిన మీనంబుల జీవితంబులు వోరె త్సణికంబులై యుండును.

౫౬. ఆ ట్లామువ్వురును నాచెట్టుక్రింద నారాత్రి గడపి సూర్యోదయంబు కాగానే యచ్చటినుండి బయలుదేరిరి.

ఇది శ్రీరామాయణ సాక్షోద్ధారంబున నయోధ్యాకాండంబున
బదియవ సర్గము.

పదునొకండవ సర్గము.

౧. అట్లు బయలుదేరి యా సీతారామలక్ష్మణులు * భరద్వాజాశ్రమంబు జేరిరి.

౨-౩. ఇట్లు సీతారామలక్ష్మణులు వచ్చుట విని యమ్మహరి యు నర్హుని పాద్యంబులు కొని వారలం జేరనరిగి యథాన్యాయంబుగ బూజించి

* భరద్వాజ శబ్దారము ఋగ్వేదారణ్యకమం దిట్లు చెప్పబడినది. 'ప్రజా జననకారణం బగు రేతస్సు నీతడు పదిలముగా భరించినందున భరద్వాజుం డని చెప్పబడుచున్నాడు.' 'వాజీకరణము' మున్నగుశబ్దంబులం జూపట్టినరీతిగా వాజ మనగా వీర్యము. ఈతడు సలనము లేకుండ వీర్యమును గుప్తపఱచికొనినందున భరద్వాజుం డనబఱగుచున్నాడు. అనగా నీత డస్థలితబ్రహ్మచారి యని భావము. 'భరద్వాజోహ శై త్రిభి రాయద్భి ర్భ్రహ్మచర్య మువాస' యను శ్రుతియు నిజే యీత డస్థలితబ్రహ్మచారి యని తెల్పుచున్నది.

దృష్ట్వా రామం యథాన్యాయం పూజయిత్వా సలక్షణం,
భక్త్వా పునః పూజయిత్వా చకారాతిథ్య ముత్తమం. 3

అద్యాహం తమసః పారం గతోస్మి తవ సంఘమాత్,
♦ జ్ఞాతం రామ తవోదంతం భూతం చాగామిశంచ యత్. ౪
జానామి త్వం పరాత్మానం మాయయా కార్యమానుషం,
యదర్థ మవతీర్తోసి పార్థివో బ్రహ్మణా పురా. ౫

యదర్థం ననవాస స్తే యత్కరిష్యసివై పునః. ౫౪

1 ప్రత్యువాచ శుభం వాక్యం రామ స్సర్వహితే రతః,
ఏకాంశే పశ్య భగవన్నాశ్రమస్థాన ముత్తమం. ౬౪

♦ న్యాయః జ్ఞాత మితి:—మను, “ఋషయ స్సంయతా.
త్మానః ఫలమూలానిలాశనాః, తవస్సైవ ప్రపశ్యంతి త్రై
లోక్యం సచరాచరమ్.” ఇతి. ఉత్తరరామచరితే “తాకకా
నాం హి సాధూనా మర్థం వా గనువర్తతే, ఋషీణాం పున
రాద్యానాం వాచ మర్థోనుధావతి.” ఇతి.

మేలగు నాటధ్య మొసగి శ్రీరామునితో నిట్లనెను.

౪-౫-౫౪, పృథో! నీ సందర్శనమువలన నజానాంధకారము నిష్పడు గడచి యిది. నీయుదంతం బంతయు - జరిగినది జరుగబోవునది * యెఱుంగుదును. నీవు నాక్షాత్పరమాత్ముండ వయ్యను, నొకనిమి తముగ మాయాబలంబునంజేసి యీమనుజత్వముం గంటివి. బ్రహ్మాదిదేవతలు నిన్ను బ్రార్థించుటచేతనేకదా నీ విట్లవతరించినది? నీ కీవనవాస మెందులకో నీ వేమేమి నేయనుంటిలో యంతయు నెఱుంగుదును.

౬౪. ఇట్లుగ బల్కుచున్న భరద్వాజుని జూచి మా కాళ్ళమ మేర్పరచుకొనుటకై యేకాంతస్థలమును జూచిపెట్టు డని శ్రీరాముం డనెను. (అనగా తా నెక్కడ గున్నది యెఱింగినట్లైన ప్రజ లందఱు మరల వచ్చి తాను పొమ్మన్నను బోక తనతోబాటుగ నరణ్యవాసక్షేత్రము నొందుదురు. వారల్ల క్షేపడుట శ్రీరాముని కిష్టములేదు. కనుక నేకాంత స్థలమును గోరెను.)

* వ్యా: ఎఱుంగుదు ననుచోట:— “నియమితాత్ములైన ఋషి శ్రుంగవులు కందమూలఫలంబులు మాత్ర మహారింపివారై సుచరాచరం బగు లోకంబునం గల్గు విశేషంబు లన్నియు దమ తపః ప్రభావంబుచే చెలిసికొందురు” అని మను ధర్మశాస్త్రంబునందును; “సాధువులగు ప్రాకృతుల వాక్కు లర్థము ననుసరించును. మఱి సనాతనులగు ఋషులవిషయములో మాత్ర మర్థమే వాక్కు ననుసరించును.” (అనగా సామాన్యమానవు లొక స్ఫురణను మనసునం దుంచుకొని మాటలాడుదురు. ఋషు లట్లుగాక మాటాడినదే యాలస్యముగ వారి వాక్కులవలన గలుగవలసిన పని జరిగిపోవు నని భావము) అని యు తరరామచరితముందును జెప్పబడినది. కాన భరద్వాజుండు భూతభవిష్యత్తులను చెలిసికొన్నాడని భావము.

ఏన చ్చుప్రీత్వా శుభం వాక్యం భరద్వాజో మహామునిః,
రాఘవస్య తతో వాక్య మర్థగ్రాహక మబ్రవీత్. 24

దశకోశ ఇత స్తాత గిరి ర్యత్ర నివత్స్యసి,
చిత్రకూట ఇతిఖ్యాతో గంధమాదనసన్నిభః, ౨౫

ప్రవిక్త మహం మనే తం వాసం భవత స్సుఖమ్. ౨౬

తస్య ప్రయాగే రామస్య తం మహర్షి ముపేయుషః,
ప్రసన్నా రజనీ పుణ్యా చిత్రాః కథయతః కథాః. ౩౦

రాత్ర్యాం తు తస్యాం వృష్టాయాం భరద్వాజో బ్రవీదిదం.
౩౦౪

1 గంగాయమునయో స్సంధి మాసాద్య మనుజుర్దభా,
కాళిందీ మనుగచ్ఛేతాం నదీం పశ్చాన్ముఖాశ్రితాం. ౩౦౫

తత్ర యూయం స్లవం కృత్వా తరతాంశుమతీం నదీం. ౩౦౬

తతో న్యగోధ మాసాద్య మహంతం హరితచ్ఛదమ్,
తస్మై సీతాంజలిం కృత్వా ప్రయుంజ తాశిష శ్శివాః. ౩౩

ఇతి పంథాన మావేద్య మహర్షి సు న్యవర్తత. ౩౩౪

సీతా మేవాగ్రతః కృత్వా కాళిందీం జగ్మతు ర్నదీం. ౩౩౮

౩౪. అరగంభీరం బగు నా శ్రీరామనివాళ్యము విని భరద్వాజుం డాతని తో నిట్లనియె.

౫౪-౯. నాయనా! ఇచ్చటికి బడి శ్రోశంబుల దూరంబుననే చిత్రకూటం బను మహాపర్వతం బున్నది. అయ్యది విడిగా నుంటచే మీ యే కొంతవాసంబున కనుకూలం బని తలంచెద.

౧౦. ఇట్లా ప్రయాగయందు శ్రీరామచంద్రమూర్తియు, భరద్వాజ మహ రియు, జిత్ర విచిత్రములగు కథలు ముచ్చటించుకొనుచుండగనే పోవుదు గుంకను.

౧౦౪. ఇట్లారాత్రి గడచిపోగా భరద్వాజుండు వారలతో నిట్లనెను.

౧౧౪. శ్రీరామా! మీ రిప్పుడు గంగా యమునా నదులు సంగమించిన ప్రదేశంబు జేరి యటనుండి పశ్చిమముగా నానదియొడ్డుననే చనుడు.

౧౨. అట్లు కొంతదూర మేగి యట నొక తేప్పను గట్టికొని యయ్యమునా నదిని దాటుడు,

౧౩. ఆపిమ్మట, బసపుటానులు గల్గి వానిగాంచియున్న మహావటవృక్షంబు జేరి, సీతాదేవి యావృక్షరాజంబునకు మొక్కిక్కులిడి, దానివలన నాశీర్వచనంబులు గొనవలయును.

౧౩౪. వారలకీవిధముగ మార్గం బెఱుకపఱచి యమ్మహర్ని సత్ర ముడు జెను కకు మఱలెను.

౧౪. వారును సీతను ముం దిడుకొని యమునాతీరంబును జేరిరి.

తా కాష్ఠసంఘాట మథో చక్రీణు స్సుమహాప్లవం,
శుష్కై ర్వంశై సుమాస్తీర్ణ ముశీరైశ్చ సమావృతిం. ౧౫

తత శ్చియ మివాచింత్యాం రామో దాశరథిః ప్రియాం,
ఈషత్సంలజ్జమానాం తా మధ్యారోపయత స్లవం. ౧౬

సార్వే చ తత్త్రివైదేహ్య వసనే భూషణానిచ,
ప్లవే కఠినకాజంచ రామ శ్చ క్షీ సహాయుధైః ౧౭

* తతః పృతేరతు ర్యతై వీరాః శరభాశ్మజౌ,
కాళిందీమశ్యగా యాతా సీతా త్వేనా మవందత. ౧౮

తే తీర్ణాః ప్లవ ముత్సృజ్య పృస్థాయ యమునావనాత్ .
స్యగోధం త ముపాగమ్య వైదేహీ వాక్య మబ్రవీత్. ౧౯
నమ స్తేస్తు మహావృక్ష సారయే న్మే పతి ర్వ్రీణం,
కౌసల్యాంచైవ పశ్యేయం సుమితాంచ యశస్వినీం. ౨౦
ఇతి సీతాంజలిం కృత్వా పర్యగచ్ఛ ద్వనస్సతిం ౨౦౪

* వ్యా:—తత ఇత్యనేన బాహుభ్యాం నదీతరణం
నక రవ్య మితిసూచితం. శ్చా చాపస్తంబః ‘వర్జయే ద్బాహు
భ్యాంచ నదీతరణం, నావంచ సాంశయికిం’; మనురపి ‘నబా
హుభ్యాం నదీం తరే’ దితి.

౧౫. అట గొన్ని కొయ్యలను నెండువాసములను వట్టివ్రేళ్ళను దెచ్చి యొక గొప్పతెప్పను నిర్మించిరి.

౧౬-౧౭. అచింత్యురాలగు లక్ష్మీదేవివలె నున్నదియు, నునుసిగ్గు నొందు చున్నదియు నగు సీతను శ్రీరాము డానెప్పపై నెక్కించి యామెను భద్రముగా గూర్చుండ బెట్టి, వస్త్రంబులును, భూషణంబులును, గంపయు. నాయుధంబులును నామెకు బ్రక్కనే యుంచెను.

౧౮. * ఇట్లుగ నాదళరథరాజకుమారు లానదిని దరించుచుండ నాతెప్ప నదీమధ్యంబునకు రాగానే సీతాదేవి యానదికి నమస్కరించి స్తోత్రము చేసెను.

౧౯-౨౦-౨౦౪. వారు యమునానదిని దాటి తెప్ప నట విడిచివైచి యయ్య రణ్యంబునుండి బయలుదేరి భరద్వాజుండు నెప్పిన వటవృక్షంబు జేరనరుగ “ఓ వృక్షరాజా! నీకు నమస్కారము. నాపతి యీ యరణ్యవాసవృతంబును నిర్విఘ్నముగా గొనసాగించు నటులును బూజ్యరాండ్రగు కొసల్యాసుమిత్రులను మణల జూచు భాగ్యము నాకు గల్గునటులును ననుగ్రహింపు” మనుచు సీతాదేవి యంజలి యొనర్చుచు నావృక్షంబునకు బ్రదక్షిణము చేసెను.

*వ్యా: నదిని దరించుననుచోట:— ఇట్లు తెప్పమీద దాటి రని చెప్పటచే భేరిసాయమున నెన్నడును నేనదిని దాటగూడదని నూచింపబడుచున్నది. ఇందుల కాపస్తంబుడు; “బాహువు లిండగా గొని నదీతరణంబు నేయరాదు. సంశయాస్పదముగ నున్న నావను నమ్ము కొనరాదు. వర్జింపవలెను” అనియు; “బాహువులతో నది నెన్నడును దాటరాద”ని కుమర్రుడు తెప్పిరి.

కోశమాత్మం తతోగత్వా భ్రాతృకా రామలక్ష్మణౌ,
బహూ న్మేధ్యాన్మృగా స్త్వా త్వే చేరతు ర్యమునావసే. ౨౧౪

విహృత్య తే బర్హిణిపూగనాదితే శుభే వసే వానరవారణా
యుతే, సమం నదీవప్రముపేత్య సమ్మతం నివాస మా
జగ్మురదీనదర్శనాః. ౨౧౪

1 అథ రాత్నాం వ్యతీతాయా మవసుప్త మనంతరం,
ప్రబోధయామాస శనై ర్లక్ష్మణం రఘునందనః. ౨౩౪

స సుప్తసమయే భ్రాతృ లక్ష్మణః ప్రతిబోధితః,
జహౌ నిద్రాంచ తంద్రీంచ ప్రసక్తంచ. పథిశ్రమం. ౨౪౪

2 తదాతు లజ్జిత స్సోపి ప్రతిజ్ఞా మకరో త్సుచిః,
నభోక్ష్యే ప్రతపర్యంతం కుతో నిద్రేతి లక్ష్మణః. ౨౫౪

శ్రుత్వా తూష్ణీం స్థితో రామో భావికార్యం విలోక్య సః. ౨౬

రామానుజస్య త్సుద్బాధా నా స్తి విద్యామహాబలాత్,
నిద్రా లక్ష్మణనిద్రేశా ద్మూర్ఖా మావిశ త్తదా. ౨౭

౨౧౪. ఆ సీతారామలక్ష్మణు లంతట నొక కోసము దూర మరిగిరి.
సోదరు లిద్వరును నయ్యడవిలో మృగంబుల నెన్నింటినో వేటాడి
సాయంకాలమున కాయమునావనమం దొక పృక్షమూలమున
నిద్రించిరి.

N. B.—లక్ష్మణుని నిరాహారదీక్షయు జాగరమును మఱువరాదు.

౨౨౪. అటనుండి మయూరాది శకుంతలసంతాన రుతయుతంబును వానర
వారణ సీంహవ్యాఘ్రాది సత్వసంకులంబును నగు నయ్యమునానదీ
తీరస్థోగ్రాటవిం దమకు సమృతమైన యొక యావాసం బేర్పరచు
కొని యా రాత్రి గడపిరి.

౨౩౪. తెలతెలవారుచుండగా శ్రీరాముండు మేల్కొని నిద్రబోవుచున్న
యాలక్ష్మణు నల్లన బ్రబోధించెను.

౨౪౪. అతడును నిద్రించుచును శ్రీరామునికంతద్వని విని మార్గాయాసమును
నిద్రాభారమును మాంద్యమును విడిచిపెట్టి ఉలికిపడి శంటనే లేచెను.

౨౫౪. కాని తా నిట్లు నిద్రాదేవత కథీనుం డగుటకు లక్ష్మణుం డెం
తయు సిగిలి “ఇది మొదలుగ వనవాసంబు పూ ర్తియగువఱకు నేను
భోజనమే చేయును. మఱి నిద్ర న న్నెట్లు లోబఱుచుకొనునో
చూచెద” నని యాతడు ప్రతిజ్ఞ చేసెను.

౨౬. శ్రీరాముం డీతని ప్రతిజ్ఞ వినియు కావలసిన కార్యము నాలో
చించి యూరకుండెను.

౨౭. లక్ష్మణునకును బలాటబల లను విద్యాబలంబున నాకలిబాధ లేకుం
డెను, తాను నిర్దేశింపగా నిదుర యంతయు బోయి యాతనిభార్య
యూర్మిళాదేవి జావహించెను.

1 శత ఉత్థాయ తే సర్వే స్ఫుష్ట్యా నద్యా శ్శివం జలం
పంథాన మృషిణాదిప్తం చిత్రకూటస్య తం యయుః. ౨౦

మనోజ్ఞోయం గిరి సౌమ్య నానాదుగ్రమలతాయతః,
బహుమూలఫలో రమ్యః స్వాజీవః ప్రతిభాతి మే. ౨౯

మనయశ్చ మహాత్మానో వసంత్యస్మి నిగోచ్యయే,
అయం వాసో భవేత్తావ దత్ర సౌమ్య రమేమహి. 3౦

ఇతి నీతాచ రామశ్చ లక్ష్మణశ్చ కృతాంజలిః,
*అభిగమ్యాశ్రమం సర్వే వాల్మీకి మభివాదయన్. 3౧

*వ్యా : అభిగమ్యతి:—తదానీం చిత్రకూటే వాల్మీకి
కే ర్వాసః, (ఇటార్చీ ప్రయాగమధ్యే చిత్రకూట మితిధూమ
శకటాలయం (ప్రేష) అస్తి. తత్రైవ చిత్రకూట మితి పర్వతో
త్తమం శ్రీరామాశ్రమం చాద్యాపి ద్రష్టుం శక్యతే) భరతాగ
మనానంతర మృషినిర్గమనకథనాత్, తతఃప్ర భృతి తమసాతీరం
గతవా నితిజ్ఞేయం. ప్రాప్తరాజ్యే రామే యదా కావ్యం కరి
ష్యతి తదా తస్య తమసాతీరాశ్రమే నివాస ఇతి ద్యోత్యతే.
బాలకాండే ౨ సర్గే 'స ముహూర్తం గతే తస్మిన్ దేవనోకం
మునిస్తదా, జగామ తమసాతీరం జహ్నువ్యా స్త్వవిదూరతః.
సతు తీరం సమానాద్య తమసాయా మహామునిః.' ఇతిస్మరణా
న్యాధ్యాహ్నికార్థం జహ్నువ్యా సమీపే వర్తమానం తమ
సాతీరం జగమేత్యర్థః.

౨౮. వా రిట్లు మేల్కొంచి యయ్యమునానదీజలంబుల స్నానాదికంబు జేసి భరద్వాజమహర్షి చెప్పిన చొప్పున జిత్రకూటంబు జేరిరి.

౨౯-౩౦. అగిరిరాజంబును జూచి శ్రీరాముడు “లక్ష్మణా ! నానావృత్త లతామలచే జెన్నారము, గండమూలఫలంబులచే సాంపెసగుచు, నిష్పర్వతో తమం బెట్టున్నదో చూడుము. సంయతాత్మలగు మహర్షు లెందఁ తెందఁతో యిష్పర్వతంబు నాశ్రయించి యున్నవారలు. ఇది మనకు మిగుల నివాసయోగ్యముగా గన్పట్టుచున్నది. మన మిక్కడనే యాశ్రమము నేర్పఱుచుకొందము.

౩౧. ఇట్లు నిశ్చయించుకొని యామువ్యురును గృతాంజలులై వాల్మీ క్యాశ్రమంబును జేరి యా ఋషిపుంగవుని కభివాదము చేసిరి.

●వ్యా: వాల్మీక్యాశ్రమము:—అప్పుడు వాల్మీకి యాశ్రమము చిత్రకూటంబుననే యున్నట్లును [ఇటార్చీ ప్రయాగలమధ్య చిత్ర కూటం బని యొకరైల్వేస్టేషను కలదు. అక్కడనే శ్రీరాముం డాశ్రమ మేర్పఱుచుకొన్న చిత్రకూటపర్వతంబు నిప్పటికిని జూడవచ్చును] భరితుడు చిత్రకూటంబునకు వచ్చిన తరువాతనే యీతడు తమసా తీరమునకు బోయి యట నివాసం జేర్పఱుచు కొనినట్లును చెలియ వలెను. అనగా శ్రీరాముడు రాజ్యాభిషిక్తుడై, వాల్మీకి, రామాయణంబు వ్రాయునాటికి దమసాతీరంబుననే వాల్మీక్యాశ్రమ మున్నదని బాలకాండద్వితీయస్కంధలి యీక్రింది శ్లోకంబుల విశదమగును. “ఈ విషయమంతయు బ్రహ్మదేవునికి నివేదించవలయు నని నారదుడు సత్యలోకమున కేగెను. వాల్మీకియును మాధ్యాహ్నికకృత్యంబులు తీర్చుకొనుటకై గంగానది కనతిదూరముననే యున్న తమసా తీరంబునకు బోయెను?”

1 దృష్ట్వా రామం రమానాథం వాల్మీకి ర్లోకనుండరం,
జానకీలక్ష్మణోపేతం జటామకుటమండితం. 39

పూజయిత్వా జగత్పూజ్యం భక్త్యాహ్లాదిభి రావృతం,
ఫలమూలై స్సుఃపథురై ర్భజయిత్వాచ లాలితః. 33

రాఘవః ప్రాంజలిః ప్రాహ వాల్మీకిం వినయాన్వితః. 33౪

పితృరాజ్ఞాం పురస్కృత్య దండకా నాగతా వయం,
భవంతో యది జానంతి కిం వక్ష్యామోఽత్రకారణం. 3౪౪

యత్ర మే సుఖవాసాయ భవేత్ స్థానం వదన్వ తత్. 3౪౫

ఇత్యుక్తో రాఘవేణ సౌ ముని స్సస్మిత మబ్రవీత్. 3౪౬

త్వమేవ సర్వలోకానాం నివాసస్థాన ముత్తమం,
తవాపి సర్వభూతాని నివాసదనాని హి. 3౪౭

త్వన్మంత్రజాపకో యస్తు త్వామేవ శరణంగతః.
నిర్ద్వంద్వో నిస్పృహ స్తస్య హృదయం తే సుమందిరం. 3౪౮

రామ త్వన్నామమహిమం పర్యతే కేనవా కథం,
యత్రభావా దహం రామ బ్రహ్మిర్నిత్య మవాప్తవాః. 3౪౯

31-33. అమృహరి యు, రమానాథుండును సమస్తలోకముందరుండును
జానకీ లక్ష్మణ సహితుండును జటాలంకారభూషితుండును నగు నా
శ్రీరామచంద్రుని జూచి యర్ఘ్యపాద్యాదు లిచ్చి పూజించి, మధు
రంబులగు ఫలమాలంబుల నాతనికి భుజింపని డెను.

334. శ్రీరామండును బ్రాంజలియై సవినయంబుగ నమ్మునితో నిట్లనెను.

335. మహర్షి చంద్రమా! మాతండ్రిగారి యానతింజేసి మే మిట్లు దండ
కారణ్యంబునకు బయనమై వచ్చితిమి. ఈవిషయ మంతయు దమకు
విదితపూర్వమే కాన మేము చెప్పవలసిన దేమున్నది?

336. నుఖముగ గాలము పుచ్చుటకై యేకాంతస్థల మెచ్చట దొరకునో
యదిమాత్రము సెలవిండు.

337. ఇట్లు రాఘవుడు పల్కగానే యా ఋషిసత్తముడును చిఱుగగ
వొప్ప నిట్లనెను.

338. శ్రీరామచంద్రా! ఈమాటల కర్థము నేనును నెఱుంగుదును. ఎందు
లకు జెప్పెదవు? సమస్తలోకంబులకును నీవే నివాసస్థానము. మఱి
సమస్తభూతంబులందును నీవే నిండియుంటివి.

339. నిన్ను శరణం బొంది నీ మంత్రమును సతతంబును జపించుచు నుఖ
దుఃఖాదిద్వంద్వంబులకు లోనుగాక నిష్ఠుహుం డగువా డెవ్వడు
కలదో యాతనిహృదయమే నీకు యోగ్యావాసము-నీలీలామందిరము.

340. శ్రీరామా! నీ నామం బుచ్చరించుటలో నెట్టిమహిమం బున్నదో
చెప్పనేరెదరను? నీ నామోచ్చారణ మాత్రంబున నేను బ్రహ్మ
ర్షిత్వమునే పొందితిని.

*అహం పురా కిరాతేషు కిరాతైస్సహ వర్ధితః,
జన్మమాశ్రిద్విజత్వం మే శూద్రాచారరత స్సదా. 3౯౪

* వ్యా : అహమితి:—స్కాందాది పురాణేషు నానా
రామాయణేషుచ:

పార్వత్యువాచ:—“వాల్మీకి జన్మవృత్తాంతం శ్రోతు
మిచ్ఛామి తద్వగ.”

శివః—“పురా స్వాయంభువే హ్యసీ త్ప్రచేతన ఇతి
ద్విజః, బ్రహ్మంశిజశ్చ బ్రహ్మర్షి స్తేస రామాయణం కృతం. శత
కోటిసువిస్తీర్ణం నానాకల్పసముద్భవం, స కదాచి ద్భ్రష్ట
లోకే ధాతారిం చాప్యనిందయత్. స్వసుతాగ్రహణా త్తేన
శస్త్ర ఆపనిమానితాం, తతో విభాత్యశాపేన దేహం శ్యక్త్వా
ఝజి త్యసౌ. చమత్కారిపురే భూత్వా మాండవ్యాన్వయ
సంభవః, లోహజంఘా ద్విజౌహ్యసీ శ్చిశృమాత్ప్రసరాయణః.
భార్య పతివ్రతా సాధ్వీతాం పరిత్యజ్య స ద్విజః, బ్రాహ్మీం
పృత్తిం పరిత్యజ్య చోరకర్మ సమాచరత్. జన్మమాత్రిం
ద్విజన్మాసౌ శూద్రాచారరత స్సదా, శూద్రాయా బహవః
పుత్రా ఉత్పన్నా స్తేజితాత్మనః. సర్వదా స వనేతిష్ఠ గ
చ్ఛతః పథికాః పథి, తాడయన్ చోరయన్ద్రావ్యం జీవికాం విత
నోతి సః, తత్ర సప్తర్షయః స్రాస్తా మరీచిప్రముఖాద్విజాః, తతస్తా

౩౯౪. ప్రభో! పూర్వము నేను పేటనకు బ్రాహ్మణకులంబునండే పుట్టితిని. కాని కూద్రాచారంబు లొనర్చును గిరాతులలోనే పెరిగి పెద్దవాడనైతిని.

* వ్యా:—వాల్మీకి పూర్వవృత్తాంతము స్కాందాది పురాణంబులందును నానారామాయణంబులందును నిట్లున్నది. పరమేశ్వరుని గూర్చి పార్వతి:—ప్రభో! వాల్మీకి జన్మవృత్తాంతము వినవేడుక వొడముచున్నది. తెల్పెదరా?

* వృదు:—“సుందరీ! పూర్వము స్వాయంభుమన్వంతరమున బ్రాహ్మతనుం డని యొక ద్విజసత్తము డుదయించెను. ఈతడు బ్రాహ్మయంశంబునం బుట్టి బ్రహ్మర్షియై క్రొలి శతశ్లోతి శ్లోకంబులచే నొప్పగునదియు ననేక కల్పంబులలో జరిగిన రామకథావృత్తాంతము నంతయు సవి సరంబుగా దెల్పునదియునగు రామాయణంబును రచించి నాసిగాంచెను.

ఈత డొకప్పుడు సత్యలోకంబున నుండెను. అట నేదో యొక సందర్భమున బ్రాహ్మదేవుని సైతము స్వసుతాగ్రహణ విషయమై తూలనాడెను. ఆ సృష్టికర్తయు నందులకు గోపించి, ‘కిరాతజన్మము నొందు’మని యీతనిని శపించెను. అప్రాచేతసుండును నిజదేహంబును వదలి చమత్కారపురంబున మాండవ్యునింట లోహజంఘుం డెనుపేరున జన్మించెను. అయి:ను దలిదండ్రులయందు భక్తిగలిగియే యుండెను. ఈతని భార్యయును బతివ్రతయు సాధ్వియునై యుండెను. కాని యేమి ప్రయోజనము? లోహజంఘు డామెను విడిచివె చెను. బ్రాహ్మణవృత్తి యీతనికి గానిపని యయ్యెను. జన్మమాత్రంబున బ్రాహ్మణుండు కాని మఱి చేయుపను లన్నియు గిరాతకపుబనులే. ఒక కూద్రాస్త్రీని కేరదీసికొని యామెయందు బహుళతరంబుగ సంతానమును బడసెను. దొంగతనమునే ముఖ్యవృత్తిగా గొని, యడవిలో ద్రోవలు కాచుకొనియుండి, పాపము! బాటసారులను జాన

ఆగచ్ఛ రామ భద్రం తే స్థలం వై దర్శయామ్యహం. ౪౦

న్విజనే దృష్త్వా లోహజంఘో ద్విజాధమః. యస్మి ముద్యమ్య
వేగేన తిష్ఠంస్వ మితిచాబ్రవీత్. ఋషయః ఊచుః-అవహాత్వం
బ్రాహ్మణోఽసీతి తత్కన్యాదతిగర్హితం, కరోషి కర్మ చైతద్ధి
ష్టేచ్ఛకృత్యంతు బాలిశ. లోహజంఘ ఉవాచః-కుటుం
బార్థం విజానీథ ధర్మమేత న్ననంశయః. ఋషయః ఊచుః-
యద్యేషం చోర తద్గత్వా త్వం పృచ్ఛస్వ కుటుంబకం, మమ
పాపాంశభాగీ త్వం కిం భవిష్యసి కిం నవా, సోపి గత్వాథ పప్ర
చ్ఛ స్వజనానుకలాః పృథక్, తన్యతద్వచనం శ్రుత్వానిందంత
స్తం నమూచిరే. పాపపుంజప్రభోక్తా త్వం వయం సర్వే ప్రభో
జినః. తత స్స శోకసంతప్తః పశ్చాత్తాపేన సంయుతః, గర్హయ
న్నేవ చాత్మానం యయా తే యత్ర తాపసా, తతః ప్రణ
మ్య తా స్సర్వా కృతాంజలిపుటస్థితః, పరస్పరం సమా
లోచ్య దుర్మత్తోఽయం ద్విజాధమః, రక్షణీయః ప్రయ
త్నేన మోక్షమార్గోపదేశితః, ఇత్యుక్త్వా రామమంత్రీంతు
వ్యత్యస్తాక్షరరూపకం, ఏకాగ్ర మనసాత్రైవ మరేతి జప
సర్వదా, ఆగచ్ఛామః పున ర్యావ త్తావ దుక్తం నదా జప.
ఇత్యుక్త్వా ప్రయాయ స్సర్వే మునయో దివ్యదర్శనాః, ఏకాం
తేన జపత్యస్మిక్ వల్మీక స్తదుపరి హ్యభూత్, తతో యుగ
సహస్రాంతే ఋషయః పున రాగమన్, తే మూచుర్నిష్క్ర

౪౦. శ్రీరామచంద్రా! న కేశాంత స్థలమును జాపించెదను రమ్మ.

గొట్టి వారిని నిలుపున దోచికొని యాధనముతో జీవయాత్ర గడపుచుండెను.

ఒకనాడు సపరుషులును మరీచి మున్నగు బ్రాహ్మణోత్తములును, ఈతడు కాచుకొనియున్న త్రోవనే పోవుచుండిరి. వారలను జూచి లోహజంఘుడు కఱిన తి, 'అగుడు. అడుగు కడలితిరా, మీ తలలు మీవి కా'నని యడలించెను. వారును దివ్యదృష్టిచే జూచి 'ఓయీ! నీవు బ్రాహ్మణుడవే! ఇట్టి నీచపుబనికి - ఈ కూరకృత్యమునకు బాల్చుడు చుంటివేల?' యనిరి. దాని కతడు "నాకుటుంబపోషణార్థమై యిటు నేయుచుంటిని. ఇక నీది యధర్మం బెట్లగు"ననెను. దాని కమ్మవారులు "ఓహో! యిదియో నీభావము! సరే. మేమిందే యుండెదము. ఎక్కడికిని బోము. ఇంతకాలమునుండియు నీవు చోరవృత్తిచే గడించిన దాని నంతయు నీ కుటుంబమువార లనుభవించుచుండిరికదా! మఱి యీవృత్తిచే నెన పాపంబులోగూడ వా రేమైన బాలు పంచుకొందు రేమో నీ వింటికి బోయి తెలిసికొని రమ్మనిరి వేగమే యాత డింటికి బోయి యాకూద్రవనిత మున్నగువారి నందరిని బిలిచి, 'నాపాతకములో నేమైన బంచుకొందురా' యని వేర్వేర నడిగెను. వారును నాతనిని దిట్టచు బరిహసించుచు "సరిసరి. నీవు తెచ్చిపెట్టిన దానిని గడుపునిండుగ గుడుచువారమే మేము. నీయధర్మకార్యముల ఫలంబును గుడువవలసినది నీవే" యని బమలిడిరి. అందుల కాలోహజంఘుడు మిగుల గటకటంబడి పశ్చాత్తప్తుడై తన్ను దా నిందించుకొనుచు, దాపసు లున్నచో టికి బోయి వారలకు జాగిలిమొక్కి జరిగినదంతయు విన్నవించెను. వారును బహితుడగు నీ బ్రాహ్మణాధముని బరిరక్షించి యీతనికి మోక్షమార్గ ముపదేశింప వలెనని పూని యీతనికి 'మ రా' యని తలక్రిందులుగ రాక్షసులత్రము నుపదేశించి దానిని నిండు భువంబున జపింపుమని, తాము కొలదికాలములోనే తురలి వక్త్రముని చిప్పి యుభేచ్ఛం జనిరి. ఈతడును నిశ్చలచిత్తముతో

ఏవ ముక్త్యా ముని శ్రీమాన్ లక్ష్మణేన నమన్వితః,
శిష్యైః పరిస్మృతో గత్వా మధ్యే పర్వతగంగయోః. ౪౧

మన్వేత త చ్చత్వత్స త్సూక్ష్మమతితః. పల్నీకా నిర్గమా
త్సాహు గావల్నీకి రితి తే ద్విజాః, తా న్నమస్కృత్య
వాల్మీకి శ్వేద వేదాంగపారిగః. బ్రహ్మర్షిత్వ మనుప్రాప్త
స్తవసా పరమేశహి, పునశ్చ రామరాజ్యేచ రామాయణ
మనుత్తఃపం. కరిష్య త్యపరం కావ్యం చతుర్వింశత్సహ
సృకం ఇతి. శ్రీమద్భాగవతే వ్యవస్కంధే 188 అధ్యాయే,
‘శ్లో॥ చర్షణీ సగుణ స్యానీ దన్యాం జాతో భృగుః పునః,
వాల్మీకిశ్చ మహాయోగీ వల్మీకా దభవత్కిలేతి.

ఉపపన్నా స్త్రియం చింతా బ్రహ్మవిదామపి కేహంచి
దితిహాసపురాణయో ద్వేహంతిరోత్పత్తిదర్శనాత్. తథాహి
విష్ణుపురాణేః అపాంతరతమో నామ వేదాచార్యః పురాణర్షి
ర్విష్ణునియోగాత్ కలిద్వాపరసంధా కృష్ణద్వైపాయన సంభ
భూవేతి స్మరంతి. వసిష్ఠశ్చ బ్రహ్మణో మానసః పుత్రాన్స
న్నిమిశాపా దపగతపూర్వదేహః పునర్బ్రహ్మదేహా నిత్యా
వరుణాభ్యాం సంబభూవేతి. భృగవాదీనా మపి బ్రహ్మణ ఏవ
మానసానాం పుత్రాణాం వారుణే యజ్ఞే పున రుత్పత్తి
స్మర్యతే. సనత్కుమారోపి బ్రహ్మణఏవ మానసః పుత్రా

౪౧-౪౨. వాల్మీకి మహర్షి యంతట' గొంతమంది శిష్యులను గూడ దన
జెంటు దీసికొని పోయి చిత్రకూటపర్వతంబునకును గంగానదికిని

నా 'మరా' మంత్రమును జపింపసాగెను. అతనిపై నొక పుట్ట
గుట్టగా బెరిగిపోయెను. ఇట్లు వేయి యుగంబులు గడిచిపోయిన
జెనుక నా ఋషిసత్తములు మఱి పచ్చి యీతనిని జూచి 'ఓయీ!
సీతపము పండినది. బయల్పడు' మని పిలిచిరి. అతడును నావల్మీ
కమునుండి బయల్పడలి వారలకు మ్రొక్కెను. వల్మీకమునుండి యు
ద్భవించెను గాన 'వాల్మీకి' యనియు బ్రసిద్ధిగాంచెను. అంత
వారలచే గ్రమముగా నుపనయనాది సంస్కారంబుల బొంది
వేదవేదాంగపారంగతుడై తపస్సుచే బ్రహ్మరత్నం బొందెను.
శ్రీరామచంద్రుడు రావణసంహారము చేసి సింహాసనం బధిష్ఠించిన
జెనుక 10 వేల సంవత్సరములు జనగా - తన యాశ్రమమున సీత
యున్న కాలమున సీతావాతవృత్త్యప్రకటనార్థమై కుశలవృత్త కుపదే
శింప బూనికతో చతుర్వింశత్సహస్రాత్మకంబగు మఱియొక శ్రీమ
ద్వామాయణమును రచించెను.

శ్రీమద్భాగవత షష్ఠస్కంధమున నూట యెనుబది యెనిమిదవ
యధ్యాయంబున నిట్లు చెప్పబడినది. "వరుణునకు 'చరణి' యను
నది పుట్టెను. ఆమెయందు పునః భృగువు జన్మించెను. అట్లే వల్మీకము
నుండి వాల్మీకి యుద్భవించెను."

భృగుడు వాల్మీకి మున్నగు మహామహుల కిది యేమి బెడగు?
వీరి కీ జన్మాంతరంబు లేమని సందేహపడరాదు. అట్టి బ్రహ్మవేత్త
లకుగూడ నొక్కొక్కప్పుడు దేహాంతరత్వము సంపాదించుట
బుర్రాణంబుల నయ్యెవోట గన్పడుచునే యున్నది. అపాంతరతము
డను వేదవిదుడు, పురాణవేత్త, ద్వాపరకలియుగ సంధిలో గృష్ణద్వై
పాయనుడుగా జన్మించెనని విషుపురాణంబున గలదు. నిమి యిచ్చిన
కాపంబున బూర్వదేహంబు వదలిపెట్టి బ్రహ్మమానసపుత్రుం డగు
వసిష్ఠుడు మిత్రావరుణుల కుద్భవించెను.

తత్ర శాలాం నువిస్తీరాం కారయామాన వానభూః,
పాశ్చిమం దక్షిణోద కోభసం మందిరద్యయం. ౪౨

1 రామ స్నాన త్యాతు నియతో గుణవాన్జప్యకోవిదః,
సంగ్రహేణాకరోత్సర్వా మంత్రాన్స్తూత్రావసానికాన్. ౪౩

ఇష్ట్యా దేవగణాన్సర్వాన్ వివేశావసథం శుచిః,
వైశ్యదేవబలిం కృత్వాశాద్రం వైష్ణవ మేవచ. ౪౪
వాస్తుసంశమనీయాని మంగళాని ప్రవర్తయన్. ౪౪౫

జానక్యా సహితో రామో లక్ష్మణేన సమన్వితః,
తత్ర తే దేవసదృశా హ్యవసన్ భవనోత్తమే. ౪౪౫
వాల్మీకినా తత్ర సుపూజితో యం రామ స్ససీత స్సహలక్ష్మణేన,
దేవై ర్మునీంద్రైః సహితో ముదాఽఽస్తే స్వగ్రే యథా
దేవపతి స్స శచ్యాః. ౪౪౫

స్వయం రుద్రాయ వరప్రదానాత్ స్కందత్వేన పౌదుర్భ
భూవ. ఏన మేవ దక్షనారదప్రభృతీనా మపి భూయసీ
దేహంతరోత్పత్తికథా తేన తేన నిమిజేన భవతీతి స్మృతౌ.

మధ్య నున్న యోవికాల ప్రదేశమందు దూర్వపడమరలుగా నొక గృహంబును నుత్తరదక్షిణములుగా నొకగృహంబును గట్టించెను.

౪౩. మంత్రప్రేతయగు నా కీరామచంద్రుడు స్నానం బాచరించి నియతుడై వాస్తుకర్మకు గావలసిన మంత్రముల నన్నటిని జపించి సంగ్రహముగా వాస్తుహోమంబును జేసెను.

౪౪-౪౪౪. అంత సకలదేవతలను బ్రార్థించి శుచియై యయ్యాళిమమును బ్రవేశించి చైత్రదేవలియును రాద్రచైత్రదేవలియును వేసి వాస్తు కాంతికి గావలసిన మంగళ కార్యము లన్నియు నొనరించెను.

౪౪౪-౪౬౪. ఇట్లు వాస్త్వీకిమహర్షిచే దగినసత్కారము లంది, దేవతల తోడను శచీదేవితోడను స్వర్గంబున నిందురుడున్నటుల, ఋషులతోడను, లక్ష్మణునితోడను, సీతతోడను, నా కీరామచంద్రును నయ్యాళిమమం దుండెను.

భృగువు మున్నగు బ్రహ్మమానసపుత్రులును వారుణంబును యజ్ఞంబున మరల బుట్టిరి. బ్రహ్మమానసపుత్రుండగు సనత్కుమారుండును వరదానంబునం జేసి కుమారస్వామిరూపంబున రుద్రునినకు గలిగెను. ఇట్లే దక్షుడు నారదుడు మున్నగు మహామహులు గూడ నా యాత్రారణంబులచే నితరజన్మంబు లందినట్లు మనము వినుచువేయు న్నాము. వారును నేదో యొక నిమిత్తపురస్కరంబుగనే యట్లుద్భవించుచుండురు గాన ధైర్యసందేహ మక్కరలేదు. అట్లు మఱల బుట్టినను వారలకు బూర్వ మున్న నామరూపవిజ్ఞానములును గల్గవు.

1 భరద్వాజాభిగమనం ప్రయాగే చ సహసనం,
ఆగిరే ర్గమనం శ్రుత్వా తత్ప్రీష్టై రుపలక్షితం.

౪౭౪

అనుజ్ఞాత స్సుమంత్రోఽథ యోజయిత్వా హయోత్తర్మా. ౪౮
పశ్యన్నతియయా శీఘ్రం గ్రామాణి సగరాణిచ.

౪౮౪

* తస్య సాయాహ్నానమయే శృతీయేహని సారథిః,
అయోధ్యాం సనుచప్రాప్య నిరానందాం దదర్శహ.

౪౮౪

2 పస్తేణ ముఖ మాచ్ఛాద్య బాహ్మకలితలోచనః,
బహిరేవ రథం స్థాప్య రాజానం ద్రష్టు మాయయా.

౫౦

జయశబ్దేన రాజానం స్తుత్వా తం ప్రణనామహ.

౫౦౪

తతో రాజా నుచుంత్రం తం సుచుంత్రం విహ్వలోబ్రవీత్.
౫౧

నుచుంత్ర రామః కుత్రాస్తే సీతయా లక్ష్మణేనచ,
కుత్ర త్యక్త స్త్వయా రామః కిం మాం పాపిన మబ్రవీత్. ౫౨
సీతా వా లక్ష్మణో వాపి నిర్దయం మాం కిమబ్రవీత్. ౫౨౪

* వ్యా : తతఃపః — వాల్మీకిరామాయణే ౫౮ సర్గే
“గుహేన సార్థం తత్రైవ స్థితోస్మి దివసా నృహూన్”
ఇత్యుక్తత్వా త్ప్రీతీయేహనీతి సత్య ముక్తం భవతి.

౪౭౪-౪౮౪. రామాదులు భరద్వాజానికొఱకై పోవుటయు నాతనితో బ్రయాగలో నుండుటయు, నాతడు చెప్పిన చొప్పున జిత్రికూటంబున నివసింపబోవుటయు నక్కడనున్న గుహుని పరిజనులు చెప్పగా విని, గుఱుంబుల రథమునకు బూన్చి, గ్రామంబులును నగరంబులును జూచికొనుచు సుమంతుడును బయనమైపోయెను.

౪౯౪. అట్లాతడు మూడవదివము సాయంకాలమునకు, నిరానందమై నిరీవమైయున్న యయోధ్యను జేరెను.

౫౦-౫౦౪. చేరి రథంబును గోటజెలుపలనే నిలిపి ముఖమును ఎత్త్రముచే నాచ్ఛాదించుకొని కనులవెంట బాష్పములు దోఱుచుండగా దళరథుడున్నడకు బోయి యాతనికి బ్రజామము చేసెను.

౫౧. అంత నా దళరథుడును మంత్రిసత్తముం డగు నాసుమంతుని జూచి దుఃఖించుచు నిట్లనెను.

౫౨-౫౨౪. సుమంత్రా! నీశాలక్ష్మణులతో నా రామచంద్రుడెచ్చట నున్నాడు? వారల నందఱ నెచట డించివచ్చితివి? సాహెబ్బా దయ్యం డగు నన్నాశ్రీరామచంద్రుడేమని పత్కిను - నీశాలక్ష్మణులెమనిరి?

వ్యా : సాయంకాలమునచోట:—వాల్మీకిరామాయణము నెబది తొమ్మిదవ స్కంధమునందు “అక్కడ గుహునితో గూడ చాల దినంబులుండిని” అని సుమంతుడు దళరథునితో చెప్పెనుకదా! దాని కనుగుణముగా నేయిట మూడవదివం బని చెప్పబడెను.

హస్తాభిః సుగుణవిధే హస్తే ప్రయవాదిని,
 ముఖాభిః సుగుణం మాం మ్రయమాణం వృషశ్యసి. ౧౩౪

ఇతి శ్రీరామాయణసారోద్ధాతే అయోధ్యాకాండ
 ఏకాదశ స్సర్గః.

ద్వాదశ స్సర్గః.

ఏవం సుగుణంతం ప్రాంజలి ర్వాక్య మబ్రవీత్. ౧
 రామ స్మితా సామిత్రి ర్మయానీతా రథేన తే,
 శృంగిజేభ్యానే గంగాకూలే వ్యవస్థితాః. ౧౪

గుహేన సుగుణం ఫలమూలాదికంచ యత్,
 పృష్ట్యా సుగుణం సప్రీత్యా నాగ్రహీ ద్విసవర్జ తత్. ౨౪
 వటక్షీర సామ్య గుహేన రఘునందనః,
 జటామృతాభిరభ్య మా మాహ స్పృశతే స్వయం. ౩౪
 మమంత్ర సాక్షాత్ రాజానం శోకస్తేనైసు న మత్కృతే,
 సాక్షేతా సాఖ్యం విపినే నో భవిష్యతి. ౪౪

మాతృ సాక్షాత్ సుగుణం బూహి శోకం త్యజతు మత్కృతే. ౫

౧౩౪. హాశ్రీరామచంద్రా! నీతా! అయ్యో! మీ రిప్పు డెచ్చట నున్నారో. దుఃఖముద్రమన దేలియాడుచు యనుసదనంబునకు బోవనైయున్న నన్ను గనరారా! నామప్పు దాటింపరారా!

ఇది శ్రీరామాయణ సాహిత్యధారంబున నయోధ్యాకాండంబునందు బహునాకండవ సర్గము.

పండ్రెండవ సర్గము.

౧౩౫. ఇట్లు దుఃఖార్థవమగున్నండై యాదళరథం దాడినమాటలకు నుమం తుడును దుఃఖించుచు నిట్లనెను. మహాప్రభూ! మీ రాజ్ఞాపించిన ప్రకార మానీతారామలక్ష్మణుల నరదముపై నెక్కించుకొని శృంగి బేరపురంబున కనతిదూరంబున గంగానది యొడుగు దిందిరిని.

౧౩౬-౩౪. అశృంగి బేరాధిపుడగు గుహుండు రామునికొఱకై మధురములగు ఫలంబులును గండమాలంబులును గానుకగా గొని తెచ్చెను. వానిని శ్రీరాము దూరక హస్తముచే స్పృశించెనేకాని గృహింపలేదు. అత నిచే మట్టిపాలుమాత్రము తెప్పించి శ్రీరామలక్ష్మణులు జడలను దాల్చిరి.

౩౫. 'అయ్యో! నా కేమిసేల'వని నే నడిగితిని. అంత శ్రీరాముడు నాతో నిట్లనెను. 'సుమంత్రా! నాకై మాతండ్రిగారిని దుఃఖింపవలదనుము. అయోధ్యయందుకంటె నీ యరణ్యంబునందే మే మెక్కడు నుండుముగా నుంటి మనుము.

౩౬. మా యమ్మగారితోడను దుఃఖము వలదని చెప్పుము. అమె శ్రవణశక్తింబు లకు మొక్కిరిననుకొని.

నీతా చాశ్చుపరీతాక్షీ మా మాహ సృపసత్తమ,

దుఃఖగద్గదయా వాచా రామం కించి దవేక్షతీ. ౬

సాష్టాంగం ప్రణిపాతం మే బ్రూహి శ్వశ్రోః పదాంబుజే,

ఇతి ప్రరుదతీ నీతా గతా కించి దవాఙ్ముఖే. ౭

లక్ష్మణస్తు సుసంకుర్ధో నిశ్వసన్ వాక్య మబ్రవీత్. ౭౪

*1లహం తావ స్మహారాజే పితృత్వం నోపలక్షయే

భ్రాతా భర్తాచ బంధుశ్చ పితాచ మమ రాఘవః. ౮౪

*లహంతావదితి:—నను “జ్యేష్ఠభ్రాతా పితృసమో
మృతే పితరి భూసురాః, కనిష్ఠాస్తం సమస్యేరన్ సర్వే చ్ఛం
దానువర్తిన” ఇత్యాది స్మృతిపర్యాలోచనయా పితృరనంతర
మేవ జ్యేష్ఠభ్రాతృనుసరణస్య కర్తవ్యత్వావగమేన తద్వి
రుద్ధతయా విద్యమాన ఏవ పితరి లక్ష్మణేన జ్యేష్ఠభ్రాతృను
సరణం కథం కృతం? ‘తస్యాం శుశ్రూషా నిత్యా పతితాయా
మపి’ ఇత్యాపస్తంబవచన పర్యాలోచనయా మాతృశుశ్రూష
ణస్య అవశ్యక కర్తవ్యత్వావగమేన స మాతృశుశ్రూషం
కథంవా స కృత మితిచేన్న, పిత్రో సుమ్మతత్వేన
జ్యేష్ఠానుసరణస్య యుక్తత్వాత్ పితృసమ్మతత్వా చ్ఛ
“రామం శుశ్రూషతా భక్త్యా వైదేహ్య సహ సీతయా,

౬-౨. నీతయు నేత్రముల నిండుగ బాష్పము లరుగుచేర గద్గదకంఠయై
శ్రీరాముని వంక జూచుచు నత్రమామలకు సాష్టాంగము లనిచెప్పు
మని నాతో నని కొంచెము తల వంచుకొని దుఃఖించుచు బ్రక్కకు
బోయెను.

౩౪. లక్ష్మణుడు మాత్రము కోపసంపత్తేక్షణుడై కాలభుజంగంబుపగిది
రోజుచు నిట్లనెను.

౩౫. కుమంతా! యీదశరథుడు నాకు దండిగా దోచుటలేదు.
తండియు, నన్నయు, బ్రభువును, బంధువుడును నన్నియు నాకు
శ్రీరాముడే.

* వ్యా: 'నాకు దండిగా' ననుచోట:— 'తండి మరణించిన
వెనుక శ్లేష్మసహాదరునే తండిగా నెంచుకొని, మిగిలిన సహా
దరు లంకలు నాతని యిష్టప్రకారము నడచుకొనుచు నాతనికి నమ
స్కరించుచుండవలెను.' ఇట్లుగ స్మృతిప్రమాణం బున్నను లక్ష్మ
ణుడు తనతండి యగు దశరథుడు జీవించియుండగానే శ్లేష్మసహా
దరుండగు శ్రీరాము నెట్లుగ మించిపోయెను?— "పలకురాలైనను
దల్లి కల్లపుడును శుక్రూష యొనరింపవలెనని యాపస్తంబులు
చెప్పినట్లుగ మాత్రునేవ యవశ్యము చేయవలసియుండగ లక్ష్మణుం
డామెనుగూడ నెట్లు విడినాడెనని ప్రశ్నింపరాదు. తలిదండ్రుల
సమ్మతతో శ్లేష్మసానుసరణము యుక్తమే కాని యందు దోషము
లేదు. యుద్ధకాండమందలి "నీతతో బాటుగ నివును శ్రీరామునికి
నేవ లాగర్చి.వి. అంచులకు నా మనం బెంతయు సంతసించినది.
నికును ధర్మఫలావాప్తియైన" దని దశరథుం డాడిన వచనంబుచే,
లక్ష్మణుడు శ్రీరాము ననుగమించిపోవుట దశరథునకు సమ్మతమే
నని తెలియుటలేదా! ఇట్లే "దుఃఖితుడు కానిమ్ము లేక సకలవైధన

సర్వప్రజాభిరామం హి రామం ప్రవాజ్య ధార్మికం,
సర్వలోకం విరుద్ధ్యేమం కథం రాజా భవిష్యతి.

౯౪

1తతః స్తేఽశ్రుపరీతాః నావ మారురుహు స్తథా,
యావద్దంగాం సముత్తీర్య గతాస్తావ దహం స్థితః.

౧౦౪

1గంగా ముత్తీర్య తౌ వీరా ప్రయాగాభిముఖౌ గతౌ,
అగ్రతో లక్ష్మణో యాతః పాలయ న్నఘనందనం. ౧౦౫,
అనంతరం చ సీతాథ రాఘవో రఘునందనః. ౧౦౬

కృతా మమ మహాప్రీతిః ప్రాప్తం ధర్మఫలంచ తే” ఇతి
యుద్ధకాండస్థ దశరథవచనా దవగమ్యతే; తథా మాతృ
సమ్మతత్వమపి “వ్యసనీ వా సమృద్ధోవా గతి రేష తవానఘ,
ఏష లోకే సతాంధర్మో యజ్ఞేష్ఠవశగో భవేత్ ” “రామం
దశరథం వి* ద్ధీత్యాదౌ సుమిత్రీవచనా దవగమ్యతే. పితా
కథం నింద్య ఇత్యత్ర పరమైకాంతిభిః ప్రాకృతపితౄదయః
పరిత్యాజ్యైః, భగవానేవ నిరుపాధికః పితా భర్తా బంధుశ్చే
త్యుక్తం ముఖ్యం పితరం విహాయ కథం గౌణ మనువర్తనే?
ఇత్యత్రాహ సర్వప్రజాభిరామ మిత్యాది.

౧౪. సమస్తప్రజారంజకుండును బరమధార్మికుండును నగు శ్రీరాముని నడవులపాల్సేసి యీతడు కట్టుకొనిపోవునదేమి ? సర్వలోకంబున కును విరుద్ధం బగు నిట్టి చెట్ట యొనరించి యీతడు ప్రజానురంజకుం డగు ప్రభు వెట్లు కాగలడు !

౧౦౪. ఇట్లు నాతో నని వారు మివుల దుఃఖించుచు నావ నెక్కి గంగానదిని దాటిరి. వారట్లు దాటి యావలియొడ్డు జేరువఱకును నే నచ్చటనే యుంటిని.

౧౦౫. తరువాత వారు ప్రయాగవైపునకు బోయిరి. ధనుర్ధరియై లక్ష్మణుడు త్రోవదీయుచుండెను. పిమ్మట సీతయు వెనుక వైపునరాముడును నడచుచుండిరి.

సంపూర్ణుడు కానిమ్ము - శ్రీరాముడే నీకు గర్భ యగువాడు”
 “అతని వశవర్తివై మెలంగుటచే నీవు ధార్మికుడవై పరగుచువు”
 “శ్రీరాముని దళరథునిగా నెఱుంగుము” ఇత్యాద్యర్థమిచ్చు శ్లోకం బులం బట్టి లక్ష్మణుడు జ్యేష్ఠభ్రాతృనుసారి యగుట సుమిత్రకును నిష్టమే యని కన్పట్టుచున్నది. కాన లక్ష్మణు డిట్లు నేయుటలో దోషం లేమియులేదు.

కాని తండ్రిని లక్ష్మణు డిట్లు తూలనాడజనునా యని మఱి యొక్కప్రశ్నము కల్గుచున్నది. దానికి, గోవలము తండ్రిని నిందిం చినట్లుగా నెంచుకొనక. ప్రాకృతపితరులు త్యాజ్యులనియు నిరుపా ధికపిత యగు భగవంతు డొక్కడే తండ్రియు బ్రభువును బంధు గును నై యున్నాడను భావమే యిట గ్రహింపవలెను. కనుకనే తరువాత శ్లోకములో సర్వప్రజాభిరంజకుం డగు తండ్రిని విడనాడి యముఖ్యుండగు ప్రాకృత పిత నెట్లునుసరింపవలె నను భావము తెలుపబడుచున్నది.

నద్యః పురీషరసరేషు శిరీషమృద్వీ, గత్వా జవా త్కఠించి దేవ
 ఎదాని సీతా, గుంతవ్య మస్తి కియది త్యసక్మ ద్భువాణా
 రామాశ్రుణః కృతవతీ ప్రథమావతారమ్. ౧౩

తాం స్తథా గచ్ఛతో దృష్ట్వా నిపత్యో స్మృతవశ స్తథా. ౧౩౪

1గుహేన సార్థం తత్రైవ స్థితోస్మి దివసా స్పృహమాన్,
 ఆశయా యది మాం రామః పున శ్శబ్దావయేదితి. ౧౪౪

విషయే తే మహారాజ రామవ్యసనకర్మితాః,
 అపి వృత్యైః పరిష్ణానా స్సపుష్పాంకురకోరకాః. ౧౫౪

ఉపతప్తోదకా నద్యః పల్వలాని సరాంసి చ,
 పరిశుష్కపలాశాని వనా న్యపననానిచ. ౧౬౪

సచ సర్పంతి సత్వాని వ్యాశా న ప్రచరంతిచ,
 రామశోకాభిభూతం తన్నిష్కూజ మభవ ద్దవం. ౧౭౪

దేవ! రాజరథం దృష్ట్వా వినా రాఘవ మాగతం,
 దుఃఖా దశ్రుముఖి స్సర్వో రాజమార్గగతో జనః. ౧౮౪

౧౩. శరీషకుసుమకోమలగాత్రీ యగు నానీతాదేవి గుహుని పట్టణము వెలు
పలకుఁ బోయి పోవకమున్నే మిగుల వేగముగ గొన్నియడుగులు నైచి
'నాథా మన గమ్యస్థానమింకెంతదూరమున్నదని పాపము! పలుమాటు
లడుగుచుండెను. ఇది విని కంట నీ రెఱుగని యా శ్రీరామచంద్రుని
నేత్రములనుండి యశ్రుబిందువులు జారెను. రాముని కంటినిటి కిదియే
ప్రభమావతారము.

౧౩౪. ఆనీతారామలక్ష్మణు లిట్లు పోవుచుండుట గాంచి యది సహింపలేక
మఱివచ్చితిని.

౧౩౫. అట్లు మఱివచ్చుచు, నొకవేళ శ్రీరామచంద్రుడు తన నిశ్చయమును
మార్చుకొని యయోధ్యకు దిరిగి వస్తానని మఱల నా కేమైన గబురంపు
నేమో యను నానతో గుహునితోగూడ నట రెండొండు దినంబు
లుంటిని.

౧౩౬-౧౩౭-౧౩౮. ప్రభో! పూర్వోక్తలతో గమలపండువుగ నున్న మన
వృక్షంబు లన్నియు శ్రీరామచంద్రుని వియోగము సహింపలేక.
వాడి వత్తలైపోవుచున్నవి, చెట్ల నున్న యాకులన్నియు గిలగల రాలి
పోవుచున్నవి. మడువులును సరస్సులును నచులునుగూడ నెండిపోవు
చున్నవి. ఏ మృగంబులును దామున్నచోటునుండి కదలుటలేదు.
వ్యాఘ్రాదిపూతుకమృగంబులును దమ యాహారము నిమిత్తమై క్రుమ్మ
రుచుండుటలేదు. వనంబులలో గోకిలాది పక్షుల కూకూధ్వనులే
వినంబడుటలేదు.

౧౩౯. మహారాజా! శ్రీరాముడు లేకుండనే రాజరథము మార్గము వెంట
వచ్చుచుండుట గాంచి పౌరు లందఱును బాష్పపూరిత నయనులై
యేగుచుండిరి.

బాష్పావహతవా గాజా తం సూత మిద మభివీత్ . ౧౯

మామేవ రథ మారోప్య శీఘ్రం రామాయ దర్శయ,
లోహితాక్షం మహాబాహు మాము క్తమణికుండలం, ౨౦
రామం యది స పశ్యేయం గమిష్యామి యమక్షయం. ౨౦౪

1తతో భూతోపస్పృషేవ వేప మానా పునఃపునః,
ధరణ్యాం గతసత్వేవ కౌసల్యా సూత మభివీత్ . ౨౧
నివర్తయ రథం శీఘ్రం దండకా న్నయ మామపి,
అథ తా న్నానుగచ్ఛామి గమిష్యామి యమక్షయం. ౨౨

2తతో దుదంతీ కౌసల్యా రాజాన మిద మబ్రవీత్,
క్షైకేయ్యై ప్రియభార్యాయై ప్రసన్నో దత్తవా న్వరం. ౨౩
త్వం రాజ్యం దేహి తస్యైవ మత్పుత్రైః కిం వివాసితః. ౨౩౪

3దహ్యమాన స్స శోకాభ్యాం కౌసల్యా మాహ భూపతి,
వేపమానోం జలిం కృత్వా ప్రసాదార్థ మవాఙ్ముఖః. ౨౪౪

1 వాల్మీ. రా. పర్వ ౨౦;

2 అథ్యా. రా. పర్వ ౩.

3 వాల్మీ. రా. పర్వ ౬౦.

౧౯. ఇట్లు సుమంతుడు చెప్పగా దుఃఖము పైకొని యెలుంగు డగ్గుతిక వడ నాతనితో దళరథం దీటునియె.

౨౦-౨౦౪. సుమంతా! నన్ను వెంటనే రథముపై నెక్కించుకొనిపోయి యా శ్రీరామునికి జూపుము. రక్తాంచల నేత్రుండును, నాజాను బాహుండును, మణికుండలకాంతిప్రస్ఫురత్కపోలుండును నగు నా శ్రీరామచంద్రుని జూడకపోతినా నే నిప్పుడే యమాలయంబునకు బోవుట నిక్కువము.

౨౧-౨౨. అంత, భూతము చే నావేశింపబడిన దానివలె మిగుల గంపము నొందుచున్నదియు, బలమరిపోయినదానివలె భూమిపై బడియున్నదియు నగు నాకాసల్యకూడ సుమంతునితో 'ఓయీ! త్రిప్పము - రథమును మఱల వెనుకట ద్రిప్పము. దండకారణ్యమునకు నన్ను గూడ గొంపొమ్ము. వారలతో నేను గూడ బోకపోతినా యమ ఓయంబునకైనను బోవుట సత్యమనెను.

౨౩-౨౩౪. ఆమె యంత బెద్దపెట్టున నేడ్చుచు దళరథునితో 'ఏప్రియు రాలు గాన కైకేయికి బ్రసన్నుడవై యామె కిచ్చినవరంబులం చేసి రాజ్యం బిచ్చిన నిచ్చెదవుగాక. కాని నాకుమారు నెందుల కడవుల పాల్గొనితివో!' యనెను.

౨౪౪. ఆమాట విని దుఃఖముచేతను శ్రీరాము నడవికి బంపిన దుఃఖ ముచేతను నాదళరథు డట్లు సంతప్తుడై శరీర మంతయు వణకుచుండ దల వంచికొని యాకాసల్యాడేవి దయ నొందుటకై యంజలిసేయుచు నామెతో నిట్లనెను.

భర్తా తు ఖలు నారీణాం గుణవాన్నిర్గుణోపివా,
నార్హానే విప్రీయం వక్తుం దుఃఖతాఽపిసుదుఃఖతం. ౨౫౪

సా మూర్ధ్ని బద్ధ్వా రుదతీ రాజ్ఞః పద్మమివాంజలిం,
సంభ్రమా దబ్రీవీ త్త్రస్తా త్వరమాణాక్షరం వచః. ౨౬౪

జానామి ధర్మం ధర్మజ్ఞ త్వాం జానే సత్యవాదినం,
పుత్రిశోకార్తయా తత్తు మయా కిమపి భాషితం. ౨౭౪

యతయో వీర ముహ్యంతి శోకసమ్మూఢచేతసః. ౨౮

*వనవాసాయ రామస్య పంచరాత్రోద్యఽగణ్యతే,
యశ్శోకహతహర్షాయాః పంచవర్షోపమం మను. ౨౯

*వ్యా : వనవాసాయేతి:—వనే వాసం కర్తుం ప్రస్థితస్య రామస్య పంచ రాత్రోద్యగణ్యతే. వనే పంచరాత్రోద్యగణ్యతే—వనే పంచరాత్రో వాసో గణ్యతే. ఆగిరే గ్గమన మిత్యత్ర గమనోద్యోగ మిత్యర్థః, గుహేన సార్థం తత్రైవ స్థితోస్మి దివసా నృహున్, ఇత్యుక్త్వా దినత్రయం శృంగిబేర పురే సూతస్య వాసః, చతుర్థదినే ఋజుమాగ్ధేణ రాత్రావేవా గత చారముఖా చ్ఛీరామస్య చిత్రీకూటప్రవేశోద్యోగం నిశమ్య సుమంత్రవచసాపి పంచమదినే సాయంకాలే వేగే

౨౫. దేవీ! గుణవంతుడైనను గుణహీనుండైనను స్త్రీలకు భర్తకంటె తేరేము వుడి? ఎంతదుఃఖితురాల వయ్యను, నీ విట్లు విచారసాగరమగున్డగు నన్ను నోశాడజెలునా!

౨౬. అనుటతోడనే యాకాసల్యయు మిగుల దత్తరపాటొందుచు లేచి భర్తదోయిలిన దన శిరముపై నుంచికొని తొందరగా నిట్లు పలికెను.

౨౭. నాథా! నీవు చెప్పిన ధర్మంబు లెస్సగా నెఱుంగుదును. నీవు సత్య వాది వనియు నెఱుంగుదును. కాని పుత్రశోకార్తనై మనము కలగుండు వడియంటచే నేమేమో భాషించితిని.

౨౮. రాజా; అతిశోకపరీతాత్ములై యతీంద్రులట్టివారలే మోహము నొందుచువ్వారు. అట్టియెడ నాడుదానినగు నా లెక్కయేమి?

౨౯. శ్రీరాముడు వనవాసంబుచేయ మొదలిడి యిప్పటికి శనయుదు దినము లైనది. ఈ యెదు దినములును నాకు నైమవత్సరములుగా దోచు చున్నవి.

*వ్యా: అయిదురాత్రుము లనుచోట:— అనగా శ్రీరాముడు వనంబు బ్రవేశించి యరణ్యవాసము నేయుట మొదలిడి యిప్పటి కయిదురాత్రులు గడచిపోయినవని భావము. ఇట్లు 'అగిరేర్గమన'మను శ్లోకమందుగూడ గమన మనుచోట ప్రయాణోద్యోగమని భావము.

శ్రీరాముడు తనకు మఱల నేమైన గబురంపు నేమోయను నాన తో, తానుకొన్నిదినములు గుహునియొద్ద నుండినని యీశ్వరములోని ౧౪ వ శ్లోకములో సుమంతుడు దశరథునితో జెప్పియుండెను. అక్కడ 'కొన్నిదినము' లను దానికి మూడు దినములనియే యర్థము చేసికొనవలెను. అనగా సుమంతుడు తిరిగి వచ్చునప్పుడు మూడు దినములు శృంగిచేరపురంబున గుహునితో గడపి, శ్రీరాముండు చిత్రకూటపర్వతంబు జేరినపంగతి వాల్గవదినంబున చారులవలన, విని

వనంహి కథయంత్యాస్తు కౌసల్యాయా శ్శుభం వచః,
మందరశ్చి రభూ త్సుర్యో రజనీ చాభ్యవర్తత. 30

తతః ప్రభాతే వినులే శోకోపహతచేతసః,
1కౌసల్యాసహితో రాజుః పుత్త్రీదుఃఖ ముపాగతః. 31

2స రాజా రజనీం వష్టీం రామే ప్రవాజితే వనం,
అర్ధరాత్రే దశరథ స్సంస్మరన్ దుష్కృతం కృతం, 32

కౌసల్యాం పుత్త్రశోకార్తా మిదం వచన మబ్రవీత్. 32౪

3దేవ్యనూథా త్వ మభవో యవరాజో భవామ్యహం,
తతఃప్రాప్తౌ డనుప్రాప్తా మద కామవివర్ధినీ. 33౪

తస్మి న్నతిసుఖే కాలే ధనుష్మా నిషుమా న్రణే,
వ్యాయామకృతసంకల్ప స్సరయూ మన్వగాం నదీం. 3౪౪

4తత్ప్రార్థరాత్రోసమయే మునిః కశ్చి త్ప్రేషార్దితః,
ఆపూరయన్ జలే కుంభం తదా శబ్దోఽభవన్ మహాన్. 35౪

గజః పిబతి పానీయ మితిమత్వా మహానిశి,
బాణం ధనుషి సంధాయ శబ్దవేదిన మక్షిపమ్. 3౬౪

నాయోధ్యాప్రవేశః, తస్మిన్ దినే కౌసల్యా దశరథంప్రత్యాహ
పంచరాత్రో గత ఇతి.

1. కవి. 1. వాల్మీ రా: సర్గ ౬౩. 2 వాల్మీ రా: సర్గ ౬౩.

8. అథ్యా రా: సర్గ 2.

30. ఇట్లాకొసల్య పల్కుచుండగానే పొద్దుగుంకను. ఆ రాత్రియు గడచిపోయెను.

31. తెల్లవాఱగనే దళరథుడు కొసల్యపహితుడై కీరామునికై మఱల దుఃఖింపసాగెను.

32-3౨౪. అట్లు దుఃఖించి దుఃఖించి మరునాటి యర్ధరాత్రము నందు దాను దన చిన్నతనములో జేసిన యొక యకార్యము జ్ఞప్తి రాగా దళరథుడు కొసల్యతో నిట్లు చెప్పమొదలిడెను.

33౪. దేవీ! నీ వప్పటి కింకను కాపురమునకు రాలేదు. నేనును యువరాజునై యుంటిని. అప్పుడు కామవర్ధని యగు వరాకాలము సంపాదించెను.

3౪౪. నేనును నా ధనుర్బాణంబులు గైకొని సరయునాదీతీరంబునకు బోయితిని.

35౪. అట నొక ముని యర్ధరాత్రంబున దాహపీడితుడై వచ్చి యానదిలో బాత్రమును మంచుచుండెను.

3౬౪. బుడ బుడ మని గొప్ప ధ్వని యగుటచే నది యొక యేనుం గని యెంచి వింటు బాణంబు సంధించి శబ్దవేది నగుటచే యాధ్వని వచ్చిన దిక్కునకై నూటిగా బాణమును వదలితని.

యెడవ దినంబు సాయంకాలంబున కయోధ్యం జేరెను. ఆరాత్రియే పై శ్లోకములో జెప్పినరీతిగా కొసల్య యయిదురాత్ములు గడచినవని దళరథునితో ననెను.

హ హతోస్మీతి తత్తాభూ చ్చబ్దో మానుషసూచకః. 32

శనైర్గత్వాథ తత్పార్శ్వం స్వామిన్ దశరథోన్మయహం,
అజానతా మయా విద్ధ స్త్రాతు మర్హసిమాం మునే. 3౮

ఇత్యుక్త్వా పాదయోస్తస్య పతితో గద్గదాక్షరః. 3౮౪

1తదా మామాహ న ముని ర్మౌళైషీ ర్మృపనత్తమ,
బ్రహ్మహత్యాకృతం పాపం హృదయా దపసీయతాం. 3౯౪

న ద్విజాతి రహం రాజన్ మాభూ త్తే మనసో వ్యథా,
శూద్రాయా మస్మి వై శ్యేన జాతో జననదాధివ. ౪౦౪

2పితరా మాం ప్రతీక్షే తే క్ష త్రృడ్భ్యాం పరివీడితౌ,
తత స్త్వ ముదకం దేహి శీఘ్రమే వాఽవిచారయన్. ౪౧౪
జలం దత్వాతు తే నత్వా కృతం సర్వం నివేదయ. ౪౨

శల్య ముద్ధర మే దేహ త్పాణిగాన్ స్త్యక్త్వామి వీడితః. ౪౨౪

3తస్య త్వానమ్యమానస్య తం బాణ మహ ముద్ధరం,
స మా ముద్వీక్ష్య సంత్రస్తో జహౌ పాణాం స్తపోధనః. ౪3౪

1 వాల్మీ. రా: సర్గ ౬3; 2 అథ్యా. రా: సర్గ 2.

3 వాల్మీ. రా: సర్గ ౬3.

౩౭. “హ! హ! చచ్చితిని!! చచ్చితిని!!” అనుచు నొక మానుషవాక్కు-
నాచెల్లల బడెను.

౩౮-౩౯. నేనును నాపాత్రముల బిగబట్టుకొని యాధ్వని గల్గినవైపునకు
మెలమెలగ బోయి “మహా రిసతమా! ఎఱుంగక జేసిన యపరాధము.
నన్ను తీమించుము. నాతప్పు మన్నింపుము.” అనుచు నికమాటా
డనేరక యాతని పాదములపై బడితిని.

౪౦-౪౧. అతడును ‘రాజా! భయము నొందకుము. నేను బ్రాహ్మణు-
డను గాను. కూద్రీస్త్రీయందు వైశ్యునకు జన్మించితిని. కాన
బ్రాహ్మణాత్మాదోషం బంటు నని నీ వేమియు దిగు లొందకుము.

౪౧.౪౨. అయ్యా! అంధులగు నాతలిదండ్రులు డప్పిగొని జలంబులు
దెమ్మని నన్నంపిరి. నాకొఱకై వా రెదురుచూచుచుందురు. జరిగిన
దానికి విచారము పెందకుము. శీఘ్రముగా బోయి ముందుగ వారల
కీయుడకముల నిమ్మ. పిమ్మట నీ యుదంతం బంతయు వారలకు
మెలగా దెల్పి వారల శరణొందుము.

౪౨. రాజా! యీవేదన నే నిక భరింపలేకున్నాను. ఈయమ్మ నూడ
దెఱుకును. (అప్పుడుగాని పాత్రము చప్పున పోదు.)

౪౩. అట్లు వల్కుచున్న యమ్మనిబాలకుని మైనాటిన యమ్మ నూడ
దెఱికితిని. అతడును న న్నుగ్రహముగా జూచుచు బ్రాణములు
వాసెను.

నజలం కలశం ధృత్వా గతోహం యత్ర) దంపతీ,
అతివృద్ధా వంధదృశో త్సుత్పిపాసార్దితౌ నిశి. ౪౪౫

1వదశబ్దంత మే శ్చ)త్వా ముని ర్వాక్య మభాషత,
కిం చిరాయసి మే పుత్ర) ! పానీయం క్షీప్ర) మాసయ. ౪౪౬
సమాసక్తా స్త్వయి పా)ణాః కిం త్వం నో నాభి భాషసే. ౪౪౭

ముని మవ్యక్తయా వాచా త మహం సజ్జమానయా,
ఆచచక్షే త్వహం తస్మై పుత్ర)వ్యసనజం భయం. ౪౪౮

2తత శ్చ)త్వాతు దుఃఖారౌ విలప్య బహుశోచ్య తం,
పతితోనో సుతో యత్ర) నయతతా) విలంబయన్. ౪౪౯

తతో నీతౌ సుతో యత్ర) మయా తౌ వృద్ధదంపతీ,
స్పృష్టౌ సుతం తౌ హస్తాభ్యాం బహుశోఽథ విలేపతుః. ౪౫౦
మా మువాచ మహాతేజాః కృతాంజలి ముపస్థితం. ౪౫౧

3అజ్ఞానాద్ధి కృతం యస్మా దిదం తేనైవ జీవసి,
అపి హ్యద్య కులం నస్యాదిత్వోక్తాణాం కుతో భవాన్. ౪౫౨

4సాధుసజ్జనసంతాపా త్కిమాశ్చర్యః కులక్షయః. ౪౫౩

1 వాల్మీ. రా: సర్గ ౬౪. 2 అథ్యా. రా: సర్గ ౩.

3వాల్మీ. రా: సర్గ ౬౪. 4 కవి.

౪౪౪. నేనును నా జలకలకమును ధరించి పిపాసాపీడితులగు నాయంధ వృద్ధ దంపతు లున్నచోటికి వోయితిని.

౪౪౪-౪౬. నా పదముల చెప్పుడు విని యావృద్ధమునియు 'నాయనా! జలంబులు త్వరగా నిటు దెమ్ము.—తండీ)! యేల మాతోడ బదు లాడవు? మా ప్యాణంబు లన్నియు, మాయాస లన్నియు నీపై బెట్టుకొనియుంటిమి - అట్టివే యిట్లుచేసిన మా కింకేదిగల ?

౪౫. ఇట్లు పుత్రు డను భ్రాంతితే బల్కుచున్న యా మునితో నేనును మిగుల గంపమునొందుచు నప్పవ్వుముగా నాతని కుమారుని మరణ వార్తను జల్లగా జెప్పిజైచితిని.

౪౬. అంగా వృద్ధదంపతులు గొల్లున నేర్పడుచు దమకొమరుం డున్న చోటికి దమ్ముగొంపామ్మనిరి.

౪౭. నేనంత వారల నుచ్చోటికి గొంపొయ్యిని. వారును 'నాశవమును జేరి బహుప్రకారంబుల జింతించిరి.

౪౮౪. అట్లేడ్చి యెడ్చి మహాతేజస్వి యగు నమ్మహర్షి నన్నుగూర్చి యిట్లనెను.

౪౮౪-౪౮౬. ఓయీ! రాజా! నీ నొనర్చిన యకార్యమునకై నీ యిత్వైకు కులంబు వంతయు భిన్నీపటము చేసియుండును. ఇక నీయొక్కని లెక్కయేమి? కాని నీ విక్కార్యము నజ్ఞానముచే నొనరించియుంటివి. అందులకే యంతవరకైనను బ్రదుకగంటివి. సాధుసజ్జనులకు సంతాపమును గల్గించిన గులత్తయమగుట యొక వింతయా ?

4తతో మా మూచతు శ్శీఘ్రం చితిం రచయ భూపతే,
మయాతదైవ రచితా చితిస్తత్ర నివేశితాః. ౧౨

త్రయస్తత్రాగ్ని రుత్సప్తే దగ్ధాస్తే త్రిదివా యయుః,
తత్ర వృద్ధః పితా ఆహ త్వమప్యేనం భవిష్యసి. ౧౩

పుత్త్రశోకేన మరణం ప్రిప్యసే వచనా న్మమ. ౧౩౪

న ఇదానీ మనుప్రాప్త శ్శాపకాలోఽనివారితః ౧౪

ఇత్యుక్త్వా విలలాపాథ రాజా శోకసమాకులః,
హరామ! పుత్త్ర! హనీతే! హలక్ష్మణ! గుణాకర! ౧౫

త్వద్వియోగా దహం ప్రాప్తా మృత్యుం కై కేయిసంభవం
ఇతి రామస్య మాతుశ్చ సుమిత్రాయాశ్చ సన్నిధౌ, ౧౬

రాజా దశరథ శ్శోచన్ జీవితాంత ముపాగమత్. ౧౬౪

1అథ రాత్ర్యాం వ్యతీతాయాం ప్రాతరే వా పరేఽహని,
వందినః పర్యుపాతిష్ఠత్ తత్పూర్ణవనివేశనం, ౧౭౪

అథ యాః కోసలేంద్రస్య శయనం ప్రత్యనంతరాః,
తా స్త్రియస్తు సమాగమ్య భర్తారం ప్రత్యబోధయన్ ౧౮౪

తా స్త్రియ స్వప్నశీలజ్ఞా శ్చేష్టాసంచలనాదిషు,
తా వేపథుపరీతా శ్చ రాజ్ఞః ప్రాణేషు శంకితాః ౧౮౬

౧౩.

౧౨. అయ్యా! మా కుమారుడు లేకుండ మే పెట్టును జీవింపజాలము.
మాకొక యిట నొక చితిని బేర్చుము.

౧౩-౧౩౪. ఓయీ దశరథా! అజ్ఞానముచేతగానిమ్ము, మఱి దేనిచే నైన
కానిమ్ము - మాకిట్టి దుఃఖసంపాప్తికి నీవ కారణము. కాన నీవును
బుద్ధివియోగము నొంది తస్మాదుముచే మరణము నొందెదవుగాత”
మని శపించుచు జిత్తిపై నెక్కి దహింపబడి యా మువ్వురును స్వర్గం
బునకు బోయిరి.

౧౪. దేవీ! ఆకాపకాల మిప్పుడు సమీపించినది. అమ్మునికాప మహేశుము

౧౫-౧౬-౧౬౪. ఇట్లు చెప్పుచు నాదశభుడు ‘హారామచంద్రమూ రీ!
పతివ్రతాసీతా! హాగుణనిధీ! లక్ష్మణా! మీవియోగంబునం జేసి
యిదే నాకు మరణ మాసన్న మైనదనుచు నాకొసల్యా సుమిత్రుల
యెదుటనే యాతడు మిగుల వాపోవుచుండెను. కాసల్యా సుమిత్రలు
దుఃఖముచే స్మృతి తప్పియుండ నర్ధరాత్రియందు దశరథుడు పాణి
ములబాసెను

౧౭౪. ఆరాత్రి గడచిపోగా మఱునాటి యుదయమున బ్రాతఃకాలము
నందే వందిమాగధు లాభూమిశుని శయనాగారంబు సొచ్చి యట
దీర్చి నిలుచుండిరి.

౧౮౪. అంత నాతని శయనమునొద్ద నున్న స్త్రీలు కొందరు పోయి యా
మహారాజును మేల్కొలుపుట జూచిరి.

౧౯౪. వా రందఱును స్వప్నసుం హగుమనుజుని ప్రకృతియు జేష్టాసంచల
నాదిసుండగు వానిప్రకృతియు లెస్సగా నెఱింగినవారు. కాని వారం
టికి నొక్కమాటుగ గంపము పుట్టెను. రాజునకు మేన బ్రాణము
అన్ననో లేనో యని వారి యనుమానము.

తతః ప్రచుక్రుశు ర్దీనా సుస్వరం తా వరాంగనాః.

౬౦

తాసా మాక్షిందశబ్దేన సహసోద్గతచేతనే,
కాసల్యాచ సుమిత్రాచ త్యక్తనిదేః బభూవతుః.

౬౧

హనాభేతి పరికుశ్య చేతతు ర్ధరణీతలే.

౬౧౪

ఇతి శ్రీరామాయణసారోద్ధారే ఆయాధ్యాకాండే
ద్వాదశ స్సర్గః.

త్రయోదశస్సర్గః.

తత స్సర్వా నరేంద్రస్య కై కేయాప్రిముఖా స్ప్రియః,
రుదంత్య శ్శోకసంతప్తా నిపేతు ర్గతచేతనాః.

౧

1కాసల్యా బాష్పపూర్ణాక్షీ వివిధం శోకకర్పితా,
ఉవగృహ్య శిరో రాజ్ఞః కై కేయాం ప్రత్యభావత.

౨

నకామా భవ కై కేయి! భుంక్త్వ రాజ్య మకంఠకం,
విహాయ మాం గతో రామో భర్తాచ స్వర్గతో మమ.

౩

విపథే సార్థహీనేవ నాహం జీవితు ముత్సహే,
*ఇదం శరీర మాలింగ్య ప్రవేక్ష్యామి హుతాశనం.

౪

*వ్యా : ఇదమితి:—నస్వత్ర పరివ్రతానాం మృతం

౬౦. ఇట్లాదశరథుని విగతజీవునిగా నెఱింగి వారంద రొక్కమ్మడి రోద నము నేయదొడంగిరి.

౬౧-౬౧౪. ఈ సమీపిని యాకాసల్యా సుమిత్రలకు మెలకువ గల్గి వారును హా నాథా యని దుఃఖించుచు నొక్కపెట్టున భూమిపై ద్రెల్లిరి.

ఇది శ్రీరామాయణసారోద్ధారంబున నయోధ్యాకాండంబునందు బండ్రెండవ సర్గము.

పదమూడవ సర్గము.

౧. అంత నా భూవిభుని మరణవార్త యిట్లు వ్యాపించుటతోడనే దశరథుని భార్యలు మున్నగు నంతఃపుర స్త్రీ లందఱును దుఃఖము మెండుకొని విగతచేతన లైపోయిరి.

౨. కాసల్యాదేవియు నెట్టకేలకు దెలివొంది మిగుల దుఃఖించుచు బాష్ప పర్యాకులేక్షణయై యాదశరథమహారాజు శిరమును బట్టుకొని కైకేయి నిటుల బ్రువ్వనాడెను.

౩-౪. కైకేయీ! యిప్పుడు నీ కోర్కె నెరవేటివది. ఇక నీరాజ్యం బంత యు నిరాటంకముగా నీవే యనుభవింపుము. నీ కేమియు నడ్డు లేదు. నా శ్రీరామచంద్రుడు నన్ను విడనాడి. యడవికి బోయెను. పూజ్యుడగు నాభర స్వర్గముం జేరెను. ఇంక నా కేమిగతి? నాపని చోరగ్రస్తంబగు మారమున సారనాహులు తోడులేకుండ బోవు పాంథునిపగిది యొనది. ఇక నే జీవించుట కుత్సహింపను. *ఈ నాపతి శరీరము నాలింగనము చేసికొని యగ్నిం బ్రవేశింతును.

*వ్యా: సహగమన విషయము:—ఈ శ్లోకమును బట్టి పలవ్రత లగువారు మరణించిన పతిశరీరము నాలింగనము నేసికొని సహగమ

తాం తత స్సంపరివ్వజ్య విలపంతీం తపస్వినిం,

పా మాలింగ్య అనుగమనం ధర్మ ఇత్యవగమ్యతే, తదనం గణం, ఆత్మహత్యాహూహనుసరణస్య నిషిద్ధత్వాత్. తథాచ శ్లోః, 'తస్మాదుహస పురాయుషః ప్రేయాత్' ఇతి. ఈశా వాగ్గోపి 'అసూర్యానామ తే లోకా అంధేన తమసా వృతాః, తాం స్తే ప్రేత్యాభిగచ్ఛన్తి యే కే చాత్మహనో జనాః' ఇతి. శతాచాంగిరసస్సృతిః, "యా స్త్రీ బ్రాహ్మణజాతీయా మృశం పతి మనువ్రజేత్, సా స్వర్గ మాత్మఘాతేన నాత్మానం స పతిం నయేత్" ఇతి. వ్యాఘ్రపాదశ్చ "నమ్రయేత సమం భక్త్యా బ్రాహ్మణీ శోకకర్షితా, స బ్రహ్మగతి మాప్నోతి మృగా దాత్మఘాతినీ" ఇతి. తస్మా దాత్మఘాతానుహూహను సరణం కథం ధర్మో భవేత్? పృత్యుత అవస్థాసేనైవ స్వర్గాది ఫలావగమే నావస్థాసన్వైవ యుక్తత్వాత్. తథాచ పరాశరః "మృతే భర్తరి యా నారీ బ్రహ్మచర్యవ్రతే స్థితా, సా మృతా భతే స్వర్గం యథా తే బ్రహ్మచారిణః." ఇతి. మనుర్షష్టి "అస్తీతా ౭౭మరణా త్తాంతా నియతా బ్రహ్మచారిణీ, యా ధర్మ ఏకపత్నీనాం కాంక్షంతీ త మను త్రమం. అనేకాని సహ సాగ్రీణి కామారబ్రహ్మచారిణాం, దివంగతాని విప్రాణా మకృత్వా కులసంగతీం. మృతే భర్తరి సాధ్వీ స్త్రీ బ్రహ్మచర్యవ్రతే స్థితా, స్వర్గం గచ్ఛత్యుత్త్రాసి యథా తే బ్రహ్మచారిణః." ఇతి. ఏవంచ బహుఫల మవస్థానం పరిత్యజ్య ప్రసిద్ధ మనుమరణం కథం కరిష్యామి త్యుక్తవతీ కాన్త్యే

౫-౬. ఇట్లు భర్త శరీరము గొగిలించుకొని ఘోరముగ నేడ్చుచుండు కాస

నము జేయవలెనని తోచుచున్నది. దీనిమీద విక్రందివిధమున బూర్వ పక్షము జేసి సిద్ధాంతము చెప్పబడును.

(పూర్వపక్షము).

ఆత్మహత్యా సద్భక్తంబగు నిట్టి యనుగమనము సేయరాదు. “అయుష్కాలము ముగియకముందు హత్యయొనరించు కొనరాద”ని శ్రుతిప్రమాణమును గలదు. ఈకావాస్యోపనిషత్తునందును “ఆత్మ హత్య యొనరించుకొనిన వార లంధకారబంధురములై యుండు సమూహ్యనామకనరకంబులకు బోదు” రని చెప్పబడియున్నది. అంగి రసస్మృతియందును “ఏ బ్రాహ్మణ స్త్రీ యైనను పతమరణానంతర మాత్మహత్య యొనర్చికొని సహగమనం బొనర్చినచో నామెకు సదగులు లేవు సరిగదా పతికి కూడ గలుగ” నని చెప్పబడినది. వ్యాఘ్రపాదులును నట్లే “బ్రాహ్మణస్త్రీ పతమరణానంతరము సహగమనము సేయరాదు. అట్లానర్చినచో నామె కాత్మహత్యా దోషం బంటి సదగులును గలుగక పోవు” నని చెప్పెను. కాన నాయాప్రమాణంబులం జేసి యాత్మ హత్యారూపసహగమనమే జేయరాదనియు నట్లు చేయకపోయినను ధర్మమే యనియు పర్యవసితంబగుచున్నది. ఇంతియకాదు భర్త మరణానంతరము జీవించియుం టయే యొక్కడు ఫలప్రదం, బని యొక్కింది ప్రమాణంబుల జేట తెలము కాగలదు. పరాశరస్మృతి “భర్త మరణించిన యనంతర మేస్త్రీ బ్రహ్మచర్యవృత్తమం దుండునో యామె మరణించి, బ్రహ్మచర్యవృత్తినిష్ఠు లగువారు స్వర్గమును బొందినట్లు తానును నుత్తమగతు లందును.” ఇట్లే మనుస్మృతి “భర్తచనిపోయినను నాతని తో సహగమన మొనరింపక స్త్రీ నియతురాలై బ్రహ్మచారిణియై యుండవలెను. ఏకపత్నివృత్తులగువార లనుష్ఠించు నయ్యుత్తమోత్తమ ధర్మమే యీ ష్టయు సేమటకుండవలెను. వివాహంబాడకపోయినను బ్రహ్మచర్యనిష్ఠులగు విభ్రు రెండఱో శుత్తమస్వర్గము లందిరి.

వ్యవసీయ నుదుఃఖార్తం కౌసల్యాం వ్యావహారికాః. గ

చే న్న, నియతయాఽవస్థానే ఫలావగమాత్; అనుగమ
నేఽపి వైధవ్యావస్థాననిందాపూర్వకం బహుఫలప్రి
పాదనాత్. తథా చ సంగ్రహే “జీవహీనో యథా దేహః
క్షణా దిశుచితాం వృజేత్, భర్తృహీనా తథా యోషి
త్సున్నతా వ్యశుచి స్సదా. అమంగళేభ్య స్సర్వేభ్యో
విధవా హ్యశ్యమంగళం, విధవాదర్శనా త్సిద్ధిః కాపి తాత
న జాయతే. విహాయ మాతరం చైకాం నర్పమంగళవర్జితాం,
తదాశిష మపి పృజ్ఞా త్యజే దాశీవిఘ్నేషుమ్. కన్యావివాహ
సమయే వాచయేయు రితిద్విజాః. భర్తు స్సహచరీ
భూయా జీవతోఽ జీవతోపి వా, భర్త్రా సహాయూతవ్యా
దేహావస్థా యయా సదా. చంద్రమా జ్యోత్స్నాయా తద్వ
ద్విద్యుత్వా న్విద్యుతా యథా, అనువృజంతి భర్తారం గృహ
త్పితృనాం ముదా, పదేపదేశ్వమేధస్య ఫలం పాప్నో
త్యసంశయం. యమదూతాః పలాయంతే సతీ మాలో
క్య దూరతః, అపి దుష్కృతకర్మాణాం సముత్సృజ్యచ
తత్ప్రతిం. న తథా బిభిషో వహేన్ ర్నతథా విద్యుతో
యథా, ఆపతంతీం సమాలోక్య వయం త్రస్తాః పరి
వృతాం. తపన స్తపతేఽత్యంతం దహనోపి చ దహ్యతే.
కంపంతే సర్వతేజాంసి దృష్ట్వా పాతివ్రతం మహా, యావ
త్స్వలోమసంఖ్యాఽస్తి తావత్కృత్యయుతానిచ, భర్త్రా
స్వర్గసుఖం భుంక్తే రమమాణా పతివ్రతా.” ఇతి. శంఖాః

అను వ్యావహారికులు సాంత్వనవచనంబులచే సమాధానపఱచి,

అట్లే భర్తమరణానంతరము స్త్రీ బ్రహ్మచారిణియై యుండినచో నామె యపుత్రకురాలైనను, బ్రహ్మచర్యవ్రతనిష్ఠులగువారు తమ స్వర్గము లందినట్లే యామెకును నుత్తమగతులు కలుగును.” ఇట్లుగ భర్తతో సహగమనము సేయరాదనియు, జీవించియుండుటే శ్రేయస్కరిం బనియు జెప్పు ప్రమాణంబులు కుప్పలెప్పులగు నుండ సహగమనము సేతునని కాసల్య యెట్లు పలిక నని యాక్షేపణ సేయ రాదు.

(ఇక సిద్ధాంతము.)

ధర్మశాస్త్రము మహానూత్నము. ఏలయన నియతురాలై యుండి నను ఫల మున్న దనియును, నట్లు విధవయై నిందాపూర్వకజీవనము గడపుటకంటె సహగమనము సేయుటలోను బహుళఫలం బున్న దనియును పై వచనముల భావము. దీని కనుగుణంబుగ నీ క్రింది వచనములను జెప్పబడెను. “జీవముల బాసినదేహము త్తణములో నపరిశుద్ధంబైనటుల భర్తహనయగు స్త్రీ తా నెంత శుచిగా నున్నను శుచిగా బరిగణింపబడదు. సర్వామంగళంబులందును నామె యమంగళతమ. ఆమెను జూచినచో నేకార్థమును ఫలసిద్ధి నొందదు. *** విధవయగు తల్లియిచ్చిన యాశీర్వచనంబును దప్ప దదితరుల యాశీర్వచనమును సైతము సర్వమునుబోలె దూరముగా ద్యజింప వలెను. జీవించియున్నను మరణించిననుగూడ పతి నే పతివ్రత యను సరింపవలెను. ఇట్లే వివాహకాలంబునను బ్రమాణము సేయింతురు. మేఘుని తట్టిలత యనుసరించినటును జయిని జెన్నెల యనుసరించి నటును సాధ్యియైలపుడును భర్తతోడిదే లోకమని యుండవలెను. భర్త మరణింపగా నేస్త్రీ యాతనితో సహగమనము సేయుటకై శ్రమమునకు బోవునో యట్లుపోవునప్పు డామె యొక్కొక్కపాద విన్యాసమున కొక్కొక్క యశ్వమేధఫలంబు గల్గును. సహగమనము సేయబోవు పతివ్రత నాలోకించి, యామెపతి యెంత దుష్టయ్యుడో

తైలద్రోణ్యా మథామాత్యా సుంవేశ్య జగతిపతిం,

“మృతే భర్తరి యానారీ సమారోహే ద్దుతాశనం, సాఽరుంధతీ
సమాచారా స్వర్గే లోకే మహీయతే.” పరాశరోపి “తిస్రః
కోట్స్థకోటీశ్చ యాని రోమాణి మారుషే, తావద్బ
సహసాణి స్వర్గేలోకే మహీయతే ” ఇతి. వ్యాసోపి “యది
ప్రవిష్టో సరికం పతిః చాస్తే సుదారుణైః, సంప్రాప్తా
యాతినాసాఽం గృహీతో యమకింకరైః, తిష్ఠతో వ్యావళో
దీనో వేష్టమాణ స్వకర్మభిః, వ్యాళగ్రాహీ యథావ్యాళం
బలా గ్రహ్ణోశ్యశంకితః, తిద్వద్భరతార మాదాయ-దివం యాతి
చ సా బలాత్ . యా భర్తృపరమా నిత్యం స్తూయమానాఽ
పురోగతైః, క్రీడతే పతినాసార్థం యావ దింద్రా శ్చతుర్దశ.
బ్రహ్మఘ్నోవా కృతఘ్నో వా మిత్రఘ్నోవా భవే త్పతిః,
పునా శ్యవిధవా నారీ త మాదాయ మృతంతుయా ” ఇతి.
వీవంచ ఉదాహృత శాస్త్రబలా ద్భరతౌ సహసుగమనం
ధర్మవవ, శుభై వాచారోపి పతివ్రతానాం, యథా విష్ణుపురాణే
“రేవతీ చైవరామస్య దేహ ముల్లిష్క సత్తమ, వివేశ జ్వలితం
వహ్నిం తత్సంగాక్షాదశీతలం.” ఇతి. తత్రైవ స్థలాంతరే జనక
తనయ మాల్విగ్య కాశీరాజతనయాఽ సుమరణం కృతపతీతి
ప్రతిపాదితం. “తత శ్చిత్తాస్తం భూయోఽపి భరతారం సా శుభే
క్షణ, అన్వారురోహ విధివ ద్యథాపూర్వం ముదా పతిం,
తతోఽవాప తియా సార్థం రాజపుత్ర్యా స పార్థివః, ఇంద్రా
నతీత్య వై లోకా ల్లోకా న్కామదుహేఽక్షయా, వ్యర్హక్ష

యామెను దొలగంగొనిపోయి యాదళరథుని శవము నొకగొప్ప
తైలపాత్రంబులో నుంచిరి. తరువాతను గౌసల్యాదులు మున్నగు

నను నాతనింగూడ విడిచివెచి యమదూతలు పలాయనము గావలసి
నదే. “ధగధగపొందు మహాగ్నికైనను జెఱువము. భూరిధ్వనిసమన్వి
తంబగు నశనిపాతంబునకును సంత జెఱువము. భిరచి, నధిరోహించు
పత్రివ్రతామతల్లిం గాంచుటతోడనే యుద్విగ్నహృదయుల మగుదు”
మని యమదూతలు ఛయంపడుదురు. ఆ పరివ్రతామతల్లి సహగమనంబు
సేయుపట్టున సర్వలోకములను దీపింపజేయు నూర్వసకు దాపము
గలుగు. సర్వసందాహకుం డగు నగ్ని దహింపబడును. సర్వ
తేజంబులు ఏమె తేజముక్రింద జలజల బోవును. ఏ సతీమతల్లి
హృదయపూర్వకంబుగ భర్తనుగమనంబు సేయునో యామె
రోమసంఖ్యాపరిమితంబు లగు నన్నికోట సంవత్సరము లామె
భిరతో స్వర్గసుఖంబులు బొందును. శంఖుడును “ఛర మరణిం
పగనే యే స్త్రీ యసుగమనంబు సేయునో యామె స్వర్గసుఖంబు
లందును.” పరాశరుడును “భర్తనుగమనంబు జేసినచో మానుష
రోమంబు లెన్నియుండునో యన్ని సహస్రవరంబులు స్వర్గసుఖం
బులు గల్గును.” వ్యాసుండును “బ్రహ్మచార్యేంద్రి మహావాపంబు
లానర్చి, మరణించి యమకింకరులచే యాతనాస్థానమునకు గొంపోబడి
దీనుడై యవశుడై స్వకర్మఫలం బనుభవించుటకు సిద్ధుగ నున్నను,
నతనిభార్య సహగమనంబు చేసినచో, సర్వగ్రాహకుడు సర్పంబును
గొనివచ్చి భాణి నాపల్లవతయు దనభర్తను స్వర్గమునకు గొంపోవును.
*** ఏమహాసాధ్వి తనభర్తతో సహగమనము సేయునో యామెయు
నామె పతియునుగూడ బదునాలు గింద్ర మన్వంతరములు స్వర్గ
సుఖంబులందురు. బ్రహ్మఘ్నుండైనను గృతఘ్నుండైనను నాతనితో
ననుగమనము చేసి భార్య యాతనిని బునీతుని జేయును.”

కాన ఏమె జెప్పబడిన ప్రమాణంబులంజేసి సహగమనంబు
సేయుట ధర్మమేయని స్థిరపడుచున్నది. ఇట్లు మహాపతివ్రతలగువారు
సామాన్యముగ ననుగమనము సేయుచుండిరనియు విష్ణుపురాణము

రాజ్య స్పర్వాణ్యథాదిష్టా శ్చక్రుః కర్మాణ్యనంతరం. ౬

యన్యో నుత్తుం దావత్యే మతిదుర్లభం, ప్రాప్తం పుణ్య
 ఫలం ప్రాప్యం సశుద్ధిం తాం ద్యజోత్తమమ్." మాసల పర్వ
 ణ్యసి "శ్చో భూతేతు తత శ్చౌరి ర్వసుదేవః ప్రతాపవాన్,
 త్యక్త్వాత్మానం మహాతేజః జగము గతి ముత్తమమ్, తం దేవ
 కీచ భద్రాచ రోహిణీ మదిరా తథా, అన్వారోహంత చ
 తథా భక్తాం యోషితాంసరాః." ఇతి. యదుక్తం ప్రాక్
 తస్మాద్విరోధ ఇతిచే న్న, ఆత్మహత్యాపరాయాః శ్రుతే
 ర్విసం తామరణన్యతిరిక్తాత్మహింసావిషయత్వాత్. అన్యథా
 "సీతాసే నరతౌ యత్యే సంగతే" ఇత్యాదిశ్చృతి విహిత
 తానాన్యోపి స స్యాత్, "యే యుధ్యంతే ప్రధనేషు
 కూనానః" ఇతి శ్చృతివిహితశరీరపరిత్యాగోపి యుద్ధే స
 స్యాత్. తథా దైత్యపశ్చాలంభనమపి స స్యాత్, తస్యా
 హింసానాపత్వాత్, ప్రయాగమరణాదికంచానుపపన్నమితి,
 తథా సౌమ్యతేషి తుల్య మితి. యదపిచోక్తం యా స్త్రీ
 బాహ్మణాచార్యే త్యాదిస్మృతివిరోధ ఇతి తన్న, తస్యాః
 శుంశేః బ్రాహ్మణీ పృథక్చితి మారుహ్య స గచ్ఛే దిత్యే
 తత్త్వత్వాత్. తథాచ బ్రహ్మవైవర్తకే 'పృథక్చితిం సమా
 ద్విహ్యం విప్రా గంతు మర్హతి." ఇతి. తస్మాదనుగమనావస్థా
 యా మభయో రపి వికల్ప ఏవ. అత ఏవ ఉభయవిధా

వారి నోదాబ్బుటాదిగాగల కార్యకలాప మంతయు బెద్దలు చెప్పిన చొప్పున జేసిరి.

నందలి యీ క్రింది సందర్భముల బరికించినచో దేటపడగలదు. “బలరాముడు నిర్యాణము సెందగా నాతనిశరీర మాలింగనము చేసి కొని యాతని ధర్మపత్నియగు రేవతీదేవి సహగమనముచేసెను.” అ పురాణమునందే స్థలాంతరమున “జనకతనయుండు మరణింపగా నాతని ధర్మపత్నియగు కాశీరాజతనయు యాశరీర మాలింగనముచేసి కొని యాతనిసెజ్జ పైకెక్కునట్లుగనే కడుముదంబున నాతని చిత్తపై కెక్కును. ఇట్లానరించుటచే పాపక్షయకారకంబును నతిదురభంబునునగు దాంపత్యసుఖంబును, నింద్రాది లోకాతీత పుణ్యలోక సుఖంబులను నామెకు గలెను. మాసలపర్వమునందును “ప్రతాప ఖనియగు నవ్వసుదేవుండును నీదేహమును జాలించి యుత్తమగతి గాంచెను. అతని పత్నులగు దేవకీ రోహిణీ భద్రాదులును నాతని తోడనే చితి నధిరోహించి” రని చెప్పబడెను.

కాని యీ పైజెప్పబడిన ప్రమాణంబు లన్నియు నాత్మహత్య గావించుకొనరాదని చెప్పు శ్రుతికి విరోధం బని యనుకొనరాదు. అయ్యది విహితంబగు ననుమరణముకంటె వ్యతిరేకంబగు నాత్మ హత్యానిషిద్ధపరమేకాని మఱియొండుగాదు. అట్లుగానిచో ‘సితా సితే’ యిత్యాదిశ్రుత్యుక్తంబగు దేహత్యాగంబును హింసాత్మకం బగును. యుద్ధముల ఘోరంబుగ బోరుసలిపి మరణించునాతనికి వీరస్వర్గ ము గలుగననిచెప్పు శ్రుతివిహితమరణంబును, యజ్ఞాదుల బహ్వలంభనంబును బ్రయాగమరణాదికంబునుగూడహింసాత్మకములే కావలసివచ్చును. అట్లే యాంగిరసస్మృతికి నిది విరోధము కాజాలదు. ఆంగిరసస్మృతి చెప్పునదియుగూడ భర్తమరణానంతరము భార్య వేటొక చిత్తపై నెక్కి యనుమరణము సెందరాదనియేకాని జేటొండుకాదు. దీని కనుగుణంబుగనే బ్రహ్మచైత్రపురాణమునందు బ్రాహ్మణస్త్రీలు పృథక్పీఠి నెక్కి సహగమనము నేయరాదని తెలుపబడినది.

చారోపి పతివ్రతానాం యథాచాదిపర్వణి “అహం
 జ్యేష్ఠా ధర్మపత్నీ జ్యేష్ఠధర్మఫలం మమ, అవశ్యం భావినో
 భావా న్నా మాం మాదీం నివర్తయ, అన్యేష్యా
 మీహ భర్తార మహం ప్రేతివశం గతా” ఇతి సదంతీం
 కుంతీం “దారకే వ్యప్రిమత్తా చ భవేధాశ్చ హితా మమ,
 అతోన్యం న ప్రపిపశ్యామి సందేష్టవ్యం న కించన, ఇత్యుక్త్వా
 తం చితాగ్నిస్థం ధర్మపత్నీ నర్హభ, మద్రాజసుతా తూర్ణ
 మన్వారోహ ద్యశస్వినీ” ఇతి కుంత్యా అవస్థానం మాద్రాః
 సహగమనంచ ప్రదిపాదితం. తథాచ మాసలేపి “ఇంద్ర
 ప్రిస్తే దదౌ రాజ్యం వజ్రాయ పరవీరహః, వజ్రేణా
 హూరిదారాస్తు వార్యమాణాః ప్రవప్రిజః, రుక్మిణీ త్యథ
 గాంధారీ శైబ్యా హైమవతీత్యపి, దేవీ జాంబవతీ నైవ
 వివిశుర్జాతవేదనం, సత్యభామా తిథైవాన్యా దేవ్యః కృష్ణస్య
 సంమతాః, వనం ప్రవివిశూ రాజం స్తానస్య ధృతనిశ్చ
 యాః” ఇతి. ఏవ మితిహసపురాణేషు పతివ్రతాభి రనుగమ
 నం కృతం అవస్థితం చ ఇతి ప్రతిపాదనేన ఉభయవిధశాస్త్రా
 నురోధేనచ ఉభయ మపి ధర్మం తుల్యకల్పంచ తుల్యఫల
 త్వాత్, తుల్యఫలత్వం బ్రహ్మచర్యేణ వ్యవస్థితాయాః. త
 స్తాత్ కౌసల్యోక్త మనుగమనం నానుపవన్నం; అతఏవవాపస్తాన
 ప్యాపి శాస్త్రీయత్వాత్ కౌసల్యానుగమనే మకృత్వాస్థితే

(అట్లయిన గౌ సల్యాదులు సహగమన మేల చేయకుండి రని శంకిం చుకొని సమాధానము చెప్పబడుచున్నది.)

ఇట్లుగ సహగమనము నేయుటకును నేయకుండు నుండుటకును గూడ బ్రహ్మణము లనేకము లున్నవి. కాన నీరంటిలో నేదియైనను జేయ వచ్చుననియు నీరండాచారములను నినాదిసిద్ధములే యనియు నెఱుంగునది. కనుక నే పాండుమహారాజు చనిపోయినపుడు మాద్రీదేవి యొక్కరుక మాత్రమే సహగమనము చేసి కుంతీదేవి చేయలేదనునది పృసిద్ధవిషయమేకదా ! ఈ విషయ మాదిపర్వమునం దిట్లునెప్పబడినది. “నేను (కుంతీదేవి) రాజునకు ధర్మపత్నియైయుంటిని. అందును జ్యేష్ఠురాలనుగాన నాకు జ్యేష్ఠధర్మఫలమే రావలెను. అందులక సహగమనము నేయబోవుచుంటిని. నన్నెవరును వారింపవలదు. మాద్రీదేవిని మాత్రము వారింపుడు.” అని కుంతీదేవి చెప్పుచుండగ నామెను వారించి మాద్రీ “దేవీ ! నీవుకాదు సహగమనము చేయవలసినది. నీ జెల్లపుడు భర్తృవిషయంబున గడు జాగరూకతమై మెలంగితివి. నన్ను జూచి మన్మథవశుడై మనభర్త యీమరణమును గొనితెచ్చుకొనెను. కాన భర్తృఘాతినీ నగు నాకు సహగమనముకంటె వేఱు తిరణోపాయము గానరాదు. నన్నే సహగమనము నేయనిమ్మ”ని చెప్పుచు మాద్రీ యనుగమనము చేసెను, కుంతీదేవి యట్లానరింపలేదు. కదా. ఇట్లే మాసలపర్వమునందు “పరంతపుడగు నాత డింద్రప్రసంబున వజ్రానకు రాజ్యం బంతయు నిచ్చెను. అవ్వజ్జానిచే వారింపబడి యక్కూరునిభార్య లందఱు వనంబుకు బోయిరి. శ్రీకృష్ణుని భార్య లగు రుక్మిణీజాంబవతీకై బ్యాదులుమాత్ర మగ్నింజొచ్చిరి సత్య భామాది దేవేరులు కొందఱు శ్రీకృష్ణుని సమృతినొంది దృఢనిశ్చయై వనంబునకు బోయి తపస్వినులైరి.” అని చెప్పబడినది.

ఇట్లుగ బురాణోక్తిహాసములందు బహిష్కరణ భర్తతో సహగమనము చేసినట్లును భర్తృమరణానంతరము నియతురాండ్రై జీవించి యున్నట్లును జెప్పబడుటచే రెండునుగూడ నాచరణీయములే యనియు రెంటికి సమానఫలమే యున్నదనియు చెలియవలెను. కాన గౌసల్య

*సతు సంకలనం రాజ్ఞో వినాపుత్రేణ మంత్రీణః,
స్వజ్ఞాః కర్తు మీషు స్తే తతో రక్షంతి భూమిపం. 2

• సేతు శోకా స్ప్రిదివం సరాధిపే మహీతలస్థాసు సృహంగ
నాసుచ, నివృత్తచార స్సహసా గతో రవిః ప్రవృత్తచారా
రజనీ హ్యుపస్థితా. ౩

వృత్తితాయాంతు శర్వర్యా మాదిత్యస్యాదయే. తతః,
సమేత్య రాజకర్తార స్సభా మీయు ద్ద్విజాతయః.

జ్యేత దప్యుపపన్న మేవ. తతో గతచేతనం రాజాన మాలింగ్య
వచిదేవమానాం కాసల్యాం వివిధసాంత్వనశక్తైః కథంచి
తపనీయు ర్వాసహరికా ఇతి వక్ష్యతి.

*వ్యాః సన్నితిః— అనేనా ౭౭ హితాగ్ని సంస్కార
మహే మృతశరీరం తైలద్రోణ్యాం వినిత ప్య రక్షణీయ మితి
సూచితం. తథా చాపస్తంబః “సూః— ఆహితాగ్నిం, జనో
హితం తైలద్రోణ్యా మవధాయ శక తేన హరంతి” ఇతి.
సపుత్రస్య పుత్రేణవినా అన్యేన సంకలనం న కారయి
మితిసూచితం. తథాచ స్మృత్యంతరే “పుత్రేషు విద్య
మనాన్యోవై కారయే త్స్విధాం, పుత్రాగ్నిహింసితా
న్యస్తేవం కురుతే సరః.”

మార్క రాః పు. ౭౭.

౩. * దశరథుని పుత్రుల రేకును దగ్గఱ లేనందున మంతుల లాతనికి దహనసంస్కారము నేయక యాతనిశవమును భద్రముగా గాపాడుచుండిరి.
౪. ఇట్లుగ నాదశరథమహారాజు పుత్రులొక్కరుడై మరణించుటచే యాతనిపత్నులందరును భూమిపైబడి రోదనము నేయుచుండుట గాంచి యదిచూడలేకయో యనునట్లురవి యస్తమించెను. రాత్రుయ్య బ్రవేశింపజొచ్చెను.
౫. ఇట్లారాత్ర గడచిపోయి సూర్యోదయము కాగానే రాజకార్య నిర్వాహకులగు ద్విజాతు లందఱును వచ్చి యాసభ నలంకరించిరి.

భరతొగూడ సహగమన మొనరింతునని యనుటలోగాని యట్లు సహగమనము చేయుకుండి జీవించియుండుటలోగాని దోషములేదు. కనుకనే గతచేతనండుగు దశరథు నాలింగనము చేసికొన పరితపించుచున్న కొసల్య నటనుండి సాంత్యనవచనంబులచే వ్యావహారికులు కొంపోయిరని ముందు శ్లోకంబుల జెప్పబడుచున్నది.

* వ్యా: దహనసంస్కారవిషయము. — ఆహితాగ్ని సంస్కార విలంబన మైనప్పుడు శవమును తైలద్రోణియందుంచి రక్షించుచుండ వలె నని యీ శ్లోకంబున నూచింపబడుచున్నది. ఇట్లే యాపస్తంబులును జెప్పిరి. అట్లుగ గుమారు లెవ్వరును సమీపమున లేనప్పుడు మరణము సంభవించినచో సంకలనకార్యము నేయరాదనియును గూడ నిందే నూచింపబడుచున్నది. ఈ విషయమే స్మృత్యంతరమందును గలదు. “పుత్రుల టండగ మతైవ్యదును సంకలనము సేయరాదు. అట్లు చేసిన వా డా పుత్రుల హింసించినవా డగును గాన నది శ్రేయము కాదు.”

మార్కండేయోఽథ మాద్గల్యో వామదేవశ్చ కాశ్యపః,
కాత్యాయనో గౌతమశ్చ జాబాలిశ్చ మహాయశాః. ౧౦

ఏతే ద్విజా స్సహమాత్రైః పృథ గ్వాచ ముదైరయన్,
వసిష్ఠమే వాభిముఖా శ్శ్రేష్ఠం రాజపురోహితం. ౧౧

స్వర్గతశ్చ మహారాజో రామ శ్చార్ణ్య మాశ్రితః,
లక్ష్మణ శ్చాపి తేజస్వీ రామేణైవ గత స్సహ. ౧౨

ఉభౌ భరతశత్రుఘ్నౌ కేకయేషు పరంతపౌ,
పురే రాజగృహే రమ్యే మాతామహనివేశన. ౧౩

ఇత్వౌకూణా మిహద్వైవ కశ్చిద్రాజా విధీయతాం,
అరాజకం హి నో రాష్ట్రం స వినాశ మవాప్నుయాత్. ౧౪

నారాజకే పితుః పుత్రో భార్యవా వర్తతే వశే,
నారాజకే జనపదే వణిజో దూరగామినః. ౧౫

గచ్ఛంతి క్షేమ మధ్వానం బహుపణ్యసమాచితాః. ౧౬

నారాజకే జనపదే సరా శ్చాస్త్రవిశారదాః,
సంవదంతోఽవతిష్ఠంతే వసే షూవవనేషుచ. ౧౭

౧౦-౧౧. మార్కండేయుడు మాధవ్యుడు వామదేవుడు కాశ్యపుడు
కాశ్యాయసుడు గౌతముడు జాబాలి మున్నగు మహర్షి పుంగవు
లమాత్యులతో గూడి యుదెంచి రాజపురోహితుం డగు వసిష్ఠ
మహర్షి ం జూచి యిట్లనిరి.

౧౨-౧౩. ఆయ్యా, మహర్షీ! దశరథమహారాజు స్వర్గము నలంకరించెను.
రామలక్ష్మణు లిద్దరును వనవాసంబు నేమబోయిరి. భరతశత్రుఘ్ను
లిద్దఱును మాతామహుం డగు కేకయరాజునొద్ద నుండిపోయిరి.

౧౪. కాన నిష్పట్టున మనలను గాపాడుటకు రాజు లేడు. ఇత్సేవులలో
నొకరి నిష్పడు రాజుగా విధించితీరవలయును. లేకున్న నరాజకం
బగు మన రాజ్యము నాశమొందును.

౧౫-౧౫౪. ఆరాజకంబగు రాజ్యంబున బుత్తుడు తండ్రియాజ్ఞలో
నుండడు. భార్య భర్తయాజ్ఞలో నుండదు. ఆరాజకంబగు రాజ్యం
బున వణిజులు తమతమ వ్యాపారములను నిర్భయముగా తేసికొన
జాలరు. చోరాదిభయగ్రస్తులగుట బ్రయాణము నేయజాలరు. ఒకచో
నట్లు పోయినను దమతమ వస్తుజాలమును నేమముగా జేర్చుకొన
జాలరు.

౧౫౫. ఆరాజకంబగు రాజ్యంబున నానాకాస్త్రవికారదు లగు పండితులు
వనోపవనములందు దమ శిష్యులకు బాఠములు నెప్పుచు హాయిగా
జీవయాత్రను గడుపజాలరు.

*రాజా సత్యంచ ధర్మశ్చ రాజా కులవతాం కులం,
రాజా మాతా పితౄనైవ రాజా హితకరో నృణాం. ౧౭౫

తేషాం శస్విచసం శుత్రా వసిష్ఠో వాక్య మబ్రవీత్,
ఏహి సిద్ధార్థ విజయ జయంతా శోకనందన! ౧౭౬

1౫చ్చత స్వరితం నాశ్వా యథాజన్మగరంప్రతి,
తతాస్తే ధరత శ్రీమా శత్రుఘ్నసహితః ప్రభుః. ౧౭౭
ఉచ్యతాం భరత శ్రీఘ్న మాగచ్ఛేతి మమాజ్ఞయా. ౨౦

మా చాన్యై ప్రాప్సిం రామం మా చాన్యై పిశిరం మృతం,
భవంత శ్శుశిఘ్న త్వా రాఘవాణా మిమం క్షయం. ౨౧

వసిష్ఠేనాభ్యసంజ్ఞతా దూతా స్సంత్వరితా యయుః,
తే శాంతవాహనా దూతా వికృప్తేన పథా తతః, ౨౨

*వ్యా : రాజా సత్యంచేతి:— అనేన లౌకిక వైదిక
వ్యవహారాభ్యావస్థాసిద్ధిర్ధిం ప్రజాభీ రాజా అవశ్యకర్తవ్య
ఇత్యుక్తం. తథాచ మనః “అరాజకే జనపదే సర్వతో విద్య
తే భయాత్, రక్షార్థ మస్య సర్వస్య రాజాన మనృజో
త్ప్రభుః” ఇతి.

౧౭౪. *సత్యధర్మములను గాపాడువాడు నిజముగా రాజై యున్నాడు. కులీనులగువారి కులాచారంబులను గాపాడువాడు రాజైయున్నాడు. ఆతడు ప్రజలకు దల్లియు దండ్రీయునై హితము నేయువాడుగ నున్నాడు.

౧౮౪. ఈమాటలు వినుటతోడనే వసిష్ఠుడు సిద్ధార్థుడు విజయుడు జయంతుడు అశోకవందనుడు మున్నగు దూతల బిలిచి యిట్లనెను.

౧౯౪-౨౦. ఓయీ దూతలారా! మీ రందఱును నశ్వారూఢులై యుధాజిన్నగరమునకు శీఘ్రముగా బోయి యట నున్న భరతశత్రుఘ్నులతో నాయుధాగా జెప్పి శీఘ్రముగా నిక్కడకు దోడ్కొనిరండు.

౨౧. కాని శ్రీరాముం డరణ్యంబునకు బోయినట్లుకాని దశరథుడు మరణము నొందినట్లుకాని - రాఘవుల కిట్టి దురవసథి వాటిలినట్లు నేరతోడను జెప్పవలదు.

౨౨-౨౩౪. ఇట్లా ఋషీకుల సమ్మోటుచే నాజ్ఞాపింపబడి యాదూతలందఱు సత్యరముగా బోయి తమతమ వాహనము లలసి పోయి

*వ్యా: రాజు సత్యధర్మము లనుచోట:— ఇట్లు చెప్పటచే రాజిక వైదిక వ్యవహారములను నడుపుటకు రాజొక డవశ్య ముండి తీరవలయునని యేర్పడుచున్నది. ఇట్లే మనుస్మృతియందును “అరాజకంబగు దేశమునం దెల్లెడలను దీరని భయ ముండును. కాన నట్టి చోరాది-భయములు లేకుండజేసి ప్రజలను గాపాడుటకై రాజు సృష్టింపబడెను.” అని చెప్పబడెను.

*గిరివ్రజం పురవరం శీఘ్ర మానేదు రంజనా.

౨౨౪

10 యామేన రాత్రిం తే దూతాః పవిత్రాంతిస్మ తాం పురీం,
భరతేనాపి తాం రాత్రిం స్వప్నో దృష్టోఽయ మపియః. ౨౩౪

2 భరతే బ్రువతి స్వప్నం దూతాస్తే క్లాంతవాహనాః,
ప్రవిశ్యానహ్యపరిఘం రమ్యం రాజగృహం పురం. ౨౪౪
రాజః పాదా గృహీత్వాతు తే మూచు ర్భరతం వచః. ౨౪౫

పురోహితే స్త్వాం కశలం ప్రాహ సర్వేచ మంత్రీణః,
త్వరమాణశ్చ నిర్యాహి కృత మాత్యయికం త్వయా. ౨౬

*గిరివ్రజపత్తనంనామ మగధదేశస్థపత్తనవిశేషః. సవవ
భారతకాలే జరాసంధపురీ. తత్పరితః గోంధ ఋషభ వైహారిక
చైత్ర కాఖ్యాః పర్వతా స్త్వింతి. సవవ 'బీరారు' అంశర్గత
రాజగిరిః. (Rajgiri in Behar the ancient capital of
Magadha)

♦వ్యాః— యామేవేతి: అత్రాహ స్వప్నాధ్యాయే
బృహస్పతిః “అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి స్వప్నపుణ్యఫలం
ధ్రువం, వాతకం పిత్తకం చైవ చింతితం చారు వర్జయేత్,
అతిక్షీణం దివా దృష్ట్య స్వప్నంతం పరివర్జయేత్” ఇత్యాది.

నను గూడ నాకేయరాజురాజధాని యగు *గిరివృజపట్టనమును
కీర్తిముగా జేరిరి.

౨౩౪. ఇట్లు దూతలు పోయి గిరివృజపట్టనమును జేరిన యా పూర్వపు
రాజ్యయే భరతు డొకమహాశయంకరస్వప్నమును • గాంచెను.

౨౩౪-౨౩౫. అతడు తన స్వప్నవృత్తాంతము నచటివారలకు చెల్పుచుండి
బరిశ్రాంతవాహనులగు సిద్ధార్థాదిదూత లగడను దాటి రాజభవన
ములోని కేగి యా భరతునిసాదములపై బడి యాతనితో నిట్లు
విన్నవించుకొనిరి.

౨౬. ప్రభూ! తమ మంత్రసత్తము లందఱును, దమ పురోహితుండుగు
వసిష్ఠుండును మీత్తేమం బడిగిరి. తా మొక యవశ్యకార్యమును
జేయవలసియున్నారు. అందులకై కీర్తిముగా నయోధ్యకు ఒయనమై
రావలయును.

* వ్యా : గిరివృజపట్టనము :— ఇది మగధదేశమున నున్న యొక
పట్టన విశేషము. భారతకాలమున 'జరాసంధపుర' యని వ్యవహరింప
బడెను. ఇదియే యిప్పుడు బీరారాష్ట్రమున నున్న రాజగిరిపట్టనమై
యున్నది. ఈ పట్టమునుజాటి గోరథము, ఋషభము, వైచాకము
చైత్రకము నను పర్వతములు గలవు. చైత్రకాద్రిశృంగమున భేరులు
గలవు. శత్రులు వచ్చునప్పు డవి తమంతట మోగునట.

• వ్యా : స్వప్నవిషయము:—బృహస్పతిచే స్వప్నాధ్యాయమం
దిట్లు చెప్పబడినది. "నాశపితంబులు ప్రకోపించుటచే నైన స్వప్నం
బులు ఫలంబుల నీయజాలవు. అట్లే పట్టపగలు గలిగిన యే 'దీర
స్వప్నంబునకును ఫలిత ముండజాలదు. తక్కుంగలవి ఫల మిచ్చును."

స మాతామహ మాప్యచ్ఛ్య మాతులంచ యథాజితం,
రిథ మారుహ్య భరితి శ్శత్రుస్సుసహి యయా. ౨౭

1వంచ సమతీత్యాశు శర్వర్యా మరుణోదయే,
అయోధ్యాం మసనా రాజ్ఞా నిర్మితాం సందదర్శహ. ౨౮

తాం పురీం పురుషవ్యాసుః స్పష్టరాతోషితః పథి. ౨౯

• అయోధ్యా మగ్రతో దృష్ట్యా సారిధిం వాక్య మబ్రవీత్ . ౩౦

అరణ్యభూతేన వాగీ సారథే! పృతిభాతి మే,
నిమిత్తా న్యమనోజ్ఞా సి తేన నీదతి మే మనః. 30

శ్రుతా నో యాచృశాః పూర్వం సృపతీనాం వినాశనే,
ఆకారాం స్తా నహ సర్వా నిహ పశ్యామి సారథే! 3౧

ఇత్యేవ ముక్త్వా భరిత స్సూతిం తం దీనమానసః,
తా న్యనిష్టా న్యయోధ్యాయానిప్రేక్ష్య రాజగృహం యయా. 3౨

• అయోధ్యానామ సరయూతీరస్థా కోసలదేశస్య రాజ
ధానీ. సా ఇదానీం 'బెండ్' ఇ త్యుచ్యతే. (Oudh the birth
place of Rama.)

౨౭-౨౮. అని చెప్పగానే భరతుడు మాతామహుండగు కేకయరాజు తోడను మేనమామయగు యుధాజిత్తుతోడను జెప్పి వారలనెలవృత్తాని శత్రుఘ్ను సహితంబుగ రథం బెక్కి బయలుదేరి వనంబులు దుర్గంబులు గడచి పాత్రకాల మగునప్పటికి మనురాజనిర్మితం బగు న య్యయోధ్యను జూచెను.

౨౯. ఇ ట్లాపురుషసింహుం డెంత ద్వరగా బ్రయాణము గావించినను నాతని కేడుదినములు తోవలోనే కడచిపోయెను.

౩౦. ఇ ట్లాభరతుం డ య్యయోధ్యాపట్టనమును దగ్గఱి సారథితో నిట్లనెను.

30-3౧. సారథీ! ఇ ప్పట్టనము నాకు బూర్వరీతిని దోచుటలేదు. అది యేమో కాని యరణ్యమువలె గన్పట్టుచున్నది. నాకు నగుచున్న శకు నంబులును నశుభంబులుగానే యున్నవి. నామనం బెంతయు దత్తరము నొందుచున్నది! రాజులకు వినాశము గల్గునప్పు డెట్టి చిన్నెలు పొడకట్టునని వినుచుందుమో యా చిహ్నంబు లన్నియు నా కిచట బొడనూపుచున్నవి.

3౨. భరతు డిట్లు సారథితో బల్కుచు దీనమానసుడై యీ దుర్నిమిత్తంబుల కేమి కారణమా యనుకొనుచు బోయి రాజకళలేక కెలకెల బోవు. రాజగృహంబును బ్రవేశించెను.

* వ్యా : అయోధ్య :— అయోధ్యాపట్టనము సరయునదీతీరమున నున్న కోసలదేశమునకు రాజధానియై యున్నది. దీనినే యిప్పుడొంగ్లయభాషలో ఔడ్ (Oudh) అందురు.

1ప్రవిశ్య రాజభవనం రాజ్యలక్ష్మీవివర్జితం,
అపశ్య త్కేకయాం తత్ర ఏకామే వాసనే స్థితాం. 33

ననామ శిరసా పాదౌ మాతు ర్భక్తిసమన్వితః, 33౪

అగతం భరతం దృష్ట్వా కై కేయా ప్రేమసంభ్రమాత్,
మూర్ఛన్వివఘ్నాయ ప్రప్రచ్ఛ కుశలం స్వకులస్య వా. 3౪౪

ఇతి పృష్ట స్స భరతో మాతౌ చింతాకులేంద్రియః,
దూయమానేన మనసా మాతరం సమప్రచ్ఛతి. 3౪౫

మాతః పితా మే కుతౌఽఽస్తే ఏకా త్వ మిహ సంస్థితాః,
అదృష్ట్వా పితరం మేఽత్ర భయం దుఃఖంచ జాయతే. 3౬౪

2తం ప్రతిత్యువాచ కై కేయా ప్రియవ ద్ధోర మప్రియం,
అజానంతం ప్రజానంతీ రాజ్యలోభేన మోహితా. 32౬

3యా గతి ర్ధర్మశీలానా మశ్వమేధాదియాజినాం,
తాం గతిం గతవా నద్య పితా తే పితృవత్సర! 3౩౫

తచ్చుత్వా నిపసాతోర్వాం భరత శోకవిహ్వలః,
హతాత క్వ! గతోఽసి త్వం త్యక్త్యా మాం వృజినార్ణవే. 3౪౫
అసమర్థైవ రామాయ రాజ్ఞే మాం క్వగతోసి భో! ౪

౩౩-౩౩౪. అట నొక యాసనమున నొంటిగా గూర్చుండిన మాతయగు
కైకేయిం గాంచి బత్తియొప్పుర నామె పాదంబుల కఱగెను.

౩౩౪. కైకేయియు భరతుని గాంచి ప్రేమసంధ్యమం బొప్పు నాతని
మూర్ధం బాఘ్రాణించి తన పుట్టింటివారల నేమం బడుగ జొచ్చెను.

౩౩౪. తల్లి తన్నిట్లడుగుచున్నను భరతుని మనస్సు చింతాకులముగా నుండి
యామెతో నిట్లనెను.

౩౩౪. అమ్మా ! ఆ విషయమున కేమిగాని మా తండ్రిగా రెచ్చట నున్నారు?
ఈ యాసనంబున నీ వొంటిగా గూర్చుంటి వేల ? నాయన కన్నట్టక
పోవుటచే నాకు మిగుల యెకంపము లొదవుచున్నది. దుఃఖమును
బ్రేకొని వచ్చుచున్నది. అయిన యెక్కడ నుండెనో త్వరగా జెప్పుము.

౩౩౪-౩౩౪. భరతుం డిట్లడుగ గానే యాతని పరిశుద్ధాంతఃకరణం బెఱుంగక
రాజ్యలోభమోహితురా లగుటచే కైక “నాయనా ! ధర్మశీలురును
నశ్వమేధాదియాగకర్తలును నగు మహాత్ము రెట్టి సద్గుణులకు బోదురో
యట్టి సద్గుణకే నీ తండ్రియు నేగినా” డని యప్రియం బగు నా
దశరథుని మరణవార్తను నెంతయో ప్రియముగా జెప్పసాగెను.

౩౩౪-౪౦. ఈ మాటలు కర్ణరంధ్రముల జొరుటతోడనే భరతుడు నేలపై
గూలి ‘అయ్యో ! తండ్రి ! నీ న్ని పాపసముద్రమున ముంచి యెందు
బోతివి ? అయ్యో ! శ్రీరాముని రాజుగా జేసి యాతనిచేతికి నీ
న్నొప్పగింపకుండనే పోయితివా, తండ్రి !’ యని పరిపరివిధముల
నాపోవుచుండెను.

ఇతి విహ్వలితం పుత్ర్యం పతితం ముక్తమూర్ధజం,
ఉత్థా ప్యమృజ్య నయనే కై కేయా పుత్ర్య మబ్రవీత్. ౪౧
సమాశ్వాసి హి భద్రం తే సర్వం సంపాదితం మయా. ౪౧౫

తా మాహ భరత స్తాతో మ్రియమాణః కిమబ్రవీత్. ౪౨౫

త మాహ కై కేయాదేవీ భరతం భయవర్జితా,
హ రామ! రామ! నీతేతి లక్ష్మణేతి పునః పునః, ౪౩
విలపన్నేవ సుచిరం దేహం త్యక్త్వా దివం యయా. ౪౩౫

తా మాహ భరతో హేంబ! రామ స్సన్నిహితో న కిం?
తదానీం లక్ష్మణో వాఽపి నీతా వా కుత తే గతాః. ౪౪౫

కై కే య్యువాచ:—

1 సహి రాజ సుతః పుత్ర్య! చీరవాసా మహ ద్వనం,
దండకాః సహ వై దేహ్య లక్ష్మణాసుచరో గతః. ౪౫౫
తచ్చుత్వా భరత శ్రుస్తో భ్రాతృ శ్చారిత్రీశంకయా,
స్వస్య వంశస్య మాహత్త్యా త్ప్రిప్టుం సముపచక్రమే. ౪౬౫

౪౧-౪౧౫. ఇట్లు విహ్వలుడై విరతుడై ముక్తశోరుహుడై పడి యేడ్చుచున్న యా భరతుని గాంచి యాతనిబట్టి లేవనెత్తి కండ్లు తుడిచి 'నాయనా! దుఃఖము దిగమింగుము. భయపడబోకుము. ఏకొఱకై సర్వంబును సంపాదించి సిద్ధపఱిచియుంచిత' నని కైకేయి కొమరు నూరడింపజొచ్చెను.

౪౨. భరతుడును దుఃఖమున మునింగి యుంటచే నామె మాటల భావముం చెలియజాలక యల్లనల్లన 'అమ్మా! తండ్రిగారు మరణించుచు నవసానపుమాటలుగా నేమి చెప్పి?' రనెను.

౪౩-౪౩౫. కైకేయియు భయరహితయై పుత్రునితో 'హారామా, నీతా! హాలక్ష్మణా యనితప్ప నాయననోట మఱేమాటయును రాలేదు. వారలకై యిట్లు పలవించుచునే యాతడు మరణం బొందె' నని చెప్పెను.

౪౪. ఇది విని భరతుడు 'అమ్మా! తండ్రిగారి మరణకాలమున కా నీతారామలక్ష్మణుల రేపైపోయిరి? ఇయన సన్నిధానమందు లేరా?' యనెను.

౪౫. కైకేయియు "నాయనా! లేరు. అప్పటికి నా నీతారామలక్ష్మణులు జటావల్క్యులధారులై దండకారణ్యమునకు బోయియుండి" రనెను.

౪౬-౪౭. భరతుం డీమాటలు విని తనయన్న చారిత్రిమునందు గించిచ్ఛంక వాడమనను దననంశాధిక్యముంబట్టి యెట్టి ప్రమాదంబును జరిగియుం

* కన్నా త్న దండకారణ్యే భూిణహేవ వివాసితః. ౪౭

ఉవాచ వచనం హృష్టా మూఢా పండితమానిసీ, ౪౭౪

మయా తు పుత్ర! శ్రుత్యైవ రామస్యై వాభిషేచనం,
యాచిత స్తే పితా రాజ్యం రామస్యచ వివాసనం. ౪౭౫

స స్వపుత్రిం సమాస్థాయ పితా తే తత్తథాకరోత్,
పుత్రశోకపరిద్యూనః పంచత్వ ముపపేదివా. ౪౭౬

త్వదధీనా హి నగరీ రాజ్యం చైత దనామయం ౫౦

తత్పుత్ర! శీఘ్రం విధినా విధిజ్ఞై ర్వసిష్ఠముఖ్యై సహితో
ద్విజేంద్రైః, సంకల్య రాజాన మదీనసత్త్వ మాత్మనా
ముర్ఖ్యా మభిషేచయన్వ. ౫౧

* కన్నాదితిః— భూిణః శ్రుతాధ్యయనసంపన్నః
“అనూచానో గుణైర్యుక్తో వ్రతస్వాధ్యాయవాన్మచిః, భూిణ
ఇత్యుచ్యతే సద్భి స్తేష యో విజతేంద్రియః.” ఇతి
స్మృతేః. తస్య హంతా భూిణహేత్యర్థః.

డదని మనమును గుడుటపఱచికొని “అమ్మా * భూగ్రహాంతకుండగు
వాడు ప్రవాస మంపబడినటుల ధర్మాత్ముండగు శ్రీరామచంద్రుడు
దండక కేల పంపబడినా” డని యడిగెను.

౪౭౪. అంత మూఢురాలును బుడితమ్మస్వరాలును నగు నాకైకేయి
యిట్లనెను.

౪౭౫. కుమారా! శ్రీరాముని యావరాజ్యమున నభిషేకించుటకై మీ
తండ్రి తలపెట్టెను. అది నేను విని పూర్వము నా కిచ్చిన వరంబు
లంజేసి నీకు బట్టాభిషేకంబును శ్రీరామునకు బదునార్గంబున ధర్మరాజ్యవా
సంబును గోరితిని.

౪౭౬. నీ తండ్రియు నాడినమాట దప్పువాడు గామింజేసి యట్టలై యొన
ర్చునుగాని పుత్రవియోగము నైపలేక పంచత్వ మొండెను.

౫౦. ఇయ్యయోధ్యానగరంబును నిమ్మహారాజ్యంబును నిక నీయధీనంబులై
యున్నవి.

౫౧-౫౧౪. కాన వసిష్ఠుడి ద్విజేంద్రులు తెల్పినప్రకారము యథావిధిగ
రాజునకు దహనాది సంస్కారంబులు కావించి యారాజ్యమున

* వ్యా: భూగ్రహాంతకు డనుచోట;— “వినయాదిసమూహం
పన్నుడును తపస్వ్యాధ్యాయనిరతుండును జితేంద్రియుండును శుచియు
నగువాడు భూగ్రహంబు చెప్పబడుచున్నాడు” అను స్మృతి ప్రమా
ణముంబట్టి భూగ్రహం డన సదాచారాధ్యయనశ్రుతసంపన్నునిగా
చెలియవలెను. అట్టివానిని హత్య యొనర్చినవాడు భూగ్రహాంతకు
డనబడును.

Preserved In Memory of

1 రాజ్యే మహతి సంప్రాప్తే దుఃఖ స్వావసరః కుతః? ౧౧౪

ఇతి బ్రువంతీ మాలోక్య మాతరం ప్రదహన్నివ. ౧౧౫

అసంభాష్యాఽసి మే సావే! ఘోరే! త్వం భర్తృఘాతినీ,
సావే! త్వద్గర్భజాతోహం సావవా నస్మి సాంప్రతం. ౧౧౬

అహ మగ్నిం ప్రవేక్ష్యామి విషం వా భక్షయామ్యహం,
ఖడ్గేన వాఽథ చాత్మానం హత్వా యామి యమక్షయం. ౧౧౭

భర్తృఘాతినీ! దుష్టే! త్వం కుంభీపాకం గమిష్యసి. ౧౧౮
2 దుఃఖే మే దుఃఖ మకరో ర్వ్రజే త్వం మివాదధాః,
రాజానం ప్రేతభావస్థం కృత్వా రామంచ తాపనం. ౧౧౯

ఇతి నిర్భర్తృవై కేయాం కౌసల్యాభవనం యయా. ౧౨౦

ఇతి శ్రీరామాయణసారోద్ధారే అయోధ్యాకాండే
త్రయోదశ స్సర్గః.

కభిషిక్తుడవు గమ్ము. ఇట్టి విఫలపామూర్జ్యము లభించినప్పుడు దుఃఖించు కఠంబును నాకు గానవచ్చుటలేదు.

౫౨. ఇటులు కొంకుకొసదులు లేక మాటలాడుచుండు నాకైకేయిని జూచి నేత్రాగ్నిజ్వాలల నామెను దహించువానింబోలె నాభరతుం డిటునియె.

౫౩. ఓసీ! భర్తృహంతకురాలా! సిగ్గెగులు లేక యెట్టి యసంభాషణము లాగుచుంటివి? పాపిని! నీకడుపున బుట్టి యెట్టి ఘోరనిందకు బాల్పడ నుంటిని? అయ్యో! నీ వొనర్చిన యాయకార్యమున నన్నుగూడ నొకభాగస్వామిగా నీలోక మెంచుచు గాబోలు!

౫౪. ఛీ! ఛీ! నే నిప్పుడే నాయాదేహము నగ్నిహోతుని కామూర్తిచేసె దను. విసంబునైనను మెసవెదను. ఈ ఖడ్గముచే గఠంబునైనను చ్చెంచుకొంచును, ఈలోకంబున నుండి యపనిందలు వడుటకంటె యమత్మయంబునకైనను బోవుట లగ్గను.

౫౪౫. భర్తృహంతకురాల వగు నీవు కుంభీపాతనరకమునకే పోవుచువు.

౫౫౫. ఓసీ! నీ యీపాపపుంగడుపున బుట్టునొందితినిగదా యనియు కీర్రాముం డరణ్యములపాలె పోయెనుగదా యనియు నే నిప్పటికే కుంభీపావుచుంటిని. అట్టిచో దండినిగూడ మడియించి యురిసిన పుండులో నుప్పు తెట్టినటుల మఱియొక దుఃఖమునుగూడ నాకు గల్పించితివి.

౫౬. ఇట్లా కైకేయిని మిగుల దూఱుచు నాభరతుడు కొసల్యాగృహంబు నకు పోయెను.

ఇది కీర్రామాయణ సారోద్ధారంబున నయోధ్యాకాండంబునందు బదమూడవ స్కంధము.

చతుర్దశ స్సర్గః.

1 సాపి శం భరతం దృష్ట్వా ముక్తకంఠా రురోదహ.

పాదయోః పతిత స్తస్య భరతోపి తథాఽరుదత్. ౧

ఆలింగ్య భరతం సాధ్వీ రామమాతా యశస్వినీ,

కృశాతిదీననదనా నాశునేతేన మబ్రవీత్. ౨

పుత్త్ర! త్వయి యతే దూర మేవం సర్వ మభూ దిదం,

ఉక్తం మాతా శ్చ శ్రితం సర్వం త్వయా తే మాతృచేష్టితం. 3

పుత్త్ర స్సభార్యో వన మేవ యాతః సలక్ష్మణో మే రఘు
రామచంద్రః, చీనాంబరో బద్ధజటాకలాప స్సంత్యజ్య
మాం దుఃఖసముద్రమగ్నం. ౪

2 క్షీపం మా మప్తికై కేయీ ప్రిస్తాపయితు మర్హతి. ౪౫

అథ వా స్వయమేవాహం సుమిత్రాసుచరా సుఖం,

* అగ్నిహోత్రం పురస్కృత్య ప్రిస్తాస్వే యత్ర రాఘవః. ౪౬

కామం వా స్వయమేవాద్య తత్ర మాం నేతు మర్హసి. ౪౭

* వ్యాః అగ్నిహోత్ర మిత్యశ్రేః— నను “అగ్నిహోత్రం పురస్కృత్య ప్రిస్తాస్వే యత్ర రాఘవః” ఇత్యుక్తం.

పదునాలుగవ సర్గము

౧. ఆకాశల్యయు నాభరతుని జూచి మిగుల దుఃఖింపసాగెను. అమె పాదములపై బడి భరతుడును మిగుల వాపోవదొడంగెను.
౨. అక్షేడ్పుచున్న యాభరతుని లేవనెత్తి యాతని గొగ్గిలించుకొని, దీనవదనయై, నయనంబుల బాష్పములు దొలగుచుండి నాతనితో నిట్లనెను.
౩. కుమారా! నీ పెక్కడనో దూరమున మేనమామలయింట నుండుటచే నిట్టి యనర్థము వాటిల్లినది. ఈ యుదంతం బంతయు నీకు మీతల్లి చెప్పియుండును, నీవును వినియుందువు.
౪. పుత్రకా! శ్రీరామఃచంద్రుడును లక్ష్మణసమేతంబుగ వన్యచీరంబులు దాల్చి మానులు వోలె జటాకలాపంబులు దాల్చి, న న్నిద్యుఃఖిసము ద్రంబున ముంచి సభార్యకంబుగ నడవికిం బంపబడెను. అందులకై మిగుల బొగులుచుండి, బిడుగువడినవానిం గొఱవిం జూడినభంగి మీతండ్రియు మరణించెను.
౫. ఇక నన్నుగూడ సాగనంపుటయే కైకేయికి కేషించినకార్యము.
- ౨౪-౬. అయినను నామె కంత ప్రయాస మక్కఱలేదు. సుమిత్రతో గూడ నేనే స్వయముగా నీ యగ్నిహోత్రంబును దీసికొని శ్రీరాముండున్నచోటికి బోయెదను. నాయంచు గరుణించి నన్నక్కడకు దీసికొని పొమ్మ. ఇదియే నాకు నీ వొనరింపవలసిన మహాపకారము.

* అగ్నిహోత్రం బనుచోట:— అగ్నిహోత్రంబును దీసికొని శ్రీరాముండున్నచోటికి నేనే పోయెదనని కాశల్య స్వతంత్రయై

వపం విలపమానాం తాం భరతః ప్రింజలిస్తదా,
కౌసల్యాం ప్రత్యువాచేదం శోకై ర్భవతి రావృతాం. ౭

తదనుపపన్నం. మృతే భర్తరి తస్మింస్కార స్యావశ్యక రవ్య
త్యేన సంస్కార కర్తుర్భరతిస్య సంస్కారస్య రాజ్ఞశ్చ సన్ని
ధానే తా వనాదృత్య వనంప్ర త్యగ్నిహోత్రీనయనస్య అయ్య
క్తత్వమితి చేన్న, “ప్రియంచేద్భరతస్యైత ద్రామప్రవాణం
భవేత్, మాస్మ మే భరతః కార్షీ త్వేతికృత్విం గతాయుషః”
ఇతి రాజవచనా ద్ద్రామగమన మంగీకర్వతో భరతస్య పితృ
సంస్కారేననధికారాత్ భరతకృతశపథా త్పిక్ తదా
శయ స్యాజ్ఞానా ద్ద్రామసమీపమేవ సంస్కార్యేణ సహజగ్ని
నాం నయనం యుక్తం. సచ కై కేయూలపి పత్నీ త్వా త్రయా
వినా కథ మగ్నీనాం నయన మితివాచ్యం, కౌసల్యాయా
జ్యేష్ఠాత్వాత్ “జ్యేష్ఠాచే దగ్నిసంయుక్తా హ్యన్యా గచ్ఛే
ద్యథా సుఖం” ఇతివచనేన జ్యేష్ఠాయావ వాగ్నిసంబంధా
వగమాత్ పూర్వోక్తవచనం యుక్తమేవ. అతవవాగ్రే భర
తకృతశపథై రవగతతదాశయా కౌసల్యా భరతకృత భర్త
సంస్కార మభ్యుపేత్య వనం గతవతీతి సిద్ధం.

2. ఇటుల మిగుల దీనముగా నేడ్చుచున్న గౌసల్యంబాది స్త్రీలందఱు భరతు డామెతో నిట్లనెను.

పల్కుచున్నది. తనభర్త మరణించినాడు గాన దత్తసంస్కారంబు లవశ్యక ర్తవ్యంబులై యుండగను, దత్తసంస్కారక ర్తయగు భరతుండు సన్నిధానమందుండగను గౌసల్య యగ్నిహోత్రంబు నట్లు వనములో శ్రీరామునిపాలికి గొంపోడుననుట పాడియా యని శంకింపరాదు. “శ్రీరాముం డరణ్యమునకు బోవుట భరతుని కిష్టంబయేని నామరణా నంతర మాతడు నాకు బ్రేతకర్మంబునేయ వలనుపడ”దని దశరథుడు కైకేయితో బల్కియుండెను. అట్లు శ్రీరాముని దండకారణ్యగమనము భరతునికి బ్రీతిగొల్పుచో నాతడు సంస్కారమునేయ వీలు గాదు. ఇంతవఱకును నాతని కిష్టమో యనిష్టమో గౌసల్య కల్లు తెలియును? అనిష్టం బని మున్నుం దాతడు చేయు శపథంబుల చేతగదా యెఱుంగబడును. కాన భరతుని కనిష్టం బనువిషయము తెలియబడక పూర్వమే యగ్నిహోత్రముల శ్రీరాము నొడకు గొంపోడు నని తనయాశయమును గౌసల్య యట్లు వెలిపుచ్చెనుగాన దోషము లేదని సమర్థనము.

కాని మఱియొక చిక్కు గలుచున్నది. కైకేయికూడ దశరథునకు ధర్మపత్ని యగుటచే నామె రాకుండనే గౌసల్య యొక్కతెయే యగ్నిహోత్రంబును శ్రీరామునొడకు గొంపోవు టెట్లు? “శ్రేష్ఠ భార్యయొద్ద నగ్నిహోత్రం బున్నచో దదితర జేవేరు లందఱును నామె ననుభవించిపోవచ్చు” నను విధిలో శ్రేష్ఠురాలి కే యగ్నిహోత్ర సంబంధ మున్నదని స్పష్టముగా దెలియవచ్చుచుండుటచే నిందును నసందర్భం జేమియు లేదని యెఱుంగవలెను. కనుకనే ముందు శ్లోకంబుల నున్న ప్రకారము భరతుడు చేసిన ఘోరశపథంబుల నాలించి యాతని స్వాశయ మేమో తెలిసి యాతడే దశరథుని కగ్ని సంస్కారంబు నేయ గౌసల్య యనుమతించెను.

ఆర్యే! కస్మా దజానంతం గర్హనే మా మకల్బిషం. ౭౪

*కృతా శాస్త్రానుగా బుద్ధి ర్నా భూతస్య కదాచన,
సత్యసంధ సుతాం శ్రేష్ఠో యస్యార్యోఽనుమతే గతిః. ౮౪

బలిషద్భాగ ముద్భృత్య సృవస్యారక్షతః పరిజాః. ౯

నంశ్చిత్వచ తపస్విభ్య స్స తే వై యజ్ఞదక్షిణాం,
తాం విప్రీలసతాం పాపం యస్యార్యోఽనుమతే గతిః. ౧౦

పాయసం కృసరం ఛాగం వృధా సోఽశ్నాతు నిర్ఘృణః,
గుహం శ్చాప్యవజానాతు యస్యార్యోఽనుమతే గతిః. ౧౧

వ్యా : కృతేత్యనేన:-సచ్చాస్త్రావిశ్వాసః పాపదాయక
ఇత్యుక్తం భవతి. తథా చానుశాసనికే “యః ప్రవృత్తో
శ్చిత్తం సమ్యక్ శాస్త్రం వా మునిభిః కృతం, దూషయ
త్యనభిజ్ఞాయ తం విద్యా ద్భ్రష్టాఘాతుకం” ఇతి.

౩౪. అమ్మ! ఈ గడచిన విషయం లేమియు నాకు తెలియదు నిజాపి నగు నన్ను వృథాగా నేల నిండించెదవు.

౩౫. సత్యసంఘడును సత్పురుషపుంగవుడును నగు శ్రీరాముని వనవాస మున కెవ్వ డనుమతించెనో యాతనికి శాస్త్రశిక్షితంబగు జ్ఞాన మొకప్పుడైనను లేకపోవుగాక.

౯. ప్రజల యొద్దనుండి యారవపాలు సుంకములను గొనియు నా ప్రజ లను రక్షింపనొల్లని దుష్టప్రభువున కెట్టి పాపము సంఘటిల్లునో యట్టి పాపమే శ్రీరామునివనవాస మంగీకరించినవానికిని గల్గుగాక.

౧౦. యాగంబుల భూరిదక్షిణ లిచ్చెద నని ఋశ్యశ్కుల కాసలుకెట్టి వారియాస లడియాసలుజేయు కష్టం డెట్టి ఫలం బనుభవించునో యట్టి ఫలమే శ్రీరాముని వనవాసం బంగీకరించినవానికిని గల్గుగాక.

౧౧. శాస్త్రనిమిత్తంబు లేక పాయసమాగపాదులు వృథాగా నెవ్వడు భుజించునో, యెవ్వడు గురుజనంబుల కవజ్ఞ యొనర్చునో యట్టి వారలకు గల్గిన కిల్బిషమే శ్రీరామచంద్రుని వనవాస మంగీకరించిన వానికిని గల్గుగాక.

* వ్యా : శాస్త్రశిక్షితబుద్ధి:—ఇట్లు చెప్పటచే సచ్చాస్త్రంబున విశ్వాస ముంచకపోవుట పాపకారణం బని తెలియవలెను. ఇట్లే యానుశాసనికపర్వంబునను “శ్రుణులను, మహర్షి ప్రోక్తంబులగు శాస్త్రంబులను ధర్మంబులను నాచారంబులను, వానియధార్థంబు తెలియక యెవడు నిందించునో వాడు బ్రహ్మహత్యాపాతకం బొడిగట్టుకొను” నని చెప్పబడినది.

♦ లాక్షయా మధుమాంసేన లోహేన చ నిషేణ చ,
నదైవ బిభృయా ద్భృత్యా యస్యార్యోనుమతే గతః. ౧౨

ఉభే సంధ్యే శయానస్య యత్పాపం పరికల్ప్యతే,
తచ్చ పాపం భవేత్తస్య యస్యార్యోనుమతే గతః. ౧౩

బహుపుత్రో దరిద్రశ్చ జ్వరరోగనమన్వితః,
న భూయా త్సతతక్లేశీ యస్యార్యోనుమతే గతః. ౧౪

* మా స్మ ధర్మే మనో భూయా దధర్మే న నిషేవతాం,
అపాత్రోష్ణీ భవతు యస్యార్యోనుమతే గతః. ౧౫

♦ వ్యా : లాక్షయేతి :— భృత్యా భరణీయాన్
లాక్షాదివిక్రయలబ్ధనీవ్యేణ బిభృయా ద్రిక్షే దిత్వర్థః,
“లాక్షాలవణమాంసాని వర్జనీయాని విక్రయే” ఇతి స్మృతేః.
అప్యకార్యశతం కృత్వేత్య స్యాపవాదోఽయం.

* వ్యా : మాస్మ ఇత్యనేన ధర్మే ద్వేషః అధర్మే
స్నేహః అపాత్రే ప్రదానంచ పాపఫల మిత్యుక్తం భవతి
తేన గతాయుషో భవతి. తథా చాకాశనికే “యే నాస్తిశ
నిష్క్రియాశ్చ గురుశాస్త్రాతిలంఘినః, అధర్మజ్ఞా దుర
చారా స్తే భవంతి గతాయుషః.” ఇతి.

౧౨. • లాక్ష మధుమాంసలోహవిషేదిక్యాపారంబుల ధన మార్జించి యెవ్వడు భృత్యుల బోషించుచుండునో యాతనికి గల్గు పాతకమే శ్రీరామచంద్రుని వనవాస మంగీకరించినవానికిని గల్గుగాక.
౧౩. చెండుసంజవేళల నెవడు నిదురబోవుచుండునో యట్టివానికి గల్గు పాపమే శ్రీరామచంద్రుని వనవాస మంగీకరించినవానికిని గల్గుగాక!
౧౪. బహుపుత్రకుండును దరిమిదును జ్వరాదిరోగ సతతసంబాధితుండును శ్రీరామచంద్రుని వనవాస మంగీకరించినవా డగుగాక.
౧౫. *ధర్మమార్గంబైనను ననుసరింపక యధర్మమార్గముననే ప్రవర్తించువాడును, నపాత్రునకు దానం బొసరించువాడును నెట్టిపాపం బొందుదురో శ్రీరామచంద్రుని వనవాస మంగీకరించినవానికిని నట్టి పాప పంకం బంటుగాక.

♦ వ్యా : లాక్ష (లక్క) యనుచోట:—లక్క మున్నగు నిషేధ వస్తువులతో వ్యాపారము చేసి ధన మార్జించి భృత్యులను బోషించుట పాతక మని యిస్లామీకులవలన చెలియవద్దుచున్నది. ‘లాక్ష’ అవణ మాంసాదుల విక్రయింపరా’దను స్మృతియు నివిషయమునే బలపఱచుచున్నది. అకార్యశతంబైనను జేసి భృత్యుల బోషింపవలెనను విధి వాక్యమున కిది యపవాదం బని యెఱుంగవలెను.

* వ్యా : ధర్మంబనుచోట:—ధర్మమునందు ద్వేషమును నధర్మమునందు స్నేహమును నపాత్రునికి దానమును, బుద్ధిపూర్వకముగ చేసినవానికి పాప మేర్పడునని యర్థము. ఇట్లే యానుకూలసక పర్వమందును “నిష్కర్మమును, వాస్తవికులును, ధర్మకాస్తోల్లంఘులును దురాచారులును నగు వారికి వాయువు క్షీణించు” నని చెప్పబడినది.

1 కై కేయ్యో యత్కృతం కర్మ మమ రాజ్యాభిషేచనే,
అన్యద్వా యది జానామి సా మయా నోదితా యది. ౧౬
సాపం మేఽస్తు తదా మాత ర్భహ్మహత్యాశతోద్భవం.

౧౬౪

ఇత్యేవం శవధం కృత్వా రురోద భరత స్తదా. ౧౭

2 కౌసల్యా త మథాలింగ్య పుత్రీ జానామి మా శుచః
ఇత్యుక్త్వా చాఽంక మానీయ భరతం భ్రాతృవత్సలం. ౧౮
పరివ్వజ్య మహాబాహుం రురోద భృశదుఃఖతా. ౧౮౪

లాలప్యమానస్య విచేతనస్య ప్రణప్తబుద్ధేః పతితస్య భూమా,
ముహు ర్ముహు ర్నిశ్వసతశ్చ ఘర్మం సా తస్య శోకేన
జగామ రాత్రీః. ౧౯౪

3 ఏతస్మిన్నంతరే శుత్రా భరతస్య సమాగమం,
వసిష్ఠో మంత్రీభి స్సార్థం ప్రయయా రాజమందిరం. ౨౦౪
రుదంతం భరతం దృష్ట్వా వసిష్ఠః ప్రాహ సాదరం. ౨౦

వృద్ధో రాజా దశరథో జ్ఞానీ సత్యపరాకృమః,
అశ్వమేధాదిభి ర్యజ్ఞై ర్బ్రాహ్మణై ర్భావం సుతం హరిం. ౨౧
అంతే జగామ త్రిదివం దేవేంద్రార్ధానసం ప్రభుః. ౨౨౪

౧౬-౧౬౪ తల్లీ! నేను యావరాజ్యమున వభిషేకింపబడుటకు మాయమ్మ యేమేమి యతనంబులు చేసెనో నా కెఱుంగరాదు. అట్టి యధర్మం బునకై యామె నెన్నడు నే బ్రోత్యహించినదిలేదు. అట్టియ కార్యంబు నే జేసియుండిన బ్రహ్మహత్యాశతంబుననైన కిల్చిషము న నొప్పించు గాక!

౧౭. ఇట్లనేకశపథంబులు వల్కుచు నాభరతుడు బిగ్గన రోదనమునేయ దొడంగెను.

౧౮-౧౮౪. కాసల్యయు 'పుత్రా! నే నంతయు నెఱింగితిని. దుఃఖింపకు' మని యాతని నంకమున జేర్చుకొని భ్రాతృవత్సలుండగు భరతుని, శ్రీరాముని గొగిలించికొనిన ట్లాలింగనము జేసికొని, కాసల్య, విశేష ముగ రోదనము జేసెను.

౧౯౪. ఇట్లాభరతుడు విచేతనుడును నష్టబుద్ధియునై నీటూర్పులు వుచ్చుచు భూమిపై బడి మిగుల దీనముగా నేడ్చుచుండ నారాత్రి గడిచిపో యెను.

౨౦౪-౨౧. ఇంతలో భరతుడు వచ్చుటాదిగా గల సమాచార మంతయు దెలిసి వశిష్ఠమహర్షి మంత్రియుక్తుండై రాజమందిరము జేరి యట దుఃఖ పరవశుండైయున్న యారఘున త్తముని జూచి సాదరంబున నిట్లనెను.

౨౨-౨౨౪. రాకుమారా! నీ వెందుల కిటులు వాపోవుచుంటివో యెఱుంగ రాకున్నది. మీ తండ్రియు వయోవృద్ధుడు - జ్ఞానవృద్ధుడు - సత్య పరాక్రముడు. అశ్వమేధాదియజ్ఞంబులు చేసి సాక్షాన్నారాయణుం డగు శ్రీరాముని శుతునిగా బడసినాడు, మరణించియు దేవేంద్రుని యర్ధాశనము గాంచినాడు.

తం శోచసి వృతైవ త్వ మశోచ్యం మోక్షభాజనం. ౨౩

కృత్యం కురు యథా న్యాయ మస్మాభిః కులనందన. ౨౩౪

ఇతి సంబోధిత స్సాక్షౌ ధ్నురుణా భరత స్తదా,
విస్మజ్య² జ్ఞానజం శోకం చక్రే³ స విధివ త్క్రియాం. ౨౪౪

గురుణోక్తప్రకారేణ ఆహితాగ్నే ర్యథావిధి,
సంస్కృత్య స పితు స్సేవాం విధిద్వప్తేన కర్మణా. ౨౪౫

¹ప్రేతకార్యాణి సర్వాణి కారయామాస ధర్మవిత్. ౨౬

*కృత్వోదకం తే భరతేన సార్థం నృపాంగనా మంత్రీపురో
హితాశ్చ, పురం ప్రవిశ్యాశు⁴పరీతనేత్రా భూమా దశా
హం వ్యసయంత దుఃఖం. ౨౭

*వ్యా : కృత్వేతి:—అనేనా² శౌచిభి ర్వావదాశ్చ
చం నివాపాంజలిం ప్రదాయ అక్షౌరలవణాశన భూశయ
నాది నియమవద్భి స్థేయ మితిసూచితం. తథాచ బోధాయశ్చ
సూ: “జ్యోతిష్కృత్వాగారం ప్రవిశం త్యేక రాత్రీ ముపాష్ట
తేషామక్షౌరలవణభోజన మథశ్చయనం బ్రహ్మచర్య మాదా
రాత్రా³” దితి; “కియల్లభ్యాశనా భూమా స్వపేయై స్తే⁴ నృ

౨౩. అశోచ్యుండును, గాన మోక్షభాజనుండు నగు నాతనింగూర్చి యేల
 , నీవు విచారించుచుంటివో నాకు దెలియవచ్చుట లేదు.

౨౩౪. రఘునందనా! నీవు యథాన్యాయంబుగ నాయనకు గావలసిన
 సంస్కారవిధుల నన్నిటిని మాతో గలిసి చక్కగ నిర్వహింపుము.

౨౪౪-౨౪౪-౨౬. ఈవిధంబుగా భరతుడు వశిష్ఠునిచే నుద్బోధింపబడి,
 శుజ్ఞానవశంబున నైన శోకంబును డిగ్గమింగి, పితృదేహంబున కాహి
 తాగ్ని సంస్కారంబు గావించి ప్రేతకర్మము లన్నియు యథావిధిగ
 జేసెను.

౨౭. పిమ్మట భరతుని వెంటవచ్చిన స్త్రీలును, వశిష్ఠాదిపురోహితులును
 నాతనితో బాటు స్నానం బొనరించి, *యాపదిరాత్రులును భూశ
 యనాదినియమబద్ధులై దుఃఖావేశంబున నెట్టెట్టో కిడపి మఱల పట్ట
 నములోనికి బోయిరి.

* వ్యా : పదిరాత్రులను చోట:-ఇట్లు చెప్పటచే నాశౌచముగల
 వారందరును నశౌచాంతమువరకును జలాంజలు లిచ్చుచు నుప్పు కార
 ములులేని సాత్త్వికాహారములు గొనుచు భూతలశయనంబు మున్నగు
 నియమంబుల ననుష్ఠింపవలెనని నూచితమగుచున్నది. ఇట్లే భోదా
 యనుడును “దీపారాధన మొనరించి గృహంబు ప్రవేశించి యొక
 రాత్రి యుపవసించి యది మొదలుగ నక్షరంబులును నలవణంబులు
 నైన భోజనంబులు గొనుచు నభిషేచ్యం బండుచు బ్రహ్మచర్యవృ
 త్తుడై యాపదిరాత్రులును గడుపవలె” నని చెప్పెను. లభించిన

41 తతో దశాహేఽతిగతే కృతశౌచో నృపాత్మజః,
ద్వాదశేఽహని సంప్రాప్తే శ్రాద్ధకర్మాణ్యకారయత్. ౪౨

కృతశ్చ." ఇతిచ. నను "క్షత్రియోద్వాదశేఽహ" నీతిక్షత్రియస్య ద్వాదశాహశౌచసద్భావాత్కథం దశాహ మిత్యుచ్యత ఇతిచేత్సత్యం. "క్షత్రియస్తు దశాహేన స్వకర్మ నిరత శ్శుచి" రిత్యాదివిశేషశాస్త్రానుసారేణోక్త మితి సదోషః.

♦ వ్యా : తత ఇతి. దశాహే అతిగతే - ఏకాదశాహే ఇత్యర్థః. కృతశౌచః - శౌచాపాదక పుణ్యాహవాచకనవశ్రాద్ధాదిక ఇత్యర్థః. ద్వాదశేహని శ్రాద్ధకర్మాణి షోడశమాసికాని నపిండికరణాంతానీత్యర్థః. అత్ర "ద్వాదశేహని సంప్రాప్తే శ్రాద్ధకర్మాణ్యకారయత్" ఇత్యేతత్సంస్కారాత్పాక్తైలద్రోణ్య మనేకదిన సంస్థాపితస్యాపి ఆహితాగ్నిత్వాత్ సంస్కారదివస మారభ్యేతిజ్ఞేయం. తథాచ ఉతనా "దాహాద్యశౌచం కర్తవ్యం ద్విజానా మగ్నిహోతి" ణాం, నపిండానాంశు మరణే మరణా దితరేషుచ" ఇతిస్మరణాత్.

౨౦. * ఇట్లా పదిరాత్రులును గడువగ బదునొకండవ దినమున బుణ్యా హవాచనాదు లొనరించి పండ్రెండవదినమున షోడశమాసికాది శ్రాద్ధకర్మంబు లన్నియు యథావిధిగా జేసెను.

మాత్రము భుజించి భూశయ్యపై బయండవలెనని స్మృత్యంతరమందును జెప్పబడెను.

కాని శ్మశ్రియునకు బండ్రెండుదినంబు లకొంచుని ధర్మ శాస్త్రంబులు వక్కాణించుచుండ నిచట శ్లోకములో 'బదిరాత్రులు గడపి' రని భరతాదులకు దశాహశౌచమే యెట్లు నెప్పబడెనని శంకింపరాదు. "స్వకర్మనిరతుం డగు శ్మశ్రియుడు దశాహశౌచంబుచే శుచియగు" నను విశేషశాస్త్రము ననుసరించి యిది చెప్పబడెను గాన నిందు వ్యత్యసం జేమియు లేదు.

* వ్యా: శ్లోకములో 'దశాహ౨తిగలే':— (పదియవ దినము గడచినదగుచుండగా) యని చెప్పబడెను. దీనికి 'బదిదినములు గడచి పదునొకండవ దినమున' అని యర్థముజేసికొనవలెను. ఇట్లే 'కృత శౌచః'— (చేయబడిన శౌచము కలవాడు. అనగా శుచిత్వము నొందిన వాడు) అనుపదముచే "బదునొకండవ దినమున గావింపవలసిన పుణ్యాహవాచన నవశ్రాద్ధాదికము లొనరించి" యనియు 'శ్రాద్ధ కర్మాగ్రాకారయత్'— (పండ్రెండవదినంబున శ్రాద్ధకర్మంబులు చేసెను) అను పదముచే "షోడశమాసికం బాదిగా సపిండికరణాంతము గావింపవలసిన శ్రాద్ధకర్మంబులు చేసెను." అనియు వరుసగా నరములు చేసికొనవలెను.

శ్లోకములో 'భరతుడు పండ్రెండవదినమున శ్రాద్ధకర్మంబులు చేసె' నని చెప్పబడెను. ఎప్పటినుండి పండ్రెండుదినములు? దశరథుని మరణదినము నుండియునా? కాదు. అతనికి సంస్కారంబు కావించిన నాటినుండియును బండ్రెండుదినములు. దశరథునిశవము తైలద్రోణియం దనేకదినము లుంచబడెను. అహితాగ్ని యగు

బ్రాహ్మణభ్యో దదా రత్నం ధన మన్నంచ పుష్కలం,
వాసాంసి చ మహర్షాణి రత్నాని వివిధానిచ. ౨౯

* తతః ప్రభాతసమయే దివసేఽథ త్రయోదశే,
శబ్దోపహితకంఠస్తు శోధనార్థ ముపాగతః. 30

సతు దృష్ట్వా రుద్రా దీనః పపాత ధరణీతలే. 30౪

ఉత్థాప్యమాన శృకశ్చ యంత్రధ్వజ ఇవచ్యుతః. 3౧

వ్యా : త్రయోదశే ఇత్యత్ర :- వాల్మీకిరామాయణే 2౮
సర్గే ౨౨ శ్లోకే వశిష్టాక్షి : “త్రయోదశోఽయం దివసః పితౄ
ర్వృత్తస్య తే విభో, సావశేషాస్థినిచయే కిమిహ త్వం విలం
బసే.” ఇత్యుక్త్యా ‘సావశేషాస్థినిచయే’ ఇతి వక్ష్యమాణ
త్వాత్ దశాహమధ్యే శాస్త్రవిహితం ప్రధానావయవాస్థి
సంచయనం కృతం. త్రయోదశే దివసే తద్దేశీయ శిష్టాచార
ప్రాప్తిస్థలశోధనమాత్మం కృత మిత్యవగమ్యతే. త్రయోద
శేఽహ న్యస్థినచ్చయనం కర్తవ్య మితి బోధాయనాదినూత్రేణ
దృశ్యమానత్వాత్ స్మృతేరపి న విరోధ ఇత్యవగంతవ్యమ్.

౨౯. బ్రాహ్మణులను రక్షాదిధనంబులును బుష్కలముగు భోజనంబులును దివ్యంబులగు వస్త్రంబులును దానముజేసిరి.

౩౦-౩౦౪. అంత బడమూడవదినంబున బ్రాతఃకాలమందు భరతు డసి^థ ధనము సేయబోయి చిత్తసమీపములోనుండి మిగుల దీనముగా నేడ్చుచు దుఃఖావేశంబున భూమిపై బడిపోయెను.

౩౧. సమీపమున నుండుచా రాతనిని లేవనెత్తినను నింద్రాధ్వజమును బోలె నుజ్జల బడిపోయెను.

టచే నల్లుంచినను నాతని శవసంస్కారదినము నుండియే పండెండు దినము లని యెఱుంగవలెను.

ఇట్లే శుక్రాచార్యులును *సపిండులును నాహితాగ్నులును నైన ద్విజులు చనిపోయినచో వారికి దహనముమొదలకొనబనియు ననాహితాగ్నులైన ద్విజులకు మరణంబాదిగ నకొనబనియు చెల్పిరి.

* వ్యా : అసిశోధన మనుచోట :—వాల్మీకిరామాయణము డెబ్బది యెనిమిదవ స్కంధములో నిర్వచితంబున శ్లోకంబున వశిష్ఠుడు. “నాయనా, భరతా ! ఏతండ్రిగారు గలించి యిది పడమూడవదినము గదా ! మిగిలిన యస్థులను గూడ సంచయనము చేయవలసియున్నదని” చెప్పెను. అనగా బదిరోజులలో యథాకాస్త్రముగ బ్రధానావయవాస్థులను సంచయనము చేసి పడమూడవదినమున నాయా దేశాచారాను సారిముగ స్థలశోధనము మాత్రము చేయబడిన దని యిశ్లోకముం బట్టి తెలియవలెను. ఇట్లే పడమూడవ దినమున నసిసంచయనము సేయవలయు నని బోధాయనులు సూత్రించుటచే విరోధమేమియు లేదని యెఱుంగవలెను.

శత్రుఁఁడు శ్వాపి భరతం దృష్ట్యా శోకవరిష్టుతం,
 విసంజ్ఞో న్యపత ద్భూమా భూమిపాల మనుస్మరణ్. 32
 1తత స్సంబోధిత స్సాక్షాద్గురుణా భరత స్తదా,
 విస్మయజ్ఞానజం శోకం చకే స నిధివ త్క్రియాం. 33
 అవసత్ స్వగృహే తత్ర రామమే వాసుచింతయన్,
 వశిష్ఠేన సహ భ్రాత్రా మంత్రీభిః పరివారితః. 34
 2తతః ప్రభాతసమయే దివనేహ్ని చతుర్దశే,
 సమేత్య రాజ కర్తారో భరతం వాక్య మబ్రువన్. 35
 3వత్స! రాజ్యేభిషేక్యమ స్త్వా మద్య పితృశాసనాత్,
 కైకేయ్యా యాచితం రాజ్యం త్వదథే పురుషర్షభ. 36
 అభిషేకో భవత్పద్య మునిభి ర్ఘోషోపూర్వకం, 37
 త చ్ఛ్రీత్వా భరతో వ్యాహ మమ రాజ్యేన కిం మునే. 38
 రామో రాజాధిరాజ శ్చ వయం తస్యైవ కింకరాః. 39

శ్వః ప్రభాతే గమిష్యామో రామ మానేతు మంజసా,
 అహం యూయం మాతరశ్చ కైకేయాం రాక్షసీం వినా. 39

1చరితబ్రహ్మచర్యస్య విద్యాస్నాతస్య ధీమతః,
 ధర్మే ప్రయతమానస్య కో రాజ్యం మద్విధో హరేత్ 39

-
1. అధ్య. రా: సర్గ 2; 2. వాల్మీ. రా: సర్గ 39;
 3. అధ్య. రా. సర్గ: ౪. 1. వాల్మీ రా: సర్గ ౪౦.

329. కోకపరీతాత్ముండగు వచ్చిగారిణి కాచి తండ్రిని స్మరించుచు శత్రుఁ ఘ్నుండును విగతచేతనుడై పడిపోయెను.

33-3౪. అంత బురోహితుండగు వశిష్ఠుడు సంబోధింపగ లేచి యజ్ఞానజం బగు కోకంబు విడిచి యథావిధిగ గర్మంబును జేసి గృహంబునేరి వశిష్ఠశత్రుఁన్నాదిముఖ్యజనపరివృతుండై శ్రీరాముని స్మరించుచు నారాత్రి గడపెను.

35. మఱుసటి (పదునాల్గవ) దినము ప్రభాతకాలమున రాజ్యకార్య నిర్వాహకులగు మహామహు లందఱు వచ్చి భరతునితో నిట్లనిరి.

3౬-౩౭. రాకుమారా! మీ తల్లి యగు కైకేయి నీకోఱకై యీ రాజ్యం బంతయు సంపాదించినది. కాన నీతండ్రి యానతి ననుసరించి యిప్పుడే మంత్రీపూర్వకంబుగ నీ కభీషేకము నేయనైయున్నది.

38. ఈ మాటలు విని వశిష్ఠుని కభీముఖుడై భరతు డిట్లనెను.

39. మునిచంద్రమా! ఈ రాజ్యముతో నా కేమిపనియున్నది? శ్రీరా ముడే రాజాధిరాజు. మన మందరము నాతని ప్రజలము—ఆతని కింక రులము.

40. నేనున్న మీరును గౌసల్యాదులగు మిత్రులునుగూడ కేపు వేకువనే శ్రీరాముని దీసికొనివచ్చుటకై పోదము. ఆ కైకేయీరాక్షసి మంత్రము మనజెంట రానక్కరలేదు.

41. మహర్షింద్రమా! బ్రహ్మచర్యవ్రతనిష్ఠుడగురుకులవాసం బొనరించి నేదాదివిద్యాసముపార్జనము జేసి ధర్మమార్గప్రవర్తకుండై మించిన యా శ్రీరామచంద్రుని రాజ్యమును నానంటివాడా యపహరించు వది?

కథం దశరథా జ్ఞాతో భవే ద్దాజ్ఞాపహరకః.

రగ

శ్రేష్ఠశ్రేష్ఠశ్రు ధర్మాత్మా దిలీపనహుషోపమః,
త్రయాణామపి లోకానాం రాజ్య మర్హతి రాఘవః. రగ
యత్ర రామో భయం నాత్ర నాస్తి తత్ర పరాభవః. రగ

1 ఆభిషేచనికం చైవ సర్వ మేత దుపస్కృతం,
పురస్కృత్య గమిష్యామి రామహేతో ర్వనంప్రతి. రగ

తత్రైవ తం సరవ్యాఘ్ర మభిషిచ్య పురస్కృతం,
అనేష్యామి తు వై రామం హవ్యవాహ మివాధ్వరాత్. రగ
న సకామాం కరిష్యామి స్వా మిమాం మాతృగంధినీం,
వనే వత్సా మ్యహం దుర్గే రామో రాజా భవిష్యతి. రగ

క్రియతాం శిల్పిభిః పంథా స్సమాని విషమాణిచ,
రక్షణ శ్చానునంయాంతు పథి దుర్గవిచారకాః. రగ

2 ఇతినంభావ్య భరత స్తూష్ఠీమేవా వతస్థివాన్,
సాధు సాధ్వతీ తం సర్వే ప్రశశంసు ద్మదాన్వితాః. రగ

3 ప్రాగ్ద్వారేభూ త్తదా కుబ్జా సర్వాభరణభూషితాః,
లిప్తా చందనసారేణ రాజనస్త్రాణి బిభ్రతి. రగ

1. వాల్మీ రా: సర్గ 2౯. 2. ఆధ్య.రా: సర్గ ౨౯. వాల్మీ

౪౦. సత్యసంపాలనమునకై శ్రుత్య నడవిపాల్సేసి తద్దఃఖమున మరణమును సైతము పొందిన దశరథున కారసుండనై భ్రాతృరాజ్యాపహరకుండ నగుదునా?

౪౧. ధర్మాత్ముండును క్షేమడును దిలీపనహుషాది రాజరాజేంద్రోపముండును నగు శ్రీరాముడే త్రిలోకరాజ్యాధిపత్యంబుజేయనర్హుండు.

౪౧౪. ఎక్కడ శ్రీరాము డుండునో యచ్చట భయము లేదు. అచ్చట బరాభవమును లేదు.

౪౨౪-౪౩౪. కాన శ్రీరాముని పట్టాభిషేకమునకై సమకూర్చబడిన యీ వస్తుసంచయం బంతయు దోడగొనిపోయి వనంబులో నున్న శ్రీరాముని కచ్చటనే యభిషేకం బొనరించి యాగమునుండి త్రేతాగ్నింజెచ్చునటుల నాతని నయోధ్యకు దోడ్కొని వచ్చెదను.

౪౪౪. అంతయేకాని యీ మాతృనామధారిణియగు కైకేయి కోర్కెను మాత్రము చెల్లదయను. అమృతహామహునికి మాటుగ నేనే యడవిలో నుండును. అతడే యథావిధిగ రాజు కాగలడు.

౪౫౪. కనుక శిల్పి లందఱును ముందుగా బయనమైపోయి శ్రీరాముని గొనివచ్చువార్గము మిఱుపల్లములు లేకుండ జనును సేయవలయును. వనవార్గంబుల నెఱింగియున్నవార లిప్పుడే బయలుదేరిపోవలయును.

౪౬౪. ఇట్లు భరతుడు తన నిశ్చయమును చెల్పి మిన్నకుండెను. ఆసభాభవనమునం గేల.వశిష్ఠాది ద్విజోత్తములును సుమంత్రాది మంత్రిసత్తములును నాతని బలరీతుల బ్రశంసించిరి.

౪౭౪-౪౮. ఇట్టియెడ, సర్వాభరణములను ధరించి, చందనాదుల నలంకరించి, కైకేయి బహుమతిగా నిచ్చిన రాజవస్త్రంబులు గట్టికొని, స్వర

బభాసే బహుభి ర్బద్ధా రజ్జబద్ధేవ వానరీ.

౪౮

సచ రోషేణ తామ్రాక్ష శృతుఃపు శృతుఃపాపనః,
విచక్షర్న తదా కుజ్జాం కోశంతీం ధరణీతలే.

౪౯

తస్యా హ్యేకృష్యమాణాయా మంథరాయా స్తతస్తతః,
చిత్రం బహువిధం భాండం పృథివ్యాం తద్వ్యశీర్యత.

౫౦

తాం ప్రేక్ష్య భరతః కున్దం శతుఃపు మిద మబ్రవీత్,
అవధ్యా స్సర్వభూతానాం పరిమదాః క్షమ్యతా మితి.

౫౧

ఇమామపి హతాం కుజ్జాం యది జానాతి రాఘవః,

త్వాంచ మాంచ హి ధర్మాత్మా నాభిభాషిష్య తే ధృవం.

౫౨

భరతస్య వచ శ్శ్రుత్వా శతుఃపైర్న లక్ష్మణానుజః,

స్యవర్తత తతో రోషా త్తాం ముమోచ చ మంథరాం.

* అథ భూమిప్రదేశజ్ఞా సూత్రకర్మవిశారదాః,

కూపకారా స్సుభాకారా వంశకర్మకృతస్తథా.

* వ్యా : అథేతి:—తదను భరతనిదేశేన మహా
నిధిశాస్త్రోక్తభూప్రదేశాభిజ్ఞైః ఖనకయంత్రకర్మసంపత్తిః

రజబదయగు వానరింబోరె నామంధగ, తక్కుచు దారుచు, నొక
రత్నభాండమును చేబూని దూర్బద్వారమువైపున కందులకో
వచ్చెను.

౪౯. అది చూచుటతోడనే శత్రుఘ్నుడు పట్టరాని కోపంబున బోయి
దానిని బట్టి యీడ్చుకొని వచ్చుచుండెను.

౫౦. ఆమె నట్లు పట్టుకొని యీడ్చుకొనివచ్చుచుండగ దానిచేత నున్న
చిత్రవర్ణభాసురం బగు భాండము భూమిపై బడి తుత్తునియైపోయెను.

౫౧. అట్లమంధర నిడ్చికొనివచ్చుచున్న యా శత్రుఘ్నుం జూచి
“తమ్ముడా! సర్వభూతములందును దయ జూడవలసిన వారు స్త్రీలై
యున్నారు. కాన నిష్కంధరను త్షమించి విడిచి పుచ్చుము.

౫౨. ఇది యొకవేళ ఏచే నిహతురాలైనచో, నిట్టి పాపం బొనరించినందుల
కై ధర్మాత్ముండగు శ్రీరాముడు మనతో నిక సంభాషింపడు. మనల
గన్నెత్తియైన జూడడు. ఇది నిశ్చయ” మని భరతుడు చల్లగా బల్కెను.

౫౩. ఇట్లు భరతుండు పల్కగానే శత్రుఘ్నుండును కాంతకోపుడై
యమ్మంధరను విడిచిపుచ్చెను.

౫౪-౫౪౪. * అంత భూప్రదేశమున నుండు నిమ్నాన్నతము రెటింగిన
వారును, సారెవాండుగ్రును. నిర్జలప్రదేశముల వాషీకూపంబులద్వారా
జలములు లేగలవారును, నప్రమత్తులై మార్గమును రక్షించువారును,
దుర్గమంబగు ప్రదేశంబులు మార్గంబుల కడ్డువచ్చినప్పుడు వానికి

* వ్యా: ఇట్లు భరతుం డాదేశింపగ నే మహాకాలాది నిధికాస్త్రోక్త
భూప్రదేశము రెటింగిన వారును ఖనకయంత్రాదికంబులచే బనులు
సేయువారును మున్నగువారందఱును బయలుదేరిరి. ఆ యా మిఱ్ఱు

సమర్థా యేచ దృష్టారః పురతస్తే వృతస్థిరే.

గీర్మ

బబంధు ర్బంధనీయాంశ్చ క్షోద్యాన్ సంచతుదు స్తదా,
బిభిదు ర్భేదనీయాంశ్చ తాం స్తా దేశా న్నరాం స్తదా.

గీర్మ

నివేశా న్సాప్తయామాసు ర్భరతస్య మహాత్మనః.

గీర్మ

వృక్షతక్షకకూపకారసుధాకారాదిభి ర్వివిధశిల్పిభి ర్నిమ్నా
న్నతధరణీసరణినిమీకరణాయ టంక లవిత్రఖనిత్రపరశుకుద్దా
లాది వివిధాయుధైః పురః ప్రస్థాపితైః క్వచిదతిగహన గుల్మల
తాపాపాణా నుచ్చిందద్భిః క్వచిదవృక్షక్షేతిభాగే త్తతన వృ
క్షా నువక్ష్యవద్భిః క్వచన పాంసుపటలై రదభిక్రూపశ్వభ్రాణి
పూరయద్భిః క్వచన సముజ్జ్వంభమాణాంభోనిధిసంభ్రా
కారిణోజలాశయాన్ ఖనద్భి స్సమీకృత స్తత్రతత్ర చనవ
విధవిమలతరమణిగణవిరచితకుట్టిమప్రదేశభూషితః దరవికసిత్
సునుమసముదయసముదయదనుపమ బహుళ పరిమళ పరిమళ
నిభికులదళితనవకేసలయ నివహరుచిరతరుపటలజటిలః క్వచి
మందచందనజలసంసేకనురభిః తత్రతత్రచ విరచితవిశాల
నిన్నివేశమండపః క్వచిదంబరచుంబిసౌధశిఖర సమాన
పతాకాపవనకంపితతారకాగణః శుభశిల్పినిర్మితో నరేంద్ర
మార్గ స్సమధికం విరరాజ.

స్థారంగములు తొలిచి త్రోవ కల్పించువారును, తెదురుబద్ధతతో బని చేయగల మేదరివాండును, నాయామార్గంబు లన్నియు దెలిసిన వారును, ముందుగ బయలుదేరిరి.

౫౫. ఇట్లు ముందుగ బయనమై పోయినవార లందఱును నెక్కడెక్కడ వంతునలు మున్నగునవి నిర్మింపవలెనో, యెక్కడెక్కడ దోచిన నడ్డము వచ్చిన గుట్టలాదిగా గలవి పొడిచేసి పగులగొట్టవలసిన వానిని బగులగొట్టవలెనో యా యాపనులన్నియు నెఱవేర్చిరి.

౫౬. ఇట్లుగా వలసిన వాసగలములును నట నట నిర్మించిరి.

పల్లంబులు సమముగా జేయుటకును, లతాగుల్మంబులు చేదించుటకును, టంకలవిత్తాదిపరికరంబులు పుచ్చుకొని కొందఱు పయనంబైరి. వృక్షహీనం బగుప్రదేశంబున వృక్షసృష్టిచేయువారు కొందఱు పోయిరి. త్రోవ నడ్డవచ్చు మడువులు పాడునూతులు మున్నగు వానిని బూడ్చువారు కొందఱు చనిరి. నీళ్లు లేనిచోట నంబుధిం బోలే బొంగి పొరలు జలాశయంబుల ద్రవ్యవారు కొందఱు ప్రయాణంబైరి.

ఇట్లాకచో నవరత్నఖచితకుట్టిమప్రదేశంబును, మఱియొకచో నానాపుష్పనివహనిర్యత్పరిమళంబును, నొకపట్టన మకరందపాన సమాగతాభిరుంకారసంకులంబును, మఱియొకపట్టన జందనజలగంసే కంబును, నొకతావున వికాశమండపమండితంబును, మఱియొకతావున నత్యున్నత సౌధశిఖరసక్తపతాకాపవనకంపితతారకాసముదయంబును నై యారాజమార్గం బెంతయు నొప్పారెను.

తత్ప్రింద్రకీలప్రతిమాః ప్రతోభీవరశోభితాః,
సముచ్చితై ర్నివేళా నై బభుః శక్రపురోపమాః. ౧౭

జాహ్నువీం తు సమాసాద్య వివిధదుర్మకాననాం. ౧౭౪

1 తతో నాందిముఖం రాత్రిం భరణం సూతమాగధాః,
తుప్తువు ర్వాగ్విశేషజ్ఞా స్తువై ర్మంగళసంహితైః. ౧౭౪

తతః ప్రబుద్ధో భరత స్తం ఘోషం నన్నివర్త్యచ,
నాహం రాజేతి చావ్యుక్త్వా శత్రుఘ్న మిద మబ్రవీత్. ౧౭౫

* విష్టికర్మాంతికా స్సర్వే మార్గశోధకరక్షకాః,
ప్రస్థాపితా మయా పూర్వం యాత్రాపి మమ రోచతే. ౧౭౫

యాత్రా మాజ్ఞాపయ ఙ్గీప్రం బలం చైవ సమానయ. ౧౭౬

శత్రుఘ్నోపి తథా చకే భరత స్యానుశాసనాత్. ౧౭౬

* ప్రతస్థే భరతో యోధ్యాపురే సంస్థాప్య రక్షకాన్,
తేన సాకం ప్రతస్థే న వసిష్ఠోఽరుంధతీయుతః. ౧౭౭

* తతః ప్రభాతే భరతం గచ్ఛంతం సర్వసైనికాః,
అనుజగ్ను స్సుమంత్రీణ చోదితా సాశ్వకుంజరాః. ౧౭౮

కౌసల్యాద్యా రాజదారా వశిష్ఠప్రముఖా ద్విజాః.

1 వాల్మీ. రా: సర్గ ౨౧; 2 వాల్మీ. రా: సర్గ ౨౨

3 మార్కం డేయ రామాయణ సారం. 8 అధ్యాయ. రా: సర్గ

౫౩-౫౩౪. ఇంద్రకీల పర్వతోపములును, రాజమార్గవర శోభితంబులును
స్వర్లోకభవన విరాజమానంబులు నగు నా రాజ నివేశగృహంబు
లన్నియు గంగానదీవహకును మిగుల నొప్పారుచుండెను.

౫౩౪. ఇట్లంతయు నాయత్తమగుచుండ న్నోత్రజ్ఞులగు వందిమాగధు లేతెంచి
భరతుని మేల్కొలుపు నిమిత్తమై మంగళారావంబులు నేయ
దొడంగిరి.

౫౩౪. భరతుడును మేల్కొని 'ప్రభువును నేను గానుగదా? నా కీలాం
చనంబు లేల' యని వారిని వారించి శత్రుఘ్నుం జూచి యిట్లనియెను.

౬౦౪-౬౦౬. తమ్ముడా! విష్టికర్మాంతకులును మార్గశోధకులును మార్గరక్షకు
లును నింతకుముందే పంపబడిరి. నేనును శ్రీరామానయనంబునకై
యాత్ర సాగింపనున్నాను. కాన మన బలంబుల నెల్లను సమకూర్చి
మనశెంబు రావలసినదిగ నాజ్ఞాపింపుము.

౬౦౪. శత్రుఘ్నుండును భరతుని యాజ్ఞానుసార మట్లే యొనర్చెను.

౬౦౪-౬౩౪. అంత నా భరతు డయోధ్యాపట్టన రక్షణార్థమై కొందఱు
రక్షకుల నియమించి దండకకు బయనమయ్యెను. శుమంతునిచే
నాజ్ఞపులై సమస్తసైనికులును నశ్వరథకుంజరయుతులై బయలుదేరిరి.
అరుంధతీసహితుండై యవ్వశిష్టమహర్షియు బయలుదేరెను.

౬౩౪. కాసల్యదులగు రాజదారులును వసిష్ఠాదిమహర్షులును నతనితోడ బో
సమకట్టిరి.

భాదయంతో భువం సర్వే పృథ్వః పార్శ్వతోఽగ్రతః
శృంగిబేరపురం గత్వా గంగాకూలే సమంతతః. ౬

శనాన మహతీ నేనా శత్రుః పరిచోదితా. ౬౧

ఇతి శ్రీరామాయణ సారోద్ధారే అయోధ్యాకాండే
చతుర్దశ స్కంధః.

పంచదశ స్కంధః.

౧౧ గతం భరతం శృత్యా గుహ శృంగితమానసః.
నిషాదరాజో దృష్ట్వా జాతీన్ సంతప్రితోఽబ్రవీత్.

౧౨ దాశరథిం రామం పిత్రా రాజ్యా ద్వివాసితం,
భుతః కైకయాపుత్రో హంతుం సమధిగచ్ఛతి.

౧౩ వంతు సర్వే దాశాశ్చ గంగా మన్వాశ్చితా నదీం,
నావాం శతానాం పంచానాం కైవర్రానాం శతం శతం.

౧౪ సుదా తుష్టస్తు భరతో రామస్యేహ భవిష్యతి,
శియం స్వస్తిమతీ నేనా గంగామద్య తరిష్యతి.

౧౫ త్యక్త్వాపాయనం గృహ్య మద్యమాంసమధూనిచ,
అభిచక్రామ భరతం నిషాదాధిపతి ర్గుహః.

౬౫-౬౫౪ ఇట్లు మాతృమంత్రపురోహితచతురంగబలంబులు నలుగెంతుల
బలిసిరా నా భరతుండు శృంగిబేరపుర సమీపమున గంగాతీరము
నేరి యట విడిచెను.

ఇది శ్రీరామాయణసాహిత్యధారంబున నయోధ్యాకొండంబునందు
బదునాలవ సర్గము.

పదునైదవ సర్గము.

౧. ఇట్లు సమస్తసైన్యసమేతముగా వచ్చిన భరతుని జూచి గుహుడు
శంకాక్షలమానసుడై తన దాయాదుల నందరిని జేరబిలిచి వారలతో
నిట్లనెను.

౨. ఓయీ! యీభరతుని జూచిన నా కనుమాన మగుచున్నది. దశరథు
నిచే బ్రవాసితుడైన శ్రీరాముని జంపుటకై యీతడు పోవుచున్న
టున్నది.

౩. కాన మన దాళజనంబు లందఱు ఏగంగానది రేవు లన్నిటిని నప్రమ
తులై కాపాడుచుండుడు. మనయొద్దనున్న యొదువందల యుద్ధ
నావలను సన్నద్ధపఱుపుడు. ఒక్కొక్క నావకు నూర్గురుయోధులుండుడు.

౪. అట్లుగాక యీతడు శ్రీరామునియందు స్నేహభావముతో బోవుచో
ఏతని సైన్యంబంతయు సేమముగా నావలి యొడ్డునకు జేరును.

౫. అని తనవారల కౌశాపించి యానిపాదరాజు మత్స్యమాంసాదులు
కానుకగా గొని భరతుని కెదురేగెను.

² దృష్ట్యా భరత మాసీనం సానుజం సహ మంత్రీభిః, 1
రామరామేతి శోచంతం రామ రామేతివాదినం. ౬
ననామ శిరసా భూమా గుహోఽహ మితి చాబ్రవీత్. ౬౪

శీఘ్ర ముత్థాప్య భరతో గాఢ మాలింగ్య సాదరం,
పృష్ట్యాఽనామయ మవ్యగ్ర స్సఖాయ మిద మబ్రవీత్. ౭౪
ధన్యోసి కృతకృత్యోసి యత్త్వయా పరిభాషితః. ౮

రామో రాజీవపత్రాక్షో లక్ష్మణేనచ సీతయా,
యత్ర రామ స్త్వయా దృష్ట స్తత్ర మాం సయ సువ్రత. ౯
ఇతి సంస్మృత్య సంస్మృత్య రామం సాశ్రువిలోచనః,
గుహేన సహిత స్తత్ర యత్ర రామ స్థితో నిశి. ౧౦
యయా దదర్శ శయనస్థలం కుశసమాస్తృతం. ౧౦౪

సీతాభరణసంలగ్న స్వర్ణబిందుభి రంచితం,
దుఃఖసంతప్తహృదయో భరతః పర్యదేవయత్. ౧౧౪

అనోఽతిసుకుమారీ యా సీతా జనకనందినీ,
ప్రాసాదే రత్నపర్యంకే కోమలాస్తరణే శుభే. ౧౨౪
రామేణ సహితా శేతే సా కథం కుశవిప్రతే. ౧౩

౬-౬౪. సహౌదరమంత్రీసహితుండై కూరుచుండి యనయంబును శ్రీరాముని దలంచుకొని దుఃఖించుచు శ్రీరామనామస్మరణంబై చేయుచున్న యమృతహామహం డగుభరతుని గాంచిత న్నెఱింగింపుకొనుచు గుహం డాతనికి బ్రాణామము చేసెను.

౭౪. భరతుండును దిగ్గజరేచి యాతనిని సాదరంబుగ నాలింగనము చేసికొని కుశలప్రశ్నం బడిగి యిట్లనెను.

౮. ఓయీ! నిషాదరాజా! నివు నిజముగా ధన్యుండవు, కృతకృత్యుండవు, శ్రీరాముండు మనవిచ్చి నీతో మాటలాడి యుండెను. ఇంతకంటెను నీకు గావలసినదేమున్నది?

౯. రాజీవదళలోచనుం డగు శ్రీరాముని నీ వెక్కడ జూచితివో యేడ సంభాషించితివో యక్కడకు నన్నుగూడ గొంపొమ్ము.

౧౦-౧౦౪. ఇట్లుగ నాసీతారామలక్ష్మణులను సంస్కరించి మిగుల దుఃఖించి శ్రీరాముండు గంగాతీరము నేరిననాటిరాత్రి యాతడు శయనించినతావును గుహండు చూపగా నచ్చటికి జేరి, వారు నిద్రించిన కుశాస్థరణంబుల జూచెను.

౧౧౪. అట సీతామహాదేవి శయనించిన కుశాస్థరణంబుం జూచి యామె యాభరణంబులనుండి భ్రంశమునొందిన మవర్ణశకలంబులను వస్త్రమృతములైన జరీపోగులను జూచియు నాతడు దుఃఖంపసాగెను.

౧౨౪. అమ్మా! జనకపుత్రీ! నీ వెన్నడును రత్నపర్యంకంబున బుష్పమృదులంబులగు శయ్యలనే పండుచుందువు. అట్టి శరీషకుసుమకోమలి వీ కుశాస్థరణంబున నెటులు నిదురచెందితివి తల్లీ!

మన్నిమిత్త మిదం క్లేశం రామస్య పరమాత్మనః. ౧౩౪

అహోఽతినఫలం జన్మ లక్ష్మణస్య మహాత్మనః. ౧౪

1 అద్యప్రభృతి భూమాతు శయిష్యేఽహం తృణేషు వా
ఫలమూలాశనో నిత్యం జటాచీరాణి ధారయన్. ౧౫

తస్యార్థ ముత్తరం కాలం నివత్స్యామి సుఖం వనే. ౧౫౪

2 తదా సంహృష్టహృదయో గుహో భరత మబ్రవీత్. ౧౬

ధన్య స్త్వం న త్వయా తుల్యం పశ్యామి జగతీతరే,
అయత్నా దాగతం రాజ్యం య స్త్వం త్యక్తుమిహేచ్ఛసి. ౧౭

3 ధర్మోపదేశసమయే జనా స్సర్వేపి పండితాః,
తదనుష్ఠానసమయే మునయోపి న పండితాః. ౧౮

అనర్ఘ మపి మాణిక్యం హేమాశ్రయ మపేక్షతే,
తద్వ ద్దామపదద్వంద్వభక్తి స్సాతీవ శోభనా. ౧౯

4 శాశ్వతీ ఖలు తే కీర్తి ర్లోకా ననుచరిష్యతి. ౧౯౪

ఏవం సంభాష్యమాణస్య గుహస్య భరతం తదా,
బభౌ నవ్తప్రభ స్సూర్యో రజనీ చాభ్యవర్తత. ౨౦౪

1 వా.రా: స ౧౮. 2 వా.రా: స ౧౯. 3 తవరా. 4 వా.రా: స ౧౯౪

౧౩౪. పరమధార్మికుం డగు నాశ్శీరామచంద్రుడు నా నిమిత్తంబుగ నిట్టి క్షేత్రము ననుభవించవలసెను.

౧౪. నిజముగా లక్ష్మణుని జన్మమే ధన్యంబైనది. కనంబుననుగూడ శ్రీరామనికి బరిచర్యనేయులాభం బాతనికి గల్గెను.

౧౫-౧౫౪. మహాత్ముండగు శ్రీరాముం డట్లు వనంబున గష్టము లొందుచుండ నా కీ భోగంబులు వలయునా? చీ! చీ!! నేనును నింతనుండి భూశయనంబున బవళింతును. జటాజినంబుల చాల్చి కందమూలంబులు గొనుచు నాతనికి మాటుగ నేనే వనంబున గాలముబుతును.

౧౬. ఇట్లు పల్కుచున్న భరతుని జూచి సగుహం డిట్లనియె.

౧౭. ప్రభూ! ఏవంటి యుత్తమ ధార్మికుని నే నెందును గనినది లేదు. అనాయాసంబుగ లభించిన గూ సమస్తరాజ్యంబును దృఢపాయముగా నెంచి త్యజించివైచుచుంటివి.

౧౮. ఇతరులకు ధర్మోపదేశంబు నేయుపట్టున నందఱును దమతమ పాండీత్యము నూప ముందునకు వత్తురు. మఱి యా ధర్మాచరణంబుపట్టున ముసింద్రులును నపండితు లగుచుందురు.

౧౯. అనర్థ రత్నంబైనను బంగారము నాశ్రయింపనిదే వన్నె కెక్కజాలదు. అటులే శ్రీరామ పదద్వంద్వశ్రియంబు లేనిది యెంతటి భక్తుని భక్తియు వాసిగాంచజాలదు.

౨౦. ప్రభూ! ఏకీర్తి లోకంబుల కాశ్వతమై నిలువగలదు.

౨౧. ఇత్యాదిగ భరతుండును సుహండును బరస్పరము భాషించుకొనుచుండగ నస్తమయమం బై చీకటులు నద్దెసల గ్రమ్ముకొనుచుండెను.

విమలేఽభ్యుదితే సూర్యే కృత్వా పూర్వాహ్నికీః క్రియాః. ౨౦

1వంచ నావాం శతా న్యాశు సమానిన్య సమంతతః,
అన్యాః స్వస్తికవిజ్ఞేయా మహాఘంటాధరా వరాః. ౨౧

తా మారురోహ భరత శృతుఃపున్నశ్చ మహాబలః,
పురోహితశ్చ తత్సూర్యం గురవో బ్రాహ్మణాశ్చ యే. ౨౨
అనంతరం రాజదారా స్తథైవ శకటావళాః,
పతాకిన్యస్తు తా నావ స్వయం దాశై రిధిష్ఠితాః. ౨౩

వహంత్యో జన మారూఢం తథా సంవేతు రాశుగాః,
నావ శ్చారురుహు శ్చాన్యే స్వవైస్తేరు స్థభాఽవరే. ౨౪
అన్యే కుంభఘృతైస్తేరు రన్యే తేరుశ్చ బాహుభిః,
సా పుగ్ధ్యా ధ్వజసీగంగాం దాశై స్సంతారితా స్వయం. ౨౫

* మైత్రే ముహుర్తే ప్రియయా ప్రియాగవన ముత్తమం. ౨౬౪

* వ్యా: మైత్రే ఇత్యత్ర:—ముహూర్తసంఖ్యోక్తా
బృహస్పతినా - “రాద్రీ సూర్య స్థభా మైత్రీః పైత్రో,
వాసవ ఏవచ, ఆప్యో వైశ్వ స్థభా బ్రాహ్మణాకేకేంద్రా

౨౧. అంత వేకు వగుటతోడనే భరతాదులు తమప్రాతఃకార్యములు తీర్చుకొనిరి.

౨౨. గుహుని యజ్ఞప్రకార మ్మాదాశజను లందఱును బోయి యైదువందల నావలను సిగ్గము చేసి తెచ్చిరి. అట్లుగ జరుగంటలచే జెల్వారు స్వస్తికంబులను రాజనావలు గూడ నచటికి దే బడెను.

౨౩. అనంతరము భరతశత్రుఘ్నులను, వశిష్ఠాదిపురోహితులును నితర ద్విజోత్తములును గ్రామముగ నావలలోని కక్కిరి.

౨౪. తదనంతరము కొంఠాదులగు రాజదారులును, నటుపైన రథాదికంబులును, సైన్యములు, వారివారి పరికరంబులు మున్నగున వన్నియు నాయాయ నావలలో నుంపబడెను. పతాకాసహితంబులై దాశజనులచే నధిష్ఠింపబడిన యానావల నంద రధిరోహించిరి.

౨౫-౨౬. ఇటుల నాభరతుని సేనాదికంబుల నన్నింటిని గొని యానావలు మహావేగంబున బోవుచుండెను. మిగిలినవారందరు, కొందఱు నావలలోను, మఱికొందఱు తెప్పలపైనను, గొందఱు ఘటకుంభంబుల సాహాయ్యంబునను, మఱికొందఱు తీరుకొనుచును, ఇట్లు భరతుని సైన్యంబంతయు నా దాశజనుల సాహాయ్యంబున సురక్షితముగా నాగంగా నదిని దరించెను.

౨౬౪-౨౭౪. ఇట్లు గంగానదిని దరించి * మైత్రీముహూర్తమున బయలుదేరి పర్యాయగవనంబు వైపునకుబోయి యట నొక్కచో నకల

* మైత్రీముహూర్తం బను చోట :— ముహూర్తంబుల గూర్చి బృహస్పతి యిట్లు చెప్పినాడు. రాద్రీము, సార్వము, మైత్రీము, పైత్రీము, వాసవము, ఆప్యము, వైశ్యము, బ్రాహ్మము, సౌర్యము, వింద్రము, వింద్రాగ్న్యము, సైర్యము, వారుణము, ఆర్యమణము, భగాభ్యము నని పగటిముహూర్తములు పదునైదుగా నెఱుంగవలెను.

అశ్వనయిత్యాచ చమూం మహాత్మా నివేశయిత్యాచ
యథోపజోషం, దృష్టుం భరద్వాజ మృషిప్రవర్య మృత్వి
గ్వృతస్సన్ భరతః ప్రతస్థే. ౨౭౪

1 అశ్వమే ముని మానీనం జ్వలన్త మివ పావకం,
దృష్ట్వా సనామ భరత స్సాష్టాంగ మతిభక్తిః. ౨౭౪

జ్ఞాత్వా దాశరథిం ప్రీత్యా పూజయామాస మానిరాట్. ౨౯
భరద్వాజ ఉవాచ:—

ఆగతోసి కిమర్థం త్వం విపినం మునినేవితం. ౨౯౪

భరద్వాజవచ శ్శృత్వా భరత స్సాశ్రులోచనః,
సర్వం జానాసి భగవ స్సర్వభూతాశయస్థితః. 30౪

జ్ఞాతు మర్హసి మాం దేవ! శుద్ధోవాఽ శుద్ధ ఏవవా. 3౧

మమ రాజ్యేన కిం స్వామిన్ రామే తిష్ఠతి రాజని,
నేష్యేఽయోధ్యాం రమానాథం దాసవే వ్యతిసీచవత్. 3౨

స్తథైవచ ఐంద్రాగ్న్యై నైర్మత్యైవ వారుణాఽర్యమణో భగ్నీ
ఏతేఽహ్ని కృమశో జ్ఞేయా ముహూర్తా దశపంచ చేతి.
మైత్రే ముహూర్తే ప్రయాగవనం యయా విత్యన్వయః.
ఘటికామట్కుఏవ గంగాతరణ మితి భావః. తత్రాతిభ్యేన
నిరవధికలాభా స్మృహూర్త విశేషాక్తిః.

సైన్యంబును నిలిపి వశిష్ఠాదియుషి సమన్వితంబుగ బాదచారియై భరద్వాజాశ్రమంబునకు బోయెను,

౨౮౪. పోయి మహాతేజంబున హుతాగ్నింబోలె జెలుంగుచున్న యక్షాని సత్తముని గాంచి భరతుడు సాష్టాంగదండప్రణామం బొనరించెను.

౨౮౫. ఆ మృహరి సత్తముడును నా భరతుని యథావిధిగ సత్కరించి 'నాయనా! మునిజనసేవితంబగు నివ్వనంబునకు రాగతం చేమని యడిగెను.

౩౦౪-౩౧. భరతుడును బాష్పపిహితలోచనుడై 'దేవా! మీ యెఱుంగరాని దేదియు లేదు. సర్వజ్ఞులగు మీకు నే జెప్పవలసినదియు లేదు. నా యంతఃకరణము శుద్ధమైనదో కాదో తా మెఱుంగగలరు.

౩౨. స్వామి! క్షేప్తండ్రై రాజ్యార్హుండగు శ్రీరాచంద్రుండుండ న రాజ్యముతో నా కేమిపనియున్నది. ఆమృహమహాని నయోధ్యకు గొంపోయి యాతనిని రాజ్యంబున నిల్పి సేవకుడనై పరిచరింతును.

భరతాదులు మైత్రీముహూర్తంబున బ్రయాగవనంబునకు బోయి రని చెప్పబడుటచే నాఱుగడియలలోనే గంగానదిని దరించి రని యెఱుంగవలెను. ఇట్టి సుముహూర్తంబున బయలుదేరుటచేతనే వారికి భరద్వాజాశ్రమంబున నిట్టి నిరుపమానం బగు నాతిథ్యము లభించినదని యెఱుంగవలెను.

భరద్వాజ ఉవాచ:—

వత్స! జ్ఞాతం పురైవైత ద్భవిష్యం జ్ఞానచక్షుషా,
మా శుచ స్త్వం పరో భక్త శ్రీరామే లక్ష్మణాదపి. 33

1 విశేషం జ్ఞాతు మిచ్ఛామి మాతృగాఢం తవ మాతరం! 33౪

ఉవాచ పాంజలి ర్భూత్వా భరత సుత్యవా గృజాః. 3౪

యా మిమాం భగవన్ దీనాం కౌసల్యాం విద్ధి రాఘవ!
అస్యా వామభుజం శ్లిష్టే సుమిత్రా తిష్ఠతి స్వయం. 3౫

ఐశ్వర్యకామాం కై కేయా మనార్యా మార్యరూపిణీం,
మమైతాం మాతరిం విద్ధి నృశంసాం పాపనిశ్చయాం. 3౬
ప్రత్యువాచ మహాబుద్ధి ర్భరద్వాజ స్త మర్థవత్. 3౬౪

స దోషేణావగంతవ్యా కై కేయా భరత! త్వయా. 3౭

రామప్రవాజనం హ్యేత త్సుఖోదర్కం భవిష్యత్,
దేవానాం దానవానాంచ ఋషీణాం భావితాత్మనాం. 3౮

సేనాయాస్తు తవైతస్యాః కర్తు మిచ్ఛామి భోజనం,
మమ ప్రీతి ర్యథారూపా త్వ మహ్నో మనుజ్నభ. 3౯

ఆనీయతా మిత సేనే త్యాజ్ఞప్తః పరమర్షిణా,
తతస్తు చకే భరత సేనాయా ససముపాగమం.

33. ఇట్లు భరతుడు బల్కగానే భరద్వాజుం డిట్లనియె! 'కుమారా!
ఈ విషయం బంతయు దివ్యదృష్టింజేసి మున్నే తెలిసితివి. ఊహక
దుఃఖంపకుము. నిజముగ లక్ష్మణునికంటెను శ్రీరామునికి నవే
యొక్కవ భక్తుండవు.

33౪. నీ తల్లు లందఱును వీరేనా? వీరల నామవిశేషంబులను నాకు సుంత
తెల్పెదవా?

3౪. అని యడుగగానే పత్యవాక్యండుగు నా భరతు డిట్లు చెప్పదొడగను.

3౫. దేవా! దీనురాలై నిలుచున్న యామెయే కాసల్యాదేవి. ఆమెవామ
భుజం బవలంబించి నిలుచున్న యాపె సుమిత్రాదేవి.

3౬. విశ్వరథకొముకురాలును దుష్టచింతసురాలును, బాపవినిశ్చయూరాలును,
నగు నీ పయోముఖవిషకుంభమే మా తల్లియగు కైకేయి.

3౬౪. ఈమాటలు విని యాగతానాగతజ్ఞుం డగు నా భరద్వాజమహర్షి
యిట్లనెను.

3౬-3౮-3౯. ప్రభుకుమారా! యీ కైకేయియందు దోష మెంచబోకుము.
అయినను శ్రీరాముం డిట్లరణ్యంబులకు బోవుటచేతనే తపస్సుల
కును, దేవతలకును సుఖంబొన గూడును. కొన నా విషయమై నీవు
చింతింపవలసిన యవసరం బించుకయు లేదు. అది యటులుంచుము,
ఇప్పుడు నీతోడ నీసైనికులందఱు నా కతిథుల రైతిరి. నాయిచ్చు
నాకభ్యంబుగైగొని నన్ను సఫలీకృత మనోరథుని గావింపుడు.

౪౦. ఇట్లు భరద్వాజుడు పల్కగానే భరతుడు తన సమస్తసైన్యంబుల
రాబంచెను.

అగ్నిశాలాం ప్రవిశ్యాఽథ తీర్థాఽపః పరిమృజ్య ముఖమ్
అతిథేయక్రియాహేతో ర్విశ్వకర్మాణ మాహ్వాత్ . ౪౧

అహ్వాయే విశ్వకర్మాణ మహం శ్వప్తార మేవచ
ఘృతాచీ మథ విశ్వాచీం మిశ్రకేశీ మలంబునాం . ౪౨

శకగ్ం యా శోపతిష్ఠంతి బ్రహ్మణం యాశ్చ యోషితః .
౪౩

ఏవం సమాధినా యుక్త స్తేజసాఽప్రతిమేనచ,
శిక్షాస్వరసమాయుక్తం తపసా చాబ్రవీ స్సునిః . ౪౪

మనసా ధ్యాయత స్తస్య ప్రాజ్ఞుఖస్య కృతాంజలే,
ఆజగ్ము స్తాని సర్వాణి దైవతాని పృథక్ పృథక్ . ౪౫

తతోఽభ్యవర్తంత ఘనా దివ్యాః కుసుమవృష్టయః,
దివ్యదుందుభిః ఘోషశ్చ దిక్షు సర్వాసు శుశ్రువే . ౪౬

చతుశ్చాలాని శుభ్రాణి శాలాశ్చ గజవాజినాం,
హర్మ్యప్రాసాదసంబాధా స్తోరణాని శుభ్రానిచ . ౪౭

క్లుప్తసర్వావణం శ్రీమత్ స్వాస్తీర్లశయనోత్తమం,
వివేక మంత్రీభి స్సాకం భరతః కైకయానుతః . ౪౮

బిల్వా మార్దంగికా ఆసన్ శమ్యా గ్రాహ విభీతకాః,
అశ్వత్థా న ర్తకా శ్చానభరద్వాజస్య శాసనాత్ . ౪౯

౪౧. అంత నా భరద్వాజుండు తన యాశ్రమములోనికి బోయి యాచ మనము జేసి నేత్రాదికంబును చుడిచికొని యాతిభ్యం విమ్ముటకై సకలకిల్పనిర్మాత యగు విశ్వకర్మను, గృహనిర్మాతయగు త్వష్టను నాహ్వానించెను.

౪౨-౪౨౪. ఘృతాచి, విశ్వాచి, మిత్రకేళి, అలంబుస మున్నగు జేతేజెల్లాటక తైల నందఱిని, దుంబురునితోగూడ, నాట్యనిమిత్తమైయాహ్వానించెను.

౪౩౪. ఇట్లమ్మహామహుండు నిరవధిక లేజోవిరాజమానుండై శిక్షోక్తస్వర ప్రకారంబున నాయాయి దేవతల నందఱిని నాహ్వానించెను.

౪౪౪. త్రికరణశుద్ధియుక్తుండగు నమ్మహర్షి తపశ్శక్తింజేసి యయ్యైదేవతా నికరంబును నచటికి వచ్చి చేరిరి.

౪౫౪-౪౬౪. అంత నంతరిక్షింబునుండి పుష్పవర ములు కురియసాగెను. నలైస లందును దివ్యదుందుభినాదంబులు మ్రోయసాగెను. గజాశ్వముల కనువగు కాలలన్నియు నిర్మితములుకొనసాగెను. హర్మ్యప్రాసాదతోరణాదికములును నచ్చువడసాగెను.

౪౭౪. భరతునికి మృదులాస్తరణంబుతో నొప్పకయనోత్తమంబును, భద్రా సనంబును, సభాభవనంబును నేర్పడెను. అం దాభరతుండుచు నాతని మంతులు మున్నగువారును గొల్బుదీర్చియుండిరి.

౪౮౪-౪౯౪-౫౦౪. ఆహా! ఆ భరద్వాజముని మహిమం లేమని చెప్పవచ్చును? అతని యనుకాసనముజే నచటనున్న మారేడుచెట్లు మృదంగములు

మాలతీ మల్లికా జాతి ర్యా శ్చాన్యాః కాననే లతాః,
ప్రమదావిగ్రహం కృత్వా భరద్వాజాశ్రమేనవదత్. ౪౯౧
సురా స్సురాపాః పిబత పాయసం చ బుభుక్షి తాః,
మాంసాని చ సుమేధ్యాని భక్ష్యతాం యావ దిచ్ఛథ. ౫౦౧

యచ్ఛాద్య స్నాపయంతిస్మ నదీతీరేషు వల్లుషు
అప్యేకమేకం పురుషం ప్రమదా స్సప్త చాష్టచ ౫౧౧
సంవహత్య స్సమం పేతు ర్నార్యో రుచిరలోచనాః
పరిమృజ్య తదాన్యోన్యం పాయయంతి వరాంగనాః. ౫౨౧

తర్పితా స్సర్వకామై స్తే రక్తచందనరూక్షితాః,
నాశ్వబంధోఽశ్వ మాజానా న్న గజం కుంజరగ్రహాః, ౫౩౧
మత్త ప్రమత్త ముదితా చమూ స్సా తత్త్ర సంబభౌ. ౫౪౧

సంప్రహృష్టా నినేదుస్తే నరా స్తత్ర సహస్రశః,
నృత్యంతిస్మ హసంతిస్మ గాయంతిస్మచ సైనికాః. ౫౫౧
సమంతా త్పరిధావంతి మాలోపేతా స్సహస్రశః. ౫౬౧

అప్పరోగణసంయుక్తా సైన్యా వాచ ముదైరయా. ౫౭౧

నై వాయోధ్యం గమిష్యామో న గమిష్యామశ్చ దండకాన్
కుశలం భరతస్యాస్తు రామస్యాస్తు తథామఖం.

వాయింపసాగెను. జమ్మివృక్షములు తాళములు వేయుచుండెను. రావిచెట్టులు వాట్యమునేయుచుండెను. మాలతీమల్లికాదులగు అతా తల్లజంబులు తరుణీవేషంబులు గలకై మద్యపాయులగు నా భరతుని సైనికులకు మద్య మందిచ్చుచుండెను. అకట బడలినవారికి పాయస మందిచ్చుచుండెను. వలసినవారికి మేధ్యంబులగు మాంసంబు లిచ్చుచుండెను. తృప్తిగా భుజింపు డని యుపచారవాక్యంబులు పల్కుచుండెను.

౫౧౪-౫౧౫. ఒక్కొక్కపురుషుని నేడు నెనమండుగుడు తలిరుబోడులు సైత మెత్తుకొనిపోయి నదీజలంబుల నోలలాడించి యొడ్డుపైకి చెచ్చి తడియార్చి వారిలకు దృప్తియగునటులు మద్యపానంబు నేయించుచుండిరి.

౫౧౬-౫౧౭. ఇట్లుగ రక్తచందనాదిసంసేవితులై సర్వకామభోక్తలైన యా సైనికు లెల్లరకు మన్నుమిన్నులు చెలియలేదు. అశ్వబంధకుని కశ్యము కన్నడలేదు; మానంతునకు గజం బెఱుకవడలేదు.

౫౧౮-౫౧౯. కొందఱు బిగ్గన గేకలిడుచుండిరి; కొందఱు వాట్యములు నేయుచుండిరి; కొందఱు కలకల నవ్వుచుండిరి; కొందఱు గానము నేయుచుండిరి. కొందఱు పూదండ లలంకరించుకొని యటు నిటు బర్బులెత్తుచుండిరి.

౫౨౦-౫౨౧. ఆ సైనికు లందఱు నిట్లప్పురోగణపరివేషితులై యమ్మహర్షి యిచ్చిన యాతిభ్యమునం జేసి మత్తప్రమత్తులై మే మిటనుండి యయోధ్యకును బోము. దండకకును బోము. భరతునకు గుళలం బగుగాక. రామునకును నేమం బగుగాక యని పల్కుచుండిరి.

తతో భుక్తవతాం తేషాం తదన్న మమృతోపమం,
దివ్యా నుద్వీక్ష్య భక్ష్యం స్తా నభవ ద్భక్షణే మతిః. ౧౮

సాత్రాణాంచ సహస్రాణి స్థలీనాం నియుతాని చ,
న్యర్బదానిచ సాత్రాణి శాతకుంభమయాని చ. ౧౯

శుక్లా సంశుమత శ్చాపి దంతభావససంచర్యా,
దర్పణా పరిమృష్టాం శ్చ వాససాం చాపి సంచర్యా. ౨౦

1నాంగీచకార భరతో మృష్టాన్నం రామభక్తితః,
చఖాద కందమూలాని భరద్వాజాశ్రమే కృతే. ౨౧

2ఇత్యేవం రమమాణానాం దేవానా మివ సందనే,
భరద్వాజాశ్రమే రమ్యే సా రాత్రి ర్వ్యత్యవర్తత. ౨౨

ప్రతిజగ్నుశ్చ తా నద్యో గంధర్వాశ్చ యథాగతః. ౨౩

*తథైవ మత్తా మదిరోత్కటా సరా స్తథైవ దివ్యాగురుచర్ష

* వ్యా : తథైవేత్యతః:-ఇదం చాతిథ్యకరణ మైంద్ర
జాలికవ న్నమిధ్యేత్యాహ - తథైవేతి. మత్తాః - దృష్టా

౫౮. కొంతవడికి భోజనంబునకై యాహ్వానింపబడిరి. వారు భుజించుచున్న యన్న మమృతోపహాసముగ నుండెను. వారలకు వడ్డింపబడిన భక్ష్యంబులన్నియు దివ్యంబు లగుటచే నెన్ని భక్షించినను వారికి దృష్టి కలుగలేదు.

౫౯. పాదాద్విప్రత్యక్షనంబునకై యచ్చట వేనకువేలు పాత్రంబు లుండెను; లక్షలకొలదిగ బంగారు కుండలుండెను. ఏరు ద్రావుటకై మఱి కొట్లకొలదిగ బంగారుగిండు లుండెను.

౬౦. నిర్మలములై కొసలుదీతిన దంతకృష్ణంబులును నయ్యాళ్ళిమంబున గుప్పలెప్పలుగ నుండెను. నునుపుదేరిన యద్దంబులును బహళముగా నుండెను. ధరించుటకు వస్త్రసమాహంబులును లెక్కకు మిక్కిలిగా నుండెను.

౬౧. కాని యా మృషాన్నంబు లేమియు భరతు డంగీకరింపలేదు. శ్రీరామునియందలి భక్తివిశేషంబున జేసి యాతడు కందమాలంబులు మాత్రము భక్షించెను.

౬౨. ఇట్లుగ నా భరతుని సైనికు లందఱును, భరద్వాజాళ్ళిమంబున, దేవతలు నందనవనములో బలె గడపిరి.

౬౩. భరద్వాజానిచే నాచూతంబులైన దేవతాద్యపృథోగణంబు లన్నియును యథాగతంబుగ దమ తమ నెలవులకుం బోయిరి.

౬౪. * అమృహరిసతమునియాళ్ళిమంబున వచ్చిన జేజే లేగినను సైనికు లందఱు మద్వ్యహాసముక్తులై దివ్యాగురుచందనరూషిక్తులై యుండిరి.

* వ్యా : భరద్వాజాని యాతిభ్యము :— ఈ భరద్వాజాని యా

తిభ్య మింద్రాజాలమువలె మిథ్యగాదని తెలియుటకై శ్లోకములో 'తథైవ' అను పద ముపయోగింపబడినది. ఈ శ్లోకములోని మఱి

నోషితాః, తథైవ దివ్యా వివిధా స్సృగుత్తమాః పృథ
కృక్కిర్ణా మనుజైః పృమర్దితాః ౬౩౪

౩ పృత్యువాచ భరద్వాజో భ్రాతృదర్శనలాలసం,
భరతా ౨ ర్థతృతీయేషు యోజనే వ్యజనే వనే. ౬౪౪

చిత్రీకూటో గిరిస్తత్ర రమ్యనిర్మలకాననః,
ఉత్తరం పార్శ్వ మాసాద్య తతో దృక్ష్యసి రాఘవం. ౬౪౫

౪ భరతస్తు కృతానుజ్ఞః ప్రియయా రామసన్నిధిం,
చిత్రీకూట మనుప్రాప్య దూరే సంస్థాప్య సైనికాన్. ౬౬౪

రామనందర్శనాకాంక్షీ ప్రియయా భరత స్వయం,
శత్రుఘ్నేన సుమంత్రేణ గుహేనచ పరంతపః. ౬౬౫

తపస్విమండలం సర్వం విచిన్వానో న్యవర్తత, ౬౬౬

భోగై స్తృప్తాః మదిరోక్తృతాశ్చ - మద్యేన మత్తాశ్చ తథైవ
అనుభవకాల ఇవ వర్తిషతేత్యర్థః. పృమర్దితాః - పృ
ర్ణాశ్చ భోగవశా దితిభావః. పృథక్ పూర్వసృగోభ్య
విలక్షణాః

దివ్యంబు లగు పుష్పపహారంబు లన్నియు నా సైనికులు బాగుగా ననుభవించి వదలివేసిరి. అయినను నీ భోగంబులన్నియును యథా పూర్వముగా సంతృప్తిగా ననుభవించితే కాని యింద్రిజాలములో వలె గాదు.

౬౪౪-౬౪౫. ఇట్లారాత్రి కడ చని ప్రభాతకాలము కాగానే నా భరద్వాజుడు 'నాయనా! భరతా! యిక్కడికి మూడుయోజనముల న్నర దూరములో విజనంబగు విపినంబున చిత్రకూటగిరి యున్నది. దాని యుత్తరభాగంబున నొక యాశ్రమంబున శ్రీరాముని నీవు చూడగలవని యాతనికి శ్రీరాముడున్న నెలవును జెప్పెను.

౬౪౪-౬౪౫-౬౪౬. భరతుండును నట్లమ్మనిచే ననుజ్ఞాతుండై శ్రీరాముని సన్నిధిం జేరుటకై బయలుదేరి చిత్రకూటంబు జేరి తన సైనికుల నందఱను దూరముగా నునిచి శత్రుఃస్ముడును సుమంత్రుడు గుహుడు నాదిగా గల ముఖ్యజనము జెంటరాగా, ఋషిసంఘంబు లెల్ల నక్కజము పడునట్లుగ బాదచారియై పోవుచుండెను.

కొన్ని పదములకు వివరణమును నిట తెలుపబడుచున్నది. మత్రాః = భోగములచే దృష్టిసొంది మత్తలివవారు (భరతుని సైనికులు); మది రోక్కటాః = మద్యపానముచే మత్తలివవారు; తథైవ = పూర్వ మనుభవించినకాలమందు వలెనే యథావిధిగా సున్నట్టి; ప్రమర్దితాః ప్రకీర్ణాః = నలుగగొట్టబడినవియును జెదరియున్నవియును నగు పూలమాలలు. అనుభవించుటచే నిటులయిన వని భావము; పృథిక్ = వేరుగా నున్నవి - పూర్వము లా మనుభవించినవానికంటె విలక్షణముగా నున్నవని భావము.

1 అథ దాశరథి శ్చిత్రం చిత్రకూట మదర్శయత్,
భార్యా మమరసంకాశ శృచీ మివ పురందరః.

2

స రాజ్యా ద్భ్రంశనం భద్రే! స సుహృద్భి ర్వివా భవః,
మనో మే బాధతే దృష్ట్వా రమణీయ మిమం గిరిం.

2

యదీహ శరదో 2 నేకా స్వయా సార్థ మనిందితే. 20

లక్ష్మణేనచ వత్సామి స మాం శోకః ప్రధక్ష్మతి. 2

అసేన వనవాసేన మయా ప్రాప్తం ఫలద్వయం,
పితు శ్చాస్మణతా ధర్మే భరతస్య ప్రియం తతః.

2

వై దేహి! రమనే కచ్చి చ్చిత్రకూటే మయా సహ,
అధికం పురవాసాచ్చ మన్యేచ తవ దర్శనాత్.

2

లక్ష్మణ శ్చాపి ధర్మాత్మా మన్ని దేవే వ్యవస్థితః,
త్వం చానుకూలా వై దేహి! ప్రీతిం జనయతో మమ.

2

1 ఇయం గిరి శ్చిత్రకూట ఇయం మందాకినీ నదీ,
ఏత త్ప్రకాశతే దూరా న్నీలమేఘనిభం వనం.

2

౧౯. అట శ్రీరాముండును నియ్యిడు శచీదేవితో వోర చిత్ర
కూటమున విహరించుచు సీతతో నిట్లనెను.

౨౦-౨౦౪. దేవీ! రాజ్యము లేకపోయినను, మిత్రులందఱిని వీడి వచ్చినను
నా కేమియు బాధ కలుగుట లేదు. ఈ చిత్రకూట పరిసరంబు
లన్నియు నంత యానంద మొసంగుచున్నవి. అట్టి యానందమున
కాలవాలంబగు నివ్వనంబున నీవు నాదండ నున్నచో నిట్టి వత్సరంబు
లేన్నియేని యిట్టే కడచిపోగలవు.

౨౧. మఱి లక్ష్మణుండును నాయొద్దనే యున్నచో నీక జెప్పెడిదేమి!
నాకు విచారకారణమే లేదు.

౨౨. దేవీ! యీ వనవాసంబున నాకు రెండు ఫలితములు గల్గినవి.
ఒకటి తండ్రిని సత్యప్రజ్ఞాని గావించుట, రెండవది భరతునికి
బ్రിയంబు చేయుట.

౨౩. వైదేహీ! ఈ చిత్రకూటంబున నా తోడ గలిసియుండుట నీ
కెట్లుగా నున్నది? నాకు మాత్రము, ని వ్వునయంబును జూచుచుండు
టచే, నయోధ్యలో నున్నదానికంటెను నెక్కుడు ముఖంబుగానే
యున్నది.

౨౪. ధర్మాత్ముండగు లక్ష్మణుండును మద్యాజ్ఞాపరిపాలకుండై యున్నాడు.
నీవును నా కనుకూలంబుగ బ్రవర్తించి నా కెంతయు ముదంబు
గొల్పుచున్నావు.

౨౫. దేవీ! యిష్టవృత్తిప్రియదర్శనంబు నెంత పొగడినను దనివీటిదు.
ఇది చిత్రకూటపర్వతము. అయ్యదియే దివిజగంగ, అల్లదే నీల
మేఘప్రతీకాశంబగు కాననరాజము.

కుర్వంతి కుసుమాపీడా నిరస్సు సురభీ నమీ,
మేఘవృక్కాశైః ఫలకై ర్దాక్షిణ్యా యథా నరాః. 2౬

అయోధ్యేవ జనాకీర్ణా సంప్రీతి ప్రతిభాతీ మే. 2౬౫

1 ఇతీవ రామో బహు సంగతం వచః ప్రియాసహాయ స్సరితం,
ప్రీతి బుర్రవః, చచార రమ్యం నయనాంజనప్రభం నచిత్రి
కూటం రఘువంశవర్ధనః. 22౫

“వర్ణశాలాం తతో జగ్ము శ్రుయ స్తుష్టాః స్థితా న్తదా.” 2౫

2 ఏతస్మి న్నంతరే తత్ర శబ్దం శుశ్రావ రాఘవః,
ఉవాచ రామ స్సామిత్రిం పశ్యేహ శూరాయతే న్వనః. 2౯

స లక్ష్మణ స్సంతర్వరిత స్సాల మారుహ్య పుష్పితం,
ఉదబ్ముఖః ప్రేక్షమాణో దదర్శ మహతీం చమూం. ౩౦
శశంస సేనాం రామాయ వచనం చేద మబ్రవీత్. ౩౦౫

అగ్నిం సంశమయ త్వార్య స్థితాచ భజతాం గుహం,
సజ్యం కురుష్వ చాపంచ శరాంశ్చ కవచం తథా. ౩౧౫

సంసారిస్తోఽయ మరి ర్వీర! భరతో వధ్యవవ మే. ౩౨౫

౩౬. ఈ వనంబుల జూడుము. గమ గమ వలచు పూముత్తంబు లన్నియు నాదలల దాల్చి దాక్షిణాత్యులం బోలె నెట్లు సెన్నుమీఱు చున్నవో !

౩౭. బహుజనసంకులం బగు నయోధ్య సున్నపు డెటుల నుండునో యీ కాననంబున నున్న నా కళ్లే యున్నది.

౩౮. ఇట్లారమువంశశ్రేష్ఠుం డగు నా శ్రీరామచంద్రుడు మందాకినీతీర కాననంబుల నీతకు వర్ణించి చెప్పి యంజనప్రభాభాసమానం బగు నా చిత్రకూటంబునం గల చిత్రంబు లన్నియు విఘోకించుచు విహరించెను.

౩౯. అనంతర మా నీతారామలక్ష్మణులు పర్ణకాలలోనికిం బోయిరి.

౪౦. ఇంతలో భరతుని సైనికుల కోలాహలధ్వని శ్రీరాముని కర్ణరంధ్రములం బడుటచే నాతడు కారగా మరయ లక్ష్మణుని బంపెను.

౪౦-౪౦౫. అతండును వైశంబ పోయి యొక సాల వృక్షం బధిరోపించి యుత్తరపు దిక్కున నొక గొప్పసేన విడిసియుండుట జూచి యన్న తో నిట్టనెను.

౪౦౫. శ్రీరామా ! ఆ యగ్నిహోత్రంబుల నాత్మారోపణము చేయుము. ఇమ్మహాదేవిని ద్వరగా గుహలోనికి బంపివేయుము. నీ ధనుస్సున కల్లెత్రాడు తగిలించి కవచమ్మును దొడిగిఁగొని యమ్ములపాదులు గైకొమ్ము.

౪౦౬. మనకు దుఃఖకారకుం డగు భరతు డడే సైన్యసమేతుడై మనపై నెత్తి వచ్చుచున్నాడు. ఇదే నే నతని వధింపబోవుచున్నాను.

*భరతస్య వధే దోషం నాహం పశ్యామి రాఘవ,
పూర్వాపకారిణ స్త్ర్యగే న హ్యధర్మో విధీయతే.

౮౩౩

ఏతస్మిన్నిహతే కృతస్మిన్ మనుశాధి వసుంధరాం, ౮౩౪

ఇతి శ్రీరామాయణ సారోద్ధాతే అయోధ్యాకాండే
పంచ దశస్సర్గః.

—
షోడశస్సర్గః.

1 రామస్తు పరిసాన్తాన్వ్యైః థ ఏచనం చేద మబ్రవీత్. ౪

2 మత్ర ధనుషా కార్య మసినా వా సచర్మణా,
మహాహ్వానే మహాహ్వాజ్ఞే భరతే స్వయ మాగతే. ౧౪

శ్రుత్వా ప్రనాజినం మాం హి జటావల్కలధారిణం,
జానక్యా సహితం వీర ! త్వయాచ భరతర్షభ.

* వ్యా : భరత ఇతి:—అనేన త్యక్తధర్మస్య పూర్వా
పకారిణో వధే దోషో నాస్తీతి సూచితం. తథా చావస్తంబః
“యో హి సార్థ మసిక్వాంతం హంతి మన్యురేవ మన్యుః
స్పృశతి, న తస్మిన్దోష ఇతి పురాణే” ఇతి.

౮౩. * అట్లాతని వధించుట పాపకారణం బని నా కడ్డుసెప్పకుము.
కృతాపకార లగువారిం జంపుటలో దోషంబు లేకంబును లేదు.
మఱి భరతుడు మనకు మహాపకారి. ఈతని నా వాడిములుకుల కర
సేయుటలో దప్పేమి ?

౮౩౪. మఱియొక విశేషము - ఈతడు నిహతుం డగుచో నీవు నిష్క్రంతుక
ముగా రాజ్యముం బాలింపవచ్చును.

ఇది శ్రీరామాయణ సాక్షోద్ధారంబున నయోధ్యాకాండంబునందు
బదు నై ద వ స ర్గ ము .

పదునారవ సర్గము

౪. శ్రీరామండును నా లక్ష్మణునితో సాంత్యవ పచనంబులచే
నిట్లనెను.

౧౪. తమ్ముడా! ప్రాజ్ఞుండును మహాధనుర్ధరుండును నగు భరతుడు మన
నిమిత్తమే స్వయముగ వచ్చియుండెను. అట్టిచో ఖడ్గముతోగాని
ధనుస్సుతోగాని చేయవలసిన కార్యంబేమియో నాకు దోచుటలేదు.

౨౪-౩౪-౪. మనము జటావల్కలములు దాల్చి యారణ్యవాసంబు
నేయబూని యిటు లరణ్యముం గూర్చి వచ్చినది విని మిగుల దుఃఖము

* భరతుని వధించుట :— ఇట్లు చెప్పటచే నధార్మికుండును
బూర్వాపకారియు నగు వానిని జంపుటలో నధర్మంబు లేదని
తెలియుచున్నది. ఇట్లే యాపస్తంబులును, “సాయుధుం డైనవానిని
బూర్వశైతిని జంపుట దోషము కాదని పురాణము లుద్ఘోషించు
చున్న ” వని నూత్రించిరి.

న్నే హేనాకాంతహృదయ శోకేనాకులితేంద్రియః,
ద్రష్టు మభ్యాగతో హ్యేష భరతో నాన్యథాఽగతః. 34
అస్మాను మనసా హ్యేష నాప్రియం కించిదాచరేత్. ౪

విప్రియం కృతపూర్వం తే భరతేన కదా ను కిం? ౪౫

యది రాజ్యస్య హేతో స్తస్య మిమాం వాచం ప్రభాషనే,
వత్సోమి భరతం దృష్ట్వా రాజ్య మస్మై ప్రదీయతాం, ౫౫
ఉచ్యమానోపి భరతో బాధ మిత్యేవ వత్సయతి. ౬

తథోక్తో ధర్మశీలేన భ్రాత్ర తస్య హితే రతః,
అవతీర్యతు సాలాగ్రం తస్మా త్స సమితింజయః. ౭

లక్ష్మణః ప్రాంజలి రూఢి త్వా తస్థా రామస్య పార్శ్వతః. ౮

ఉవాచ వీడితో రామం లక్ష్మణ శ్శుభలక్షణః,
త్వాం మన్యే దృష్టు మాయాతః పితా దశరథ స్స్వయం. ౯

వీడితం లక్ష్మణం దృష్ట్వా రాఘవః ప్రత్యువాచ హే,
ఏష మన్యే మహాబాహు రిహఽస్మాన్ దృష్టు మాగతః. ౧౦

1 అత్రాంతరే మహాతేజా భరతః పురుషర్షభః,
పద్భ్యామేవ మహాబాహుః ప్రవివేక మహద్వనం. ౧౧

నంది, స్నేహభావంబున మనలను బురికి గొంపోవుటకై యీతడు వచ్చియున్నాడు. అంతియేకాని యీతని మనంబున గొండొక దురుదేశ మున్నట్లు నాకు బొడకట్టుటలేదు. ఈతడు మన పట్టున నెన్నడును మనంబున నైనను విప్రీయం కాచరించునది లేదు.

౪౪. ఓయీ! అట్లుగాక ఏ కెన్నడే నేడే సప్రీయం బొనర్చెనా?—
అతనిగూర్చి ఏ విట్లు పట్టుచుంటివి?

౫౪-౬. లేక రాజ్యాకాంక్షచే నిట్లునుచుంటివా? అగుచో నా రాజ్యం బంతయు ఏకే సమర్పింపుమని యా భరతునితో జెప్పి జైచెదను. బుద్ధిమంతుం డగు నాతడును నే జెప్పిన చొప్పున దప్పుక చేయును.

౭-౭౪. ఇట్లు శ్రీరామచంద్రుడు పల్కగానే యా లక్ష్మణుండును నా సాలవృక్షగ్రమునుండి గ్రక్కను దిగివచ్చి మాటుమాటాడక యా రామునిదండకు జేరెను.

౮౪-౯౪. చేరి 'యన్నా! నిన్ను జూచుటకై మన తండ్రిగారే' స్వయం ముగా వచ్చినారని తలంచుచున్నానని లక్ష్మణుం డనగా 'అవును. అయినయే యొకవేళ వచ్చియుండవచ్చు'నని రాముండు బదులు నెప్పెను.

౧౦౪-౧౧౪. వీ రిట్లు సంభాషించుకొనుచుండగానే మహాలేజస్కుండగు భరతుండును బాదచారియై యా వనము ప్రవేశించి చిత్రకూటపర్వ తంబున శ్రీరామని యాశ్రమం బున్నట్లు విని తనవైస్యంబంతయు

*న చిత్రకూటేతు గిరౌ నిశమ్య రామాశ్రమం పుణ్యజనో
పపన్నం, గుహేన సార్థం త్వరితో జగామ పునర్ని వేత్సైవ
చమూం మహాత్మా. ౧౧౪

1 శాలాయా స్తవగ్రీత స్తస్యా దదర్శ భరత స్తదా,
కాష్ఠాని చావభగ్నాని పుష్పాణ్యుపచితాని చ. ౧౨౪

కృతిం పృక్షే మృభిజ్జానం కుశచీరైః క్వచిత్ క్వచిత్. ౧౩
దదర్శచ వనే తస్మి న్మహత స్సంచయ్యా కృత్యా,
మృగానాం మహిషాణాం చ కరీషై శ్శీతకారణాత్. ౧౪

2 అథ గత్వాశ్రమపద సమీపం భరతో ముదా,
నీతారామపదై ర్యుక్తం పవిత్ర మతిశోభనం. ౧౫

3 దదర్శ దూరా దతిభాసురం శుభం రామస్య గేహం ముని
బృంధినీవితం, పృథ్వాగ్రీనంలగ్న సువల్కలాఽజినం
రామాభిరామం భరత స్సహానుజః. ౧౬

4 నిరీక్ష్య స ముహూర్తంతు దదర్శ భరతో గురుం
ఉటజే రామ మాసీనం జటామండలధారిణం, ౧౭

* వ్యాః చిత్రకూటేతి:—గుహేనేతి ప్రధానజనోప
లక్షణవదం. అన్వేషణార్థం చమూం స్థాపయిత్వేత్యర్థః.

1. వాల్మీ. రా: స్క. ౯౯. 2. అథ్యా. రా: స్క. ౯౯.

3. అథ్యా. రా: స్క. ౯. 4. వాల్మీ. రా: స్క. ౯౯.

నయ్యరణ్యంబున నుండ బంచి * గుహాదిముఖ్యజన పరివృతుండై
యటకు బోయెను.

౧౨౪-౧౩-౧౪. అట జన నాతని కయ్యాశ్రమసమీపంబున నింధనంబు
లును బుష్పసముదయంబులును బొడకట్టెను. మార్గము తిన్నగ
డలియుటకై దర్భలతోడను గుడ్డపేలికలతోడను నేర్పరుపబడిన సంకే
తంబులును గన్పట్టెను. శీతబాధను నివారించుకొనుటకై శేర్చిన
లేడులయు నెనుబోతులయు నేరుపిడుకలరాకులును జూపట్టెను.

౧౨౫-౧౬. అట్లు చూచుచు నేగి, యా నీతారాఘవ పదారవింద
పవిత్రితంబును మునిసమాహాసంసేవితంబును సమీపవృత్తాగ్రబద్ధ
వల్కలాజినంబును రామాభిరామేరితంబును నగు శ్రీరామచంద్రుని
నివాసంబును జూచెను.

౧౨౬-౧౭-౧౮-౨౦-౨౧. తత్ప్రసంగంబున, జటామండలధారియు వల్క
లాజినధరుండును మహాసారబాహుండును సింహస్కంధుండును

*వ్యా :—ఈ శ్లోకములో ‘గుహాన సార్థం అని ‘గుహునితో
గూడ రామాశ్రమమునకు భరతుడు పోయె’ నని చెప్పబడినది. గుహుం
దొక్కనితోడను మాత్రమే పోయెననియర్థము కాదు - గుహు
డు మొదలైన ముఖ్యజనులని యర్థము చేసికొనవలెను. అట్లే సైన్య
మును గూడ రామాశ్రేష్ఠతార్థమే యచ్చటచ్చట నడవిలో నుంచెనని
భావము.

తం తు కృష్ణాజనధరం చీరవల్కలవాసనం,
 సింహస్కంధం మహాబాహుం పుండరీకనిభేక్షణం, ౧౮
 పృథివ్యా సాగరాంతాయా భర్తారం ధర్మచారిణం,
 స్థండిలే దర్శనం స్త్రీర్ణం నీతయా లక్ష్మణేనచ, ౧౯
 ఉపవిష్టం మహాబాహుం బ్రహ్మణ మిన శాశ్వతం.
 లభ్యధావత ధర్మాత్మా భరతః కై కయీసుతః. ౨౦
 యస్సంసది ప్రకృతిభి ర్భవే ద్యుక్త ఉపాసితం,
 వన్త్యై ర్మృగై రుపాసీనస్సౌయ మాస్తే మమాగ్రిజః. ౨౧
 ఇత్యేవం విలప ద్దీనః ప్రస్వీన్నముఖపంకజః,
 పాదా వపాద్ర్య రామస్య పపాత భరతో రుదన్. ౨౨
 శత్రుఘ్న శ్చాపి రామస్య వపందే చరణౌ రుదన్. ౨౩

తా వుభౌ న సమాలింగ్య రామ శ్చాశ్రూణ్యవర్తయత్. ౨౩
 తత స్సుమంత్రేణ గుహేనచైవ సమాగతౌ రాజనుతా
 వరణ్యే, దివాకరశ్చైవ నిశాకరశ్చ యథాఽంబరే శుక్ర
 బ్రహ్మస్పతిభ్యాం. ౨౪

¹ జటిలం చీరవననం పాంజలిం పతితం భువి,
 లంకే భరత మారోవ్య పర్యవృచ్చ త్సమాహితః. ౨౫

చిరస్య బత! పశ్యామి దూరా ద్భరత మాగతం,

చతురుదధివేలావలయికవిశ్వంభరాధూర్వహుండును ధర్మమార్గాను
రక్తుండును స్థండిలశయమండును నాద్యంతరహితబ్రహ్మమకారియు
నగు నా శ్రీరామచంద్రుని జూచి రివ్వున బరుజెత్తి పోవుచు
'నయ్యో! సామంతమంత్రిధిట పరివారజనసమేతుండై కొబ్బడిపీటి
యందు నా యన్న యీ వన్యమృగంబుల కెల్ల బ్రభువై క్రొలు
చున్నాడా?'

౨౨. అని విలపించుచు నా శ్రీరాముని పాదసరోరుహంబులు కేరక
మునుపే భూమిపై బడిపోయెను.

౨౩. శక్రుఁఘ్నుండును దీనముగా నేడ్చుచు శ్రీరాముని పాదారవిందము
లకు నమస్కరించెను.

౨౪. ఆ భరతశక్రుఁఘ్నుల గొగిలించుకొని శ్రీరాముండును గన్నరువిడిచెను.

౨౫. ఇట్లయ్యరంగ్యంబున నున్న శ్రీరామభితులు, సుమంత్రగుహసహితులై
శుకశ్రబ్ధహస్తతియుతులగు సూర్యచంద్రులుంబలె కలింగిరి.

౨౬. జటావల్కలధరుండును భూపతికుండును బ్రాంజలియు
నైన భరతుని నొడిలో కేర్చికొని యాతనితో శ్రీరామచంద్రుం
డిట్లనియె.

౨౭. తమ్ముడా, భరతా! నిన్ను జూచి యెన్ని నాల్గయినదోయీ! నిన్ను
నీ మేనమామగృహంబునకు పోవునప్పుడు చూచితిని. అప్పుటికిప్పుడు

దుష్ప్రసాదక మరణ్యైస్సీ ౩౦ తాత ! వన మాగతః. ౨౬

* కచ్చి ద్దశరథో రాజా కుశలీ సత్యసంగరః,
కచ్చి సుఖావసే తాత ! పితరం సత్యవిక్రమం. ౨౭

ఇత్యుక్తాణా ముపాధ్యాయో యథావ త్తాత ! పూజ్యతే. ౨౮

సా తాత కచ్చి త్కౌసల్యా సుమిత్రా చ ప్రజావతీ,
సుఖినీ కచ్చిదార్యాచ దేవీ నందతి కైకయా ? ౨౯

కచ్చి నాశ్మసమా శ్శూరా శ్శూరితవంతో జితేంద్రియాః,
కులీనా శ్చింతిత్వాశ్చ కృతాస్తే తాత మంత్రీణః. ౩౦

కచ్చి క్షిపాసా న్మూర్ఖాణా మేక మిచ్ఛసి పండితం. ౩౧

కచ్చి స్మశ్వా న్మహత్స్వేవ మధ్యమేషుచ మధ్యమాః,
జఘన్యాః జఘన్యేషు భృత్యాః కర్మసు యోజితాః. ౩౨

— * వ్యా : కచ్చి ద్దశరథేతి :—అథ భగవాన్ శ్రీరామః
ప్రశ్న వ్యాజేన రాజ్య రక్షణనీతిప్రకారాన్ శిక్షయతి,
పశ్చాత్తతః పాత్యయశ్రీవణ భరతస్థండిలశయనాదివ్యాసా
రేణ నిమిషదేశావకాశాభివాన్.

గురుతింపరాని సిఠిలో మఱిల జాచుచున్నాను. నాయనా! నిత్ర వనంబునకు రాగతంబేమి?

౨౩. ఓయీ! సత్యపరాక్రముండగు మన తండ్రిగారు కుశలముగా నున్నారగద? అమ్మహామహుని కేమరక శుశ్రూష యొనర్చు చుంటివా?

౨౪. ఇట్వీకుల కొచ్చాగ్యుండగు నా వసిష్ఠమహర్షి నరమరలు లేక పూజించుచుంటివా?

౨౫. నన్ను బాసినదుఃఖముచే నెల్లపుడుకడుం బొగులుచుండు కొసల్యయు, ప్రజావతియును సుమిత్రయును సుఖముగా నున్నారా? కైకేయా మాత సంతసము గనుచున్నదా?

౨౬. నీ మంత్రి లందఱును బ్రాణసమానులును కూరులును రిత్తికాస్త్ర పారంగతులును లంచములు మున్నగునవి యపేక్షింపనివారును సత్కులప్రసూతులును బరాభిప్రాయజ్ఞులును నైయున్నారా?

౩౦. మూర్ఖులగువారు వేయిమందికంటె బండితు డగువాని నొక్కని ప్రాప్తును గోరుచుంటివికదా?

౩౧. భటులలో గొంచె ముత్కృష్టులుగ నుండువారిని బెదటికపు బనుల లోను మధ్యములుగ నుండువారిని చంకకంటె దక్కువపనులలోను, హీనజాతిభృత్యులను హీనకార్యములలోను మాత్రమే నియమించు చుంటివికదా?

*వ్యా: తండ్రిగా రనుచోట:—ఇట శ్రీరామచంద్రుడు కుశల ప్రశ్నమిషణే భరతునికి రాజనీతి ప్రకారంబు గలపుచున్నాడు. ఇక్కార్యము తరువాత జేయ ననువుపడదు. ఏలయన శ్రీరాముడు దశరథుని మరణవార్తను విని తదుఃఖమున మునింగియుండును. భర తుండును స్పండిలశయనాదివ్యాపారంబు చేసికొనుచుండును గాన నీ యుపదేశంబున కిదియే యదను.

*ఉపాయకుశలం వైద్యం భృత్యసందూషణే రతం, ;
శూరం మైశ్వర్యకామంచ యో న హంతి న వధ్యతే. : 39

* వ్యా : ఉపాయకుశలమితి :- ఉపాయేషు-సామాన్య
పాయేషు; కుశలం - నిపుణం; వైద్యం - కణికోక్తకుటిల
నీతివిద్యావిదం యద్వా చాణక్యద్యుక్తకుటిల నీతి
శాస్త్రవిదం; భృత్యసందూషణే రతం— అంతరంగభృత్యా
నాంఽసందూషణే - అసద్దోష్టోద్ఘాటనేన తద్విఘటనే రతం;
శూరం-రాజహింసనేఽపి నిర్భయం; ఐశ్వర్యకామం - క్రమేణ
రాజైశ్వర్యాక్రమణకామం చ పురుషం యో న హంతి న
రాజా తేనైవ వధ్యతే, రాజ్యా ద్భ్రష్టో భవతీత్యర్థః. తథా
చ కామందకః :- శ్లో|| “తుల్యార్థం తుల్యసామర్థ్యం మర్కజం
వ్యవసాయినం, అర్థరాజ్యహరం భృత్యం యో న హంతి న
వధ్యతే.” ఇతి.

3-౨. ఉపాయంబులు దెలిసినవాడును గణితుడును గొండెములునెప్పి
సత్వేనకులపై బ్రభువున కసహ్యము గల్గించువాడును, కూరుండును,
నెప్పుడో యొకప్పుడు పృథ్వీరాజ్యమును సైతము కబళింపజూచు
వాడును నగు భృత్యుడున్నచో నాతడు తెడలనడుపబడవలయును.
అట్లు కానిచో నా పృథువునకే ముప్పు వాటిలును.

శిష్యా : సామాన్యపాయంబులనుచోట:— ఈ శ్లోకంబులలోని
పదంబులకు వివరణము తెలుపబడుచున్నది. ఉపాయేషు = సామ
దాన భేదదండోపాయములందు; కుళలం = నిపుణుడును; కైద్యం =
కణితుడు చాణక్యుడు మున్నగు రాజనీతికాస్త్రజ్ఞులు చెప్పిన నీతికా
స్త్రము లెఱింగినవాడును; భృత్యసందూషణేరతం = అంతరంగిక భృత్యు
లైనవారలందు లేనిశేరము లాశోపించి వారలను తెడల నడిపింప
జూచువాడును; కూరం = రాజును హింసించుటలోగూడ నిర్భీకుం
డును; విశ్వర్యకామం = క్రమముగా రాజనైశ్వర్యంబుగూడ వాక్ర
మింప నిచ్చగలవాడునునగు; పురుషం = పురుషుని; యః = ఎవడు
న హంతి = చంపుడో; సః = అట్టిరాజా; తేనైవ = ఆ సామాన్య
పాయజ్ఞాండగు పురుషునిచేతనే; వధ్యతే = చంపబడు చున్నాడు.
అనగా రాజ్యభృష్టుడు కావించబడుచున్నాడు. ఇట్టి పురుషుండు
నీ సన్నిధానమున లేడుగదా? యని శ్రీరాముడు భరతుని బ్రశ్నించు
చున్నాడు. అట్టిపురుషుని కేరదీయరాదని కామందక నీతికాస్త్ర
మందును జెప్పబడుచున్నది : “తనత సమానమైన ధనముగలవాడును
సమానముగు సామర్థ్యము గలవాడును, మర్మంబులు దెలిసినవాడును
నెల్లప్పు డెదియో ప్రయత్నంబున మగ్నుడైయుండువాడును, రాజ
స్వమును రాజ్యంబును హరించువాడునునగు భృత్యుడు నిహకుడు
కాకున్నచో నాతనిచేత పృథువే నిహకు డగుట నునిశ్చయము.

శచ్చి ద్భూస్య భక్తంచ వేతనంచ యథోచితం,
సంప్రాప్తకాలం దాతవ్యం దదాతి న విలంబనే. 33

1 ప్రిసాదో నిష్ఫలౌ యస్య కోధశ్చాపి నిర్ధకః,
స తిం భరత మిచ్ఛంతి వండం పతి మివ ప్రేయః 34

2 శచ్చి జ్ఞానపదో విద్వాన్ దక్షిణః ప్రతిభానవాన్,
యథోక్తవాదీ దూతస్తే కృతో భరత ! పండితః ? 35

వ్యా : శచ్చిజ్ఞాన పదఐత్యత్ర :—జ్ఞానపదః - స్వజ్ఞాన
పదభవః, పరజ్ఞానపదభవశ్చేత్ త్పరపాత మాచరేత్;
విద్వాన్ - పరాభిప్రాయజ్ఞః ; దక్షిణః - సమర్థః ; ప్రతిభాన
వాన్ - ప్రతిభుత్పన్నమతిః ; పరోక్తస్యాఽవిలంబ ముచి
త్రరజ్ఞ ఇతియావత్ ; యథోక్తవాదీ - ఉక్తమనతిక్రమ్య
ప్రసంగేషవచనశీలః ; కార్యోపయోగితయా బహువిధం
వహరన్నపి స్వామ్యుక్త మజహదేవ వ్యవహరేతియావత్ ;
పండితః - పరిచ్ఛేత్తా, “ పరిచ్ఛేదో హి పండిత్య ” మిత్యుక్తేః.
దూత మనుః :- శ్లో॥ దూతం చైవ ప్రకీర్త్యంతి నర్వశాస్త్ర
గ్రంథం, ఇంగితాకారచేష్టజం శుచిందక్షం కులోద్గతం” ఇతి.

౩౩. సైన్యంబుల కీయవలసిన తీతబలైములు యథోచితంబుగా గాలహర
ణంబులేక యథాకాలంబుగా నిచ్చుచున్నావా?
౩౪. ఏరాజు నసుగ్రహముచే నించుకైనను లాభసంపద పొరయకయు
నాతని యాగ్రహముచే లేశమైన శిక్షాపారుష్యము గలుగకయు
నున్నచో నట్టిధరణీశుని, నపుంసకుండగు పతిని స్త్రీలుబోలె, బ్రజలు
కుటారించివేయుదురు.
౩౫. స్వదేశమందే జన్మించినవాడును బరుల యభిప్రాయము లెస్సగా
దెలియగలఁడును, సమర్థుడును, రాజున కనుకూలంబుగ బ్రతిభాష
ణము నేయువాడును దౌత్యంబు సక్రమంబుగ నెఱపగలవాడును
మాత్రమే నీచే దూతగా నియమింపబడెను గదా.

* వ్యా : దూతునివిషయము:—శ్లోకములోని కొన్ని పదముల కిల
వివరణము తెలుపబడుచున్నది. జానపదం - స్వదేశమందు జన్మించిన
వాడు; విదేశజన్మదైనచో దన దేశసంబంధముగల రాజకార్యము
వచ్చినచో బక్షపాత మాచరింపవచ్చును. కాన దూత స్వదేశజుడై
యుండవలెనని భావము; విద్వాత్ - పరాభిప్రాయజ్ఞుడు; దక్షిణః-
సమర్థుడు; పృతిభానవాత్ - సమయస్ఫూర్తికలవాడు. అనగా నితరు
డాడినమాటకు తెంటనే తగు ప్రత్యుత్తర మిచ్చువాడు; యథోక్త
వాడీ - రాయచారము నేయునపుడు రాజు చెప్పిన సందేశముమాటలు
విడువకుండ రాజకార్యసంధానానుకూలంబుగ మాటలాడు నేర్పు
గలవాడు; ఇట్టివాడే దూతగా నుండదగునని మనువును జెప్పు
చున్నాడు. “నీతికాస్త్రపారంగతుడును బరుల యింగితకారణేష్టలు
మాచుటతోడనే తెలియగలవాడును రాజునకు ద్రోహమాచరింపని
పరిశుద్ధమనస్కుడును కులక్రమాగతముగ వచ్చినవాడును నగు
తానిని దూతగా నియమింపదగును.”

* కచ్చి దష్టాదశాఽన్యేషు స్వపక్షే దశపంచచ,

వ్యా : కచ్చి దష్టాదశేత్యతః :— అన్యేషు = పర పక్షేషు; అష్టాదశతీర్థాని; స్వపక్షే పంచదశ తీర్థానిచ; అవి జ్ఞాతైః = పరస్పర మన్వై శ్చానిజ్ఞాతైః - విజ్ఞాతత్వే తేషాం సాంకేతికవ్యవహరప్రాదుర్యాత్. ఏతస్మిన్ తీర్థే తీర్థిప్రీతి శ్చార్హతైః = వేషాంతరధారిభి శ్చార్హతైః - కృత్రిమాత్ కప్రిత్యయః, వేత్సి కచ్చిత్? = ఏతానిన్యాయతోఽన్యాయ తోవా ప్రవర్తనం జానాసి కచ్చిదిత్యర్థః. తీర్థశబ్దార్థ మూహ హలాయుధః— శ్లో॥ “యోనా జలావతారేచ మంత్ర్యా ద్యష్టాదశాస్వపి, పుణ్యక్షేత్రే తథా చాత్రే తీర్థం స్యా ద్దర్శనేవ్యపి.” ఇతి.

తానీమా స్యష్టాదశచాణక్యనీతిశాస్త్రీక్తాని తీర్థాని - మంత్రీపురోహిత యువరాజసేనాపతి దావారి కాఽంతర్వంశిక కారాగారాధికృతాఽర్థసంచయకృ త్కార్యనియోజక ప్రాప్తి వాక సేనానాయక సగరాధ్యక్ష కర్మాంతిక సభ్య ధర్మాధ్యక్ష దండపాల దుర్గపాల రాష్ట్రాంతపాలాః. ఏషేష మంత్రీపురో హిత యువరాజ వ్యతిరిక్తాని స్వపక్షే పంచదశ తీర్థాని.

(1) మంత్రీ (2) పురోహిత (3) యువరాజ (4) సేనా పతయః Commander-in-chief ప్రసిద్ధాః (5) దావారికః అంతఃపురాదిద్వారరక్షణాధికృతజననిర్వాహకః Royal body guard (6) అంతర్వంశికః—అంతఃపుర కార్యనిర్వాహకః. (Home manager) (7) కారాగారం - అపరాధినాం బంధగృహం

౩౬. ముగురేసి దూతల నొకరి విషయ మొకరికి జలియకుండ బంపి శక్తు
పక్షములో * పదునెన్నిది తీర్థములయు, స్వపక్షమున పదునెడు

* వ్యా: పదునెన్నిదితీర్థములు:- తీర్థశబ్దపర్యాయపదములు చాలా
యుధ నిఘంటువులో నిట్లుచెప్పబడినవి: తీర్థము= కారణము; జలావ
తారము, మంత్రమున్నగు పదునెనమండు) తీర్థములు; పుణ్యక్షే
త్రము; పాత్ర; షడ్దర్శనములు (1 కపిలకృతసాంఖ్యము 2 పఠం
జలికృతయోగము 3 గౌతమకృతన్యాయము 4 కాణాదకృతశకేషి
కము 5 జైమినికృతపూర్వమిమాంస 6 వ్యాసకృతోత్తరమి
మాంస)

చాణక్యసిరిశాస్త్రానుసారము పదునెన్నిదితీర్థము లిట్లు చెప్పబడినవి.
1. మంత్ర, 2. పురోహితుడు, 3. యువరాజు, 4. సేనాపతి,
5. జావారికుడు, 6. అంతర్వంశికుడు, 7. కారాగారాధిపతి,
8. అర్థసంచయకర్త, 9. కార్యనియోజకుడు, 10. పౌర్యోద్ధి
వాకుడు, 11. సేనానాయకుడు, 12. నగరాధ్యక్షుడు, 13. కర్మాం
తికుడు, 14. సభ్యుడు, 15. ధర్మాధ్యక్షుడు, 16. దండపాలుడు,
17. దుర్గపాలుడు, 18. రాష్ట్రాంతపాలుడు. వీరిలో మంత్రపురో
హిత యువరాజులు దక్క మిగిలినవారు స్వపక్షముతో బదునెడు
తీర్థము లనబరగుచున్నారు.

ఈ పదునెన్నిది తీర్థములనుగూర్చి యిట్ల విశేషముగా చెలుపబడు
చున్నది. మంత్ర పురోహిత యువరాజులు పౌర్యోద్ధి. కాన నాపద
ముల కర్తము వివరింపలేదు. (4) సేనాపతి (కమాండర్ ఇన్ చీఫ్),
(5) జావారికుడు - (రాయల్ బాడీగార్డు) అంతఃపురాది ద్వారము
లందుండు కాపలావారలపై నధికారి. ఆనగా వారు తమతమవిధిని
సక్రమముగ నెరవేర్చుచుండిరా లేదాయని చూచువాడు. (6) అంత
ర్వంశికుడు - (హోము మానేజరు) అంతఃపురములోని జనంబులకు
గావలసిన వస్తుసంచయము నిచ్చుట మున్నగు కార్యములను నిర్వ
హించువాడు, (7) కారాగారాధిపతి - (నూపరింటెండెంటు రిఫ్
రెల్సి.) జైళ్ల కధికారి (8) అర్థసంచయకర్త - (ట్రెజరర్) బాక్కు

తొలి ప్రతి రవిజ్ఞానైశ్వర్య తీర్థాని చారిత్ర : ?

38.

తత్సాధ్యుః Superintendent of jails కారాగారాధ్యక్షః;

(8) ఆర్థసంచయకృత్ (Treasurer) - ధనాధ్యక్షుఁ; (9) కార్య నియోజకఁ - Secretary రాజాజ్ఞాయా బహిఃప్రచారకర్త;

(10) పాండిట్వాక: Law member వ్యవహారపరిష్టా; తల్లకుణ
ముక్తం-“వివాదే పుచ్చతి పశ్నం పతిపశ్నం తథైవచ,
ప్రియపూర్వం పాగ్వతి పాండివాక సత స్మృతః” ఇతి;

(11) సేనానాయక:- సేనాయూ, భృశిజీవనాదిదానాధ్యక్షుః;
 Commander (12) నగరాధ్యక్ష: - రాత్రౌ నగర శోధన
 నగరద్వారపాళికారాదిరక్షణ సంవిధానకర్తా Mayor;

Financiar (14)సభ్యుః - ప్రతిదినం సభాసభ్యులందఱు
రాజమంత్రి ప్రభృతి సముచితాసనవిసభ్యానయనాఽ
సభ్యుని యథోచిత వేషన సభానిశ్చర్యకరణ సభా రక్షణాది

విధానిజన నిర్వాహక: Executive member (15) ధర్మా
 ధ్యక్ష: Chief Justice - యదా భాగాదివిషయేషు వివాదం
 వివాదాం వివాదపదవిశోధన పూర్వకం యథాధర్మకాశ్రం
 కమనకర:; (16) దండపాల: - వరస్యాసహర

అనరాధకారిణి రాజాజ్ఞప్రకారేణ కరణిర్యవది
జనపియోజకః; Jailer (17) ముద్రా-

సర్వ సంతతిరక్షక జన శిల్పి హనుమంత

తీర్థములయు న్యాయాన్యాయ పరివర్తనల చెలిసికొనుచున్నవా ?

సముపై నధికారి (9) కార్యనిర్వాహకుడు - (సెక్రటరీ) రాజాజ్ఞల నన్నిటిని బ్రజలకు చెలియుటకై ప్రకటింపజేయువాడు. (10) పాండిత్యవాకుడు - (లా మెంబరు) వివాదములలో బ్రశ్న ప్రితి ప్రశ్నములు చేయు న్యాయాధికారి (11) సేనానాయకుడు - (కమాండర్) సైన్యముల కీయవలసిన జీతబత్తెములు బహుమానములు మున్నగునవి రాజునొద్దనుండి కైకొనియిచ్చువాడు. (12) నగరాధ్యక్షుడు - (మేయర్) రాజ్యములందు దొంగతనమాదిగా గల నేరములు జరుగకుండ జూచుచు, నగరద్వారములు సరిగా బంధింపబడు చుండుట సామ్రాజ్యము మున్నగునవికూడ జూచువాడు. (13) కర్మాచరికుడు - (ఫైనాన్సియర్) సైనికులు గాక మిగిలినవారి కందఱికి రావలసిన జీతబత్తెముల, నొక్కసారిగా రాజునొద్ద కైకొని వారివారికి బ్రశ్నేకముగా నిచ్చువాడు (14) సభ్యుడు - (ఎగ్జిక్యూటివ్ మెంబరు) రాజసభాధివనము నలంకరించుట, రాజు మంత్రమున్నగు వారికి సుచితాసనముల సుచితస్థలంబుల నేర్పఱచుట, అసభ్యులను సభలోనికి రానియకుండుట, సభ్యులనుమాత్రమే రానిచ్చి వారల కుచితాసనంబు లిచ్చి గౌరవించుట, సభలో నుండువారు నిశ్శబ్దముగ నుండునట్లుచేసి తత్సభారక్షణము నేయుచున్న జనులకు నిర్వాహకుడు (15) ధర్మాధ్యక్షుడు - (చీఫ్ జస్టిస్) వివాదకారణముల నారసి ధర్మశాస్త్రానుసారముగ వివాదముల నుపశమింప జేయువాడు (16) దండపాలుడు - (జైలర్) అపరాధులకు విధించిన దండనములను నిర్వహించు జనుల కధికారి. (17) దుర్గపాలుడు - (ఫ్యాంటియర్ గార్డు) దుర్గముల నన్నిటిని రక్షించు జనుల కధికారి (8) రాష్ట్రాంతపాలుడు - (రెజిమెంట్ గవర్నరు) తమరాజ్యమునకు సరి

*కచ్చి న్న లోకాయతికా బ్రాహ్మణాం స్తాత సేవసే,
అనర్థకుశలా హ్యేతే బాలాః పండితమానిసః.

32

♦ ధర్మశాస్త్రేషు ముఖ్యేషు విద్యమానేషు దుర్బుధాః,
బుద్ధి మాన్వీక్షికీం పాప్య నిరర్థం ప్రవదంతి తే.

33

Guard (18) రాష్ట్రాంతపాలః - స్వరాష్ట్రసీమాంతే
సర్వాసు దిక్షు పరరాజాకృమణాదినివాసాయ సదా తద్రీ
క్షణం కుర్వతాం నిర్వాహకః. Lieutenant governor ఇతి.

* వ్యాః కచ్చి న్న లోకాయతికానితి :— లోకాయతి
కా - లోకే స్వాధీనతం విస్తృతం లోకాయతం, ప్రత్యక్ష
ప్రమాణం, తదేతేషా మస్తీతి లోకాయతికాః - ప్రత్యక్ష
ప్రమాణకాః - నాస్తికాః - బాధచార్యాకాదయః. తా
బ్రాహ్మణా న సేవసే కచ్చిత్? అసేవాయాం హేతుమాహ-
అనర్థేతి. అనర్థః - ధర్మానుష్ఠానశ్రద్ధావైకల్యతన్మూలకనష్ట
బహిష్కారసరకపతనాదిః; తత్ర కుశలాః - దుర్బోధసేవ
తత్సంపాదకా ఇత్యర్థః. బాలాః - తత్త్వజ్ఞానవిరోధ్యజ్ఞాన
యుక్తాః; అథచ పండితమానిసః - అపండితం ఆత్మానం
పండితం మన్వానాః.

♦ వ్యాః ధర్మశాస్త్రేష్వితి:—దుర్బుధాః, పండితాః
విపరీతబుద్ధయః; తే ముఖ్యేషు ధర్మశాస్త్రేషు

32. *ప్రత్యక్షప్రమాణకులగు బౌద్ధచార్వాకులను ఏ శిష్యుడును సేవించుట శ్రేయశ్చ? ఏలయన వీరిబోధలు వేదవిహిత ధర్మమార్గమును బోధింపక యధర్మమార్గమున దోయుటచే నరకపతన మాదిగాగల్గు ననర్థముల గల్గించుటలో వీరు మహాబుద్ధికుళులు.

3౩. * ముఖ్యములగు ధర్మశాస్త్రము తెన్నియో యుండ శుష్కతర్క విషయముల జేకొని వీరి కల్లుచును నిరర్థకముగ బ్రలపించుచుందురు.

హస్తముగా నున్న ప్రదేశములను ఆ సరిహద్దులలో నున్న రాజు లాక్రమణము జేసికొనకుండ జూచువాడు.

*వ్యా : ప్రత్యక్షప్రమాణకు లనుచోట:—శ్లోకములోని కొన్ని పదముల కిచట వివరణము తెలుపబడుచున్నది. లోకాయతకాః - ప్రత్యక్ష ప్రమాణకు లయిన బౌద్ధచార్వాకాదులు అనగా నాస్తికులని భావము. వారలను సేవింపరాదు. అట్లు సేవజేయుటచే ననర్థములు గల్గునని తెల్పబడుచున్నది; అనర్థకుళలాః - ధర్మానుష్ఠానమం దాసక్తి నశించి శ్రద్ధాపై కల్యమును, సజ్జనబహిష్కారమును గల్గి యైన నరక పతనమాదిగాగల్గు ముష్టఫలితములు గల్గించుటలో చిరుదండిన చేతులు. బాలాః - తత్త్వజ్ఞానమునకు విరోధియైన యజ్ఞానముతోగూడు కొన్నవారు; పండితమానిసః - తా మపండితులయ్యు బండితుల మనుకొనువారు; మర్బుధాః - వేదమార్గమునకు విపరీతమైన బుద్ధిగలవారు.

* అట్టి వేదమార్గవిపరీత బుద్ధులు ముఖ్యములగు ధర్మశాస్త్రము లుండగ శుష్కతర్క విషయములగు బుద్ధిని జేకొని ప్రలాపములు.

♦ కచ్చిత్ ప్రీతిః సాంత్వయసి కచ్చి ద్దుహ్యం న భావసే
కచ్చి ద్దర్శయసే నిత్యం మనుష్యాణాం విభాషితం. ౩౯

దేవతార్థే చ పితృణే బ్రాహ్మణాభ్యాః తేషు చ,
యో ధేషు మిత్రవర్గేషు కచ్చి ద్దచ్చతి తే వ్యయః. ౪౦

యాని ముఖ్యాభిశప్తానాం పతం త్యశూణి రాఘవ !
తాని పుత్రప్రశూణ ఘ్నంతి ప్రీత్యర్థ మనుశాసతః. ౪౧

సత్సంప్రదాయ పరంపరయా పత్యమానేషు సత్సుః; అన్వీక్షుకీం
బుద్ధిం ప్రాప్య- శుష్కతర్కవిషయాం బుద్ధి మాన్ధ్యాయః; నిరరం-
నిష్ప్రియోఽనం; ప్రవదంతి. “ఆరంభస్థానదేశంచ వేద
శాస్త్రవిరోధినా, యస్తర్కేణానుసంధత్తే స ధర్మం వేద నేతరః”
ఇతి.

♦ వ్యాః కచ్చిత్ స్త్రీయ ఇతి :—అనేన స్త్రీయో
దాసమానసత్కారైః పోష్యా ఇతి గమ్యతే, “అనిషిద్ధనుఖ
త్యాగీ వశురేవ న సంశయః” ఇతి స్మరణాత్. తాసు విశ్వా
సాపి సకర్తవ్యః. తథా చోద్యేగే. శ్లో “స్త్రీషు రాజసు
సర్వేషు స్వాధ్యాయే శత్రుసేవిషు, భోగే మ్వాయుషి విశ్వాసం
కః ప్రాజ్ఞః కర్తు మర్హతీతి.

౩౯. * నీశ్రీ లండటికి సాంత్యవచనంబులచే బ్రియంబు గల్గించుచు
న్నావా? వారల కేమియు రహస్యంబులు చెప్పకుండనున్నావుగదా?
నను సభూషణధూషితుండనై నీ ప్రజ లందరకు దర్శన మిచ్చుచు
న్నావా?

౪౦. దేవతలు పితరులు బ్రాహ్మణులు అభ్యాగతులు యోధులు స్నేహితులు-
వీరి విషయములో నీధనము పుష్కలముగ వేచ్చింపబడుచున్నదా?

౪౧. నేర మాచరింపకపోయినను నన్యాయముగ దండింపబడిన నిరప
రాధులకన్న రా దండనాయకుని, బశుపుత్రసహితంబుగ నాశము
నేయును సుమా.

నేయుచుండు రనిభావము. “ఋషిప్రాక్తమై ధర్మోపదేశ రూపమై
వేదకాస్త్రావిరోధియైన తర్కముచే జక్కపరచినచో నయ్యది
జేకొనవలెను. ఇతరము చేకొనరాదు.”

* వ్యా : నీశ్రీ లనుచోట:— ఇట్లు చెప్పటచే నలంకారాది
దానంబులచే శ్రీల నెప్పుడును సమ్మానింపవలెనని యెఱుంగునది.
కాస్త్రనిషిద్ధంబుకాని సుఖము ననుభవించుటయే లెస్స. అట్లు నేయని
వాడు పశుతుల్యుడుగా బరిగణింపబడి పరిహాసమునకు బాతుండగును.
ఇంతియకాని వారలందు సంపూర్ణ విశ్వాస ముంచుట మాత్రము
ప్రమాదకరము. ఇట్లే యుద్ధోగపర్వంబునను జెప్పబడినది:— శ్రీలు
రాజులు సర్పములు వేదాధ్యయనము శక్రుల నేవించువారు భోగ
ములు ఆయువు - వీరియందు విశ్వాస ముంచరాదు.

♦ దశపంచచతుర్వర్గా స్సప్తవర్గంచ తత్త్వతః,
అష్టవర్గం తివర్గంచ విద్యా సినీశ్చ రాఘవ!,

౪౨

♦ వ్యాః దశపంచచేత్యశ్చ:-దశవర్గాదికాన్ త్యాజ్య
త్వే నోపాదేయత్వేన చ జ్ఞత్వా యథాన దనుతిష్ఠసి కచ్చి
దితి వాక్యార్థః. తతాదౌ త్యాజ్యత్వేన దశవర్గ ముదా
హృతం. దశవర్గాదయో మనునా దర్శితాః:-“మృగ
యాఽఽయో దివా స్వాపః పరివాదఃస్త్రియోమదః, తౌర్యతికం
వృథాఽధ్వాచ కామజో దశకో గుణః” ఇతి. పంచవర్గః- పంచ
దుర్గాణి:-తథాహ మనుః:-“బౌదకం పార్వతం వర
మైరిణం ధాన్వనం తథా, శస్త్రం ప్రశస్తమతిభి ర్దుర్గం దుర్గో
పచింతకై” రితి. చతుర్వర్గః - సామదానభేదదండోపాయాః.
సప్తవర్గ స్సాన్వమ్యమాత్యాదిః, యథోక్తం స్వామ్యమాత్యైచ
రాష్ట్రించ దుర్గం కోశో బలం సుహృత్, పరస్పరోపకారీదం
రాజ్యం సప్తాంగ ముచ్యతే.” యద్వా ప్రధాన పూహ
స్సప్త వా సప్తవర్గః. “శ్వేన సూచీచ విజ్ఞశ్చ శకటో
మకరస్తథా, దండాఖ్యః పద్మనామాచ పూహ స్సప్త
ప్రధానతః” ఇతి. అష్ట వర్గ మాహ కామందకః:-
“కృషీ వాణిజ్య దుర్గాణి నేతుః కుంజరబంధనం, ఖన్యాకరః
కరాదానం శూన్యానాం చ నివేశనం, అష్టవర్గ మిమం సాధు
స్వస్థపృత్తో నలోపయే” దితి. అథతివర్గః. ధర్మార్థకామూః,
యద్వా ఉత్సాహప్రభు మంత్రీ శక్తయ స్త్రివర్గః, యద్వా
పరేషాం క్షయస్థానవృద్ధయః. తిసో విద్యాః- త్రియూ వాచా

౪౨-౪౩-౪౪. ♦ దశవర్గమును, పంచవర్గమును, చతుర్వర్గమును, సప్తవర్గమును, నష్టవర్గమును, త్రివర్గమును, మూడువిద్యనుల, నిందియముల వశము గావించుకొనుట, సంధివిగ్రహములగునాటుగుణములను, దైవవశ

♦ ఈ శ్లోకములో గొన్నికొన్ని వర్గములు చెప్పబడినవి. వానివాని కన్నిటికి మత్వాదిస్మృతులనుండి ప్రమాణములు చూపబడుచున్నవి. కాన నిట సామకొనవలెను.

దశవర్గ మిట్లు చెప్పబడినది, మనుస్మృతి:— “వేట, జూదము, పగలు నిదురవోపుట, నిందవడుట, స్త్రీలాలత, మదము, నృత్తిము, గీతము, వాద్యము, వృథాపర్యటనము నను నీ దశవర్గము కామవృద్ధి కరంబగుట బరిహరింపదగినది.” పంచవర్గము - మనుస్మృతి:— “జలదుర్గము, పర్వతదుర్గము, వనదుర్గము, ఐరిణము, ధాన్యనమనను పంచవిధములగు దుర్గములు శ్రేష్ఠములుగా జెప్పబడుచున్నవి.” చతుర్వర్గము:— సామము దానము భేదము దండము ననునవి, సప్తవర్గము:— రాజు, మంత్రి, రాష్ట్రము, దుర్గము, బాక్కనము, సేన, స్నేహితుడు ననువారు. వీనినే సప్తాంగ మందురు. ఇవి పరస్పరసాహాయకములు లేక సేనావ్యూహములలో బ్రధానమైన వేడు కలవు. వానిని సప్తవర్గ మన జెల్లును. అవి శత్రుసేనావ్యూహము, సూచీవ్యూహము, విజ్ఞావ్యూహము, శకటవ్యూహము, మకరవ్యూహము, దండవ్యూహము, పద్మవ్యూహము” ననునవి. అష్టవర్గమును గామందకు డిట్లు చెప్పుచున్నాడు:— “కృషి, వాణిజ్యము, దుర్గము, సేతుబంధనము, (వంటెనకట్టుట) గజబంధనము, గనులు త్రొవుట, పన్నులు ననూలు చేయుట, శూన్యనివేశనము - ఇవి యష్టవర్గము. వీని నెప్పుడును బ్రభువు లేమరగూడదు.” త్రివర్గము: ధర్మము, అర్థము, కామము; లేక శత్రుహాళక్తి, పృథుళక్తి, సుంత్రీశక్తి; లేక శత్రువులకుగలు యము, స్థానము, వృద్ధి యనునవి. మూడువిద్యలు:— త్రియి.

ఇందియాణాం జయం బుద్ధ్యా షాడ్గుణ్యం దై వమానుషం,
కృత్యం వింశతివర్గంచ తథా ప్రకృతిమండలం. ౪౩

దిండినీతి శ్చేతి. తథాహ కామండకః— “త్రయీ వార్తా
దిండినీతి రితి విద్యా హి మానవాః॥” ఇతి.

ఇందియాణాం జయోపాయం. షడ్గుణావీష షాడ్గుణ్యం
శేచ సంధివిగ్రహాయానానసద్వైధీభావసమాశ్రియాః. దైవం
మానుషం దేవమనుష్యేభ్య ఆగతం, వ్యసన మిత్కర్థః. దైవ
మానుషంచ వ్యసనం ప్రత్యేకం పంచవిధం. యథాహ కామం
డకః: “హుతాశనో జలం వ్యాధి ర్దుర్భిక్షం మరణం తథా, ఇతి
పంచవిధం దైవం మానుషం వ్యసనం పరం” “అయి క్తేభ్యశ్చ
లోకేభ్యః పరేభ్యో రాజవల్లభాత్, పృథివీపతిలోభా చ్చ వ్య
సనం పంచధా భవే”దితి. వింశతినర్గః బాలవృద్ధాదయో వింశతి
నిధాః ప్రతిపక్షస్పృతయో వింశతివర్గ ఇత్యుచ్యతే యథాహ
కామండకః: “బాలో వృద్ధో దీర్ఘరోగీ తథా జ్ఞాతిబహిష్కృతః,
భీతో భీరుజనకో లుబ్ధో లుబ్ధజనస్తథా, విరక్తః ప్రకృతశ్చైవ
విషయే వ్యతిన క్రిమాన్, అనేకచిత్తమంత్రీశ్చ దేవబ్రాహ్మణ
సంఘః, దైవోపహతకశ్చైవ దైవచింతక ఏవచ, దుర్భిక్ష
స్యసనోపేతో బలవ్యసనసంకులః, అదేశస్థో బహురిపు ర్యుక్తో
కాశేన యశ్చ సః, సత్యధర్మవ్యవేతశ్చ వింశతిః పురుషా
లమీ, ఏతైస్సంధిం న కుర్వీత నిగృష్టీయాత్తు కేవలమితి.
ప్రకృతిమండలం:—“అరి ర్మిత్ర మరే ర్మిత్రం మిత్రమిత్ర
మహిః పరం, తథాఽరిమిత్రమిత్రంచ విజగీషాః పురస్కరాః.

ముచే గలుగు దుఃఖములు, మనుజులవలన గలుగు దుఃఖములును, బాహుండాదిగా గల నిరుపదమండ్ర వరమును, ప్రకృతి, మండలము, యాత్రాదండవిధానములును, పద్మకటాది పూర్వాప్రకారము

(వేదము) వార్త, దండవతి శునునవి మనువు చెప్పిన మూడువిధ్యలు. షడ్గుణములు:—సంధి, విగ్రహము. దండయాత్ర, ముట్టడివేయుట, మిత్రభేదము, సమాశ్రియము ననునవి. చైవమువలన గలుగు వ్యసనము లేదు. వీనినికొమందకు డిట్లు చెప్పుచున్నాడు:—“అగ్ని దాహము, జలబాధ, వ్యాధి, కఱవు, మరణము”. మనుజులవలన గలుగు వ్యసనములును నైమవిధము లని కొమందకుడు:— దుర్మార్గులు, చోరులు, శత్రువులు, రాజవల్లభులు, ప్రభువులు నను వారలవలన గలుగు వ్యసనములు మానుషవ్యసనము లనబరగుచున్నవి.” వింశతి వృత్తమునగా బాలాదులగువార, లిరువదివిధములుగ శత్రురాజు లున్నారు. ఆ యిరువదిరకముల వారిని గామందకు డిట్లు చెప్పుచున్నాడు:—బాలుడు, వృద్ధుడు, దీర్ఘరోగి, బంధుజనబహిష్కృతుడు, భయస్థుడు, భయస్థులగు పరిజనులు గలవాడు, లుబుధుడు, లుబుధులగు పరిజనముగలవాడు, విరక్తులగు పరిజనులు గలవాడు, విషయాభిలాషగలవాడు, చిత్తభ్రమగలవాడు, దేవబ్రాహ్మణనిందకుడు, చైవవంచితుడు, చైవముమీదనే భార ముంచువాడు, ఔషధపీడితుడు, నీనలు నాశ మగుటచే దుఃఖించుచుండువాడు, విదేశీయుడు, శత్రువు లెక్కువగా గలవాడు, దుష్టగ్రహపీడితుడు, సత్యధర్మదూరుడు,—వీర లిరువదిమందితోడను సంధి చేసికొనరాదు. వీరలను నిగ్రహించియే తీరవలెను.” ప్రకృతు లిట్లు చెప్పబడినవి:— మంత్ర, దేశము, దుర్గము, బాహ్యము, దండనము, సాధనము ననునవి. మండలం బనగా ద్వాదశరాజమండలం బని యర్థము. ఆ పండ్రెండుగురు రాజులును గామందకీయమం దిట్లు చెప్పబడుచున్నారు:— “జయమును గోరువాడు, (1) తన శత్రువు

యాత్రాదండవిధానంచ ద్వియోనీ సంధివిగ్రహా,
కచ్చిదేతా స్మహాప్రాజ్ఞ యథావ దనుమన్యసే. ౪౪

యాం వృత్తిం వర్తతే తాతో యాం చ నః పృషితామహః
తాం వృత్తిం వర్తసే కచ్చి ద్యాచ సత్పథగా శుభా. ౪౬

పార్షిగ్రాహ స్తతః పశ్చా దాక్రింద స్తదనంతరః, ఆసారా
వనయో శ్చైచ వ విజగీషోస్తు పృష్ఠతః, అరేశ్వ విజగీషోశ్చ
మధ్యమో భూమ్యనంతరః, అనుగ్రహే సంహతయో
ర్వ్యస్తయో ర్నిగ్రహే ప్రభుః, మండలా ద్భూమి రేతేషా
ముదానీనో బలాధికః, అనుగ్రహే సంహతానాం వ్యస్తానాంచ
వధే ప్రభురితి. మండలం ద్వాదశవిధరాజాత్మకం - మధ్య
తో విజగీషుః - తన్య శత్రుః, మిత్రం, శత్రో ర్మిత్రం, మిత్ర
మిత్రం, శత్రుమిత్రం చేతి పురోవ ర్తినః పంచ; పార్షిగ్రాహః
ఆక్రిందః, పార్షిగ్రాహసారః, ఆక్రిందాసారశ్చేతి పృష్ఠ
భాగస్థా శ్చత్వారః; పార్శ్వస్థో మధ్యమః - తేషాం బహిరవ
స్థిత ఉదానీన శ్చేతి. యాత్రాదండవిధానం యాత్రా -
యానం, దండన్య - సైన్యన్య, సంవిధానం - పూహాభేద
విధానం. ద్వియోనీతి పూర్వోక్తమేవ. ఏతా న్పుర్వో
క్తా యథావ దనుమన్యసే కచ్చి దిత్వర్థః. ఉక్తదశవర్గా
దీనాంతత్వం జ్ఞాత్వా హేయో జహసి గ్రాహ్యో గృహ్ణసి
కచ్చి దితియావత్.

ఋషు, సంధివిగ్రహములు - వీనిలో ౫ శత్రువుగ నున్నవి శైలొని మిగిలిన
వాని నుజ్జగించుచుంటవా ?

౪౬. మన పితరులగు రాజగు లనుష్ఠించిన ధర్మప్రవృత్తిని నీవును విడనాడ
నున్నాడవుగదా ?

2 మిత్రుడు 3 శత్రు మిత్రుడు 4 మిత్రుని మిత్రుడు 5 శత్రుని
మిత్రునిమిత్రుడు నను జయింపనిచ్చగించువానికి ముందుండు వా
రైదుగురును, పార్శ్వగ్రాహుడు, ఆక్రమిండుడు, పార్శ్వగ్రాహ
సారుడు, ఆక్రమిందాసారుడు నను వెనుకనుండువారు నల్వరును,
పార్శ్వస్థుడు, మధ్యముడు, అను ప్రక్క వారిద్వయ, అవ్వలనుండు
ఉదాసీనుడు, వెరసి మువ్వరును - మొత్తము పంజరెందుగురు. యాత్రా
విధానంబన యుద్ధయాత్రావిధాన మని యర్థము. అది యిట్లు
చెప్పబడినది:-నుద్ధమండు రాజుతో బోరి యావల నుండు రాజుపై
నెత్తుట, సమీపముడగు రాజుతో సంధిచేసికొని పరరాజుపై నెత్తుట,
సమీపముడగు రాజును గూడ శైలొనిపోవుట, ఒకనిపై యుద్ధమునను
దుడై యాతడు బలవత్తుడగుట చెలిసి యాతని నుజ్జగించినటుల
నడించుచు మఱొకనిపై నెత్తిపోవుట యనునవి.

1 రామస్య సచనం శుభ్రత్వా భరతః పృత్యువాచ హ. ౪౬౪
 2 మే ధర్మాద్విహీనస్య రాజధర్మః కరిష్యతి,
 3 జ్యేష్ఠే పుత్రే స్థితే రాజన్ స కసియాన్ సృపో భవేత్. ౪౭౪

అభిషేచయ చాత్మానం కులస్యాఽస్య భవాయ సః. ౪౮

కేకయస్థేతు మయి చ త్వయి చారణ్య మాశ్రితే,
 దివ మార్యో గతో రాజా యాయజ్ఞాక స్సతాం మతః. ౪౯

ఉత్తిష్ఠ పురుషన్యాఘ్రీ క్రియతా ముదకం పితుః,
 అహం చాయంచ శత్రుఘ్నః పూర్వమేవ కృతోదకౌ. ౫౦
 1 వాగ్విజ్ఞం భరతే నోక్త మమనోజ్ఞం పరంతపః,
 2 ప్రగృహ్య బాహూ రామో వై పుష్పితాగ్రో యథాదుఃఖమగ్ని
 3 వనే పరశునా కృత్త స్తథా భువి పపాతహ. ౫౧౪

ఉవాచ శోకసంతాప్తః పూర్ణచంద్రానిభాననాం,
 నీతే! మృతస్తే శ్వశురః పితౄహీనోసి లక్ష్మణ! ౫౨౪

నుమంత్రీ సై ర్నృపనుతై స్సార్థ మాశ్వాస్య రాఘవః,
 అవతారయ దాలంబ్య నదీం మందాకినీం శివాం. ౫౩౪

౪౬౪. ఇట్లు శ్రీరామచంద్రుడు పల్కుచుండ నాతనితో భరతు డిట్లనెను.

౪౬౫. అన్నా! శ్రీరామచంద్రా! యీ రాజనీతిమార్గ మేల కఠపుచుంటివి? ఎవరికి కఠపుచుంటివి? ధర్మవిహీనుండ నగు నాకీ రాజధర్మోపదేశములతో బనియేమి? శ్రేష్ఠుడవగు నీవుండ గనిష్ఠుడ నగు నాకీ రాజ్యపాలనము సేయు నధికారమే లేదుగదా.

౪౬౬. ప్రభూ! శ్రేష్ఠుడ వగు నీ వయోధ్యకు వచ్చి పట్టాభిషేకము బొందినచో మన వంశమునకును మిగుల సేమంబగును.

౪౬౭. నేను శకయదేశమునకు బోయియుంటిని. మఱి గారాబుబట్టివగు నీ వడవులపార్తె వచ్చితివి. సన్మార్గప్రవర్తకుడును యజ్ఞశీలుడును నైన మనతండ్రి యిది భరింపలేక స్వర్గమునకు బోయెను.

౪౬౮. కాన నాయన కుడకప్రదానంబు సేయవలయును, లెమ్ము. ఈ శత్రుఁ ఘ్నుడును నేనును మున్నే చేసియుంటిమి.

౪౬౯-౪౭౦. వజ్రీకఠినం బగు నీవాక్కు చెవిని బడుటతోడనే గొడ్డలిపెట్టు వడిన చెట్టుంబోలే, బాహువులు పైకెత్తుచు శ్రీరాముండును నిట్ట నిలువున గూలిపోయెను.

౪౭౧. కొంతవడికి చెలిసి యీ శ్రీరాముడు పూర్వచంద్రప్రతిమానాననయగు నానీతతో 'జానకీ! నీ మామగారు మరణించి'రనియు వినయ సంపన్నుండగు లక్ష్మణితో 'నాయనా! లక్ష్మణా! నీవు తండ్రి'లేనివాడ వయితే' వనియు ననుచు మిగుల దుఃఖింపసాగెను.

౪౭౨-౪౭౩ శ్రీరామచంద్రుని నల్లన లేవనెత్తి సుమంత్రుండును భరతాదులును నాతని గంగానదికి గొంపోయి తత్పుణ్యజలంబుల మెల్లగా దింపి స్నానము చేయించి తామును గుంతు లిడినపైన నారాజపుత్రు

♦ నిషిచు స్తూదకం రాజ్ఞే తత్రైత త్తే భవత్వితి.

గీర

* ఐంగుదం బదరీమిశ్రం పిణ్యాకం దర్భపిస్తరే,
నృస్య రామ స్సుదుఃఖారో రుదన్ వచన మబ్రవీత్. గీగ

♦ వ్యా : నిషిచు రిత్యత్ర:-అత్రకృతౌర్ధ్వదైహికస్యాపి
పితు రామేణ నివాహదకదానాత్ అన్యైరపి దేశాంతరస్థైః
పుత్రైః కృతౌర్ధ్వదైహికస్యాపి పితుః నివాహదకదానాది
కర్తవ్య మితి సూచితం. తథా చ గాతమః “దహనాదినపిం
దాంతం కనిష్ఠాద్యైః కృతం యది, పితౌ దేశాంతరేజ్యేష్ఠ
స్త చ్ఛ్రుత్వా శ్రీవరాహతః, కుర్యా త్స్మిన్నాది శోకేవా
రాతౌ శ్చుత్వా పరాహ్ణతః, ఉప్తకేశో దశాహంతం దద్యా
త్రింశ ద్దశైవవా.”

* వ్యా:—నన్వనేన వచనేన స్నానసమనంతరమేవ రామేణ
పిండదానం కృతమితి ప్రతిపాదితం. తత్కిం దశాహమధ్యే
కర్తవ్య పిండదానాదిక ముత సపిండికరణాదికం? నాన్వయ
దశాహమధ్య కర్తవ్యపిండదానస్య కృతౌర్ధ్వదైహికవిముక్తి
పునరాపుత్రిప్రతిషేధాత్. తథాచ స్మృత్యంతరే

లిర్వణును “ఈ యుదకము నీ కొఱకై యగు గా” కనుచు * నుదకములు విడిచిరి.

౫౫-౫౬ శ్రీరాముండును *నింగుదీబదరీపిత్యాకమిశ్రమం బగు పిండమును గైకొని దక్షిణాగ్రంబులగు దగ్ధులపై నుంచి మిగుల దీనముగా నెద్దుచు, ‘మహాప్రభూ ! ఇదిగో యీ పిండమును భుజింపుము

* వ్యా : ఉదకదానమనుచోట:— భరతుడును శత్రుఘ్నుడును దశరథుని కిదివఱకే యథావిధిగా నపరకర్మము జేసియుండిరి. అయినను నిష్పదు శ్రీరాముడు పితృ మరణవార్తను విని మఱల నుదకదానం బిచ్చినటుల నిట బాడకట్టుచున్నది. దీనింబట్టి జ్యేష్ఠుడు దేశాంతరగతుడైనప్పడు పితరులు మరణించినచో సన్నిధానమున నున్న కన్తిసాదికుమారులు యథావిధిగ నపరకర్మంబు జేసినను, జ్యేష్ఠుం డామరణవార్త వినినప్పడు మఱల నుదకదానాదికంబు సేయవలయునని యేర్పడుచున్నది. ఇట్లే గౌతముడును:—“జ్యేష్ఠుండు గాక తక్కినకుమారులు శవదిహనమాదిసపిండీకరణాంతముగ గర్మంబు జేసినను దేశాంతరగతుడగు జ్యేష్ఠుం డీ మరణవార్తను విన్నప్పుడు తురగర్మం బాదిగ సమస్తకర్మంబును జేయవలయును. రాత్రిపూట వినినచో మఱువాటి పగలు చేయవలయును. ఇట్లు తురితకేసుండై దళాహంతము నివాపాంజలు లీయవలెను.”

* వ్యా : ఇంగుదీపిండమనుచోట:— ఈ శ్లోకములో స్నానాంతరము శ్రీరాము డింగుదీపిండదానము చేసెనని చెప్పబడినది. ఇది యేపిండదానము? దళాహములలో జేయబడు పిండదానమా? దళాహకౌచానంతరము చేయబడు సపిండీకరణమా? దళాహములలోపల జేయదగు పిండదానముకాదు. ఏలయున ఔర్వదైహిక మాచరింపబడిన తరువాతి మఱల చేయబడు నిత్యకార్యమందు

ఇదం భుంక్తు మహారాజ ప్రితో యదశనా వయం,
యదన్నః పురుషో భవతి తదన్నా స్తస్య దేవతాః. ౧౬

కర్తా విదేశస్థః కాలే ౭ కాలే శుభ్రాయాని, తిలవారి ప్రకు
ర్వంతి పిండదానం వివర్జయేత్” ఇతి. కాలే - ఏకోద్దిష్ట
సమయే; అకాలే - తదనంతరమితి. న ద్వితీయః “పిత
కాచే స్మతౌ స్యాతాం దూరస్థాపి హి పుత్రకః, శుభ్రాన్
తద్దిన మారభ్య దశాహం సూతికో భవేత్” ఇతి పై తీనసి
వచనపర్యాలోచనయా శ్రీవణదిన మారభ్య దశాహ
పర్యంత మశౌచనత్వేన “శ్లో. సర్వేషామేవ వర్ణానా మాశౌ
చాంతే సపిండస” మితికాత్యాయనవచనపర్యాలోచ
నయా ఆశౌచాంతే కర్తవ్యస్య సపిండీకరణస్య శ్రీవణదిన ఏవ
అశుద్ధేన కర్తు మశక్యా దితిచే న్న, సపిండీకరణప్రతిపాదక
ఏవాయం పిండశబ్దః. న చ శుద్ధ్యనంతరకర్తవ్యస్య సపిండీకర
ణస్య శ్రీవణదిన ఏవ కథ మనుష్ఠాన మితివాచ్యం, ప్రతినః
క్రియావతో రాజ్ఞో రామభద్రస్య నద్య శ్శుద్ధత్వేన స్నాన
సమనంతరమేవ కర్తుం శక్యత్వాత్. తథాచ దక్షః. “రాజ
ర్విద్వీక్షీ తానాం చ బాలే దేశాంతరేతథా, ప్రతీనాం సత్రి
కాంచైవ నద్యశ్శౌచం విధీయతే.” ఇతి. “వృత్తస్వాధ్యాయ
సాపేక్షా మఘసంకోచనం తథా” ఇత్యుపకృమ్య “కల
యగే ట్వమాన్ ధర్మా స్వర్ణా నాహు ర్మనీషిణః, దశాహ
ఏవ విప్రస్య సపిండమరణే సతి, కల్యంతరాణి కుర్వాణః కల
వ్యామోహాశ్చిషి” ఇతిహారీతః. “న కర్తవ్యం న కర్తవ్యం

మేమును నింగుదీపివ్వమునే భుజించుచున్నాము. ఏ యన్నము నే పురుషుడు భక్షించునో యాతని దేవతలకును నదియే భోజ్యమగు చున్నదిగదా ? ” యనెను.

పిండదానము చేయుటకు ధర్మశాస్త్రం బొప్పుకొనదు గాని నిప్పుడు చేసినది యా పిండదానము కాదు. ఇందులకు స్మృతి ప్రమాణమును గలదు:— “మఖ్యక రయగు వాడు (అనగా శ్రేష్ఠుడు) విదేశముల నుండగా దలిదండ్రులు మరణించిన నావార నాతడు పది దినములలోగా వినినను బది దినముల యనంతరము వినినను దిలోదకదానము చేయవలెను; పిండదాన మక్కఱలేదు.” పోనిండు దశాహనంతరము చేసెడు సపిండీకరణమే యిది యందమా? అటునుటకును వలనుపడదు. “కుమారుడు సన్నిధానమున లేనప్పుడు తల్లిదండ్రులు మరణించినచో నత డావార (దశాహముల తరువాత) వినినచో నప్పటినుండియు నాతడు పదిదిన ములు మాత్రము పట్టవలె” నని ప్రాచీనధర్మశాస్త్రమందు జెప్పబడుచున్నది. ప్రాచీనప్రకరణముంబట్టి శ్రీరాముడు భరితునివలన చిత్తమరణవార నెఱింగిన వెంటనే సుమంత్రాదులారని కి దుఃఖోపశమనంబు జేసి గంగానదికి గొంపోయి స్నానం బాడించిరినియు శ్రీరాముం డంతట నింగుదీపిండదానము చేసెననియును చెలియుచున్నది గదా! “సర్వవరములవారును నశౌచాంతరమే సపిండీకరణము చేయవలెను.” అని కౌత్యాయుడు చెప్పుచున్నాడు. కాన మొదటి ప్రాచీనసిప్రమాణముచే శ్రీరామున కశౌచము గలుచున్నది. రెండవదగు కౌత్యాయన ప్రమాణముచే నశౌచములో నుండగా సపిండీకరణముచేయరాదని తెలియుచున్నది గాన శ్రీరాముడు చేసిన యింగుదీపిండదానము సపిండీకరణమును గాదు. ఇటుల శ్రీరాముడు చేసిన పిండదాన మేమని పూర్వపక్షము కలుగగా దాని కీక్రిందివిధమున సమాధానము చెప్పబడుచున్నది.

శ్రీరాముడు చేసిన యింగుదీపిండదానమున కరము సపిండీకరణమే యని నిర్ధారణగా నెఱుగవలెను. కాని యశౌచయుతుడగు

తత స్తైవై వ మాన్దేణ పౌత్వ్య త్తీర్య నదీతటాత్,
ఆరురోహ నరవ్యాఘ్రా) రమ్యసానుం మహీధరం.

౫౭

సుత్యాసంకోచనం కతా” ఇత్యాదివచనానగతోఽయ మఘ
సంకోచనిషేధస్తు కలియుగవిషయః. పరమపురుషస్య కల్యాణ
చరిత్రస్య శ్రీరామభద్రస్యతు త్రేతాయుగవర్తిత్వాత్
సద్య శ్శుద్ధి రభవత్సేవ. నన్వేవ మపి భరతేన ప్రాగేవ సపిండి
కరణస్య కృతత్వేన కథం రామేణ పునఃకరణ మితిచేన్న
“యవీయసా కృతం కర్మ ప్రేతశబ్దం విహాయతు, తజ్జ్ఞాయ
సాఽపి కర్తవ్యం సపిండికరణం పునః” ఇత్యాది శాస్త్రవర్యా
లోచనయా దేశాంతరస్థేన జ్యేష్ఠపుత్రేణ కృతార్థవైహి
మపి పితుః ప్రేతశబ్దం విహాయ పునస్సపిండికరణస్య కర్తవ్య
త్వాత్, నచ సపిండికరణస్య బ్రాహ్మణభోజనసాపేక్ష
త్వాత్ ఇహచ పిండదానమాత్రశ్రవణాత్ కథ మిద
సపిండికరణ మితివాచ్యం, ఉదాహృతవచనపర్యాయలోచనయా
సపిండికరణ స్యావశ్యకర్తవ్యత్వేన తదనురోధిత్వాత్
అత్యశ్య పిండదానశబ్దస్య బ్రాహ్మణభోజనోపలక్షకత్వేనం
వాత్.

౫౭-౫౮. ఇట్లు చెప్పుచు, బోయిన మారంబున నీ యన్నదీతటమునుండి వెలువడి, బహుచిత్రసానురమ్యంబగు నాచిత్రకూటంబు జేరి, పర్ణ

శ్రీరాముడు సపిండికరణ మెట్లు చేసె ననుప్రశ్నకు సమాధాన మేమి? వ్రతయు గర్భనిరసండును రాజశ్రేష్ఠుడు నగు శ్రీరామచంద్రుడు నిత్యశుద్ధు డగుటవలన మరణవారాశ్శవణస్నానానంతరమే సపిండికరణము జేయుటలో లోప మేమియు లేదు. అశౌచదోషము సామాన్యజనులకే కాని శ్రీరామచంద్రునిబోటి వ్రతులకు నుండదు. ఇతే డక్షుడును జెప్పుచున్నాడు: “రాజులు, ఋత్విక్కులు, వ్రతులు, బ్రహ్మచారులు, దేశాంతరస్థులు - వీరివిషయములలో సద్యశ్శౌచమే విధింపబడుచున్నది. వ్రతులు, స్వాధ్యాయసంపన్నులు మున్నగువారి విషయములలో నశౌచము పడినములు పట్టకుండ గొలిది దినములే పట్టుట, సద్యశ్శౌచము మున్నగు ధర్మము లుండెను. కలియుగములోమాత్ర మి ధర్మముల నాచరణములలో బెట్టరాదని హరితుడు మున్నగువారు చెప్పియుండిరి. ఇట్లు వీరు చేయరాదని చెప్పిన యశౌచసంకొచము సద్యశ్శౌచము మున్నగునవి కలియుగ విషయములుగాన ద్రౌతాయుగమందున్న శ్రీరామచంద్రునికి సద్యశ్శౌచమే విధింపబడుచున్నది.

ఇంక, భరతాదులు సపిండికరణము మున్నగు నపరకర్మము నిదవజుకే చేసియుండిరి గదా? ఇప్పుడు శ్రీరామచంద్రుడు మఱల నేల చేయవలెనను ప్రశ్న కలుచున్నది. “కనిష్ఠాదులమారు అపరకర్మముం జేసి నను బ్రేతకార్యముగాక సపిండికరణాదికము ప్రత్యేకము జ్యేష్ఠుడు మఱల జేయవలెను.” అను శాస్త్రప్రమాణముచే దశరథునకు భరతాదు లౌర్ధ్వచైహికం బాచరించినను జ్యేష్ఠుం డగు శ్రీరాముడు తిరిగి చేయవలసియే యున్నది. సపిండికరణములలో బ్రాహ్మణ భోజనము మున్నగునవి యుండును గదా! ఇచ్చట నింగుదీపిండ్దాన మొక్కటే చేసినట్లు తెలియుచున్నదే! ఇది సపిండికరణ మెట్లుగునను సందేహమునకును నవకాళము లేదు. ఏలయునైన నుదాహరించిన శాస్త్రబలముచే సపిండికరణము తప్పక చేయవలె నని యేర్పడు

తతః పర్ణకుటీద్వార మాసాద్య జగతీపతిః,
పరిజగ్రాహ బాహుభ్యా ముభా భగతలక్ష్మణౌ. ౧౮

మహాబలానాం రుదతాం కుర్వతా ముదకం పితుః,
విజ్ఞాయ తుములం శబ్దం తీస్తా భరతస్సైనికాః. ౧౯
హయై రన్యే గజైః స్యై రధైః స్వలంకృతైః,
సుకుమారా స్తథైవాన్యే పద్భిరేవ సరాయయః. ౨౦

ఇతి శ్రీరామాయణసారోద్ధారే అయోధ్యాకాండే
షోడశ స్సర్గః.

సప్తదశ స్సర్గః.

1 సర్వభౌగైః పరిత్యక్తం రామం సంప్రేక్ష్య మాతరః,
ఆర్తా ముముచు రశూణి సస్వరం శోకకర్చితాః. ౧

తాసాం రామ స్సముత్థాయ జగ్రాహ చరణా శుభా. ౧౪
సామిత్రి రపి తా స్వర్వా మాతృ సంప్రేక్ష్య దుఃఖినః,
అభివాదయతాన్స క్తం శ్చనై రామా దనంతరం. ౨౪

సీతాపి చరణాం స్తాసా ముపసంగృహ్య దుఃఖితా. 3

కాలాద్వారముకడ కేగి యా ధీరతలక్ష్మణులను జెరియొక బాహు
వుచే బట్టుకొని శ్రీరామడు గోదనము చేయసాగెను. ధీరతామలు
నేడువదోడంగిరి.

౫౯-౬౦ ఇట్లా రాజపుత్రులందఱును సలు మాశ్శ్రోగునట్లుగ విల
పించుచుండ నమ్మహారామమును విని ధీరతుని సైనికు లందఱు నివ్వెఱ
బొంది కొంద టేనుగులపైనను మఱి కొందఱు గజంబులపైనను,
గొంద ఱశ్వములపైనను గొందఱు రథంబులపైనను, గొందఱు
కాలినడకను నచటికి వచ్చి చేరిరి.

ఇది శ్రీరామాయణసాహిత్యధారణున నయోధ్యాకాండంబునందు
బదునాటన సర్గము.

ప దు నే డ వ స ర్గ ము .

౧. ఇట్లు దుఃఖసాగరంబున మునిగియున్న శ్రీరామచంద్రుని జూచి కాస
ల్యాదులగు రాజభార్య లందఱును మిగుల దుఃఖించిరి.
౧౫. శ్రీరామచంద్రుడునులేచి వారి పాదంబులు పట్టుకొని నమస్కరించెను.
౨౪. లక్ష్మణుడును వారలను జూచి వావిడిచి దుఃఖించుచు శ్రీరామని
యసంతరము తల్లలకు నమస్కరించెను.
౩. సీతయును దుఃఖితురాలై యత్తల పాదములకు నమస్కరించెను.

చున్నది. అదిగాక పిండదానశబ్దము తక్కిన బ్రాహ్మణభోజనాది
కార్యములకును నుపలక్షణం గని యెఱుఁగునది.

తాం పరివృజ్య దుఃఖార్తాం మాతా దుహితరం యథా,
వనవాసకృశాం దీనాం కౌసల్యా పశ్యదేవయత్. ౪

1 సర్వే రుదిత్యా సుచిరం స్నాత్వా జగ్ము ర్యథాశ్రమం,
అస్మింస్తు దివసే సర్వే ఉపవాసం ప్రచక్షిరే. ౫

2 పురోహితస్యాగ్నినమస్య నైశిదా బృహస్పతే రింద్రో ఇ
వాఽమరాధిపః, ప్రగృహ్య వాచా సుసమ్మద్ధతేజన
స్సహైవ తేనోపవివేశ రాఘవః. ౬

తతో జఘన్యం నహితై స్స్వమంత్రీభిః పురప్రధానైశ్చ
సహైవనై నిక్షైః, జనేన ధర్మజ్ఞతమేన ధర్మవా స్సుఖో
పవిష్టో భరత స్తదాఽగ్రిజం. ౭

తతః పరేద్యు ర్విమలే స్నాత్వా మందాకినీజలే,
ఉపవిష్టం సమాలింగ్య భరతో రామ మబ్రవీత్. ౮

3 స్త్రీయా నియుక్తః కైకేయ్యా మమ మాతౌ పరంతప!
చకార సుమహ త్పాప మిద మాత్మయశోహరమ్. ౯

తస్య మే దాసభూతస్య ప్రసాదం కర్తు మర్హసి,
ఇమాః ప్రకృతయ స్సర్వా విధవామాతరశ్చ యాః. ౧౦

త్వత్ప్రకాశ మనుప్రీప్తాః ప్రసాదంకర్తు మర్హసి,
అభిషేచన్వ చాద్యైవ రాక్షేన మఘవా నివ. ౧౧

౪. ఇక్షేద్బుచ్చుచున్న యాసీతాదేవిని గూతును మాతయుంబోరె గొగిలించు
కొని కాసల్యయు బెల్లగ నేడ్చెను.

౫. ఇట్లు కాసల్యాదులును భరతాదులును నేడ్చియేడ్చి స్నానం బాచ
రించి యాశ్రమమునకు బోయి యా దినమంతయు నుపవసించిరి.

౬. శ్రీరామచంద్రుం డిట్లా తల్లలకు నమస్కరించి యనంతరము పురో
హితుండగు వశిష్ఠమహర్షి పాదంబులు పట్టుకొని బృహస్పతీవదం
బుల బీటిన యింద్రునింబోరె గడు వెలింగెను.

౭. అంత మంత్రపురోహిత పురప్రధాన ధర్మాధ్యక్షులు కొల్వదీటి
రాగా భరతుడు రాముని జేరియుండెను.

౮. మఱునా దుదయముననే లేచి గంగావదీపుణ్యజలంబుల స్నానంబా
చరించి యాశ్రమమున గూరుచుండిన శ్రీరాముని జేరి భరతుం డిట్లనెను.

౯. శ్రీరామా ! కైకేయాకామవశుడై మనతండియీ యాయనిష్టకార్యం
బొసరించినాడు. ఇది యీతని యశంబున కెంతయు గళంక మాపా
దించును.

౧౦-౧౧, అంతియకొని నే జేసిన దోసం బేమియు లేను. నన్ను గరుణ
గాంచుము. అనాథలై యీ కాసల్యాదు లెంతయు గుమారిలి పోవు
చున్నారు. ఈ నాగరజానపదు లందఱును నగతికులై న యండగొన
జూచుచున్నారు. వీరలపై శుంత యనుగ్రహించి యయోధ్యకు
మఱివచ్చి పట్టాభిషేకం బొందుము.

1 సాక్షాత్ మామికా మాతా దత్తం రాజ్య మిదం మమ,
తద్దానం తివైవాహం భుంక్తు రాజ్య మకట్టకం. ౧౨

తస్మాన్ ముఖసిం ప్రేక్ష్య విలపంతం యశస్వినం,
రాజా శ్చితాత్మా భరతం సమాశ్వాసయ చాశ్మవా. ౧౩
శిశువః కామచారోఽస్తి పురుషోఽయ మనీశ్వరః,
ఇది శ్చశ్చింత్యైవం కృతాంతః పరికర్షతి. ౧౪

2 సాక్షాత్ స్మృదితి ఆదిత్యే నందం త్యస్తమితే రవా,
ఆశ్చింత్య నానవబుధ్యం తే మనుష్యా జీవితక్షయం. ౧౫

— * వ్యా: నాశ్చన ఇతి:—ఆత్మనః - పురుషకారస్య;
౧: - స్వేచ్ఛావ్యాపారో; న - నాస్తి; యతోఽయం
అనీశ్వరః - అన్వతంత్ర ఇత్యర్థః. ఇత శ్చైతస్మా
౨ం, ఇతరతః - అన్యదేశాచ్యైవం దేశం కృతాంతః-
౩; పరికర్షతి - ఆకర్షతి. యథోక్తం భగవతాగీతా

౧౨. శ్రీరామచంద్రా! నాతల్లి కోర్కెప్రకార మీ సమస్త రాజ్యంబును మన తండ్రిచే నా కీయబడెనుగాదా! మఱి యీ రాజ్యంబును నీకై సమర్పించుకొనుచున్నాను. ఇక్కార్యంబునకై కైకేయినిగూడ నొడంబటిచియున్నాడను. కాన నీ రాజ్యంబును గైకొని నిష్క్రంట కముగా బాలింపుము.

౧౩. ఇట్లు దీనుడై పల్కుచున్న యా ఛరతుని శ్రీరాము డిట్లాశ్వాసింప దొడంగెను.

౧౪. ఓయీ! ఛరతా! యీ పురుషు * ఉస్వతంతు* డగుటచే నే కార్యమును జేయుటకును సమర్థుడు గాడు. కాన నే మనుజునినైనను నొక దేశమునుండి మఱొక ప్రదేశమునకు గొంపోవుటకు దైవమే కారణము.

౧౫. నూర్యు డుదయంబు నొందుట జూచి ధనార్జనము మున్నగు కార్యములు నేయవచ్చుంగదా యని యీ లోకులు సంతసిల్లుచుందురు. నూర్యుం డస్తమించుటను జూచి కామాదిభోగముల గాంచవచ్చుంగదా యని యువ్విశ్మయించుదురు. అంతియకాని తమ జీవితమున నొక్కొక్కదినము గడచిపోవుచుండు టెఱుంగరు.

* వ్యా : అస్వతంతు* డనుచోట.—ఈ శ్లోకమునకు వివరణము తెలుపబడుచున్నది : యతః - ఏకారణమునలన; అయం పురుషః - ఈ పురుషుడు; అనిశ్వరః - అస్వతంతు*డో; తతః - అకారణమునలన; అత్యుతః - పురుషకారమునకు; కామచారః - స్వేచ్ఛావ్యాపారము; న - లేదు; ఇతరతః - మఱియొకప్రదేశమునుండి; ఇతః - ఇక్కడకు; కృతాంతః - దైవమే; ఏనం - ఇతనిని; పరికర తి - అకరించుచున్నాడు. ఇట్లే భగవదీతయందును జెప్పబడుచున్నది. “సర్వభూతప్రభుం డగు పరమేశ్వరు డాయా ధూతముల హృదయక్షేత్రములం దుండి యెంద్రజాలికుడు యంత్రాధిపతి

1 న మయా శాసనం తస్య త్యక్తుం న్యాయ్య మరిందమ! తత్త్వయాపి సదా మాన్యం సవై బంధు స్స నః పితా. ౧౬

2 ఉవాచ భరత శ్చిత్తం ధార్మికో ధార్మికం వచః. ౧౭౪

ప్రొషితేమయి యత్పాపం మాత్రా మత్కారణా త్కృతం, త్సుద్రీయా తదనిష్ఠం మే పశీదతు భవా న్మమ. ౧౭౪

అంతకాలే హి భూతాని ముహ్యంతీతి పురాశ్శుతిః, రాజైవం కుర్వతా లోకే పృత్యతా నా శ్శుతిః కృతా. ౧౮౪
ఇహైవ త్వైభిషిచ్ఛన్తు సర్వాః పృకృతయ స్సహ, ముత్విజ స్సవశిష్టాశ్చ మంత్రిన స్సంత్రీకోవిదాః. ౧౮౪

* శిరసా త్వైభియాచేహం కురుష్వ కరుణాం మయి, బాంధవేషుచ సర్వేషు భూతేష్వివ మహేశ్వరః. ౨౦౪

౭౭ చార్యేణ:- “ఈశ్వర స్సర్వభూతానాం హృద్దేశేర్హున! తివృతి, భ్రామయ స్సర్వభూతాని యంత్రీయాధాని మాయయా” ఇతి. తథాచాందోగ్యే చ:- “జానామి ధర్మం సచ మే ప్రవృత్తి రానా మ్యధర్మం సచ మే నివృత్తిః, త్వయా హృషీకేశ! హృదిస్థితేన యథా నియుక్తోఽస్మి తథా కరోమి.

* వ్యా : శిరసేతి:- శ్లోకస్థమహేశ్వరశబ్దం పీఠ్య

౧౬. కాన సత్యయుక్తం డగు మన తండ్రియజ్ఞును శిరసా వహించుటయే నాకును నీకును గర్తవ్యము.
౧౭౪. ఇది విని ధర్మాశ్శ్మండగు చిరతుండును నిటులు చెప్పవొడంగెను.
౧౭౫. అన్నా! నేను బుద్ధేజులను నుండి నధార్మికురాలగు నాత్మ యీ పాపంబున కొడిగట్టినది. కాని యిట్టి యనిష్టంబును నే నెన్నడును వాంఛించి యుండలేదు. న న్నునుగ్రహింపుము.
౧౭౬. అవసానకాలమందు బ్రాణులకు విపరీతబుద్ధులు పాదముచుండునని సామెత గలదు. అది మనతండ్రివిషయములో బ్రత్యక్షప్రమాణ మైనది.
౧౭౭. కాన మతిచెడిన నాయనతో మనకు నిమిత్త మేల! ఈ సర్వజనంబు లును వశిష్ఠాది పురోహితులును సుమంత్రాదిమంత్రుల సత్తములును ఏ కిక్కడనే యభిషేకం బొనరింతురు.
- ౨౦౪ శ్రీరామా! ని కిదే తలతో మొక్కుచున్నాను. అభిషేకం బొంది నాయందు దయ జూపుము. *ధూతములందు మహేశ్వరుడువోలె నెవ్వరైన బంధువులందును గరుణింపుము.

లగు వస్తుజాలము ద్రిప్పినట్లుగ నా ధూతముల నాడించుచున్నాడు.” ఉద్యోగపర్వమందును నిట్లే చెప్పబడినది : “ధర్మంబు లన్నియు నాకు దెలియును. కాని యందు బ్రవర్తించియే తీరవలె నను నిర్బంధ ప్రవృత్తి నా కేమియు లేదు. అధర్మరూపంబును నెఱుంగుచును. అందు నిర్బంధనివృత్తియును లేదు. మఱి హృదయపితుం డగు పరమేశ్వరుడు నన్నేమేను నేయుటకు నియోగించునో యేయ్యదిమాత్రమే చేయుటకు న్వతంక్తుడను.

*వ్యా:—మహేశ్వరు డనుచోట:—ఈశ్లాకములో మహేశ్వర శబ్దంబు ప్రయోగింపబడినది. దీనిని జూచి శ్లోరీదరు నడుములు గట్టు

అథైత త్స్పృషతః కృత్వా నన మేవ భవా నితః,

గమిష్యతి గమిష్యామి భవతా సార్థ మప్యహం. ౨౧౪

1 ఉవాచ భరతం రామః స్నేహోద్ధృసయనై శ్శుభైః. ౨౨

శుశ్రీణు వత్స! ప్రివక్ష్యామి శ్వయోక్తం యత్తథైవ తత్,
కింతు మా మబ్రీహీ త్తతో నవవర్షాణి పంచచ. ౨౩

ఉషిత్వా దండకారణ్యే పురం వశ్యా త్సమావిశ,
ఇదానీం భరతాయేనం రాజ్యం దత్తం మయాఖిలం. ౨౪
తస్మా ద్రాజ్యం ప్రశాధి శ్వం వయం దండకపాలకాః. ౨౪½

ఇత్యుదీరిత మాకర్ణ్య రామస్య భరతోఽబ్రీనీత్,
తథైవ చీరవననో వనే వత్సామి సువ్రత! ౨౪½

చతుర్దశ సమాస్త్యంతు రాజ్యం కురు యథానుఖం. ౨౬

2 త మృత్విజో నైగమయూథవల్లభా స్తథా విసంజ్ఞాత్వా
కలాశ్చ మాతరః, తథా బుగ్రివాణం భరతం ప్రతుష్టవూః
ప్రీణమ్య రామంచ యయాచిరే తాః. ౨౭

కేచన మహతా పరికరబంధేన మహేశ్వరో విష్ణురితి, భూత
సంహారాధిక్యతస్య రుద్రస్య భూతేషు కరుణా గగనకుసుమ
తుల్యేతి చ ప్రలిపితవంతః. తత్తుచ్ఛం, శివస్యాపి వరద త్వేన
వర్జితత్వాత్, విష్ణోరపి దైత్యారి రితి స్మరణాత్.

౧౧౪. అట్లు నామాట పెడచెవింబెట్టి నీవు దండకాటవికే పోయినచో నేనును నీతోడ నిదే పయనమగుదున్నాను.

౧౧౫. ఇట్లు పల్కుచున్న ధరతుని గాంచి స్నేహార్ద్రంబగుచూడ్కి నివ్వటిలగ కీర్తనముం డిట్లనెను.

౧౧౬-౧౧౭. ధరతా ! నీవు చెప్పినది నిజమే కాని పదునాల్గు వరములు నన్నుడవుల నుడుమనియు నిన్న రాజ్యంబు నేలమనియు మనతండ్రి యానతియై యున్నది.

౧౧౮. అందుచేత నీవు కోసలదేశంబును; బరిపాలింపుము, నేను దండకా రణ్యంబును బాలించెదను.

౧౧౯-౧౨౦. ఈ మాటలు విని ధరతుడు 'అన్నా ! నే నెంతచెప్పినను నీవు దండకకే పోవుదుననుచుంటివి. ఇదిగో ! నారచీరంబులు దాల్చి నేనే పదునాల్గు వత్సరము లరణ్యంబున నివసించుటకై బయలుదేరుచున్నాను. నీ వీ రాజ్యమును సుఖముగ నేలికొనుము.

౧౨౧. ఇట్లు పల్కుచున్న యా ధరతుని జూచి సుమంత్రాదులును, ధర్మవేత్త లగు ఋష్యాదులను దస్మాతలగు కాసల్యాదులను నాధరతు నెంతయు గొనియాడిరి.

కొని యత్రప్రయాసముపై నాశబ్దమునకు : ఘనని యర్థము జెప్పిరి. అంత టిలో బోక సంవరక రయగు రుద్రునకు దయాశుత్వమే లేదని యేమేమో ప్రేరిరి. ఈ ప్రేలుడు సరికాదు. శివుడును న నేకమందికి వరము లిచ్చుట యెవ్వరును నెఱుంగని విషయముకాదు. అట్లు విష్ణువు దానవసంహారకుం డగుటయు నెవరికిని చెలియరాని విషయము కాదు.

1 పునరేవం బునాణం తం భరతం రాఘవోఽబ్రవీత్. ౨౭౪

పురా భాగ్యః పితా న స్స మాతరం తే సముద్వహా,
మాతామహే సమాశ్రౌషీ ద్రాజ్యశుల్క మనుత్తమం. ౨౮౪

దైవాసురేచ సంగ్రామే జనన్యై తవ పార్థివః,
సంప్రహృష్టో దదౌ రాజా ఎర మారాధితః ప్రభుః. ౨౯౪

2 పితౌ దత్తం తవైవైత ద్రాజ్యం మహ్యం వనం దదౌ,
వ్యత్యయం యద్యహం కుర్యామసత్యం పూర్వవత్ స్థిరం. 3౦౪

భరత ఉవాచ:—

అహ మస్యాగమిష్యామి సేవే త్వాం లక్ష్మణో యథా,
నోచే త్ప్రాయోపవేశేన త్యజా మ్యేశ త్కలేబరం. 3౧౪

ఇత్యేవం నిశ్చయం కృత్వా దర్భా నాస్తీర్య చాతపే,
మనసాపి వినిశ్చిత్య ప్రాజ్ఞుభేన వివేక సః. 3౨౪

భరతస్యాపి నిర్బంధం దృష్ట్వా రామోఽబ్రవీ దిదం. 33

3 త్వం రాజా భరత భవ స్వయం నరాణాం వస్యాసామహః
మపి రాజరా ణ్మృగాణాం, గచ్ఛ త్వం పురవర

1 వాల్మీ. రా : స్థ ౧౦౭; 2 అథ్య. రా : స్థ ౯.

3 వాల్మీ. రా : స్థ ౧౦౭.

౨౭౪. ఇట్లు పదింబదిగ బ్రాహ్మింనుచున్న భరతునితో త్రిరామచంద్రుడు డిట్టనియె.

౨౭౫. తమ్ముడా! మనతండ్రి సతల్లియగు కైకేయిని బెండ్లాడునపు డామెకు గల్గిన కొమగునకే రాజ్యం బిచ్చెదనని నీ మాతామహుండగు కేకయు నకు బ్రహ్మ సేసియుండెను.

౨౭౬. అదిగాక, సురలకు నసురలకు సంగ్రామము సంఘటిల్లి, యసురులతో పోరునెడ నాయుద్ధమందు సతల్లిచేసిన యుపకారము గమనించి మన తండ్రి యామెకు వరద్వయంబు నిచ్చెను.

౩౦౪. అవ్వరంబునం దొక్కదానిచే నీసమస్తరాజ్యంబును నీకుజెందెను. మఱొక్కదానిచే నీదండకారణ్యపాలనము నాకు డక్కెను. కాన నిందులో మన మేమైన వ్యత్యస్తం బొనరించినచో సత్యప్రతిజ్ఞండగు మనతండ్రి కసత్యకళంక మాపాదించినవార మగుదుము.

౩౧౪-౩౨౪. ఇట్లు శ్రీరాముడు పల్కుట విని భరతు డాతనితో అన్నా! నేను నీతోడ వచ్చి లక్ష్మణునికైవడి నిన్ను సేవించుచుండెదను. దీనికి సమ్మతింపవేని బ్రాహ్మపవేశంబు చేసి యీదేహంబును విడిచెదనని తన నిశ్చయమును దల్పుచు నట నెండలో దర్భలను బలుచుకొని యందు బ్రాహ్మికుండై కూరుచుండెను.

౩౩. భరతుని యీ నిర్బంధము జూచి శ్రీరాము డాతనితో నిట్లనెను.

౩౪. తమ్ముడా! ఈ నిర్బంధ మేల చేసెదవు? కొసలరాజ్యంబున నున్న జనంబులకు నీవు రాజవు కమ్ము. దండకారణ్యంబునం గల్గు వన్యమృగంబులకును మునులకల్లను నేను బ్రభువు నయ్యెదను. కాన సంతృప్తం

మద్య సంప్రహృష్ట స్సంహృష్ట స్వహమపి దండకా
స్సవేక్ష్యే. 3౪

శత్రుఘ్నః కుశలమతిస్తు తే సహాయ స్సౌమిత్రి ర్మమ విదితః
ప్రధానమిత్రం, చత్వార స్తసయవరా వయం సరేంద్రం
సత్యస్థం భరత! చరామ మా విమాదం. 3౫

1* ఆశ్వాసయంతం భరతం జాబాలి ర్బ్రాహ్మణోత్తమః,
ఉవాచ రామం ధర్మజ్ఞం ధర్మాపేత మిదం వచః. 3౬

సాధు రాఘవ! మాభూత్తే బుద్ధిరేవం నిరర్థికా
కః కస్య పురుషో బంధుః కమాప్యం కస్య కేనచిత్. 3౭

* వ్యా : ఆశ్వాసయంతమితి:— ఏవం రామేణోక్తే
నిరుత్తరతయాస్థితం భరత మాలోక్య హితపరతయా జాబాలి
వైదికసార్వభౌమోపి పితౄజ్ఞయా వసం ప్రస్థితస్య రామస్య
వైదికమార్గేణ నివర్తనోపాయ మపశ్యత్ చార్వాకమత
మాశ్రిత్య అవైదికమార్గమేవ ప్రత్యక్షప్రమాణం, దేహ
ఏవాత్మేతి వదత్ ప్రత్యుత్తరమాహ - ఆశ్వాసయంత మిత్యా
దినా. బ్రాహ్మణోత్తమ ఇత్యాదినా వక్ష్యమాణం నాస్తిక
వచన మహృదయ మితిద్యోత్యతే.

తరంగుడై న వయోధ్యకు బోయి రాజ్యంబును బాలింపుము. ముదిత హృదయుండనై నే నరణ్యమునకు బోవుదున్నాను.

౩౫. అట నాకు లక్ష్మణుం డెంతయు బాసటయై కలయగలడు. సునిశిత మతయగు శత్రుఁఁడు నీ కింట నండగ నుండగలడు. ఇట్లు మనము నల్వరు పుత్తులమును మనతండ్రిని సత్యప్రతిజ్ఞని గావించుదము. ఈ విషయమై నీవు పాపయోపవేశంబు నేయుట యెట్టిదో పాఠ జూడుము.

౩౬. ఇట్లు భరతు నాశ్వాసించుచున్న శ్రీరాముని జూచి బ్రహ్మణ్యుండగు జాబాలిమహర్షి ధర్మయుక్తంబుగా నిట్లు వచించెను.

౩౭. శ్రీరామా! యిట్టి నిరర్థకంబగుబుద్ధి నీ కేల కలిగెను? ఒకడు మఱి యొకనికి బంధువగునా? ఒకనిచే మఱియొకడు పొందున దేమున్నది? ఇట్లనుకొను టెంతయు నిష్ప్రయోజనము.

*వ్యా: జాబాలి వచించెననుచోట:—శ్రీరాముం డిట్లు తండ్రి యాజ్ఞ శిరసావహించుటయే ముఖ్యకర్తవ్యం బని చెప్పగా భరతుడు ప్రత్యుత్తరము చెప్పలేకపోయెను. ఇది జాబాలిమహర్షి కాంచి తండ్రియాజ్ఞపై నడవికి బయనమైన శ్రీరాముని శాస్త్రబద్ధంబులగు యుక్తులచే నెట్లును మరల్చగాదని యొచి చార్వాకమత మవ లంబించి యాతనికి నచ్చజెప్పజూచెను. అయినను నమ్మవారి హృదయము నాస్తికభావమగ్నము గాదని శ్లోకములో నాతనికి విశేషణముగా నుపబడిన బ్రాహ్మణోత్తమపదముచే దెలియుచున్నది.

పితృం రాజ్యం పరిత్యజ్య న నార్హసి సరోత్తమ,
న తే కశ్చి ద్దశరథ స్త్వంచ తస్య న కశ్చన.

3౮

* అష్టకా పితృదైవత్య మిత్యయం ప్రసృతో జనః,
అన్నస్యావద్రీవం పశ్య మృతోహి కి మశిష్యతి?

3౯

యది భుక్త మిహ౭స్యేన దేహ మన్యస్య గచ్ఛతి,
చద్యాత్ప్రీవసతాం శ్రాద్ధం న త త్పథ్యశనం భవేత్. ౪౦

దానసంవసనా హ్యేతే గ్రంథా మేధావిభిః కృతాః,

* న్యా : అష్ట కేతి:— అత్ర సర్వశ్రాద్ధప్రకృతిభూతా
ష్టకాగ్రహణేన సర్వాణ్యపి శ్రాద్ధా న్యుపలక్షితాని; అష్ట
కాయాః ప్రకృతిత్వంచ బోధాయనసూత్రేణ౭వగమ్యతే.
ఏవం బహువిధసూత్రీశురాణాదిషు మహాఫలత్వేన ఆవశ్య
కత్వేనచ ప్రపంచిత మఖిల మప్యనర్థక మేవ శ్రాద్ధ జాత మి
త్యుక్తం భవతి

౩౮. చేతనున్న రాజ్యంబును విడిచి యడవుల పాలై పోవుదు ననుచుంటివి. ఇది యెంతయు ననుమంజసము. దళరథుడు నీ కెవ్వండు? నీవు దళరథుని కెవ్వండవు? అతని యాజ్ఞ నిన్ను బంధించుటేమి?

౩౯. శ్రీరామా! అష్టకాదులగు శ్రాద్ధములచే విత్తదేవతల సంతర్పితుల జేయుదుమను జెఱ్ఱితలంపు లిడుకొని యీజను లండులకు బ్రసరించుచున్నారు. కాని యిందువలన నీయన్నం బంతయు వృథాయగుట తప్ప మఱేమున్నది! మృతినందినవా డెటుల నీశ్రాద్ధాన్నమును భుజించును?

౪౦. ఈలోకమందు భోజ్యంబు కిడిన శ్రాద్ధాన్నము పరలోకమందున్న పితృదేవతలను బొందినచో బరదేశమందున్న యొక్కనిని గూర్చి శ్రాద్ధమిడినచో నాతనికిని నాకలిడప్పులు తీరవలయును గదా! అది యాతనికి మార్గాశనంబై యొకరియింటి కతిథియై పోవుకృమ శేకుండునుగాదా!

౪౧. యాగములు సేయుము, దానము లిమ్ము, దీక్షలు వహింపుము, తపంబు లాచరింపుము, అకాదులను ద్యజింపుము—ఈప్రకారముగ జెప్పు

వ్యా: అష్టక యనుచోట:—అష్టకా శ్రాద్ధమే తక్కినయన్ని. శ్రాద్ధములకును బ్రకృత యని బోధాయనాదిమాత్రములచే చెలియబడుచున్నది. సర్వశ్రాద్ధములకును బ్రకృతియనందగు నష్టకాశ్రాద్ధమన్నిటికిని సుపలక్షణంబని యెరుంగునది.

ఇట్లు బోధాయనాది ప్రోక్తమాత్రంబులందును దక్కుగల మహాపురాణాదులందును గీరింపబడు నష్టకాది శ్రాద్ధములన్నియు ననర్థకములని జాబాలిభావము.

*యజస్వ, దేహి, దీక్షస్వ, తవ స్తవ్యస్వ, సంత్యజ. ౪౧

• సనాస్తి పరమిత్యేవ కురు బుద్ధిం మహామతే,
ప్రశ్నిత్యక్షం యత్తదాతిష్ఠ పరోక్షం పృవతః కురు. ౪౨

నాజ్యం త్వం ప్రతిగృహ్లాప్స్వ భరతేన ప్రసాదితః. ౪౩

* వ్యా: యజస్వేతి:— యజస్వేత్యనేన దేవ
ఽర్వాదిపూజావిధాయక శాస్త్రజాతం, దేహీత్యనేన దాన
శాస్త్రం, దీక్షస్వేత్యనేన క్రతుబోధక శాస్త్రజాతం, తవ
స్తవ్యస్వేత్యనేన తపోవిధాయక శాస్త్రజాతం, సంత్యజేత్యనేన
స్వస్థసర్వపరిత్యాగవిధాయక శాస్త్రజాతం చ పరివిత్రాపహర
ణాయ మేధావిభిః పరికల్పిత త్వా దప్రమాణమేవే త్యుక్తం.

• వ్యా : స నాస్తి పర మితి:— స నాస్తి పర
మిత్యనేన పరలోకాభావ ఉక్తిః. చార్వాకేణ ౭ ప్రేతదేవ
ప్రసాదితం. తదిదం చార్వాకమతం బాబాలి రువన్యస్య
నాజ్యం ప్రతిగృహ్లాప్స్వ త్యభీహితవా ఇతి.

కాస్త్రములు పరవిత్తాపహరణమునకై మేధావులగు వారిచే గల్పింపబడినవి గాని యన్యములు కావు.

౪౨-౪౨౪. తద్రేడియా? ను బరిపాలించుటచే బరలోకమందు ఫలము గల్గినను ను తోనున్నావు. అట్టిపరలోకము లేదనియే నిశ్చయముగానమ్ము. ప్రత్యక్షఫలము నిచ్చునైన యీధగతగతి లిం బైనరాజ్యమును గైకొనుము. అప్రత్యక్షఫలకం బగు పితౄజ్ఞాపరిపాలన మను వెట్టి వీడుము.

* వ్యా: యాగములుచేయుమని చెప్పటచే దేవగుర్వాది పూజాధర్మ విధాయక కాస్త్రములను, దానిము లిమ్మని చెప్పటచే దానవిధాయకకాస్త్రములను, దీక్షలు వహింపుమని చెప్పటచే యజ్ఞవిధాయక కాస్త్రములను, దపంబు లాచరించుమని చెప్పటచే గపస్త్రియావిధాయక కాస్త్రములను, నాశాచులను ద్యజింపుమని చెప్పటచే సర్వసంగపరిత్యాగ విధాయకకాస్త్రములను ద్యోతితములగుచున్నవి. ఇవి యన్నియు నితరుల ధనమును హరించుటకై మేధావులగు వారిచే గల్పింపబడిన వగుటచే నప్రమాణము లని జాబాలి వచనముల భావము.

* వ్యా: పరలోక మనుచోట:— ఈశ్లోకములలో బరలోకము లేదని ఖండితముగా జెప్పబడినది. చార్వాకుని చేతను నిదియే ప్రతిపాదించబడెను. ఈచార్వాకమతము నుపన్యసించి రాజ్యమును గ్రహింపుమని జాబాలి శ్రీరామునకు జోధించెను.

౪౩౪. † ఇట్లుపన్యసించుచున్న జాబాలి మహర్షిఁ గాంచి ధర్మనిరతుండగు శ్రీరాము డవికలితబుద్ధియై యిట్లనెను.

౪౪౪. ఆయ్యా! నాకు హితము గలిగించుటకై మీ రాడినమాట తెఱయు బధ్యంబులును నవశ్యక రివ్యంబులు నైనట్లు కన్పట్టుచున్నవి. కాని యవి యపధ్యంబులును నకార్యంబులును నైయున్నవి.

౪౪౫. మర్యాదారహితుండును వేదభిన్న ధర్మప్రబోధకుండును బాపాచార సమన్వితుండును నగువాడు సజ్జనుల సభలలో నెన్నడును గౌరవ మందడు.

౪౪౬. వీడు సత్కుల సంజాతుడు, వీడు కాడు; వీడు వీరుడు, వీడు వీర మృశ్యుడు; వీడు సదాచారిసంపన్నుడు, వీడు శాపాచారయుక్తుడు. ఈ భేదంబులను వారివారి చరిత్రమే తెల్పుచుండును.

౪౪౭. పాలకు డగువాడు స్వేచ్ఛాప్రవర్తకుడును నాస్తికుడును నైవచో బ్రజలును నాస్తికబుద్ధిని జేకొందురు. 'యథా రాజా తథా ప్రజా' యనునది తెల్లమే కదా?

† ధర్మ నిష్ఠితంబు లగు యుక్తులచే శ్రీరాముని మరలింప నేరక నాస్తికమతయుక్తులచే నైనను నాననిని దిగ్భ్రమించి జాబాలి యిట్లు వచించియుండెను. ఈమతమును దూషించుచు శ్రీరాముడు ధర్మస్వరూపము నుగ్గడించుచున్నాడు. దేవతనుబట్టి పూజచేయవలె నని నట్లుగ శ్రుతి ఏ యిచ్ఛాధీన యైనచో ఏవు చెప్పినదే ధర్మస్వ రూపము కావచ్చును. కాని యది స్వతంత్ర యగుటచే నొకరి యిచ్ఛాధీనకాదని తాత్పర్యము.

*సత్యమే వాఽన్యశంసంచ రాజవృత్తం సనాతనం,
ఋషయః శ్రేష్ఠ దేవాశ్చ సత్యమేవహి మనిరే. ర౮౪

* వ్యా : సత్యమితి:—సన్వత్రి పితృవచనపరిపాలనాది కృనుకూపధర్మసహితం రాజ్యపరిపాలనం రామేణ పరిత్యక్త మితి పతీయతే; తదసంగతిం. అధర్మ సహితత్వేఽపి స్వ ధర్మత్వేన రాజ్యపరిపాలనస్యైవ కర్తవ్యత్వాత్. శ్మత్రియా రాం రాజ్యపరిపాలనస్య కర్తవ్యత్వే మను:—“శ్మత్రియస్య పరో ధర్మః ప్రజానామేవ పాలనం” ఇతి. కించ వై గుణ్యప్రసక్తావపి స్వధర్మస్యైవ కర్తవ్యత్వాత్. తథాచ గీతాయాః “శ్రీయా స్వధర్మో విగుణః పరధర్మా త్స్వనుష్ఠితాత్” ఇతి. తత్ర రాజ్యపరిపాలనే ప్రసక్తానాం పాపానాం యజ్ఞ దానాదిభి ర్నివృత్తిసంభవాచ్చ రాజ్యపరిపాలనం పరిత్యజ్య కిమితి వనవాసాయ ప్రస్థితో రామ ఇతిచే త్సత్యం. రాజ్య పరిపాలన మేవ పరమో ధర్మః, తథాపి రాజ్యపరిపాలనాత్ శ్మయా శ్మత్రియస్య ప్రతిజ్ఞాతార్థనిర్వహణం శ్రీష్టో ధర్మః, తథాచ మహాభారతారణ్యకే భీష్మంప్రతి ధర్మపుత్రీవచనం పునశ్చ గదాపర్వణి గదాయుద్ధే నాథే రథఃప్రహరనిషేధ సత్యపి భీమకృత దుర్యోధనోరుభేదదర్శన జనిత కోపావిష్ట బలరామంప్రతి శ్రీకృష్ణవచనం “శ్లో॥ సుయోధనస్య గదయా భిజ్జాయా మూఢు మాహవే, ఇతిపూర్వం ప్రతిజ్ఞాతం భీమ హి సభాతలే, అతో దోషం న పశ్యామి మామగ్నిరహి బలం వహా” ఇతి. ఏవం చ రాజ్యపరిపాలనం

౪౮౪. అన్యతరహితమై సవారసంబగు రాజధర్మము సత్యస్వరూపమై యున్నది. దేవతలును ఋషులును సత్యమునే యుత్కృష్టధర్మముగా నుగ్గడించియుండిరి.

*వ్యా: సత్యస్వరూపమగు యోగపూర్వపక్షము:-అధర్మయుక్తంబును విత్సవచవాక్యమజరూపంబును నైన రాజ్యపరిపాలనము చేకొనుట యసంగతమని రామునభిప్రాయమైనట్లుగ నిచట బొడకట్టుచున్నది. ఇట్లాతడు రాజ్యపరిపాలనము బూనక పోవుట యెంతయు ధర్మశాస్త్రవిరుద్ధము. ఏలయున యీశ్రీయుండైనవానికి నెంత యధర్మయుక్తంబైనను రాజ్యపరిపాలనము నేయుటయే యుత్కృష్టధర్మము. ఇట్లే చనుధర్మశాస్త్రచుండును జెప్పబడుచున్నది. ఒకవేళ ఏరాజ్యపరిపాలనములో నుగ్గడియు లేవని దానిని వదలివేయుదమనుకొన్నను నెంతవిగుణంబైనను బరధర్మానుష్ఠానంబుకంటె స్వధర్మానుష్ఠానమే శ్రేయస్కరం బని గీతలయందు జెప్పబడుచున్నది. రాజ్యాంతే నరకం ధృగ్ మృతేడి రీతిగ రాజ్యపరిపాలనమున గల్గ వాపములకు యజ్ఞదానాదులవలననే నివృత్తి గలుగజేసి కొనవలె నని శాస్త్రము బుద్ధిపించుచున్నది. ఇట్లుండ యీశ్రీధర్మంబగు రాజ్యపరిపాలనము బోవిడిచి తనవాసంబునకే శ్రీరాముడేల పోయెనని పూర్వపక్షము కలుచున్నది. (సమాధానము)

యీశ్రీయులకు ధూపరిపాలనము పరమధర్మం బనుమాట సత్యమే, అయినను జేసిన పృథివీ నెరవేర్చుకొనుటయు వారికి మఱియు బరమధర్మము. మహాభారతారణ్యకమున భీష్మనితో ధర్మశాండాదిన వాక్యములును ఏవిషయమునే బోధించుచున్నవి. ఇట్లే గదాయుద్ధమందు నాభికి గ్రొండుగ గొట్టగూడ దను ధర్మమును మీటి భీష్మనేనుదు దుర్యోధనుని యుద్ధాంధంబుగావించినతఱి నది కని జ్యోధావిష్టుండైన బలరాముని గాంచి శ్రీకృష్ణుడు పల్కుచున్నాడు:-అన్నా! యోధ యింత భయంకరాకాండదై భీమునిపై కుఠిలదవు! ఇందులో భీముడు చేసిన దురయం తేలికము లేదని తా నుచును. ఏలయందువా! తన గదచే దుర్యోధనోదధింబుగావించెద నని మంత్రీసామంతాది

దత్త మిష్టం హుతంచైవ తప్తానిచ తపాంసిచ
వేదా సుత్యప్రితిష్ఠానా స్తస్మా త్సుత్యవరో భవేత్. ౪౯.

ఏకః పాలయతే లోక మేకః పాలయతే కులం,
మజ్జత్యేకోహి నిరయే ఏక స్వస్థరే మహీయతే. ౫౦.

కథం హ్యహం ప్రతిజ్ఞాయ వనవాస మిమం గురౌ,
భరతస్య కరిష్యామి వచో హిత్వా గురో ర్వచః. ౫౧.

*కర్మభూమి మిమాం ప్రాప్య కర్తవ్యం కర్మ యచ్ఛుభం. ౫౨.

ప్రతిజ్ఞాతార్థ పరిపాలనస్య ప్రబల ధర్మత్వాత్ తదర్థం
రాజ్యం పరిత్యజ్య వనగమనం యుక్తమేవ.

* వ్యా: కర్మభూమి మిత్యత్యై:— కర్మ భూమి
నేన కర్మభూమిం గతః పురుషః సత్కర్మాభ్యాం
కుర్యాదేవేతి సూచితం విష్ణుపురాణే, మహాభారతే
శేషి.

౪౯౪. దానమునీయుట యాగము లొనరించుట హోమములు వేల్పుట తపంబు లాచరించుట మున్నగువాని కన్నింటికని సత్యమే యాధారము. సత్యముకంటె అగుటంటేసీయే వేదముల కింతటి ప్రతిష్ఠ కలిగినది. కాన సత్యపరుడై యుండవలెను.

౫౦౪. ఇట్టి సత్యమాలంబుననే యొకడు ప్రభు వగుచున్నాడు. మఱియొకడు సత్కులజుడై తత్కులోద్ధారకు డగుచున్నాడు. మఱొకడు స్వర్గసుఖంబుల జూతగొనుచున్నాడు. కాని యసత్యముచే మాత్రము నరకతూపంబున బడి మృగ్గుచున్నాడు.

౫౧౪. సత్యముచే నిట్లు స్వర్గాదిలోకంబులును నసత్యముచే రౌరవాదిసరక బులును గలుపిండ్ల, వనవాసము చేయుదు నని తండ్రియొద్ద బ్రతిన వట్టి తద్విరుద్ధంబుగ నిప్పుడు భరతునిమాటపై రాజ్యపరిపాలన మెట్లు పూనుదును ?

౫౨. * కర్మభూమియగు నీ భరతఖండమున నెవడు జన్మించునో వా డిక్కడ విహితంబగు కర్మ మాచరించియే తీరవలెను.

సంవేష్టితం బగు సభారలంబున భీమసేనుడు ప్రతిన పట్టియున్నాడు గదా! మఱి త్తత్త్రియుండగు భీమసేనుడు పట్టిన ప్రతిజ్ఞ తీర్తపోవల నినదేమో నీవే తెల్పుము. ఇట్టి ధర్మప్రకారంబులు పరికించియే రాజపరిపాలనంబుకంటె ప్రతిజ్ఞాసంపరిపాలనమే యుత్కృష్టాచరణీయం బని శ్రీరాముడు రాజ్యము వదలి యడవులకు బోయెను.

* కర్మభూమి యనుచోట:—ఇట్లు చెప్పబడుటచే గర్మభూమిం జననంబందిన పూరుషుడు సత్కర్మముల నవశ్య మాచరించితీరవలె నని మూదితం బగుచున్నది. ఇట్లే విష్ణుశ్రురాగామునందును మహాభారతా రణ్యపర్వముందును తెప్పబడినది.

అగ్ని ర్వాయుశ్చ సోమశ్చ కర్మణాం ఫలభాగినః,
శతం కృతూనా మాహృశ్య దేవరాత్రిదివం గతిః. ౧౩
తపా స్యుగాణి చాస్థాయ దినం యాతా మహర్షయః. ౧౩౪

1 ఆనయిష్యామి తా సెర్వా వేషిషిత్పదికృతీః,
న త్యేన లోకాఞ్ జయతి సత్యస్థం పద్ధి మాం హృది. ౧౩౪

యద్యేకో బ్రహ్మవి ద్భుజ్జే జగత్సర్వం వ్రత్యవ్యతే. ౧౩౫
అంధకారాక్షరాత్తావ త్సర్వం గోప్తం న శక్యతే. ౧౩౬

2 సత్యంచ ధర్మించ పరాక్రమంచ భూతాసుకమ్పం ప్రియవాది
తాంచ, ద్వీజాతిదేవాతిధిపూజనంచ, పంథాన మాహు
స్త్రిదివస్య సంతః. ౧౩౬

3 ఇందా మ్యహం కర్మ పితూః శృతం త ద్య స్తా మగృహ్లా
ద్వివమస్థబుద్ధిం, యథాహి చోర స్స తథా హి బాధ్య
స్తథాగతం నాస్తిక మత్ర) విద్ధి. ౧౩౭

* వ్యాఃనిందామిత్యత్తియైః— నను శ్రీరామభద్రే
క్రికబుద్ధిం బాలిం ఋత్విక్వేన పరిగృహీతవతః
త్రినిదా శృతే త్యవగమ్యతే. తదనుభవన్నం.

1 కవరామాయణం. 2 వాల్మీ. రా. పు. గం. ౧౩

౫౩-౫౩౪. ఉత్కృష్టకర్మంబు లాచరించియే యగ్ని, వాయువు, చంద్రుడు మున్నగువారు మహోన్నత పదవులను బొందిరి. నూలు యజ్ఞములు చేసి దేవేంద్రుడు స్వర్గాధిపతి యయ్యెను. ఉగ్రతపంబు లొసర్చి మహర్షి గణంబులు దివికి బోయిరి.

౫౪౪. ఆ పితృ దేవ గణంబు లందఱి నిటకు దీసికొనిరాగలను. సత్యముచే లోకంబు లన్నిటిని జయింతును. నన్ను సత్యానుధునిగా నెఱుంగుము.

౫౫. బ్రహ్మవిదుండగువా డొక్కఁడు సంతృప్తి భుజించుచో సర్వ లోకంబులును దృష్టి గాంచుచున్నవి.

౫౫౪. అంధకారము నూర్చునిలేజ మడుపగలువా! మీదుమిక్కిలి తానే పటాపంసరై పోవునుగాని. కాన నీశేల నాస్తికవాదముచే సత్యమును మఱుపువఱుపజూచెదవు?

౫౬౪. సత్యమాడుటయు, ధర్మమార్గంబున బ్రవర్తించుటయు, పరాక్రమంబును, భూతదయయు, బ్రయత్నావళంబును, దేవబ్రాహ్మణ పూజనంబును - ఇవి స్వర్గంబునకు గట్టనిసోపానములై యున్నవి.

౫౭౪. విషెముబుద్ధివగు నిన్నుం జేరదీయుటయే మాతండ్రిగా రొనరించిన పొరపాటై యున్నది. మా తండ్రి చేసిన యిక్కార్య మెంతయు శనింద్యమై జెలయుచున్నది.

నాస్తికుడగు జోధుడు చోరుడుగా జాడబడుచున్నాడు. అత డెప్పుడును విషయాసక్తుడును మందప్రజ్ఞుడును గుర్రక్కవాదియు దురాగ్రహించుడును నయి యుండును.

*వ్యా: మా తండ్రిచేసిన కార్యము నింద్యమనుచోట పూర్వపక్షము:- నాస్తికబుద్ధియగు జాబాలిని ఋత్విజానిగా గైకొనినందులకు దశరథుని కీర్తామడు నిందించినట్లుగా నిట బొడకట్టుచున్నది. పితృనింద చేయుచున్న అశ్మేణుని మాతృనింద కావించుచున్న భరతుని గాదనిన

జాబాలి రువాచః—

న చాపి కాలోఽయ ముపాగత శ్శనై ర్యథామయా నా స్తికవా

నిన్దాపరం లక్ష్మణం మాతృనిన్దాపరం భరతం చ నిషేధతో
రామస్య పితృవృత్తనిన్దాయాం ప్రవృత్త్యనమ్భవాత్
పితృవృత్తనిన్దనే దోషశ్రవణాచ్చ. తథాహి శ్లో! “శ్వసాః
పుల్కసాదీనాం కుత్సితానా మచేతసాం, కులేషు తేఽభిజా
యన్తే గురువృత్తావమానినః” ఇతి. నచ వైదిక ధర్మవిరుద్ధా
చారం జాబాలిం సంగృహ్యతః పితుః కర్మ నిన్దామీ త్యేవం
రూపస్య వచనస్య విషమాచారజాబాలినిన్దాపరత్వమేవ,
న పితృనిందాపరత్వ మితివాచ్యం. శ్లో! “పరామ వ్యాపదః
ప్రాప్తో బ్రాహ్మణం న ప్రకోపయేత్.” ఇతి సకలశాస్త్ర
నిషిద్ధాయాం బ్రాహ్మణనిన్దాయాం రామభద్రస్య
ప్రవృత్త్యనంభవా దితిచే న్న. బ్రాహ్మణత్వేన ఋత్వి
క్త్యేన అనిష్టస్యాపి జాబాలేః లోకాయతికమార్గప్రవృత్తి
త్వాకారేణ నిష్ట్యత్వనంభవాత్. అబ్రాహ్మణవ న్నన్దిత
తథా భీష్మస్య గురుత్వేన బ్రాహ్మణత్వేనచ పరిగృహీత
పరశురామం ప్రతి “ఏతే వేదా శ్శరీరస్థా బ్రాహ్మణ్యం
యచ్చతే మహత్, తివశ్చ సుమహా త్తవం న తేషాం
స్పృహయా మ్యహం. ప్రహరే త్తత్త్రిధర్మస్యయంత్యం రామ
నమాశ్రితః, బ్రాహ్మణః త్తత్త్రియత్వం హి యాతి. కర్మ
సముద్యమాత్.” ఇతి. తస్మాచ్ఛ్రీరామేణ కృతా నిరూప

౫౦౪. ఈ మాటలు విని జాబాలి శ్రీరామునితో 'శ్రీరామచంద్రా!
ధర్మపండేహము గలిగినప్పుడే నేను నా స్తికవాదము చేయుచుండును.
అంతియేగాని హృదయపూర్వకముగ నేను నా స్తికుడను గాను. భర

శ్రీరాము డట్టిపనియే మఱల నాచరించుటెంతయు ససమంజసము.
అట్లు తలదండ్రులను దూలనాడు టెంతయు బాపహేతు వని
'కుట్నకులును, మతిశ్రేనివారును చండాలురును నగువారి కులములో
జననం బండుదు రను శ్లోకమునను జెప్పబడుచున్నది. లేక తండ్రిని
నిందించు మిషచే నా స్తికుడగు జాబాలిమహర్షి నే నిందించెనని చెప్పు
టకును వీలుగాదు. ఏలయన, దన కెట్టియాపదయైనను బ్రాహ్మణుని
దెగ నాడరాదని బ్రాహ్మణునిందను సకలకాస్త్రములు నిషే
ధించుచున్నవి. కాన కాస్త్రనిషిద్ధంబగు పితృబ్రాహ్మణనిందలలో
నేడే నొకటి శ్రీరాముడు చేసితీరినాడని పూర్వపక్షము చేయరాదు.

(సమాధానము)

శ్రీరాము డేనిందయు జేయలేదు. అట్లుగాక జాబాలి నాతడు
నిందించియే తీరినాడని వితండవాదమునకు గడంగినచో నిజమే!
నా స్తికవాదమును జేసిన జాబాలి, బ్రాహ్మణుడు ఋత్విజాడు
నైనను, నా స్తికుడుగానే పరిగణింపదగియుండుటచే నబ్రాహ్మ
ణుడై యందుచే నిందనార్హుం డగుచున్నాడని వితండసమాధానమే
చెప్పబడుచున్నది. ఈ వాదమున కుపబలముగ మహాభారతమున
గురువును బ్రాహ్మణుడును నైన పరశురామునితో భీష్ముడు పల్కు
విధము. "పరశురామా! వేదంబులు నీ కంఠస్థములై యొప్పురు
చున్నవి. బ్రహ్మచేజం బంతయు నీ మూర్తియై నెలకొన్నది. అహో
ఘంబగు తపంబు నీ వెంతయు జేసియుంటివి. కాని నీకర్మం
లెంతయు గర్హ్యం బనుటకుమాత్రము నేను వెనుదీయను. నీవు శ్రీ

గుదీరితా, నివర్తనార్థం తవ రామ! కారణ త్వసాద
నార్థంచ మయైత దీరితం. గృహ్య

ఇతి శ్రీరామాయణసారోద్ధారే అయోధ్యాకాండే

సప్తదశ స్సర్గః.

పితు ర్నాపి జాబాలేః. కింతు జాబాలికథితలోకాయతిక
వృత్తత్యే ఏవ.

లోకాయతిక (చార్వాక) మతం యువణకై దూషితం.
తదపి జాబాలా దూషయన్తి; తే జాబాలా శ్చతుర్విధాః. మాధ్య
మికః, యోగాచారః, సాత్వాన్తికో, వై భాషికశ్చేతి తచ్ఛా
స్త్రమపి తత్తద్బుద్ధిభేదా చ్చతుర్విధం. తత్ర మాధ్యమికః
సర్వశూన్యతా మాచక్షే. యోగాచారస్సు విజ్ఞాన మాతా
స్తితా మవోచత్. విజ్ఞానవ్యతిరిక్తో బాహ్యార్థోస్తి, సదబుద్ధా
కారేణానుమేయ ఇతి సాత్వాన్తికాః. వై భాషికాస్తూ
హ్యర్థః ప్రత్యక్షగ్రాహ్య ఇతివర్ణయంతి. ఏవం బుద్ధివై భవంతి
కల్పితస్య యాక్తికమార్గ ఉత్తరోత్తరదోషగ్రస్తస్య మాంస
మాణశూన్యస్య అవ్యవస్థితయా యాక్తికమార్గ ముపేక్ష్య
ప్రామాణ్య మీశ్వరం చాభ్యుపగమ్యైవ జాబాలివ్రతా
చార్వాకమతదూషణవ్యాజేన సకలావై దికమతం
దూషితవా నితి.

తాదుల సంకుప్తికౌఠకును, పవనాసోద్యోగమునుండి నిన్ను మరల్చి
యత్నించుటకును నిట్లంటినే కాని వేరుకాదనెను.

ఇది శ్రీరామాయణ సారోద్ధారంబున నయోధ్యాకాండంబునందు
బదునేడవసర్గము.

ధర్మంబు చేకొని వాతో యుద్ధమునకు దలపడుచున్నావు. అందుచే
శత్రుధారివగు నీవు త్త్యక్తియుడవే యగుచున్నావు.” ఇత్యాదిగ
త్త్యక్తికర్మం బాచరించు పరశురాముని నబ్రహ్మణ్యునిగ బరిగణించి,
భీష్ముడంతటిమహామహాదు బ్రహ్మణ్యుండును గురువునునైన
యాపరశురాముని సైతము ధిక్కరించెను.

కాన కీరాముడు చేసిననింద యాతని తండ్రియగు దశరథునికిగాని
ఋత్విజుండగు జాబాలికిగాని జెందక నాస్తికవాదపరమే యను
కొనినచో సుకరముగా నుండును.

ప్రసంగము నచ్చినదిగాన బౌద్ధాదులను గుఱించి కౌలదిగా దెల్పబడు
చున్నది. చార్యాకమతమును తీపణకులు దూషింతురు. వీరిమతమును
బౌద్ధులు దూషింతురు. మాధ్యమికులు యోగాచారలు సౌత్రాం
తికులు శైభాషికులు నని బౌద్ధులు నాలువిధములుగా నున్నారు. వీరి
భేదముల ననుసరించి వీరికాస్త్రంబులును నాల్గొరకములుగా నున్నవి.
మాధ్యమికులు సర్వము శూన్యమందురు. యోగాచారలు విజ్ఞానమును
మాత్ర మంగీకరింతురు. విజ్ఞానవ్యతిరిక్తంబగు మహార్థం బొందు
న్నది. అది బుద్ధియాకారంబున ననుమేయం బని సౌత్రాంతికులు వాదిం
తురు. శైభాషికులు ప్రత్యక్షప్రమాణమునుమాత్ర మంగీకరించి
తక్కినది తోసి రాజందురు.

పదు నెన్నిదవనర్గము.

౪. శ్రీరాముడు కుపితుం డగుట వశిష్ఠుం డెఱింగి యాతనితో నిట్ల నెను.

౧౪. శ్రీరామా! యీలోకములో బుద్ధ్యము చేసినవారు స్వర్గాదిలోకములు చూఱగొనఁటయు దత్తుణ్యము తీఱింపగ నే మఱల నీభూలోకంబున నవతరించుట యు మున్నగు నిలోకవ్యవహారం బంతయు జాబాలి యెఱుంగును.

౨౪-౩. కాని జాబాలి నితో నిట్లాడుటకు గతం బేమియో తెలిసితివా? నీ యిత్వైంకువంశమందు క్షేష్ఠుం డగువాడే రాజ్యమున కగుదు. తండ్రి తన తనయునకు రాజ్యము నప్పగించుటయే కాని మఱియొక యాచారం బెన్నడును బాసగియుండలేదు. అయ్యాచారంబున కిప్పుడు వైరుధ్యము కల్గనుంటే నీ నిన్నయోధ్యకు విలువగోరి జాబాలి యిట్లాడెను. అతని పలుకులు చేకొని నీవు రాజ్యము గైకొనుము.

౪. వశిష్ఠు డిట్లు పలుకగా శ్రీరాముడు భరితుని జూచి యిట్లనెను.

౪౪. తమ్ముడా! నీ విట్లు ప్రాయోపవేశము నేయుటకు నే జేసిన దౌస గేమి?

౧౪-౬. తనకు ఋణపడియున్న వానియింటికి బోయి యాతని గుమ్మమున కడ్డముగ బరుండియ్మనను బ్రాప్త్యాణుడు తన ఋణమును దాను గైకొనును. అట్లు ప్రాయోపవేశము చేయుట బ్రాప్త్యాణుని కొక్కనికే చెల్లుంగాని రాజన్యండ్ల వగు నీకు జెల్లదు. కాన నన్ను నిర్బంధింపక సత్వరంబుగ లేచి జలప్రాళన మాచరించి నన్ను స్పృశింపుము.

ఇట్లుగ బుద్ధిబలముచే గల్పింపబడిన నా సికవాద మమూలకం బని చెప్పుచు జాబాలిప్రతివాదితం బగు వాస్తవవాదమును ఖండించు రూపముగా శ్రీరాము డక్షుడికమతంబు అన్నిటిని నిరసించె నని యెఱుంగునది.

అసీనస్త్యేవ భరతః పౌరజానపదం జనం,
ఉవాచ సర్వతః ప్రేక్ష్య కిమార్యం నానుశానథ.

తే త మూచు ర్మహాత్మానం పౌరజానపదా జనాః

ఏషో ౭ పిహి మహాభాగః పితు ర్వచసి తిష్ఠతి,

అశేషివ స శక్తాః స్మౌ వ్యావర్తయిశు మజ్జాసా

అథోత్థాయ జలం స్పృష్ట్యా భరతో వాక్య మబ్రవీత్. 1

శృణ్వన్తు మే పరిషదో మన్త్రీయ శ్రేణయ స్తథా,

న యాచే పితరం రాజ్యం నానుశాస్మిచ మాతరం.

ఆర్యం శరమధర్మజ్ఞం నానుజానామి రాఘవం

ఉవాచ రామ స్సంప్రేక్ష్య పౌరజానపదం జనం.

*విక్రీత మాహితం కీరం యత్పితౄ జీవతా మమ,

న తి ల్లోపయితుం శక్యం మయావా భరతేన వా.

*వ్యాః విక్రీత మిత్యనేన పుత్రీక్రయవిక్రయార్థా
పితు ర స్తీతి సూచితం. తథాచ బోధాయనః “శోణితశుక్లవర్ణ
స్థామాతాపితృనిమిత్తకః. తస్య ప్రదానపరిత్యాగ విక్రయేషు
మాతాపితరౌ భవతః” ఇతి. యద్వా, మహ్యం వనవానం
దత్వా తన్మూల్యత్వేన రాజ్యం స్వీకృతవా. భరత
రాజ్యం దాపితవా. తి ల్లోపయితుం సశక్య ఇత్యర్థః.

8. భరతు డీమాటలు విని దర్శలవైన నె యుండి శ్రీరామునికి మీ నేమియు
బోధింప నేమని యచ్చటిజనంబుల ముదలకించెను.

౮-౮౪. వారును శ్రీరామచంద్రుడు తండ్రియాజ్ఞను మీరువాడు గాడు.
కాన నాతని మరల్ప మాకును శక్తి చాల' దని బలలిడిరి

౯. అంతట భరతుడు లేచి యాచమముచేసి యిట్లనెను.

౧౦-౧౦౪ పురజనులు, మంత్రులు, బ్రాహ్మణులు మున్నగువారందఱు
నుంత నే జెప్పునదియాలకింపుడు. ఈరాజ్యము కావలెనని నాతండ్రిని
గాని నాతల్లినిగాని నే నెన్నడును గోరలేదు. పూజ్యుడగు శ్రీరాము
నటవీవాసంబునకును నే నేమియు నిమిత్తంబు గాను.

౧౧. ఇట్లు భరతు డనగా శ్రీరాము డచ్చటి జనంబులతో నిట్లనెను.

౧౨. * మాతండ్రి నాకు వనవాసం బిచ్చి దానికి బదులుగ రాజ్యంబు బుచ్చు
కొని భరతునికి విక్రయించినాడు. భరతుడుగాని నేనుగాని యమ్మ
హాత్ము డొసరించినదాని కదురొడ్డలేము.

* వ్యా: నాకు వనవాసం బిచ్చి యనుచోట:—ఈశ్లోకములో 'విక్ర
యింపబడినది' యిత్యాదిగ జెప్పబడినదానిచే దండ్రీకి పుత్రవిక్ర
యాద్యధికారంబులు గలవని తూచిత మగుచున్నది. ఇట్లే బోధాయను
లును జెప్పుచున్నారు: 'శుక్లశ్లోఽథిరసంబంధము మాతాపితరులచే
గల్గుచున్నది. అసంబంధముచేతనే పుత్రు డుదయించుచున్నాడు.
కాన నాతనిని దాన మిచ్చుటకుగాని త్యజించుటకుగాని విక్రయించు
టకుగాని తలిదండ్రుల కధికారము గలదు.' లేక నాకు వనవాసం
బిచ్చి యావెలకు బదులుగ రాజ్యంబును బుచ్చుకొని యయ్యది భర
తుని భాగముగ నిచ్చినాడు. తండ్రి చేసిన యీకట్టడి మీఱజెల్లునా
యని భావము.

1 న మనోతిమతేజోభ్యాం భౌతృభ్యాం రోమహర్షణం,
 విస్మితా స్సంగమం ప్రేక్ష్య సమవేతా మహర్షయః. ౧
 అన్తస్థితా స్త్వప్సిగణా సిద్ధాశ్చ పరమర్షయః. ౧౩
 తథ స్త్వప్సిగణాః క్షిప్రం దశగోవపైధృషిణః,
 భరతిం రాజశాన్దూల మిత్యూచు స్సంగతం వచః. ౧౪

గ్రాహ్యం రామస్య నాశ్యం తే పితరం యద్యవేక్ష్యనే
 సదాఽస్మణ మితి శ్రుత్వా భరతో రామ మబ్రవీత్. ౧౫
 కర్తు మర్హసి కాకుత్స్థ! మమ మాతుశ్చ యాచనా,
 పౌరజానపదాంశ్చాపి రక్తా రంజయితుం తథా. ౧౬
 ఇత్యుక్త్వా స్యపత ద్రాభితుః పాదయో ర్భరత స్తదా. ౧౭
 1 భరతస్యాపి నిర్బంధం దృష్ట్వా రామోఽతివిస్మితః,
 నేత్రాన్తసంజ్ఞాం గురవే చకారి రఘునందనః. ౧౮
 ఏకాన్తే భరతిం ప్రాహ వశిష్టో జ్ఞానినాం వరః. ౧౯
 వత్స! గుహ్యం శ్రీణు ష్వేదం మమ వాక్యాత్సునిశ్చితం
 రామో నారాయణ సాక్షాద్బ్రహ్మణా యాచితః పురా. ౨౦
 రావణస్య వధార్థాయ జాతో దశరథాత్మజః,
 యోగమాయాఽపి నీతేతి జాతా జనకసన్నిభః.
 రావణం హన్తుకామా నే గమిష్యన్తి స సంశయః.

౧౩-౧౩౪. ఇట్లు పరస్పరము పజ్కుచున్న యాసహాదరుల యొకచుత్యముం జూచి యచ్చటి ఋషిగణంబులను సంతర్హితులైయున్న జేవర్తి సిద్ధగణంబులను వార సంతయు బ్రశంసించిరి.

౧౩౪. అంతట రావణవధంబును గోరుమహర్షి లారాజసింహుండగు భరతుని జూచి రాక్షమా! నీతండ్రిని సత్యమునిగా జేయదలంచిలేని రాక్షసిరాజ్యము నీకు జేకొనదగిన దని వాత్సర్చిరి.

౧౩౪-౧౪౪-౧౪౬. అది విని భరతుడు శ్రీరామునితో 'అన్నా! తల్లులకోర్కెను. నాకోర్కెను జెల్లింపుము. రాజ్యమును గైకొనుటచేత నే యీపారజాన పనులెంతయు సంతసింతు' రనుచు నా శ్రీరామునిపాదములపై బడెను.

౧౪౮. ఇట్లు భరతుడు త సైంతయు నిర్బంధించుట జూచి శ్రీరాముడు తనగురువునకు గన్తు గీతెను.

౧౪౯ అయినయు నా భరతుని జూచి యేకాంతముగా నిట్లనెను.

౧౪౯-౨౦౪-౨౧ రాక్షమా! నేను నీ కొక పరమరహస్యంబును బెల్లుచున్నాను. శ్రీరాము డెవరనుకొంటివి? అత డుసాక్షాన్నారాయణుడు. బ్రహ్మాదిదేవగణయాచితుడై రావణుని వధించునిమిత్తము దశరథాత్మజుడుగా నవతరించివాడు. యోగమాయయే జనకతనయయగు నీతగా బెరిసినది. రావణవధార్థమే నీ రిట్లవతరించిరి.

క్షైత్యేయ్య వరదానాది యద్యన్నివృరభావణం,
సర్వం దేవకృతం నోచే దేవం సా భావయే త్కథమ్? ౨

1 రామే విరళదస్తత్వం లక్ష్మణే పాదఘట్టికా
సీతాయాః కేశభగ్నత్వం త్రిభి రారణ్య మాశ్రితాః. ౨

తస్మా త్యజాగ్రహం తాత! రామస్య వినివర్తనే,
నివర్తస్య మహాసైన్యైః త్రాతృభిః సహితః పురమ్. ౩

రావణం సకులం హత్వా శీఘ్రమే వాగమిష్యతి. ౪

ఇతి శ్రిత్యా గురోర్యాక్యం భరతో విన్నయాన్వితః.

గత్వా సమీపం రామస్య భక్త్యా తూష్టిం ధిత్తవా. ౫

1 ప్రత్యువాచ వశిష్ఠస్త్రామనం వచనం మహత్,

ఏతే ప్రయచ్ఛ సంహృష్టః పాదుకే హేమభూషితే.

అయోధ్యాయాం మహాప్రాజ్ఞ! యోగక్షేమకరే తవ.

తచ్ఛ్రిత్యా భరతో భక్త్యా రామవం ప్రాహ సాదిరం.

2 పాదుకే దేహి రాజేంద్ర రాజ్యాయ తవ పూజితే.

తయోస్సేవాం కరోమ్యేవ యావ దాగమనం తవ.

ఇత్యుక్త్యా పాదుకే దివ్యే యోజయామాస పాదయో

౨౨. మంథరాదుశ్శృంగారకేయిదానాది నిష్కరకార్యంబు లన్నియు దైవసంకల్పితములే కాని యన్యథా కానేరవు. కానివో కులశిల సంపన్నురాలగు కేయి యొక్కడ! యిట్టిదౌర్మార్గ్యం చెక్కడ!!
౨౩. నాయనా! శ్రీరామునికి దంతంబు లేవమెడముగా నుండును. లక్ష్మణుడు నడచునప్పుడు పాదములందు చిటుకుచిటుకుమను శబ్దము గలుచుండును నీతాదవితలవెందులకలకొనలు చిట్టిపోయియున్నవి. సాముద్రకాస్తోత్రంబున నీ మూడు లక్షణంబులును నయ్యెజనముల కారణ్యవాసంబు గల్గించినవి.
౨౪. కాన శ్రీరాముని మఱలించు జతనంబు మానుము. అట్లాకడు మఱలి రాలేదను శంక వీడుము. ఈ ప్రాణాపవేశోద్వోగంబు చాలించి యీనైవ్యంబు లన్నింటిని మఱలించుకొని నీ చిన్నితమ్మునితో గూడ పురంబు జేయము.
౨౪౪. శ్రీరాముండును రావణుని నకులంబుగ వధించి మఱలివచ్చును.
౨౪౫. ఇట్లు పల్కుచున్న వశిష్ఠుని జూచి భరతుడు మిగుల విస్మితుడై శ్రీరామునినన్నిధిం జేరి నిలువబడెను.
- ౨౬-౨౭. అది గాంచి వశిష్ఠుడు శ్రీరామునితో రామా! ఈ బంగారు పాచుకల నీ వాలోపించి భరతున కిమ్ము. ఇవి నీకు బ్రతినిధులై యయోధ్యలో వెలయు గల వని చెప్పెను.
- ౨౭౪-౨౮౪-౨౯ ఈమాటలు భరతుడు విని శ్రీరామునితో అన్నా, నీరాజ్యమునుదాలింప బ్రతినిధులుగా నుండుటకై యీ హేమపాచుకల నియోగింపుము. ఈపాచుకల పూజించెనను జేయుచుండెద ననుచు తా దెచ్చిన హేమపాచుకలను శ్రీరాముని పాదములకు దొడిగెను.

- 1 సోఽధిరుహ్య సరవ్యాఘ్నిః సామకే హ్యవరుహ్యచ.
 ప్రియచ్ఛ త్సుమహాతేజా భరతాయ మహాత్మనే. 3
- స సామకే సంప్రీణమ్య రామం నచన మబ్రీహీత్. 30
- చక్షుశ హి వర్షాణి జటాచీరధరో హ్యహం,
 తవాగమన మాకాంక్షా వసన్వై సగరా దృహిః. 30
- తవ సామకయోర్న్యస్త రాజ్యతంత్రః కరస్తవ 31
 చతుర్దశేహి సంపూర్ణే వర్షేహని రఘూత్తమ!
- స దృక్ష్వాఽపి యదిత్వాం తు ప్రవేక్ష్యామి హుతాశనం. 32
 తథేతిచ ప్రతిజ్ఞాయ తం పరివృజ్య సాదరం,
 శత్రుఘ్నంచ కరివృజ్య భరతం చేద మబ్రీహీత్. 33
- మాశరం రక్ష కై కేయాం మారోమం కురు తాంప్రీతి,
 మయాచ సీతయా నైవ శప్తోసి రఘుసత్తమ. 34
- ఇత్యుక్త్వాఽశ్రుపరీతాత్మో రాఘవం వినసర్జహ. 35
- స సామకే తే భరతః ప్రతాపవాన్ స్వలంకృతే సం
 వ్రాజ్య ధర్మవిత్, ప్రదక్షిణం నైవ చకార రాఘవ
 చకార తే చోత్తమ నాగమూర్ధని. 36
- తం మాతరో బాష్పగృహీతకంఠ్యో దుఃఖేన నామయోగ
 తుం హి కేకుః, సత్వేన మాత్యారభివాద్య సర్వాదు
 క్షతీరం ప్రివివేశ రామః. 37

30. పురుషసింహుండగు శ్రీరాముడును నాపాదుకలపై దనపాదములు మోపి తీసి యవి భరతున కిచ్చెను.

30౪. భరతుడును వానికి మోక్కి నిలుచుండి యాతనితో నిట్లు నెను.

3౧౪-3౨. దేవా! నియాగమనంబును గోరుచు బురంబునకు వెలుపలనే వసించుచు జటాచీరంబులు చాల్చి యీపదునాల్గు వత్సరంబులు గడత్రుచుండెదను. మఱిరాజ్యభారం బంతయు నీ హేమపాదుకలపై గుంచెదను.

3౩. అట్లు పదునాల్గు వత్సరంబులును గడచను దినంబున మూర్ధ్యాస్తమయ మువకు బూర్వమే నీవు వచ్చి దర్శనం జూపగనిచో నే నగ్నిప్రవేశము చేసెదను. ఇవి మనిశ్చయము.

3౪-3౫. శ్రీరాముండును నాయనా! సందేహింపకుము. పదునాల్గుగండ్లు గడచినవెనుక దప్పక వచ్చెదననుచు నాభరతశత్రుఘ్నులను గొగిలిం చుకొని యాభరతునితో నిక్కార్థమునకై కైకొని గోపింపక యామెను సురక్షించుచుండుమనియు నట్లు నేయనినాడు తనపైనను వీరపైనను లెఱుఁగి టనియు జెప్పెను.

3౫౪-3౬౪. ఇట్లు భరతుడు శ్రీరాముని మాటల కియ్యకొనియు నా శ్రీరా ముని విడువలేక శోకార్ద్రగ్రీవుడై యెట్టకేలకు దెబబ్బకొని శ్రీరామునికి బ్రదక్షిణము గావించి పాదుకలను లెప్పుగా బూజించి వానిని బట్టంపుటగుకరముపై నుంచుకొనెను.

3౬౪. కానల్యాదులగు మాతలును శ్రీరాముని నారణ్యవాసశ్రయత్నంబును మానుపకాలక యూరక దుఃఖించుచు కాతుచుండిరి. అతడును, నారత కెల్ల ననుష్ఠరించి, దుఃఖించుచు బర్హకాలలోనికి జోయెను.

1 ననైస్య సునశిష్టశ్చ శత్రుఘ్నసహిత స్సుధీః,
మాతృభి ర్మంత్రీభి స్సార్థం గమనాయోవచక్రమే. 3౮
కై కేయూ రామ మేకాంతే సప్రన్నేత్రజలాకులా. 39

సాంజలిః సాహ హేరామ! తివ రాజ్యవిఘాతనం,
కృతం మయా దుష్టధియా మాయామోహితచేతిసా. ౪౦
క్షమస్వ మమ దారాత్మ్యం క్షమాసారా హి సాధవః. ౪౧
త్వం సాక్షాద్విష్ణు రవ్యక్తః పరమాత్మా సనాతనః,
మాయామానుషరూపేణ మోహయస్యఖిలం జగత్. ౪౨

సాపిషా సావమనసా కర్మాచర మరిందమ,
సాహి విశ్వేశ్వరానంతి జగన్నాథ సమోఽస్తుతే. ౪౩
కై కేయూ వచనం శుభ్రత్వా గామ స్సస్మిత మబ్రవీత్. ౪౪

మయైవ ప్రేరితా వాణీ తవ వక్త్రా ద్వినిర్గతా,
దేవకార్యార్థసిద్ధ్యర్థ మత్రీ దోషః కుతస్తవ. ౪౫

2 మష్యాస్యశాపదోషేన సాప్తం తే లోకదూషణం. ౪౬

ఏతద్రూపేణ మత్సేవా కృతా లోకే త్వయాఽనఘే!

3 అహం సర్వత్ర సమద్భుగ్ ద్వేష్యోవా ప్రియ ఏవవా. ౪౭

నాస్తి మే కల్పకన్యేవ భజతోఽనుభజా మ్యహం. ౪౮

తెల్ప. తదనాత భరతుడు, వశిష్టాద్విజ్ఞసహితుడును మాతృకుంతి సహితుడునై పురంబునకు బయలు దుయ్యెను.

తెగ. ఈయంతరమున కైకయి యేకాంతంబున శ్రీరాముని జూచి, బాష్ప విహితలోచనయై యాతనితో నిట్లనెను.

తం-తంపు. శ్రీరామచంద్రా! మాయామోహితచేతననై దుష్టబుద్ధితో నీరాజ్యవిఘాతం బాచరించితిని. అయినను తుమాసారద వగు నీవు నన్ను తమింపుమా.

తంపు. దేవా! పరమాత్ముండును సహితనుండును వశ్యుండును వగు నారాయణుండవు నీవే. అయినను మాయామోహపుడవై యీజగం. బంధయును మోహజలధిలో ముంచుచున్నావు.

తంపు. పాపవిచింతనరాలనై యిట్టి బెడిదంబు నీకు జాటి పెట్టితిని. ఓవిశ్వేశా! నన్ను గాపాడుము. ఇదే నీకు వందనము.

తగె. ఇట్లనుచున్న కైకయితో శ్రీరాముం డిట్లనెను.

తత-తతపు. కైకా! నాచే త్రేరేపింపబడి దేవకార్యార్థమై వాణీదేవి యట్లు నీ నోటినుండి బయలుపడెదలినది. అంతియకాని యిందు నీ దోషం విడువంతయు లేదు. మహ్యస్యమహర్షి కాపంబునం జేసి నీ విట్టిలోకనిండకు బాల్పడితివి.

తగె-తగె. అనఘురాలా! నిష్ఠుర మార్గమున గానిమ్ము, సరళమార్గమున గానిమ్ము - నీవు నాసేత యొనరించితివి. సర్వాధికుండవగు నాకు బ్రియులు నప్రియులు నను విచక్షణలేదు. కల్పకంబుం బోలి నన్ను నేవించువారల కీప్సితంబు లిచ్చుటయే నే జేయుచుండునది.

దిప్త్యా మద్దోచరం జ్ఞాన ముత్పన్నం తే భవావహం,
గచ్ఛ త్వం హృది మాం నిత్యం భావయంతీ దివానిశం. ౪౭
సర్వత్ర విగతస్నేహ మదభక్త్యా మోక్ష్యనే చిరం. ౪౮

ఇత్యుక్తా సా పరిక్రమ్య రామం సానందవిస్మయా,
ప్రణమ్య శతశో భూమా యయా గేహం ముదాన్వితా. ౪౯

తత శ్చిరస్మి కృత్వా తు పాదుకే భరతస్తదా,
న త మాశ్రమ మాగమ్య భరద్వాజస్య బుద్ధిమాన్. ౫౦

అవతీర్య రథా త్పాదా వవందే భరతస్తదా,
తతః ప్రదక్షిణం కృత్వా భరద్వాజం పునః పునః. ౫౧

శృంగి బేరపురం రమ్యం ప్రవివేశ ససైనికః. ౫౨

తతో నిక్షిప్య మాశ్వా సు అయోధ్యాయాం దృఢవ్రతం,
నందిగ్రామం మయా తూర్ణం శిరస్యాధాయ పాదుకే. ౫౩

అబ్రవీ దభరతో భక్త్యా సర్వం ప్రకృతిమండలం. ౫౪

ఛత్రం ధారయత క్షిప్ర మార్యపాదా విమా మతో,
అభ్యాం రాజ్యే స్థితో ధర్మః పాదుకాభ్యాం గురోర్మమ. ౫౫

అభిషిక్తేచ కాకుత్స్థ ప్రహృష్టముదితే జనే,
ప్రీతి ర్మమ యశశ్చైవ మమ రాజ్య చ్చతుర్గుణం. ౫౬

ఇత్యుక్త్యా పాదుకే దివ్యే హేమసింహాసనే తదా,
నిక్షిప్య మంత్రీవత్రాభ్యా మభిషేకం వ్యాకారయత్. ౫౭

౪౬-౪౭౪. అమ్మా! ఇప్పటికి నన్ను దెలియు జ్ఞానము నీకు గల్గినది. ఇక నీవు సుఖముగా బుర్రమునకు బోయి పురికి పేమాది మోహంబులం దవులక నన్నీ ధ్యానించుచుండుము. మోక్షముం గనగలవు.

౪౮౪. ఇట్లు కైకేయి శ్రీరాముని వీడ్కోని యాతనికి బరిపరివిధంబుల ముక్తి కల్పించుచు నాశ్చర్యనిమగ్నుడై యింటికి బోయెను.

౪౯౪-౫౦౪-౫౧. అంతట భరతుడు శ్రీరాముని పాదుకలను శిరముపై నుంచుకొని భరద్వాజాశ్రమంబు జేరి యాయనకు బ్రదక్షిణనను స్కారంబు లాచరించి యమృతాన్ని నీ వీడ్కోని సైన్యసమేతుడై శ్రమంబుగ శృంగిళేశ్వరంబు జేరెను.

౫౨. అటువంటి మాతల నందరిని నయోధ్యకు బంపించి తానుమాత్రము శిరముపై పాదుకలతో నందిగ్రామము బ్రవేశించెను.

౫౩౪. అటు సర్వజనంబులను రావించి వారలతో నిట్లనెను.

౫౩౪. ఓయీ! ఇవిగో శ్రీరాముని పాదుకలు. వేదగమ వీనికి ఛత్రంబు పట్టుడు. రాజ్యపరిపాలన ధర్మం బంతయు నీపాదుకల మూలముగనే వెలయుగలదు.

౫౪౪. శ్రీరాముండు పట్టాభిషిక్తుడై సర్వజనంబులు సంతసం బందినచో నదియ నాకు రాజ్యంబుకంటె నెన్నియోమడుంగు లధికప్రీతియు నధికయశంబును జేకూర్చును.

౫౫౪. ఇట్లును నాసర్వప్రకృతిమండలసమక్షంబున నాహేమపాదుకలను గనకపింహాసవముపై నుంచి యథామంత్రకంబుగ వాని కభిషేకము చేసెను.

1 తతస్తు భరత శ్రీమా నభిషి చ్యార్యపాదుః,
 తదధీన నైదా రాజ్యం కారయామాన సర్వదా.
 తనాహి యత్కార్య ముపైతి కించి దుపాయనః చోపహృతం
 మహర్ణం, స పాదుకాభ్యాం పృథమం నివేద్య చకార
 పశ్చాద్భరతో యథావత్.
 2 గణయత్ దివసా నేవం రామాగమనకాంక్షయా,
 స్థితో రామర్పితమనా స్సాక్షాద్భ్రహ్మనుని ర్యథా,

ఇతి శ్రీరామాయణసారోద్ధారే అయోధ్యాకాండే
 అష్టాదశ స్కంధః.

ఏకో నవంశ స్కంధః.

రామస్తు చిత్రికూటాదాగ్ర వన మ్మందిరీ రావృతః,
 సీతయా లక్ష్మణే నాపి కంచితకాల ముపావసత్.
 3 కదాచి ద్యాజ్ఞవల్క్యస్య జయంతః ప్రేరిత స్సురైః,
 కర్తుం తపోవిఘ్న ముగ్రతపసః కామయాపభృక్.

* వ్యా: కదాచిదితి:— అత్రైతదాఖ్యాయికా వా
 కీయే నా స్తీతి చే చ్చాదోగ్యే 'తత్తేజోఽనృజిత' ఇత్యుక్త
 ఘోషే త్రైత్తిరీయకే 'తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మన అక
 సృంభాతి' ఇత్యుక్త సామాన్య విశేషైకవాక్యకర
 ద్యాజ్ఞవల్క్యరామాయణోక్త్యా గుణోపసంహారక ర్తవ్యః

1 వాక్యీ. రా: పు ౧౧౫. 2 అధ్య. రా: పు ౨ 3 యజ్ఞ. రా: పు ౩

A. J. M.

తతస్తు భరత కృమా నభిషి చ్యార్యపాదుకే
తిరగ్ధన స్తదా రాజ్యం కారయామాస సర్వదా.

—వాల్మీకి రా. ౧౧౫ సర్గ.

౫౬౪-౫౭౪. ఇట్లు భగతుడు శ్రీరాముని పాడుకల కభిషేకం వానర్వి సర్వ రాజ్యంబును వాని యధీనముచేసి బహుమానంబులు కప్పంబు లాదిగా గలవి యేవి వచ్చినను, నే పని పట్టినను, దా నేకార్యము జేయబోవు చున్నను ముందుగ బోయి యాపాడుకలకు నివేదించి యటుపైన తేని నెట్లు చేయవలెనో దాని నెట్లు నిర్వహించుచుండెను.

౫౮౪. తామూత్రము శ్రీరాముడు మఱలికచ్చుకలము లెక్కిడుకొనుచు బ్రహ్మర్షింబోలె శ్రీరామ పాదారవింద సమర్పిత మనస్కుడై యుండెను.

ఇది శ్రీరామాయణ సాహిత్యారంబున నయోధ్యాకాండంబునందు బదు నెన్నిదవసర్గము.

వందొమ్మిదవసర్గము.

౧. ఇట్లు సీతాలక్ష్మణసేవకుడై చిత్రకూటాశ్రమంబున నుండి శ్రీరాము డచచ్చటి మునిజనంబులతో గాలము గడుపుచుండెను.

౨. * పూర్వ మొకప్పుడు మరలచే త్రేరికుడై జయంతుడు యజ్ఞవల్క్య మహర్షి తపంబు జెఱుపటూని యమ్మునిని తేధింపదొడంగెను.

* వ్యా: కాకాసురునిగూర్చి:—ఈ కాకాసుర వృత్తాంతము వాల్మీకి రామాయణంబున లేదని సందేహింపబనిలేదు. సామాన్య వాక్య మొక చోటనుండి విశేషవాక్యము గ్రంథాంతర మందున్నను దానిని జేకొనుట కాస్త్రసిద్ధమైయున్నది.

అట్లే యాదివాయము వాల్మీకియంబున లేకపోయినను యజ్ఞవల్క్య రామాయణంబున నున్నదిగాన గ్రహింపవలయున్నది.

తం బాధమానో వ్యచర త్తం జ్ఞాత్వా తాదృశం.మునిః,
కామరూపో రాక్షసస్తస్వం భవే త్యశేవ దాతు తం.

పున సంపార్జిత స్తేన రామబాణేన తాడితః,
దగ్ధపాపో యథారూపం పాప్యసీ త్యనుబోధితః.

తదానీం రాక్షసో భూత్వా రావణానుజన్నినధౌ,
స్థిత్యా ఖరప్రేరణయా రామశక్తిం ఋక్షీతుం.
చిత్రకూట మనుపాప్య కాకరూపేణ రాక్షసః.
ఏకదా నిద్రితం రామం సీతాంకే సన్నిరీక్ష్య చ,
ఐంద్రీకాక స్తదా సీతాంగుష్ఠం తుండా ద్వ్యవారయత్.

సీతాంగుష్ఠంతు కాకేన చ్ఛిన్నం దృష్ట్వా రిఘూత్తమః,
అభిద్రవంతం రక్తాస్య ఇషీకాశ్రుం మమోచ సః.

కేనాప్యరక్షిత స్యాశ్రుభయా ద్భ్రహ్మాండగోళకే,
స్వమాగతస్య శరణం పున ర్నారదవాక్యతః.

ఇషీకాస్త్రేణ కాకస్య బిభేద నయనం మూలాత్,
వహ్నిమపి కాకుఢ్ధః కృపయా పర్యపాలయాత్.
ఏవం నానాకౌతుకాని కుర్వన్ తస్మా సుఖం పృభుః.

3. అమ్మనియు నాతనియుదంతం తెలిసి వీత్ర కామయాపుడ కను రాక్ష
నుడత్ర కన్యని తటాటన కేపించెను.

౪. అంత జయంతు డమ్మనిపాదములపై నెరిగిన నాతడును దయాన్మాద
యుండై 'రామబాణతాడికుడైనప్పడు యథాదూపంబు గల్గి'నని
కాపనిమోచనం బొసగెను.

౫-౧౪. ఇందుని కుమారుండగు నాజయంతు డిట్లు కాపనాతుడై గాక్షస
రూపం బంది ఖరకేరితుడై శ్రీరామునికత్తి బిక్షింపగోరి కాక
రూపియై చిత్రికూటంబు జేరెను.

౬. అట నీతాంకము తలాడగా నిదురపోవుచున్న శ్రీరాముని తొడి
ధైర్య మవలంబించి నీత కాలిబొటనవ్రేలు పట్టిపాడుకపాగెను.

౭. శ్రీరాముడు మేల్కని యాదేవిపాదాంగువ్రము విదారితిమై రక్తము
స్పృవించుచుంట గనుగొని శ్రోధాయజితలోచనుండై యయ్యకురునిపై
నిషీకాశ్రయము వైచెను.

౮. అంత నాజయంతుడును నయ్యశ్రుంబున వీడికుండై దానిబారినుండి
రక్షించువారిని బదునాల్గు భువనంబులందును గానక తిరిగి తిరిగి వేసరి
నారదుం దుపాయము దెలుప దుడ కాశ్రీరాముని కరణంబునే శోరెను.

౯. ఆశ్రీరాముండును నాతనియొడ గనికరించి, యయ్యశ్రుంబుచే నాతని
నేత్రముమాత్రము దుల్లనేసి వధార్హుండైనను నాతని విడిచివుచ్చెను.

౧౪. ఇట్లు వింత వింత పనులు జేయుచు నాశ్రీరాముడు చిత్రికూటంబున
గాలము వెళ్ళుచుచుండెను.

¹రావణాపి దిలీపాది రామూపధి విరోధకృత్,
కృమాత్పురైః శరాభూతో రామేణసహ వ్యద్విషత్. ౧౦

శ్రీకృతిహియాతే భరతే ననక రామ స్తపోవన,
లక్ష్మయూనూస పోద్యేగ మథాత్ముక్యం తపస్వినాం. ౧౧।

వ్యా: * ప్రతిప్రయాతేతి:—అథాత్ర శ్రీరామచంద్ర
స్వారణ్యసంచారప్రదర్శనంక్రియతే-తద్యథాశ్రీరామచంద్ర
స్వస్య పంచవింశతితమవత్సరే ఇదానీం (oudh) ఖౌడ్ ఇ
ప్రఖ్యాతోత్తర కోసలదేశ పత్తనరాజధాన్యా అయోధ్యా
కట్టణాత్ సీతాలక్ష్మణాభ్యాం సహితః సిద్ధార్థి నామ సంవత్సర
చైత్రీశుక్ల పుష్యమీ నక్షత్రీయుక్త దశమ్యాం (దశమీతి
నిర్ణయః శ్రీమద్రామాయణే చైత్రీమాసే పుష్యమీనక్షత్ర
యుక్తతిథ్యామేవ శ్రీరామచంద్రస్వయావరాజ్య కట్టాభిషే
ప్రయత్నా ఇతి నిర్వివాదాంతః, చైత్రీ పుష్యమీనక్షత్ర
సవమ్యాం దశమ్యాంవా సంభవతీతి శ్లోతిశ్చాత్మసిద్ధం. తత
సవమ్యా రిక్తతిథిత్వేన దశమీత్వేన స్పష్టం) స్వజాతకరీతా
బుధదశాయాం స్వభుక్తా చతుర్దశవర్ష పర్యంత మరణ్యే వసు
పితౌజ్జయో నిర్గమ్య తస్మిన్నవాని సాయంకాలే ఇదానీం
(Tons) టాన్సు నామక తమసానద్యా స్తీరం ప్రావిశ్య
ఇయంచ తమసానదీ మార్హా (Marha) నామ్నా అయోధ్యా

౧౦౪. రావణుడును దిలీపాది పూర్వప్రభువులచే బరాళకుడై యాశ్రయంబును గడుపులా బెట్టుకొని తద్వంశజుండగు శ్రీరామునిపై మిగుల బగలూనియుండెను.

౧౦౫. * ఇట్లు భరతుడు మఱిపోగా శ్రీరాముడా తపోవనముండే యుండెను. అతని జాచి యచ్చటి మునిజనంబు లనుమానపడుచు తమ కనులతోడను కనుబాములతోడను నేవేవో సంజ్ఞలొనరించుకొనుచు వీరినిజాచి యేమేమో మాటాడుకొనుచుండిరి.

వ్యా: *భరతుడు మరలిపోయె ననుచోట:—ఇచ్చట శ్రీరామచంద్రుని యరణ్యసంచారము వివరింపబడుచున్నది. మొదట శ్రీరామచంద్రు మూర్తి తన యిరువదియైదవసంవత్సరంబున- ఖౌడ్ అని పిలువబడు నుత్తరకోసల రాజధానియగు అయోధ్యానగరమునుండి తమ్మునితో, సతితో సిద్ధార్థి నామసంవత్సర చైత్రీకుక్ష దశమిని పుష్యమీ నక్షత్రీయ్యుక్త ముహూర్తమున (దశమి తిథినిర్ణయము-శ్రీరామా యణమున చైత్రీమాసమందు పుష్యమీనక్షత్రీయ్యుక్త శుభదినమున శ్రీరామచంద్రునకు యావరాజ్య పట్టాభిషేకము నిర్ణయించి రనుట నిర్వివాదాంశము. చైత్రీమాసమున పుష్యమీనక్షత్రీయ్యు నవిమాదశమి తిథులందు మాత్రమే సిద్ధాంతరీత్యా ఏర్పడును. అందు నవమి రిక్త తిథియౌటచే శుభకర్మల కనర్హమగుటవలన దశమి యనియే స్పష్ట మగుచున్నది.) స్యతాతకరీతిగ బుధదశయందు స్వభుక్తిని సిగ్రజ్ఞచే పదునాలుగబ్దంబు లరణ్యకుండు వసించుటకై బయలుదేరెను. తొలి శోభన పాయంకాలమునకు (ట్రాన్సు అను) తమసానదీతీరమును వేరి అందు నివసించెను. ఈ తమసానది 'మార్వా' యనబరగుచు - అయో

పత్తనాత్ నైర్వణ్యం వింశార్థకోశదూరస్థ కుండర్ఖా
 (Kundarkha) పట్టణ పాంతే జనిత్యా భరతఖండా (Bharat-
 khand) ఖ్యవత్తన మనుస్మత్స్య పోహ్య అక్బర్ పూర్
 (Akbarpur) పత్తనస్య పశ్చిమే చందార్థకోశదూరే అయో
 ధ్యానగరా ద్వాయవ్యే సప్తవింశార్థకోశదూరే విద్యమానే
 ఆతౌలా (Ataula) సింధురా (Sindhura) మధ్యే జాత బిస్వి
 (Biswi) నామక వేదశుతీం జాల్ పూర్ (Jalpur) సమీపే
 సంగమ్య తాన్సు (Tons) నామ్నా ప్రసిద్ధాదూర్వా అబ్రాలా
 (Abraula) పట్టణ మనుస్మత్స్య పోహ్య అయోధ్యాపత్తనస్యా
 గ్నేయదిగ్భాగే త్రింశార్థకోశదూర స్థిత బాంగోన్ (Bangaon)
 పత్తనపాంతోత్పన్న ముజహాయ్ (Mojhoi) నామక వడిం
 అవ్రాలా (Abraula) పత్తనస్య దక్షిణతః పంచార్థకోశ
 దూరే మిలిత్యా అజాంఘర్ (Ajamgarh) మండల మను
 స్మత్స్య పోహ్య కోపగంజ్ (Kopaganj) నామక భూమి
 శకటాలయ (Railway station) సమీపే చోటాసర్జ (Chota
 Sorj) నామక వద్యాం సంగమ్య కియద్దూరం వహితా
 బాల్హా (Balha) పత్తనసమీపపాంతే గంగాయాం మిలి
 తస్యామేవ రాతౌ తృతీయయామే రథయానేనైవ మా
 (Marha) నామక తమసాం 2 బిస్వి (Biswi) నామక వేద
 3 గోమతీం (Gomatī) సంతారితవాః ఇయమపి గోమ
 అయోధ్యాపుటభేదనస్య వాయవ్యదిగ్భాగే పంచార్థ
 శతార్థకోశదూరే శిశోరినాసీర్ (Sisori Nosir)

ధ్యకు నైర్మలిక 20 మైళ్ళ దూరమునగల 'కుందర్పా' గ్రాంతమున
బుట్టి 'ధరతఖండ'మను పట్టణముమీదుగ ప్రవహించి - 'అన్నూర్
పూరు'కు పశ్చిమమున రి మైళ్ళ దూరమునున్న 'అతాతా-సింధురా'
పట్టణములకు నుభయ ప్రధానించిన 'లివీస్' యను నదీతీరిని 'హార్
పూరు' సమీపమున కలుపుకొని 'టూన్సు' అను పేర బ్రసిద్ధిచెంది
'అచక్కాలా' పట్టణముమీదుగ బ్రవహించుచు అయోధ్య
కాగ్నయమున 30 మైళ్ళ దూరముననున్న 'బంగోన్' పట్టణప్రాంతమున
బుట్టిన 'మొజహాయ్' యను నదిని అచక్కాలా పట్టణమునకు
దక్షిణమున రి మైళ్ళ దూరమున కలుపుకొని 'అజంఘర్' జిల్లా
మీదుగ ప్రవహించి 'కోపగంజి' రైల్వేస్టేషన్ సమీపమున 'హోటా
నర్జునదిలో' సంగమించి కొంతదూర మేగి బాల్గాపట్టణసమీపమున
కృమముగా గంగలో గలియును. శ్రీరామచంద్రుడు తమసాతీర
మును వీడి యారాత్రి మాడవళామున రథముమీదనే యుండి
'మార్హా'యను తమసానదిని 2 'లివీస్'యను నదీతీరిని 8 'గోమ
తిని'యను గోమతిని చాటెను. ఈ గోమతీనదియును అయో
ధ్యకు వాయవ్యమున నూటయేబదిమైళ్ళ దూరమున 'శోరీనాథిర్'
గ్రామసమీపమున ప్రవహించెను. 'కత్నా' 'సరయాజ్' 'బెహటా'
'కళ్యాణి' మొదలగు గ్రామముల ననుసరించుచు గోమతియనునది
త్రుట్టిన ప్రాంతమునకు 15 మైళ్ళ దూరముననున్న 'బనాదూరు గంజి'
పట్టణసమీపమున బుట్టి 'కాంటూబెలా' మొదలగు గ్రామముల
ననుసరించుచు నచ్చిన 'సావో' యను న్నందికానదిని స్వతీరమందు.

గ్రామసమి - పే సంభూయ కట్నా (Katna) పరయ్యా
 Sarayan) బెహ్తా (Behta) కల్యాణీ (Klayan) ఇత్యాది
 గ్రామా సమస్తత్య పోహ్య గోమత్సుత్పన్న పృథ్వీ
 త్పంచదశార్థకోశదూరే బహుదూర్ గంజి (Bahadurganj)
 పత్తనపాణి నే ఉత్పద్య కాంటు (Cant) బేలా (Bela) పృథ్వీ
 గ్రామా సమస్తత్యాగత సాయ్ (Sai) నామకస్యండికానదీం
 స్వతీరస్థ జౌన్పూర్ (Jaunpur) పత్తనస్యాగ్నేయదిగ్భాగే
 దశార్థకోశదూరే మిలిత్వా కిరాకట్ (Kirakat) పట్టణ
 మనుస్మత్య పోహ్య రాజనారి (Rajawari) పట్టణసమీపే
 గంగాయాం మిలతి. తదను (Sai River) నాయ్ ఇతి పృథ్వీత
 స్యండికానదీంచ సముత్తీర్య నానాదేశజనపదాన్ సమత్రిమ్య
 పరేద్య సాయంసమయే గంగానద్యత్తరకూలస్థశృంగి బేర
 పురి మూగమత్. ఇయం గుహభిధేయస్య సమాదరాజస్య
 గంగాయాః దక్షిణతటే విద్యమానస్య (Allahabad) అల్
 హాబాద్ నామకపృథ్వాగస్య వాయవ్యభాగే చింతార్థకోశ
 దూరే సింగరారు (Singaraur) నామ్నా అద్యాపి వ్యవహ్రి
 యతే. శ్రీరామ స్తాం రాత్రిం తత్రైవ యాకయిత్వా పరేద్య
 స్వతీయదినస్యోషసి సుమంత్రం విహాయ గంగాం సముత్తీర్య
 రాదచారేణ వత్సదేశం పృవిశ్య తథావనేకస్యచిదనాకవాచ్య
 మూలే న్యవసత్. వత్సదేశ వివరణః— గంగాయమునకు
 ప్నద్యో ర్నద్యదేశే కదాచి దుదయనమహారాజేన పరిపాలిత
 గాకాంబీ (Kausambi) నామకముఖ్యనగరస్యత్తరతః

గల 'జౌన్ ఫూర్' నకు ఆగ్నేయమున 10 మైళ్ల దూరమున గలుపుకొని 'కిరాకట్' పట్టణముమీదుగ బ్రవహించి రాజవారి పట్టణసమీపమున గంగానదిని గలియుచున్నది. పిమ్మట కిర్రామ చంద్రుండు 'సాయ్' యను స్థలికావని తిరించెను. (దీని వలన పూర్వకాలపు రథములకు సామాన్యనదులను దాటుటకు తగినరీతిని క్రిందుభాగము లమర్పబడునని తెలియుచున్నది.) అటు నుండి కిర్రామచంద్రు డనేకజనపదముల నతిక్రమించి మరువాడు సాయంసమయమునకు గంగానదికి ఉత్తరపుటొడ్డున గల శృంగివేరపుర మును జేరెను. (ఇది గుహుడను నివాసునిరాజ్యము. గంగకు దక్షిణమునగల ఆలహాబా దను ప్రయాగపట్టణమునకు వాయవ్యభాగము నకు 20 మైళ్లదూరమున ప్రస్తుతము సింగకారనుపేర జెలయుచున్నది.) కిర్రామ దారాత్రి గడపి సుమంతుని విడిచి నావజే గంగానదిని తరించి పాదచారియై వత్సజేతములు బ్రవహించి యారాత్రి తద్దేశకారణ్యమం దొక వృక్షచ్ఛాయను జేరెను. (వత్స జేతమన గంగాయమునల మధ్యప్రదేశము. అదియొక పృథుదయనమహారాజుచే బరిపాలింపబడిన కాకాంబి యను నగరమునకు ఉత్తరమున కా మ్పూరునకు దక్షిణమున ఘటపూరు సమీపమున (యన్లై టెడ్ ప్యావిక సెన్ అను) సంయుక్తపరగజాలలో నాకాలమందుండెను. దానికి వాయవ్యమున రోహిల్ ఖండునుండలమునగల పాంచాలదేశము. దానికి దక్షిణమున రాజపుత్రిస్థాన మను మన్వ్యదేశము చెన్నూరుచుండును.) కిర్రామచంద్రు దారాత్రి యుచ్చటగడపి శాల్మలవాడుదయము ప్రయా

పూర్ (Fetehpore) పాఠే ఇదానీంకన్పూర్ (Cawnpore)
 పుటభేదనస్యదక్షిణతః (United provinces) సంయుక్తప్రాంత
 యో ర్విద్యమానోదేశో వత్స ఇతిప్రసిద్ధః; తత్పశ్చిమోత్తరదిశి
 రోహిల్ ఖండ్ (Rohilkhand) మండలస్థ పాంచాలదేశః తద్ద
 క్షిణతః రాజపుత్రస్థాన (Rajaputana) నామ మత్స్యదేశ
 శ్చ సైః శ్రీరామస్తు పునః పాఠే శ్చతుర్థేవాని తత్ప్రదేశా
 న్నిర్గమ్య లల్హాబాదు (Allahabad) నామక ప్రయాగక్షేత్రే భర
 ద్వాజాశ్రమం ప్రవిశ్య తేన మునినా సమ్యగభ్యర్చితః తాం
 క్షుపాం తత్రాఽపవాహ్యతతః పంచమేఽహ్ని సూర్యోదయే
 యమునాతట మనుసృత్య పశ్చిమేన కియద్ధూరం గత్వేదానీం
 (Bundel khand) బండేల్ ఖండ్ మండలమితి ప్రసిద్ధప్రదేశే
 తాం సదీం స్వరచితోదుపేన సముత్తీర్య తస్యా మటవ్యా
 మఖండమహిమానిష్ఠం వటవృక్షం సంపార్థ్య కోశమాత్రం
 తతో గత్వా వృక్షచ్ఛాయా మధిగమ్య తాం యామినీం నీత్వా
 ప్రభాతే షష్ఠే దివసే ప్రయాగపట్టనస్య త్రింశార్థకోశ
 దూరస్థ మా (Mau) ఇతివ్యవహీయమాణపట్టణప్రదేశే
 మణిక్యమ్య చిత్రీకూటకర్వత సమీపస్థశ్రీవాల్మీక్యాశ్రమ
 మియివా. తత్ప్రీ వాల్మీకీనా సుపూజితో రామస్తద్వా
 జ్ఞయా తదహన్యేన మందాకినీచిత్రీకూటయో ర్మధ్యేవర్త
 తాలాం నిర్మాయ సీతాలక్ష్మణాభ్యాం సహిత స్సుఖేన
 తత్ప్రీ న్యవసత్. సాంప్రతం చిత్రీకూటః (Chitrakut)
 కూట్ నామ్నా (Bundelkhand) బండేల్ ఖండ్ మండలమితి

అముజేసి - అల్పాబాద్ అను ప్రయాగజేత్రమందు గల భరద్వాజా శ్రమము జేరి యాచున్నా చె నాతిధ్యము స్వీకరించి యారాత్రి యచ్చట నుండి యైదవనా దుదయమున నచ్చటనుండి యమునానది ననుసరించి పశ్చిమముగ కొంతగ వ్వగి బండెల్ ఖండ్ మండలముని చెప్పబడుచోట స్వయముగ కల్పించుకొనిన తెప్పచే నానదిని దాటి, యమునా దక్షిణ తీరమందు గల యరణ్యమ్నమున నడచి, అఖండమహిమచే కాళి వటువృక్షమును బ్రార్థించి యవ్వల నొకకోక మేగి వికాలమగు నొక వృక్షమాలమున నారాత్రి గడపెను. ఆరవనాటి ప్రాతఃకాలమున ప్రయాగకు 30 మైళ్లదూరమున నున్న, హాఅను పట్టణప్రాంతమున ప్రయాణముజేసి చిత్రకూటపర్వతసమీపమందుగల శ్రీ వాల్మీక్యా శ్రమము చేరెను. వాల్మీకిచే నర్చితుండై శ్రీరామచంద్రు డాదినము ననే తదాజ్ఞచే మందాకినీచిత్రకూటములకు మధ్యభాగమున నొకపర్వ కుటీరము నిర్మించుకొని శ్రీసీతాలక్ష్మణసమేతుడై శ్రీరామచంద్రు డచ్చట కుఱిముగ నుండెను.

ప్రస్తుత మీచిత్రకూటము బండెల్ ఖండుమండలమున ఖాండ్వా కు 50 మైళ్ల దూరమునను, ప్రయాగకు 75 మైళ్లదూరమునను ఝాన్సి నుండి అల్పాబాదు చేరు రైల్వేమార్గమున చిత్రకూటమను రైల్వే స్టేషన్ సమీపమున గలదు. యమునానది కుపనదియగు మందాకినీ నదియును దత్తప్రదేశమున నిప్పటికిని గన్పట్టుచున్నది. ప్రస్తుత మీ మందాకినీనది 'పాయనూను' అని వీలువబడుచున్నది. ఇది 'జోరా' పట్టణసమీపమున జుట్టి తూర్పుగ బ్రహ్మహిందా కొంత

(Khandva) ఖండ్వాపత్తనస్య కంచాశదర్థకోశదూరే
 క్రియాగస్య పంచసప్తత్యర్థకోశదూరే వరీవర్తి. గంగానద్యు
 కనదీభూతిమందాకినినద్యపి తచ్చిత్రకూటకర్వతిసమీపేఽస్తి
 ఇయంచ మందాకినీ పాయసూని (Paisuni) నామ్నా పారారి
 (Parari) పట్టణసమీపారణ్యప్రదేశే ఉత్పద్య వాగ్వాహినీ
 భూత్వా తయోదీచీంగత్వా షహపుర్ (Sahapur) పత్తనస్య
 వాయవ్యదిగ్భాగే కంచార్థ కోశదూరే యమునాయాం
 మిలతి. అపిచ ఝాన్సీ (Jhansi) సగరత్ అల్లాబాద్
 (Allahabad) కర్యంతస్థాయోమయ (Railway) మార్గేఽపి
 చిత్రకూట (Chitrakut) నామా (Railway station)
 ధూమశఃటాలయః ప్రసిద్ధోఽస్తి. సస్వతి శ్రీనాల్మీకిరామా
 యజే అయోధ్యాకాండే గిర సగ్రే ౨౭ శ్లోకే శ్రీరామం
 క్రితి భరద్వాజవచనం శ్లో॥ 'ఏతచ్ఛ్రీత్వా భరద్వాజ అర్థ
 గ్రాహక మబ్రవీత్ । దశకోశ ఇతస్తాత గిర్యత్ర నివత్స్యసి'
 ఇతి వచనేన దశకోశపదేన కంచ సప్తత్యర్థ కోశపరిమి
 తత్వం కఙ్కవా సంభవే దిత్యాకాంతాయాం తస్మిన్నవశ్లోక
 అర్థగ్రాహకపదం బహ్వర్థక మితివ్యాఖ్యాత్వనిర్ణీతతయా
 కార్యాదుకూల మనుసృత్య సీతా భీతా భవిష్యత్త్యేవం
 క్రితాశామహర్షి నోక్తమితి స శ్చిద్విరోధః, అతవన తస్మి
 న్నవ కాండే ౧౨ సగ్రే భరతంప్రీతి భరద్వాజవచ స్వాశ్రమా
 త్పిత్రకూటస్య దూరముద్దిశ్యాహ శ్లో॥ 'భరతార్థత్పతీ
 తావజేవ్యజనేన సచిత్రకూటోగిర్యత్ర రఘునిర్భరతే'

దూర ము త్తరవాహినియై 'మహాపూరుషుడు' వాయువ్యమున 5 మైళ్ల దూరమున యమునలో గలియుచున్నది. మఱియును ఈ విషయమున నొకసంక్షేపము గలదు. ఏమన, శ్రీవాల్మీకి రామాయణమున నయోధ్యాకాండ గీర సర్గమున ౨౭ శ్లోకము (అంతట శ్రీరామచంద్రునితో భరద్వాజు డర్థయంతముగ నిటుల ననెను. (మీరు నివసింపజోయెడు చిత్రకూట మిచ్చటికి పదికోశముల దూరమున గలదు) ఈవచనమున పృథాగనుండి చిత్రకూటము పది (కోశము లనగ 20 మైళ్లు గలదని తెలియుచుండ ప్రస్తుతము రెంటికిని 75 మైళ్ల దూర మెట్లయ్యెనని; దానికి సమాధానము భరద్వాజు డర్థయంతముగ చెప్పెనని యాశ్లోకముననే గలదు. అనగ నేడని పృథోజనమునకు పనికివచ్చునట్లుని తాత్పర్యముగావున సీత నూతనముగ నడచుచున్నందున దూర మనిన భయపడునేమో యని యట్లు చెప్పెనని గ్రహింపవలయును. అట్లు గావున శాకాండమండ ౯౨ సర్గమందు భరతునితోడ భరద్వాజు దారెంటి దూరమునుగూర్చి ప్రస్తావించుచు (భరతా! ఇచ్చటికి చిత్రకూటము మూడున్నరయోజనములు గలదనెను. అట్లైనను 75 మైళ్లెట్లు సరిజోయెననిన నంతదూరమున కా పర్యంతము ముండియుండును. మఱికొంతదూరమున శ్రీరామాశ్రమ ముండవచ్చును.

అటు మునుండు శృంగేరేశ్వరమున గుహనితో గలసి ద్వాదశి పర్యంత మనగ అయోధ్య విడిచినదాది మూడుదిశము లుండి శాల్మలవాటి

ఇతి. అనేన అర్ధత్పతీయయు క్తయోజనేషు చిత్రీకూటోస్తీతి
కంఠోక్త్వా తత్పర్వతదశశానావధి దూరప్రతి పాదకవచనేన
పూర్వోక్తం సునిశ్చితం భవతి.

అథ సుమంత్ర స్తత్రీ శృంగిజేరపురే గుహేనసార్థం
ద్వాదశీశర్యంతం దినత్రయావధిస్థిత్యాచతుర్థదినే రాత్రావేనా
గతగుహచారముఖాచ్ఛ్రీరామస్య చిత్రకూటప్రవేశోద్యోగం
నిశమ్య పంచమదివసే సాయంకాలే వేగే నాయోధ్యామాగ
తవాక్. షష్ఠేదినే రాత్రివేళాయాం దశరథో దివంగతః. తతః
పరం సప్తమేహని కౌసల్యాదీనాం ప్రలాపః అష్టమేహని
గిరివ్రజ పట్టనస్థ భరతానయనార్థం వశిష్ఠేన సిద్ధార్థాదయో
మాతాః ప్రేషితాః.

తేనథమ మయోధ్యాయాః పశ్చిమాభిముఖం నిర్గమ్య
తత్రతత్ర ఉదజ్ముఖాః కియంత మధ్యాన మనుసృత్య
గతాః. తత్రాదా అపరతాలనామక పర్వతస్య చరమప్రదేశేన
ప్రలింబగిరే దుత్తరభాగ మనుసృత్య తయోర్మధ్యే మాలినీ
నదీం నిషేవమాణాః గతాః. ఇయంచ మాలినీనదీ సర్జు
(Sarju) ఇతి ప్రసిద్ధసరయూః ద్యాః ఉపనదీ. అయోధ్యాయాః
పంచాశదర్థకోశదూరే కన్వాశ్రమసమీపే బాభాతి. తత్ర ప్రే
లక్నో (Lucknow) నామక లక్ష్మణపుర మార్గా దిదానీం
రోహిల్ ఖండ్ (Rohilkand) మండలస్థ గంగాయమునతః
ర్మధ్యే విద్యమానపాంచాలదేశమాగ్నాన్నిర్యయుః. పాంచాల
దేశవివరణః—పాంచాలదేశోనామ ఇదానీం ఢిల్లీ (Delhi)

రాత్రి గుహునిచాగులవలన, భరద్వాజాశ్రమముననుండి శ్రీరామ చంద్రుడు చిత్రహాటమున కేగి నున్నవిషయము తెలిసికొని యైదవనాటి పాత్రఃకాలమున నటనుండి బయలుదేరి సాయంకాలమున కయోధ్య చేరెను. శ్రీరామచంద్రు డయోధ్య వదలి యారవనా డర్ధరాత్రమున శ్రీరాముని స్మరించుచు దశరథుడు దివంగతు డయ్యెను. ఏడవదినమంతయు కాశ్యాదుల ప్రలాపములకే చాల దయ్యెను. అంతట నెనిమిదవరోజున రాజకర్తలు సభిచేసి తీర్మానించుకొనిన ప్రకారము వశిష్ఠునిచే ప్రేరితులై సిద్ధార్థాదిదూతలు భరతుని దోడ్కొనించుటకు గిరివ్రజపట్టణమునుగూర్చి బయలుదేరిరి. ఇక వారి లేగిన మార్గము:—

తొలుత నాదూత అయోధ్యనుండి పశ్చిమాభిముఖులై బయలుదేరి యచ్చటచ్చట నుత్తరాభిముఖు లగుచు ప్రయాణముజేయుచు అపరతాల పర్వతములకు పశ్చిమముగను, ప్రలంబగిరికి నుత్తరముగను బ్రవహించుచున్న మాలినీనది ననుసరించి చనుచుండిరి. (ఈ మాలినీయనునది అయోధ్య కేబదిమైళ్ల దూరమున కణ్వాశ్రమ సమీపమున గలదు. ఇది సరయూనది కుపనది.) అట్లాదూతలు (లక్ష్మో) లక్ష్మణ పుర మార్గమున జనుచు పాంచాలదేశమున కేగుమార్గము ననుసరించిరి. (పాంచాలదేశమున గంగాయమునలకు మధ్యను రోహిల్ ఖండ్ మండలమున, ఢిల్లీ యనబడు నింద్రాప్రస్థమునకు తూర్పున నుండెను. ఇది ఉత్తరపాంచాలము. దీని నొకప్పు డద్దనసాహాయ్యమున దోణా

పృథ్వీత-ఇంద్రపృథ్వీస్య పూర్వతో విద్యమానో దేశః. స
 ఏవో శరపాంచాలః కదాచిద్దుగదా ద్దోణాచార్యేణాహృతః.
 తస్య రాజధానీ అహిచ్ఛత్రం (Ahichhatram). ఇదానీం
 రామనగర్ (Ramnagar) రోహిల్ ఖండ్ నుండలే బెర్లి
 (Berli) పత్తనస్య వింశత్యర్థకోశదూరే ప్రకాశతే. ఇతోఽ
 వ్యనోస్తి దక్షిణపాంచాలో నామ సాక్షాద్దుగదస్య రాజ్యం.
 తస్య రాజధానీ కాంపిల్యం (Kampilyam). ఉత్తరపాంచా
 లస్య దక్షిణతః ఆపర్ణరాజ్యత్ అస్య కశ్చిమే కురుదేశః.
 తే మాతాః (యునైటెడ్ ప్రావిన్సెస్ United provinces)
 హస్తీపురం తే (Hastipuram) నా స్తిపురసమీపే గంగా
 తీర్థాద్భవః. హస్తీపురం ద్వీపత్తిన స్తే శాన్త్యే ప్రకాశతే.
 మీరట్ (Meerut) పత్తనస్య పీఠాన్యదిగ్భాగే ద్వావింశత్యర్థకో
 శదూరే (Bijnur) బీజ్ నూర్ గరస్య నైర్వత్యాం గంగాతీరేస్తి.
 ఇదానీ మేకదేశో గంగాయాం చరితార్థో భూత్. తదనంతరం
 మాతాః గంగోభయతటవ్యాప్తకురుజాంగలస్య మధ్యే మార్గ
 మనుస్మత్య గతాః. కురుజాంగలో నామ కురుదేశే కదేశో జాంగ
 లం. హస్తీపురస్య కురుదేశత్వాత్తదంతర్గతవనప్రచురో జాంగ
 లాభ్యనేత ఇత్యర్థః. (స ఇదానీం ద్వీపత్తిన స్తే శాన్త్యే హస్తీ
 పురస్య వాయవ్యభాగే ప్రదృశ్యతే.) తే మాతాస్తథాగత్వా
 మాన్యుభ్యస్తథాశరదండాభ్యునదీం తీర్త్వా తత్పశ్చిమతీరస్థ
 నికూలముకపుణ్యవృక్ష మాసాద్యాభివాద్య కలింగపురం

చార్యులుగారు ద్వుపదునిచే స్వీకరించిరి. దీనికి రోహిల్ ఖండ్ మండలమునకుల బెల్లీపట్టణమున కిరువదిమైళ్లదూరమునగల రాంనగర్ అని పిలువబడు అహిచ్ఛత్రీ పురము రాజధానిగ నుండెను. ఇంతయు కాదు. దక్షిణ పాంచాలమున ఉత్తరపాంచాలమునకు దక్షిణమున వత్తి రాజ్యమువరకును వ్యాపించి మఱియొక పాంచాలము గలదు. ఇది సాక్షా ద్ద్వుపదునిరాజ్యము. దీనికి రాజధాని కాంపిల్యఃగరము. తిప్పి శ్చివమున కురుదేశముగలదు. మనరాజదూత లామార్గమున బోవుచు వాస్తీపుర సమీపమున గంగను దాటిరి. వాస్తీపురము (యన్తైబెడ్ ప్రావిన్సెస్ అను) సంయుక్తపరగణాలలో ఢిల్లీపట్టణమున కీశాన్యమున మీరట్ పట్టణమునకును ఈశాన్యమున నిరువదిమైళ్ల దూరమున గంగా తీరము గలదు. ప్రస్తుతి మింగు కొంత భాగము గంగానదిలో కలిసి నశించినది.) అంతట వాదూతలు గంగానది కిరుగెలంకుల వ్యాపించి యున్న కురుజాంగలదేశము గ్రమముగా గడచుచుండిరి. కురుజాంగల మన వాస్తీపురికి కురుదేశమని ప్రసిద్ధిగాన తదంతర్గతమైన జాంగలమను వనప్రచురదేశము. ప్రస్తుతిమిది (డెల్టా) ఇంద్రప్రస్థపురమున కీశాన్యమున వాస్తీపురమునకు వాయవ్యముగ నున్నది. ఆ ట్లాదూతలు కురుజాంగలము గడచి మార్గమధ్యమున శరదండ యను నదిని దరించి తత్పశ్చిమ తీరమున గల నికూలమను పుణ్యక్షేత్రమునకు బ్రణమిల్లి కళింగపురము మీదుగ నిశ్చ్యుకువంశీయులచే బాలింపబడుచున్న ఆభిశాసాభిధవ గ్రామముల కామచు బోధివన పర్వతముల నతిక్రమించిరి. అచ్చటి నుండి రోహిల్ ఖండ్ మండలాంతర్గత ప్రదేశమున కలివదియని పిలువ

ప్రవిశ్య తత ఇత్వాకువంశ్యై రనుభూతో మహాకాళాభి
 భవగామా వవేక్ష్య బోధవనాఖ్యా స్పర్వతా సతిక్రిమ్య
 ఇదానీం కలిసదీ (Kali River) తివ్యవహ్నియమాణా మిత్తు
 మతీం తీర్త్వా తతస్థితాపసాః పృథిదిస మంజలిమాలీ
 ప్రమాదేత్సుమతీ జల పాన సంతృప్తా న్బాహ్మణాః
 సమస్కృత్య లోకే బియాన్ (Beas River) ఇతి వ్యవహ్ని
 యమాణ విపాళాయాః తథైవ సట్లేజ్ (Sutlej River)
 ఇతిప్రసిద్ధ శతద్రోవ్ ర్భుభ్యే విద్యమానబాహ్లిక దేశజన
 పదా నవేక్ష్య సుదామాఖ్యపర్వతస్థం విష్ణు పదాంకితపుణ్య
 విశేషం సంపూజ్య విపాళాం తత శ్శాల్మలీం నద్యాతీర్త్వా మార్గ
 మధ్యస్థానేక తటాకపల్వలసరాంసి చ షశ్యంత సింధునదీం
 తీర్త్వాతత్పశ్చిమతటే కించిద్దూరం గత్వా (North west fron-
 tier provinces) (నార్త్ వెస్ట్ ప్రావిన్సెస్) పశ్చిమోత్తర
 ప్రాంతే కాశ్మీరదేశస్థశీనగరప్రదేశా త్పశ్చిమమార్గ మను
 సృత్య పెషావర్ (Peshawar) నామక పురుషపురపుష్కరావతీ
 ప్రాంతే సులేమాన్ (Suleman moutains) పర్వతోత్తర
 పాదవలయిత గిరివృజాఖ్యం కేకయపురం శ్రీమదయోధ్యా
 పత్రినాత్ ఈషద్వైషమ్యేన అప్తశతార్థక్రొశదూరస్థం బహు
 ప్రయాసేన దివారాత్రిభేదం విహయ శాంతాశ్వయుక్తాః
 “తే దూతాః” దినత్రయపర్యంతం మాన్దేష్ఠిత్వా చతుర్థదినే
 వ్యస్తమయానంతరం కియల్కలం గత్వా రాత్రావేషన్

బదు ఇత్తుచుతీరిదిని చాటి తీర్తిరమున ప్రతిదిన మొకదోయిని నిత్తు
 మతీజలముల నావారముగ గొని తపముజేయుచున్న బ్రాహ్మణులకు
 మ్రొక్కి బియాస్ అను విపాకా సబ్బోలేజి యను శత్రు (శుశుద్రి)
 నదుల మధ్యభాగమున బ్రకాశించు బాహ్నిక జేతజనపదములను
 జూచుచు సుదామను పర్వతమునందుల విష్ణుపదాంకమును బూ
 జించి, శతద్రుక్కల్యూతీ నదుల నతిక్రమించిరి. అనంతర మాదూతలు
 'శార్తపెష్టు ప్రానిన్ సెన్' అను పశ్చిమోత్తర పరగణాలను జూచుచు
 కాశ్మీరదేశమందుల శ్రీనివాసుడు పశ్చిమముగ పెషావర్ అను
 (పురుషపురము) పుష్కరావతీప్రాంతమున ప్రయాణముజేసి సులే
 మాక్ పర్వతోత్తరకాఖిలచే నలయితిమై శ్రీఅయోధ్యాపట్టణమునుండి
 రమారమి పనిమిదిమార్లమై శ్రీదూరముననున్న గిరివ్రజపురమును కేకయ
 పట్టణమును బహుప్రయాసముల కోర్చి దివారాత్రములు ప్రయాణము
 చేయుటచే నలసిసాలసియున్న యశ్వములతో మూడురాత్రులు మార్గ
 మధ్యమున గడపి శాల్గదినమందును, అస్తమయానంతర మర్ధరాత్రము
 వరకును నడచి రాత్రీవేళ నిరతు డున్న గిరివ్రజపట్టణ ప్రవేశము
 జేసిరి. అమరునాడు వా రాభరతుని గాంచి యయోధ్యకు రమ్మని వేడ
 నా దినమందె భరతుం డయోధ్యకు ప్రయాణమయ్యెను.

N. B. "ఇచ్చట గమనింపవలసిన విషయమేమన గిరివ్రజపట్టణ
 మని మగధరాజ్యమం దొకటి గలదు. బీరార్ అంతర్గతమైన రాజగిరి.
 ఇదియే జరాసంధపురియని యారామాయణసాహిత్యారాధ్యాకాండ

జం పరివిశుః. తతః కరస్మిన్నహని భరతాహ్వాన మయో
ధ్యాన్వతి.

N. B. ఇతో ప్యన్యో స్తి గిరివ్రజపత్రనం నామ మగధ
దేశస్థపత్రన విశేషః బీరార్ (Berar) అంతర్గత రాజగిరి,
(Rajagiri). న ఏవ జరాసంధపురీతి శ్రీరామాయణ సారోద్ధారే
అయోధ్యా నాండే ౨౩౪ సర్గే శ్లోక వ్యాఖ్యానే పరిచిత్తః.
తాం విహాయ ఇదమేవ కేయపుర మితి జ్ఞాతవ్య మితి.

అన్యచ్ఛాత్రే మాతాః వాయువేగమనోవేగయతా
శ్వయాపేనైవ ఏకపదీముజుమార్గేణ అభివ్యరితం గిరివ్రజమా
గతాః. భరతసు చతురంగబలయుక్తయా వక్త్రముపి మహా
మార్గ మాశ్రిత్యశ్రీమదయోధ్యాం పరిత్యజా. అతో నదీ
పర్వతాదిభేదకీర్తన మితిబోధ్యం. తస్మిన్మాతాః భరతశ్చ గిరివ్రజ
పత్రనాత్ దక్షిణతః కియంత మధ్యానాగత్వా ప్రాజ్యుఖాన్నిర్గ
మ్యసుదామాఖ్యపర్వతం వెళ్ళిమాభిముఖపరివాహం క్షుది
న్యాఖ్యనదీంచ సమతిక్రమ్య ఏలాధానాఖ్యనగరే (శతద్రు)
కుతుప్రినదీం సంతరితవా. ఇయమేవ పంజాబ్ (Punjab)
అంతర్గత (Sutlej river) సట్లెజ్ ఇతి నామకే ప్రసిద్ధిః. అత్ర
వ్యుత్సంధూవనదీసప్తక మస్తి. 1 జెలమ్ (Jelum river)
నది, 2 అసిక్నీ (Chenaub river) చీనాబ్ ఇతి, 3 రావీ
(Ravi river) రావీతి, 4 ఆర్జిక్నీయా (Beas river)
బీయాస్ ఇతి, 5 కుతుప్రి (sutlej river) సట్లెజ్ ఇతి ఇత్యాది.

మన ౧౩ వ సర్గమందు ౨౩౪ శ్లోక వ్యాఖ్యానము దివివరణే ప్రతిపాదించబడినదిగాన అది శేకయపురమగు గిరివ్రజము కావనియు ప్రస్తుతము చెప్పబడినదే శేకయపురమనియు గాఁపింపవలయును.

మఱియు నాదూతలు వాయుమనోదేగముల ననుకరించు జవనాశ్రయముల నాశోహించి నూటి గుగు కాలిబాట నతీత్యరితగతిని నాల్గదినములకే గిరివ్రజము చేరిరి. ఇక భరతు డట్లుగాక చతురంగబలయుతు డగుట వలన చుట్టయినను షహోమాగ్ధమున ప్రయాణము జేయవలసివచ్చెను. కాన మఱుల నమోధ్యమ బోవుమాగ్ధమున కొన్ని దేశములు నదీపర్వత గ్రామాదులును భిన్నముగ స్మరింపబడుచున్నవి. భరతున కయోధ్య చేగుట కేడుదినములు మాగ్ధమధ్యమున గఠించెను. దాని వివరము తెలుపబడుచున్నది.

ఆ ట్లా భరతుడు గిరివ్రజమునుండి కొంతదూరము దక్షిణముగను, అచ్చట చుట్ట పొజ్జుఖమును ప్రయాణము జేయుచు మొదల సుదామ పర్వతమును తదనంతరము పశ్చిమాభిముఖముగ బ్రవహించు హ్లాదినీపదినీ గడచి పంజాబుప్రదేశమునగల నదులలో నొకటియగు సట్లేజ్ అను శురుద్రినదిన తరించి అట్లే సప్తసింధుస్థానమనబరగు ప్రదేశమున సింధునదికి ఉపనదులగు 1 జీలం అను విశస్తానదిన 2 చీనాబ్ అను అసిక్కిని 3 రావియను పరుష్ణిని 4 బియాస్ అను అర్జుణీయను 5 పూర్వోక్తమగు సట్లేజ్ అను శతద్రువు 6 విరావతి 7 చంద్రభాగలను పేర్ల నొప్పారి, సింధునదికి పశ్చిమమున గాంధారదేశమునం దుండి సింధువున గలయువానిని మఱుచెందునదులను దాటి ధౌర్వ పర్వతా పరపర్వతము లను గ్రామద్వయమం దపర పర్వతగ్రామము విక్రాంత్యర్థము ప్రవేశించెను. పిమ్మట శిలావహమను సార్థక నామముగల నది

హరన్తి. అన్యే ద్వే 6 ఐరావతీ 7 చంద్రభాగే సింధోఃపశ్చిమ
 గాంధారదేశాదాగత్య సింధునద్యాం మిలతః, తథా భరతస్సప్త
 సింధుస్థాన మతిక్రమ్య పూర్వపక్షటాపరపక్షటాఖ్యగ్రామ
 యోరిపరిపర్సిటాఖ్యం విశ్రాంత్యర్థం ప్రాప్యశిలావహ మిత్యన్వర్థ
 సంజ్ఞాం నదీం తీర్త్వా తస్యాః అగ్నేయదిగ్భాగే శల్యకర్తవం
 (Sialkot) నామ నగరం ప్రేక్షమాణః డిల్లీ కర్తవస్యవాయ
 వ్యభాగేసిర్మూర్ పర్వతేషు (Sirmur mountains) జనిత్వా
 ధానేశ్వరాత్పశ్చిమతః కురుక్షేత్రస్యాత్తరతః ప్రవహిత్వా
 వినాశవత్తీరే రాజపుత్రిస్థానే మరుకాంతారాంతర్హితాంసరస్వతీ
 నద్యాంగంగాఖ్యాం కాంచిన్నదీం యుక్తేనసంగమప్రదేశం ప్రతి
 పద్య సంతీర్యచ వీరమత్సానా ముత్తరప్రదేశాత్ ప్రాప్య
 భారుండాఖ్యపనం ప్రాప్త. అత్ర గంగాశబ్దేన గంగాభేద సింధు
 శాఖోచ్యతే. తథాహ్యుత్తరత్రే యమునాతరణాంతరంభాగీరథీ
 తరణస్య వక్ష్యమాణత్వాత్. అపిచ 'శ్లో. సర్వాః పుణ్యా
 స్సరస్వత్యః సర్వా గంగా సుముద్రగా' ఇతి వాయుబ్రహ్మాండ
 పురాణోక్త్యా సముద్రగా సర్వాః నద్యః గంగైవేతివ్యవహార
 దశేనాచ్యు. తదనంతరం భరత స్సంతోషకారిణీం యమునాం
 తీర్త్వా దుర్గమం వనం భద్రగజయానేనాపవాహ్య (అరణ్య
 సంచారనిపుణో భద్రజాతీయః) తతోఽంశుధానాఖ్యదేశే
 ప్రాగ్వక్తు పురే భాగీరథీం తీర్త్వా తతైవకుటికోష్ఠికానదీమ పున్
 తీర్య భర్మదశేనగ్రామ మియివాత్. తతస్తారణగ్రామస్య
 దక్షిణభాగేన జంబువృష్టగ్రామ ముపాగమ్య తతో వహి

నతిక్రిమించెను. అనది కాగ్నీయమున నున్న కల్యకర్తనమును గాగ్రమ సమీపమున బయోణముచేసి సరస్వతీనదియందు గంగయను పేరుగల నది యొచట సంఘటించెనో యచ్చోట సరస్వతీనదిని దాటెను. ఈసరస్వతీనది (ధిల్లీ) ఇంద్ర పృష్ఠమునకు వాయవ్యభాగమున నున్న సిర్సూరు పర్వతములలో ప్రభవించి ధానేశ్వరమునకు పశ్చిమముగను కురుక్షేత్రమున కుత్తరముగను ప్రవహించుచు వినకనతీర్థమందు - అనగ రాజపుత్రస్థానపు టెడారులలో నంతర్ధానము జెందెను. దీని యందు సంఘమించిన గంగయను పేరుగల నదియును సింధుకాఖిలలో జొరటి ఈపేరున గలదని తెలియదగినది. ఏలయనిన యమువా నదిని దాటిని తదుపరి భరతుడు భాగీరథి నుత్తరించినట్లు చెప్పబోవుట వలన (సింధునదిని గంగయను టెట్లనిన - సముద్రాగములగు నదులన్ని టిని గంగయని పిలువదగునని వాయుబ్రహ్మాండపురాణములందు స్పష్టపరుపబడెనుగాన చెప్పవచ్చును.) అనంతరమం దా భరతుడు సంతోషకారిణియగు యమువానదిని తరించి అరణ్యసంచారనిపుణుడుగు భద్రగజమునెక్కి వాయువారణ్యమును గడిచి యంశుధానదేశమున ప్రాగ్జ్వటగాగ్రమమందు భాగీరథిని దాటి, విమృట కుటికోష్ఠిక యను నది నుత్తరించి ధర్మదర్శన గ్రామము చేరెను. పెంటసే తో రణ గ్రామమునకు దక్షిణముగ జంబుప్రస్థ గ్రామమును గడచి పరూధ గ్రామము మీదుగ తూర్పుముఖముగ ఉజ్జిహానమను పట్టణో ద్యానమును చేరెను. అనంతరము స్వదేశమేగాన నిదానముగను నిర్భయముగను రండని సేనల కాజ్ఞ నిడి రథారూఢుడై తానతివేగముగ సర్వ తీర్థహస్తీకృష్టగాగ్రమముల నతిక్రిమించి కుటికానదిని దాటి ఏకసాల గాగ్రమమున స్థాణుమతిని తరించి కొంత దత్త్యన గోభ్రీయాను గోమ

గ్రామం యయా. అతః పాశ్చిమం నగరం ఉజ్జయిన్యాభ్యామయాః
నగర్యాః ఉద్యానం పాశ్చిమ తతః పరం 'స్వదేశ త్వాన్నిరభయం
మంద మాగమ్యతా' మితిసేనా మాజ్ఞాప్య స్వయంరథయానే
నాతిత్వరితం సర్వతీర్థాఖ్యగ్రామం హస్తికృష్ణాఖ్యగ్రామం చాతీత్య
కుటికానదీ ముత్తర్య ఏకసాలగ్రామే స్థాణుమతీంచ తీర్త్వా తతో
(Goghri river) గోఘ్రితి వ్యవహియమాణగోమతీనదీ మపి
తతార. ఏవం భరత స్సుశాంతివాహనస్స కలింగనగరసమీ
పస్థ సజ్జకవనం శర్వర్యామాశు సమతీత్య సప్తరాత్రీపర్యంతం
మార్గేస్థిత్యా అష్టమేహన్యరుణోదయే అయోధ్యా మగమత్.

తథాగతస్య భరతస్య పితు ర్దశరథమరణ శ్రవణదినా
దారభ్య దశదినపర్యంత మాశౌచం, తత స్తేకాదశేహని
ద్వాదశేహనిచ యథావిధ శ్శ్రాద్ధకర్తృచరణం, త్రయోదశేహ
న్యస్థితోధనం చాని

తత శ్చతుర్దశేహని వశిష్ఠాదయో రాజకర్తార ప్రతా
గత్య భరతం కోసలరాజ్యే అభిషేచయితుం మంత్రిప్రభృతీనాం
విజ్ఞాపనం. తస్మిన్నేవాహని మార్గసమీకరణార్థం భరతేన శిల్పి
ప్రభృతిమార్గశోధకాః ప్రేషితాః. మార్గసమీకరణకాలశ్చతు
దిశానపరిమితః. శ్రీరామచంద్రసన్నిధానప్రతి భరతగమన
కాలోపి దినత్రయో దధికిః. శ్రీరామచంద్రసన్నిధానే భరత
నివాసకాలోపి దినత్రయపరిమితః. తతోఽయోధ్యాంప్రతి భరత
స్య పునరాగమనేపి వనవనకాలో దినత్రయపరిమితః. తదనంత
రం సందిగ్రామే శ్రీరామచంద్రపాదుకాపట్టాభిషేకః. ఏతత్సర్వం

తిని చాటి కలింగనగర సమీపమందుగల సజ్జకవనము రాత్రిప్రయాణమున నుత్తరించి అలసిన వాహనములతో మార్గముం దేడుదినములు చెల్ల నెనిమిదవసోజాన అరుణోదయ కాలమున కయోధ్య జేరెను.

అ ట్లయోధ్యను భరతుడు ప్రవేశించిన సోజాననె తిండియగు దళదళుని మరణము వినెనుగాన తదాది పదిదినము లకొకము. పదునొకందవదినముం దేకోద్దిష్టమును పుండ్రెండవనాడు సపిండికరణమును పదుమూడవనా డనీకోధమును జరిగెను.

అనంతరము పదునాల్గవ దినమందు వశిష్ఠప్రముఖులగు రాజకర్తలు సోపలరాజ్యమునకు భరతు నభిషేకింప నుద్దేశించుట. భరతుం డది నిరాకరించి యా దినముననే మార్గసమీకరణమునకై శిల్పిప్రభృతులను బంపుట తటస్థించెను. వారల కామార్గనిర్మాణమునకు నాల్గుదినములు పట్టెను. అంత సపరివారుడై శ్రీరామచంద్రుని సన్నిధికి భరతుడు మూడుదినములు ప్రయాణముచేసి నాల్గవదినమునందు చేరెను. శ్రీరాముని సన్నిధినుండు భరతుడున్న కాలము మూడు దినములు. తిరిగి సాకేతము జేరుట కట్లై మూడుదినము లయ్యెను. అనంతరము నంది గ్రామమున శ్రీరామ పాదుకాపట్టాభిషేకము జరిగెను. ఇదంతయు గణనచేయ నలుబదియైదు దినము లయ్యెను.

అంత నచ్చట చిత్రకూటమున శ్రీరామచంద్రుడును, భరతుడునవ్వి పెట్టిన తదనంతరము పదిమాసముల పడునైదుదినము లుండెను. పూర్వ కాలముతో నిది చేర్చిన నొక సంవత్సరము శ్రీరామచంద్రు డరణ్య వాసము సల్పెనని తెలియుచున్నది.

సాక లేవన పరిగణనే కృతే కంచచత్వారింశద్దినాని గతాని. తథ శ్రీరామచంద్రేణ చిత్రకూటే అర్ధాధికదశమానాః నీతాః. తతః పూర్వోక్తానై స్సాక మేక సంవత్సరో జాతః.

అదనంతరం శ్రీరామచంద్ర స్సీతాలక్ష్మణాభ్యాం సహిత స్తత్ప్రదేశా దాగ్నేయదిక్ష్వం అశ్వే రాశ్రమం ప్రాప్తవాః. తదిదానీం (Baghelkhand) బాఘెల్ ఖండమండలే రీవాపత్ర నస్య నైర్మితిర్భాగే త్రింశార్ధకోశదూరే శోణనదీతీరే (Ramnagar) రాంనగర్ ఇతి వ్యవహీయతే. తత్రానేక ఋష్యాశ్రమా ఆసన్. తే సర్వే ఇదానీం రీవా (Reevā) ప్రాంతస్య దక్షిణదిక్పర్యంతం వ్యాప్తాః. అతిర్వామ బ్రహ్మర్షిః. సతు బ్రహ్మణో మావసః పుత్రః. స కదాచి తస్మత్ప్రీణా మేకతమః. తత్పుత్రా బహవో మహర్షయః. తత్ప్రీణ కర్దమ పృజాపతిపుత్ర్యససూయా నామ పతివ్రతా. తత్పుత్రాః దత్తాత్రేయః, దుర్వాసాః, చంద్రః, అర్యమాదయః. తేన కదాచిత్ చంద్రీభూయాంధకారనివారణం కృతం. అససూయాయాస్వసారః మరీచివత్పి (1) కలా, ఆంగిరసవత్పి (2) శ్రీధ్వా, పులస్త్య భార్యా (3) హవిర్భుక్, పులహభార్యా (4) గతిః, కృతోర్భార్యా (5) కియా, భృగోర్భార్యా (6) భ్యాతిః, అథర్వాంగిరసో భార్యా (7) శాంతిః, వశిష్ఠ వత్పి (8) రుంధతీ. తద్భ్రాతా కపిలమహర్షిః, తస్మాత్ స్వాయంభువ మనుపుత్రీ దేవహూతిః. శ్రీరామోపి తత్ కుమార తత్ర నీత్వా వరేద్యు రువసి దండకారణ్యమావేశ

వీమ్మట శ్రీరామున కచ్చట నుండుట కిచ్చజనిందినదిగాదు. వీతా
లక్ష్మణులతో నచ్చటి కాగ్నయముగనున్న అత్రిమహర్షి యాశ్రమము
చేరెను. అత్రి యాశ్రమ మిప్పుడు బాఘల్ ఖండ మండలమునకు
నైర్మతిని 30 మైళ్ళపూరమున రాంసగ రని పిలువబడుచు శోణానదీతీర
మందున్నది. అచ్చట ననేక ఋష్యాశ్రమములు గలవు. అవన్నియు, రీవా
స్మాంత దక్షిణమువరకును వ్యాపించియుండెను. అత్రియన బ్రహ్మర్షి
లలో నొకడు, బ్రహ్మకు మానసపుత్రుడు. వైవస్వత మన్వంతరమున
సప్తర్షులలోనివాడు. ఆయనకు పుత్రు లనేకులు గలరు. వారలలో
శ్రీదత్తాత్రేయుఁడను, దుర్వాకులుఁ, చంద్రావ్యములు ముఖ్యులు,
కర్ణమప్రజాపతి పుత్రియగు అనమాయయును పతివ్రత యామహర్షి
భార్య. ఆమెతల్లి స్వాయంభుమను పుత్రియగు దేవహూతి. ఆమె
సోదరుడు కపిలమహర్షి, ఆమెతో బట్టువులు 1 మరీచిపత్నియగు
కల, అంగీరసపత్ని 2 శ్రీధ, పులస్త్యునిభార్య 3 సావిత్రి, పులహ
భార్య 4 గతి, క్రతుభార్యయగు 5 క్రియ, భృగుభార్యయగు 6
ఖ్యాతి అథర్వాంగిరసులభార్య 7 ఖ్యాతి, వశిష్ఠునిభార్య 8 అరుంధతి
యును. ఒక సమయమునం దీ జగమంథకాసురునివలన మూర్ఛచంద్రా
దుల కాంతిలేక బాధపడుచుండ వీ యత్రిమహర్షి చంద్రుడై, యంధ
కారములేకుండ గాపాడెను. అట్టి మహిమగల యత్రిమహర్ష్యాశ్రమమున
శ్రీరామచంద్రు డారాత్రి గడపి మరునాడు పౌరీతఃకాలమున దండ
కారణ్యము బ్రవేశించె నని తెలియుట శుభదము.

నయ్యనై ధృకుటిభిశ్చ రామం నిర్దిశ్య శంకితః,
అన్యోన్య ముపజల్పంత శ్చనైశ్చకుః స్మిధః కథాః. ౧౨౪

తేషా మాత్సుర్య మాలోక్య రామ స్తావత్మని శంకితః,
కృతాంజలి రువాచేద మృషిః కులకతిం తతః. ౧౩౪

1 అహం వా లక్ష్మణోవాఽథ సీతావా భగవన్మునే,
ప్రమాదా చ్చరితం కచ్చి ద్విప్రీయం తే న కిం విభో! ౧౪౪

2 అథర్షి ర్జరయా వృద్ధ స్తపసాచ జరాం గతః,
వేపమాస ఇవోవాచ రామం భూతదయావరం. ౧౫౪

త్విన్నిమిత్తి మిదం తావత్తాపసాంపుతి వర్తతే,
రక్షోభ్యస్తేన సంపన్నః కిథయంతి మిధః కథాః. ౧౬౪

రావణావరజః కశ్చిత్ ఖరో నామేహ రాక్షసః,
ఉత్పాట్య తాపసాన్ సర్వాన్ జనస్థాననికేతనాన్. ౧౭౪

ధృష్టశ్చ జితకాశీచ సృశంసః పురుషాదకః,
అవలిప్తశ్చ పాపశ్చ త్వం చ తాత! న మృష్యతి. ౧౮౪

త్వం యదాపుభృతి హ్యస్మి న్నాశ్రమే తాత! వర్తసే,
తదాకృభృతి రక్షోసి విపాకుర్వంతి తాపసాన్.
దర్శయంతి హి బీభత్సైః కూరై ర్భీషణైశ్చ రషిః,

౧౨౪. (ఈశ్వోకతాత్పర్యము 489 పేజీలో ౧౧౪ శ్లోకతాత్పర్యములొనె యున్నది.)

౧౩౪. వారియాత్సుక్య మాలోకించి శ్రీరామచంద్రుడు తాము వారి కేమైన నపచారము గావించితిమేమో యని కొంచె మలజడిజెంది వారిలో కల్ల బెద్దయగు నొకమహర్షితో నిట్లనియె.

౧౪౪. అయ్యా! తమకేమైన మానువ్వరిలో నెవరని యపచారము గావించి యుంటిమా? తాము మమ్ములను బాచి యేకేవో సంజ్ఞ లొనరించుకొను చున్నార.

౧౫౪. మహాతపస్సంపన్నుడును, వృద్ధుండునునైన యమ్మునీందుగ్రీడు శ్రీ రామునితో నిట్లనెను.

౧౬౪. శ్రీరామచంద్రా! నీనిమిత్తముచేతనే యీ మునీంద్రుల కందరక్షను రాక్షసులచే బాధ కలుగుచున్నది. అవిషయమే వీర లందరును నొక రితో నొకరు చెప్పుకొనుచున్నారు.

౧౭౪-౧౮౪. గర్వోన్మత్తుడును, జితవైరుండును, సరమాంస భుక్కునునైన రావణుని తమ్ముడొకడు, ఖరుడనువా డున్నాడు. అతడు జనస్థానమం దున్న ఋషుల నందరిని పెడలనడిచి యిక్కడ నీవు వసించుటకూడ సహింపలేకున్నాడు.

౧౯౪-౨౦. నాయనా! నీ వీ యాశ్రమమునకు వచ్చినప్పటినుండియు నీ ముగ్ధుడి రక్షితులు మము బెట్టు బాధల కంతులేకున్నది. తమ భయంకరరూపంజులు మాకు గన్పరిచి మమ్ముల నెంతయు భయపెట్టు చున్నారు.

గమనాయాఽన్యదేశస్య చోదయంత్యేషమౌద్యమాం. ౨౦౪

ఖరస్వయ్యపి చాయుక్తం పురా తాత ప్రవర్తతే,
సహస్మాభి రితో గచ్ఛయది బుద్ధిః ప్రవర్తతే. ౨౦౫

సకలతీస్య సందేహో నిత్యం యత్తస్య రాఘవ!
సమర్థస్యపి హి సతో వాసో దుఃఖ మిహాద్యతే. ౨౦౬

¹ రాఘవ స్వధయా తేషు తపస్విషు విచింతయన్,
న తత్రారోచయ ద్వాసం కారణైర్భవమభిస్తదా. ౨౦౭

² అన్యగా త్ప్రీతయా భ్రాతృహ్యత్రే రాశ్రమముత్రమం,
గత్వా ముని ముపాసీనం భాసయంతం తపోవనం. ౨౦౮

దండవత్ప్రీణిపత్యాహ రామోఽహ మభివాదయే,
వనవాసమిషేణాపి ధన్యోహం దర్శనాత్తవ. ౨౦౯

శ్రుత్వా రామస్య వచనం రామం జ్ఞత్వా హరిం కరం,
పూజయామాస మునివ ద్భక్త్యా పరమయా మునిః. ౨౧౦

సీతాంచ లక్ష్మణం చైవ సంతుష్టో వాక్య మబ్రవీత్. ౨౧౧

రామ! త్వమేవ భువనాని విధాయ తేషాం సంరక్షణాయ
సురమానుషతిర్యగాదీన్, దేహాన్బిభర్షి నచ దేహగుణైః
ర్విలిప్త స్త్వతో బిభేత్సఖిలమోహాకీచ మాయా. ౨౧౨

1 వాల్మీ. రా: స్థగ్ ౧౧౭. 2 అథ్యా. రా: స్థగ్ ౧౧౭

3 డేవీరామాయణ, 4 వాల్మీ. రా: స్థగ్ ౧౧౭.

౨౦౪. ఈవాదలు పడలేక ఋషు లెవటికైన బోవుదమని నన్ను ప్రేర
పించుచున్నారు.

౨౦౫. ఖరుడు నీ విషయమైకూడ మిక్కిలి యనుచితముగానే పరీక్షించు
చున్నాడు. కాన నీవును మాతోడనే రమ్ము.

౨౦౬. అయిన నొకమాట! నీ వెంతమగంటిమి గల్గియున్నను సభార్యుండవై
యిచట నివసించుట నీకును క్షేమకరము కాజేకాయని శంక పాడము
చున్నది.

౨౩౪-౨౪౪-౨౪౫. ఇట్లు జెప్పి యాఋషు లందరును నా కీరామచంద్రుని
వీడ్పించి మరయొకచోటికి వెడలిపోయిరి. కీరామదును ననేక
కారణములచే జిత్రకూటమున నుండుట లగ్గుగాదని యెంచి సీతా
లక్ష్మణులమేకుడై యత్రమహర్షి యాశ్రమమునకు బోయి తన తేజం
బున నవ్వనంబునంతయు వెల్లించుచున్నవానింబోలెనున్న యమృహర్షిని
జూచి అయ్యా! యివ్వనవాసమిషచేసెనను నాకు దమదర్శనభాగ్య
మభ్యేననుచు నాయనకు స్వనామపురస్కరంబుగ బ్రతాపంబునేసెను.

౨౬౪-౨౬౬. అమ్మనిచంద్రుడును నాతనిని కీమహర్షి రాయణునిగా నెరింగి
సీతా రామలక్ష్మణులనుగూడ బూజించి యిట్లునెను.

౨౮. కీరామచంద్రా! నీవే యీ సమస్తభువనములను సృష్టించి లీలకై
మనుష్యతీర్థగాదులగు జంతువుల రూపంబులతో బరగుచున్నావు.
కాని జననమరణాదులగు నీడేహగుణంబులమాత్రము నీకు లేవు. అట్టి
నిన్ను జూచియే మాయ భయ ముండుచుండును.

గృహం శ్మశానం తవ బింబవర్జితం కథావిహీనంచ శిర శ్శివా
 మతం, శ్వపుచ్ఛవ ద్దాస్యవినాకృతం వపు ర్వదంతిహి త్వ
 య్యనివేదితం విషం. ౨౯

I అనసూయాం మహాభాగాం తాపసీం చ పతివ్రతాం,
 రామాయ చాచచక్షే తాం తాపసీం ధర్మచారిణీం. 30

౨ శవర్షాణ్య నావృష్ట్యా దధే లోకే నిరంతరం,
 యయా మూఃఫలే సృష్టే జాన్మవీచ పవర్జితా. 3౧

దశవర్షసహస్రాణి యయా తప్తం మహత్తపః, 3౧౪
 దేవకార్యనిమిత్తం చ యయా సంత్వరమాణయా,
 దశరాత్రిం శృతా రాత్రి స్సేయం మాతేవ తేనఘ! 3౨౪

అభిగచ్ఛతు వైదేహీ పృథ్వా మకోధనాం సదా,
 అనసూయేతి యా లోకే కర్మభిః ఖ్యాతి మాగతా. 33౪

సీతా త్వేతద్వచ శ్శృత్వా రాఘవస్య హితైషిణః,
 తా మత్రిపత్నీం ధర్మజ్ఞా మభిచక్రామ మైథిలీ. 3౪౪
 శిథిలాం మలినాం వృద్ధాం జరాపాండురమూర్ధజాం,
 సతతం వేపమానాంగీం ప్రవాతే కదలీం యథా. 3౫౪

౨౯. కీరామా ! నీయాకారకూన్యంబగు గృహంబు శ్మశానకుల్యంబు;
నీకథలు కీర్తింపక యితరకథలుచెప్పట జంబుకలోదనము; నీదాన్యంబు
చేయని మేను తుక్కతోకం బోలినది. ఇంతయేల ! నీకు నివేదింపక
భుజించునాహారము విషసమానము.

౩౦. ఇట్లనుచు నచ్యుహర్షి, బలివృత్తియు దపస్వినియు నుత్తమురాలును
దన ధర్మపత్నియునగు నననూయను కీరామునకు జూపి మఱియు
నిట్లనెను.

౩౧. కీరామా ! యీ యుత్తమురాలిం జూచితివా ! ఈమెమహిమం
బెంతయు గొప్పది. పది సంవత్సరము లొకేరితిగ ననావృష్టిదోషము
తగిలి లోకము తల్లడపడుచుండ నీమె కందమూలములను సృష్టించి
గంగానది పుష్కలంబుగ బ్రవహించునట్లు జేసెను.

౩౧౪. ఈమె పదివేలసంవత్సరము లుగ్రతపంబు జేసిన దిట్టయై యున్నది.

౩౧౫. మఱియొకప్పుడు దేవతలకు మేలొనరించుటకై తనతపోమహిమంబుచే
పదిరాత్రులు లొకేరాత్రిగ సృష్టించినది. అట్టి యుగ్రతపోమహిమా
ధ్యయగు నీమె నీకు మాతృసమానురా లగును.

౩౩౪. కాన నననూయనుగు నాతపస్వినీదర్శనార్థమై నీభార్యయగు నీతను
బంధువు.

౩౪౪-౩౪౫-౩౬౪. నీత యతనిమాటలు విని, సత్వంబుగ బోయి, కృద్ధురా
ఱును, కఠిరపాటవము తగ్గియున్నదియు, సంపూర్ణముగ నెఱిగిపోయిన
తలవెండుగ్రీకలు గలదియు, గాలిలోని యరటితోడెం బోలె సంతతం
బును పడంకుచుండు జేహంబు గలదియు నైయున్న యయ్యననూయం

అభివాద్యచ వైదేహీ తాపసీం తా మనిందితాం,
బద్ధాంజలిపుటా హృష్టా షర్యకృచ్ఛ దనామయం. 3౬౪

తత స్సీతాం మహాభాగాం గృష్ట్యా తాం ధర్మచారిణీం,
1 అనసూయా సమాలింగ్య వత్సే! నీతేతి సాదరిం. 32౪

దివ్యే దదా కుండలే ద్వే సర్పితే విశ్వకర్మణా,
దుకూలే ద్వే దదా తస్యై నిర్మలే భక్తిసంహృతా. 3౮౪

అంగరాగంచ సీతాయై దదా దివ్యం శుభావనా. 3౯

స త్యక్త్య తేఽంగరాగేణ శోభా త్వాం కిమలాననే,
2 సీరజస్కా వీణవాచా భవ విశ్వం సయావనా. ౪౦

* తర్జనా ద్భ్రక్షసాదీనాం కాతర్యం న భినే త్తదా. ౪౦౪

3 పాతివ్రత్యం పురస్కృత్య రామ మన్యే హి జానకి!
కుశలీ రాఘవో యాతు త్వయాసహ పునర్నిహం. ౪౧౪

* వ్యా: తర్జనా దితి:— అస్మిన్నర్థే జానకీపరిణయే
అనసూయావాక్యం : 'అస్తికిల మనువశే దైవైర్దర్శితం దివ్య
చీనాంశుక మంగరాగశ్చ, యయోః కిల ధారణే యక్షరాక్షస
తర్జిత మపి కులపాలికాయా మనో న లభతే కాతర్యం, న
ముచ్యతే నైసర్గికం కీల మిత్యాది.

గాంచి యామెకు బ్రదక్షిణవతుస్కారంబు లాచరించి దోయిల్లాగ్గి
యామెక్షేచుసమాచారం బడిగను.

32౪-3౨౪-3౮. అంత నా యననూయాదేవియు 'అమ్మా! సీతా! నీవా!
యనుచు నామెను గొగిలించికొని చక్వక్లనిర్మితం బగు కుండల
ద్వయంబును శుభ్రంబులగు దుకులవస్త్రద్వయంబును దివ్యంబగు
మైత్రుత నొకదానిని నిచ్చి సత్కరించి యామెతో నిట్లనెను.

౪౦-౪౦౪. అమ్మా! సీతా! యీ యంగరాగము గొప్పప్రభావము గలది.
దీని నొడలికి బూసికొనుటచే నీ శరీరకాంతి యెన్నటికిని దగ్గిపోదు.
'బహిష్ట' కాకుండ నుండువు. నీయావన మెప్పుడును నవనవముగానే
యుండును. మాయాదత్తు లగు రాక్షసులు ఘోరరూపంబులు జూ
పెట్టి *బెదరించినను నునంబు భీతు వొందదు.

౪౧౪. అమ్మా! జానకీ! పతివ్రతాధర్మంబు శేషులక కీర్తనముని వెన్నెంటు
దగ్గలియుండుము. నీతోగూడి కీర్తనముడు మఱల నయోధ్యకు నుఖ
ముగా జేరుగాక!

* వ్యా: రాక్షసులు బెదరింతురను చోట:—ఈ వస్త్రముల
యొక్కయు మైత్రుతయొక్కయు ప్రభావమును జెప్ప నననూయా
వాక్యము మఱియొక్కటి జానకీపరిణయమం దిట్లున్నది. 'దైవదత్తం
బులగు చీశాంబరములను వంగరాగంబును నా యధీనంబున నున్నవి.
అవి యుపయోగించినచో యీ రాక్షసులు మనలను బెదరింపజూచినను
మనంబు భీతిబొందదు; మన సహజశీలంబు మొక్కుచోదు.....

1దుశ్శీలః కామవృత్తో వా ధనైర్వా పరివర్జితః,
 శ్రీగా మార్యస్వభావానాం శరమం దైవతం పతిః. ౪౨౪

2నచ వైదికసంస్కారో నానుష్ఠానం నదైవతం,
 నచానాం తు పారా భక్తిర్యోషితాం కిము విద్యతే. ౪౩౪

శ్రీయోహి మూలం నరకస్య పుంసాం శ్రీయోహి మూలం
 నిధనస్య పుంసాం, శ్రీయోహి మూలం కలహస్య పుంసాం
 శ్రీయోహి మూలం సుకృతస్య పుంసాం. ౪౪౪

యదానుకూలా నారీ స్యాత్తదా లక్ష్మీ వసేద్గృహే,
 పృథికులా యదానారీ తదా సర్వత్రా నాశనం. ౪౫౪

అహలతా గచ్ఛ నమ్రైవ పృష్టా వద నమత్తరం,
 కుండే ముదస్మితైవ స్యా ద్యదిచ్ఛసి హరేః పదం. ౪౬౪

3సా త్వేవ ముక్తా వై దేహీ అనసూయానసూయయా,
 పృథిపూజ్య వచో మందం పృవక్తు ముపచకృమే. ౪౭

పాణిపదానకాలేచ యత్పురా హ్యగ్నిసన్నిధౌ,
 అనుశిష్టా జనన్యాన్మి వాక్యం తదపి మే ధృతం. ౪౮

1 వాల్మీ. రా: సర్గ ౧౧౭. 2 అగ్నేయపురాణం తు.కామ. సర్గ ౩౩

3 వాల్మీ. రా: సర్గ ౧౧౮.

౪౨౪. దుస్స్వభావుడు గానిమ్ము, కామవర్తకుడు గానిమ్ము, ధనహీనుడు గానిమ్ము. ఆర్యస్వభావలగు స్త్రీలకు భర్తయే పరమ దైవతము.

౪౩౪. ఏలయందువా? వేదసంస్కారమా శ్రీలకు లేదు, భర్తృనుజ్ఞ లేనిదే వ్రతాధికారంబును లేదు, దేవతావాదికంబును జేయరాదు. ఇక భర్తృ పూజదక్క వారికి మిగిలిన దేనున్నది?

౪౪౪. పురుషులకు శ్రీయే వరకకారణము గావచ్చును, మరణంబునకు గారణము గావచ్చును, కలహములకు గారణము గావచ్చును, పుణ్యార్థ సంబునకును గారణము గావచ్చును.

౪౫౪. జానకి! శ్రీ పతి కనుకూలయై మెలంగనేని యాయెంటు నెల్లప్పుడు నీరి వెలుగొందుచుండును. అట్లుగాక ప్రతికూలయై మెలంగుచో నిహ పరనుఖివాళము - సర్వవాళనము.

౪౬౪. భర్త నిన్ను బిలిచినప్పుడు వినయముగా నాతనియొద్దకు బోయి కారణ మరయుము. ని శ్వేమైన బ్రాశ్చించినప్పుడు సరియగు సమాధానము చెప్పుము. ఆతడు కోపించినప్పుడు నీవును గోపింపక మందస్మితవై మెలంగుము. ఇట్లు చేసితివా నీకు గృహల్య మరచేత నున్నదనుకొనుము.

౪౭౪. ఇట్లుగ ననునూయాదేవి చెప్పుచుండ ననమూయయగు నీతాజేవియు నాయమ చెప్పినదంతయు సావధానముగ విని మెల్లగ నిటులు బదులాడ వొడంగెను.

౪౮౪-౪౯. అమ్మా! నా వివాహకాలకుం దగ్గి సమీపమున మాయమ్మ బోధించిన ధర్మంబులును నాకుజ్ఞ ప్రియందు నున్నవి. ఇప్పుడు మీరును

నవీకృతంతు తత్సర్వం వాక్యై స్తే ధర్మచారిణి.

రగ

పతిశుశ్రూషణా న్నార్యాస్తపో నాన్య ద్విధీయతే,
సావిత్రి కతిశుశ్రూషాం యత్వా స్వర్గే మహీయతే.

గిం

అనసూయోవాచ:—

స్వయంవరే కిల సాప్రీప్త స్తవ మనేన యశస్వినా,
రాఘవేణేతి మే సీతే కథా శ్రుతి ముపాగతా.

గిం

తాం కథాం శ్రోతు మిచ్ఛామి విస్తరేణచ మైథిలి,
ఏవ ముక్తాతు సా సీతా కథయామాస తాం కథాం.

గిం

మిథిలాధిపతి ర్వీరో జనకోనాను ధర్మవిత్.

*తస్య లాంగలహస్తస్య కర్మతః క్షేత్రీయుడలం.

గిం

అహం కి లోఽస్థితా భిత్వా జగతీం సృపతే స్సుతా,
అంతరీక్షే చ వాగుక్తాఽప్రతిమాఽమానుషీ కిల.

గిం

ఏవమేత స్మరపతే ధర్మేణ తనయా తవ.

గిం

*వ్యా: తస్యేతి:— అత్ర యద్యపి కృషిగారవ్య
వాణిజ్యంవైశ్యకర్మ స్వభావజ మితి గీతాస్థవచనవర్యా
లోచనయా క్షణం వైశ్యధర్మః, క్షత్రియస్య స ధర్మః,
తథాపి మహాగ్నిచయనవ్రతరణే వద్గవేన కృషతి ద్వాదశ
గవేన కృషతీతి విధిసిద్ధ మగ్నిక్షేత్రకర్మణం. అగ్నిక్షేత్రకర్మ
ణం కర్మాంగభూతం బ్రాహ్మణక్షత్రియయో రపి సంభవ
తైత్తిరీయశ్రుతిః.

వట్టి భర్త సంబద్ధ వాక్యములు మఱల వోధించుటచే మాయమ్మ వాక్యములే నూతనరూపము గైకొనినట్లున్నవి.

౧౦. తల్లీ! మీరు చెప్పినది ముమ్మాటికిని సత్యము. పతిశుక్రావకంపై స్త్రీకి వేలగు తపం చేయి యున్నది. పతిశుక్రావ చేసినది గదా సావిత్రి దేవి స్వర్గంబున వెలుగొందుచున్నది.

౧౧-౧౨. ఇట్లునగా నననూయాదేవి అమ్మా! నీవు క్రిరామునకు స్వయం వరమున లభించితివని నేను వినియుంటిని. లకథ నాకు నుచిస్తరముగా వెల్పుమని కోరగా నా జానకియు నది యిట్లు చెప్పసాగెను.

౧౩-౧౪-౧౫. మిథిలాధిపతి యగు జనకుం డను మహారా జున్నాడు. అతధర్మాత్ము డొకపరి యాగభూమి దున్నుచుండెను. అప్పుడు భూమిని భేదించుకొని పైకివచ్చి నే నాయనకు గన్పట్టితిని. ఈవిడ్డయే నీకు భర్తప్రకారంబుగ నుమా రై యని యాకాశవాణి యప్పుడే పల్కినను.

వ్యా : * జనకుడు భూమి దున్నె ననుచోట:—గోరక్షణము,వాణి జ్యము, వ్యవసాయము మున్నగు కర్మలు వైశ్యుడే చేయవలెను గాని తత్త్రియునకు గూడవని గీతాచులు చెప్పుచున్నవి. అయినను నిక్కడ జనకుడు దున్నుచున్నది యాగార్థము గాన నిందు శంక కవకాళము లేదు. ఇట్లే యగ్నిచయనప్రకరణమున 'యాగాగ్ని తేత్రము నా తెద్దులచే యాయజ్ఞాకుడు దున్నుచున్నాడు' ఇత్యాదిగను 'బ్రాహ్మణ తత్త్రి' యులకు గూడ వేదోక్తకర్మాంగముగ, భూమిని దున్నవలసియుండు' నని వైత్తిరీయశ్రుతియు చెప్పుచున్నది.

తతః బ్రహ్మహ్మో ధర్మాత్మా పితా మే మిథిలాధిపః,
దత్తాచాన్మీప్తవద్దేవ్యై క్షేప్తాయై పుణ్యకర్మణా. ౧౧౫

*పతిసంయోగసులభం వయో దృష్ట్యైతు మే పితా,
చింతా మధ్యగమ దీనో విత్తనాశా దివాఽధనః. ౧౧౬

అయోనిజాం హి మాం జ్ఞాత్వా నాధ్యగచ్ఛ ద్విచింతయన్,
సదృశం చానురూపంచ మహీపాలః పతిం మమ. ౧౧౭

తస్య బుద్ధి రియం జాతా చింతయానస్య సంతతమ్,
స్వయంవరం తనూజాయాః కరిష్యామితి ధర్మతః. ౧౧౮

ఇదం చ ధను రుద్యమ్య సజ్జం యః కురుతే నరః,
తస్య మే దుహితా భార్యా భవిష్యతి న సంశయః. ౧౧౯

అభివాద్య స్మహా జగ్ము రశక్తా స్తస్య తోలనే. ౧౨౦

‘మనురపి :— వైశ్యవృత్త్యాపి జీవంస్తు బ్రాహ్మణః
క్షత్రియోపి వా, హింసాప్రాయాం పరాధీనాం కృషిం య
త్నేన వర్జయేత్. కృషిం సాధ్వీతి మన్యంతే సా వృత్తి స్సద్వి
గర్హితా, భూమిం భూమింశ్చయాంచైష హంతి కాష్ఠ మయో
ముఖం.” ఇతి.

* వ్యాః పతిసంయోగసులభ మితి :—పతిసంయోగ
సులభం వయః పాణిగ్రహణోత్సవయోగ్యం వయః.

౧౧౫. అంత నాకండి) మిగుల సంతసం బంది కన్ను గొనిపోయి తనకీర్తన భార్య కిచ్చెను.

౧౧౬౫-౧౧౭౫. అంత నేను పెరిగి పెద్దదాననైతిని. పెండ్లియీదు వచ్చినది: అయోనిజ నగుటంజేసి ననురూపుండగు వరుడు లభింపమిచే భవంబు గోల్పోయి చింతనొందు నిర్ధనుడువోరె నాకండి) యెంతయు గుండుచుండెను.

౧౧౮౫-౧౧౯౫. అట్లు సతతచింతాకాంతమనస్కుడగు నాయన కొకయుక్తి తోచెను. తనయింటనుండు శివభనున్న నెవ్వ డెక్కడెట్టునో నాక నికి దనకూతునిచ్చి వివాహం బొనర్తుననుచు స్వయంవరంబు చాటిం పించుద మని.

౬౦. తత్ప్రయత్నమునకై యెందఱో రాకొమరులు వచ్చి యావిల్లును నెత్తను లేక దండమిడి పోయిరి.

కాని బ్రాహ్మణ తుత్త్రియులకు వ్యవసాయము చేయు పెంత మాత్రము కూడదని మను విల్లు చెప్పచున్నాడు:—వైశ్యవృత్తిచే జీవించు బ్రాహ్మణుడైనను తుత్త్రియుడైనను హింసారూపము భూమిని దున్నుపని వదలివేయవలెను. వ్యవసాయఃకర్మ చాల మంచిదని భగవంతుడు పడుచుండును. కాని యది తెలిసినవార లెవరును మెచ్చరు. అనాగేటి కొఱ్ఱుచే భూమిని భూమిస్థజంతుకాలమునుగూడ హింసంపవలసియుండుటే దీనికి గారణము.

¹లక్ష్మణేన సహ భాగితా రామస్తత్ర సమాగతః,

²జ్యం సమారోహ్య యుడితి పూరయామాస వీర్యవాః. ౬౧౪

తేన పూరయతా వేగా స్సద్ధేయే భగ్నం ద్విధా ధనుః. ౬౧౪

తతో మాం తత్ర రామాయ పితా సత్యాభిసంధినా,

దీయమానాం సతు తదా పృతిజగావా రాఘవః. ౬౧౪

అవిజాయ పితుశ్చంద మయోధ్యాధిపతేః పృభోః. ౬౩

తతశ్శత్రుర మామంత్ర్యే వృద్ధం దశరథం నృపం,

మమ పితా త్వహం దతా రామాయ విదితాత్మనే. ౬౪

³అనసూయాతు ధర్మజ్ఞ శ్రుత్వా సీతామథావా సా,

వ్యక్తాక్షరపదం చిత్రం భాషితం మధురం త్వయా. ౬౫

యథా స్వయంవరం వృత్తం తత్సర్వం హి శ్రుతం మయా,

గమ్యతా మనుజానామి రామస్యానుచరీ భవ. ౬౬

తత స్తాం శర్వరీం పీతః పుణ్యాం శశినిభావనః,

అర్చిత స్తావనై స్సిద్ధై రువాస రఘునందనః. ౬౭

అథ తత్ర దివం స్థిత్యా పృభాతే రఘునందనః,

స్నాత్వా మునిం సమామంత్ర్యప్రయాణాయోపచక్రమే. ౬౮

తా పూచు స్తే వసచరా స్తావసా ధర్మచారిణః,

వసస్య తస్య సంచారం తావనై సమభిప్లుతం. ౬౯

ఏష పంథా మహర్షీణాం ఫలా న్యాహరతాం వనే. ౭౦

౬౧-౬౧౪. అంతట లక్ష్మణునిమేకుడై కీరము చేతంచి యల్లెత్రాడు తని
లింది ధను వెట్కవెట్టెను. ఆ నిల్లును నడుమన రెండుగా విడిగెను.

౬౨౪-౬౩. అంత మాత్రాడి న స్తుతని కీచ్చివివాహము చేయగోరెను. కాని
కీరముడు తన తండ్రిగారియిష్ట మేదో తెలియక న స్తుప్పుడు స్వీక
రింపలేదు.

౬౪. తరువాత దళరథమహారాజునకు వార్తవంపి సమస్త వైభవయుతంబుగ
వివాహం బొనర్పబడెను.

౬౫-౬౬. అది విని యననూయాజేవి యెంతయు ముదం బంది నీతా! యెం
తయు జిత్రముగా భాషించితివి. నీ స్వయంవరవృత్తాంతము సాక
ల్యముగా వినుభాగ్యమును గల్గెను....అమ్మా! పోయిరమ్ము- సర్వవిధ
ముల కీరమున కనుచరిచై పోయిరమ్ము.

౬౭-౬౮. ఇట్లాభరద్వాజాశ్రమంబున నా ఋషుల ప్రసంగములు వినుచు
నారాత్రి గడపుచు నొకదినం బుండి యమ్మునిని వీడ్కొని ప్రయాణో
న్ముఖు డయ్యెను.

౬౯-౭౪. ఆ ఋషులను నవ్వనం బంతయు ధర్మాక్రులగు ఋషులతో
నిండియున్న దనిచెప్పి యా మహర్షులు ఫలంబులు దెచ్చుకొను మార్గ
ముం జూపిరి.

1* కోశమాత్రం తతో గత్వా దదశ మహతీం నదీం,
అహీ శ్చిష్యానువాచేదం రామో రాజీవలోచనః. 204

* న్యాయ : కోశమంత్రమిత్యాద్యుక్తరీత్యా శ్రీరామః
అత్యశ్చిమసమీపస్య శోణసద ముత్సరితవానితి జ్ఞాయతే.
నిధాచ శోణ (Soan) నదీ బిలాసపూర్ (Bilaspur) మండ
లాతర్గితి మైకాల్ (Mikal mountain) నామ్నా వ్యవహి
యమాణాపర్వతేషు జనిత్వా పశ్చిమవాహిన్యా బాఘల్
ఖండ (Bagellchand) మండలే పోహ్య, వింధ్యపర్వతం
ప్రవక్తృతత్పర్వతా దాగతం కాంచన నదీం ఆత్మసాత్కృత్యా
తస్యింధ్యపర్వతం క్రిమనుసృత్య దక్షిణాభిముఖేన - ప్రవహా
మాన్తే రామ్నగర్ (Ramnagar) నామక అత్యశ్చిమస్య
స్వాకోశదూరేణ క్రమేణ ప్రోహ్య బాఘర్ (Baghar town)
సంస్థాపితే బానాస్ (Banas) నామకనదీం సంగమ్య
ప్రవాహిన్యా ప్రవహా బార్డీ (Bardy town) పర్వతసమీపే
గోమతి (Gopatti) నదీం తదను రైహండు (Rihond) కన్హార్
(Kanhhar) నామ్నా పశ్చిమతనదీద్వయమపి స్వాంతస్థం
కృత్వా హైదర్ నగర (Hydernagar) స్థాపితే కోయల్
(Koil) నామకనద్యా మిలిత్వా ఈశాన్యవాహిన్యా ఛపాల
కల్లిగ (Chepal town) సమీపే గోమతి (Gomahti) గంగా
సంగమాత్పరమపి కియద్దురం (సార్థకోశదూరం) గత్వా
గంగాయాం మిలితీతి జ్ఞేయం.

204-2-౨. అంతకమలములవంటి కన్నులుగల శ్రీరామచంద్రు డతి
యాశ్రమమునుండి యొకకొన్నినెడు దూరము ప్రయాణము జేసి

వ్యా : * కొక్కమాత్రమనెడువచనముల వలన శ్రీరామచంద్రు
డతియాశ్రమమున బయలుదేరి యచ్చటి కొకకొన్నినెడుదూరమున
నున్న శోణావమును దాటెనని తెలియుచున్నది. ఈ శోణావము.
బిలాసపూర్ మండలచుండుగల మైకాల్ పర్వతములలో జనించి,
పశ్చిమముగ గొంతదూరమువరకును బాఘెల్ఖండుజిల్లాలో బ్రహ
హింఛిన వింధ్యపర్వతము జేరి, యాపర్వతమునుండి వచ్చుచున్న
ఒకానొకనదిని తనలో కలుపుకొని, యా వింధ్యపర్వతపంక్తుల నను
సరించి దక్షిణాభిముఖముగ బయలు, మార్గమందు రాంనగ రని ప్రస్తు
తము పిలువబడు నతియాశ్రమమునకు మాడుమైళ్లదూరము క్రమ
ముగ నడుచుచు, బాఘర్ నగరప్రాంతమున బావాన్ అని నదిని కలు
పుకొని, తూర్పుగ బ్రవహించుచు, బాద్దీపట్టణసమీపమున గోపతీ
నదిని, పిమ్మట రైచాండు నగర సమీపమున కన్హార్ అనబడునదిని,
తనలో మేళవించుకొని, హైదర్ నగరసమీపమున కోయల్ అనునదిని
కలుపుకొని, ఈకాన్యవాహినయై, ఛపాలపట్టణసమీపమున గోమతీ
సంగమమును దాటి కొంతదూరము (అనగ మాడుమైళ్లు) ప్రవ
హించి గంగానదియందు గలియుచున్నదని తెలియవలయును.

నద్యాం సంతారణే కశ్చి దుపాయో విద్యతే నవా. 20

ఊచు స్తే విద్యతే నాకా సుదృఢా రఘునందన,
తారయిష్యామహే యష్మా స్వయమేవ క్షణాదిహ. 21

తతో నావి సమారోఽప్య సీతాం రాఘవలక్ష్మణౌ,
క్షణా త్సంతారయామాసు ర్షదీం మునికుమారకాః. 22

రామాభినందితా సుశ్లేష్ జగ్మురత్రేర ధాశ్రీమం. 23

1ఇతీవ తైః పాంజలిభి ర్మహర్షిభి ర్విజైః కృతస్వప్రయనం
కరంతః, వసం సభార్యః పృథివేశ రాఘవః సలక్ష్మణః
సూర్య ఇవాభిమూడలం. 24

ఇతి శ్రీరామాయణసారోద్ధారే అయోధ్యాకాండే
ఏకోనవ్తింశ స్కంధే స్సమాప్తః.

ఇత్యయోధ్యాకాండ స్సమాప్తః.

శ్రీ శ్రీ శ్రీ

—

గొప్పనదిని కాచెను. అత్తి శిష్యుల నీయేలుదాటుట కేదేని యుపాయమున్నదా? లేదా? అని యడిగెను.

22. వారలు శ్రీరామచంద్రా! మిక్కిలి భృథపైనయోడ యున్నది. ఇప్పుడు మిమ్ము మేమే తుణములో నీ నదిని దాటించు మని పలికిరి.

23-23౪. అంత మునికుమారులు పీతాదేవిని, రామలక్ష్మణులను, నోడమీద నెక్కించి తుణములో నేలు దాటించిరి. పిమ్మట మునికుమారులందఱు శ్రీరామచంద్రునితో గొనియాడబడినవారై యత్రియాళమమునకు బోయిరి.

2౪౪. ఇట్లుమృచార్జులచే సత్కృతుడై, శ్రీరామచంద్రుడు పీతాలక్ష్మణసమేతుడై, నూత్య ద్రవ్రపంక్తిం జొచ్చునటుల నవ్యవపంక్తిం జొచ్చెను.

ఇది శ్రీరామాయణ సారోద్ధారమున నయోధ్యాకాండంబున
బందొమ్మిదవ సర్గము.

అయోధ్యాకాండము సంపూర్ణము.

శ్రీ శ్రీ శ్రీ

ధ్యానం.

నీతాదేవీయుతం నీరం సర్వభూషణ భూషితం
నీతాపతిం హరిం ధ్యాయే దయోధ్యాకాండ ఉత్తమే.

గద్యం.

ఇతి శ్రీ నీతారామచంద్రకృపాకటాక్షవీక్షాసమాసాదిత
విద్యాన్వితేన, కాశ్యపగోత్ర సంభూతేన, ములుకుట్ల వంశం
బుధి నిశాకరేణ, శ్రీ లక్ష్మణావధాని లక్ష్మ్యంబౌ
గర్భశుక్తిముక్తాఫలస్య శ్రీ శంకరనారాయణావ
ధానినః వేంకటసుబ్బమాంబాయాశ్చ ద్వితీయ
సూనునా పౌరాణికవిశారద, రామాయణ
సుధాసాగర, అభినవవాల్మీకి, విమర్శ
కాగ్రేసరేత్యాది బిరుదాంకితేన పం
డిత ములుకుట్ల నరసింహావధాని
శర్మణా సంకలితే

చతుర్వింశత్యార్ష రామాయణసారభూతే శ్రీ రామాయణ
సారోద్ధారే అయోధ్యాకాండ స్సమాప్తః.
ఏతత్సర్వం సాంగసపరివారచిన్మయ
శ్రీరామచంద్రదేవతార్పణ మస్తు.
మంగళం మహత్.

శ్రీ శ్రీ శ్రీ

ధ్యానము .

సీతాదేవితో గూడినవాడును, వీరుడును, సర్వభూషణభూషితుడును, సీతాపతి యగు హరిని యుత్తమ మగు శ్రీయయోధ్యాకాండమున ధ్యానము చేయవలయును.

గ ద్య .

ఇది శ్రీ సీతారామచంద్ర కరుణాకటాక్షవీక్షణముచే సంపాదించబడిన విద్యలుగలవాడును, కాశ్యపగోత్రయుతమగు ములుకుప్లవంశ మనెడి సముద్రమునకు చంద్రుడగు లక్ష్మణావధానికిని లక్ష్మ్యంబకును పుత్రుడగు శంకర నారాయణావధానికిని, వేంకట సుబ్బమాంబకును ద్వితీయపుత్రుడును, 'పారాణికవిశారద, రామాయణ సుధాసాగర, అభినవవాల్మీకి, విమర్శకాశేస' రేత్యాది బిరుదాంకితుడు నగు పండిత సరసింహావధాని శర్మచే సమకూర్పబడిన చతుర్వింశత్యార్షరామాయణ సారభూతమైన శ్రీరామాయణసారోద్ధారమున అయోధ్యాకాండము సంపూర్ణము .

ఇదంతయు సాంగసపరివారుడును చిన్మయుడు నగు

శ్రీ సీతారామచంద్రుని కర్పితమగు గాత.

మహామంగళమగు గాక.

శ్రీ శ్రీ శ్రీ

ఫలశ్రుతిః.

పట్టాభిషేకసంభారా న్వసిష్టేన ప్రహోదితాన్
శృణ్వ స్మసీపతి ర్భూత్వా స్థిరం రాజ్య మవాప్నుయాత్.
దేవపూజావిహీనానాం శ్రోతస్మార్తాతిలంఘినాం
శ్రీమద్రామాయణకథా సర్వపాపవినాశినీ.

దురన్నదగ్ధజిహ్వనాం దుర్దానహతచేతసాం
శ్రీమద్రామాయణకథా సర్వపాపప్రణాశినీ.

తురీయవర్ణకం తత్ర బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మకం
శృణ్వితాం సర్వపాపఘ్నం సంసారభయనాశనం.

వనవాసస్య సంఖ్యాయే త్యత్ర పంచమవర్ణకం
గాయత్ర్యా మానవ శ్రుత్వా సూర్యద్వారా పరం వ్రజేత్.

రాజా సత్యంచ ధర్మశ్చే త్యత్ర షష్టాక్షరం బుధః
శ్రుత్వా దేవా స్సమాప్నోతి రాఘవస్య స్వరూపతాం.

నిరీక్ష్య సుముహూర్తం త్వ త్యత్ర దేవ్యా సుసప్తమం
వర్ణం శ్రుత్వా ధూతపాపా రామసాయుజ్య మాప్నుయాత్.

రామః కృతాత్మా భరతం సమాశ్వాసయదాత్మవాన్
ఇత్యాదిశ్రవణా త్పుంసాం వై రాగ్యం జాయతే భవశంఖమ్.

ఫలశ్రుతి.

వసిష్ఠమహర్షి శ్రేణిముచే జేకూర్చబడిన శ్రీరామచంద్ర పట్టాభి
షేక సామగ్రి పృత్యంతమును వినిన యాతడు భూమిపత్యై శాశ్వతమగు
రాజ్యసౌఖ్యము నందును.

శ్రీమద్రామాయణ కథ వేల్పులఁ బూజింపక, శ్రావ్యస్మార్తాది
విహితకర్మల నాచరింప కుండువారి పాతకముల నన్నిటిని నశింపజేయును.

శ్రీమద్రామాయణకథ దురన్నములచే దగులవడిన జిహ్వలు కలవారి
యొక్కయు, దుర్దానములఁ బట్టుటచే నడఁగిన బుద్ధులుకలవారి యొక్కయు
సమస్తపాపముల నంత మొందించును.

బహ్మ, నిష్ఠావు, శివుఁడు నను తీర్మాన్తుల స్వరూపమై యలరారు
ప్రణవరూపమగు రామాయణము వినువారి కయ్యది పాపములఁ బాపి సం
సారభయమును నశింపజేయును.

‘వనవాసస్య సంఖ్యాయ’—అను శ్లోకమునందలి యైదవ గాయత్రీ
పర్ణమును వినిన నరుఁడు మూర్ఖలోకమునుండి పరమును బొందును.

‘రాజా సత్యంచ ధర్మంచ’ అను దాసంగల యాటవ దగు గాయ
త్రీ పర్ణమును వినిన పండితుఁడు దేవతలం గలిసికొనును. శ్రీరామచంద్ర
మూర్తి తోడి సారూప్యమును బొందును.

‘నిరీత్య సముహూర్తంతు’ అనుచో గాయత్రీదేవియొక్క సప్త
మవర్ణమును విని నరుండు సమస్తపాపములు పోగా శ్రీరామసాయుజ్యముం
బొందును.

‘రామః కృతాత్మా భరతం సమాశ్వాసయ దాత్మవాన్’ (కృతా
ర్థుండును, నాత్మవంతుఁడు నగు రామచంద్రుఁడు భరతు నోదార్చెను) అనున
ది మొదలుగ విన్నచో పురుషుల కధికమగు వైరాగ్యము లభించును.

రఘునాథస్య మాతుశ్చ భరతస్య సుభాషితం
శృణ్వతాం సర్వకార్యాణి సిద్ధ్యం త్యత్ర) న సంశయః.

అత్రిపత్న్యైశ్చ వై దేహ్యై అంగరాగార్పణాదికం
శ్రుత్వా కన్యై సుభర్తారం లభతే యతః యథా.

అయోధ్యాకాండ మఖిలం యే శృణ్వంతి సరోత్తమాః
తే సర్వే హరిసాయుజ్యం పాప్నువంతి నసంశయః.

దేవర్షిపితరో ఽదృశ్యా శృణుయు ర్వంశవృద్ధిదాః
నృత్యంతి పితర స్తుప్తాః కృతార్థా స్సు నయం కిల.

మద్వంశ్యో రామచరితం పఠే దస్మద్విముక్తయే
కాండం ద్వితీయం శృణ్వన్యః ప్రోక్తేన నియమేనతు.

సో ఽగ్నిసాయుజ్య మాప్నోతి పఠనాద్వాపి శాస్త్రోతః
ఇదం శ్రీశంకరే ణోక్తం రామాయణకథామృతం.

చరితం రఘునాథస్య శతకోటిప్రవిస్తరం
ఏకై క మక్షరం ప్రోక్తం మహాపాతకనాశనమ్..

మంగళంమహత్. శ్రీ శ్రీ శ్రీ

శ్రీరామచంద్రునకుఁ గౌసల్యతోడను భరతునితోడను జరిగిన పరిసంగమును విన్నవారి సమస్తకార్యములును సిద్ధించును. సంశయములేదు.

అశ్రమహర్షి భార్యయగు వననాయాదేవి సీతామహాదేవికి భూషణముల నర్పించుట మొదలగు కథలను విన్న కన్నియ యరుంధతింబోలె యోగ్యుండగు భర్తను బొందును.

ఏ నగ శ్రేష్ఠు లయోధ్యాకాండ మెల్ల విందురో వారెల్లరు శ్రీహరి సాయుజ్యము నొందుదురు. సందియములేదు.

పంశృద్ధిచిచ్చు దేవతలు, ఋషులు, పితృదేవతలును ఆదృశ్యరూపులై యిక్కఁగను విందురు. పితృదేవతలు కృతార్థులమైతిమని మిగులఁ దృప్తిపడి నృత్యముచేయుదురు. మనవంశములో నొక్కడేని మనకు ముక్తి దొరకునట్లు శ్రీరామచంద్ర చరితమును బఠించుఁగాకయని కోరుకొనుచుండురు. రెండవదగు నీ యయోధ్యకాండము | నెవ్వఁడు చెప్పఁబడిన నియమము ననుసరించి వినునో, లేక శాస్త్రోక్తప్రకారము తానే చదువునో, యాతఁ డగ్ని దేవుని సాయుజ్యమును బొందును. శ్రీ శంకరులచేఁ జెప్పఁబడిన శ్రీమద్రామాయణ కథామృత మిది.

శ్రీ రఘునాథుని యీ చరిత్రము మారుకోట్ల శ్లోకములతో మిగుల విస్తరించియున్నది. ఇందొక్కొక యక్షరమే మహాపాతకములను నశింపఁ జేయునదిగాఁ జెప్పఁబడినది.

మంగళం మహల్.

శ్రీ శ్రీ శ్రీ

మంగళశ్లోకాః.

శ్లో॥ పితృసత్యప్రతిజ్ఞాయ కై కేయ్యానచనాదపి
చిత్రికూటనివానాయ సీతారామాయ మంగళం.

శ్లో॥ పాదుకే భరతాయాథ దత్వా రాజ్యస్య పాలనే
దండకారణ్యవాసాయ ధైర్యయుక్తాయ మంగళం.

శ్లో॥ యన్మంగళం సహస్రాక్షే సర్వదేవసమన్మృజే
వృత్తినాశే సమభవ త్త త్తే భవతు మంగళం.

శ్లో॥ యన్మంగళం సుపర్ణస్య వినతా ఒకల్పయ త్పురా
అమృతం ప్రార్థయానస్య త త్తే భవతు మంగళం.

శ్లో॥ అమృతోత్పాదనే దై త్యాస్థుతో వజ్రధరస్య యత్
అదితి ర్మంగళం ప్రాదా త్త త్తే భవతు మంగళం.

శ్లో॥ ఋతువ స్సాగరా ద్వీపా వేదా లోకా దిశశ్చ తే
మంగళాని మహాబాహో దిశంతు శుభమంగళాః.

శ్లో॥ యదక్షరపదభిష్టం మాత్రాహీనంతు య ధృవేత్
తత్సర్వం క్షమ్యతాం దేవ శ్రీరాఘవ నమోస్తు తే.

శ్లో॥ రామాయ రామభద్రాయ రామచంద్రాయ వేధనే
రఘునాథాయ నాథాయ సీతాయాః పతయే నమః.

మంగళ శ్లోకములు.

తండ్రిగూర్చును సత్వము నేయుటకును, కైకేయిమాట ననుసరించియు, చిత్తకూటమున నివసించి ఖీ శ్రీ శీతారామచంద్రులకు మంగళము.

రాజ్యపరిపాలనమునకై భగతునకు బాదుకలనొసంగి దండకారణ్యముల నసించిన ధైర్యయుతుండగు శ్రీరామచంద్రునకు మంగళము.

శ్రీరామా ! సమస్తదేవ వంద్యుడగు నిందుగ్గఱు వృత్తాసురుని సంహరించి నపు డాతని కెట్టిమంగళము చేకూరెనో అట్టి మంగళమే నీ కగుగాక !

అమృతమును గోరు గరుత్మంతునకు విసతాదేవి యే మంగళమును చేకూర్చెనో యట్టి మంగళమే నీకు నగుగాత !

అమృతముం బుట్టించువేళ దైత్యులను సంహరింపఁబూనిన వజ్రధరుండగు నిందుని కదితి యెట్టిమంగళము ననుగ్రహించెనో యట్టి మంగళము నీకును గలుగుగాత !

మహాబాహూ ! శ్రీరామచంద్రా ! ఋతువులు, సముద్రములు, ద్వీపములు, వేదములు, లోకములు, దిక్కులును నీకెల్లప్పుడును మంగళములఁ బ్రసాదించుఁగాక !

దేవా ! శ్రీరామచంద్రా ! ఇందెందేని యక్షురములు, పదములు, మాత్రలు లోపించుచో నదియెల్లను తుమింపుము. రాఘవా ! నీ కిదే నమ స్కారము.

శ్రీరామునకు, రామభద్రునకు, రామచంద్రునకు, వేదమునకు, రఘునాథునకు, నాథునకు, శీతాపతికి నిదే నమస్కారము.

శ్రీరామాయణసారోద్ధారము - అయోధ్యాకాండము

త ప్పొ ప్పు ల ప ట్టి క .

ప) ఖ మ భా గ ము .

గొంథ క ర్త విజ్ఞ ప్రియండు .

శ్లో. పంక్తి.

తప్ప.

ఓప్ప.

3 — 4

మహాశయానాం

మహాశయేశ్వరః

4 — 3

హమవిర

హంవ్యర

9 — 11

నీతోఽరతోస్త్రి

నీమితోఽవ్యరమయం

మూలమునందు.

2 — 3

నందనస్య

నందనస్యనై

2 — 14

ప్రధానాత్

ప్రధానత్వాత్

15

దితిహాసం

దితిహాసః

3 — 18

భగవత్పరా

భాగవతపార

4 — 1

ద్భ్రాతౌ

ద్భ్రాతౌ

12 — 3

ద్వేషవతాం

ద్వేషవతాం

14

సుగ్రీవో

సుగ్రీవ

13 — 21

సుగ్రీవుడుకానిమ్ము

ఓయిసుగ్రీవుడా

16 — 8

ఏవ పచనప్రతి

ఏవప్రతి

9

యజ్ఞే

యజ్ఞే

20 — 3

ప్రధానా

ప్రధానా

28 — 8

గంధేన

గంధేన

9

గంధ - గంధేన

గంధ - గంధేన

31 — 24

నుంచిరి

నుంతురు.

33 — 15

బడెను

బడును

పేజి. పంక్తి.	తప్ప.	ఒప్పు.
34 — 8	వశిష్టో	వశిష్టో
35 — 14	నిట్లనియె	నిట్లుచేయుడనెన
42 — 8	గంధశ్చ	గంధశ్చ
16	గంధ	గంధ
48 — 19	పార్థివయతీ	పార్థివయతి
50 — 1	ధోకదాచిత్	ధోష్యేకాంతే
2	వశిష్టం	వశిష్టం
14	కథంమని	కథమని
16	వశిష్టా	వశిష్ట
18	మధ్వని	మధ్వని
51 — 1	నొకానొకనాడు	స్వగృహంబున
20	ములుత్రోప	ములుభగతునకుత్రోప
58 — 15	సహస్ర	సహస్రం
60 — 5	వశిష్టో	వశిష్టో
6	వశిష్టా	వశిష్టా
62 — 8	ఏకదా	ఏకాంతే
63 — 6	ఒకానొకప్పుడు	ఏకాంతమందు
71 — 15	విరేచనసుతా	విరోచనసుతా
72 — 13	వ పంక్తి మొదలు 4 పంక్తులకు బదులు అదే పేజిలో 18వ పంక్తినుండి 4 పంక్తులనుమార్చి చదువుడు	
73 — 14	ఇచటను పూర్వమువలెనే తాత్పర్యము	
88 — 14	వ్రాప్తీమివ	వ్యాప్తీమివ
92 — 16	ఇత్యుక్తం	ఇత్యుక్తః
94 — 11	స్వయం	స్వజం
96 — 18	మమతాం	మమైతాం
98 — 7	వశిష్టే	వశిష్టే
113 — 7	వెరచినా	వెరచినా
		యతే

పేజీ. పంక్తి.	తప్పు.	ఒప్పు.
134 — 1	నో. 2. ధర్మిరా	నో. 2. ధర్మిరా
136 — 2	ర్వల్యా	ప్రాబల్యా
3	బల్య	ప్రబల
9	ప్రాధాన్య	ప్రాధాన్య
142 — 1	నస్య	నాని
22	గురుత్వవి	గురుత్వావి
145 — 22	పరధర్మం	పరమధర్మం
168 — 12	మణిబంధన	మణిరత్న
169 — 7	మనతండ్రి గారికిచ్చిన	మనకిచ్చిన
180 — 14	సపుత్రకాన్	సపుత్రకః
181 — 15	సపుత్రకముగా	సపుత్రుడై
184 — 3	పశిష్ట	పసిష్ట
191 — 6	శత్రుహం	శత్రుహం
13	అటవీం	అటవీ

ద్వితీయ భాగము.

పేజీ. పంక్తి.	తప్పు.	ఒప్పు.
202 — 10	అర్థరా	అధరా
203 — 6	నాకుమ	నాకుసు
214 — 6	కురాంతస్థి	కురాంతస్థి
226 — 15	నహికశ్చన	భువికశ్చన
228 — 4	అన్యథా	అన్యథా
229 — 5	సతా	స్తీతా
232 — 5	గుహాకథంశ్చి	గుహాశ్చి
233 — 7	సతా	స్తీతా
242 — 14	స్త్రీవధ	స్త్రీవధ
246 — 11	ఛందాసు	ఛందాసు
250 — 15	శబ్దో	శబ్దస్య
259 — 12	చుచును	చుచు

శ్రీ. పంక్తి.	తప్ప.	ఒప్ప.
261 — 5	మహర్షి	మహర్షి
262 — 14	మహిమం	మహిమాం
266 — 8	భాగీత్వం	భాగిత్వం
270 — 5	వసధం	వసధం
276 — 3	శ్వశోక్తి	శ్వశోక్తి
15	గమేనమా	గమేనమా
281 — 13	నున్నమన	నున్న బడములగు
285 — 24	తెంబుజేరి	తెంబునలేరి
291 — 10	అంగా	అంతనా
298 — 2	నియతయా	నియతతయా
9	పాణిత్వ	పాణిజ్ఞప్తజే
299 — 15	గర్భలాన	గర్భప్రాన
302 — 5	ముత్తమం	ముత్తమాం
304 — 3	మాద్రీం	మాద్రీ
17	ధర్మం	ధర్మ్యం
305 — 19	నాతడిం	నర్జునుడిం
310 — 13	పథాసిద్ధ్యం	పథపథాసిద్ధ్యం
313 — 18	రులుగ	రులాకాలమునగ
316 — 15	త్యక్త	త్యక్త
326 — 13	జ్యేష్ఠత్వ	జ్యేష్ఠత్వ
332 — 5	శుచి	శుచ
334 — 15	అధశ్చ	అధశ్చ
338 — 4	శబ్దాపి	శబ్దాపి
8	పరిష్క	పరిష్క
340 — 6	పరిష్క	పరిష్క
344 — 12	*అస	*అధ
15	చివర 1 వాల్మీకి ౧౨ అని వుండవలెను.	
345 — 17	వాండుగు	వారును

శ్రేణి. పంక్తి.	తర్జు.	శిష్యు.
348 — 16	శిష్యు	శిష్యు
351 — ౫	శిష్యు	శిష్యు
355 — 9	శిష్యు	శిష్యు
358 — 13	శిష్యు	శిష్యు
368 — 12	తర్జు	తర్జు
374 — 9	మహా	మహా
377 — 4	చరించు	చరించి
379 — 1	బుననను	బుననచుటచుటచు
386 — 8	త్వపాత	త్వక్షపాత
398 — 11	బోగేభ్య	బోగేభ్య
401 — 6	మిశుగ్రుడునను	మిశుగ్రుడును
402 — 1	రామస్య	రామస్య
14	మంత్రస్తోత్రము	మంత్రస్తోత్రము
410 — 13	తాస్యస్య	తాస్యస్య
416 — 9	పశిష్య	పశిష్య
441 — 5	పూర్వజు	పూర్వజు
441 — 8	తనతనయు	తనతనయు
444 — 14	పశిష్య	పశిష్య
446 — 8	గుగోర్వాక్యం	గుగోర్వాక్యం
10	శిష్యు	శిష్యు
450 — 1	సమైక్య-శిష్య	సమైక్య-శిష్య
452 — 7	సతమాత్ర	సతమాత్ర
456 — 11	ముమోచ	ముమోచ
15	పాలయాత్	పాలయాత్
461 — 3	అతాతా	అతాతా
463 — 11	సింగకార	సింగకార
465 — 20	పాయసూను	పాయసూను
466 — 10	పశిష్య	పశిష్య

శ్రేణి. సం.క్రి.	తత్వ.	నిష్ప.
476 — 1	నారన్ది	ప్రభుచూరింపి
478 — 14	శిషా	సనిసా
481 — 3	బా ఘెల్ ఖండ్	బా ఘెల్ ఖండ్
4	నోరూడి	నోరూడి
482 - 9	నాపనాం	నాపనాన్
10	గర్జ్యోధ్య	గర్జ్యోధ్య
484 — 11	ఘనోహం	ఘనోహం
486 — 15	మలినాం	మలినాం
499 — 8	హించిన	హించి
12	అని	అను

